ARCHITECTURA

INHOUD

VAN HET WEEKBLAD ARCHITECTURA 27ste JAARGANG 1923.

		Pag.
Aan de Firma's, die Reclamedrukwerken rondzenden	H. Th. Wijdeveld	7
Ausstellung des Volkskommissariats für Kunst und Wissenschaft in Moskau	Dr. Adolf Behne	23
Adres aan B. en W. van Amsterdam	Kring van Beeldhouwers	106
Adviescommissie voor Bouwontwerpen en Uitbreidingsplannen in Noord-Holland		146
Balans op 31 December 1922		100
Bank en Kantoorgebouw der Nederlandsche Handelmaatschappij	K. P. C. de Bazel	57
Baugedanken der Gegenwart	Bruno Taut	65
Bedenkelijke Behoudzucht	H. Hana	126
„ „	„ „	196
Begrooting voor 1923		99
Belangrijk bericht, carton omslag Wendingen		100
Besluit i. z. het werken van Gemeentepersoneel in vrijen tijd		143
Beveiligingsvoorschriften	Rijksverzekeringsstaat	36
Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem, School voor	C. J. Blaauw	135
Bouwkunst-Anarchie	B. T. Boeyinga	169
„	„ „ „	177
„	„ „ „	183
„	„ „ „	187
Bouwongeluk te Berlijn, Het	H. Th. Wijdeveld	42
George Hendrik Breitner	R. N. Roland Holst	117
Bij de afbeeldingen Prijsvraag A. et A. 1922		170
Bij den 82sten Geboortedag van Th. A. C. Colenbrander	C. A. Lion Cachet	193
Comeniusmonument op het Valeriusplein, Het	J. Boterenbrood	76
Correspondentie betreffende Wendingen		44
Correspondentie		146
„ over Wendingen	A. v. d. Vossen	225
Guillaume Frédéric La Croix	J. F. Staal	147
De Dam	J. F. Staal	39
„ „	J. Boterenbrood	202
Door en om de Gevangenpoort	J. M. Luthmann	113
Door Vlaanderen	M. Speyer	192
„ „	„ „	197
„ „	„ „	203
„ „	„ „	207
Fantastisch Bouwproject, Een		52
Merkwaardig Boek, Een	H. Hana	37
Egyptische Opgravingen	Willem v. d. Pluym	1
Errata		40
Fotografeeren van Architectuur	Bern. F. Eilers	141
Fransch Olympisch Comité		110
Genootschapsprijsvragen A. et A.		8
Getande Arabische Strek, Een	S.	162
Gevel van een Woonhuis aan de Okeghemstraat	J. Boterenbrood	101
2e Gymnasium te 's-Gravenhage, door Ir. J. Limburg	J. F. Staal	111
Jonkvrouw Jacoba van Heemskerck		163
Herboren Ambacht, Een	L. Ronner	201
Herdenkend Verwachten	Van Royen	232
Hoogere Bouwkunst, Groot Ontwerp	J. Boterenbrood	79
Hoogere Bouwkunst Onderricht	B. T. Boeyinga	83
„ „ „	„ „ „	87
Indruk bij den gang naar het graf	Van den Eeckhout	233
Italiaansche Reisindrukken	B. Hoogstraten	158
Jaarverslag Wendingen	H. Th. Wijdeveld	90
„ Architectura	B. T. Boeijinga	105
„ Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht		226
Jury-rapport prijsvraag A. et A.	Jan Wils	123

		Pag.
Jury-rapport prijsvraag A. et A. (vervolg)	Jan Wils	130
M. de Klerk	K. de Bazel	231
„	H. P. Berlage	230
„	C. J. Blaauw	237
„ Ter nagedachtenis aan	W. M. Dudok	233
„	A. Keppler	236
„	P. Kramer	240
„	W. Kromhout	230
„	R. N. Roland Holst	234
„	W. Royaards	235
„	J. F. Staal	238
„	H. C. Verkruysen	235
Jan Kotera	J. Boterenbrood	93
Krantenbericht	J. Boterenbrood	98
Max Krause	Dr. Adolf Behne	144
Kunst aan het Volk, Prijsvraag		71
Kunstnijverheidsonderwijs	Joh. B. Smits	223
„Leeken" in de Amsterdamsche Schoonheidscommissie	Ir. M. J. Granpré Molière	5
Lezing	J. J. P. Oud	182
„	G. Kiljan	212
„ (vervolg)	„ „	218
Mededeeling Typografische verzorging van Architectura		4
„ Dr. H. P. Berlage		7
„ Postkantoor te Haarlem		8
„ „ „ Rotterdam		8
„ 1445e Ledenvergadering		8
„ R. N. Roland Holst		35
„ J. J. P. Oud		35
„ Leopold Jessner		36
„ 1446e Ledenvergadering		36
„ Het Damterrein		36
„ 1448e Ledenvergadering		48
„ New-York als Reuzenstad		60
„ Wendingen No. 2, jaargang 1923		64
„ „ „ 2, „ 1923		64
„ Prijsvragen A. et A.		68
„ Jaarvergadering		68
„ „		71
„ 1449e Ledenvergadering		78
„ Aanvulling Statuten		85
„ Monument Burgemeester Tellegen		89
„ Aanbieding kwitanties 1923		92
„ Carton omslag Wendingen		100
„ Wendingen No. 4, jaargang 1923		108
„ Chicago Tribune		146
„ Architectura		177
„ Lezing A. L. van Zwanenburg		199
„ Cursus J. H. de Groot, over Contrapunt in Vorm		211
„ Lezing W. G. Witteveen		223
Dr. J. Mendes Da Costa	T. B. Roorda	205
Moderne Meubelkunst in Oostenrijk	Paul Bromberg	104
Naar aanleiding van de Tentoonstelling van Massa Woningbouw in het Stedelijk Museum	M. Speijer	128
Naar aanleiding van een Jubileums-bouwkunst-tentoonstelling in Amsterdam	J. Boterenbrood	178
Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, Studieprijsvraag		42
Nederlandsche Kunstnijverheid, Een nieuwe Serie-uitgave over		64
Nieuwe Tijden, Nieuwe Wegen	A. Rading	118
Nog wat.... en een prijsvraag-enquete	J. Boterenbrood	191
Notulen 1447e ledenvergadering		43
„ 56e algemeene vergadering		98

		Pag.
Onder Kunstbroeders	J. F. Staal	129
Onderwijs aan de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem	H. C. Verkruijsen	131
Ontvangen Boekwerken		116
„ „		146
„ „		172
„ „		180
„ „		186
„ Tijdschriften		109
„ „		116
„ „		124
„ „		146
„ „		162
„ „		168
„ „		186
Ontvangen Tijdschriften		204
„ „		210
„ „		222
„ „		228
Postkantoor Haarlem		48
Postzegels, Onze nieuwe	H. Hana	79
Prijsvraag Sportpark A. et A.		36
Studieprijsvraag Vank		42
Prijsvraag Kunst aan het Volk		71
Prijsvragen A. et A. (Ingekomen Ontwerpen)		82
„ „ „ „	Jan Wils	92
„ „ „ „		109
„ Bouwkunst en Vriendschap		130
„ De Friesche Bouwkring		162
Prijsvraag-Enquête	J. Boterenbrood	180
„ en nog wat, Een	„ „	184
Prijsvraag Stad Spalato in Dalmatië		205
„ Bouwkunst en Vriendschap		255
Het P.W.-nummer van Wendingen	Bestuur A. et A.	182
„ „ „ „	Redactie Wendingen	182
Raadhuisplannen te 's-Gravenhage	K. P. C. de Bazel	9
„ „ „	„ „ „ „ „	25
Rectificatie		109
Van de Redactie		24
„ „ „		36
Het Rembrandtplein te Amsterdam		8
Reorganisatieplan voor den Dienst der Landsgebouwen	Ir. J. Gratama	41
„ „ „ „ „ „	„ „ „	45
„ „ „ „ „ „	„ „ „	49
„ „ „ „ „ „	„ „ „	53
„ „ „ „ „ „	„ „ „	60
„ „ „ „ „ „	„ „ „	64
„ „ „ „ „ „	„ „ „	77
Reisschetsen	J. Boterenbrood	211
Rose Gordijnen	H. Hana	165
Samenwerking tusschen bouwondernemers en architecten	J. F. Staal	55
„ „ „ „ „	J. Gratama	57
Schemering	C. J. Blaauw	4
Schoolgebouw te Schiedam	B. T. Boeijinga	183
Schoonheid in drukwerk	L. Ronner	200
Serie-uitgave van Wendingen, gewijd aan de werken van M. de Klerk		240
Stadsontwikkeling	J. F. Staal	208
„	„ „ „	217
Steun aan Oostenrijksche Architecten	Jan Wils	91
Technische Hoogeschool te Stockholm	J. Boterenbrood	69
Tentoonstelling van Massawoningbouw en Machinale Nijverheidskunst		24

		Pag.
Tentoonstelling van Massawoningen en Machinale Nijverheidskunst		116
Tentoonstellingen	J. F. Staal	88
Tentoonstelling te Gothenburg 1923	H. Th. Wijdeveld	95
„ prijsvragen A. et A.		118
„ van „Das Bauhaus" te Weimar	Dr. A. Behne	194
„ voor Bouwkunst en aanverwante Kunsten, Eeerst jaarlijksche		223
Toekomst project, Een	J. W. Janzen	73
Uitbreiding van Amsterdam	J. Boterenbrood	61
Uitbreidingen om Amsterdam	„ „	148
Uitgestelde bouwplannen, De		35
Uitloting leening A. et A. 1915/1917		86
Uitreiken der prijzen Genootschapsprijsvragen 1922		193
Utiliteitsbouw	Ir. Jan Gratama	94
Vereeniging voor Hooger Bouwkunst Onderwijs		24
Verlicht Amsterdam	J. F. Staal	179
Verslag Schoonheidscommissie Amsterdam		56
„ lezing Dr. A. W. Bos	J. Zietsma	61
„ Handelingen A. et A. 1922		92
„ lezing J. J. P. Oud		199
Verzamelaars en Musea	Dr. A. Behne	51
Verzoek (Inzenden van Reisschetsen)		177
Voorschotfonds der Architecten 1914		172
Voorwaarden tot een nieuwe Architectuur	Theo v. Doesburg	163
A. W. Weissman	Jan de Meyer	181
Wendingen (Correspondentie)		44
Winkelhuis van den heer Reinierse	A. Eibink	191
Winst en Verliesrekening op 31 December 1922		100
Woonhuis te Wassenaar van M. de Klerk	J. F. Staal	107
Woord en Beelding in Architectura en Wendingen	C. J. Blaauw	125
W. U. R.	Dr. A. Behne	144

K. P. C. de Bazel	Raadhuisplannen te 's-Gravenhage	9
„ „ „ „ „	„ „ „	25
K. de Bazel,	M. de Klerk	231
Dr. Adolf Behne	Ausstellung des Volkskommissariats	23
„ „ „	Verzamelaars en Musea	51
„ „ „	W. U. R.	144
„ „ „	Max Krause	144
„ „ „	De Tentoonstelling van „Das Bauhaus" te Weimar	194
Dr. H. P. Berlage	M. de Klerk	230
C. J. Blaauw	Schemering	4
„ „ „	Het Woord en de Beelding in Architectura en Wendingen	125
„ „ „	Het Bouwkunde-onderwijs aan de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunst-Ambachten te Haarlem	141
„ „ „	Ontwerp omslag No. 24 van Architectura	141
„ „ „	M. de Klerk	237
B. T. Boeijinga	Cursus Voortgezet en Hooger Bouwkunst	83
„ „ „	Onderricht Voortgezet en Hooger Bouwkunst	87
„ „ „	Jaarverslag Redactie Architectura 1922	105
„ „ „	Bouwkunst Anarchie	169
„ „ „	„ „	177
„ „ „	„ „	183
„ „ „	„ „	187
„ „ „	Schoolgebouw te Schiedam	183
Dr. A. W. Bos	Voordracht	48
J. Boterenbrood	De Technische Hoogeschool te Stockholm	69
„ „	Het Comeniusmonument op het Valeriusplein	76
„ „	Groot-Ontwerp Hoogere Bouwkunst	79
„ „	Monument Burgemeester Tellegen	89

J. Boterenbrood	Verslag Handelingen A. et A. 1922	92
„ „	Jan Kotera	93
„ „	Krantenbericht	98
„ „	De gevel van een woonhuis aan de Okeghemstraat	101
„ „	Uitbreidingen om Amsterdam	148
„ „	Naar aanleiding van een Jubileum Bouwkunst-tentoonstelling te Amsterdam	178
„ „	Prijsvraag-Enquete	180
„ „	„ en nog wat, Een	184
„ „	De Dam	202
„ „	Bij Reisschetsen	211
„ „	Stadsontwikkeling	217
Theo van Doesburg	Voorwaarden tot een nieuwe Architectuur	163
W. M. Dudok	Ter nagedachtenis aan M. de Klerk	233
Bern. F. Eilers	Fotografeeren van Architectuur	141
Van den Eeckhout	Indruk bij den gang naar het graf	233
A. Eibink	Winkelhuis van den heer Reinierse	191
Ir. M. J. Granpré Molière	„Leeken" in de Amsterdamsche Schoonheidscommissie	5
Ir. Jan Gratama	Reorganisatieplan voor den Dienst der Landsgebouwen	41
„ „ „	„ „ „ „ „ „	45
„ „ „	„ „ „ „ „ „	49
„ „ „	„ „ „ „ „ „	60
„ „ „	„ „ „ „ „ „	64
„ „ „	„ „ „ „ „ „	77
„ „ „	Samenwerking tusschen Bouwondernemers en Architecten	57
„ „ „	Utiliteitsbouw	94
H. Hana	Een Merkwaardig Boek	37
„ „	Onze Nieuwe Postzegels	79
„ „	Bedenkelijke Behoudzucht	126
„ „	„ „	196
„ „	Rose Gordijnen	165
B. Hoogstraten	Italiaansche Reisindrukken	185
J. W. Janzen	Een Toekomst-project	73
A. Keppler	M. de Klerk	236
G. Kiljan	Lezing	212
„ „	„ (vervolg)	218
P. Kramer	M. de Klerk	240
Kring van Beeldhouwers	Adres aan B. en W. van Amsterdam	106
W. Kromhout	M. de Klerk	230
C. A. Lion Cachet	Bij den 82sten Geboortedag van Th. A. C. Colenbrander	193
J. Luthmann	Door en om de Gevangenpoort	113
Jan de Meyer	A. W. Weissman	181
Willem van der Pluym	Egyptische Opgravingen	1
A. Rading	Nieuwe Tijden — Nieuwe Wegen	118
R. N. Roland Holst	George Hendrik Breitner	117
R. N. Roland Holst	M. de Klerk en K. P. C. de Bazel	234
L. Ronner	Schoonheid in drukwerk	200
„ „	Een herboren Ambacht	201
T. B. Roorda	Dr. J. Mendes Da Costa	205
Willem Royaards	M. de Klerk	235
Van Royen	Herdenkend verwachten, M. de Klerk	232
Rijksverzekeringsstaat	Beveiligingsvoorschriften	36
S.	Een Getande Arabische Strek	162
Serie-uigaven van Wendingen,	gewijd aan de werken van M. de Klerk	240
Joh. B. Smits	Kunstnijverheidsonderwijs	223
Max Speijer	Naar aanleiding van de Tentoonstelling van Massa-Woningbouw in het Stedelijk Museum	128
„ „	Door Vlaanderen	192
„ „	„ „	197
„ „	„ „	203
„ „	„ „	207
J. F. Staal	De Dam	39

		Pag.
J. F. Staal	Samenwerking tusschen Bouwondernemers en Architecten	55
„ „ „	Tentoonstellingen	88
„ „ „	Woonhuis te Wassenaar van M. de Klerk	106
„ „ „	2e Gymnasium te 's-Gravenhage door Ir. J. Limburg	111
„ „ „	Onder Kunstbroeders	129
„ „ „	Guillaume Frédéric la Croix	147
„ „ „	Verlicht Amsterdam	178
„ „ „	Stadsontwikkeling	208
„ „ „	M. de Klerk	238
Bruno Taut,	Voordracht	40
„ „	„	43
„ „	Baugedanken der Gegenwart	65
N. J. v. d. Vecht	M. de Klerk	240
H. C. Verkruijsen	Het Onderwijs aan de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem	131
H. C. Verkruysen „	„ „	235
André van der Vossen	Correspondentie over Wendingen	225
Jan Wils	Steun aan Oostenrijksche Architecten	91
Jan Wils	Prijsvragen A. et A'	92
H. Th. Wijdeveld	Aan de Firma's die „Reclame"-drukwerken rondzenden	7
„ „ „	Het Bouwongeluk te Berlijn	42
„ „ „	Jaarverslag Wendingen	90
„ „ „	Tentoonstelling Gothenburg 1923	95
Redactie Wendingen	Het P.W.-nummer van Wendingen	182
J. Zietsma	Verslag Lezing Dr. A. W. Bos	61

ILLUSTRATIES

		Pag.
A. Archipenko	Plastische Gruppe	23
K. P. C. de Bazel	De Nederlandsche Handelmaatschappij	58—59
Joroslov Braha	Het Comeniusmonument	76
Brug, Arta in Epirus		95
Brugkranen Embden		97
Byouteriedoosje van paars leer met goud		226
„ „ bruin „	„ „	226
Cinerarium	E. van Osselen	136
Composities in kleuren	K. Tjeenk Willink	137
„ „ „	G. Hartmann	140
Couperus' woning in De Steeg		130
G. F. La Croix	Winkelhuis Amsterdam	165
„ „ „ „	Bankgebouw, Woonhuis	166
„ „ „ „	Ingang Tentoonstelling, Platte Grond	167
Dal der Koningen	Egyptische Opgravingen	3
Dag-, Teeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes		224
Getande Arabische Strek	S.	162
Gevangenpoort Den Haag		113—114—115
Gezicht op de Nekropolis van Thebe		2
Götenborg Tentoonstelling		97
Graansilo Montreal		96
Grafische School, Amsterdamsche, Bijlage		200
Grondelementen der Schilderkunst en Plastiek	Theo van Doesburg	164
Haan	K. Tjeenk Willink	140
Hondenhok	J. Groenewegen	131
J. W. Janzen	Een Toekomst-project	74—75
Jubileum-herinneringsprent		179
Kalkoenen	S. Josselin de Jong	136
Kiessler	Robotur	144
M. de Klerk	Eigen Haard	9
„ „ „	Exlibris	46
„ „ „	„	47
„ „ „	Woonhuis te Wassenaar	107 t/m 110
„ „ „ Hand van		232
Kraagjes van Witte zijde in zwart gebatikt		227
Piet Kramer	Gevel Okeghemstraat Amsterdam	102—103
Max Krause	Beeldhouwwerk	145
Jan Kotera	Museum te Königgrätz	94
„ „	Universiteit te Praag	94
C. Krayl	Facadebeschildering te Maagdeburg	67
Kussen		228
Ir. J. Limburg	2e Gymnasium te 's-Gravenhage	111 t/m 114
Mirog Kloster te Pskow		23
Modelstudie	Wagenmaker	138—139
Moderne Meubelkunst in Oostenrijk		104—105
J. Molnar	Huis „Der Rote Würfel"	194
Natuurstudie	Otto de Kat	136
Penseeloefening		225
Penseelstudie	O. de Kat	140
Portret van Jan Kotera		93
„ „ Dr. J. Mendes da Costa		205
Postkantoor	H. Kamp	134
Postzegels, Onze nieuwe		79
Prijsvraag A. et A. 1922	G. M. Eggenhuizen	170—171
Prijsvraag Kunst aan het Volk		72
„ „ „ „ „		77
A. Rading	Bouwblokken	118 t/m 121
Reisschets	L. Andrea	211
„	A. v. d. Boom	214
„	J. Boterenbrood	216

			Pag.
Reisschets		H. B. v. Broekhuizen	215
„		W. Bruin	215
„		B. H. J. Deppe	216
„		A. Eibink	221
„		Ph. Hamerr	212
„		J. B. v. Heukelom	222
„		Ferd. B. Jantzen	213
„		„ „ „	216
„		E. Kuipers	216
„		„ „	221
„		J. A. Snellebrand	218
„		„ „ „	219
„		Jan Wils	217
Rododendron		K. Tjeenk Willink	137
Schetsplan A.	Situatie Kazerneterrein	B. en W., Raadhuisplannen Den Haag	16
„ B.	„	„ „ „ „ „ „	17
„ B-1.	„	„ De Bazel „ „ „	18
Oskar Schlemmer		Figurinen voor het Triadische Ballet	195
Schoolgebouw Schiedam		Jos de Jonge	182—183
Schuurtje		Willy Kooiman	135
Situatie Spui Raadhuis Den Haag		Dr. H. P. Berlage	15
„ „ „ „ „		K. P. C. de Bazel	15
Snellebrand en Eibink		Winkelhuis te Bergen	187 t/m 191
Max Speijer		Door Vlaanderen	208—210
Steendruk in zwart en goud			224
„ „ „ , rood en goud			227
Bruno Taut		Halgebouw Maagdenburg	66
„ „		Kiosk „	68
Technische Hoogeschool te Stockholm, Observatietoren			70—71
Uitbreidingen van Amsterdam, verslag lezing Dr. A. W. Bos			61
„ „ „		J. Boterenbrood	148 t/m 161
Universiteit		K. van der Wilk	80—81
„		C. Caspers	84—85
„		D. Greiner	88 t/m 91
„ te Praag		Jan Kotera	94
Verzamelaars en Musea		Dr. A. Behne	8
Voorkamer in het Graf van Nakht			50—51
Warenhuis		H. v. d. Pauwert	132—133

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 1 EN 2 — 6 EN 13 JAN. 1923

EGYPTISCHE OPGRAVINGEN.

Kunst komt voort uit het cultureele leven van den mensch. Het product zal echter behalve het persoonlijke van den kunstenaar ook iets van het algemeen geldende van zijn tijd en omgeving inhouden. Bij het aanschouwen van het kunstproduct zal dus iets opglanzen van dat algemeene en naarmate die kunst machtiger uit het maatschappelijk leven oplaait, zal de reflex daarvan des te sterker aandoen.

Bouwkunst wortelt diep in het sociale, haar producten zullen dus voor de kennis van de menschelijke beschouwing van groot belang zijn. Hoe dieper men in het verleden tast, des te schaarscher worden de gegevens en waar we vaak in onze directe omgeving niets meer waarnemen, daar kan de spade, die den bodem van ons heden doorwoelt, dikwijls nog belangrijk materiaal aanbrengen. Wie den arbeid hiervan heeft meegemaakt, weet met hoeveel hartstocht men werkt, maar hij zal ook tot de erkenning gekomen zijn, dat illusies en decepties als schrijnende contrasten, gelijk in het leven zelve, elkaar opvolgen.

Als concreet voorbeeld van opgraversarbeid heeft men de aandacht te vestigen op de Engelsche expeditie bij het Egyptische Thebe, waar onder graaf Carnarvon en Howard Carter belangrijke vondsten aan het licht zijn gebracht.

Thebe, „het honderd poortige" zooals het bij Homerus heet, was reeds een geweldig cultuurcentrum tijdens het z.g. Midden Rijk (3622—1587) der Egyptische beschaving. Zijn groote glansperiode doorleeft het eerst na de verdrijving der Hyksos, wanneer de Pharao Amasis het z.g. Nieuwe Rijk (1587—342) grondvest met zijn 18e dynastie (1587—1328). Hier concentreert zich de dienst van Ammon, waaraan de stad haar naam No-Ammon (later bij de Grieken Diospolis) ontleent. Iets van haar monumentale pracht en grootschheid is nog slechts te beleven, wanneer we thans langs de zwijgende ruïnes der dorpen Karnak en El Uqsor (Luxor) dwalende, ons kunnen verdroomen in het diepe verleden. Nog Diodorus 1e eeuw v. Chr.) spreekt van een omtrek van 14 K.M. (Strabo 12.7 K.M.) wat vrijwel uitkomt, wanneer we een vierkant trekken om deze dorpen en om het op den Westelijken oever gelegen Medinet-Habou en Kurneh. Het Thebe der Amenhotep's en Tutmosissen uit de 18e dynastie zal echter veel grooter geweest zijn en als Oostersche stad binnen haar omtrek landerijen, tuinen en groote pleinen gehad hebben. Lang zou ze haar wereldfaam handhaven tot dat ook over haar het delendae Thebae zou uitgesproken worden. Dan volgen de saecula obscura en eerst in het begin der 19e eeuw vangen de geregelde onderzoekingen aan, voornaamlijk door Fransche- Engelsche- Duitsche- en Italiaansche Missies, terwijl vanaf 1906 ook de Amerikanen een werkzaam aandeel hieraan nemen.

De laatste vondsten der Engelschen voeren ons echter niet naar de stad der levenden, doch tot het verblijf der dooden. Onvergetelijk is het schouwspel om in den vroegen morgen, staande op den Oostelijken Nijloever van het eens zoo levensblije Thebe, te staren naar het Westen. Hoog bonkt, beschenen door het wondere Oostersche licht, het brokkelige bergland op, met zijn naakte bruingele en rosse rotswanden een enorm contrefort vormend tegen de daarachter liggende eindeloosheid der woestijn. Daar is het eeuwige Westen, waarheen de dooden gaan en het is alsof we die overoude litanie in hieroglyphen gegrift, weer hooren ruischen: „naar het Westen, het Westen, „het land van het gelukkige leven, waar alles wat „je liefhebt, is. Het ware Westen opent zijn armen „tot U, waar je in mag verblijven, in vrede-in „vrede! Gij zijt rein, gelijk de godheid rein is!"

Over een lengte van ± 4 K.M., bewesten de lijn Kurneh, Deir-el-Bahari en Medinet-Habou strekt zich het verzonken Campo Santo der Thebanen uit. Wie eens een hedendaagsche nekropolis van het Oosten zag, gelijk die der z.g.

T.H.S. BIBLIOTHEEK DELFT.

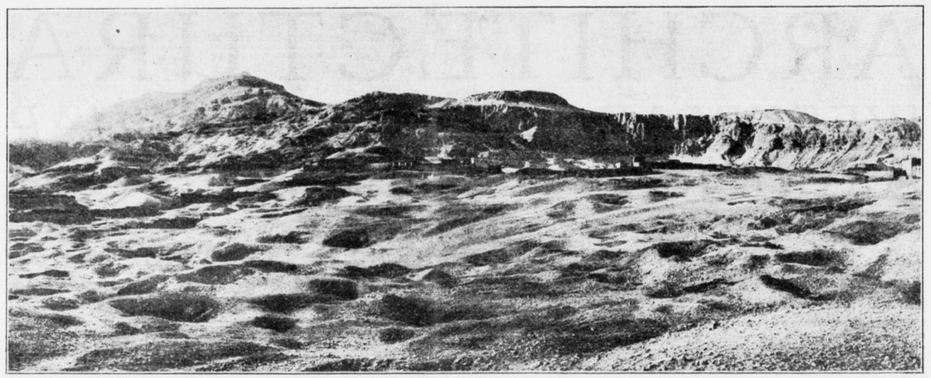

GEZICHT OP DE NEKROPOLIS VAN THEBE

Chaliefengraven bij Kairo, zal zich een vage voorstelling kunnen maken van datgene, wat eens de doodenstad van Thebe moet geweest zijn. Is aan de Oostelijke zijde van den bergrug nog architectonische grootschheid te beleven bij het aanschouwen der machtige graftempels, aan de andere zijde daarentegen begint het werkelijke doodenrijk. Een 500 M. ten N.W. van Kurneh vangt het sombere dal aan, dat zich kronkelend een weg baant om in de Wady Bibân-el-Mulûk (dal der Koningsgraven) uit te trechteren. Stil en verlaten is het sombere oord, waar alles steriel is, waar geen plant meer groeit en al wat organisme heet, schijnt gevlucht te zijn.

Op het eind splits zich het dal in enkele dwarsarmen en hier liggen ± 45 graven der grooten uit de 18e, 19e en 20e dynastie. Enkele incripties doen ons zien hoe de pharao, bij den aanvang van zijn regeering, begon zijn graf te maken. Stierf hij dan werd hij gemummificeerd op een wijze gelijk we dit bij Herodotus en Diodorus vermeld vinden. De hersenen en ingewanden werden verwijderd, het lichaam uitgeloogd in een natron bad, ingewikkeld en beschilderd, waarna het in een houten kist, vaak rijk beschilderd, geplaatst werd. Deze laatste vond haar bestemming in de steenen kist (sarkophaag), welke in het graf geborgen werd. Zoo zou de ziel zoolang de materie bestond, telkens in het lichaam kunnen verblijf houden en was een voortdurend leven denkbaar.

Het type der koningsgraven uit deze periode is als volgt: Loodrecht in de flank van den berg wordt een sleuf gegraven, die toegang geeft tot een voorvertrek, dat zorgvuldig gesloten wordt door een verzegelde deur. In dit vertrek, dat veelal rijk. versierd is met freschi of beeldhouwwerk „en creux", worden opgesteld verschillende voorwerpen en sieraden, terwijl vaak tegen den achterwand statuen van den overledene geplaatst zijn. In dien achterwand vormt een deur de toegang tot een verbindingsgang of vertrek dat geleidt naar de grafkamer. Een loodrechte schacht en den bodem van deze laatste, geeft op haar beurt toegang naar een of meer geheime ondergrondsche vertrekken, waar de sarkophagen zijn opgesteld. Als voorbeeld geven we hier het type van het graf van Natcht, gelegen aan de Nijl zijde van het bergland tegenover Karnak (zie afbeeldingen).

Was de pharao onder veel ceremorieel begraven, dan werden de vertrekken verzegeld en de toegang tot het graf dicht geworpen. Somtijds werd het later geopend om nog anderen bij te zetten of bij gelegenheid dat opzieners zich te overtuigen hadden of alles nog intact was, ongerekend het geforceerd openen door dieven.

Het graf dat de Engelsche expeditie vond op 5 Nov. j.l. en dat op 29 Nov. geopend werd, ligt in bovenbeschreven „dal der koningen" en schijnt naar zijne beschrijving het type der begin-periode van het Nieuwe Rijk te hebben. Volgens onderzoek der zegels zou het uit den tijd van Tutankhamen, den schoonzoon van Amenhotep IV zijn. Deze laatste nu is de merkwaardige Pharao, die als hervormer van den godsdienst optreedt en de macht der Ammonpriesters breekt. In de eindelooze veelheid van godsbegrippen trachtte hij een eenheidsidee te brengen door de erkenning van het licht (de zonneschijf) als oppermacht. Als cultureel centrum van dezen dienst stichtte hij een nieuwe residentie: „de horizon der zonneschijf", daar waar thans Tell-el-Amarna ligt. Na zijn dood komt de revolutie en verwint de oude Ammondienst weer de hegemonie. De werken, onder Amenhotep in glorie opgebouwd, worden verwoest en al wat aan den ketter herinnert zal zooveel mogelijk uit de geschiedenis gevaagd moeten worden. Uit deze troebele tijden schijnt het nieuw ontdekte graf te dateeren. Volgens de

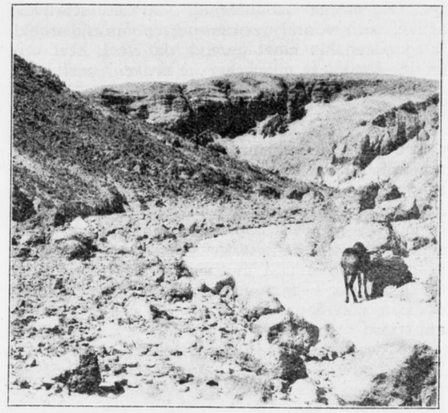

DAL DER KONINGEN

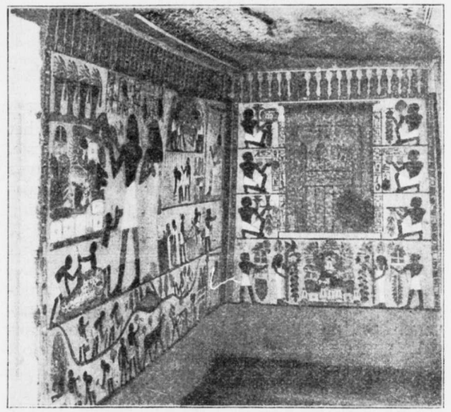

VOOR-KAMER IN HET GRAF VAN NAKHT

enkele gegevens die er thans van bekend zijn, bestaat het uit een acht meter lange gang (schattens een meter breed) die voert naar het vóórvertrek. Hier staan tegen den achterwand de groote beelden van den Pharao als dorpelwachters, terwijl tegen den linkerwand drie groote statiebedden en een troon zich bevinden. Denken we hierbij nog een viertal gouden praalwagentjes, kisten en vazen, dan schijnt een belangrijke kunstnijverheid gevonden te zijn.

In de daarachter gelegen ruimte vonden de ontdekkers bovendien nog tal van prachtige voorwerpen, hoog opgestapeld, als ware het tijdelijk geborgen. De sarkophaag met mummie is echter niet gevonden. Naar ik vermoed ligt achter dit verbindingsvertrek de eigenlijke grafkamer, al of niet met schacht, toegang gevende tot verdere ondergrondsche vertrekken. Men zal echter nadere publicaties af te wachten hebben.

Het komt mij echter goed voor, te wijzen op de hypothese van den Franschen Egyptoloog, prof. Driotton, die de vermoeding uifsprak, dat dit graf zou kunnen zijn meer de schuilplaats, waarheen Tutankhamen door zijn opvolger heen gebracht is. Zoo zou dan de laatste zich het oorspronkelijk graf van zijn eveneens verketterden voorganger hebben toegeëigend, gelijk hij in verschillende inscripties ook den naam van Tutankhamen verwisseld heeft voor de zijne. Hoe het ook zij, de vondst van de Engelschen schijnt zeer bijzonder te zijn, daar men niet vergeten moet, dat ze dateert uit het hoogtepunt der Egyptische cultuur. Immers het aloude land der pharao's is op dat moment een wereldrijk geworden, dat ver tot in Syrië en Mesopotamië rijkt en een geweldigen invloed ook op de Aegeische beschaving uitoefent. Zij culmineert in een kunst groot en heerlijk, die niet alleen monumentale bouwwerken, maar ook een wondere sculptuur en schilderkunst ons schonk.

Het is het tijdperk, waarin de beeldende kunstenaar diep grijpt in het ziele-leven van den mensch om door zijn hartstocht het gansche gamma van menschelijke tragiek te doen opbruisen. De teere schoonheid-extase waarin hij zijn kunst uitjubelt bij vrouwen-figuren gelijk we die zien in de statuette der Londensche Universiteit's verzameling of in een Kop van het Florentijnsch archaeologisch museum zijn onvergetelijk. En hoe bezitten wij in ons Leidsch museum niet de reliefs van Hor-emheb, den blinden zanger e.a. uit die 18e dynastie. Wanneer zal men eens gaan inzien, dat zoo'n buitengewone verzameling naar Nederland trotsch op mag gaan, ook een behoorlijke omgeving noodig heeft.

Hebben de Engelsche archaeologen geluk en vinden zij van die werken. dan zal de verzameling Egyptische kunst weer verrijkt worden met kunstdaden uit de meest verheven periode van het Rijk der pharao's.

WILLEM VAN DER PLUIJM.

Amsterdam eind December.

MEDEDEELING DER REDACTIE.

De heer Joh. B. Smits heeft welwillend de typografische verzorging van deze en volgende nummers op zich genomen.

De Redactie is voornemens wellicht 2 maal per jaar een nieuw typografisch ontwerp, telkens van een anderen kunstenaar, te doen uitvoeren.

In de 2 volgende nummers, die telkens als dubbel nummer zullen verschijnen, wordt, betreffende het Stadhuisplan te 's-Gravenhage. de volledige briefwisseling tusschen het Gemeentebestuur en den architect De Bazel gegeven, met afbeeldingen der voorloopige plannen.

SCHEMERING.

Naar aanleiding van: „Leeken" in de Amsterdamsche Schoonheidscommissie. Bouwk. Weekblad van 6 Jan. 1923.

Ware het niet, dat de Heer Granpré Molière in het bovengenoemde stukje ten aanzien van het vraagstuk der „leeken" in de Schoonheidscommissie, conclusie's meende te moeten trekken, die eerstens onjuist en tweedens tegen het belang van het stadsschoon zijn, zoo zoude zijn geschrijf geen aanleiding hebben gegeven daarop nader in te gaan of er tegen in te gaan, want al is dan ook om het „geval" veel te vechten, zoo vecht men toch niet tegen „lucht", zulks is althans vermoeiend en vruchteloos of men zoude des tegenstanders luchtspiegelingen zelf met concreete begrippen moeten aanvullen, wat alweer lastig en tijdroovend moet heeten.

Niettemin kan men een soort van waardeering hebben voor iemand, die zoo aangenaam weet te schrijven over zeer moeilijke en diepzinnige vraagstukken, zonder daarmede tot klaarheid te komen. Klaarheid zou immers licht hinderlijk kunnen zijn en het is juist des schrijvers verdienste, dat zijn woorden steeds zachtkens blijven vloeien, ongeacht de geweldige gedachtesprongen, die ons voeren van den eenen naar den anderen kant van des schrijvers denkveld, een veld, dat veel omvat, al moge het dan ook door het volle licht nog niet beschenen zijn.

Het is overigens nog een vraag of de schrijver het volle licht wel wenschte, of niet veeleer de schemering waarin de gedachtenbeelden komen en gaan, als een gewilde ensceneering van het gedachtenspel beschouwd moeten worden, want is niet de schemering de ware fond voor gevoelvolle voorstellingen?En is niet dikwijls het volle licht voor gevoelige zielen een weinig „cru"?

Dit moet tot des schrijvers eer gezegd worden (werd trouwens al wat hier gezegd werd den schrijver niet tot eer?) dat hij een „idee" heeft, met oprechte verheugenis zij dit geconstateerd en mocht ook deze idee subjectief moeten heeten, wat in schrijvers oogen niet waardeerbaar zal schijnen, *dezerzijds* is steeds vreugde wanneer een „idee" verschijnt, zij het ook in de schemering van het subject.

Het moge mij vergeven worden, wanneer ik in zake het beantwoorden of het toetsen van des schrijvers ideeënneerslag in gebrcke moet blijven. Wanneer men echter des schrijvers artikel met aandacht leest (hetgeen ik ten zeerste kan aanbevelen) dan zal men met mij ontdekken, dat de hoeveelheid der lichtelijk aangeroerde „vraagstukken" van een ernstig zoeker ter toetsing, rechtzetting, analyseering, uitwerking, enz., een levensarbeid zoude vereischen en mocht men zich daartoe ook aangetrokken voelen, dan zoude toch de overigens zeer te waardeeren ééndagsarbeid van den heer Gr. M. daartoe een te schemerige en onsoliede basis vormen. Men zoeke achter deze zeer algemeene beoordeeling van des schrijvers artikel toch vooral geen misprijzen van zijn arbeid, integendeel, het moet gezegd, dat veel, heel veel in des schrijvers mijmering *„te denken"* geeft! Dit is toch waarlijk geen geringe deugd.

* * *

De schrijver mijmert dan over de begrippen: schoonheid, kunst, kunstoordeel, bouwkunst (door schrijver ook genoemd: een proces van *uitkristalliseeren*), subjectiviteit, objectiviteit, over de samenleving, de gemeenschap, de schoonheidsverwildering, het collectief subjectivisme van de partijpolitiek, de overheid, mechaniseering, imperialisme (in de kunst!) enz. enz. en op elke bewering doemen meerdere vragen op, die echter niet beantwoord worden.

Op deze basis van „vraagstukken" verrijst dan het gebouw der door schrijvers subjectiviteit geteelde schoonheidscommissie, een parlement tot bescherming van de *openbare schoonheid* (de vinding is van den schrijver). waarin vertegenwoordigers van kunst, overheid en bevolking opgenomen zijn.

Dit schoonheidsparlement zal dan (volgens schrijver) zijn een opperste gezag, een orgaan van waaruit de openbare schoonheid wezenlijk wordt geleid. Het zal te bestrijden hebben: het subjectivisme, de leelijkheid en de *overkunsting*. Wat nu deze „openbare schoonheid" betreft, deze wordt in Amsterdam alreeds uitstekend „verzorgd" door de openbare dienst der Stadsreiniging; het valt moeilijk in te zien, waarom daartoe nog een commissie ingesteld zou moeten worden. Waarschijnlijk bedoelt de schrijver wel iets anders maar duidelijk maakt hij het niet.

Men achte evenwel des schrijvers bedoelingen naar eigen woorden: (Zie de laatste 7 alinea's van het hierachter overgenomen artikel).

Schemerige toespelingen duiden op des schrijvers wensch, dat de door hem gedachte idieele schoonheidscommissie, zoo spoedig mogelijk een eind make aan de subjectieve beelding van die Amsterdamsche architecten, die, aan den *zelfkant werkende, zich bepaalden tot het detailwerk van het uitkristalliseeren, om daarin zich zelf te beelden.*

Hier laat zich, ondanks de nevelige zegswijze, een afkeurende houding vooronderstellen, uitkomende in een geringschatten van het werk dier architecten als *detailwerk*. Nu vraag ik met des schrijvers woorden, waar is de objectieve maat?

Welnu, die objectieve maat bestaat niet en de subjectieve appreciatie, die het werk van *persoonlijkheden* meent te moeten kleineeren tot detailwerk, blijft dan ook uitsluitend voor rekening en verantwoording van het subject, i.c. de Heer Gr. M. die daarmede alleen een verhouding van zijn *ik* (subject) tot het bedoelde werk kenschetst, waaruit anderen dan weer *hun* conclusie kunnen trekken.

Het misprijzend spreken over het *zich-zelf beelden* in het kunstwerk, duidt op een misverstand, bestaande in des schrijvers subjectieve verbeelding.

Steeds beeldt de kunstenaar in het kunstwerk voor een deel .... zich-zelf, zoo hij tenminste *zelf* iets vermag te zijn. Deze subjectiviteit der beelding is niet, zooals schrijver meent te moeten vooronderstellen, alleen van onze dagen, maar van *alle tijden*.

Wanneer we nu erkennen, dat in onze dagen een groote algemeene idee ontbreekt (ook de schrijver constateert zulks) dan blijkt dat we voor de kunst op de persoonlijke idee des kunstenaars aangewezen zijn en dit niet alleen, doch tevens dat we voor elke persoonlijke idee, gebeeld in literatuur, muziek en beeldende kunst in onze dagen dankbaar moeten zijn, dat we de gelegenheid tot het uiten van waardevolle persoonlijke ideeën moeten trachten uit te breiden, want dit zijn de lichtpunten in onze overigens donkere dagen.

Deze „wijsgeerige" aanvallen (zooals van schrijver) op de persoonlijke kunstwerken, dragen er slechts toe bij om het leven te vervlakken, om de hoogtepunten neer te halen en de middelmaat (desnoods door schoonheids-parlementen of dergelijke ondingen) aan de regeering te brengen.

* * *

Een algemeene idee, waarin subjectief schoonheidsverlangen zich tot een gemeenschappelijke kunst kan verheffen, bestaat thans niet. Een dergelijke idee kan niet bewust verwekt of gewekt worden, ze moet groeien ..... misschien op de puinhoopen van onze „beschaving". Wanneer de Hr. Gr. M. dit meende te zeggen, dan hadde hij de idee van zijn schoonheidsparlement beter thuisgelaten, want tegenover dit groote vraagstuk, dat voor ons hedendaagsche menschen inderdaad „vraagstuk" moet blijven, zijn zulke machtelooze gedachtenspelletjes slechts ridicuul.

Wat nu de schoonheidscommissie betreft, deze blijft ondanks alle bedenkingen voorloopig een aesthetisch-technische keuringscommissie, die op zich-zelf verwerpelijk mag heeten, zooals onze hedendaagsche tijd als kunsttijdperk evenzeer verwerpelijk is, maar waar we eenmaal in *onzen tijd* in Amsterdam, in Holland leven en niet in het Nergenshuizen, dat mogelijk in des Heeren Gr. M.'s fantasie bestaanbaar is, moeten we mèt dit tijdperk ook de schoonheidscommissie als zoodanig accepteeren en ze zoo doeltreffend mogelijk maken.

Dat een commissie, die *let wel*, niet de kunstwerken-zelf, maar de technische projecten er voor te keuren heeft, uitsluitend uit deskundigen moet bestaan, blijft onaanvechtbaar.

Onaangevochten ook door den heer Gr. M., die waar het het betoog *voor* deze deskundigheid betreft, het niet verder weet te brengen dan louter tot een, uit zijn overigens zachtzinnige schrijftrant vallende, straatjongensqualificatie, maar meer ook niet.

Met deze qualificatie blijve dan ook de „blindheid" van A. et A. benevens het aansturen van het Genootschap op dilettantisme, enz. enz., kortom alle gewone proeven van zwakke polemisten buiten beschouwing en voor rekening van den schrijver.

A. et A. zal blijven aansturen op het benoemen van technische leden in een technische commissie, het zal daarmede de vervlakking van de Schoonheidscommissie tot een wauwelinstituut hopen te voorkomen en het zal, vergissen we ons niet, van de Overheid daartoe steun ontvangen, want ook voor de overheid kan het heel moeilijk worden, wanneer *iedereen* over de bouwkunst en over stadsschoon gaat meepraten.

C. J. BLAAUW.

Overgenomen uit het Bouwkundig Weekblad met goedkeuring van, en onder dankzegging aan de Redactie.

„LEEKEN" IN DE AMSTERDAMSCHE SCHOONHEIDS-COMMISSIE.

Laten we beginnen met aan te nemen, dat het de taak der schoonheids-commissie is, om van bouw-ontwerpen, plannen voor doorbraak en uitleg de kunstwaarde te wegen en het ontoereikende uit te schiften; eenvoudiger kan men haar taak niet opvatten. En toch valt over dit eenvoudige geval heel wat te vechten; het gaat hier niet alleen om de problemen van kunst of schoonheid, we staan hier ook voor het algemeene, veel omstreden vraagstuk van het gezag.

Het is honderdmaal gezegd, in allerlei vormen, dat men kunst niet beoordeelen mag, want nooit kan men iets van uit zich zelf beoordeelen; en waar is de objectieve maatstaf buiten de kunst, het gezag er boven, van waaruit deze zou kunnen worden gerecht? Zoo geraakt men dan rechtstreeks in de groote algemeene vraagstukken van dezen tijd.

Ook, al zou men in de onoplosbaarheid daarvan berusten, al zou men er zich enkel toe bepalen, het treffend leelijke uit te wieden, datgene waarvan ieder vakman wel zeker weet dat het onkruid is, dan zou men niet verder komen dan het verhinderen van de ergste uitwassen der leelijkheid: de leelijkheid zelve blijft onaangetast.

En zoo komt men toch weer buiten het enger gebied der bouwkunst; het bouwen is nu eenmaal niet om zich zelf; het is een fase in de algemeene bedrijvigheid, een proces van uitkristalliseeren, telkens een slot-fase, maar geen incident; gebonden aan de lange keten overheid, productie, economie enz. En men kan niet hopen de leelijkheid te overwinnen, zoolang men den bodem niet genaderd is, waaruit deze opgroeit.

Ik wil er dit mee zeggen: wanneer men de taak der schoonheids-bemoeienis ook maar eenigszins ernstig opvat, dan kan men zich niet blijven blindstaren op het slotproces zelf; dan wordt men onafwijsbaar gedwongen, zich rekenschap te geven van de grondslagen van het gezag, van het wezen van de schoonheid en deze schijnbaar eenvoudige vragen van het gezag en de schoonheidsverwildering voeren ons rechtstreeks tot aan de grenzen van ons denkveld. Hierin, dat de groote centrale vragen van onzen tijd ons den weg versperren, ligt de reden, dat er om de schoonheids-commissie zoo veel gevochten is.

De vraag, waarom wij geen objectieven maatstaf van de kunst bezitten, moet zoo niet beandwoord. dan toch in elk geval gesteld worden.

Dat deze objectieve maat ontbreekt, beteekent — want er is orde in de verschijnselen — dat er geen objectieve maatstaf is voor het leven zelf, of anders gezegd, dat het leven van enkeling en gemeenschap in subjectivistische richting is gegaan. Subjectivisme beteekent weer de neiging van ieder om den maatstaf voor het leven — dus ook voor de kunst — in zich zelf te dragen, meester te zijn van eigen lot en zich naar den eigen aanleg onafhankelijk fe ontplooien.

Dit vraagstuk komt onvermijdelijk op onzen weg en kan hier ook niet onaangeroerd blijven; maar ik zal met enkele groote gedachtensprongen, de aanvulling aan de meer aan-

dachtige lezers zelve overlatende, den weg naar het eigenlijke onderwerp terug te nemen.

Men moet zich degenen voorstellen, die den maatstaf voor het leven in zich zelf zoeken; er kan voor hen maar één doel zijn, n.l. om zich zelf in de wereld te bevestigen, zich te herscheppen, aan anderen zich zelf op te leggen, heerscher te worden over de naasten en de natuur; het is een strijd van heerschen of beheerscht worden, waarin de zwakken moeten strijden in groepen van gelijksoortigen, komen moeten tot het collectief subjectivisme der partij-politiek; want een vreedzaam zich naast elkaar ontplooien, een subjectief gemeenschapsleven dus in een tegenspraak in zich zelf, is een waan.

Men moet zich een gemeenschap denken zonder objectieve waarden, een gemeenschap dus, waaraan de ware bestaansgrond is ontnomen, waarvan alle waarden verdrogen tot hun leegen schaal; haar organisme tot mechanisme, haar leven tot enkel beweging, haar gezag tot enkel tucht, haar schoonheid tot enkel kunst.

Men moet zich diegenen denken, die zich geroepen voelen om zich te geven, die hun leven beginnen als dienaren van het geluk en eindigen als koningen der productie, omdat er geen objectieve waarden te dienen zijn.

Men moet zich denken, dat van de objectieve waarden alleen de ledige, meetbare over zijn, die van veelheid, kracht en snelheid, en dat het deze zijn, die de leiding nemen in productie en intellect, in speculatie en in kunst; en de best meetbare waarden zullen regeeren, de productie, het geld, de kennis en deze zullen het zijn, die de wereld zullen scheiden in hen die heerschen en in hen die beheerscht worden; die beheerscht worden zal men stempelen tot eenheids-menschen, maar de heerschers zullen zich mateloos herscheppen, hun spel drijven van overheersching, met geld, kennis of ideeën, ieder naar zijn aard, maar allen eindigen op dezelfde wijze, het spel der vernietiging van zich zelf en van hun wereld; want zij hebben geen werkelijk doel, het zijn dilettanten des levens.

Wat nu het subjectivisme zal maken van die gebieden, die de schoonheids-bemoeienis het naast liggen: de overheid, de stad, het publiek en eindelijk ook de schoonheid, ik moet verzoeken daarbij nog een oogenblik stil te staan.

Kan de overheid, die eigenlijk niet anders is dan het orgaan der objectieve levenswaarden, wel iets anders zijn dan een ledige functie, die men niet begrijpen noch eerbiedigen kan, een doelloos orgaan van politie en mechaniseering, een wapen ter overheersching van partij-politiek en economie?

De stad, de trouwe spiegel van het zieleleven der gemeenschap, wordt tot een „gemeente", een ondefinieerbaar vraatzuchtig wezen, een wanordelijk bedrijf, een verwarring van zegeteekenen der overheerschers en troosteloos genormaliseerde opsluiting van de beheerschte eenheids-menschen.

Het publiek, het woord dat „bevolking" moet vervangen, de geobjectiveerde enkeling, het onpersoonlijke dus van de persoonlijkheid, wordt de ontkenning van al wat levend en verheven is; of liever nog het woord „leek", dat in zich zelf al ontkenning is, een grotesk symbool van al wat dom, onkundig en onmachtig is.

De schoonheid ten slotte wordt tot een woord, dat alleen bestaan kan in de verbeelding van oudheidkundigen; de schoonheid zal alleen nog gekend worden in de subjectieve gedaante der kunst en in haar negatie, de leelijkheid; en de kunst zal beheerscht worden door de wetten van kracht en snelheid, kracht der emotie en snelheid der verwisseling, een sferoïdaaltoestand, zich eindeloos herscheppend en vernietigend als een reeks druppels op den heeten plaat, trillend, sissend en vervliegend.

Wat er dan in een subjectivistische beschaving, dus zonder gezag en zonder schoonheid, voor schoonheids-commissies blijft te doen? Het kan alleen zijn een wapen voor het imperialisme van groepen kunstenaars, een collectief middel ter overheersching, een kunst tucht, een ontkenning van het wezen der schoonheid.

Maar dit is er ook niet mee gemeend; het subjectivisme is een trek van dezen tijd, maar het hoogtepunt ervan is, naar we hopen, voorbij en er veert overal een lang onderdrukt gevoel voor harmonie, voor eeuwige waarheid op; en het is hierin, dat de schoonheids-commissies hun rechtvaardiging vinden: het is niet in het vermetele beset, dat wij een objectieven maat in kunst-aangelegenheden bezitten, maar juist in de erkenning, dat we die missen, dat daarnaar moet worden gestreefd.

In dit licht gezien is het van weinig belang, dat deze commissies aanvankelijk wat onzeker overeind staan, zich voorzichtig houden moeten aan het negatieve werk van het uitwieden, dat ze tegenkanting vinden bij overheid, bevolking en de architecten zelf, of dat ze een oogenblik overrompeld worden door het imperialisme van een groep kunstenaars; van weinig beteekenis dus, of ze bij den inzet nog onzeker en tweeslachtig zijn; ze zullen zich in de opgaande beweging gemakkelijk boven dit peil verheffen en het zwaartepunt kunnen verleggen naar het positieve werk, het ontsluiten en leiden van die schoonheids-beloften, die de enkelingen onbewust of onvruchtbaar meedragen.

Want de structuur der samenleving is vastgeloopen in de banen van den subjectieven geest, daarin beschermd door al die gangbare denkbeelden, gemeenplaatsen, dooddoeners, die tot het verleden behooren, maar het heden nog beheerschen; de geheele stadsontwikkeling met haar gelijkvormige behuizing, machteloozen aangroei, haar afsnijding van het buiten, heel dat samenstel van verwikkelingen en inzichten, die de schoonheid en waardigheid van de stad en het leven aantasten, die ieder kent en in den grond veracht, die niet meer in den tijd behoort; dit bloot te leggen en te doorbreken, het beeld der stad meer als geheel te doen begrijpen, het wezen der schoonheid weder tastbaar te maken, daarin ligt de beteekenis der schoonheids-commissies.

Het gaat daarbij niet in de eerste plaats om het zichtbaar resultaat, niet om het meer of minder rechtvaardige van een bepaalde uitspraak, de meerdere of mindere deskundigheid van een bepaalde commissie; het is er voor alles om te doen om geleidelijk te komen tot een opperste gezag, een orgaan van waaruit de openbare schoonheid wezenlijk wordt geleid; en het welslagen der huidige schoonheids-commissies zal er voornamelijk van afhangen of dit nog verwijderde doel nu reeds voldoende wordt beseft. Het spreekt van zelf, dat dit arbeidsveld niet uitsluitend door architecten kan worden ontgonnen, maar dat zoo vroeg mogelijk moet worden gezocht naar samenwerking met de overheid eenerzijds en met de bevolking anderzijds, om door gemeenschappelijk inzicht door te dringen, van het enger gebied der gevel-keuring tot de wezenlijke bronnen van schoonheid zoo goed als van verwildering en door gemeenschappelijken arbeid hun invloed zoo ver mogelijk uit te strekken.

Met het ontwerp voor de nieuwe Amsterdamsche schoonheids-commissie wordt een belangrijke stap op dezen weg gedaan: Amsterdam gaat in zulke dingen altijd voor; er wordt hier niet alleen een veel ruimer arbeids-veld omschreven, maar ook zijn hier — is het niet voor het eerst — de vertegenwoordigers van de kunst met die van overheid en bevolking officieel bijeen.

Ook de bevolking, al is het dan nog zeer bescheiden. Er is hierover in het blad Architectura gestreden en dit is de eigenlijke aanleiding tot dit artikel.

Er is boven op gewezen, dat het de taak der schoonheids-commissies moet worden om op haar terrein de objectieve waarden te versterken tegenover de subjectieve, d. w. z. de schoonheid tegenover de leelijkheid en de overkunsting, dat dus de leden der schoonheids-commissies tegenover de zuivere kunst-aangelegenheden objectief moeten staan, dit beteekent in bepaalde gevallen afwijzend, waar andere levenswaarden in het gedrang zouden komen.

Dit mag men niet in de eerste plaats van de kunstenaars verlangen; kunst beteekent in een subjectivistisch tijdvak: zelfherschepping en de Amsterdamsche architecten, die hun naam tot ver over de grenzen hebben gevestigd, danken dit niet aan hun objectieven blik, veeleer daaraan, dat ze zich, aan den zelfkant werkend, tot het detailwerk van het uitkristalliseeren hebben bepaald, om daarin zich zelf uit te beelden.

Er zijn kunstenaars en leeken, maar daartusschen staat een derde groep, die van de kenners, degenen, die geen kunst vermogen te scheppen, maar wel te wegen, degenen dus, die theoretisch genomen, het best tot oordeelen zijn aangelegd.

Als het er dan om gaat in een lichaam veelzijdigheid, onbevangenheid en diepte van inzicht bijeen te brengen, dan zal men niet kunnen nalaten mede onder de bevolking te zoeken, de bevolking van Amsterdam, die tot — of onder — de meest beschaafden en ontwikkelden der wereld worden gerekend, niet het minst op het gebied der kunst.

Dan zal men ook moeten zoeken onder hen, die het lot naar de andere pool heeft gevoerd, onder de mannen van de groote zaken-wereld; daaronder zijn zij, die ter vervulling van hun jeugd-liefde de hoogte bestegen hebben van waaruit de dingen worden bestuurd, maar hun eenzaamheid beseffende, gaarne bereid zijn hun gescherpte kracht van diagnose en orientatie, hun ervaring en gezag aan te wenden, daar waar het ideëele meer rechtstreeks kan worden gediend.

En als het waar was, dat kunst en stads-schoon ook aan de besten van de bevolking gesloten zou blijven, dan zou het hierom zijn, dat de kunst evenver van hen afstaat als zij van de kunst, dat de afstand die hen van de objectieve waarheid scheidt even groot is als die den kunstenaar daarvan scheidt; er is orde in de verschijnselen en zoolang de ondernemer de samenleving ziet als een reeks handels-ondernemingen zal de kunstenaar de stad ontleden in fragmenten van overkunsting en zoo lang zal geen van beiden de schoonheid begrijpen. Wat zou het helpen, of men uit de schoonheids-commissies de leeken der kunst zou weren, wanneer men daarmee de leeken des levens vrij spel zou laten, want juist tegen dit diletanttisme moet de strijd gericht zijn.

Wanneer het bestuur van A. et A. zich hiervoor blind houdt door de vertegenwoordigers van de bevolking te willen weren, waarneer hun voorzichtige pleitbezorger met een „kip-ik-heb-je"-betoog wordt afgemaakt, wanneer A. et A. de draagwijdte van het nieuwe ontwerp niet wil aanvaarden, en het werk der commissie wil blijven zien als enkel beoordeeling van ingekomen bouw-ontwerpen.

Dan moeten we daaruit afleiden, dat ze aanstuurt op een terugkeer tot het dilettantisme van de vorige eeuw, op een eéndags-regeering van de kunst, ten koste van de schoonheid der stad, waartoe deze commissie is ingesteld.

IR. M. J. GRANPRÉ MOLIÈRE.

AAN DE FIRMA'S DIE „RECLAME" DRUKWERKEN RONDZENDEN.

De Kalenders.

Het wordt tijd dat wij architecten eens een hartig woordje met u spreken over de voortdurende stroom van ongevraagd, menigmaal ongewenscht advies dat u onze kantoren laat binnenvloeiën. Hoewel wij intuitief weten dat ieder uwer beter is dan uw concurrent, zal niemand zich verzetten tegen een regelmatig in herinnering brengen van de superioriteit uwer zaak.... Niemand onder ons zal er bezwaar tegen hebben, regelmatige mededeelingen van u als handelaars-fabrikanten-winkeliers of firma's over uwe artikelen, of over de wijziging der prijzen, te ontvangen. Maar indien u meent dat dit op iédere wijze mag geschieden, omdat wij toch geen verweer hebben, dan zullen wij toonen inhoeverre gij u misrekent.

Wij aanvaarden uwe reclame, als een noodzakelijk kwaad, willen haar zelfs aandacht schenken; maar dan moet zij ons aangeboden worden met den krachtigen, pittigen toon der zakelijkheid, . . . dan moeten we haar ontvangen in de sierlijke vorm der smakelijke aankondiging, . . . dan moet zij ons toegezonden worden gedoopt in den karakteristiek van het aangeprezen-artikel of ze moet ons toestroomen met een vindingrijkheid die steeds wêer „verrassing" heet.

En welk een vindingrijkheid toont gij ons dit nieuwe jaar. Als een mand vol Columbus-eieren komen de lumineuze ideeën onze bureaux binnen.

De Wed. Arend & Zoon b.v. met een maandkalender, — dan weer de Rotterdamsche Beton-ijzer Mij. v/h Waning & Co. met een maandkalender, — of b.v. de firma Marius Dessing te Amsterdam met een twaalfbladige kalender — of wel de firma De Beer & Gnirrep met een .... maandkalender. of de firma Volkers te Amsterdam met een wand-kalender, — ook wel de Gebr. v. d. Kroef met een Kalender voor het Bureau, of ter afwisseling de Haagsche Beton-Mij. met een tweemaandelijksche kalender, en dan volgt de Electr. lichtdrukinrichting „Rival" te Amsterdam met twee kalenders tegelijk, een maandkalender voor ons bureau en een Kunstkalender voor de keuken.

Ieder architect ontvangt een stroom van jaarregisters die de geheele christelijke jaartelling zou kunnen bijhouden.

Houdt ge ons voor zóó achterlijk, ... of is het een kleine wenk om meer op de hoogte van onzen tijd te zijn?

We staan paf van al uw unieke invallen.

Het broeit in ons land van originaliteit en zoo nu en dan slaan de vlammen er uit, maar helaas verbrandt het zoodje door deze vlammen niet, want minderwaardiger verzorging, lager peil van inzicht in de werking van verzorgde drukwerken, is bijna niet denkbaar.

En niemand uwer schijnt te beseffen hoeveel energie- en geldverkwisting de besmettelijke ziekte uwer handelsdrukkerijen in zich draagt. Maar indien u meent dat ge ons iedere bijeengedrukte vuiligheid ongestraft in ons bureau kunt zenden, hebt u het mis. Zie maar eens terloops in de aschwagons die omstreeks nieuwjaar door onze straten rijden!

En toch willen wij uwe Reclame ontvangen, maar wenschen goed verzorgde-origineele-smakelijke-reclame. Wij wenschen dat ge U rekenschap geeft van wat Reclame voor ons beteekent. Wij wenschen onze bureaux niet met uw vodden te ontsieren. Wij wenschen de juiste vorm, goede tekst en verzorgde kleur .... en .... indien ge het zelf niet kunt, welnu waarom wendt u zich niet tot de vele ontwerpers, sierkunstenaars, die in deze benarde tijden, snakken naar opdrachten en die u zullen helpen om de juiste toon te treffen, die uwe artikelen noodig hebben.

ZONDER deze verzorging zullen wij uwe reclame onmiddelijk vernietigen en er in dit blad voor waarschuwen. MET deze verzorging zullen wij het bewaren, in onze technische bibliotheek opnemen en het in dit blad prijzen. H. TH. WIJDEVELD.

Dr. H. P. BERLAGE.

De heer Dr. H. P. Berlage vertrekt einde Februari voor ongeveer 5 maanden naar N. O.-Indië, tot het houden van een serie voordrachten over Architectuur, op uitnoodiging van de Vereeniging van Kunstkringen te Weltevreden.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

De 1445e Ledenvergadering van het Genootschap wordt gehouden op Woensdag 17 Januari 1923, 's avonds 8 uur. Heerengracht 545-549.

1. VOORDRACHT VAN PROF. R. N. ROLAND HOLST OVER: TIJD EN PERSOONLIJKHEID.

2. Installatie van de, in vorige vergadering aangenomen, leden: Ir. N. J. de Bie Leuveling Tjeenk, b.i., A. E. van Driel, C. Feltkamp en A. Remiens.

3, Benoeming van een lid in de commissie van redactie voor het weekblad. (De heer Lauweriks nam zijn benoeming in deze commissie niet aan.)

Deze vergadering is toegankelijk voor alle leden en donateurs. Introductie toegestaan.

De heer Rutgers nam zijn benoeming tot afgevaardigd lid aan.

De herziening van de statuten zal behandeld worden in een daarvoor uit te schrijven ledenvergadering. Leden worden verzocht hun opmerkingen en grieven tegen de bestaande, en verlangens voor de nieuwe statuten, schriftelijk kenbaar te maken bij het Bestuur vóór 15 Maart 1923.

Als data voor de ledenvergaderingen in Januari en Februari 1922 zijn vastgesteld:

Woensdag 17 Januari. Voordracht Prof. R. N. Roland Holst.

Dinsdag 30 Januari. Voordracht Oscar Strnad (of huishoudelijk.)

Dinsdag 13 Februari. Voordracht Bruno Taut.

Woensdag 28 Februari. Voordracht Dr. Ir. A. H. Bos, Directeur P. W.

Schrijven van het Bestuur van het Genootschap aan den Minister van Financiën over de verminking van het Postkantoor te Haarlem.

Het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia, kennis genomen hebbende van het niet-uitvoeren van de torenvormige bekroning van het nieuwe postkantoor te Haarlem, voelt zich genoopt onder den aandacht van Uwe Excellentie te brengen, dat, naar meening van het Bestuur voornoemd, het uiterlijk van dit gebouw door het weglaten van dit belangrijk architectonisch bouwdeel op aesthetisch-hinderlijke wijze geschaad is.

Temeer mag deze verminking van een Rijksgebouw, dat in zijn vormverschijning van ernstige architectonische verzorging getuigt, verwondering wekken, wanneer in aanmerking genomen wordt, dat de hieruit voortvloeiende besparing, naar de door het Bestuur van het Genootschap opgemaakte globale schatting, hoogstens ƒ 15.000.— kan bedragen.

Deze schatting is gegrond op de volgende, het Bestuur ter beschikking staande gegevens:

De inhoud van het geheele gebouw bedraagt pl.m. 36000 M³ wat, met een totaal-bouwsom van pl.m. ƒ 1.100.000.— een eenheidsprijs per kub. Meter geeft van ongeveer ƒ 30.—. De inhoud van den weggelaten torenbouw is plm. 1000 M³, hetgeen een bouwsom oplevert voor dat deel van plm. ƒ 30.000.—, van welk bedrag hoogstens de helft als bezuiniging in aanmerking kan komen, daar, bij vermindering van werk nimmer van den aannemingssom het geheele bedrag kan worden afgetrokken en bovendien de voor den torenbouw benoodigde materialen reeds op het werk aanwezig waren.

Het Bestuur van het Genootschap, hoewel overtuigd, dat bezuiniging in dezen tijd geboden is, betreurt toch ten zeerste, dat in dit geval de bezuinigingsleuze geleid heeft tot het prijsgeven van een voornaam architectonisch onderdeel aan een representatief Rijksgebouw en dat wel voor een in verhouding luttel bedrag (hoogstens 1,5 % van den geheelen bouwsom).

Een en ander geeft het Bestuur aanleiding Uwe Excellentie te verzoeken het daarheen te willen leiden, dat de bouw van het postkantoor te Haarlem alsnog voltooid worde volgens de oorspronkelijke plannen.

GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN A. ET A.

PRIJSVRAAG VOOR DE KAST VAN EEN DRAAIORGEL

Vraag. Op welke wijze moet het draaiorgel voortbewogen worden .... door een of meer personen, door een hond getrokken of door motorische kracht?

Antwoord. De gegeven afmetingen duiden op voortbeweging door een of meer personen. Acht de inzender evenwel een andere wijze van voortbeweging — liefst niet door een hond — meer geschikt en practisch te verwezenlijken, dan is hij daarin vrij.

HET REMBRANDTPLEIN TE AMSTERDAM.

P. W. heeft de volgende veranderingen in het plantsoen Rembrandtsplein voorgenomen:

Ringsom wordt een strook van 4 à 5 M. breedte afgesneden en bij de straat gevoegd. De boomen, nu binnen het hek, zullen dan op den rand van het nieuwe trottoir komen.

De rechterhelft (Amstelstraat en Utrechtschestraat) zal diagonaalsgewijze doorsneden worden door twee verkeerswegen, die een korte, meer rechtstreeksche verbinding zullen vormen van de drukke zijde van het plein naar de Utreehtsche straat en van de Amstelstraat naar de stille zijde, en vice versa.

De overblijvende plantsoenstukken worden opgehoogd en door rollagen omsloten.

De linkerhelft, de grootste, blijft echter geheel intact. Rembrandt's beeld zal een slag om doen en staan in het midden van een halven cirkel, die gevormd wordt door een monumentaal terras van beton met bank, ter weerszijden door een zestal treden te bereiken. Achter het terras zal een groene haag rijzen, zooals er verder op verschillende plaatsen aan de buitenzijde van het plantsoen (b.v. langs de hoeken der gazons) zullen worden aangebracht.

HET NIEUWE POSTKANTOOR TE ROTTERDAM.

Het afbouwen van het nieuwe postkantoor aan den Coolsingel wil niet erg vlotten. Het in eigen beheer uitvoeren van een dergelijk groot bouwwerk schijnt zijn eigenaardige bezwaren mede te brengen. Kon vroeger het hoofdbestuur van de posterijen zijn praktische wenken rechtstreeks ter kennis brengen van den rijksbouwmeester, thans dient ieder détailbestekje ook het departement van financiën te passeeren, hetgeen telkens oponthoud medebrengt. Een en ander is oorzaak, dat de datum van overgang van den dienst der posterijen weer opgeschoven is, ditmaal tot medio Maart.

In tegenspraak met loopende geruchten is, naar men ons van de meest bevoegde zijde heeft verzekerd, het voor het nieuwe postkantoor bestemde gedeelte, ook met het oog op mogelijke uftbreiding van den dienst, eerder te groot dan te klein. Met het oog hierop, heeft het departement van financiën beslag gelegd op de eerste en tweede verdieping aan de achterzijde van het gebouw, om daar eenige tot dat departement behoorende diensten onder te brengen.

(N. R. Courant)

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 3 — 20 JANUARI 1923

RAADHUISPLANNEN 's-GRAVENHAGE.

Door de groote pers is het bekend, dat Den Haag al sinds jaren zijn Raadhuiskwestie heeft; ook is door haar bekend, dat die kwestie haar oplossing begint te naderen. Merkwaardig genoeg evenwel, schonk de vakpers tot nu toe geen aandacht aan dit vraagstuk. Tot op zekere hoogte is dit niet te verwonderen, gewoonlijk interesseert de vakpers zich pas voor dergelijke vraagstukken, wanneer ze eenige afronding gekregen hebben, en er met projecten iets te publiceeren valt. Schieten de vakbladen op die manier in het algemeen te kort, zeker hebben ze dit gedaan ten opzichte van een belangrijk vraagstuk als de Haagsche Raadhuisbouw. De voorgeschiedenis van groote projecten, waar zoo veel aan vastzit, is zoo bij uitstek belangwekkend; alle denken en doen, dat het ontstaan van zoo'n ontwerp beheerscht en zich straks zal spiegelen in een voltooid werk, wordt er mede belicht en juist de voorgeschiedenis van dezen Raadhuisbouw is daarvan een uitstekend speciemen.

Dat de feiten in deze geschiedenis niet stuk voor stuk bij hun verschijning onder het oog worden gezien, wreekt zich nu min of meer door de groote opeenhooping van gegevens. Ongetwijfeld heeft dit het voordeel, dat, wanneer, zooals hieronder geschiedt, het materiaal vrijwel in zijn geheel gepubliceerd wordt, een overzicht makkelijker is. Mag zoo'n stortbad van op zich zelf ondergeschikte factoren afbreuk doen aan de belangstelling, de aandachtige lezer zal de fijnste stedenbouwkundige puntjes weten te ontdekken in de vragen die het onderwerp stelt, en de wijze waarop zoowel bouwmeester als openbare diensten hierop reageerden.

De sinds jaren hangende zaak dan is in een nieuw stadium gekomen, toen de Raad in 1918 besloot, om de bebouwing tusschen Turfmarkt en Bagijnestraat en tusschen Houtmarkt en Scheldedoekshaven te amoveeren en ter plaatse het Raadhuis te stichten.

In Juni 1919 werd, na eenige voorbespreking, door den Raad het besluit genomen, om het opmaken van plannen voor Raadhuisbouw op te dragen aan den architect K. de Bazel om, wanneer werd overgegaan tot uitvoering dezer plannen, de Bazel voor dien bouw als tijdelijk architect aan de Gemeentedienst te verbinden.

Verdere besprekingen betreffende regeling van de opgedragen werkzaamheden en voorbereiding van het programma van eischen zijn toen kort daarna aangevangen.

Besprekingen omtrent situatie op het voor den bouw door de Gemeenteraad aangenomen Spuiterrein, in verband met een te stichten nieuw postkantoor, volgden.

Begin 1920 was aan het Gemeentebestuur gebleken, dat het, in verband met de heerschende woningtoestanden, nog geruimen tijd zou duren, eer de beschikking over het Spuiterrein zou kunnen worden verkregen, en was de vraag gerezen, of het geen aanbeveling verdiende, terug te komen op het besluit, om het Raadhuis te bouwen aan het Spui. Gedacht werd toen aan het Alexanderveld en aan den architect werd om zijn meening gevraagd, in hoeverre er uit aesthetisch oogpunt verschil bestaat in geschiktheid voor Raadhuisbouw van het terrein aan het Spui en het Alexanderveld.

Door den architect werd als zijn meening gegeven, dat er een belangrijk verschil bestaat, wat betreft de situatie, o.m.;

„dat het terrein aan het Spui in het oudere Stadsgedeelte, scheefhoekig tusschen het onregelmatig stratentracee is gelegen; het Alexanderveld in een stadsuitbreiding van later datum, meer regelmatig en door elkaar bijna rechthoekig kruisende straten omgeven;

dat in beide gevallen het Raadhuis zich bij de omgeving moet aanpassen. Aan het Spui kan het zich in de omgeving harmonisch voegen door een

eveneens eenigszins onregelmatige distributie, zonder dat dit echter aan de gewenschte monumentaliteit van het gebouw afbreuk behoeft te doen." Op een bijgevoegd schetsplan werd aangegeven hoe de situatie in verband met het te stichten postkantoor en de 17e eeuwsche nieuwe kerk worden kon.

„dat op het Alexanderveld een gebouw met meer regelmatige distributie en harmonieerend met het strakke karakter der omgeving moet worden ontworpen.

dat het bij de keuze van deze plaats van bijzonder belang is, dat over de terreinindeeling en de bestemming van den eventueel overblijvenden grond, eerst wordt beschikt, nadat het Raadhuisplan, beantwoordend aan de eischen van den dienst, daarop de best mogelijke plaats heeft gevonden."

Zijn conclusie was derhalve, dat het Alexanderveld uit aesthetisch oogpunt zeer geschikt is voor de Raadhuisbouw. Op een aantal bijgevoegde schetssituaties werden verschillende mogelijkheden aangegeven, voor zoover dat zonder dat een bouwprogramma de meerdere of mindere uitgebreidheid van het gebouw bepaalde, kon worden gedaan.

Over het Alexanderveld bleek de beschikking niet te kunnen worden verkregen.

Einde 1921 werd door B. en W. aan den architect om advies gevraagd over de geschiktheid van het terrein der afgebrande Oranjekazerne. Dit terrein, waarvan aanvankelijk door B. en W. gedacht werd, dat het te klein zou zijn, bleek met inbegrip van een terrein, waarop voor afbraak bestemde oude scholen staan, een oppervlak te hebben van bijna drie H.A.

Volgens de Gemeentestukken, verzameling 1922, schreef de architect daarover o.m. het volgende:

13 December 1921

Aan Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

Ter voorloopige beantwoording van Uw schrijven van 6 December l.l. zend ik U hierbij een viertal schets-situatie plannen voor raadhuisbouw op het terrein der Oranje-kazerne. (Zie afbeeldingen).

Uit deze schetsen blijkt, dat op verschillende manieren oplossingen mogelijk zijn, die naar mijn meening tot aesthetisch bevredigend resultaat kunnen leiden, de omgeving tot hooger peil brengen en ook voor het straatverkeer goede mogelijkheden bieden.

Bij dit advies moet ik het voorbehoud maken, dat ik over de uitgebreidheid van den bouw nog niet volledig oordeelen kan, aangezien het programma der gewenschte ruimten nog niet in mijn bezit is.

Wat de aesthetische gevolgen en de verschillende mogelijkheden betreft, diene nog het volgende:

Het spreekt van zelf, dat bij den bouw van het Raadhuis op dit grootendeels binnenterrein, het aesthetisch accent behalve op de beide fronten, voornamelijk gelegd zal moeten worden op het voornaamste binnenplein, dat intusschen ruim zoo groot als het Binnenhof vóór de Ridderzaal, daartoe genoeg overzichtelijk zal zijn en naar mijn meening ook aantrekkelijkheden te meer bieden kan.

In plan *A* is de nieuwe geprojecteerde verbindingsweg van Paleisstraat naar hoek Benoordenhoutscheweg gevoerd over een openbaar plein, dat aan drie kanten door de Raadhuisgevels omsloten wordt. Aan dit plein geven poorten toegang tot kleinere binnenhoven. Een hoofdgevel, aan voorplein, komt aan de Mauritskade tegenover de Nassaulaan.

Bij plan *B* zijn, teneinde meer frontbreedte aan de Mauritskade te verkrijgen, twee perceelen naast het kazerneterrein geannexeerd. De bovengenoemde verbindingsweg is gevoerd over het hier zeer ruime binnenplein. De hoofdgevel als boven aan de Mauritskade.

Plan *C* is in hoofdzaak als plan *A*. De verkeersweg is echter *langs* het al of niet afgesloten voorplein gevoerd.

Plan *D* gelijkt in principe op plan B. De breedte aan de Mauritskade is echter tot het kazerneterrein beperkt en aan de Schoolstraatzijde is een tweede belangrijk front met voorplein geprojecteerd.

Nog zij opgemerkt, dat de kruispunten van den verkeersweg bij Parkstraat en Denneweg op de verschillende plannen afwijkende plaatsen hebben. De meest geschikte zal bij nader onderzoek moeten blijken.

De plaats voor een Raadhuis in het zich uitbreidend stadsgeheel schijnt mij zeer geschikt.

19 December 1921.

Aan Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

In vervolg op mijn schrijven van 13 dezer bericht ik u, dat ik intusschen gelegenheid vond om de verschillende mogelijkheden voor Raadhuisbouw op het terrein der Oranje-kazerne en de daarmede verbonden problemen der toegangswegen etc. ter plaatse na te gaan.

Wat het terreinoppervlak zelve betreft merkte ik op, dat het perceel, gelegen achter de drie aangrenzende huizen aan de Mauritskade, ter oppervlakte van pl.m. 1200 M²., vermoedelijk ook nog tot de kazernecomplexen behoort en eigendom is van de gemeente, zoodat het eventueel ook voor bebouwing in aanmerking kan komen.

Wat betreft de verschillende geprojecteerde doorbraken diene het volgende:

1e. naar het uitwendige te oordeelen, gaan nergens perceelen verloren, die uit aesthetische overwegingen behouden zouden moeten blijven.

2e. voor de doorbraak: Lange Voorhout—Nieuwe Schoolstraat — moeten enkele vermoedelijk waardevolle perceelen, gelegen aan het Lange Voorhout, vallen. Wat daarachter aan de Kazernestraat ligt is zeer onaanzienlijke laagbouw en gedeeltelijk open terrein. Aan de Nieuwe Schoolstraat schijnt het gebouw van het Heilsleger nog betrekkelijk nieuw.

3e. voor de doorbraak nieuwe Schoolstraat—Hooikade, hetzij die ter plaatse van Spekstraat of Lissabon geschiedt, vallen voornamelijk onaanzienlijke oude perceelen. Het tracée Lissabon is wellicht het verkieslijkst, omdat in dat geval zonder verdere voorziening dan alleen brugverlaging en verbreeding eene voor de naaste toekomst redelijke verbinding naar de zijde van Benoordenhoutscheweg verkregen wordt.

4e. voor de doorbraak Parkstraat—Willemstraat behoeft eveneens niets belangrijk waardevols te worden opgeofferd, behoudens het perceel van de Nieuwe Bank, indien het tracée verlengde Oranjestraat wordt gekozen. In dit laatste geval zou ook het vrije terrein ten N. W. van de R. K. kerk mijns inziens niet of slechts laag bebouwd moeten worden; terwijl dan het kerkgebouw zelve als belangrijk element in het stadsbeeld een goede functie gaat vervullen.

5e. De doorbraak Willemstraat—kazerneterrein moet uiteraard in verband met het te vormen Raadhuisplein worden bebouwd, terwijl ik het ook gewenscht acht, dat de nieuwbouw aan de nieuwe toegangswegen in verband met het Raadhuis door de gemeente wordt beheerscht.

6e. De Kazernestraat kan vanwege de rooilijnen van de Koninklijke bibliotheek en de gaskantoren niet belangrijk worden verbreed, zoodat deze straat als achterstraat moet blijven functioneeren; de toegangen vanaf den nieuwen weg kunnen dan worden overbouwd.

Verder merk ik nog op, dat er uiteraard, behalve de vier door mij geschetste situaties, nog andere detailmogelijkheden zijn.

Dat ik de plaats voor Raadhuisbouw goed gelegen acht, ook met het oog op de mogelijkheid een goed verband tot stand te brengen met de andere meer monumentale stadsgedeelten.

Dat op deze plaats de Raadhuisbouw spoedig begonnen zou kunnen worden en ook desgewenscht achtereenvolgens in gedeelten zou kunnen worden tot stand gebracht. Dat tevens in de omringende terreinen aan Willemstraat—Mauritskade—Nieuwe Schoolstraat en Kazernestraat, ook na de aanvankelijke voltooiing, nieuwe gelegenheid tot uitbreiding blijft, zonder dat het verband der gebouwen door openbare wegen, verbroken en het uiterlijk aanzien gestoord behoeft te worden, hetgeen bij een rondom vrijstaand gebouw nimmer het geval kan zijn.

Bij bespreking met den heer directeur van het Bouw- en Woningtoezicht is mij gebleken, dat er met de eischen van dien dienst geen conflicten ontstaan.

Over de voorgaande mogelijkheden is daarna eene conferentie gehouden tusschen B. en W., de Directeur van stadsontwikkeling en volkshuisvesting en den architect, van wien een schrijven volgde waarin o.m.:

18 Januari 1922.

Aan Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

Ter beantwoording van Uw verzoek van 27 December ll. zend ik U hierbij twee schetssituatieplannen voor Raadhuisbouw op het terrein der Oranjekazerne.

Op plan E. is voor het Raadhuis beschikbaar een bouwoppervlak van ± 8500 M²., dat later door bijtrekking van de aangrenzende perceelen aan Willemstraat, Mauritskade en Nieuwe Schoolstraat kan worden uitgebreid met ± 4500 tot 13000 M². binnen de omgrenzende straten.

Bij de keuze van deze plaats voor Raadhuisbouw verdient het mijns inziens aanbeveling deze perceelen reeds van den aanvang af tot gemeente-eigendom te maken.

In plan F. is voor het Raadhuis beschikbaar een bouwoppervlak van 12000 M²., dat later eveneens op bovengenoemde wijze kan worden uitgebreid met 4500 M². tot 16500 M².

Aangezien ik door het ontbreken van een bouwprogramma nog niet beoordeelen kan welk bouwoppervlak voor den Raadhuisbouw noodig zal zijn, heb ik deze beide, zoozeer uiteenloopende mogelijkheden gesteld,

Hierbij voeg ik een schema van Raadhuisbouw op het Spui—Turfmarktterrein, dat ± 15000 M². bouwoppervlak toelaat en de mededeeling, dat het nieuwe Raadhuis te Rotterdam ± 7000 M². bouwoppervlak heeft.

Nu ligt het in de rede, dat keuze van een ruimer terrein meer mogelijkheden biedt en men ook niet genoodzaakt wordt overmatig hoog te bouwen, wat vooral in den Haag, met het oog op aansluitend karakter bij het overige der stad minder gewenscht is.

Voor plan E. moet ± 15600 M². worden onteigend. Daarvan wordt ± 5500 M². voor straten bestemd, terwijl, met inbegrip van de gedeelten kazerneterrein, schoolterrein en bestaande straten weder ± 13000 M². voor nieuwe uitgifte in aanmerking komt.

Voor plan F. moet ± 16000 M². worden onteigend, daarvan wordt ± 5600 M². voor straten bestemd, terwijl ± 7000 M². weder voor nieuwe uitgifte in aanmerking komt. Het verdient in ieder geval aanbeveling ook de gearceerde ± 2200 M². aan de Nieuwe Schoolstraat tegenover het Raadhuisfront mede te onteigenen en nieuw uit te geven.

Aan het in mijn vorige adviezen opgemerkte heb ik niet veel toe te voegen.

Ter resumptie van hetgeen ten aanzien van de hierbij gaande plannen nog geldt, diene, dat ik

op het Kazerneterrein een zeer goede aesthetische en practische oplossing van den Raadhuisbouw mogelijk acht;

dat de plaats rustig ligt in een stadsgedeelte, dat omsloten door de beste wijken, Voorhout, Parkstraat, Plein 1813 en Koninginnegracht, zich in zijn betrekkelijk beperkte secondaire gedeelten uitstekend leent tot snelle vervorming tot een met genoemde omgeving aansluitend waardig geheel, waartoe een juiste methode van gemeentewege te volgen bij het in eigendom verkrijging en weder voor nieuwe bebouwing uitgeven, veel kan bijdragen;

dat ik de in de nabijheid gelegen ruime pleinen een niet te versmaden voordeelige factor acht;

dat voor de ter verwerkelijking van dit plan noodzakelijke doorbraken van Parkstraat en van Lange Voorhout slechts betrekkelijk weinige meerwaardige perceelen moeten vallen, terwijl door die doorbraken tevens een goede afvorming van dit stadsgedeelte kan worden verkregen, welke ook het verkeer ten goede komen zal;

dat ik het gewenscht acht, dat de nieuwbouw aan de nieuwe toegangswegen in verband met den Raadhuisbouw door de Gemeente wordt beheerscht;

dat de toegangen vanaf de nieuwe straat naar de Kazernestraat, die als achterstraat moet blijven functioneeren, kunnen worden overbouwd.

Naar aanleiding der adviezen van den architect werd door de Directeuren van den dienst der Stadsontwikkeling en van Gemeentewerken o. m. het volgende gerapporteerd:

's-Gravenhage, 21 Februari 1922.

Aan Heeren Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

Wij ontvingen om bericht en raad van Uw College het hierbij teruggaand schrijven van den architect *K. P. C. de Bazel,* d.d. 18 Januari 1922.

Wij begrijpen, dat het de bedoeling van Uw College is om ons oordeel te vernemen ten aanzien van de thans voorgestelde oplossingen, vooral voor zoover deze afwijken van de aanvankelijk door den heer *de Bazel* voorgestelde, en om tevens een kostenbegrooting van de benoodigde bouwterreinen te ontvangen.

De eerste en voornaamste eisch, dien men aan een voor Raadhuis-bouw te bestemmen terrein kan en mag stellen, is naar het ons voorkomt wel deze, dat een monumentaal gebouw daarop behoorlijk tot zijn recht kan komen. Het eerste en meest representatieve gebouw der Gemeente, waaraan ten laste van de burgerij millioenen besteed moeten worden, dient te zijn een vrijstaand gebouw aan groote verkeerswegen in het hart der stad, een gebouw, dat tot de bevolking spreekt en door de gemeentenaren gezien kan worden.

Aan dezen eisch kan een gebouw op het terrein der Oranjekazerne onmogelijk voldoen, ook niet wanneer het door een bouwmeester als *De Bazel* wordt ontworpen en gebouwd. De heer *De Bazel* zelf heeft opgemerkt, dat het Raadhuis daar zou komen te liggen in een rustig en voornaam stadskwartier. Maar het komt in dat kwartier geheel verstopt te liggen: men moet als het ware naar het Raadhuis zoeken om het te vinden. In de onmiddellijke nabijheid zijn inderdaad stadsgedeelten, die tot de allerbeste wijken onzer stad behooren: het Willemspark en het Voorhout met omgeving. Maar het terrein in kwestie heeft met geen van die twee wijken direct contact. Men heeft er weinig aan, dat in de omgeving behoorlijke wijken liggen. Het terrein zelf ligt aan een drietal achteraf straten: Willemstraat, Kazernestraat en de Nieuwe Schoolstraat. Alleen aan de N.W. zijde komt het aan een behoorlijke straat te liggen, zij het ook, dat ook die straat geen hoofdverkeersweg is en nooit worden zal.

De op het hoofdfront aan de Mauritskade uitkomende weg, de Nassaulaan, voert niet naar het centrum der stad, maar naar een betrekkelijk ondergeschikte wijk, de Indische Archipel, waarvan elke groei is uitgesloten. Alleen aan deze zijde is het terrein bereikbaar. Om de mogelijkheid te scheppen het voor Raadhuis-bouw te bestemmen is het noodzakelijk verscheidene doorbraken te maken, ten einde de noodige toegangen tot stand te brengen. Men kan van meening verschillen over de vraag hoever men hiermede moet gaan. Maar dat het terrein zonder meer niet te gebruiken is voor het beoogde doel, staat vast; het wordt trouwens door den heer *De Bazel* zelf erkend.

Deze doorbraken nu hebben op zich zelf geen of weinig practisch nut. Zij passen niet logisch in het net van hoofdverkeerswegen in onze Gemeente. De hiervoor te besteden gelden zijn dus uitgaven, welke zuiver en alleen gedaan moeten worden ten behoeve van *dit Raadhuis-plan,* uitgaven, welke niet behoeven te worden gedaan wanneer het Raadhuis elders wordt geplaatst.

Het is dan ook zeker geen bezuiniging om het Raadhuis te bouwen op het terrein der Oranjekazerne inplaats van aan de Turfmarkt. Laatstbedoeld terrein komt te liggen aan breede straten, die óf gereed zijn, óf toch gemaakt moeten worden. Om een zuivere rekening te maken mag men natuurlijk niet de waarde van het terrein der Oranjekazerne wegcijferen, omdat men daarover nu toch weer kosteloos de beschikking krijgt. Want het heeft een waarde, die te realiseeren is: wordt het Raadhuis aan de Turfmarkt gebouwd, dan kan het terrein aan de Mauritskade verkocht of in erfpacht uitgegeven worden, Maar zelfs wanneer men de waarde van het terrein buiten beschouwing laat, zijn de kosten niet lager dan de onteigening aan de Turfmarkt. (Wij komen hieronder nader hierop terug).

Mocht het voor Uw College een overwegend bezwaar zijn om in verband met den woningnood een groot aantal perceelen binnen afzienbaren tijd af te breken ten behoeve van een Raadhuis en Uw Collega niettemin een Raadhuis binnen afzienbaren tijd tot stand willen brengen, dan zouden wij de oplossing op het Dierentuinterrein, ter overweging willen aanbevelen. Uit den aard der zaak heeft ook deze oplossing het bezwaar, dat in een zeer vergevorderd stadium plotseling weer een andere koers wordt ingeslagen. Maar daar is althans een aesthetische en uit verkeersoogpunt bevredigende oplossing mogelijk, terwijl niets anders geamoveerd behoeven te worden dan een vervallen concertzaal en eenige dierenhokken.

De vraag rijst evenwel, alweer indien Uw College er niet tegen op ziet thans de reeds gedane voorbereiding ongedaan te maken, of het niet aanbeveling verdient den Raadhuisbouw tot betere tijden uit te stellen.

Een Raadhuis is en moet zijn een weerspiegeling van de economische omstandigheden en van de kunstopvattingen van den tijd, waarin het gebouwd werd. Het schitterende Amsterdamsche Raadhuis — thans Koninklijk Paleis — weerspiegelt den burgerrijkdom van het door de Oost-Indische Compagnie tot bloei gebrachte Amsterdam der zeventiende eeuw, maar ook den voornamen kunstzin der Amsterdamsche patriciers. Het gebouw aan den Coolsingel getuigt van de nog niet overwonnen traditioneele kunstopvattingen der negentiende eeuw, maar ook van de goede jaren van den Rotterdamschen handel in den aanvang der twintigste eeuw.

Wordt thans de bouw van een Raadhuis h, t. s. aangevat, dan zal de malaise van dezen tijd ongetwijfeld daarop haar stempel drukken. Bezuiniging is thans het wachtwoord. Ook door Uw College is dit parool gegeven en wij begrepen ten volle de bittere noodzaak daarvan. Maar wij vragen ons af, wat er terecht moet komen van een Raadhuis, dat onder zulke omstandigheden aangevat wordt, Ook de bekwaamste bouwmeester — en misschien zelfs vooral juist hij — zal elk oogenblik den drang tot bezuiniging als een hinderlijke rem voelen.

Het nageslacht zou zeker weinig dankbaar zijn voor een armelijk gebouw uit een tijd van ongekende economische depressie. En het tegenwoordig geslacht zou niet dan met tegenzin de lasten dragen van de millioenen-uitgave, die de Raadhuis-bouw toch onvermijdelijk vereischt.

[1]) Wij komen thans tot de laatstelijk door den heer *De Bazel* ingediende plannen (E. en F.). Deze komen in hoofdzaak met de vroeger ingediende overeen.

Het voornaamste verschilpunt met de vroegere is, dat — blijkbaar naar aanleiding van de bespreking met Uw College — de doorbraak naar de zijde van den Benoordenhoutscheweg is achterwege gelaten. Natuurlijk worden daardoor de kosten van het plan als geheel aanmerkelijk lager. Maar het schijnt ons niet geoorloofd deze verkeersverbetering te doen vervallen.

Ook deze doorbraak moet het direct uitvloeisel zijn van den bouw van het Raadhuis op de onderhavige plaats.

De Benoordenhoutscheweg wordt de hoofdverkeersader van een voornaam stadskwartier, de verbinding tevens met Wassenaar en Leiden. Dit stadskwartier zou c.q. geen andere verbinding met het Raadhuis hebben dan via Houtweg, Houtstraat en Lissabon, welke laatste straat slechts 3 M. breed is. Het is toch bezwaarlijk vol te houden, dat een dergelijke verbinding een voldoenden toegang geeft tot de plaats „waar het hart van de stad klopt".

Het voornaamste punt van verschil tusschen de plannen E. en F. is, dat in het plan E. de in het verlengde der Oranjestraat geprojecteerde straat in plan F. op het binnenplein van het Raadhuis uitkomt.

In het plan E. is een particuliere bebouwing aan de Z. O. zijde der evenbedoelde straat gedacht. In verband met de pleinvormige verbreeding der straat is een symetrische en gelijkwaardige bebouwing vereischt. Deze zal moeilijk te bereiken zijn, wanneer aan de eene zijde het Raadhuis, aan de andere zijde een rij willekeurige particuliere gebouwen verrijst.

Plan F. is dan ook o. i. te prefereeren boven plan E. Wel heeft plan F. het bezwaar, dat het verkeer door de (als verkeersweg bedoelde) straat wordt geleid over het Raadhuis-binnenplein, dat men zich bij voorkeur als rustig plein zal denken, maar overwegend schijnt ons dit bezwaar niet, zulks te minder omdat o.i. het verkeer door deze straat niet overmatig behoeft te worden: het Raadhuis komt daartoe te veel achteraf te staan.

Resumeerende komen wij tot de volgende conclusies:

1e. bouw van een Raadhuis op het terrein der Oranjekazerne verdient geen aanbeveling, omdat dit gebouw daar verstopt tusschen de bebouwing zou komen te liggen;

2e. bouw van het Raadhuis ter plaatse zou impliceeren het maken van eenige nieuwe verkeerswegen, tot het maken waarvan anders geen of geen voldoende aanleiding bestaat. Ten onrechte is door den Architect *De Bazel* bij deze doorbraken, welke overbrekelijk verband houden met den bouw van het Raadhuis op deze plaats, niet opgenomen eene in de richting naar den Benoordenhoutscheweg;

3e. zelfs indien men laatstbedoelde verkeersverbetering buiten beschouwing laat, zullen de kosten dezer doorbraken matig geschat ruim *f* 5 millioen bedragen, d.w.z. naar alle waarschijnlijkheid belangrijk meer dan de indertijd op *f* 3 millioen geschatte kosten voor de onteigening ten behoeve van een Raadhuis aan de Turfmarkt;

4e. het verdient aanbeveling, vast te houden aan het plan-Turfmarkt, zoowel met het oog op de betere ligging als in verband met de phase, waarin

[1]) In hoofdzaak komen deze plannen overeen met de plannen A en B, waarvan eene situatieteekening aan de Raadsleden is toegezonden.

zich de voorbereiding bevindt. Wil men per sé het plan Turfmarkt verlaten, dan zou het terrein Dierentuin de voorkeur verdienen boven het terrein-Oranjekazerne;

5e. in verband met den huidigen economischen toestand verdient het ernstige aanbeveling met de voorbereiding van het nieuwe Raadhuis niet verder te gaan dan de onteigening, doch den bouw zelf uit te stellen tot betere tijden.

De Directeur van Bouw- en Woningtoezicht rapporteerde o. m. als volgt:

's-Gravenhage, 21 Februari 1922.

Aan het College van Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

In antwoord op het mij om bericht en raad in handen gesteld schrijven van den architect *K. P. C. de Bazel* te Bussum betreffende nevengenoemd onderwerp, heb ik de eer Uw College het navolgende te berichten.

Het ligt niet op mijn weg een oordeel uit te spreken over de vraag, of uit een oogpunt van stadsontwikkeling het nieuwe Raadhuis behoort gebouwd te worden op het terrein van de Oranjekazerne dan wel elders.

Daarom zal ik mij er toe beperken te adviseeren omtrent de thans aangeboden ontwerpen.

Het terrein komt mij door zijn gunstige ligging in de nabijheid van het Willemspark en het Voorhout met omgeving voor het beoogde doel geschikt voor.

Het terrein ligt niet aan hoofdverkeerswegen.

Door de geprojecteerde doorbraken komt het Raadhuis echter toch zoodanig te liggen, dat het op verschillende punten van de stad de aandacht vraagt.

De plannen E. en F. eischen de onteigening van resp. 72 en 79 perceelen, welke geleidelijk kunnen worden opgeruimd en in hoofdzaak eerst behoeven te worden verwijderd kort voor de voltooïing van het plan.

Er mag worden aangenomen, dat de perceelen dan wel gemist kunnen worden, vooral omdat het slechts voor een gering gedeelte panden betreft van de soort, waaraan in verband met den woningnood behoefte bestaat.

Komende tot vergelijking van de beide plannen E. en F., verdient naar mijne meening het plan F. de voorkeur boven het andere, omdat de bebouwing van de vrijkomende bouwterreinen aan de nieuwe straten bij F. niet zoo sterk aan banden wordt gelegd als bij plan E.

Immers de particuliere bebouwing aan de Z. O. zijde van het Raadhuis volgens plan E. zal gelijkwaardig met het Raadhuis moeten worden.

Het lijkt mij voor een goede exploitatie een bezwaar een dergelijken eisch aan een overwegend groot gedeelte van de nieuwe bebouwing te stellen.

Niettegenstaande er over het binnenplein van plan F. een verkeersweg wordt gevoerd, verdient dit plan verre de voorkeur, vooral daar het te verwachten verkeer niet van dien aard zal zijn, dat er ernstige hinder voor de omringende ruimten zal ontstaan en door de uitgestrektheid van den bouw er gelegenheid te over is om die ruimten, welke op een absoluut rustige ligging zijn aangewezen, zoodanig te ontwerpen, dat aan dezen eisch wordt voldaan.

Naar aanleiding van de hem toegezonden rapporten, antwoordde de architect het volgende:

Klosters-Platz, Schweiz, 16 Maart 1922.

Aan Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage.

Naar aanleiding van de mij bij Uw schrijven van 24 Februari l.l. toegezonden rapporten van de Heeren directeuren van Gemeentewerken, den Dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, het Gemeentelijk Bouwtoezicht, heb ik de eer het volgende op te merken:

Op de eerste plaats zij er de aandacht op gevestigd, dat in gedachten ruimte moet worden gelaten voor nog een derde mogelijkheid, die eerst kan blijken, nadat aan de hand van een gedefinieerd programma van eischen, dat de behoeften van de Raadhuisinrichting nauwkeurig omschrijft, de inwendige organisatie van het gebouw is bestudeerd en een bouwkunstig ontwerp is gemaakt.

De eerste eisch, welke in bovengenoemd rapport van den Dienst van Stadsontwikkeling en Gemeentewerken gesteld wordt, dat op een voor Raadhuisbouw te bestemmen terrein een monumentaal gebouw behoorlijk tot zijn recht zal komen, kan ik geheel onderschrijven.

Omtrent de uitspraak, dat om dit resultaat te bereiken, echter noodig zou zijn een rondom vrijstaand gebouw te stichten en dat, zonder dàt niet een gebouw tot stand zou kunnen komen, dat tot de bevolking spreekt, ben ik van een ander gevoelen.

Ook omtrent de uitspraak, dat zulk een vrijstaand gebouw direct aan de groote verkeerswegen zou moeten zijn gelegen.

Op de eerste plaats en principieel, behoeft mijns inziens een in hoofdzaak om een plein geprojecteerd gebouwen-complex, wat monumentaliteit en aesthetische werking betreft, volstrekt niet onder te doen voor een vrijstaand gebouw; integendeel, wanneer men op de volumen der werkzame factoren let, valt onmiddellijk op, dat een vrijstaand gebouw slechts van één of twee kanten tegelijk te bezien is, terwijl het standpunt bij een hofombouwing toelaat, dat meerdere gevels tegelijk in de beschouwing betrokken worden.

Wanneer de hoofdmomenten bij een dergelijk gebouw goed zijn gegroepeerd, is de monumentale ruimte-werking aesthetisch veel belangrijker.

Buitendien gaat bovengenoemde uitspraak uit van de veronderstelling, dat de sprekende monumentaliteit van een bouwwerk grootendeels gelegen is in het uitwendig aanzien, terwijl volgens mijn meening de innerlijke architectonische organisatie der ruimten, waarvan het uiterlijk logisch gevolg is, hoofdfactor daarbij is, zoodat juist een bouw als hier geprojecteerd, ruimer gelegenheid biedt velerlei innerlijke factoren uiterlijk tot het publiek te doen spreken.

Buitendien zal niemand toch ernstig van meening kunnen zijn, dat b.v. het Binnenhof te den Haag en meerdere op dergelijke wijze gegroepeerde gebouwen-complexen niet voor het publiek zichtbaar zouden zijn of niet tot het publiek zouden spreken.

Wat betreft de opmerking, dat het terrein verstopt zou liggen in de mooie omringende stadsgedeelten, dit zou toch alleen volgehouden kunnen worden, indien geen rekening gehouden wordt met de doorbraken vanaf Voorhout en Parkstraat,

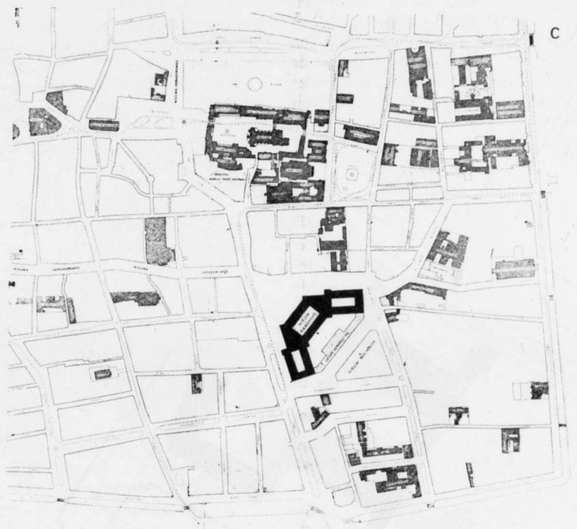

SITUATIE-SPUI DOOR BERLAGE GEMAAKT IN VERBAND MET DOORBRAKEN VOOR DE NIEUWE VERKEERSWEG

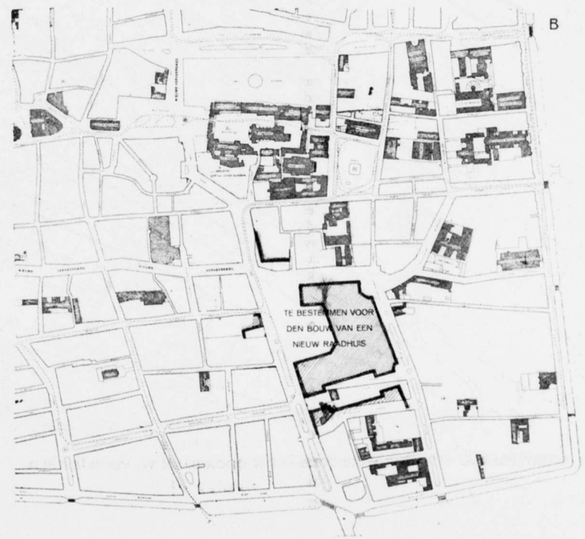

SITUATIESCHETS-SPUI DOOR DE BAZEL. RAADHUIS IN RELATIE MET 17e EEUWSCHE NIEUWE KERK EN NIEUW TE BOUWEN POSTKANTOOR

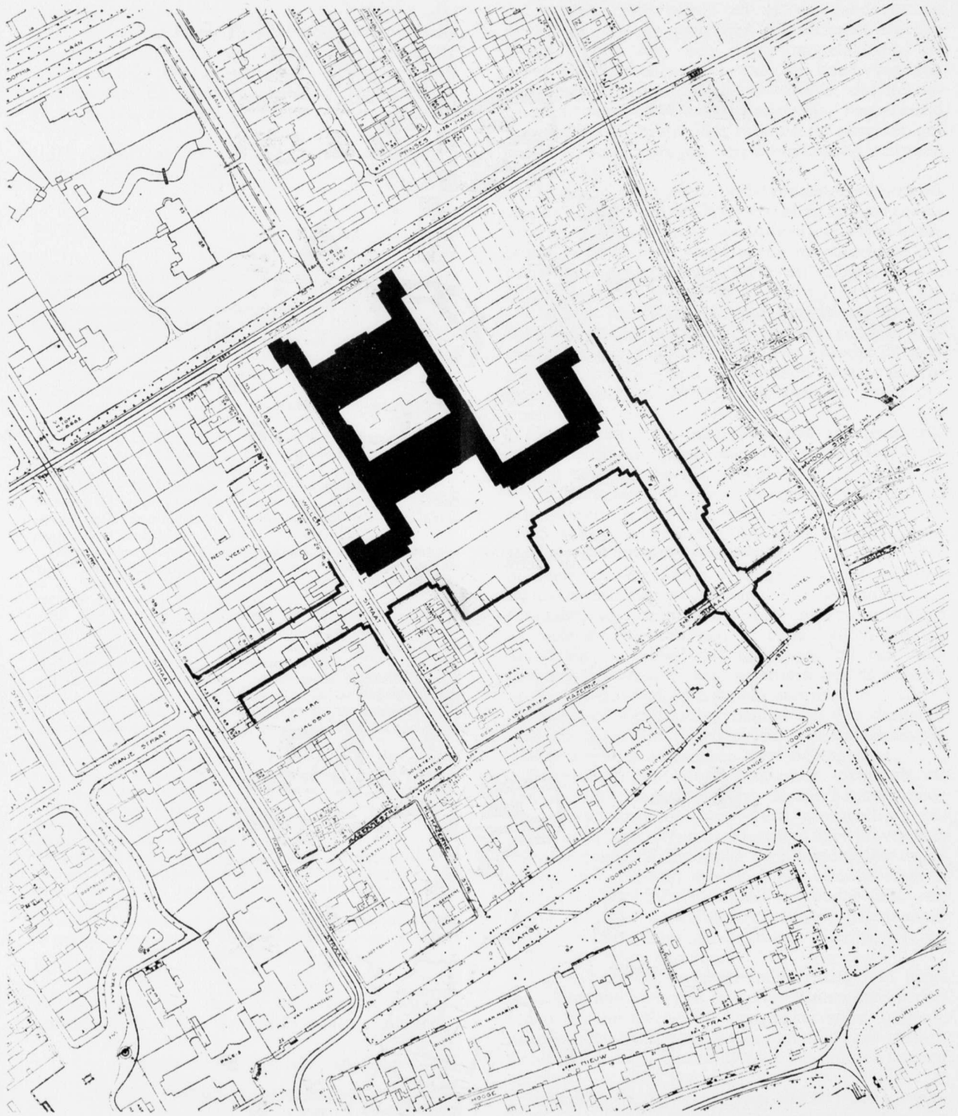

SCHETSPLAN A. SITUATIE KAZERNETERREIN DOOR B. EN W. VOORGESTELD

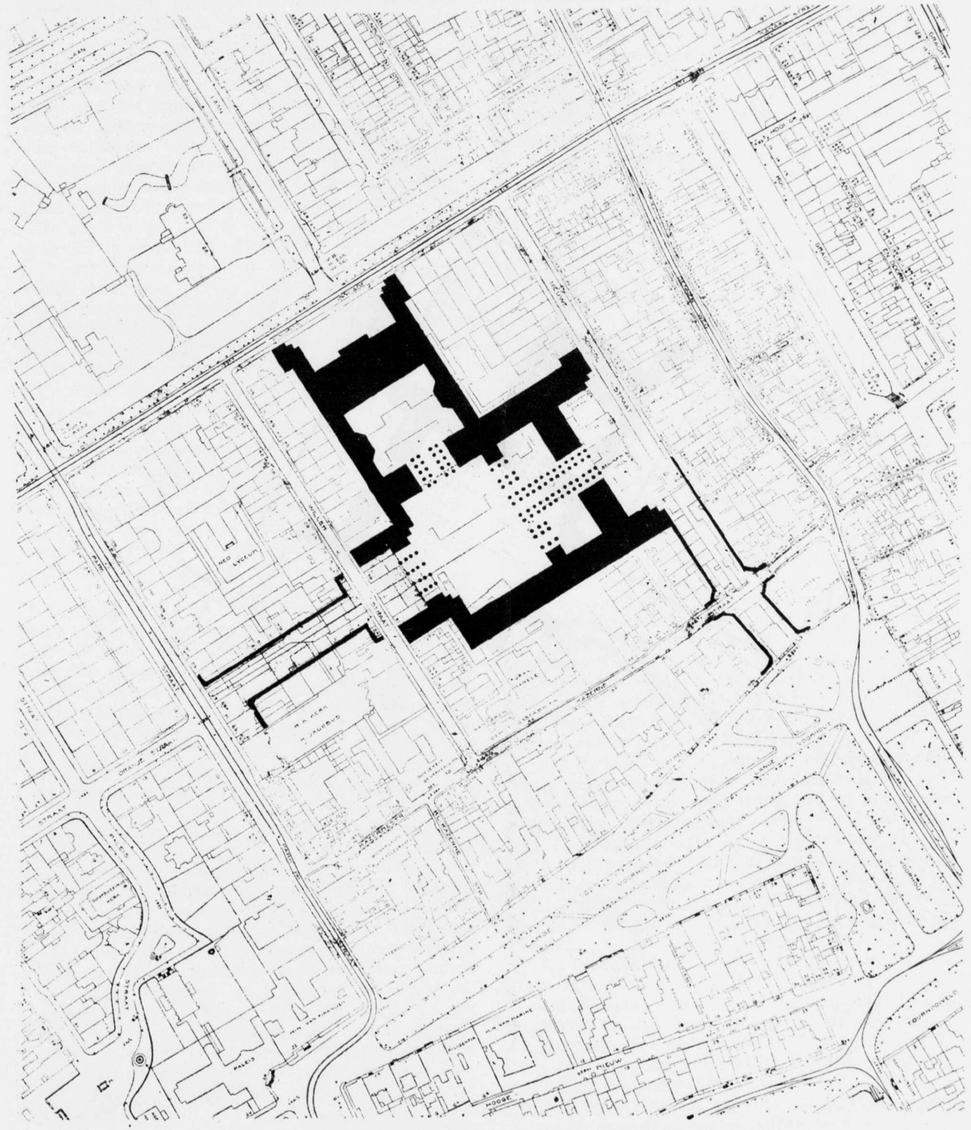

SCHETSPLAN B. SITUATIE KAZERNETERREIN DOOR B. EN W. VOORGESTELD

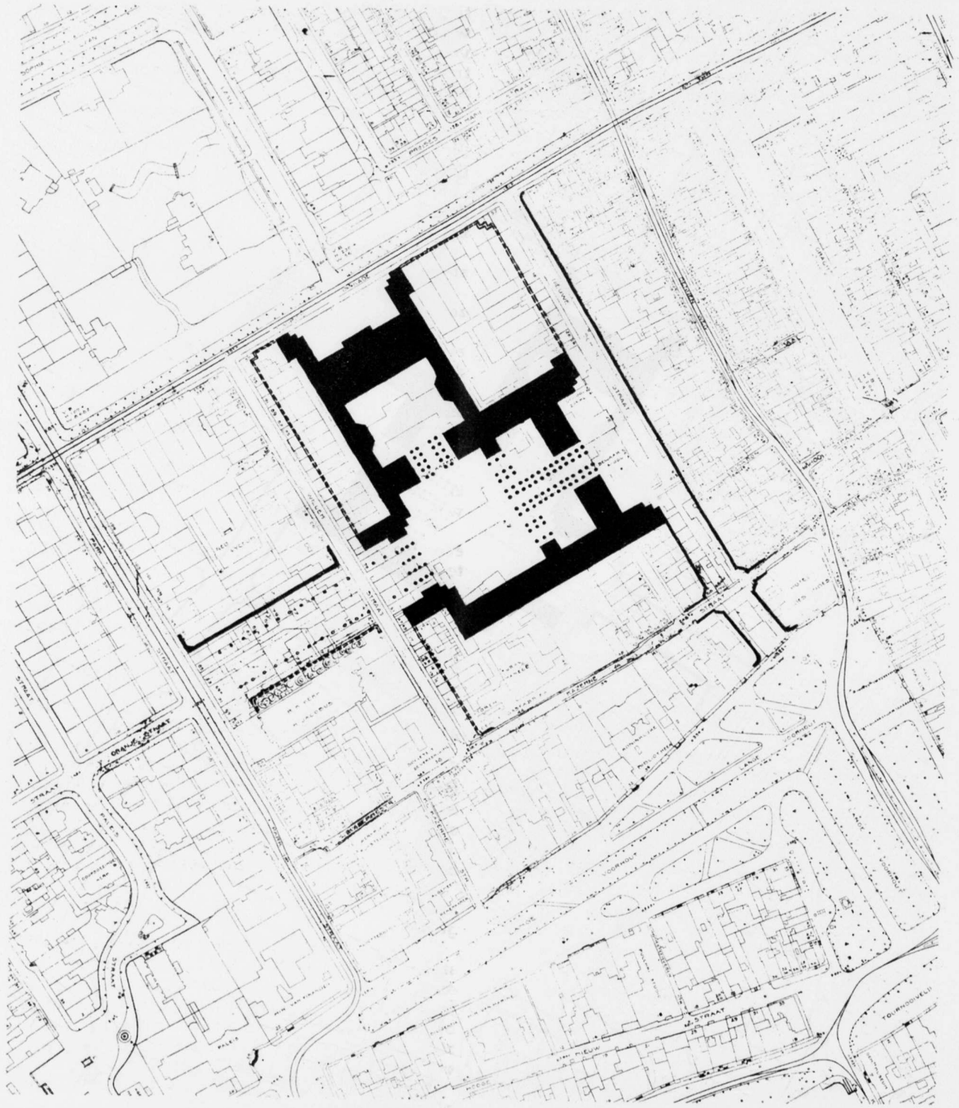

SCHETSPLAN B I. SITUATIE. DOOR DE BAZEL LATER TOEGEVOEGD. MET VERBREEDE PLEINVERBINDING NAAR PARKSTRAAT, WAARDOOR NOORDGEVEL ST. JACOBSKERK VRIJ KOMT TE LIGGEN

die ik vanaf het begin als noodzakelijk heb voorgesteld en waardoor juist naar *die* zijden het Raadhuis-terrein in open en ruime verbindingen in die stadsgedeelten wordt opgenomen, zoodat het er een eenheid mede kan gaan vormen.

In verband met het geheele nog te maken project schijnt het mij ook volstrekt niet te voren vast te staan, dat het hoofdfront aan de Mauritskade zou moeten gelegen zijn; hoewel daar oppervlakkig wel voor te zeggen valt, acht ik het toch mogelijk de voorname fronten aan het nieuwe plan te creëeren. Dit zal echter voornamelijk van de inwendige distributie afhankelijk moeten worden gesteld.

In ieder geval acht ik de redeneering niet juist, welke er op wijst, dat de Nassaulaan op de Mauritskade uitkomend, niet naar het centrum der stad voert, maar naar de z.g. Indische Archipel. Deze weg, waarvan de mogelijkheid van verbreeding niet is uitgesloten, zal mijns inziens de hoofdtoevoer zijn, langs Javastraat en Laan Copes, van het heele Scheveningsche stadsgedeelte.

Wat de door mij voorgestelde doorbraken betreft, merk ik op, dat deze natuurlijk speciaal naar aanleiding van de vraag, op welke wijze het terrein voor Raadhuisbouw zou zijn te gebruiken, door mij ontworpen zijn.

Echter moet mijns inziens niet uit het oog worden verloren, dat, welke bestemming het terrein ook verkrijge, voor elke economische en goede exploitatie wel dergelijke verruiming en betere verbinding naar deze zijde der stad noodig zal blijken.

Op de finantieele en economische vergelijkende beschouwingen met het Turfmarktterrein zal ik hier niet nader ingaan, aangezien dit mijns inziens niet behoort tot de beantwoording van de mij gestelde vraag.

Alleen merk ik op, ten aanzien van het Turfmarkt-terrein, dat het voornemen om daar Raadhuis en Postkantoor aan den grooten verkeersweg naast elkaar te bouwen, evenals dat te Rotterdam is geschied, toch niet een alleszins bevredigende aesthetische oplossing mag worden geacht.

En wat betreft de bij bijgaand rapport gevoegde begrooting van kosten, zijn mijns inziens de perceelen ten N. O. van de Willemstraat, die aan de Z. W. zijde van de Nieuwe Schoolstraat en die aan de Mauritskade, op bijgaande kaart gemerkt 3 en 5 tot een bedrag van *f* 2.203.800.— ten onrechte ten volle in de lasten opgenomen, aangezien toch deze perceelen voor den Raadhuisbouw direct onnoodig zijn en mochten ze in eigendom aan de Gemeente overgaan, ze volkomen in den staat, waarin ze zijn, kunnen blijven, en dus hun volle exploitatiewaarde behouden. Wel heb ik de aandacht gevestigd op de wenschelijkheid, dat deze perceelen gemeente-eigendom zullen worden, doch dit betrof alleen finantieel beleid voor de verre toekomst.

Waarom de perceelen tusschen Lange Voorhout en Kazernestraat, gemerkt 12, op een bedrag van ..... per M². geschat worden, terwijl het daarneven gelegen perceel, gemerkt 13, pas voor ongeveer *f* 217.— per M². is aangekocht, is mij niet duidelijk.

Voorts komt het mij voor, dat in de begrooting van plan E minder grond-oppervlak voor wederuitgifte is berekend, dan in mijn plan daarvoor was aangewezen. Daar ik echter de desbetreffende stukken niet hier heb, kan ik een en ander niet nagaan.

Om de oplossing op het in bijgaand rapport genoemde Dierentuinterrein te beoordeelen, zou ik dat plan nader moeten bestudeeren, waarvoor ik niet in de gelegenheid was.

Het komt mij oppervlakkig beoordeeld voor, dat dit terrein wel wat te veel afzijdig ligt van het stadscentrum.

Op het advies om den Raadhuisbouw uit te stellen, behoef ik uiteraard niet in te gaan.

Over enkele argumenten wil ik echter iets zeggen.

Het spreekt van zelf, dat ieder bouwmeester zich er in verheugen zal, wanneer er voor een dergelijke bouw ruime middelen aanwezig zijn. De vraag echter, of het ontbreken van die ruime middelen een reden moet zijn om dien bouw niet aan te vatten, is voor verschillende beschouwingen vatbaar.

Ik voor mij meen, dat steeds de juiste methode is een noodzakelijke daad te doen, op het moment waarop die noodig blijkt.

Dat dan de tijdgeest invloed hebben zal op een dergelijke stichting spreekt van zelf en dient te worden aanvaard.

Echter dient hierbij te worden opgemerkt, dat het volstrekt niet noodzakelijk is, dat daaruit volgt dat in conceptie een armelijk gebouw tot stand zou moeten komen, terwijl in het oog moet worden gehouden, dat de tegenwoordige depressie toch zeker tijdelijk is en wij hopen zóó tijdelijk, dat binnen den tijd van conceptie en bouw weder geheel andere omstandigheden ontstaan.

Wat betreft het weglaten van de aanvankelijk door mij geprojecteerde doorbraak naar den Benoordenhoutschen weg diene dat dit inderdaad is geschied naar aanleiding van een bespreking met Uw College, maar niet zonder dat bij mij de overtuiging is gevestigd, dat deze doorbraak, hoewel in de toekomst wenschelijk, niet urgent is.

Er zullen mijns inziens 30 à 50 jaren verloopen, vóór die behoefte daaraan werkelijk wordt gevoeld.

De hoofdverbinding met het geheele N. O. stadsdeel is het ruim voldoende Korte Voorhout, terwijl de brug over de Koninginnegracht bij de Javastraat en een zeker in de toekomst te maken brug tegenover de Mauritskade, verbinding met de zich daar ontwikkelende stadsgedeelten voorloopig voldoende bewerkstelligen.

Met betrekking tot de bijkomstige bezwaren in bijgaand rapport genoemd, diene nog:

a. dat de Z. O. arm van de Nieuwe Schoolstraat niet als doodloopende straat is bedoeld, maar een overbouwden doorgang zal krijgen;

b. het feit, dat de as van de nieuwe straat niet ligt in het verlengde van de as van de Oranjestraat zal mijns inziens volstrekt geen misstand veroorzaken; in tegendeel, in verband met het daar te creëeren pleintje en de dan meer domineerende St. Jacobskerk, zal een goede aesthetische oplossing kunnen worden verkregen.

Ten aanzien van de opmerking, dat van een onmiddelijken aanvang van den bouw op het terrein der Oranjekazerne weinig sprake kan zijn, aangezien eerst de scholen zouden moeten worden verplaatst en ook de beschikking zal moeten worden verkregen over een strook grond, waarop Normaalgymnastiekschool, kleedingmagazijn en wapenmagazijn zijn gebouwd, kan worden gesteld, dat eveneens met het maken van een voorbereiding voor de plannen nog aanzienlijke tijd gemoeid zal zijn.

Ingevolge Uw wensch gaat de teekening hierbij retour.

In een overzicht van het vraagstuk door den Gemeente-secretaris komt o.a. het volgende voor:

Aanleiding om terug te komen op het Raadsbesluit tot bouw Stadhuis aan het Spui.

1o. Binnen afzienbaren tijd zal het niet mogelijk zijn het te onteigenen woningcomplex aan het Spui af te breken met het oog op den woningnood. Afgebroken moeten worden 318 perceelen.

2o. De huisvesting van de Gemeentesecretarie vereischt dringend betere voorziening. Zie nota.

3o. De Gemeente beschikt thans over het terrein van de Oranjekazerne, zoodat plannen voor den Stadhuisbouw aanstonds zouden kunnen worden gemaakt.

4o. Op het terrein van de Oranjekazerne zal partieel kunnen worden gebouwd. Op het Spui zal één groot gebouw moeten verrijzen.

5o. Het plan-Spui brengt indirect zeer hooge kosten mede, daar inplaats van de te onteigenen woningen nieuwe woningen moeten worden gebouwd.

Voordeelen van het plan Stadhuisbouw op terrein Oranjekazerne.

Naar de meening van *de Bazel* is op het Kazerneterrein een zeer goede aesthetische en practische oplossing van den Raadhuisbouw mogelijk.

De plaats ligt rustig in een stadsgedeelte, dat omsloten door de beste wijken Voorhout, Parkstraat, Plein 1813 en Koninginnegracht, zich in zijn betrekkelijk beperkte secondaire gedeelten uitstekend leent tot snelle vervorming tot een met genoemde omgeving aansluitend waardig geheel, waartoe een juiste methode van gemeentewege te volgen bij het in eigendom verkrijgen en weder voor nieuwe bebouwing uitgeven veel kan bijdragen;

de in de nabijheid gelegen ruime pleinen zijn een niet te versmaden voordeelige factor;

voor de ter verwerkelijking van dit plan noodzakelijke doorbraken van Parkstraat en van Lange Voorhout, moeten slechts betrekkelijk weinige meer-waardige perceelen vallen, terwijl door die doorbraken tevens een goede afvorming van dit stadsgedeelte kan worden verkregen, welke ook het verkeer ten goede zal komen;

het is gewenscht, dat de nieuwbouw aan de nieuwe toegangswegen in verband met den Raadhuisbouw door de Gemeente wordt beheerscht;

de toegangen vanaf de nieuwe straat naar de Kazernestraat, die als achterstraat moet blijven functioneeren, kunnen worden overbouwd.

De directe omgeving van het Spuiterrein zal minder in zoo goede frontvorming van het stadsgeheel kunnen worden gebracht, omdat de verdere omgeving geen monumentale qualiteiten heeft.

Bezwaren tegen Stadhuisbouw op terrein van de Oranjekazerne.

I. De aanvankelijke bezwaren waren, dat het terrein te klein is en dat men bij den bouw stuit op bezwaren bij toepassing van de Bouw- en Woningverordening.

Opmerking:

Voor Stadhuisbouw op terrein Spui moet worden afgebroken een woningcomplex, groot 22993 M². Het terrein van de Oranjekazerne is groot 22759 M²., terwijl het daaraan grenzende terrein van de scholen groot is 5004 M². Het Rotterdamsche Stadhuis heeft een bouwoppervlakte van 7800 M². en een ombouwde oppervlakte van 9200 M². Volgens plan E. van *De Bazel* is op het terrein der Oranjekazerne beschikbaar een bouwoppervlakte van 8500 M². en volgens plan F. een bouwoppervlakte van 12000 M².

Uit het rapport van den Directeur van Bouw- en Woningtoezicht blijkt, dat de totstandkoming van het Stadhuis op het terrein der Oranjekazerne met een hoogte van 18 M. tot de kroonlijst voor de omgeving geen bezwaren oplevert. Het is de bedoeling van *De Bazel* om deze bouwhoogte niet te overschrijden.

II. Het Stadhuis komt geheel verstopt te liggen. Het terrein heeft met géén van de wijken Willemspark en Voorhout direct contact. Het hoofdfront voert niet naar het centrum der stad.

Opmerking:

Het terrein van de Oranjekazerne ligt, zoodra de verbindingen met de Parkstraat en met het Voorhout zijn tot stand gekomen, niet verborgen. Het terrein der Oranjekazerne eischt een gebouw, geheel afwijkend van dat aan het Spui. Het terrein der Oranjekazerne ligt als centraal punt gunstiger dan het terrein aan het Spui, het is van alle kanten gemakkelijk toegankelijk, hetgeen niet het geval is met het terrein aan het Spui aan de Z. O. zijde. De rustige ligging biedt voor vergaderlokalen en bureaux groote voordeelen.

III. Doorbraken hebben op zichzelf géén of weinig practisch nut. De hiervoor te besteden gelden zijn uitgaven, welke uitsluitend gedaan moeten worden ten behoeve van dit Stadhuisplan.

Opmerking:

Zonder doorbraken zal het uitgestrekte terrein van de Oranjekazerne voor de Gemeente van geen groot voordeel kunnen zijn. De doorbraak Voorhout-Nieuwe Schoolstraat wordt ook vereischt met het oog op den toestand van den Denneweg.

IV. Plan-Turfmarkt verkeert in vergevorderde phase van voorbereiding. Reeds 1 H.A. bevindt zich in handen van de Gemeente. Opruiming is gewenscht van minderwaardige panden in de omgeving van de Turfmarkt. Het is hoogst bedenkelijk, nu de onteigeningswet reeds geruimen tijd aanhangig is, plotseling een andere onteigening aan te vragen. Amotie van perceelen, welke onteigend moeten worden voor het plan-Oranjekazerne is economisch niet wel verdedigbaar.

Opmerking:

Niet 1 H.A., doch 7466 M². is thans in eigendom van de Gemeente. Nog onteigend moet worden 15527 M². Volgens opgave van Bouw- en Woningtoezicht van November 1920 verkeeren 98 perceelen in goeden staat, 54 in vrij goeden staat en komen 95 perceelen voor verbetering in aanmerking. Voor onbewoonbaarverklaring, geheel of gedeeltelijk, en voor slooping komen in aanmerking 71 perceelen. Bij uitvoering van het plan-Oranjekazerne behoeven de onteigende perceelen voorloopig niet te worden afgebroken, behalve aan het Voorhout en aan de Parkstraat, worden perceelen onteigend van weinig groote waarde. Slechts voor een klein gedeelte van de bewoners van de te onteigenen perceelen zullen nieuwe woningen behoeven te worden gebouwd.

V. Het verdient aanbeveling den Raadhuisbouw tot betere tijden uit te stellen. Bezuiniging is thans het wachtwoord. Uitstel van Stadhuisbouw is mogelijk.

Opmerking:

Voor huisvesting der Secretarie met het oog op de naaste toekomst, zie afzonderlijke nota.

Wanneer thans de Raad besluit, dat de bouw van het Stadhuis zal plaats hebben op het terrein der Oranjekazerne, kunnen plannen voor Stadhuisbouw worden gemaakt. Dit zal geruimen tijd vorderen. Met den bouw van het Stadhuis zal in de eerste jaren niet kunnen worden begonnen.

VI. Bij plan-*De Bazel* is ten onrechte geen rekening gehouden met doorbraak naar Benoordenhoutscheweg.

Opmerking:

Onafhankelijk van den Stadhuisbouw op het terrein van de Oranjekazerne zal mettertijd misschien een doorbraak van Voorhout naar Benoordenhoutscheweg noodig zijn.

VII. De onmiddellijke uitgave voor de onteigening bedraagt ruim 5 millioen gulden, terwijl de kosten van onteigening aan de Turfmarkt indertijd op 3 millioen zijn geschat.

Opmerking:

Ik vestig er de aandacht op, dat volgens de opgaven van de directeuren van den dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting en van Gemeentewerken bij de raming van de kosten wordt gerekend op de onteigening van *alle* perceelen in de Willemstraat aan de N.O. zijde, de perceelen aan de Mauritskade en die aan de Nieuwe Schoolstraat aan de Z.W. zijde. Deze onteigening is *niet* aangegeven op de kaart door *De Bazel* overgelegd. Deze uitbreiding van de onteigening met 10.272 M². verhoogt belangrijk de kosten. Gesteld ook, dat de onteigening dadelijk wordt uitgestrekt over alle aan het terrein grenzende perceelen, dan zou met de waarde van die, welke niet voor den bouw van het Stadhuis noodig zijn, de kostenberekening moeten zijn verminderd. Ten onrechte wordt verder bij de kosten gevoegd de waarde van het terrein, dat voor schoolterrein is bestemd, n.l. ± 3000 M². Tenslotte is bij plan E. 3220 M². voor bouwterrein meer beschikbaar dan in de ramingskosten is opgegeven.

De kosten van het terrein, enz. voor den Stadhuisbouw bedragen dus niet bij plan E. f 5.421.480.— naar f 3.295.180.— en bij plan F. in plaats van f 5.747.060.—, f 3.949.960.—.

Bij de raming zijn overgenomen de cijfers door den dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting en Gemeentewerken aangegeven.

Het komt mij voor, dat de waarde van het terrein van de Oranjekazerne, gelet op de tegenwoordige ingesloten ligging daarvan, aan den hoogen kant is.

VIII. Onmiddellijk zal de bouw op het terrein van de Oranjekazerne niet kunnen plaats hebben, daar de Gemeente geen beschikking heeft over een strook grond, waarop Normaalgymnastiekschool, kleedingmagazijn en wapenmagazijn zijn gebouwd.

De Commissie voor de Plaatselijke Werken stelt voorop in haar advies, dat *De Bazel* voor een gedeelte van den bouw en voor een ontwerptoegangsweg beschikt over het nog bij het Rijk in gebruik zijnde terrein.

Opmerking:

Het is juist, dat de Gemeente niet de beschikking heeft over een strook, breed 15 M., gelegen tusschen het terrein van de Oranjekazerne en de scholen aan de Nieuwe Schoolstraat. Dit terrein is indertijd aan het Rijk in gebruik gegeven. Onderzocht zal kunnen worden, of het Rijk geen afstand van den grond wenscht te doen, welke onder de gewijzigde omstandigheden voor het Rijk een geheel andere waarde heeft gekregen.

Ook wanneer het terrein van de Oranjekazerne niet gebruikt wordt voor Raadhuisbouw, zal met het Rijk geregeld moeten worden wat met de gebouwen op die strook, ingesloten door gronden, waarop het Rijk geen recht heeft, moet gebeuren.

IX. Bouw van een monumentaal Stadhuis behoort naar de meening van de Commissie voor de Plaatselijke Werken plaats te vinden in ruime omgeving aan een centrum van verkeer, zooals bij uitvoering van het Spuiplan het geval zou zijn, maar wat zelfs met aanzienlijk hoogere kosten op het Kazerneterrein niet is te bereiken.

Opmerking:

Een Stadhuis zou moeten liggen in het centrum, maar behoeft niet te liggen aan groote verkeerswegen. Wat de kosten betreft, wordt bij het Spuiplan geen rekening gehouden met de kosten voor woningbouw, welke het gevolg zullen zijn van de afbraak der woningen. Bij de raming van kosten voor het terrein van de Oranjekazerne wordt er van uitgegaan, dat de Gemeente in handen moet hebben den nieuwbouw van perceelen in de onmiddellijke omgeving. Bij het plan-Spui werd er van uitgegaan, dat de omgeving Spui, Schedeldoekshaven, Nieuwe Haven, Kalvermarkt, zich aan de gewijzigde toestanden zal aanpassen.

Het toen gevolgde voorstel van B. en W. aan den Gemeenteraad luidt als volgt:

's-Gravenhage, 12 Mei 1922.

In zijn vergadering van den 1en Juli 1918 heeft de Raad, overeenkomstig het onder no. 306 van de *Bijlagen* van 1918 opgenomen voorstel van Burgemeester en Wethouders, in beginsel besloten tot den bouw van een nieuw Stadhuis op het door de Kleine Bagijnestraat, Kalvermarkt, Nieuwe Markt, Nieuwe Haven, Schedeldoekshaven en Spui begrensde terrein. Daarna heeft de Raad zich vereenigd met het voorstel, opgenomen onder no. 636 van de *Bijlagen* van 1919 om *K. P. C. de Bazel* te belasten met het opmaken van een voorontwerp voor het Stadhuis (Raadbesluit van 30 Juni 1919).

Ter uitvoering van het eerste besluit hebben Burgemeester en Wethouders stappen gedaan voor de onteigening van de perceelen ter plaatse ten name van de Gemeente. Bij deze aanvrage tot onteigening is rekening gehouden met de mogelijkheid om in de onmiddellijke omgeving terrein te kunnen verstrekken aan het Rijk voor het bouwen van een nieuw Post- en Telegraafkantoor, n.l. op het terrein gelegen tusschen de Schedeldoekshaven en de Ammunitiehaven. Het plan en de kaarten hebben van 20 Mei tot en met 28 Juni 1919 ter inzage gelegen. Den 26sten November 1920 is door den Minister van Binnenlandsche Zaken en Waterstaat aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend een ontwerp van wet tot verklaring van het algemeen nut der onteigening van eigendommen noodig voor en ten behoeve van het bouwen van een raadhuis te 's-Gravenhage (*Bijlage* no. 328). Den 13en Januari 1921 werd door de Commissie van Rapporteurs het voorloopig verslag vastgesteld.

Het plan voor den bouw van het Stadhuis aan het Spui verkeert derhalve in het eerste stadium. Een programma van eischen is nog niet opgesteld en een bespreking met den architect over een te maken bouwplan heeft nog niet plaats gehad. Hiervoor was tot dusverre geen aanleiding, omdat het zich liet aanzien, dat het nog langen tijd zou duren, alvorens over het voor Stadhuis bestemde terrein zou kunnen worden beschikt. Op het terrein zullen n.l. een driehonderdtal perceelen moeten worden afgebroken. Bij den tegenwoordigen woningnood is het uitgesloten, dat hiertoe binnen afzienbaren tijd zal kunnen worden besloten. In verband hiermede was reeds geruimen tijd geleden in den boezem van het college van Burgemeester en Wethouders twijfel gerezen of de keuze van het terrein moest blijven gehandhaafd. Reeds in September 1920 was naar aanleiding daarvan een brief gericht aan de Commissie voor de Plaatselijke Werken en Eigendommen, waarin de vraag gesteld werd of niet een ander terrein voor den Stadhuisbouw zou kunnen worden gevonden, waar spoediger en met minder kosten tot den bouw zou kunnen worden overgegaan.

De vraag, of met de uitvoering van het plan-Spui moet worden voortgegaan, is in het bijzonder naar voren gekomen toen de Gemeente, na den brand van de Oranjekazerne, over het kazerneterrein de beschikking had gekregen (vgl. Raadsbesluit van 18 Juli 1921, *Bijl.* no. 764). Dit terrein heeft een

oppervlakte van 22759 M²., terwijl het grenst aan het terrein groot 5004 M².. waarop twee gemeentescholen staan, die bestemd zijn om te worden afgebroken (vgl. Raadsbesluit van 18 Juli 1921, *Bijl.* no. 743).

De huisvesting van de afdeelingen der Secretarie is voorts van dien aard, dat wanneer niet vaststaat, dat over een bepaald aantal jaren tot den bouw van een nieuw Stadhuis wordt besloten, andere maatregelen zullen noodig zijn om daarin verbetering te brengen.

Door gebrek aan ruimte in het Stadhuis aan de Groenmarkt zijn op dit oogenblik gevestigd buiten het eigenlijke Stadhuis: de Raadzaal, het Bevolkingsregister en een onderdeel van de afdeeling Burgerlijke Stand, de afdeelingen Financiën, Pensioenen, Gemeentebelastingen, Militaire Zaken en Onderwijs. De perceelen, waarin de diensten zijn ondergebracht. voldoen over het algemeen aan redelijke eischen, behalve het gebouw Groenmarkt in het bijzonder voor zoover betreft de archiefruimte, het gebouw in de Halstraat (afdeeling Bevolkingsregister en een gedeelte Burgerlijken Stand) en het gebouw Nieuwe Markt 2 (afdeeling Militaire Zaken).

Het ongerief, dat verschillende diensten, welke bij elkander behooren en waartusschen nauwe samenwerking noodig is, over verschillende gebouwen verspreid zijn. is voldoende bekend. De bestaande toestand is voor het publiek zeer lastig en voor de behartiging van de zaken nadeelig.

In welke maten de werkzaamheden in de laatste 20 jaren zijn uitgebreid, blijkt uit de volgende cijfers:

in 1901 waren aan de Secretarie werkzaam	94	ambtenaren
in 1911	180	„ en
in 1921	379	„

Volstrekt onvoldoende is de ruimte in het Stadhuis voor de archieven. Deze zijn geborgen in vijf kamers, die tevens door ambtenaren en boden worden gebruikt. in kasten, geplaatst op de gangen en verder op de zolders. De zolders zijn geheel van hout, de toegangen zijn gebrekkig. De archieven worden opgeborgen op een zoodanige wijze, dat bij brand alles reddeloos moet verloren gaan. Het gevaar voor brand is in het bijzonder in de gedeelten van het Stadhuis, welke later daarbij zijn getrokken, vrij groot, vooral daar bij gemis aan centrale verwarming gedurende het stookseizoen dagelijks een 70-tal kachels moeten worden aangemaakt en uitgehaald.

Ook de huisvesting van het bureau Bevolkingsregister, dat in 1913 is ondergebracht in een houten hulpgebouw, vereischt dringend voorziening. Het gebouw zal nog wel eenige jaren kunnen blijven staan, maar de ruimte wordt volstrekt onvoldoende. De kaartenbakken staan reeds thans veel te dicht bij elkander, n.l. 30 tot 75 c.M. Door telkens vervallen kaarten uit de bakken te nemen en nog eenige bakken er bij te plaatsen. zal het mogelijk zijn — aannemende, dat de bevolking toeneemt, zooals dit de laatste 20 jaren het geval is — dat het gebouw nog 7 à 8 jaren dienst doet. Het aantal ambtenaren zal echter bijna niet kunnen worden uitgebreid en het is de vraag, of dit mogelijk zal blijken, waar telkens nieuwe gegevens door het Bevolkingsregister moeten worden verzameld en bijgehouden en de stad zich steeds uitbreidt. In de laatste 10 jaren is het aantal ambtenaren ook van deze afdeeling verdubbeld. Mocht het persoonskaartenstelsel worden ingevoerd — zooals bekend, wordt dit door de Regeering overwogen — dan is de beschikbare ruimte aanstonds onvoldoende.

Het zal zeer moeilijk zijn voor deze afdeeling een betere huisvesting te vinden. Een bestaand gebouw zal daarvoor niet kunnen worden gebezigd. Het zou een groot ongerief zijn, indien voor deze afdeeling, die voor de geheele administratie van de Gemeente de vraagbaak is, en waarnaar het publiek telkens moet worden verwezen, alvorens het kan worden geholpen, een gebouw moest worden opgericht op een terrein, verwijderd gelegen van het eigenlijke Stadhuis.

De huisvesting van de afdeelingen der Secretarie vereischt dus dringend verbetering.

Gelet op den grooten woningnood laat het zich niet aanzien dat voorloopig ernstige plannen kunnen worden gemaakt voor den bouw van een stadhuis op het terrein aan het Spui.

In verband nu met de omstandigheden, dat de Gemeente thans beschikt over het kazerneterrein aan de Mauritskade, zouden Burgemeester en Wethouders aan het oordeel van den Raad willen onderwerpen de vraag, of van het plan-Spui moet worden teruggekomen.

Hierop volgden de adviezen van den bouwmeester waarbij opgemerkt werd:

Uit het vorengaande blijkt, dat het kazerneterrein zich uitstekend voor den bouw van een Stadhuis leent.

De kosten van de verschillende onteigeningen, welke noodig zullen zijn voor de doorbraken voor verbetering van de onmiddellijke omgeving, worden globaal geraamd, rekening houdende met het weder ter beschikking komen van terrein bij plan A f 2.278.000.— en bij plan B f 2.612.000.—.

De kosten voor de onteigening ten behoeve van den bouw van het Stadhuis aan het Spui zijn in 1916 geschat op f 3.000.000.—.

Bij vergelijking van deze kosten moet rekening worden gehouden met de volgende factoren. Ten laste van den Stadhuisbouw op het kazerneterrein komen de waarde van dat terrein en van het schoolterrein, welke door den dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting geraamd worden op resp. f 40.— en f 50.— de M²., dus in totaal f 1.160.000.—. Een gedeelte van den grond zal voor bouwterrein en voor schoolterrein beschikbaar komen (bij plan A 5225 M²., bij plan B. 2240 M².). Bij de raming van de kosten van het kazerneplan is rekening gehouden met het maken van toegangswegen en met het belang, dat de Gemeente het bouwen daaraan en de bebouwing in de onmiddellijke omgeving tegenover het gebouw kan beheerschen.

Bij het plan-Spui wordt alleen rekening gehouden met de kosten voor de onteigening ten behoeve van het Stadhuis. De Gemeente heeft ter plaatse, in hoofdzaak met het oog op den nieuwen verkeersweg, voor een waarde van f 478.000.— reeds perceelen in eigendom verkregen.

Met het voorstel om thans in overweging te nemen om nader te besluiten tot den bouw van het Stadhuis op het kazerneterrein kan de *minderheid* van het college — in aansluiting bij het advies van de Commissie voor de Plaatselijke Werken in Eigendommen — zich niet vereenigen. Zij acht het uit een bestuursoogpunt bedenkelijk van koers te veranderen, nu de burgerij op grond van het na langdurige voorbereiding genomen Raadsbesluit van 1 Juli 1918 verwacht, dat het Stadhuis aan het Spui zal worden gebouwd en daarmede ongetwijfeld door verschillende belanghebbenden rekening is en mocht worden gehouden. Een monumentaal Stadhuis behoort naar haar overtuiging te liggen in een ruime omgeving en een centrum van verkeer, zooals bij uitvoering van het Spui-plan het geval zou zijn. Een groot voordeel van dit laatste plan is, dat hier Stadhuisbouw en de belangen van de volkshuisvesting kunnen worden gecombineerd omdat zich onder de perceelen, welke afgebroken moeten worden, een aantal minderwaardige panden bevinden, welker opruiming noodzakelijk is. De doorbraken, welke voor het kazerneplan-Mauritskade noodig zijn, hebben op zichzelf geen of weinig practisch nut. Volgens de schetsplannen wordt beschikt over bij het Rijk in gebruik zijnd terrein, waarop zich de normaal-gymnastiekschool en het magazijn voor ransels en ledergoed bevinden. Zoolang de Gemeente niet ook over dit terrein de beschikking heeft, zal uitvoering van de plannen niet mogelijk zijn, zoodat het weinig practisch nut kan hebben om, voordat vaststaat, dat dit terrein ter beschikking komt, over een bestemming daarvan te besluiten.

De *meerderheid* van Burgemeester en Wethouders is van meening, dat onder de gewijzigde omstandigheden het gewettigd is, thans het besluit omtrent de plaats van het nieuw te bouwen Stadhuis te herzien. De gemeente heeft, na de beslissing van 1 Juli 1918, de beschikking gekregen over een terrein dat zich voor den bouw leent. De woningnood laat de uitvoering van het plan-Spui niet toe. De huisvesting van de Secretarie is van dien aard, dat het noodig is binnen afzienbaren tijd een nieuw Stadhuis te bouwen.

(Wordt vervolgd.)

AUSSTELLUNG DES VOLKSKOMMISSARIATS FÜR KUNST UND WISSENSCHAFT IN MOSKAU.

Die Ausstellung (in der Galerie Lutz, Berlin) gab eine Uebersicht von den Impressionisten bis zu den Konstruktivisten und ermöglichte einen ungewöhnlich interessanten Einblick in das russische Kunstschaffen während der Jahre des Krieges und der Revolution. Die Intensität der Arbeit gerade in den Zeiten schwerster Not musz uns mit Bewunderung erfüllen. Die Klarheit, Reinheit und samliche Disziplin dieser Arbeit nötigt, zugleich, die allgemeine westeuropäische Vorstellung von russischer Kunst zu revidieren. Die strukturhafte Klarheit, die dynamische Gespanntheit, die kühne Freiheit eines Malewitsch, eines Rodzenko, Lissitzki, Archipenko oder Tatlin. . . Eigenschaften, die sich auch in der Zeit des internationalen Impressionismus in Russland nicht, völlig verlieren. . . lassen die neue russische Kunst als eine elementare Aufnahme des ursprünglichen russischen Formwillens erscheinen, der in den Bauten zu Wladimir an der Nerlja, zu Nowgorod, Pskow (11-12 Jahrhundert) Werke von einziger Schönheit schuf, Werke, denen gegenüber die bequeme und stereotype Ableitung der russischen Kunst von Fyzanz her versagt. (Viel wichtiger ist offenbar die Beziehung dieser Bauten zu *Armeniën.*) Auch das russische Ikon. . . die Sowiets nehmen

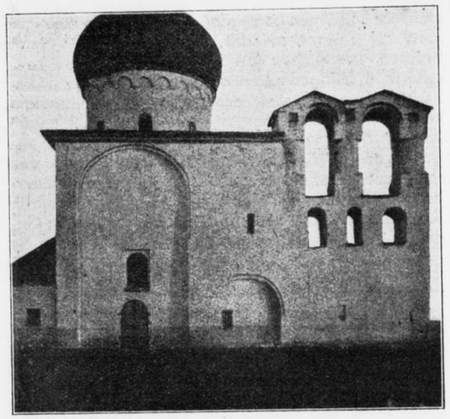

MIROG-KLOSTER 1156) PSKOW.

jetzt in mustergültigen Photos diese Schätze wissenschaftlich auf. . . ist kein unselbständiger Ableger des byzantinischen Heiligenbildes. (vgl. Fannina W. Halle: „Altrussiche Kunst". Wasmuth-Verlag, Berlin).

Studiert man die alte russische Architektur und Malerei, so ist der Triumph des konstruktiven Gedankens gerade in Russland, der sich sofort in die Idee einer unmittelbaren Produktions Kunst umsetzt, keineswegs überraschend. In ihm etwa eine Nachahmung westeuropäischer Tendenzen zu sehen, ist falsch. Nicht dieser konstruktive Gedanke ist fremd, unrussisch; sondern die bisherige Vorstellung des Westens von einer chaotisch-wilden, mystischen, bunten, prunkenden Russenkunst, die ganz *einseitig* nach gewissen Zwiebelkuppel-Kirchen mit ihren mongolichen, persischen, italianischen Bestandteilen gebildet wurde . . . Eine Ergänzung der offiziellen Ausstellung waren die Ausstellungen neuerer Arbeiten *Kandinskys* und *Marc Chagalls* (in den Salons Wallerstein bezw. Lutz). Beide gelten, seit der „Sturm" sie dankenswerterweise bei uns bekannt gemacht hat, als *die* Repräsentanten moderner russischer Malerei . . . . zu Unrecht!

Kandinskys individualistischer Expresionismus ist in Russland völlig singulär geblieben, und Chagall ist „russisch" wohl in seinen Stoffen und in der Auffassung nicht, aber in seiner Bildgestaltung, d. h. er illustriert Russland, dokumentiert, es aber nicht. (Aus demselben Krainisch-jüdischen Milieu wie Chagall stammt der interesantere S. Ryback, der einige jiddische Kinderbücher von ganz reiner Naivität gezeichnet, hat). Es ist nun auffallend, dass Kandinsky wie Chagall mit ihren neuen Arbeiten weit hinter ihren früheren, die ihren Ruhm begründeten, zurückbleiben (während die für die Bilder gezahlten Preise damals wenige Tausende, heute

A. ARCHIPENKO PLASTISCHE GRUPPE

mehrere Millionen betragen). Kandinsky, seit einiger Zeit als Lehrer an das Bauhaus nach Weimar berufen, versucht den Anschlus an den konstruktiven Bildgedanken, der seinem lyrisch-musikalischen Temperament, sehr fern liegen musz und kommt einstweilen nur zu Komoromiszen. Chagall scheint Seit, 1914 (in diesem Jahre kam er aus Paris nach Russland zurdück) eine müde und schwache Schaffenszeit gehabt zu haben, er wiederholt Chagall . . . Kraftvoll und klar steht heute in Russland der anti-ästhetische, der konstruktive Gedanke der Produktionskunst.

Dr. ADOLF BEHNE.

VEREENIGING VOOR HOOGER BOUWKUNSTONDERWIJS.

Zaterdag 20 Januari a.s. des n.m. half drie zal de jaarlijksche tentoonstelling van het werk der deelnemers aan den Cursus voor Hooger Bouwkunstonderwijs te Amsterdam geopend worden, waarbij de einddiploma's zullen worden uitgereikt. Deze tentoonstelling is ingericht in de groote gehoorzaal der Rijks Academie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, Stadhouderskade 86 en is vanaf 20 Januari tot en met 28 Januari a.s. voor belangstellende kosteloos toegankelijk, op de werkdagen van 9—4, en op de Zondagen van 1—4 uur namiddags.

VAN DE REDACTIE.

Teneinde misvatting en teleurstelling te voorkomen deelt de Redactie mede, dat zij de verklaring in No 52 vorige jaargang:

„ . . . . een Redactie die door en met dit blad „aan de spits wil staan van de „Architectura" „beweging. Hoofdzakelijk door eigen prestaties „en verder door eigen initiatief aan zich verbonden „medewerking enz. . . . . ", *niet onderschrijft.* De Redactie wil gaarne artikelen en bijdragen ontvangen, de Redactie wil zich, óók wel eens, inspannen om goede medewerking te krijgen, en verder zorgen dat het ingekomen werk in een redelijke volgorde verschijnt. De Redactie is gedwongen het formaat van het blad te vergrooten, door practische overweging, geenszins uit gebrek aan waardeering voor het zeker fraaie uiterlijk van verschillende nummers van den vorigen jaargang.

Hiermede acht de Redactie een inleiding tot den jaargang 1923 geschreven.

Zaterdag 13 Januari l.l. is in het Sted. Museum te Amsterdam geopend een tentoonstelling van door leden van Amstel's Bouwvereeniging met rijkspremie in Amsterdam-Zuid gebouwde middenstandswoningen.

De Voorzitter van Amstel's Bouwvereeniging zeide, in zijn openingswoord, te hopen dat het vertrouwen van den particulieren bouwondernemer in den architect, als noodzakelijk medewerker, wederkeerig zal gevonden worden bij de architecten.

De Redactie noodigt hierbij de architecten, die medewerkten aan de bouwontwerpen, waarnaar de complexen van Amstel's Bouwvereeniging werden uitgevoerd, uit, in dit weekblad te willen mededeelen, welke ondervinding zij hebben opgedaan;

1° in de samenwerking met de bouwondernemers,

2° door de bemiddeling van de z. g. Commissie van Vier.

Voor mogelijk volgende bebouwingen op denzelfden grondslag van samenwerking, is het zeer wenschelijk dat er gelegenheid bestaat van opgedanen ervaring gebruik te maken.

TENTOONSTELLING VAN MASSAWONINGBOUW EN MACHINALE NIJVERHEIDSKUNST.

Door de vereeniging „Kunst aan het Volk" zal in de maand Mei van dit jaar een tentoonstelling georganiseerd worden van massawoningbouw (woningcomplexen) en machinale nijverheidskunst. De bedoeling is te exposeeren voorbeelden van massawoningvoorziening in cultuur-historisch opzicht belangrijk om aan te toonen de bevordering der denkbeelden op het gebied van woningvoorziening op groote schaal. In verband hiermede ligt het in het voornemen te exposeeren woning-complexen, gesticht vóór het in werking treden van de Woninwet (1902); woninggroepen onder vigueur dier wet tot stand gekomen, particulieren bouw en premiebouw. Er zal ook getracht worden plannen bijeen te krijgen die een denkbeald geven van ideaalwoningvoorziening en masse, d. w, z. practisch-uitvoerbare plannen, doch alleen te verwezenlijken bij meerdere vrijheid op het gebied der bouwwetgeving en bouwverordening. Reeds thans worden architecten en anderen, die dergelijke plannen in portefeuille hebben, uitgenoodigd zich voor expositie met de commissie in verbinding te stellen.

De afdeeling Machinale Nijverheidskunst, waarbij gedacht is o. m. aan behangsels, glaswerk, textielwerk, keramiek, zal een beeld geven van wat in deze richting reeds bereikt is.

Ter gelegenheid van de tentoonstelling wordt een „Ideeënprijsvraag" gehouden voor de zoowel uit technisch als uit aestetisch oogpunt best geslaagde verlichtingsobjecten voor electrische verlichting van straten en pleinen.

De tentoonstellingscommissie uit de vereeniginh „Kunst aan hèt Volk" bestaat uit de leden: Jan de Meyer, C. Oosschot en B. T. Boeyenga, secretaris (Sarphatistraat 92 Amsterdam), terwijl de navolgende autoriteiten op het gebied van volkshuisvesting toetraden: H. van der Kaa c. i.. W. van Boven c. i., A. Keppler c. i., P. Bakker Schut c. i. Door den Bond van Nederlandsche Architecten werd als lid afgevaardigd de heer G. J. Rutgers, door „Atchitectura et Amicitia" de heer A. Eibink; voorts de architect J. Snellebrand.

In de sub-commissie zullen nog zitting nemen de heeren: dr. W. Lulofs (verlichting), dr. H. P. Berlage en E. Knipers (machinale nijverhiidskunst).

Door verschillende gemeenten en autoriteitcn werden reeds belangrijke gegevens toegezegd of toegezonden.

STADHUISBOUW TE 's-GRAVENHAGE.

Het raadslid Wittert van Hoogland heeft den Raad voorgesteld het besluit ten aanzien van den stadhuisbouw aan het Spui in te trekken, en uit te spreken dat het Alexanderveld de meest geschikte plaats is om een nieuw stadhuis te bouwen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 4 — 27 JANUARI 1923

RAADHUISPLANNEN 's-GRAVENHAGE.

(Vervolg van No. 3.)

Toegegeven wordt, dat het een gemeentebelang is, dat de minderwaardige perceelen in het woningcomplex aan het Spui verdwijnen, maar het is bij den tegenwoordigen woningnood een overwegend bezwaar, dat ten behoeve van den bouw van het Stadhuis ook zoovele nog in goeden staat verkeerende perceelen moeten wordèn afgebroken. Teneinde tegenwoordige bewoners te kunnen onderbrengen zullen nieuwe woningen moeten worden gebouwd en hierdoor stijgen indirect aanzienlijk de kosten van het plan-Spui. In totaal moeten worden afgebroken 297 perceelen, waarin wonen ruim 350 gezinnen. Hiervan verkeeren in vrij goeden staat en in goeden staat 130 perceelen. De aandacht wordt er op gevestigd, dat in het gedeelte van het complex, dat reeds onteigend is ten behoeve van den nieuwen verkeersweg, 16 goede perceelen liggen en 39 onbewoonbaar verklaarde perceelen, perceelen, die daarvoor in aanmerking komen, of die verbeterd moeten worden; 22 van dergelijke perceelen zijn verder reeds door de Gemeente aangekocht.

Wanneer het plan voor den bouw van het Stadhuis aan het Spui niet doorgaat, zullen in verband met den aanleg van den nieuwen verkeersweg, de aangekochte perceelen een waardevol bezit voor de Gemeente zijn en geleidelijk door nieuwe kunnen worden vervangen. Bijna alle perceelen zijn gelegen aan den nieuwen verkeersweg of aan de in die straat uitkomende Brouwerstraat en Kleine Brouwerstraat.

Op het voor Postkantoor bestemde terrein zullen 102 perceelen, waarin thans een 120-tal gezinnen wonen, moeten worden afgebroken.

De perceelen, welke ten behoeve van de doorbraken van het kazerne-terrein moeten vallen, behooren tot een type, waaraan in de Gemeente geen groote behoefte is. Voor zoover zij tot een ander type behooren, behoeven zij voor den bouw van het Stadhuis niet onmiddellijk te worden gesloopt. Het belang van de Gemeente eischt alleen, dat zij aanstonds haar eigendom worden.

De opmerking, dat, volgens de schetsplannen, beschikt wordt over een strook grond, welke nog in gebruik is bij het Rijk, is juist. Deze strook, groot 13.66 × 98.88 M., ligt tusschen het terrein van de Oranjekazerne en dat van de scholen aan de Nieuwe Schoolstraat. De grond is bij acten van 27 Mei 1879 en van 15 December 1882 aan het Rijk in gebruik afgestaan. Dat de uitvoering van de plannen hierdoor niet mogelijk zal zijn, kunnen Burgemeester en Wethouders intusschen niet aannemen. Uit een ingesteld onderzoek is gebleken, dat met het Rijk omtrent het eindigen van het gebruik van dezen grond op aannemelijke voorwaarden overeenstemming zal kunnen worden verkregen. De hieromtrent verkregen toezegging geeft voldoende zekerheid om thans over de bestemming van het terrein een besluit te kunnen nemen.

Voor de meerderheid van het college weegt de opmerking van *De Bazel*, dat de omgeving van het Spuiterrein minderwaardig is, zeer zwaar. Blijkens het voorloopig verslag op het wetsontwerp voor de onteigening van eigendommen noodig voor het bouwen van het nieuwe Raadhuis, enz., is ook juist de buurt voor verscheidene leden der 2e Kamer een bezwaar om mede te werken ter plaatse een nieuw Post- en telegraafkantoor te vestigen. Het Stadhuis zou komen te liggen aan het Spui en aan den nieuwen verkeersweg. Slechts voor een gedeelte zal de Gemeente aan de nieuwe straat op de bebouwing invloed kunnen uitoefenen. Aan de noordoostzijde en aan de zuidwestzijde zal het Stadhuis grenzen aan een buurt, welke tot een van de slechtste stadsgedeelten behoort. Aan die zijde zal het gebouw bovendien door de spoorlijn van het station van de H. IJ. S. M. naar het station der S. S. van de verder gelegen stad zijn afgesneden.

De groote ontwikkeling van de stad heeft plaats naar de westzijde en reeds daarom ligt het terrein van de Oranjekazerne zoo veel gunstiger. Voor het noord-westelijk gedeelte van de Gemeente leidt de toegangsweg over Plein 1813 en de Nassaulaan. Van de andere zijden van de stad zal men langs Mauritskade, Parkstraat en Voorhout naar het Stadhuis kunnen gaan. Het terrein is van alle zijden gemakkelijk te bereiken, het is omgeven door fraaie stadsgedeelten en ligt in de onmiddellijke nabijheid van de Regeeringsgebouwen en van de binnenstad.

De nieuwe straten, welke *De Bazel* ontworpen heeft, zullen aan het stadskwartier een geheel gewijzigd karakter geven: het uitgestrekte kazerneterrein, dat thans aan de achterzijde moeilijk bereikbaar is, zal rechtstreeks toegankelijk worden van uit het Voorhout en de Parkstraat. De doorbraak aan de Parkstraat zal bovendien een verfraaiing zijn van het stadsbeeld. *De Bazel* wijst er in zijn advies op, dat de boven de bebouwing uitstekende kerkschip-transept van de St. Jacobuskerk als waardevol element in het stadsbeeld zal fungeeren. De doorbraak naar de Nieuwe Schoolstraat langs het Hotel des Indes heeft het groote voordeel, dat de Denneweg, welke slechts een breedte heeft van $7\frac{1}{2}$ M. tot $11\frac{1}{2}$ M., en die zonder zeer hooge kosten niet kan worden verbreed, zal worden ontlast.

Het kazerneterrein vereischt een ander gebouw dan het terrein aan het Spui. Een geheel vrijstaand gebouw kan daar niet verrijzen. Naar aanleiding van bezwaren, welke in verband hiermede tegen het plan-kazerneterrein zijn gerezen, heeft *De Bazel* als zijn meening uitgesproken, dat een in hoofdzaak om een plein geprojecteerd gebouwen-complex, wat monumentaliteit en aesthetische werking betreft, niet behoeft onder te doen voor en zelfs voordeelen heeft boven een vrijstaand gebouw. Een vrijstaand gebouw is slechts van één of twee kanten tegelijk te bezien, terwijl het standpunt bij een hof-ombouwing toelaat, dat meerdere gevels tegelijk in de beschouwing betrokken worden. Wanneer de hoofdmomenten bij een dergelijk

gebouw goed zijn gegroepeerd is de monumentale ruimtewerking aesthetisch veel belangrijker. Voor de sprekende monumentaliteit van een bouwwerk is hoofdfactor het innerlijk aesthetisch organisme, waarvan het uiterlijk logisch gevolg is, zoodat — dit is de slotsom van het betoog van *de Bazel* — juist een bouw als hier geprojecteerd, ruimer gelegenheid biedt velerlei innerlijke factoren uiterlijk te doen spreken.

Er is nog een ander voordeel verbonden aan het plan voor den bouw van het Stadhuis op het terrein van de Oranjekazerne. Het terrein laat toe, dat het gebouw bij gedeelten tot stand komt en in gebruik wordt genomen.

Van groot belang is verder de omstandigheid, waarop *De Bazel* wijst, dat het in de toekomst mogelijk zal zijn aan de gebouwen uitbreiding te geven, telkens wanneer daaraan behoefte bestaat, door terrein aan de achterzijde van de gebouwen gelegen bij het terrein van het Stadhuis te trekken. Bij een vrijstaand gebouw moet dadelijk worden overgegaan tot het aanbouwen van een nieuwen vleugel of moet men zich tijdelijk weder in afzonderlijk gelegen gebouwen behelpen.

Ten slotte is een voordeel van den bouw van het Stadhuis op het kazerneterrein, dat de bureaux en de vergaderlokalen zullen komen te liggen in een rustige omgeving en niet aan drukke verkeerswegen.

Toen Burgemeester en Wethouders in 1918 den Raad voorstelden een beslissing te nemen omtrent den bouw van een nieuw Stadhuis, hebben zij de vraag onder de oogen gezien, of hiertoe onder de toenmalige tijdsomstandigheden vrijheid kon worden gevonden. Burgemeester en Wethouders hebben toen gemeend — en de Raad heeft zich daarmede vereenigd — dat bij de afwachtende houding niet langer mocht worden volhard. De noodzakelijkheid om tot den bouw van een nieuw Stadhuis over te gaan, werd als vasstaand aangenomen. Het werd raadzaam geoordeeld de voorbereidende maatregelen te treffen, die in het eerste stadium vallen. De eigenlijke bouw zou in een later stadium aan de orde komen, waarvan de ontwikkeling kon worden afgewacht.

Ook thans gaat het om de beslissing over het beginsel. De bouw van een nieuw Stadhuis is ook op dit oogenblik nog niet aan de orde.

Wel is het gewenscht onder de gewijzigde omstandigheden de beslissing van 1918 over de plaats van het te bouwen Stadhuis te herzien.

Wanneer de Raad nader in beginsel besluit het terrein van de Oranjekazerne aan te wijzen, wordt daarmede intusschen de mogelijkheid geopend de plannen voor den bouw voor te bereiden. Bij het plan-Spui is het uitgesloten, dat binnen afzienbaren tijd aan de plannen een begin van uitvoering wordt gegeven. De tijdsomstandigheden maken een bedachtzaam beleid bij het maken van groote werken meer dan ooit noodzakelijk. Het zou echter verkeerd zijn thans na te laten die plannen voor te bereiden. De toestand is eenmaal deze, dat een nieuw Stadhuis in deze Gemeente noodzakelijk is. Met het oog op ontwikkeling van de stad in de naaste toekomst moet het vaststaan, op welke wijze binnen afzienbaren tijd het Stadhuisvraagstuk zal kunnen worden opgelost. Door de omstandigheid, dat de Gemeente thans over het kazerneterrein beschikt, is bovendien de gelegenheid geopend een oplossing te verkrijgen, welke te verkiezen is boven die, welke in 1918 is aanvaard.

Van de overgelegde plannen, welke bij gemis aan een programma van eischen, een schetsmatig karakter hebben, geven Burgemeester en Wethouders aanvankelijk aan plan A de voorkeur.

Op grond van het vorengaande hebben Burgemeester en Wethouders de eer den Raad in overweging te geven om, met intrekking van het besluit d.d. 1 Juli 1918:

I. in beginsel te besluiten tot den bouw van een nieuw Stadhuis op het terrein van de Oranjekazerne en het aangrenzend terrein, gelegen aan de Mauritskade en de Nieuwe Schoolstraat;

II. Burgemeester en Wethouders te machtigen stappen te doen, opdat de op de overgelegde kaart aangegeven perceelen ten name van de Gemeente onteigend kunnen worden.

De stukken liggen in de Leeskamer ter inzage.

Een exemplaar van de situatiekaarten wordt aan ieder der Raadsleden toegezonden.

Ten einde de behandeling om den raad meer vruchtbaar te doen zijn hebben B. en W. de Raadsleden twee maal bijeengeroepen, ten einde de Directeuren der gemeentediensten die over de zaak raoporteerden en den architect in de gelegenheid te stellen, hunne resp. meeningen toe te lichten.

In de tweede vergadering werd o.a. door den Directeur van den dienst voor stads-ontwikkeling en volkshuisvesting, aan de hand van een serie lichtbeelden en situatieteekeningen van bestaande Raadhuizen, betoogd, hoe volgens zijne meening, de aesthetiek eischt dat zulk een gebouw geheel vrijstaand wordt geprojecteerd.

Door den architect is daarna nog o.a. het volgende geschreven.

„De uitvoerige demonstratie door middel van een serie teekeningen en lichtbeelden van binnen- en buitenlandsche stadhuizen om aan te toonen, dat bij de situatie daarvan steeds gestreefd is naar het verkrijgen van een rondom vrijstaand gebouw, acht ik voor de zaak, waarom het hier gaat, van weinig of geen belang.

Het is natuurlijk mogelijk, een even groote serie afbeeldingen te toonen, van Raadhuizen, die *niet* vrij staan; men behoeft voor velen daarvan niet eens buitenslands te zoeken en vele van die oude gebouwen zelve, ook die, welke vertoond zijn, en in later tijd geheel zijn ingebouwd kunnen als bewijs dienen, voor de wenschelijkheid, dat van het begin af meer op uitbreiding moet worden gerekend. Ook de situatie van enkele, in dat betoog gebezigde nieuwere buitenlandsche Raadhuizen, o.a. dat te Hamburg, aanleunend tegen een beursgebouw, wijst reeds aan, dat die wenschelijkheid daar gevoeld werd.

Maar ook al zou bij al die oude raadhuizen de wensch van een geheel vrijstaand gebouw hebben voorgezeten, dan nog bewijst zulks niets tegen de stelling, dat het bij raadhuizen voor den nieuweren tijd, in verband met de snelle groei der Gemeenten en het ontstaan van allerlei wettelijke regelingen, waardoor de Gemeentelijke administratie wordt uitgebreid, gewenscht is reeds direct, niet alleen op de noodige reserve te rekenen, maar ook het vraagstuk der toekomstige ruime vergrooting van het gebouw onder oogen te zien. Dat daartoe de hier voorgestelde bouwplaats groote voordeelen biedt en zoodanige situatie zich dus meer bij de moderne behoeften aansluit.

Wanneer, zooals hier bij de door U om advies gevraagde ambtenaren afwijkende meeningen bestaan, acht ik het volkomen verklaarbaar, dat op practische-, economische-, en technische gronden gepoogd wordt, U te overtuigen, dat mijn advies omtrent de bruikbaarheid van het terrein, niet gevolgd moet worden, maar ik acht het volkomen onjuist, dat zulks ook gepoogd wordt met argumenten uit de z.g. aesthetische sfeer. Tot welke absurditeiten zulks leiden moet, is duidelijk gedemonstreerd, o.a. door het lichtbeeld en de redeneering over de mogelijkheid het situtatieplan dat ik voor het Kazerneterrein ontwierp, ook op het Spuiterrein te verwezenlijken. Daarbij toch waren drie factoren niet in acht genomen,

a. dat een hofombouwing niet een speciale liefhebberij van mij is,

b. dat een situatieplan uiteraard ontstaat uit en zich aanpast bij de mogelijkheden van een terrein,

c. dat het een geheel andere zaak is, of een oude bestaande bebouwing als reserve voor uitbreiding wordt aangewezen, of dat een nieuwe ombouwing wordt gemaakt, met het vooruitzicht, dat ze later voor uitbreiding van het raadhuis moet worden afgebroken.

Argumenten uit de aesthetische sfeer zijn ook gebezigd tegen de doorbraak naar het Voorhout. Deze komen hierop neer, dat een groote karakterverandering zou ontstaan, en de gesloten bebouwing in wezen zou worden aangetast; daarbij is dan nog geargumenteerd, dat ook practisch door de verkeerswijziging, karakterwijziging optreedt. Dit laatste nu kan alleen betrekking hebben op de eventueel meerdere beweging aan de z.g. stille zijde van het Voorhout, want in de geheele vorm van huizen- en boomenrijen als zoodanig komt geen verandering.

Nu schijnt een d.g. motief eenigszins vreemd, ten aanzien van een zich ontwikkelende stad, waar onherroepelijk stuk na stuk van de oude stillere stadsgedeelten in het algemeen leven worden betrokken Wanneer er geen vormbederf optreedt, moet het eer als een vooruitgang worden beschouwd, dat grooter volksgroepen met de schoonheid dier stadsgedeelten in aanraking komen.

Wat nu betreft het argument, dat in het stadsplan ter plaatse en in de gesloten bebouwing van het Voorhout aesthetisch een schadelijke karakterverandering zou ontstaan, moet ik opmerken, dat ook bij deze aesthetische beschouwing de wezenlijke argumenten ontbreken.

Om te ervaren, wat het wezenlijke karakter van een stadsplan is, en door welke elementen dat essentieele karakter wordt aangetast, moet men in de eerste plaats het typische systeem, volgens welke het stadsplan is ontworpen, onderscheiden en bij iedere wijziging daarmede rekening houden. Om dat i. c. duidelijk te maken, kan nog dienen, wat ik in 1911 schreef ter waarschuwing tegen de wijze waarop de toen voorgenomen doorbraak Spui-Buitenhof was geprojecteerd. Ik toonde toen aan:

a, dat voor de karakteristiek, de situatie primair dominant is.

b, dat de karakteristiek bepaald wordt door het systeem der richtingen in de situatie.

c, dat het systeem der richtingen van het oude Den Haag om het oude hof heen, het karakter daarvan volgt en dus in hoofdzaak rechthoekig is.

d, dat bij de aanleg van Parkstraat, Plein 1813, Nassauplein, enz., dit begrip ook goed in eere was gehouden.

e, dat de geprojecteerde schuine doorbraak daarmede niet harmonieerde en een dissonant werd geschapen, die de karakteristiek van de stad in de hartstreek zelf aantasten zou.

f, dat daardoor reeds in beginsel en grondplan een beletsel gesteld werd tegen het bereiken van zooveel mogelijk ideale schoonheid in het ruimtebeeld van dat stadsgedeelte.

In 1915, toen het kalf verdronken was, kreeg ik van de Gemeente-secretarie van Den Haag, namens den Wethouder van Openbare Werken, het verzoek om toezending van het artikel, dat ik in 1913 schreef. Of men toen gezien had, dat mijn voorspelling werkelijk uitgekomen was? In ieder geval heb ik sedert niemand ontmoet, die deze doorbraak aesthetisch geslaagd noemt en bij het projecteeren der uitbreiding van het Tweede Kamergebouw is wel onomstootelijk gebleken, welke ook practische moeilijkheden, deze aesthetische fout in de situatie, heeft voortgebracht.

Welnu, de doorbraken, die ik ten behoeve van het Kazerneterrein ontwierp, sluiten zich volkomen harmonisch aan bij de hoofdkarakteristiek van het oude stadsplan en het stadsgedeelte zelve, waarin het kazerneterrein ligt, behoort tot die eerste uitbreidingen, welke nog op goede wijze het oude karakter voortzetten.

Aan de hoofdvoorwaarde voor aesthetische karakterovereenstemming, de harmonische situatie, is dus voldaan.

Dit hoofdkarakter is zoo dominant, dat het zelfs door slechte bebouwing niet vernietigd kan worden, maar een goede bebouwing zal in staat zijn, het te versterken en volkomen af te vormen.

Dat op zich zelf, op die plaats, de opening van ± 20 M. in de ± 300 M. lange huizenrij, welke ter zijde nog geflankeerd wordt door een rij van ± 200 M. lengte, het karakter en de indruk dier gesloten bebouwing zou schaden, is toch wel een zeer gezochte motiveering, die zeker niet naar voren gebracht pleegt te worden, zoodra het verkeer *op zich zelf* iets dergelijks wenschelijk maakt.

Het bezwaar dat gemaakt werd tegen het door mij toonen van nog andere mogelijkheden, heeft m. i. juist duidelijk gemaakt, hoe noodig dit laten zien van andere gewijzigde plannen was. Ik heb daarmede er slechts op willen wijzen, dat het verkeerd is, de aandacht te binden aan één der oplossingen, met alle deugden en gebreken daaraan noodzakelijk eigen. De vraag is vooralsnog, of het Kazerneterrein geschikt is te maken voor Raadhuisbouw en het daartoe in beginsel te bestemmen.

De wijze, waarop het bouwwerk het allerbeste gesitueerd wordt, kan best blijken, bij het maken van een architectonisch distributieplan.

Vervolgens werd besloten ten aanzien van het voorstel een afdeelingsonderzoek in te stellen, waarvan het rapport hieronder volgt:

Algemeen Verslag van het in de afdeelingen van den Gemeenteraad gehouden onderzoek van het voorstel van Burgemeester en Wethouders om in beginsel te besluiten tot den bouw van een nieuw Stadhuis op het terrein van de Oranjekazerne en het aangrenzend terrein, gelegen aan de Mauritskade en de Nieuwe Schoolstraat.

Algemeene Opmerkingen.

Bij het onderzoek in de afdeelingen is gebleken, dat de belangstelling in de keuze van de plaats van het Stadhuis was verdeeld over drie terreinen, n.l. het terrein aan het Spui, het z.g. kazerneterrein en het Alexanderveld.

De vraag, welke bij vele leden een punt van bespreking heeft uitgemaakt, was deze, of in de tegenwoordige omstandigheden tot den bouw van het Stadhuis mag worden overgegaan. Eén lid beantwoordde die vraag in beslist ontkennenden zin. Vele leden maakten de opmerking, dat in de naaste toekomst toch niet met den bouw zou kunnen worden aangevangen, aangezien met het maken der plannen nog jaren gemoeid zullen zijn. Zij achtten het zelfs gewenscht, met het oog op het algemeen streven naar bezuiniging, een afwachtende houding aan te nemen, ten einde te voorkomen, dat het Stadhuis immer zou getuigen van de opvattingen uit dien tijd.

Voor die opvatting bestond volgens deze leden alle reden omdat bovendien de urgentie voor den bouw van een nieuw Stadhuis niet bestaat in dien zin, dat de aanvang van den bouw niet eenige jaren zou kunnen wachten. De door Burgemeester en Wethouders naar voren gebrachte bezwaren tegen het bestaande Raadhuis als gebrekkige archiefberging, kachelverwarming, onvoldoende inrichting bevolkingsregister, enz. zijn te ondervangen door betrekkelijk weinig kostbare middelen. Men zou uitbreiding kunnen overwegen door het gebouw van het hulp-commissariaat van politie, dat vrij zeker vrijkomt, voor den stadhuisdienst in te richten. Bovendien achtten deze leden een installatie der centrale verwarming en verbetering der archiefberging in het Raadhuis in ieder geval noodig voor de jaren, dat dit gebouw nog in gebruik zal moeten blijven.

Ten opzichte van de voorbereidingen der onteigening waren vele leden van oordeel, dat deze ten behoeve van den Stadhuisbouw moeten worden doorgezet. De burgerij leeft in de onderstelling, dat het Stadhuis aan het Spui te zijner tijd zal verrijzen, waardoor verscheidene personen reeds hun zaak naar elders hebben verplaatst of voorbereidende maatregelen daarvoor hebben getroffen. Tal van perceelen zijn bovendien door de Gemeente aangekocht ten einde de onteigeningsprocedure te ontgaan. Eén lid daarentegen meende, dat de voorbereidingen van aankoop en onteigening heel goed stopgezet kunnen worden zonder dat daardoor het particulier belang te veel behoeft te worden geschaad. In verband hiermede werd de aandacht gevestigd op de plannen van het Rijk en gevraagd of Burgemeester en Wethouders inlichting kunnen verstrekken omtrent den huidigen stand van het denkbeeld om aan het Spui een nieuw postkantoor te bouwen. Gewezen werd op het feit, dat op de begrooting van de Posterijen voor 1922 een post van f 200.000.— is uitgetrokken voor grondaankoop te 's-Gravenhage, „in verband met de voorgenomen stichting van van een post- en telegraafgebouw aan het Spui" (gedrukte stukken II kamer 1921—1922—370).

Eén lid verzocht de volledige correspondentie tusschen Burgemeester en Wethouders en den architect *De Bazel* aan den Raad over te leggen.

Algemeen werd op een spoedige beslissing over het voorstel van Burgemeester en Wethouders aangedrongen.

Spuiterrein.

Ten aanzien van het Spuiterrein werd door vele leden de meening onderschreven, dat het in 1918 genomen besluit, het Stadhuis aldaar te bouwen, ook nu nog onverkort dient te worden gehandhaafd. Zij waren van meening, dat alleen zeer gewichtige nieuwe feiten aanleiding zouden kunnen zijn om op dit Raadsbesluit terug te komen. Zulke nieuwe feiten zijn evenwel, volgens het oordeel dezer leden, niet aan te voeren.

Bedoelde leden vestigden speciaal de aandacht op het feit, dat door den bouw aan het Spui een minderwaardig stadsdeel zal verdwijnen, hetgeen in Bijlage no. 308 van 1918 door Burgemeester en Wethouders op den voorgrond is gesteld. Thans is bij Burgemeester en Wethouders twijfel ontstaan of er inderdaad wel zooveel krotten staan. Uit het bij de stukken overgelegd rapport van den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht. dat tot de conclusie komt, dat het eigenlijk niet zoo erg is, blijkt, volgens deze leden, het tegendeel wanneer men aandachtig de cijfers bestudeert.

Het bezwaar van Burgemeester en Wethouders n.l., dat een groot aantal perceelen moet worden afgebroken, waardoor de woningnood zal worden vergroot, werd niet gedeeld, aangezien deze afbraak over een langen termijn kan worden verdeeld.

Ten opzichte van dit terrein werd nog opgemerkt, dat het beter centraal gelegen is dan b.v. het terrein van de Oranjekazerne.

Uitbreiding van de gemeente naar het Noorden is vrijwel uitgesloten door de zee, terwijl uitbreiding naar het Zuiden voortdurend plaats heeft. Op den duur komt het Stadhuis aan het Spui hoe langer hoe gunstiger te liggen. Bovendien geeft de situatie aan het Spui gelegenheid tot het scheppen van een gebouw van grootsche conceptie, dat op waardige wijze kan uiting geven aan de gedachte verbonden aan een Stadhuis, hetwelk zijn omgeving behoort te domineeren.

Vervolgens was een groot aantal leden van meening, dat de omgeving van het Spui zich langzamerhand zal aanpassen, doordat in de plaats van de onaanzienlijke en gedeeltelijk vervallen huisjes van thans, groote monumentale gebouwen zullen verrijzen, als winkels, theaters, kantoorgebouwen en dergelijke.

Ten opzichte van het verkeer werd algemeen de opmerking gemaakt, dat het Spuiterrein onmiddellijk grenst aan de twee hoofdverkeerswegen, die ten deele reeds bestaan, ten deele in aanleg of in voorbereiding zijn, terwijl de ligging nabij de beide spoorwegstations ook van zeer veel belang is te achten.

Tot slot werd nog de aandacht gevestigd op het karakter van de gemeente. 's-Gravenhage is boven alles een woonstad en is, meer nog dan andere plaatsen in ons land, op het vreemdelingenbezoek aangewezen. Men achtte dat een groot deel der aantrekkingskracht wordt gevormd door het bezit van gebouwen, welke uit een oogpunt van geschiedenis en kunst tot het volk spreken. Dit doel — aldus deze leden — kan worden bevorderd door het voorbeeld van de, zoowel door het Rijk als door particulieren, hier ter stede gestichte groote kantoorgebouwen, welke bijna alle vrijstaande gebouwen zijn, te volgen.

Kazerneterrein.

Vrij algemeen werden tegen de bebouwing van het kazerneterrein allerlei bezwaren aangevoerd.

Uitsluitend ten behoeve van dezen bouw zullen eenige overigens onnoodige doorbraken gemaakt moeten worden, welke op verschillende plaatsen het stadsschoon op onherstelbare wijze zullen vernielen. Bovendien moet een vrij groot aantal in goeden staat verkeerende panden worden afgebroken, hetgeen ook economisch is te veroordeelen. Speciaal werd de aandacht gevestigd op de doorbraak naar het Lange Voorhout, welke nagenoeg algemeene afkeuring ondervond, waarbij tevens werd opgemerkt, dat het perceel Lange Voorhout no. 48, hetwelk voor deze doorbraak geamoveerd zou moeten worden, op de Monumentenlijst staat. Dezelfde leden achtten de doorbraken naar de richting van den Benoordenhoutscheweg en naar de Parkstraat, alsmede de eventueele verbreeding van de Nassaulaan, niet zonder bedenking.

In de stukken wordt de indruk gevestigd alsof het terrein van de Oranjekazerne met het oog op de kosten te verkiezen zou zijn. Dit is, volgens het oordeel van vele leden, niet juist, indien men de cijfers juist groepeert. Bedoelde leden meenen, dat men zich rekenschap moet geven:

1e. dat mede in rekening moet worden gebracht de waarde van het kazerneterrein zelf, dat voor andere doeleinden kan worden benut indien er geen Stadhuis wordt gebouwd;

2e. dat behalve de doorbraken, door Burgemeester en Wethouders voorgesteld, ook een doorbraak naar den Benoordenhoutscheweg als direct uitvloeisel van den stadhuisbouw aan de Mauritskade noodig is;

3e. dat de architect *De Bazel* ook de huizen aan de Willemstraat en de Schoolstraat met het oog op latere uitbreiding wil onteigenen.

Wanneer, aldus deze leden, deze factoren in rekening worden gebracht, zijn de kosten van het plan aan de Mauritskade veel en veel hooger dan die van het Spuiplan. Ten einde echter te komen tot een afdoende conclusie over de vele elkander tegensprekende mededeelingen daaromtrent, werd het wenschelijk geacht, dat een duidelijk overzicht van de kosten van elk der beide terreinen gegeven zou worden.

Eén lid maakte de opmerking, dat dit plan zijn volle sympathie had, omdat dit stadsgedeelte door den bouw van het Stadhuis tot een mooi kwartier gemaakt zal kunnen worden.

Een ander lid liet zijn oordeel over de keuze van de terreinen in hoofdzaak afhangen van de beantwoording der vraag of de stadhuisbouw inderdaad binnen den korst mogelijken tijd moet plaats hebben. Is dit inderdaad het geval, dan meende hij, dat het kazerneterrein het meest in aanmerking komt; te meer, daar het als een voordeel in den bouw op dit terrein kan worden beschouwd, slechts met één monumentalen gevel te kunnen volstaan. Speciaal achtte dat lid daarom geschikt het plan, dat eerst later aan de orde is gekomen, met een breede doorbraak bij de Parkstraat. Hierdoor zou het bezwaar komen te vervallen, dat beschikt zou moeten worden over perceelen, welke thans nog bij het Rijk in gebruik zijn, terwijl bij deze keuze ook de doorbraak naar het Lange Voorhout zou kunnen vervallen en verbinding met het Noorden zou kunnen worden verkregen door demping van de sloot langs de Nassaulaan en wellicht door onteigening van een strook grond van de daaraan grenzende tuinen. Voorts werd de wensch te kennen gegeven, dit plan alsnog aan den Raad over te leggen.

Vele leden waren daarentegen van meening, dat de situatie van het kazerneterrein noopt tot een beschouwing rondom een hof, ingeklemd tusschen de bestaande bebouwing. Volgens het oordeel dier leden was een vervorming van de omgeving niet te verwachten, omdat de Willemstraat, Kazernestraat, enz. straten zijn zonder belangrijk verkeer. Het Stadhuis zou op den duur in een weinig fraaie omgeving blijven staan.

Alexanderveld.

In het algemeen werd aan het Alexanderveld de voorkeur gegeven boven het kazerneterrein.

Verscheidene leden vestigden speciaal de aandacht op de bijzondere geschiktheid van het Alexanderveld en betreurden het in hooge mate, dat de Regeering niet bereid is, het terrein, dat slechts zeer weinig voor militaire doeleinden wordt gebezigd, aan de gemeente af te staan. Bij sommige leden was op grond hiervan twijfel gerezen of wel voldoend overleg was gepleegd met de Regeering. Zij gaven in overweging een commissie in het leven te roepen, die hieromtrent met het Rijk in onderhandeling zou kunnen treden.

Andere leden meenden evenwel, dat ter zake wel reeds voldoende overleg heeft plaats gehad, doch dat dit heeft uitgewezen, dat op deze oplossing niet kan worden gerekend. Alleen indien deze onderstelling onjuist mocht zijn, zou de benoeming van een commissie als bedoeld overwogen kunnen worden.

Een lid herinnerde aan de speculatie in bouwterreinen in de omgeving van het Spui. Dit lid vreesde, dat een dergelijke speculatiewoede zou ontstaan in verband met de gronden in de omgeving van het kazerneterrein. Beide terreinen vorderen bovendien ontzaggelijk veel geld voor noodzakelijke onteigening. Om bovengenoemde redenen achtte dit lid den bouw op het Alexanderveld te verkiezen boven de beide andere in het geding zijnde terreinen.

Voorloopig ontwerp.

Vervolgens werd ten aanzien van het plan van den architect *De Bazel* algemeen opgemerkt, dat de keuze geheel gebaseerd is op het schetsmatig karakter van de situatie. De indruk was gevestigd, dat men zich meer door de omstandigheden heeft laten leiden en het toeval, dat op het oogenblik een terrein vrij was gekomen, dan dat men zich behoorlijk rekenschap had gegeven van de eischen aan den stadhuisbouw te stellen, zoowel wat betreft de monumentaliteit als het practisch nut in verband met de vraag welke diensten in het gebouw zouden moeten worden opgenomen en in hoeverre rekening moest worden gehouden met de mogelijkheid van uitbreiding der diensten. Door het gebrek aan een programma van eischen zal men eerst alle deze problemen op te lossen krijgen nadat het beginselbesluit is gevallen, hetgeen niet alleen een gevaarlijk experiment is, doch een groote verantwoordelijkheid legt op de schouders van hen, die garoepen zijn het besluit te nemen.

Bij een vrijstaand gebouw, waarbij men bovendien in de gelegenheid is ten behoeve van de diensten en ten gerieve van het publiek afzonderlijke toegangen te maken, zal volgens de meening van vele leden distributie van de vereischte ruimten veel gemakkelijker zijn. De vorm van het door den architect geprojecteerde Stadhuis zal men zijn langgerekte vleugels zeer onpractisch blijken; in een dergelijk bureaugebouw zal veel tijd worden vermorst met heen en weerloopen.

De opvatting van den architect, dat een bebouwing van het kazerneterrein het voordeel heeft, dat na de aanvankelijke voltooïing steeds gelegenheid zal bestaan tot uitbreiding, een factor, welke bij een vrijstaand gebouw in het geheel niet aanwezig zou zijn, werd geenszins gedeeld. Integendeel werd geacht, dat aan een dergelijke partieele uitbreiding groote bezwaren verbonden zijn, zoowel uit een technisch-, economisch- als uit een aesthetisch oogpunt bezien.

Technisch, omdat men niet vrij is in het aankoopen van perceelen volgens de gewenschte behoefte;

Economisch, omdat de techniek van den dienst, waarvoor uitbreiding gewenscht is, niet altijd zal strooken met de plaats van het gebouw, waar de uitbreiding gemaakt kan worden;

Aesthetisch, omdat bij het ontwerp van het geheel niet voldoende kan worden overzien naar welke zijde het gebouwencomplex uitbreiding zal ondergaan.

Daarentegen zijn alle deze mogelijkheden bij een vrijstaand gebouw beter te overzien; bij het Spuiplan is bovendien reeds een strook grond voor eventueele uitbreiding disponibel, wanneer de reserveruimten in het hoofdgebouw niet meer toereikend mochten zijn. Naar het oordeel van deze leden kan bij het ontwerpen van de plannen de plattegrond zoodanig worden ontworpen, dat juist aan de zijde der gedachte uitbreiding die ruimten komen te liggen, waarvan verwacht kan worden, dat zij mettertijd verandering zullen ondergaan. De meening van den architect, dat het door hem ontworpen plan evenzeer tot de bevolking zal spreken als een vrijstaand gebouw dit zou doen, ondervond in zooverre ondersteuning, dat dit op zich beschouwd mogelijk is, doch in dit geval, waar het een openbaar gebouw betreft, niet kan worden aanvaard. Van de hofombouwing, zooals de architect zich gedacht heeft, kan inderdaad een buitengewone bekoring uitgaan, vooral wanneer het gebouwen betreft met een gewijde strekking. Of dit ook moet worden nagestreefd bij een gebouw van een zoo uitgesproken openbaar karakter als het Stadhuis, dat men bij voorkeur zoekt op de plaatsen waar alles leeft en trilt, in het centrum dus van het drukke verkeer, was voor vele leden voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar. Men achtte bovendien de vraag gewettigd of bij de plannen het ideaal van den bouwmeester zou zijn te verwezenlijken.

Plan B. zou daarvoor nog de meeste kansen opleveren, omdat de gesloteheid van het ontworpen binnenhof gevormd wordt door gebouwen, welke alle deel uitmaken van den stadhuisbouw; plan A. daarentegen, dat de voorkeur geniet van Burgemeester en Wethouders, mist deze mogelijkheid te eenenmale.

Ten behoeve van het aspect van het groote binnenplein wordt een gebouwencomplex van geheel andere strekking zoodanig gegroepeerd, dat de facades zooveel mogelijk het spiegelbeeld vormen van het raadhuis. Hoe is dat mogelijk, vroegen bedoelde leden, wanneer de architect gevolg geeft aan zijn voornemen om den hoofdgevel niet aan de Mauritskade maar aan deze binnenplaats te ontwerpen?

De bedoelde ombouw zou door de gemeente moeten worden beheerscht, waartoe bij de uitgifte van den grond aan particulieren allerlei bindende bepalingen zouden moeten worden gemaakt, welke de uitgifte in hooge mate zouden bemoeilijken. Deze leden vreesden, dat in de practijk zou blijken, dat op deze wijze de eenige aantrekkelijkheid voor de architectuur verloren zal gaan en dat men zou krijgen een facade, den

bouwmeester waardig, doch opgesloten tusschen gevels van weinig of geen beteekenis.
In aesthetisch opzicht achtte men den bouw van het Stadhuis aan het Spui te verkiezen boven het Kazerneterrein.

Aldus vastgesteld door de Commissie van Rapporteurs in haar vergadering van 5 October 1922.

Mr. J. ANKERMAN,
J. J. TERBURG.
Mr. Dr. H. J. ROMEIJN.
B. COLTOF.
M. VRIJENHOEK,
Algemeen rapporteur.

Dit verslag in handen gesteld van den architect heeft deze de volgende opmerkingen gemaakt:

Naar aanleiding van het mij toegezonden verslag der afdeelingen, dat overigens geen nieuwe gezichtspunten opent, en grootendeels door mij zijn beantwoord, zend ik u de hiervolgende opmerkingen; ik volg daarbij de orde van opstelling van dat verslag, daarbij overslaande die punten, welker beschouwing niet op mijn weg ligt en die waaraan reeds vroeger voldoende aandacht is geschonken.

A. De meening van vele leden, dat door den bouw aan het Spui een minderwaardig stadsdeel zal verdwijnen, moet geacht worden, hoofdzakelijk slechts juist te zijn ten aanzien der bebouwing. Wat aanleg en situatie in het stadsplan betreft, zijn Turf- en Houtmarkt o.a. volstrekt niet minderwaardig; het uitzicht van bedoelde straten en van de Nieuwe Haven naar de nieuwe kerk, geeft, hoewel door de demping van het water zeer verminderd, nog steeds een belangrijk stadsbeeld.

Ook als verkeersweg, in verband met de voorgenomen verbetering van de Fluweelen Burgwal, zijn deze wegen niet zonder belang te noemen.

Alleen de situatie van Schedeldoeks- en Amunitiehaven is niet fraai; wanneer de aanvankelijk voorgenomen bouw van het postkantoor ter plaatse niet doorgaat, zal echter juist deze situatie behouden blijven; zijnde het huizenblok tusschen deze havens niet in het onteigeningsplan opgenomen.

B. *Waarom* de situatie aan het Spui *boven andere plaatsen* de gelegenheid geeft tot „het scheppen van een gebouw van grootsche conceptie, dat op waardige wijze uiting kan geven aan de gedachte, verbonden aan een stadshuis, hetwelk zijn omgeving behoort te domineeren," wordt niet nader aangeduid.

Buitendien schijnt bij de verwachting van een groot aantal leden, dat de plaats van de onaanzienlijke huisjes zal worden ingenomen door groote monumentale theaters en kantoorgebouwen, uit het oog verloren te zijn, dat in dat geval de omgeving weer *niet* door het stadhuis gedomineerd wordt.

Hoewel buiten twijfel is, dat de stichting van een Raadhuis eenige vervorming van de onmiddelijke omgeving zal medebrengen, is deze factor *op zich zelf* toch niet van overwegende aard; getuige de omgeving van vele bestaande Raadhuizen in verschillende belangrijke steden, die dikwijls lang onveranderd, zelfs minderwaardig is gebleven en zonder geforceerd ingrijpen ook niet veranderd wordt. Tenzij men opzettelijk de geheele omgeving opbreekt en nieuw situeert, wordt de z.g. vanzelf gaande vervorming van een oud stadsdeel m.i. door geheel andere factoren bepaald en wel hoofdzakelijk door de ontwikkeling van de direct aangrenzende nieuwe buitenwijken; zooals ik vroeger reeds aanwees, wordt de Spuibuurt in dit opzicht door de Wassenaarsche nieuwbouw beheerscht.

C. Dat voor het verkrijgen van een voor het vreemdelingenverkeer aantrekkelijk gebouw het voorbeeld van andere gebouwen zou moeten gevolgd worden en een z.g. vrijstaand gebouw gesticht, schijnt niet logisch; integendeel zou men kunnen zeggen, dat ook in dit opzicht afwisseling het aantrekkelijkst is; overigens mag ik voor wat het aesthetisch voordeel van een z.g. vrijstaand gebouw betreft verwijzen naar wat ik in mijn antwoord-nota van 16 Maart 1922 reeds schreef.

D. Mede in mijn nota van 16 Maart heb ik er reeds op gewezen, dat; wil het kazerneterrein voor eenig doel productief gemaakt worden, betere verbindingen naar de middenstad noodzakelijk zullen blijken. Dat de doorbraken, hoewel nu voor de stadhuisbouw geprojecteerd, anders nimmer in aanmerking zouden komen of onnut zijn, is dus een overdreven voorstelling waarvan de consequentie, gezien de ontwikkeling en vervorming van de binnenstad m.i. niet aanvaard kan worden. Voor de aesthetische zijde van dit punt moge ik verder verwijzen naar punt 3 in mijn schrijven van 10 Juli 1922.

E. Dat het perceel Lange-Voorhout No 48 op de monumentenlijst is geplaatst zegt m.i. nog niet, dat dit perceel ten eeuwige dagen tegen alle andere belangen in zou moeten worden gespaard. De directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg zeide: „De lijst is geen wet van Meden en Persen".

F. Ten aanzien van eventueele onteigening aan Willemstraat en Schoolstraat moge ik ook verwijzen naar mijn nota van 16 Maart 1922 b.g. waar ik reeds zeide, dat *alleen financieel beleid voor de verre toekomst* het van belang kan doen zijn, dat de bedoelde perceelen Gemeente-eigendom worden.

G. Natuurlijk is het typisch karakter van bouw op het Kazerneterrein een pleinombouwing; dat dit *inklemming* zou beteekenen, is niet toe te geven, het gebouw wordt ook daar een grootendeels vrijstaand gebouw, alleen valt het accent anders.

H. De meening, dat een vervorming der omgeving daar *niet* te verwachten is, schijnt in verband met de meening, dat elders *wel* vervorming te verwachten is, niet logisch. Integendeel is daaromtrent in overeenstemming met mijn vroegere omschrijving te constateeren, dat hier vervorming der omgeving meer dan elders beheerscht en in goede richting geleid kan worden, omdat ze begrensd is en afzienbaar.

J. Bij de bespreking onder het hoofd „*voorloopig ontwerp* worden omtrent de situatie opmerkingen gemaakt, die van onjuist inzicht getuigen; terloops merk ik op, dat de naam *voorloopig ontwerp* niet juist is. De door mij geleverde teekeningen zijn schetssituaties, waardoor aangetoond wordt, dat de noodige ruimte en het gewenschte bebouwd oppervlak, op het voorgestelde terrein op goede wijze te vinden zijn. Een voorloopig ontwerp zou de ruimtedistributie van het inwendige benevens de architectonische vormgeving moeten in beeld brengen. De uitspraak: „Bij een vrijstaand gebouw waarbij men *bovendien* in de gelegenheid is ten behoeve van de diensten en ten gerieve van het publiek afzonderlijke toegangen te maken, zal volgens de meening van vele leden distributie van de vereischte ruimten veel gemakkelijker maken" verdient n.m.m. ernstige terechtzetting, niets toch is minder juist. In het algemeen toch, dit zal zelfs iedere leek zich zonder veel moeite kunnen voorstellen, zullen de verschillende deelen van een zeker oppervlak op eenvoudiger en economischer wijze te bereiken zijn, vanuit het centrum, dan vanuit den omtrek van dat oppervlak; en ook, dat de onderlinge relatie tusschen de deelen op die wijze langs korter weg en op eenvoudiger wijze te bewerkstelligen is.

Zoo zullen ook bij een gebouw of gebouwencomplex, de verschillende in afdeelingen gegroepeerde diensten, meer doeltreffend en met het minst opoffering van ruimten bereikbaar zijn, vanuit een centrale hall, of bij grooter omvang, centrale hof, dan wanneer men langs de buitengevels ingangen groepeert, buitendien is de overzichtelijkheid en de orientatie-mogelijkheid, voor het publiek dan veel grooter, terwijl tevens kruisingen van verkeer beter vermeden kunnen worden, *afzonderlijke* toegangen zijn uiteraard ook in ruime mate te maken.

K. De neergeschreven meeningen over meer en minder doeltreffende uitbreidingsmogelijkheden bij een z.g. vrijstaand, rondom aan verkeerswegen gelegen gebouw, of bij een gebouw, zooals op het Kazerneterrein te stichten is, zijn eveneens zeer aanvechtbaar,

1e is doormij nimmer gezegd, dat bij een z.g. vrijstaand gebouw geen uitbreidingsmogelijkheid zou bestaan; wel, dat daarbij niet zoo groote vrijheid bestaat die uitbreiding in zoo goed als alle richtingen te doen plaats hebben. Dit is een punt, dat evenals het voorgaande, m.i. door ieder in principe te beoordeelen is; immers is het duidelijk, dat het aanzien van een zeker oppervlak of volume, dat grootendeels door neutrale omtrekken begrensd wordt en waarvan het accent in het centrum ligt, door willekeurige uitbreiding naar behoefte minder geschaad zal worden, dan een oppervlak of volume, waarvan de uitwendige begrenzingen een bepaald karakter vertoonen en waarbij het accent op de uitwendige begrenzing ligt. Zoo zal aan een gebouw, dat als het voorgestelde, aan de achtergevels wordt bijgebouwd, die bijbouw minder storen en gemakkelijker uitvoerbaar zijn, dan aan een gebouw, dat noodzakelijk aan de buitengevels moet worden vergroot.

De drie redenen van technische, economische en aesthetische aard, waarom een uitbreiding op het voorgestelde terrein bezwaarlijk zou zijn, gelden m.i. in hooger mate bij een gebouw, dat onmiddelijk aan verkeerswegen grenst.

L. In de opvatting, dat een hofombouwing ten deze wordt *nagestreefd*, ligt een misvatting. Deze op het Kazerneterrein voorgestelde hof- of pleinombouwing, is een vanzelfsprekend gevolg van aard en ligging en afmetingen van dat terrein, waarop het stichten van een geheel z.g. vrijstaand gebouw met voldoende omgevende ruimte, bij behoud van de omgevende bebouwing niet mogelijk is; tevens is aangewezen, welke belangrijke voordeelen in een dergelijke situatie gelegen zijn. Ook volgens mijne meening wint van de twee aanvankelijk voorgelegde plannen plan B het in aesthetisch opzicht van plan A., maar de voorstelling, dat het plein van plan A een binnenplaats zoude zijn, is onjuist. Dit plein is eenvoudig een verruiming van de geprojecteerden verkeersweg van Voorhout naar Parkstraat en dus ligt de Raadhuisgevel daaraan geheel open. De tegenover het Raadhuis te stichten bebouwing moet dus niet gelijksoortig zijn, hoewel waardigheid, zoo mogelijk evenwaardigheid gewenscht blijft. Of de Gemeente bereid zal zijn, de in haar macht zijnde maatregelen te nemen, dat zulks bereikt kan worden, is voor mij een vraag.

Waar en hoe ook het Raadhuis gebouwd zal worden, in ieder geval zullen grondige maatregelen in dat opzicht noodzakelijk zijn, wil althans niet steeds de door eenige ledem gevreesde minderwaardige omgeving werkelijkheid worden.

De daarnagevolgde memorie van antwoord door Burgemeester en Wethouders, luidt:

's-Gravenhage, 2 Januari 1923.

Naar aanleiding van het Algemeen Verslag van de afdeelingen van den Gemeenteraad nopens het voorstel van Burgemeester en Wethouders inzake den bouw van het nieuwe stadhuis op het terrein van de Oranje-kazerne en het aangrenzend terrein, hebben Burgemeester en Wethouders de eer het volgende onder de aandacht te brengen van den Gemeenteraad.

In de eerste plaats wordt de vraag gesteld, of het nu wel het tijdstip is om tot den bouw van een nieuw stadhuis over te gaan.

Burgemeester en Wethouders stellen voorop, dat de behoefte aan een nieuw stadhuis inderdaad zeer groot is. Natuurlijk is het wel mogelijk om met maatregelen als in het verslag genoemd eenige verbeteringen aan te brengen. Het hoofdbezwaar is echter, dat de verschillende diensten, welke bij elkander behooren en waartusschen nauwe samenwerking noodig is, over verschillende en op betrekkelijk groote afstanden van elkander gelegen gebouwen zijn verspreid. Voortdurend blijkt, hoe moeilijk en tijdroovend het hierdoor is voldoende samenwerking te krijgen. Dit nadeel is niet in cijfers uit te drukken en niet gemakkelijk aan te toonen, maar het wordt

door Burgemeester en Wethouders, de secretarie en de met haar onmiddellijk samenwerkende diensten dagelijks en in steeds toenemende mate gevoeld.

Bij den bestaanden toestand kan bovendien niet altijd profijt worden getrokken van de volle arbeidskracht en zijn — waar de ambtenaren verspreid zijn over kleine vertrekken — de werkzaamheden meer gespecialiseerd dan wenschelijk is. Voor dit punt en de noodzakelijkheid om maatregelen te treffen met het oog op de toekomst zij verder verwezen naar de nota van den Gemeentesecretaris (*Bijl.* no. 403 A, bl. 19).

De meening, dat het Commissariaat van Politie aan de Riviervischmarkt vrij komt, berust op een misverstand. Het overbrengen van bureaux van het Stadhuis (Groenmarkt) naar een perceel in de omgeving zou bovendien het aantal afzonderlijke perceelen, in gebruik bij de secretarie, weder met een gebouw vermeerderen, dat voor een moderne administratie niet geschikt is.

Zijn Burgemeester en Wethouders derhalve dus van oordeel, dat de behoefte aan een nieuw stadhuis dringend is, zij merken tevens op, dat voorloopig van een aanvang met den bouw, welk terrein ook wordt gekozen, geen sprake kan zijn en wel om de volgende reden.

Hieraan toch zal moeten voorafgaan in de eerste plaats in de eerste plaats het opmaken van een programma van eischen. Deze voorbereiding zal een geruimen tijd vorderen, stel 2 jaar, en na afloop daarvan zal beoordeeld kunnen worden of de toestand gedoogt, dat de bouw al dan niet kan worden ondernomen. Nu is het groote verschil tusschen het plan op het kazerneterrein en het Spui-plan, dat bij het eerstgenoemde de mogelijkheid zal bestaan om dan te bouwen, welke mogelijkheid bij het Spui-plan in afzienbaren tijd is buitengesloten.

Een minderheid van Burgemeester en Wethouders is van meening, dat van een zoodanige urgentie, dat langer wachten onverantwoordelijk zou zijn, zeker niet is gebleken, terwijl, wanneer men zich het tempo zóó voorstelt, dat over 2 jaar overwogen zal worden of de bouw dan ondernomen kan worden, moeilijk is aan te toonen, dat bouwen op het kazerneterrein spoediger dan op het Spui-terrein zal kunnen geschieden.

De meerderheid is daartegenover van oordeel, dat óók over 2 jaar van bouwen aan het Spui geen sprake kan zijn.

De directeuren van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting en van Gemeentewerken, de meest overtuigde voorstanders van het Spui-plan, schrijven zelf: „dat de verdere voorbereidingen van den bouw en de bouw zelf tot betere tijden moeten worden uitgesteld". „Door onteigening wordt de hand gelegd op perceelen die, zij het wellicht in verre toekomst, noodig zijn voor den bouw van het raadhuis".

In deze meening deelen Burgemeester en Wethouders, maar dan is daarmede ook tevens beslist, dat aan het Spui in vele jaren van bouwen geen sprake kan zijn, terwijl de mogelijkheid daartoe bestaat op het kazerne-terrein, indien over 2 jaar de omstandigheden het mochten toelaten.

Daarom is Burgemeester en Wethouders onbegrijpelijk het verlangen van vele leden, dat de onteigening worde voortgezet. De prijsstijging toch, die een gevolg is van de speculatie, heeft op de terreinen van het Spui reeds lang plaats gehad. Hoe langer de onteigening wordt uitgesteld, hoe onzekerder de kans, dat deze speculatie winst zal opleveren. Was aanstonds uitvoering gegeven aan het besluit van April 1918, zoodat de onteigening had plaats gegrepen in de jaren 1920 en 1921, dan waren de kosten voor de gemeente nog veel hooger geweest.

De schadevergoeding, waarop in geval van onteigening een particulier recht heeft, wordt berekend naar de waarde, welke het goed heeft ten tijde van het vonnis, waarbij de onteigening wordt uitgesproken. Uitstel van onteigening kan hoogstwaarschijnlijk onder de gegeven economische omstandigheden alleen ten gevolge hebben, dat die waarde geringer wordt, niet dat zij stijgt.

De twee voornaamste bezwaren, die zijn aangevoerd tegen het denkbeeld om het Spui-plan op te geven, zijn: de benadeeling van de eigenaren van perceelen in de omgeving, die gerekend hebben op den bouw daar ter plaatse, en de aankoopen, die reeds door de gemeente zijn gedaan.

De minderheid is van oordeel, dat de overheid de op het Raadsbesluit van 1918 steunende verwachtingen en gevolgde daden van een deel der burgerij behoort te eerbiedigen, tenzij zij de schade, welke de burgerij door het intrekken van de genomen besluiten zal lijden, mocht wenschen te vergoeden.

De meerderheid meent, dat tegenover een gemeentebelang van zoo hooge orde het belang van enkele tientallen van ingezetenen geen gewicht in de schaal mag leggen. Opgemerkt zij, dat het kwartier door den aanleg van den nieuwen verkeersweg toch reeds niet onbelangrijk vooruit zal gaan. Maar bovendien is sedert Juli 1918 zóóveel veranderd, dat de gemeente ook zedelijk ten volle gerechtigd is, op een in dat jaar genomen besluit terug te komen. Eén van die veranderingen is het vrijkomen van het terrein van de Oranjekazerne door den brand, die daar heeft gewoed.

Met betrekking tot het tweede bezwaar zij er op gewezen, dat de perceelen, die de gemeente heeft aangekocht, op een zeer enkele uitzondering na, liggen aan den nieuwen verkeersweg, ten deele met het oog op dezen laatsten zijn aangekocht. Geheel afgescheiden van den stadhuisbouw is die aankoop zeer goed te verdedigen en behoeft deze voor de gemeente geen schade op te leveren.

In antwoord op de vraag, hoe het staat met het denkbeeld om aan het Spui een nieuw postkantoor te bouwen, kunnen Burgemeester en Wethouders geen voor openbaarheid bestemde mededeeling doen.

Spuiterrein.

Als voornaamste gronden voor behoud van het Spui-plan worden in het verslag de volgende punten genoemd.

Men meent, dat een minderwaardig stadsdeel zal verdwijnen. Het groote bezwaar van Burgemeester en Wethouders daarentegen is, dat men het stadhuis bouwt in een minderwaardig stadsdeel, zonder dat dit verdwijnt, en dat in die buurt een behoorlijke aanpassing van de omgeving niet is te verwachten. Ook voorbeelden in andere steden bewijzen, dat de aanwezigheid van een stadhuis op zich zelf niet voldoende is om die aanpassing tot stand te brengen.

Gewezen zij op de meening van de leden der Tweede Kamer, die aan het woord zijn in het Voorloopig Verslag over het voorstel in zake het postkantoor, die verklaren: „niet te willen medewerken, in deze „achterbuurt" een nieuw centraal post- en telegraafkantoor te vestigen. Zij meenden, dat deze qualificatie ook zal zijn te handhaven, nadat de nieuwe verkeersweg zal zijn tot stand gekomen. De Ammunitiehaven, die langs de achterzijde van het geprojecteerde gebouw loopt. is vrij dicht gelegen nabij de oude zuid-oostelijke singelgracht, Vooral door de stadsuitbreiding, welke in geheel andere richting heeft plaats gehad en nog geschiedt, zal er wel nimmer sprake van zijn, dat een aldaar te stichten postkantoor zooveel mogelijk in het stadscentrum zal komen te liggen. Dat het gemeentebestuur dezen bouw gaarne zou zien, wilde men — eenmaal vooropgesteld, dat op deze plaats een nieuw Raadhuis zal moeten verrijzen — gaarne gelooven, maar voor de ingezetenen zal de plaats in hooge mate ongerieflijk zijn".

De meening van den Directeur van het Gemeentelijke Bouw- en Woningtoezicht wordt in het verslag niet just weergegeven; daarom zij hier nog eens aangehaald wat deze hoofdambtenaar met betrekking tot het zoogenaamde opruimen van krotten in dit stadsdeel den 2en Juni 1922 heeft geschreven. Na opgemerkt te hebben, dat tweeërlei mogelijkheid bestaat, n.l,

a. onteigening van geheele bouwblokken en

b. onteigening van een of meer woningen, gepaard gaande met het afbreken van onbewoonbaar verklaarde woningen, — schrijft de Directeur het volgende:

„Voor het volgen van den weg, onder *a.* aangegeven, bestaat geen aanleiding, omdat in de bouwblokken en in het bijzonder in de rooilijnen langs de hoofdstraten, een groot aantal panden voorkomen, welke goed zijn of verbeterd kunnen worden.

Daarom zou, indien de geldmiddelen ertoe beschikbaar zijn, gevolgd kunnen worden de weg, bedoeld onder *b.*, n.l. zoodanige onteigening van woningen of perceelen, dat voor de overblijvende een goede toestand ontstaat of in het leven kan worden geroepen.

Verbetering van de onderwerpelijke bouwblokken langs dezen weg, wordt zeer goed mogelijk geacht en zal betrekkelijk weinig kostbaar zijn, omdat midden in de bouwblokken en langs de zijstraten de minst waardevolle panden voorkomen. Zou men willen overwegen tot deze wijze van verbetering over te gaan, dan mag wel bedacht worden, dat in de gemeente bouwblokken voorkomen, waar de toestand zeker niet beter is, en dat aan de volkshuisvesting meer kwaad dan goed wordt gedaan, indien bij afbraak van gebrekkige woningen voor de bewoners niet onmiddelijk woningen beschikbaar zijn, waarvan de huurwaarde binnen hun bereik valt".

En verder: „Resumeerende wordt in overweging gegeven niet tot algeheele onteigening van de onderwerpelijke bouwblokken over te gaan, tenzij hiervoor redenen aanwezig zijn, welke geen verband houden met de volkshuisvesting".

De meening, dat het Spui-terrein meer centraal gelegen is dan b.v. het Kazerne-terrein, is alleen vol te houden, wanneer men verwacht een belangrijke uitbreiding van de stad in zuidelijke richting. Ten opzichte van Scheveningen en de uitbreiding in de richting ven Loosduinen is b.v. het kazerne-terrein gunstiger gelegen. Ook zij opgemerkt, dat in oostelijke richting alle verbindingen met het Spui aanzienlijk worden belemmerd door den onmiddellijk daarachter liggenden spoorweg.

Wat overigens de verbindingen betreft, is Burgemeester en Wethouders niet duidelijk wat het voordeel is, voor een stadhuis, van de nabijheid van spoorwegstation. Daarentegen mag wel rekening worden gehouden met een behoorlijke verbinding met het Plein. Deze ontbreekt vooralsnog bij het Spuiplan te eenenmale.

Zeer zeker is het van belang, dat het stadhuis ligt nabij een hoofdverkeersweg, maar de voordeelen van een ligging aan een hoofdverkeersweg zijn maar zeer betrekkelijk, Het werken op „plaatsen waar alles leeft en trilt, in het centrum dus van het drukke verkeer", zooals in het verslag gezegd wordt, is alles behalve aangenaam, zooals de Raad zelf bij zijn zittingen reeds in de Javastraat ondervindt. Een rustige omgeving is voor vergaderlokalen en bureaux een groot voordeel.

Voor de stichting van een gebouw, dat door monumentaliteit tot de burgerij zou spreken, achten Burgemeester en Wethouders het Spuiterrein allerminst aangewezen, omdat de daarheen leidende wegen zoodanig zijn gericht, dat het gebouw alleen op betrekkelijk geringen afstand kan worden gezien en van geen enkele zijde van verre kan worden genaderd in zijn hoofdas.

De onmiddelijke nabijheid van de, zonder den toren 31 M. hooge Nieuwe Kerk moet ook ernstig afbreuk doen aan het indrukwekkende van een stadhuis, dat reeds om practische redenen een betrekkelijk bescheiden hoogte niet zal overschrijden.

Het is Burgemeester en Wethouders ook een raadsel, waarom de leden, die ten aanzien van het kazerne-terrein zoo beducht zijn voor schennis van bestaand stedeschoon, geen bezwaar zien in de onmiskenbare verminking van een der mooiste stadsgezichten van Den Haag, die van den bouw van het stadhuis aan het Spui het gevolg zal zijn: het prachtige vergezicht op de Nieuwe Kerk, voor wie van de Nieuwe Haven langs Hout- of Turfmarkt het Spui nadert, zal reddeloos verloren gaan.

Kazerne-terrein.

Als bezwaren tegen het kazerne-terrein worden in de eerste plaatst aangevoerd de doorbraken, die volgens het verslag noodig zouden zijn. Burgemeester en Wethouders merken op, dat zonder die doorbraken het terrein voor iedere bestemming allerongunstigst gelegen is. De kosten van van de doorbraken zullen, zoo niet opgewogen, althans voor een belangrijk deel worden gedekt door de waardestijging van het terrein. *De Bazel* schrijft dienaangaande: „Wil het kazerne-terrein voor eenig doel productief gemaakt worden, zoo zal betere verbinding naar de middenstad noodzakelijk blijken".

Ook zij gewezen op het belangrijke voordeel van ontlasting van het overmatig druk verkeer in Dennenweg.

Der minderheid kan worden toegegeven, dat in tegenstelling met wat in het algemeen geldt voor de te onteigenen perceelen bij het Spui-plan, de hier af te breken panden nagenoeg alle in goeden toestand verkeeren, doch wat betreft de afbraak van bestaande gebpuwen valt toch zeker de vergelijking met het Spui-plan ten gunste van het kazerne-terrein uit. De panden, die moeten vallen, behooren tot de soort waaraan geen gebrek is. Daarentegen zal het te verkrijgen terrein, behalve voor stadshuis, nog zeer veel ruimte bieden voor andere gebouwen.

De grootste tegenkanting ondervindt de gedachte doorbraak naar het Lange Voorhout. Met den bouwmeester zijn Burgemeester en Wethouders van meening, dat de doorbraak ter plaatse geen ontsiering zal geven. „Dat op zich zelf op die plaats", schrijft de *Bazel*, „de opening van pl.m. 20 M. in de pl.m. 300 M. lange huizenrij, welke ter zijde nog geflankeerd wordt door een rij van pl.m. 200 M. lengte, het karakter en den indruk dier gesloten bebouwing zou schaden, is toch wel een zeer gezochte motiveering, die zeker niet naar voren gebracht pleegt te worden, zoodra het verkeer op zich zelf iets dergelijks wenschelijk maakt".

Het is wellicht niet allen bekend, dat op die zelfde plaats tot omstreeks 1860 een straat heeft bestaan ter breedte van 4.50 M. (het Kalkstraatje).

Het aantal boomen, dat zou moeten vallen, bepaalt zich tot zeer enkele.

Dat bij deze doorbraak een huis zou moeten verdwijnen, dat geplaatst is op de monumentenlijst, behoeft geen overwegend bezwaar op te leveren. Plaatsing op die lijst heeft toch nooit de beteekenis, dat eenig bouwwerk, dat in verband met verkeerseischen niet kan blijven besiaan, nimmer zou mogen verdwijnen.

Met betrekking tot doorbraak naar den Benoordenhoutscheweg zij opgemerkt, dat deze doerbraak niet is voorgesteld. Indien op den duur wellicht een doorbraak in die richting noodig zou blijken, dan zal dat zijn afgescheiden van den stadhuisbouw, zooals ook door *de Bazel* is toegegeven; aan een verbinding van het stadhuis in de richting Wassenaar bestaat generlei behoefte.

Verbreeding van de Nassaulaan zou waarschijnlijk een verfraaiïng zijn, maar is niet dadelijk noodzakelijk.

Met betrekking tot de kosten bestaat een merkwaardig hardnekkig misverstand, ten gevolge waarvan aangenomen wordt, dat een braakliggend terrein, waarvan een groot gedeelte voor uitgifte beschikbaar zou blijven, duurder zou zijn voor stadshuisbouw, dan een veel grooter terrein, waar eerst een geheel stadskwartier zou moeten worden afgebroken en waarvan niets voor uitgifte beschikbaar zou komen. Verwezen zij naar *Bijl.* no. 403 B van dit jaar.

Het voornaamste punt van misverstand vormen de huizenblokken langs de Willemstraat en de Schoolstraat, waarvan de onteigening nimmer is voorgesteld en alleen door *de Bazel* in overweging is gegeven, ten einde de gemeente het voordeel van een verwachte prijsstijging te doen genieten.

Wanneer men toch bedenkt, dat het bouwoppervlak van het pas voltooide, op uitbreiding berekende stadhuis voor het zooveel grootere Rotterdam 7800 M². bedraagt en bij plan A 8500 M². (bij plan B zelfs 12000 M². bouwoppervlak beschikbaar komt, dan kan toch onmogelijk worden volgehouden, dat voor het stadhuis een zoo veel grootere onteigening noodzakelijk zou zijn.

De werkelijke cijfers zijn:

bij plan A:		
kosten onteigening	*f*	3.108.650.—
te verminderen met de opbrengst voor uit te geven terreinen	„	1.379.650.—
blijft . . .	*f*	1.729.000.—
bij plan B:		
kosten onteigening	*f*	3.318.200,—
te verminderen, als boven met	„	817.600.—
blijft . . .	*f*	2.500.600.—

De kosten van onteigening bij het Spui-plan zijn in 1916 geraamd en toen reeds gesteld op *f* 3.000.000.—.

Zeer zeker moet bij het kazerne-terrein rekening worden gehouden met de waarde van dat terrein, maar die waarde is niet, zooals het terrein daar ligt, op ruim 1 millioen of *f* 40.— en *f* 50.— den M². te stellen, gelijk de Directeur van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting aanneemt. Een bekend schatter berekende in 1921 de waarde van het terrein van de Alexanderkazerne — en veld (welke terreinen veel beter toegankelijk zijn) zonder de opstallen, bij een zuinigen stratenaanleg, op gemiddeld *f* 10,— den M². Vergeleken hiermede is de waarde van het terrein der Oranjekazerne, zooals het thans gelegen is,

zeker niet hooger te stellen dan *f* 250.000.—. Aangezien de waarde van het kazerne-terrein zulk een groote rol in dezen speelt en de schatting van een millioen Burgemeester en Wethouders zoo veel te hoog voorkomt, zijn deze cijfers aan een nadere beschouwing onderworpen. De minderheid is van meening, dat bij een prijs van *f* 10.— niet mag worden gerekend op *f* 80.— den M². voor de weder uit de geven perceelen en merkt op, dat een belangrijk gedeelte van de perceelen aan het Spui reeds zijn aangekocht voor een prijs lager dan de prijs, welke als gemiddelde bij de raming is aangenomen. Het is — naar de meening van de meerderheid — mogelijk, dat de raming van *f* 80.— den M² aan den hoogen kant is, maar ditzelfde geldt voor alle ramingen van de perceelen, die voor de doorbraken zouden moeten worden onteigend. Die ramingen zijn belangrijk hooger dan de prijzen, welke de perceelen in deze omgeving bij openbare veilingen in 1921 hebben opgebracht; ook belangrijk hooger dan wat de Gemeente in 1921 heeft moeten betalen voor de twee perceelen naast Hotel des Indes.

Bovendien biedt het kazerne-terrein een aantal voordeelen, die niet, of moeilijk, onder cijfers zijn te brengen:

a. de mogelijkheid op dat terrein den bouw meer geleidelijk te doen plaats hebben;

b. hetzelfde ten aanzien van de doorbraken; deze behoeven eerst te worden uitgevoerd wanneer de stadhuisbouw zijn voltooiïng nadert en kunnen zelfs dan zoo noodig worden uitgesteld, omdat aan de Mauritskade een goede hoofdtoegang en verder zijtoegangen zijn te maken;

c. de mogelijkheid om in de plaats van perceelen, die afgebroken worden, andere terreinen in de onmiddelijke omgeving aan te bieden (bij zaakverplaatsing een groot voordeel);

d. het vervallen van de noodzakelijkheid, die de bouw volgens het Spui-plan doet ontstaan, om, ongerekend de gevolgen van stichting van het Postkantoor h. t. p., ruim 300 nieuwe woningen op een andere plaats te bouwen.

De groote kostbaarheid van het Spui-plan is voor Burgemeester en Wethouders een der voornaamste redenen geweest voor de indiening van dit voorstel.

Volgens het oordeel van vele leden was een vervorming van de omgeving bij het kazerne-terrein niet te verwachten. Het is niet recht duidelijk, waarom wel gerekend wordt op aanpassing van de omgeving langs de Bagijnestraat, Kalvermarkt, Nieuwe-Havenstraat, Schedeldoekshaven en Spui en niet in een nieuw kwartier, dat zou komen te liggen tusschen Lange Voorhout en de Mauritskade.

De Bazel is van een juist tegenovergestelde meening en zijn meening schijnt veel aannemelijker, wanneer men denkt, dat de gemeente op het kazerne-terrein (zoowel bij plan A. als bij plan B.) als eigenaresse van den grond den nieuw-bouw beheerscht, terwijl zij bij het Spui-plan daarop geenerlei invloed kan uitoefenen. Hiervan zijn talrijke voorbeelden. De naburige Nassaulaan is er een. Een bepaalde bouworde van een gansche wijk is ook bij de jongste uitbreiding in de Loosduinsche richting bereikt.

Alexanderveld.

Aan dit terrein zouden ook Burgemeester en Wethouders de vooskeur geven boven ieder ander.

Dr. *Berlage* schreef hun onlangs: „dat het Alexanderveld voor den bouw van het stadhuis als het ware is aangewezen. Daarover is geen verschil van meening, omdat een ieder voelt, dat alleen op die plaats een volkomen gave, inderdaad ideale oplossing van het groote probleem mogelijk is". En: „men zou het ons te allen tijde verwijten, wanneer naderhand zou blijken, dat door een verzuim van welken aard ook, de stad de eenige kans had laten voorbijgaan zich een stadhuis te scheppen, dat juist door die ligging, de groote mogelijkheid biedt tot monumentale schepping".

Vóór de indiening van hun voorstel hebben Burgemeester en Wethouders hernieuwde pogingen gedaan om de beschikking over dat terrein te verkrijgen, die echter niet tot de gewenschte uitkomst hebben geleid. Ook de mogelijkheid van een proces is onder de oogen gezien, doch bij de onzekerheid, die ieder proces biedt, en den langen duur daarvan, ontraden zij, de keuze van een terrein hiervan afhankelijk te maken.

Burgemeester en Wethouders wenschen hierbij nog op te merken, dat aan de voorstanders van een vrijstaand gebouw schijnt ontgaan te zijn, dat ook het op het Alexanderveld te stichten stadhuis zijne monumentale werking niet aan zijn uitwendig aspect zal ontleenen, doch aan zijn binnenplein. Dr. *Berlage* betoogde in zijn memorie van toelichting op het uitbreidingsplan, dat hier „een tweede Binnenhof" zou kunnen ontstaan, een gebouw dus van juist denzelfden aard als *de Bazel* zich op het Kazerneterrein gedacht heeft. Bezwaar tegen den bouw om een binnenplein geldt dus tegen het Alexanderveld niet minder dan tegen het kazerne-terrein.

Voorloopig ontwerp.

Het is juist, dat dit voorstel zijn ontstaan dankt aan het vrijkomen van het kazerne-terrein, maar Burgemeester en Wethouders zien niet in, dat deze omstandigheid tegen het voorstel pleit.

Het is niet juist, dat noodzakelijk de vaststelling van een bouw-programma aan de terreinkeuze moet voorafgaan. Op grond van het oordeel van den bouwmeester nemen Burgemeester en Wethouders aan, dat op het kazerne-terrein een aan alle eischen voldoend stadhuis is te bouwen. Wel noopt het ontbreken van een bouwprogramma tot groot voorbehoud met betrekking tot de uitwerking der plannen. Zooals in de toelichting wordt gezegd, dragen de overgelegde plannen „een schetsmatig karakter".

Voor een aantal leden schijnt als een axioma vast te staan, dat het stadhuis moet zijn een zoogenaamd vrijstaand gebouw, in tegenstelling met een pleinombouwing als ontworpen op het kazerne-terrein. Ook de minderheid is van oordeel, dat de meerderheid van Burgemeester en Wethouders te weinig rekening houdt met het zeer bijzondere karakter, dat het eerste en voornaamste gebouw van den gemeentelijken dienst in een aan bouwkunstige monumenten arme stad als 's-Gravenhage behoort te hebben. Als voordeelen van het z.g. vrijstaand gebouw worden genoemd:

ten eerste, schoonheidsoverwegingen. Het karakter van Den Haag als woonstad wordt hiermee in verband gebracht.

In het algemeen zouden Burgemeester en Wethouders de vraag willen stellen, of in deze niet meer vertrouwen past in den bouwmeester die door den Raad voor den stadhuisbouw is aangewezen.

De Bazel is van oordeel, dat volstrekt niet vaststaat de grootere schoonheid van een vrijstaand gebouw; hij acht het juist een voordeel van het kazerne-terrein, dat daar alleen een hofombouwing kan plaats vinden.

Burgemeester en Wethouders deelen geheel in het oordeel van *de Bazel*. Het is ook niet moeilijk uit de geschriften van bekende deskundigen op het gebied van stedebouw aanhalingen te doen, die niet voor een vrijstaand gebouw getuigen (zie b.v. „Townplanning in practice" van Raymond Unwin blz. 198) [1]).

Welke bouworde de voorkeur verdient, is in hoofdzaak afhankelijk van het terrein. Zoo zou het van grooten wansmaak getuigen om een plein-ombouwing als voor het kazerne-terrein ontworpen, aan het Spui te doen verrijzen.

De tegen den bouw om een binnenplein aangevoerde bedenking, dat deze voor een gebouw van gewijde strekking bijzonder geëigend, doch voor een openbaar gebouw als het stadhuis minder passend zou zijn, komt Burgemeester en Wethouders volkomen ongerijmd voor. Het „Binnenhof" hier ter stede, het Alhambra in Granada, het Bargello te Florence, het Dogenpaleis te Venetië, het Escuriaal te Madrid, Amaliënborg te Kopenhagen, het Louvre te Parijs, het Schloss te Dresden, de Hofburg te Weenen, enz. enz. zijn even zoovele voorbeelden, dat, bij representatieve openbare gebouwen van heel wat weidscher dracht dan een Haagsch stadhuis, in alle landen en alle tijden het hoofdaccent der monumentaliteit zeer dikwijls en met de beste uitkomst is gelegd op de aan drie of vier zijden gesloten hofombouwing.

In de tweede plaats wordt beweerd, dat bij een vrijstaand gebouw meer gelegenheid bestaat om ten behoeve van de diensten en ten gerieve van het publiek afzonderlijke toegangen te maken en een betere distributie van de vereischte ruimte te verkrijgen.

Naar aanleiding van deze opmerkingen schrijft de *Bazel* als volgt: „Niets is minder juist. In het algemeen toch, dit zal zelfs iedere leek zich zonder veel moeite kunnen voorstellen, zullen de verschillende deelen van een oppervlak op eenvoudiger en economischer wijze te bereiken zijn van uit het centrum, dan van uit den omtrek van dat oppervlak; en ook zal de onderlinge relatie tusschen de deelen op die wijze langs korter weg en op eenvoudiger wijze te bewerkstelligen zijn.

Zoo zullen ook bij een gebouw of gebouwen-complex de verschillende in afdeelingen gegroepeerde diensten meer doeltreffend en met het minst opoffering van ruimten bereikbaar zijn vanuit een centrale hall, of bij grooter omvang, centrale hof, dan wanneer men langs de buitengevels ingangen groepeert; buitendien is de overzichtelijkheid voor het publiek dan veel grooter, terwijl tevens kruisingen van verkeer beter vermeden kunnen worden; afzonderlijke toegangen zijn uiteraard ook in ruime mate te maken".

In de derde plaats wordt de mogelijkheid van uitbreiding bij een vrijstaand gebouw grooter geacht. Burgemeester en Wethouders zijn ook te dezen van een juist tegenovergestelde meening. Bij een rondom door pleinen en verkeerswegen omgeven gebouw zal men óf aanstonds een op uitbreiding berekend en dus te groot gebouw stichten, óf een tijdlang een onvoltooid gebouw hebben, wat dan eerst recht misstaat, óf — zooals meestal geschiedt — later moeten aanbouwen, ten nadeele van de eenheid van het geheel. *De Bazel* schrijft hierover het volgende: „Dit is een punt, dat evenals het voorgaande m.i. door ieder in principe te beoordeelen is, immers is het duidelijk, dat het aanzien van een zeker oppervlak of volume, dat grootendeels door neutrale omtrekken begrensd wordt en waarvan het accent in het centrum ligt, door willekeurige uitbreiding naar behoefte minder geschaad zal worden, dan een oppervlak of volume, waarvan de uitwendige begrenzingen een bepaald karakter vertoonen en waarbij het accent op de uitwendige begrenzing ligt. Zoo zal ook aan een gebouw, dat als het voorgestelde, aan de achtergevels wordt bijgebouwd, die bijbouw minder storen en gemakkelijker uitvoerbaar zijn dan aan een gebouw, dat noodzakelijk aan de buitengevels moet worden vergroot.

De drie redenen van technischen, economischen en aesthetischen aard, waarom een uitbreiding op het voorgestelde terrein bezwaarlijk zou zijn, gelden m.i. in hoogere mate bij een gebouw dat onmiddellijk aan verkeerswegen grenst."

Burgemeester en Wethouders hebben in de leeskamer nedergelegd de briefwisseling te dezer zake met *de Bazel*, waartoe ook behoort het plan met breede doorbraak bij de Parkstraat, waarvan de overlegging verzocht is.

De zaak schijnt nu voorbereid voor behandeling in openbare raadszitting. Het zou wellicht gewenscht zijn dat ook de Bouwkunstige kringen, die nu toe zwegen, terwijl bij deze zaak toch belangrijke architectonische waarden zijn betrokken, zich lieten hooren.

[1]) „Door *Camillo Sitte* wordt de bijna algemeene gewoonte der classieken aangehaald om te bewijzen, dat gebouwen zich niet op hun voordeeligst vertoonen, wanneer men ze als op zich zelfstaande beziet."

„Het is maar al te veel gewoonte geworden onze kerken en andere gebouwen vrijstaand en van betrekkelijk groote afmetingen op te richten. Dit is niet de manier om een bevredigend stadsbeeld te scheppen of om de bouwwerken op hun voordeeligst te doen uitkomen."

Elders wordt gesproken van: „de vergissing (mistake) om gebouwen vrijstaand te maken met de bedoeling ze goed te doen uitkomen."

BERICHTEN.

Op Zaterdag 10 Februari e.k., des namiddags 2½ uur, houdt de Heer *Leopold Jessner*, General-Intendant van het Staatstheater te Berlijn, in het Centraal-Theater een voordracht over „*Das heutige Theater*".

De gebrandschilderde ramen van *R. N. Roland Holst*, welke in Arti geëxposeerd waren in December 1922, zijn thans geplaatst en te bezichtigen in het trappenhuis van het nieuwe Postkantoor te Haarlem, waarvoor zij ontworpen en uitgevoerd werden.

Op uitnoodiging van den „Verein für Kunstgewerbe", zal de architect J. J. P. Oud uit Rotterdam den 21en Maart in Berlijn in het Kunstgewerbe-Museum een voordracht houden over: „Die Entwicklung der Modernen Baukunst in Holland: Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft". Tel.

ARCHITECTENHONORARIA I. Z. WONINGBOUW.

In de vergadering van den Nationalen Woningraad van 6 Jan. 1923 heeft de Heer Bronckhorst gevraagd wat het bestuur heeft gedaan i. z. de kwestie der architectenverordeningen op Woningbouwvereenigingen, welke de bouwplannen, waartoe zij architecten opdracht verleenden, niet tot uitvoering konden brengen en nu onmachtig zijn die verordeningen te voldoen.

De voorzitter antwoordde dat het bestuur deze zaak met het bestuur van den B. N. A. uitvoerig heeft besproken. Het Bestuur van den Nat. Woningraad wenscht buiten de kwestie van de hoogte der honoraria te blijven. De B. N. A. zou een adres richten tot de regeering over de moeielijkheden i.c., welke de architecten ondervinden, de Woningraad dit adres steunen. Een verklaring, door den B. N. A. gewenscht, da de declaraties der architecten juist waren, wilde het Bestuur v d. Woningraad niet geven, doch slechts trachten van de regeering in beginsel de verklaring te krijgen, dat de vorderingen moeten worden voldaan met hulp van Rijk en Gemeente en dat zij den Woningraad in staat zou sfellen ze te voldoen.

De voorzitter zeide dat de zaak met de architecten zoo staat, dat de woningbouwvereenigingen opdrachten aan architecten hebben gegeven, die niet zijn uitgevoerd doordat de vereenigingen geen voorschot kregen. Hieruit toch moesten die opdrachten betaald worden. Het geldt hier een gemeenschappelijk belang van architecten en vereenigingen, dat deze twee partijen het best gemeenschappelijk kunnen behartigen. Het is jammer dat er tusschen den Woningraad en de architecten in dezen geen samenwerking tot stand is gekomen. Het lijkt spr. niet raadzaam voor de architecten, de vereenigingen in rechten aan te pakken, omdat hun dit weinig baten kan; er is van de vereenigingen immers niets te halen, daar zij zonder eigen middelen zijn.

DE UITGESTELDE BOUWPLANNEN.

De kwestie der architecten-honoraria.

Amsterdam. 30 Dec. — Van de zijde van de Alg. Woningbouwvereeniging deelt men het volgende mede:

Enkele Amsterdamsche bouwvereenigingen, wier bouwplannen ten gevolge van de afwijzende houding der regeering voorloopig geen voortgang kunnen hebben van de resp. architecten een exploit ontvangen, waarbij zij worden gesommeerd tot voldoening der verschuldigde honoraria.

Reeds eenige weken geleden heeft het bestuur der Federatie van Amsterdamsche Woningbouwvereenigingen stappen gedaan tot het verkrijgen van een onderhoud met den wethouder voor de Volkshuisvesting teneinde deze zaak te bespreken.

Tot heden heeft bedoelde bespreking nog niet plaats kunnen hebben.

Waar de totale som, waarover het geschil loopt, plm. f 300.000 bedraagt verdient het alleszins aanbeveling, dat de bouwvereenigingen, die alleen na gehouden overleg met den gemeentelijken woningdienst de opdrachten aan de architecten hebben verleend, binnen den korst mogelijken tijd in staat worden gesteld aan deze verplichtingen te voldoen.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

De 1446e Ledenvergadering (huishoudelijk) wordt gehouden op Dinsdag 30 Januari, 's avonds 8 uur, Heerengracht 545-549.

Agenda.

a. Notulen.

b. Installatie van de in vorige vergadering aangenomen leden (aangehouden).

c. Benoeming van een lid in de commissie van redactie voor het weekblad.

d. Verkiezing van een lid in de Schoonheidscommissie voor Baarn.

e. Mededeelingen betreffende de tentoonstellingsraad.

f. Rondvraag.

Antwoord van B. en W. van Amsterdam op adres van het Genootschap in zake Dambebouwing.

Naar aanleiding van Uw schrijven, d.d. 1 December 1922, waarbij wordt voorgesteld een Commissie te benoemen, welke zal adviseeren omtrent de bebouwing van het Damterrein, hebben wij de eer U te berichten, dat als adviseur inzake Dambebouwing is aangewezen de, in 1910 ingestelde, Raadhuis-Damcommissie, waarin een voldoende aantal, op architectonisch gebied deskundige personen, zitting hebben.

Een commissie, als door Uw bestuur bedoeld, bestaat derhalve reeds.

BEVEILIGINGSVOORSCHRIFTEN.

Door de Rijksverzekeringsstaat zijn in samenwerking met de arbeidsinspectie beveiligingsvoorschriften samengesteld, welke in acht te nemen zijn bij het maken van touwwerken.

De voorschriften omvatten de beveiliging voor: Vaste steigers, hangsteigers, ladders, gebouwen in aanbouw, aardwerk, heiwerk, sloopen van gebouwen en electrische sterk-stroom-installaties op bouwwerken.

Het aanhalen van deze voorschriften in bestekken zal zeker een zeer gewenschte vereenvoudiging geven in bepalingen betreffende beveiligings-maatregelen.

Genoemde voorschriften zijn op aanvraag bij het Bestuur der Rijksverzekeringsbank voor iedereen belanghebbende verkrijgbaar.

VAN DE REDACTIE.

De Heer J. H. Mulder Jr. bericht per schrijven van 19 Januari 1923 aan de redactie, dat de nieuwe uitgave van het weekblad Architectura „een walgelijke praestatie is".

PRIJSVRAAG SPORTPARK.

Vraag 1. Is een grootte van 100 M² voor een zaal voor athletiek niet te klein gesteld?

Antwoord. Gegeven oppervlak moet aangehouden worden.

Vraag 2. Moet er in het plan voor sportdoeleinden met de mogelijkheid rekening gehouden worden — b.v. bij groote uitvoeringen — de beide turnzalen (in hoeverre tevens de zaal voor Zweedsche gymnastiek?) tot één zaal te kunnen vereenigen?

Antwoord. Is niet noodzakelijk, hoewel gewenscht. Zaal voor Zweedsche gymnastiek behoeft daarbij niet betrokken te worden.

Vraag 3. Zijn de beide voetbalvelden volkomen gelijkwaardig bedoeld t.o.v. ligging tribunes, aantal toeschouwers, enz.; of is er sprake van een eerste en tweede terrein?

Antwoord. Beide velden zijn gelijkwaardig bedoeld.

Vraag 4. Is de situatie van het terrein betreffende vorm, afmeting, ligging t.o.v. hoofdwegen enz. aan geen andere eischen gebonden dan aan de beschikbare oppervlakte van 10 H.A. en de planaanduiding in het programma?

Antwoord. Neen.

Vraag 5. Bij de vermelding der tribunes bij de voetbalvelden is niet medegedeeld, op hoeveel toeschouwers per veld is te rekenen en ook niet, of de tribunes aan alle zijden dezer velden gewenscht worden,

Antwoord. De terreinen zullen niet voor internationale wedstrijden gebruikt worden. Daarom wordt de beantwoording van deze vraag aan den ontwerper overgelaten, om ze te beantwoorden in verband met de door hem gedachte oplossing.

Vraag 6. Onder het hoofd terreinscheiding worden nog eenige tennisbanen genoemd om eventueel aan te brengen. Zijn deze begrepen in de 6 stuks, welke volgens het programma worden gewenscht, of kunnen deze als reserve worden beschouwd?

Antwoord. Zijn als reserve te beschouwen.

Vraag 7. Wanneer meerdere teekeningen worden ingeleverd dan worden gevraagd, komen die dan bij de beoordeeling der jury in aanmerking, daar meerdere teekeningen allicht beter de bedoeling van den ontwerper weergeven.

Antwoord. Meerdere teekeningen worden niet in aanmerking genomen.

Voor de jury,
JAN WILS.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 5 — 3 FEBRUARI 1923

EEN MERKWAARDIG BOEK.

De architekt van deze dagen is, op proeve van negatie, weliswaar kunstenaar, maar hij is toch tevens ook dermate „pur sang"-zakenman, dat hij bij 't lezen van dezen titel onmiddelijk vraagt: Hoe heet dat boek en wat staat er in.

Welnu, het boek heet: „Denken en Beelden door Dr. A. Pit", — het is uitgegeven door de Wereldbibliotheek en er staat in, dat de Geschiedenis, en met name de Kunst-geschiedenis, een Worden is. Een Worden, in tegenstelling met een Zijn, en in totale tegenstelling met een Geweest Zijn. —

Ik heb wel eens gezegd: De daad is dood en het feit: fout; en ik heb mij daarom soms in arrenmoede een tijdje afgewend van de helden der historie en van hunne werken, met den bijbelschen dood-doener: „Laat de dooden hun dooden begraven".

Daar zit iets in, De vrouw van Lot, niewaar, werd tot een zoutpilaar, . . . omdat zij omkeek, Omdat zij keek naar wat achter haar was, En om het nu eens wat minder ver terug te zoeken: wij zijn omgeven van de blijken dat die oer-oude zoutpilarendoem nog immer iets van zijn kracht behouden heeft en ik behoef u maar even het Rotterdamsch Raadhuis voor den geest te roepen, om u volop te doen beseffen dat het zoutpilarendom niet alleen nog bestaat, maar zelfs een macht in onze maatschappij is, die meetelt.

Daar komt nog bij, dat het bepeinzen van het verleden over het algemeen een hebbelijkheid der grijsaards is, en dat men, dit beseffend, met een zekere schuwheid het enthousiasme nopens de laatste vondsten in Egypte kan ervaren, gezwegen nog van de àl krachtiger ageerende paleontologie.

Het valt namelijk een weinig zwaar, te erkennen dat deze tijd, waarvan men toch op z'n best een „up to date" — representant is, nu eenmaal grijs is, dat zelfs, ondanks den wordingsdrang die zienderoogen zwelt en trilt, „ . . . eene verarming van het beeldendverlangen te constateeren" valt. Een moede-worden, door den schrijver van „Denken en Beelden" met de aangehaalde woorden gesignaleerd op bladzijde 247 van zijn boek.

Maar, zoo peins ik voort, — maar, kan ook wellicht dit moede-worden aanrijpen tot een „moeder"-worden, en dus, zoo deze tijd dan al moede heeten mag, niettemin de onderstroom, het Worden, het eigenlijke Leven, deze moeheid wèl veroorzaken maar haar juist daarom, aller minst behoeven te deelen?

Mag ik zoo denken? En mag ik dit denken aldus beelden?

En zoo ja, wat heeft dat dan in, dat beeld van dat Moeder-worden? Ik gevoel zeer goed, dat ik mij hier niet af kan maken met de algemeene waarheid dat het Leven nu eenmaal tot kenmerk heeft:

Het steeds zichzelven vernieuwend ge-baar.

Ik erken: het is reeds veel, als mij ik mij dat immer barende-zijn, dat immer wordend- en veranderd-zijn van het Leven bewust word. Ik erken: het is reeds zéér veel, als ik ook mijzelven deel en doel voel hebben aan dat eeuwige Worden, en als ik dus mijn vocabulair ga herzien en niet langer spreek van mijn bewust-h e i d, maar alleen nog van mijn bewust-w o r d i n g.

En dat dit boek van Dr. Pit, door hem genoemd zijn „verhaal", mijn blik naar de diepte trekt; en wel naar d i e diepte, waar het Leven — en dat is m i j n leven en dat is u w leven w o r d e n d e is: waar dat Leven dringt en stuwt onder de schijndoode feiten- en fouten-reeksen der historie, dat is een ervaring die u en mij verrijkt.

Hiermee zou dus mijn ernstige raad om Pit's verhaal aandachtig te genieten, reeds ten volle gemotiveerd zijn.

Maar het verhaal geeft u méér dan die volle maat. Want behalve dat het u in contact brengt met het scheppend beginsel dat het Worden doet opwellen tot in en door onzen eigen menschelijken wil, richt het onze aandacht naar dat fascineerende

gebied dat niet slechts deel, maar vooral ook doel der historie is: de Toekomst.

Eigenlijk moest ik het hier nu bij laten, en u niet een deel van uw genot ontrooven door u bij voorbaat de „intrige" te ontsluieren. Maar g ij behoeft niet verder te lezen en i k kan er niet over zwijgen.

Reeds onmiddelijk bij den inzet van zijn verhaal zet de schrijver ons voor iets anders dan voor een feit, doorzien tot in zijn gebeuren.

Iets van nóg weer dieper-principieele beteekenis.

Hij zet ons te gast rond het jaar nul, en hij toont ons aan dat daar niet alleen formeel, maar effektief en wezenlijk: een nieuwe tijd ge-beurt, ge-baard wordt. Dat komt natuurlijk neer op het geboren worden van den nieuwen mensch, en die nieuwe mensch heet dan nieuw, omdat hij doeltreffender blijkt ingesteld op zijn taak: de bewustwording. Pit vindt zijn houvast aan de dan optredende nieuwe functie van het menschelijk oog, althans der menschelijke aperceptie.

De menschen, en met name de kunstenaars, vóór onze jaartelling, konden niet zien. Zij gebruikten hun oogen, zooals blinden hun handen gebruiken en zij konden dus met die oogen alleen maar kijken.

Hier geef ik den schrijver het woord:

„Het is mijns inziens duidelijk, dat het aftastende, het tactische waarnemen nooit kan leiden tot een synthetisch beeld, krachtig levend in het geheugen van den kunstenaar; hoogstens kan deze een verzameling, een som van indrukken, bewaren welke met elkaar de vormen, laat ons zeggen van een menschelijk lichaam weergeven . . . . . Zijn beeld geeft, bij slot van rekening, een samenstel van onderdeelen, waarin zelfs tusschenruimten moeten ontstaan die tot het sloteffect niet medehelpen. Altijd zijn dan plekken aan te wijzen welke men, in atelier-term, doode plekken noemt . . . . .

Wat ik hier zeg zal menigeen, die het antieke kunstwerk als het klassieke bij uitnemendheid beschouwt, allicht verbazen, toch zal men door een vlugge vergelijking met moderne kunstwerken tot eenzelfde oordeel komen.

. . . . , Het proces dat zich, door de Hellenistische kunst heen, in den laten keizertijd voltrokken heeft, legt inderdaad den grondslag tot onze moderne beschouwing van de buitenwereld in aestetisch opzicht. Wat er toen gebeurd is, lijkt mij nog belangrijker dan wat er gebeurde in de 15e eeuw, ... (daar) de omslag van het tactische naar het optische, als algemeen verschijnsel, zich slechts éénmaal heeft voorgedaan en dan ook parallel gaat met den overgang van de antieke godsdienstige beschouwing naar de Christelijke religieuse beschouwing . . . . .

In het godsdienstige en in het kunstzinnige vinden wij alzoo eenzelfde gevoel van éénwording . . . enz."

Zie! Hier staat het kompas gesteld. Trillend maar feilloos gericht. Het is mij onbegrijpelijk hoe de schrijver er in slaagt zulke reusachtigheden, die ik niet eens stilzittend lezen kan, zoo absoluut beheerscht, als een wijsgeerig recitatief uit te zeggen. Ik zou daar niet zoo'n beetje bombarie bij gemaakt hebben, en het is daarom misschien heel goed dat h ij het te zeggen-, en i k het, ter inleiding, over te brieven heb gekregen.

Ik sla het boek nu open in het midden, en ik lees op bladzijde 147:

„Nadat de gedachte in de vroege Oudheid, bij de Assyriërs, de Egyptenaren, de Grieken, zoekende was geweest naar het rhythme harer beweging en zij nog geen der drie momenten consequent had aanvaard, had zij het Romeinsche gebouw als lichaam begrepen, was zij in de Byzantijnsche bouwkunst en later in de Romaansche tot het vlak gekomen als ruimte-bepalend element en eindelijk in de Gothiek tot de lijn. Met het construeeren van den luchtboog was zij, strikt genomen, zelfs de eischen van het ruimte-bepalen te buiten gegaan."

In dit citaat zijn, wederom op sobere wijze, de beeldende driften gesteld die ook ons nog drijven; ik heb daarom bezwaar tegen de zegswijze: „was geweest", en „was zij" en „was zij" wederom. De bekoring van Pit's verhaal immers, ook hier, is juist zijn: ik zou willen zeggen: psychanalytische kijk, die in het verleden dóórtuurt, zóó diep, dat hij den „toen" geboren en thans fungeerenden Richter: ons architectonisch Ge-„weten", van man tot man in de oogen schouwt, maar waar h ij heenlas door het ongenaakbaar fronzen der brokkelige feiten-ruines, daar mag hij ons af-vergen, door z ij n penneslippertjes heen te lezen.

En thans, apropos van penneslippertjes, zij mij toegestaan een avontuurlijke kapriool. Ik sla mijnen bijbel op en ik lees in Genesis 10 : 8 enz.:

„Voorts zeide God tot Noach . . .: Ik richt mijn verbond op met u, . . . dat er geen vloed meer zijn zal, om de aarde te verderven. . . . Mijnen boog heb ik gegeven in de wolken; . . . En het zal geschieden, als Ik wolken over de aarde brenge, dat deze boog zal gezien worden in de wolken; Dan zal Ik gedenken aan mijn verbond, hetwelk is tusschen Mij en tusschen U, en tusschen alle levende ziel van alle vleesch; . ." enz.

Zie, mij is geleerd uit deze woorden te verstaan, dat God, ten teeken van zijn verbond met den mensch, dus ten teeken eener vóór-Christelijke verzoenings-houding, den regenboog instelde en dat er dus vóór dien tijd geen regenboog was geweest.

Nu ben ik op het stuk van geloven niet on-meegaand, maar dit was mij toch te kras en ik heb het zwijgend aangehoord maar nooit aanvaard.

Thans echter, nu ik tot besluit van mijn studie over Pits boeiend verhaal, wederom het oog richt op „het oog", — nu valt mij dat oude conflict weer te binnen en . . . , voel ik mij verzoend.

Die zoo actief is het zelf even na te slaan, die zal zien dat er niet in den bijbel staat, „dat die boog er eerst nooit was", doch alleen, dat hij van toen af aan telkens „gezien" zal worden!

Behoef ik hier iets aan toe te voegen? Is het niet buitengewoon curieus, dat de bijbel zelf hier stelt dien trits: Religie, — Evolutie, — Zien?

Zal ik nu ten slotte, van den zondvloed overzwaaiend naar ons heden en ons morgen, kort zijn of lang? Ik zal de verleiding weerstaan en kort zijn.

Het staat op heden met de als kunst erkende „kunst" allerdroevigst. Dit kan mij, als lid van het gilde, met compassie vervullen maar als „menschje" kan ik niet anders, dan mij in dezen loop van zaken uitermaten verkneuteren. Zie, ik deed 'n 25 jaar geleden ook al mee, en als ik dan den eenen of anderen collega hoorde zeggen: „Maar denk je dan dat ik bij Mijn Werk aan de menschjes denk?", dan voelde ik toch meer voor die menschjes dan voor zoo'n schetter-patroon. En nu die zelfde menschjes beter bezigheid hebben dan Hèm den grooten mond open te houden, huilt hij erg.

Ook als huilende dèrwisch echter is en blijft de kunstenaar profeet, en als zoodanig geeft hij den schrijver veel in de pen, dat den nieuwen tijd en . . . . den „nieuwen mensch" — die van overmorgen is, prototipeert.

Het kompas staat gericht op onze wijze van zien, op de evolutie van ons aanschouwings- en doorschouwingsvermogen. En behoedzaam voor zich uit tastend, schrijft Pit over het ontluiken van een „dynamisch zien". Ik heb eerbied voor die vondst, want ik weet hoe wij allerwegen, zoowel in de bioscoop als in het laboratorium: achter den katheder en achter den ezel, den Tijd, en dat is den Beweger, trachten aan te voelen als integreerend bestaans-element: alias vierde dimensie.

En ik zie hierin de analogie met dat oogetasten der Ouden, dat zoo glorieus is opengeloken tot een synthetisch zien.

Het zij u daarom aanbevolen Pit's verhaal zelve te volgen tot en met zijne vermoedingen nopens de nieuwe synthese.

HERMAN HANA.

DE DAM.

Velen, óók onzer, zullen met dankbaarheid de poging van den heer Kramer hebben beschouwd, om op 27 Januari den Dam te redden in het Bouwkundig Weekblad en in De Telegraaf. Een edelmoedige poging van een onverdacht bewonderaar van den Dam en van het Koninklijk Paleis!

Het Damvraagstuk heeft inderdaad wel eenige moeilijkheden, moeilijkheden die reeds ontstaan zijn toen op het kleine middeneeuwsche Damplein een veel te groot, te breed, te horizontaal renaissancepaleis gebouwd werd, maar de Heer Kramer, wil ze met de milde uitdrukkingen: „juiste verhouding" „klassieke wijze", „feestelijke en belangrijke gebeurtenissen", „horizontaal, nationaal en monumentaal", „voornaamheid eenvoudigheid en deftigheid", buitengemeen vriendelijk". „vroolijk open ruimte", „Wij, Amsterdammers", „het hart der stad" en „onze goede stad Amsterdam", de Heer Kramer wil er in zijn goedheid en welwillendheid aan voorbijzwieren. Zooals hij 't zegt: „de eenige dissonant is het gebouw van Peek en Cloppenburg", welk gebouw als stichting van haast-algemeen nut, toch ook overigens zijn verdiensten heeft, die de Heer Kramer dit keer naliet te releveeren. Op billijke, eenvoudige en hoogst talentvolle wijze verschaft de Heer Kramer het Paleis een passend plein, leidt het verkeer in betere banen, verzekert de veiligheid der voetgangers, komt tegemoet aan de Amsterdamsche wenschen (wij weten allen hoe de Heer Kramer met 'n paar lampions en guirlandes weet te tooveren), en bebouwt het Damterrein zonder ruimte — en renteverlies door het Damhotel van v. d. Mey te verdrukken onder een rentegevende Kurhausbar, verscholen achter vriendelijk groen, en recht tegenover het Koninklijk Paleis.

Het doet den Heer Kramer tot in 't diepst zijner genereuse ziel leed, dat hij die Kurhausbar moet bouwen, hij zou véél liever de „vroolijk open ruimte" houden, zooals die omsloten is door eene, van overheidswege wel-overwogen, georganiseerde, harmonische bebouwing, in 'n 8 tal jaren geheel planmatig-nieuw ontstaan, eene het hart-weldoende aaneenschakeling van Bijenkorf, Gebouw 1913, Polmanhuis, kantoorgebouw van Harry Elte, en gebouw Industria, en nog wel zonder bemoeienis eener vooraf-benoemde *Vijgen*dam-commissie. Maar ook hierin wil de Heer Kramer doen, wat voor een oprecht beminnaar van bestaande schoonheid doenlijk is, hij bouwt zijn café-restaurant-wintertuin volgens de modern-moderne eischen met groote ramen en glazen dak en toch van een eenvoudige deftige baksteenarchitectuur, zóó laag, dat de Vijgendambouwerij-etalage er goed zichtbaar, en 's avonds tot middernacht verlicht, boven uit blijft steken. Wij danken den Heer Kramer, wij richten hem een monument in ons hart op. Voorloopig, later misschien op het Damplein.

Indien de Heer Kramer iets vroeger had gesproken, ware waarschijnlijk het onderstaande ongeschreven gebleven:

Van cultuur gesproken! — „De Telegraaf" had bij het einde van 1922 een karikatuur, die misschien onbedoeld, maar juist daarom te feller den geestelijken toestand in dit land der oudste bourgeoisie van Noord-Europa belichtte. Het was een prentje van den Dam, — er is maar één Dam in ons land — ooals die zal worden als de logische lijn van ontwikkeling der laatste 20 jaar wordt doorgetrokken. De Dam-poel is er natuurlijk verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een confectie-paleis. Maar ook het Stadhuis heeft om zoo te zeggen zijn natuurlijke bestemming gekregen: het is bedekt met groote aankondigingen van een voorjaars- of najaarsuitverkoop. Het is kleeren- of lapjesmagazijn geworden.

Is het helaas niet waar, dat in den toestand, waarin zich het meest karakteristieke, historisch, geografisch, politiek meest markante plein van ons land bevindt, het verval der cultuur onzer bourgeoisie zich om zoo te zeggen tastbaar doet gevoelen?

Is er een ander voorbeeld in Europa van een stad met een historisch verleden als Amsterdam, een vermaardheid terecht verworven, van stedenschoon als Amsterdam, die in een tijd-

vak van zoogenaamden opbloei nog wel — en dat zijn de laatste 20, 25 jaren toch ongetwijfeld, — het centrale punt van haar stadsleven op zoo monsterachtige wijze heeft laten verworden en ontramponeeren? Zóó, dat men nu inderdaad zou kunnen zeggen: breek ook de rest, de treurige resten, niet meer passend bij het banale, moderne confectie-geheel, dat gij hebt geschapen, maar af. Want inderdaad, wie den Dam, zooals hij nu is, vergelijkt met zijn beeld op een schilderij van Berkheyde, of wie zelfs nog maar de herinnering in zich omdraagt aan dan Dam zooals hij was, vóór de oprichting der Nieuwe Beurs, vóór het Commandantshuis was verdwenen, en de schilderachtige zuidzijde, van Kalverstraat tot Hoogsttaat geheel was vernield, die zal toegeven, dat hier zoo hopeloos en dom vernield is, wat historisch was gegroeid als uitdrukking van een zekere cultuur, dat hetgeen nog rest van het oude, ontluisterd en uit zijn verband gerukt, allen smaak en alle waarde heeft verloren.

Dit alles echter is geschied en zal nog verder geschieden — want waarom zou men, in de lijn der laatste 20 jaar voortgaande, op de plaats van den poel niet nog een confectie-huis à la Bijenkorf, Peek of Kreymborg plakken — in een tijdvak, waarin naar het heette de zin voor het waardevolle van hetgeen ons aan stadsschoon en architectuur uit het verleden is overgeleverd, dieper en wijder doordrong. In een tijdvak, dat zich er op verhoovaardigt beter te zijn dan die geslachten van nuchtere 19-eeuwsche kooplieden, door wie en in de hoofdstad en in alle kleinere en grootere steden van dit land de afbraak en vernieling van hetgeen het bloeitijdperk onzer bourgeoisie had overgeleverd, met kracht ter hand is genomen, een kracht, die zij op geen enkel ander gebied, zelfs niet op dat van het sjacheren, ten toon spreidden. In een tijdvak, dat, naar 't heet, niet alleen door materieelen bloei, grooteren welstand, zich ziender oogen uitbreidend, maar ook door een nieuwe opleving op allerlei gebied, dat van de architectuur, de zoogenaamde gebruikskunsten, de beginselen eener nieuwe gemeenschapskunst, kortom naar 't in ontelbare bladen en periodieken en door gansche reeksen van kunstenaars, kunstliefhebbers, kunstgeleerden den volke uit den treure herhaald is, door een vernieuwing op elk gebied van geestelijk en aestetisch streven zich kenmerkte. Men leze en hoore de „prijzers van den tegenwoordigen tijd", wier getal legio is.

De nuchtere waarheid is en blijft, dat, ondanks dezen nieuwen bloei, ondanks het feit, dat in duizenden en duizenden huisgezinnen in Amsterdam, van de toppen der bourgeoisie tot de beter gesitueerde arbeiders, de asthetica en het aesthetische thans troef is, meubels en meubeltjes in stijl of modern, rationeele stoelen, goede prenten, platen of schilderijen, in den tijd, dat jonge architecten in monumentale tijdschriften als Wendingen ijselijk zware en doorwrochte betoogen schrijven over stedenschoon en huizenbouw, in een tijdvak, waarin aan de periferie der stad de modernste, volgens de regelen der nieuw ontdekte architectuur gebouwde huizenblokken ontstaan — welk een tegenstelling tot de barbaarsche tijden, die buurt IJ IJ en zooveel andere verschrikkingen zagen geboren worden! — de nuchtere waarheid blijft, dat in dienzelfden tijd het historische en architectonische middenpunt van de hoofdstad van Nederland, van dat cultureele centrum, dat er zich op beroemt aan de spits der Westersche beschaving te staan, dat middenpunt, dit historische plein, dezen Dam jammerlijker heeft zien verknoeien en vernielen, dan in de jaren vóór 1880 ooit het geval is geweest.

Men kan over de beteekenis en de symbolische waarde van dit feit misschien van meening verschillen al naar den kijk, dien men in 't algemeen op de huidige burgerlijke maatschappij heeft. Over het feit zelf kunnen menschen van een zekere cultureele en aesthetische ontwikkeling natuurlijk niet twisten. Het te loochenen is onmogelijk. Het te verklaren — daartoe zou het bijna noodig zijn de heele beschavingsgeschiedenis van ons land gedurende het eerste 25-jarig regeertijdvak van Wilhelmina te schrijven, een tijdvak, dat als 't een beetje wil, voor het Nederlandsch nageslacht evenzeer een historisch geheel zal worden als het lange Victoria-tijdvak voor Engeland.

Voor ons, historisch-materialisten, is het feit een brandpunt, waarin zich vele stralen vereenigen. In de afbraak, de ontluistering, de onttakeling van den Dam ziet men het verval — ondanks alle schijnteekenen die op het tegendeel zouden kunnen wijzen en naar zooveler meening, ook van mannen en vrouwen, aan wier oordeel een ieder waarde zal hechten, een Berlage b.v. — onzer bourgeoisie op cultureel gebied aan den hemel geschreven op een wijze, die nu eenmaal niet weg te praten is. Want in de architectuur openbaart zich de cultuur van een tijdvak en een klasse. En geen honderden „aesthetische" villa's te Bergen, in het Gooi, in Kennemerland of op Zorgvliet, geen blokken van architectonische arbeiders- en middenstandswoningen kunnen het feit te niet doen of er tegen opwegen, dat het Plein, waar dagelijks de groote drommen passeeren en dat de stad, de eenige stad van ons land iederen provinciaal en iederen vreemdeling presenteert die haar betreedt, dat dat plein onder een bewind van liberale en clericale bourgeois . . , en van S.D.A.P.ers in 20 jaar tot een der horreurs van de wereld, tot een even ridiculuul als afstootend geheel is geworden. Wijs mij de plek van dezelfde beteekenis, voor stad en land elders in Europa, waar hetzelfde is gebeurd, en ik zal u toegeven, dat elders de bourgeoisie even snel het proces van haar cultureelen ondergang doorloopt. (Uit „De Communistische Gids" Jan-Febr. 1923.)

J. F. STAAL

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

Dinsdag 13 Februari Heerengracht 545-549. Voordracht van den architect Bruno Taut, over: „Frülicht", Baugedanken der Gegenwart, met lichtbeelden.

Deze lezing is toegankelijk voor alle leden en donateurs van het Genootschap. Introductie toegestaan.

AAN ALLE AMSTERDAMSCHE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Bouw- en Woningtoezicht publiceerde een concept-bouwverordening voor Groot-Amsterdam.

De verschillende bouwkundige lichamen ontvingen een exemplaar er van met het verzoek het te willen bestudeeren.

In hoofdzaak is de bestaande verordening gevolgd, met, waar noodig, afwijkingen voor de buitengemeenten.

Daar de verordening voor de naaste toekomst het bouwen in Groot-Amsterdam zal regelen, is het van *zeer veel belang* hoe ze dit doet. Ieder, die wel eens in Amsterdam gebouwd heeft maakte kennis met de bestaande verordening, deed er meer of minder prettige ervaringen mee op of vond er dingen in, die hij graag anders en naar zijn meening beter zou willen hebben.

Leden van het Genootschap, zoekt en speurt, gaat met Uw geheugen te rade, stelt op papier de bezwaren die u hebt en zendt ze ten spoedigste aan uw Bestuur.

ERRATA.

In No. 4 van 27 Januari l.l. is op (niet genummerde) pag. 6, 2e kolom regel 12 v. b. een belangrijke regel weggevallen; er moet staan: . . ., wordt de spuibuurt in dit opzicht door de Laakhavenbuurt en het Dennenwegkwartier door de Wassenaarsche Nieuwbouw beheerscht.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 6 — 10 FEBRUARI 1923

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN.

Dezer dagen is het Verslag der Commissie tot Reorganisatie van den Dienst der Landsgebouwen verschenen. Waar in dit verslag de bestaande toestand van genoemden Dienst wordt besproken, en voorstellen worden gedaan om den Dienst te hervormen, waarbij op ruime schaal medewerking van particuliere architecten bij den bouw der Rijks gebouwen wordt voorgesteld, lijkt het mij gewenscht, meer in bijzonderheden de aandacht op genoemd Verslag te vestigen.

Men vergete niet, dat de Rijksgebouwen, uit den aard hunner beteekenis en de meestal voorname plaats die zij in het stadsbeeld innemen, tot de belangrijkste behooren. Zij vertegenwoordigen als uiting van het Rijk, d. w. z. van de Natie, de cultuur van onze samenleving, of, beter gezegd, zij behooren dat te doen. Ons nageslacht zal ons beoordeelen naar onze bouwwerken, en zeker naar onze Rijksgebouwen. En dat deze, zooals zij tot heden tot stand zijn gekomen, geenszins een behoorlijk beeld van de veelsoortige, beste elementen der samenleving hebben gegeven weet een ieder, die eenigszins op de hoogte der Nederlandsche Bouwkunst is.

De huidige toestand der Rijks-bouwdiensten laat veel te wenschen over. Wel is er in de laatste jaren gestreefd naar verbetering, en wel is inderdaad eenige ontwikkeling in goede richting te bemerken, maar economisch en organisatorisch schiet het bouwen door het Rijk nog veel te kort, terwijl een veelzijdige architectonische uiting van de hoogste waarde geenszins bereikt wordt, ja, door het huidige systeem van den dienst met zijn enkele ontwerpende ambtenaren en zijn negatie van den particulieren architect, onmogelijk is.

Les idées marchent. Ook de Minister van Waterstaat, Ir. König, voelde, dat de bouwkunst op betere wijze gediend kon worden door den Rijksdienst; en hij nam het initiatief tot het instellen van een Rijkscommissie, die tot taak had een reorganisatie-plan voor den Dienst der Landsgebouwen voor te stellen. In deze Commissie werden benoemd de heeren Beumer, Jan Gratama, A. J. Th. Kok, A. J. Kropholler, Rosenwald, C. L. Schuller tot Peursum, J. P. van Vlissingen en J. G. Wattjes.

Uit het goed gestelde Verslag, dat geschreven is door den secretaris der Commissie, den heer Rosenwald, laat ik hieronder de hoofdinhoud volgen. Ik moet daarbij soms wat veel overnemen, ten eerste omdat het Verslag vaak zeer juist en beknopt de gedachtegang der Commissie weergeeft, en ten tweede omdat het onderwerp m. i. hoogst belangrijk is, vooral ook als men ziet, welk een uitgebreid en voornaam arbeidsveld de beide Rijksbouwmeesters, werkende onder het Ministerie van Waterstaat, op het gebied der Bouwkunst te bewerken hebben.

De Commissie werd 13 Sept. 1921 geïnstalleerd door Z.Exc. den Minister van Waterstaat, Ir. Konig, die daarbij een rede hield. Hierbij wees hij op het feit, dat het vraagstuk, de beste wijze te vinden om de Rijksgebouwen op te richten. steeds moeilijk was op te lossen, omdat men eenerzijds gaarne kunstwerken zou hebben, die waardig de architectuur van den tijd vertegenwoordigen, terwijl anderzijds de gelden op het doelmatigst moeten worden besteed, met ambtelijke verantwoordelijkheid en ambtelijke nauwkeurigheid.

Den bouwmeester van regeeringsgebouwen moet, wat de aesthetische verzorging van zijn ontwerpen betreft, volledige vrijheid worden gelaten; de Minister gelooft, dat in dezen tijd het voorschrijven van een bepaalden regeeringsstijl allerwege op verzet zou stuiten. Wat dit betreft kan eene regeering niet vóórgaan. Zij zal nauwgezet acht moeten geven op de stroomingen, welke zich op bouwkundig gebied voordoen en moeten trachten dezen de gelegenheid te bieden zich te uiten,

ook waar het regeeringsgebouwen geldt. Zij kan daarbij wellicht in eenige mate leiding geven, zij kan de behulpzame hand bieden, maar voorgaan zal zij niet en zeker niet in een tijd als wij nu beleven, die, bij gebreke van de grootsche idee, welke aan de architectuur tot basis van hare scheppingen zou moeten dienen, het aanzien geeft aan tal van richtingen, die elk voor zich zoo goed mogelijk trachten te komen tot kunstzinnige uiting van wat zij als tijdgeest meenen te mogen aanvaarden.

Ziet de Minister wel, dan moet de regeering prijs stellen op de medewerking ook van hen, die, zij het in uiteenloopende richtingen, naar de beste aesthetische oplossing zoekende zijn en het schijnt uit de noodwendigheid van de dingen voort te vloeien, dat, in een tijdsgewricht als waarin wij thans verkeeren, de wensch kenbaar gemaakt wordt, dat de regeering ook de hulp inroept van anderen dan van hen, die als hare vaste medewerkers zijn aangewezen. Immers deze medewerkers, de Rijksbouwmeesters, zoeken evenzeer in hunne richting, die echter niet als **de** richting erkend wordt, welke richting de regeering buitendien, zooals ik zooeven reeds zeide, ook niet als de eenige gewenschte zou willen opdringen. Wanneer dus andere richtingen ook haar aandeel aan het totstandbrengen van overheidsgebouwen voor zich opeischen, dan is dit niet slechts, omdat de Overheid, eerder dan particulieren, de gelegenheid opent voor het ontwerpen van monumentale bouwwerken, omdat zij dus ook wel eens een groot gebouw willen tot stand brengen, doch zeker in de voornaamste plaats, omdat ook die richtingen hare denkbeelden en hare aesthetische oplossingen ten bate van de overheidsgebouwen wenschen aan te wenden.

De Minister wees er verder op, dat het vroeger niet zoozeer een keuze van architectuur-richting was, maar meer een persoonskeuze, bijv. Jacob van Campen voor het Amsterdamsche Raadhuis. De oneenigheden, die tusschen hem en den stadsarchitect en de ambtenaren, die vanwege de overheid toezicht hielden, ontstonden, waren een gevolg van het conflict tusschen den artist en de administratie, die geneigd is, de koorden van de beurs strak te houden.

Onder de Republiek was het beheer der Landsgebouwen opgedragen aan controleurs, die bij belangrijke gebouwen de hulp inriepen van architecten.

Het conflict Jacob van Campen en de ambtenaren achtte de Minister een uitzonderingsgeval.

Immers toenmaals kwamen soortgelijke regelingen herhaaldelijk voor en niet overal zal oneenigheid het gevolg zijn geweest. Bovendien weet men van te voren, dat de verhouding tusschen artist en ambtelijk toezicht van huis uit delicaat is en met goeden wil en tact zal toch zeker veel zijn te bereiken.

Nadat de Minister een historisch overzicht had gegeven van de wijze, waarop in de 19de eeuw de positie van den Rijksbouwmeester was ontstaan en gewijzigd, deelde hij mede dat hij gemeend had aan de opdracht te moeten verbinden een onderzoek naar de bestaande inrichting van den dienst in diens vollen omvang, omdat — zag hij wel — grondige kennis van hetgeen thnns bestaat, vereischt wordt als basis van voorstellen, welke geheele wijziging van den toestand wellicht tengevolge zouden kunnen hebben.

Wordt vervolgd.

HET BOUWONGELUK TE BERLIJN.

Als de internationale gebeurtenissen op architectuur gebied ons interesseeren, zal zeker het groote Bouw-ongeluk te Berlijn, de Nederlandsche-architecten met schrik bevangen hebben.

De verbouwing voor de uitgevers firma Rudolf Mosse, bestond uit het optrekken van een aantal verdiepingen op het bestaande kantoor-gebouw dezer firma in het centrum van Berlijn. Dat bij het instorten der juist gereed zijnde bovenste verdiepings-vloer zooveel menschenlevens te betreuren zijn, vloeit voort uit het feit dat het bedrijf in de oude, beneden-verdiepingen, ongestoord voortging, en dus het personeel tijdens hun arbeid door de vallende massa's verrast en met dezen tot op de kelder-verdieping néérstortte.

Het bezwijken der boven-verdieping wordt in het officieele verslag der Berlijnsche Bouwpolitie (zie Berliner Tageblatt van Zaterdag 27 Januari) toegeschreven aan een over-belasting der vloer door plaatselijke ophooping van grint (die door gestadigde regenval nog verzwaard was). Hoewel de verbouwing op naam van architect Mendelsohn stond, had deze met het constructieve gedeelte, nog met de leiding der bouw iets te maken. Hem was slechts de vormgeving en de aesthetische verzorging opgedragen. Van eenige verantwoordelijkheid zijnerzijds is geen sprake.

Het heeft ons voor de persoon van Erich Mendelsohn verheugd, dat hem geen blaam treft, hij is ons symphatiek geworden en wij kennen zijn werk door de uitgave van zijn ontwerpen in Wendingen.

Hier is wederom eens een bouw, die op economische wijze tot stand moest komen en waar de architect, hoewel erkent als de ziel van de bouw, zich tevreden moet stellen met de bemanteling van zijn vormbepalende gedachten.

H. Th. W.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST.

STUDIE-PRIJSVRAAG.

Het bestuur der Nederlandsche Vereeniging voor ambachts- en nijverheidskunst schrijft voor leerlingen van Nederlandsche kunstambacht- en kunstnijverheidsscholen een studie-prijsvraag uit.

Gevraagd wordt een ontwerp voor een Lidmaatschapskaart der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst. (V. A. N. K.)

Het ontwerp mag zijn gedacht of uitgevoerd in lithografie, typografie of houtsnede. Formaat hoogstens 15 bij 11, minstens 13½ bij 9 c.M. De volgende tekst moet worden gebezigd, duidelijk leesbaar zijn en goed geplaatst voor het practisch gebruik:

Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (V. A. N. K.)

Bewijs van Lidmaatschap

voor

te

Quitantie voor contributie als lid, stemgerechtigd lid, lid-begunstiger, aspirantlid, over de -e helft van 19 = f
bijslag (verplicht) ½ × f =
vrijwill. bijdrage ½ × f =

f

De Penningm.:

De inzending moet geschieden voor of op den 15en April 1923 aan de Dagteekenschool voor Meisjes, Gabriel Metsustraat 16, Amsterdam, onder motto, met bijvoeging van een gesloten enveloppe, van buiten met het motto voorzien en bevattende naam en adres van den inzender-ontwerper. Op het adres moet vermeld staan: *Studieprijsvraag V.A.N.K.*

De jury is samengesteld uit de heeren: J. B. Heukelom, leeraar aan de Quellinusschool te Amsterdam; A. P. Smits, Aerdenhout en N. J. van de Vecht, leeraar aan de Dagteekenschool voor Meisjes te Amsterdam.

De uitspraak zal omstreeks aanvang Mei volgen. Zoo mogelijk en indien de belangrijkheid der inzendingen daartoe leidt, zullen zij worden tentoongesteld in een inrichting van onderwijs of dergelijke. Het juryrapport wordt gepubliceerd in het orgaan der V. A. N. K. en aan de directies der verschillende scholen van ambachts- en nijverheidskunstonderwijs toegezonden.

Uitgeloofd wordt als *eerste prijs f 30.—; als tweede prijs f 20.—*; aan deze prijzen is kosteloos aspirant-lidmaatschap der vereeniging verbonden, terwijl dit laatste bovendien wordt toegekend aan de ontwerpers van twee in waarde op deze eerstbekroonde volgende inzendingen.

De vereeniging verkrijgt het recht deze vier ontwerpen in haar orgaan te reproduceeren. Indien zij wenscht ze als lidmaatschapskaart te doen uitvoeren en in gebruik te nemen, zal daaromtrent nader met den bekroonde overleg worden gepleegd. De terugzending der ontwerpen geschiedt uiterlijk twee maanden na de uitspraak.

Inlichtingen geeft het Archief der V. A. N. K., Westeinde 9, 's Gravenhage tot 15 Maart e.k.

HET BESTUUR DER NEDERL. VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST (V. A. N. K.)

Januari 1923.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

Dinsdag 13 Februari, 's avonds 8 uur, Heerengracht 545-549. Voordracht van den architect Bruno Taut, over: „Frülicht", Baugedanken der Gegenwart, met lichtbeelden.

Deze lezing is toegankelijk voor alle leden en donateurs van het Genootschap. Introductie toegestaan.

Concept-notulen der 1447e ledenvergadering, gehouden op Dinsdag 30 Januari 's avonds 8 uur. Heerengracht 545-549. Voorzitter de heer Blaauw. Van het Bestuur afwezig met kennisgeving van verhindering de heer B. T. Boeyinga.

De notulen der 1445e ledenvergadering worden gelezen en zonder verandering goedgekeurd.

De voorzitter installeert met een kort woord van welkom de heeren de Bie Leuveling Tjeenk, Remiens, Feltkamp en van Driel.

Bij punt C. der agenda, benoeming van een lid in de commissie van redactie, merkt de heer Staal op, dat het wenschelijk is een actief lid in deze commissie te benoemen, hij acht hiervoor den heer Wijdeveld den aangewezen man.

De voorzitter merkt op, dat het natuurlijk de bedoeling is een actief redactielid te benoemen; de vorige vergadering heeft evenwel reeds besloten, dat er niet meer dan twee bestuursleden in de redactie zitting zouden nemen.

Uitgebracht worden 16 geldige stemmen, waarvan 11 op den heer Boeken.

De heer Boeken vraagt of overweging mogelijk is, doch aanvaardt ten slotte onvoorwaardelijk zijn benoeming, en verzekert op een desbetreffende vraag van den voorzitter, dat hij ten volle bereid is zich een actief redactielid te betoonen, dit in afwijking van wat spr. meent te zien van de meeste afgevaardigde leden, die een commissiefunctie aanvaarden.

Tijdens de stemopname vraagt de voorzitter wie het woord verlangt over het nieuwe blad. Spr. beschouwt de verschijning in een nieuwen vorm als een teeken dat er iets gebeurd is, vraagt of de leden van meening zijn dat het een verbetering is, gispt geringe activiteit van leden waar het op meewerken aankomt, voert als bewijs aan, dat verschillende leden publiceerden in andere bladen, wijst op de publicatie van den heer Kramer in twee bladen tegelijk en niet in Architectura, wat spr. een ongepaste aardigheid vindt.

De heer Staal merkt op, dat de heer K. met zijn artikel toch geen kans gehad zou hebben bij de redactie van Architectura.

De heer Wijdeveld acht de kritiek, door een van de leden in het vorige nummer op de verschijning van het blaadje uit geoefend onjuist. Spr. vindt het van een groote braafheid, om niet te zeggen dufheid, er sprankelt niets in van den geest, die toch van A. et A. moest getuigen als vereeniging van jongeren. De heer Kramer onderschrijft de meening van den heer Wijdeveld.

De heer Staal merkt op, dat de heer Wijdeveld zich wel wat erg hoog gestemd uit over wat er onder de leden zou leven. Als een juiste weerspiegeling van wat er onder hen omgaat, acht spr. het blaadje nauwelijksch burgerlijk genoeg, het is thans zooals wij geleerd hebben, dat de leden het wenschen en noodig hebben, alleen nog iets te goed.

Er was een aardig, pittig blaadje op den wensch van de leden weer opnieuw in het leven geroepen, de leden hebben het vertikt om er aan mee te werken, hebben niets van de mogelijkheden met zoo,n publicatie gesnapt.

De heer Wijdeveld meent, dat het Genootschap meer actieve leden verdient, doch acht het standpunt van den heer Staal niet geheel juist.

De heer Kramer wil de practische kant van het geval bezien. De redactie moet betaald worden. Werk, dat zooveel moeite en tijd kost, kan en mag in den tegenwoordigen tijd niet meer in vrije oogenblikken door enkelen gedaan worden.

De voorzitter merkt op, dat afgedwaald wordt. „Wendingen" moet de spiegel van het Genootschap blijven, het weekblad dient om direct actief op te kunnen treden, het gaat hier om den inhoud. Aan het blaadje zijn niet dezelfde eischen te stellen als aan „Wendingen". Van het vorige blaadje was de omslag alleen goed. De voorzitter spreekt zich verder uit voor een blad van zakelijke burgerlijkheid. Wenscht alleen een beteren vorm voor die burgerlijkheid. Aanstellen van een redacteur wordt te kostbaar.

De heer Staal merkt op, dat de *redactie* pas actief wordt, wanneer de *leden* actief worden, anders voert ze niets uit; de leden hebben het dus aan zich zelf te danken wat er uit groeit. Een vraag in het vorige nummer tot een tiental leden gericht, werd door geen van hen beantwoord.

De heer Wijdeveld vat in een slotwoord de geschiedenis van de beide blaadjes samen, waarin telkens uitkomt, dat de wensch van een contactgevend blaadje bij de leden aanwezig is; maar dat het daarbij dan ook blijft; tot daden komt het niet van dien kant.

Punt *d* van de agenda. „Verkiezing van een lid in de schoonheids-Commissie van Baarn".

Bij herstemming krijgt de heer Wormser 9, de heer v. Anrooy 7 stemmen, zoodat de heer Wormser gekozen is.

Punt e van agenda „Tentoonstellingsraad".

De Voorzitter doet mededeeling over de voorgenomen tentoonstelling in het Stedelijk Museum, zegt, dat het Bestuur besloot niet aan deze tentoonstelling mede te werken, daar de opzet te klein geacht wordt en het Bestuur zich voor de te maken kosten niet verantwoord acht voor de leden.

Verschillende op handen zijnde tentoonstellingen in het Buitenland worden besproken.

Bij de rondvraag wordt het antwoord op het adres aan B. en W. besproken, besloten wordt het Bestuur te machtigen een nieuw adres te zenden. Volgt sluiting.

CORRESPONDENTIE.

Een lijst van leden, die reclameerden over het ongeregeld ontvangen van „Wendingen", wordt hieronder afgedrukt. De nummers, die thans toegezonden werden, zijn achter de adressen vermeld.

Daar het ongeregeld ontvangen vaak voortvloeit uit onjuiste adresseering, worden leden dringend verzocht hun adresveranderingen steeds *duidelijk leesbaar* aan den secretaris op te geven.

Verder dient opgemerkt dat het bezorgen der rollen door de post vaak zeer veel te wenschen over laat. Zonder hierover in details te treden zij medegedeeld, dat, van de laatste zendingen van „Wendingen" 15 nummers, voor leden in Rotterdam, waarvan de adressen geheel juist bekend waren, van 1 tot 3 keer toe als onbestelbaar teruggezonden werden.

Leden worden dringend verzocht direct kennis te geven van het niet-ontvangen van „Wendingen".

Reclames ingekomen later dan 14 dagen nadat in het weeklad kennis gegeven werd van het verschijnen van een nummer van „Wendingen", zullen ter zijde moeten worden gelegd.

P. Kwik, Zijlsingel, Leiden. No. 6, 7, 8 en 11.
H. L. Engberts, Dibbetstraat 22, Den Haag. No. 9, 10, 11 en 12.
P. de Vries, St. Anna-Parochie. No. 11 en 12.
P. J. Ph. Schumacher, Baarsstraat 16, A'dam. No. 9 en 10.
H. Lamberts, Waldeck-Pyrmontstr. 37, Haarlem. No. 11.
Cor Alous, Beukelsdijk 50a, Rotterdam. No. 12.
Alb. Otten, Waldeck-Pyrmontlaan 10, R'dam. No, 12.
Ph. M. B. Corstens, Sophiastraat 38, Breda. No. 11.
L. Oger, Avenue des Champs élyséés 93, Paris. No. 7, 8, 9, 10, 11 en 12.
Mejuffr. M. F. H. Snethlage, Pieter de Hooghstrart 90, A'dam. No. 9, 10, 11 en 12.
H. Zondag, p/a J. Smits, Esschenbruggerweg, Coevorden. No. 11 en 12.
A. Verhage, West-Zeedijk 74b, R'dam. No. 12.
E. Elderenbosch, Jacob v. Lennepstr. 34, A'dam. No. 11.
Otto Baarda, Brederodestr. 51III, A'dam. No. 11.
J. A. Niegeman, Pension Menting, Bakenessegracht 65, Haarlem. No. 11.
C. Donkervoet, Bollenhofschestr. 115, Utrecht. No. 9, 10, 11 en 12.
J. G. A. Peeters, Oost-Zeedijk 190b, R'dam. No. 7 en 8.
H. A. Schram, Spoorsingel 52, R'dam. No. 12.
C. N. van Goor, 's Gravendijkwal 71, R'dam. No. 12.
Jac. Jongert, Mildersstraat 30b, R'dam. No. 12.
J. Luthmann, Papaverhof 14, Den Haag. No. 11
Walther Dahlen, Henegouwerlaan 6b, R'dam. No. 12.
Ir. J. Emmen, Heemraadplein 2b, R'dam. No. 12.
Lucien la Grillière, Haarlemmerdijk 7, A'dam. No. 9, 10, 11 en 12.
Jan Kuyt, N. Z. Voorburgwal 361—375, A'dam. No. 9, 10, 11 en 12.
Jan Dorland, 2e Helmerstr. 8III, A'dam. No. 12.
Hans Beers, Bergen aan Zee, No. 11.
S. L. Barenbrug, Tuinstr. 108, Tilburg. No. 11.
C. Minnis, Nic. Beetsstraat 69, Amsterdam. No. 9, 10, 11 en 12.
N. P. de Koo. Mathenesserlaan 418, R'dam. No. 12.
F. J. Klompers, Hasselaersplein 9, . No. 11.
L. C. v. d. Vlugt, Burg. Meinezlaan 52, R'dam. No. 12.
J. Rädecker. Groet (Schoorl). No. 9, 10, 11 en 12.
Tj. Bottema, Rue de l'Armerique 14, Paris XV. No. 12.
B. v. d. Lecq, Burchtstraat 3, Wassenaar. No. 11.

Hiermede sluit de redactie de correspondentie over de verzending van nummers van den vorigen jaargang van Wendingen.

Als No. 1 van „Wendingen" jaargang 1923 verscheen een glas in lood nummer van werk van Roland Holst.

Leden, die onverhoopt dit nummer niet ontvingen, worden verzocht dit p.o. aan de administratie van Architectura, Heerengracht 545-549 te willen berichten.

Reclames, ontvangen na 25 Februari, zullen ter zijde moeten worden gelegd.

De Secretaris,
J. BOTERENBROOD.

Hoewel er in dit blaadje eenige malen om verzocht werd, zijn er nog enkele leden, die verzuimden hun contributie te voldoen.

Aan deze leden werd een ingevuld girobiljet toegezonden.

Ter voorkoming van verderen administratieven omslag worden zij verzocht het bedrag hunner contributie vóór of op uiterlijk 16 Februari op de rekening van het Genootschap over te doen schrijven.

Voor het Bestuur,
de Penningmeester P. VORKINK.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMM. V. RED.: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, IR. A. BOEKEN, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 7 — 17 FEBRUARI 1923

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN.

DOOR IR. JAN GRATAMA

(Vervolg)

Voor een vruchtbare bespreking werd ingesteld een sub-commissie, bestaande uit de heeren Gratama, Kok, Kropholler en Rosenwald, die tot taak had een onderzoek in te stellen naar de huidige werkwijze van den dienst der Landsgebouwen.

De vooraanstaande bouwkundige ambtenaren werden eens of meermalen door de commissie of de sub-commissie gehoord. Zoo de beide Rijksbouwmeesters, de heeren Knuttel en Teeuwisse, benevens de heeren Bremer, Crouwell, Prent, Blaauw, Friedhoff en Lutmann, terwijl tevens inlichtingen werden verstrekt door vertegenwoordigers van de groep: „Lands- en Justitiegebouwen" van den Bond van Technici, de heeren Bok, Engberts en Wijdels de Jongh.

De commissie bezichtigde het nieuwe Post- en Telegraafgebouw te Rotterdam, waarbij de Rijksbouwmeester Knuttel, de Adjunct-R. B. Bremer en de Bouwk. Hoofdambtenaar Oomen voorlichting gaven.

De taak, welke aan de commissie werd opgedragen, laat zich als volgt omschrijven:

1e. zich op de hoogte te stellen van de wijze waarop de dienst der Landsgebouwen thans werkt;

2e. na te gaan, welke bezwaren aan de gevolgde werkwijze mochten zijn verbonden;

3e. voorstellen tot reorganisatie te doen;

4e. daarbij in overweging te nemen de mogelijkheid en wenschelijkheid, dat particuliere architecten aan het totstandkomen van belangrijke Rijksgebouwen zullen deelnemen.

Bij den bestaanden toestand behoort tot den dienst van het 1ste district der Landsgebouwen het beheer over en het toezicht op het onderhoud van:

A. 1. bestaande, in aanbouw of in voorbereiding zijnde gebouwen voor den post- en telegraafdienst in de provinciën N.-Holland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Drenthe, Groningen en Friesland; 2. de gebouwen (kantoren, woningen van ambtenaren, enz.) voor de onder het Departement van Financiën ressorteerende takken van dienst, gelegen in dezelfde provinciën; 3. de gebouwen voor den dienst van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, gelegen in dezelfde provinciën, met uitzonderzondering van de landbouwproef- en contrôle-stations en van de gebouwen voor den meteorologischen dienst in deze provinciën, doch met inbegrip van de landbouw-onderwijsinrichtingen, gelegen in de provinciën *Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant* en *Limburg*

B. de voorbereiding en de stichting van, zoomede het beheer over en het onderhoud van:

1. het gebouw voor het Centraal Magazijn voor de Rijkstelegraaf te 's-Gravenhage; 2. het gebouw voor het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's-Gravenhage.

Tot den dienst van het 2de district der Landsgebouwen behooren:

A. het beheer en het toezicht en het onderhoud van belangrijke gebouwen te 's-Gravenhage, als:

de gebouwen van de Departementen van Algemeen Bestuur; de Grafelijke Zalen op het Binnenhof; de gebouwen van Staten-Generaal; het gebouw van den Raad van State; het gebouw van den Hoogen Raad der Nederlanden; het gebouw van de Koninklijke Bibliotheek; het gebouw van de Algemeene Rekenkamer; het Valkenhof; het Mauritshuis; de gebouwen van het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie; de gebouwen der Rijkspostspaarbank te Amsterdam; verder de bestaande, in aanbouw of in voorbereiding zijnde gebouwen voor den post- en telegraafdienst in de provinciën Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg; de gebouwen voor de onder het Departement van Financiën ressorteerende takken van dienst gelegen in Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg;

de gebouwen voor den dienst van het Departe-

EXLIBRIS ONTW. M. DE KLERK

van Landbouw, Nijverheid en Handel, voor zooveel gelegen in de provinciën *Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant* en *Limburg*, met uitzondering van de landbouw-onderwijsinrichtingen, benevens de landbouw-proef en contrôlestations en de gebouwen voor den meteorologischen dienst, gelegen in de provinciën *Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Drenthe, Groningen* en *Friesland*.

De voor den dienst der verschillende Departementen en andere inrichtingen van Algemeen Bestuur gehuurde perceelen te 's-Gravenhage.

B. de voorbereiding en de stichting van, zoomede het beheer over en het onderhoud van het proefstation voor bacteriologische waarnemingen te Groningen.

Voorts worden de voorbereiding en de stichting van nieuwe gebouwen, zoomede de uitbreiding en de verbouwing der bestaande gebouwen, ressorteerende onder het Departement van Waterstaat, Financiën en Landbouw, Nijverheid en Handel, aan een der Rijksbouwmeesters, naar keuze van den Minister van Waterstaat, opgedragen.

De Rijksbouwmeesters ontvangen dus hunne opdrachten zoowel van den Minister van Waterstaat, als van den Minister van Financiën en van dien van Landbouw, Nijverheid en Handel.

De dienst der Landsgebouwen kan worden gesplitst in twee onderdeelen:

a. die van het onderhoud en van weinig belangrijke verbouwingen;

b. die van de voorbereiding en uitvoering van nieuwe gebouwen en van belangrijke verbouwingen.

Wat het onderdeel sub *a.* betreft, is het toezicht op het onderhoud opgedragen aan acht districtsbouwkundigen, die hunne voorstellen betreffende onderhoud of weinig belangrijke wijzigingen aan de Rijksbouwmeesters toezenden, toezicht houden op uitvoering van werken en de verrekeningen op alle vorenbedoelde werken in ontwerp vaststellen.

Eene enkele maal wordt hun ook wel — hoezeer zulke als ongewenscht wordt erkend — bij overlading van het bureau van den daarbij betrokken Rijksbouwmeester, werk opgedragen, waarmede ook gewichtige aesthetische en financiëele belangen gemoeid zijn, doch dit geldt dan meer als een noodmaatregel.

Wat het onderdeel sub *b.* aangaat, geschiedt het ontwerpen van de plannen, op grond van de aan de diensten verstrekte gegevens, niet meer door de Rijksbouwmeesters zelf, doch door de aan hen toegevoegde — veelal jongere — ambtenaren. De hoofden van de diensten grijpen dan meer of minder in, naarmate die jongere ambtenaren blijken leiding te behoeven en, voor het overige, voor zooveel noodig is om de algemeene verantwoordelijkheid op zich te kunnen nemen.

In zeer vele gevallen blijken ontwerpen en uitvoeren niet in een hand te kunnen blijven, zij het dat overleg — wat de aesthetische belangen betreft — tusschen ontwerper en uitvoerder zooveel mogelijk plaats vindt. Er wordt intusschen zooveel doenlijk naar gestreefd, dat de ontwerper ook uitvoert en de volledige technische en financiëele verantwoordelijkheid mede aanvaardt.

Wat de voorbereiding betreft, wordt algemeen geklaagd over de onvoldoende wijze, waarop de programma's van de eischen, waaraan de onderscheidene bouwwerken moeten voldoen, worden voorbereid, Bij het opmaken dier programma's hebben, van de zijde van den dienst, voor welken de gebouwen bestemd zijn, dikwijls te veel personen medezeggenschap, terwijl de plannen te dikwijls veranderd worden. Zulks heeft ten gevolge dat niet behoorlijk kan worden doorgewerkt, waardoor de toewijding verslapt en ten slotte onvoldoende oplossingen worden verkregen. Bij den langen duur, die met de voorbereiding van het definitieve plan gemoeid is, blijkt wisseling van personeel onvermijdelijk, zoodat soms een derde of vierde medewerker eerst voltooit, hetgeen door diens voorgangers achtereenvolgens werd ontworpen en gewijzigd.

Het toezicht op de uitvoering en het in ontwerp vaststellen van verrekeningen met de aannemers, berust bij de bouwkundige ambtenaren.

Wat de bezwaren betreft, verbonden aan den bestaanden toestand, doet zich allereerst, naar de commissie meent, — het bezwaar voor, dat, hoewel de Minister van Waterstaat verantwoordelijk is voor den goeden gang van den dienst der Landsgebouwen, de Rijksbouwmeesters, buiten deze bewindsman om, ook opdrachten moeten aanvaarden van nog twee andere Ministers, zoodat de Minister van Waterstaat zeer moeilijk een overzicht kan verkrijgen van den omvang van den dienst en dus evenzeer van het personeel, dat voor de uitoefening van dien dienst noodig is.

Een voornaam bezwaar voor de commissie is de overlading van de hoofden van dienst en van hunne onmiddelijk ondergeschikten tengevolge van te groote uitgebreidheid van de taak, welke hun is opgelegd en dientengevolge van het personeel, hetwelk aan hen is toegevoegd, en waardoor de arbeid, die behoorde te geschieden door Rijksbouwmeesters of Adjunct-Rijksbouwmeesters, moet worden overgelaten aan ambtenaren van lageren rang. Hieruit wordt veel verklaard van hetgeen de commissie als ongewenscht in den dienst heeft aangetroffen.

Daarbij komt, dat het administratieve deel van den werkkring der Rijksbouwmeesters zoo veelomvattend is geworden, dat hun voor het zelf opmaken van ontwerpen de tijd geheel ontbreekt en zij er zich toe moeten bepalen op vele onderdeelen van hun dienst niet meer dan een globaal toezicht uit te oefenen. Zulks heeft vaak het ongewenschte gevolg, dat jonge architecten opdrachten uit te werken krijgen, waarvan de beteekenis uitgaat boven de door hen verworven ervaring. Van de persoonlijke leiding van de hoofden van dienst kan niet voldoende invloed verwacht worden — overladen met beslommeringen van allerlei aard als zij zijn — om te waarborgen, dat niet alleen het aesthetisch-technische, doch ook het economische deel der voorbereiding tot zijn recht komt. Waar dus eenerzijds reeds voldoende leiding en contrôle ontbreekt om te komen tot de technisch en economisch meest gewenschte oplossing, moeten bovendien anderzijds het in ontwerp vaststellen van verrekeningen en het voeren van andere onderhandelingen van financiëelen aard met aannemers te veel geschieden door ambtenaren van lageren rang, waardoor de voor het Rijk meest voordeelige oplossing der zich daarbij voordoende vragen niet wordt gewaarborgd.

Hierbij komt dan nog, dat de voorbereiding van een programma van eischen voor eenig gebouw te stroef loopt; vermeld werd reeds, dat dit bezwaar door den dienst zelf gevoeld wordt. De opdrachtgever is, in het algemeen, onkundig in architectuur en van den ambtenaar, die den opdrachtgever vertegenwoordigt, is een volledig, ook bouwkundig, doordacht programma niet te verwachten. Naar gelang de architect, die de projecten zal uitwerken, eerder bij de bespreking tegenwoordig is en zal kunnen raden, hetzij tot het maken van nieuwe gebouwen, hetzij tot het ondernemen van doelmatige verbouwingen, d. i. aanstonds eenige leiding kan geven aan hetgeen ten slotte architectonisch-economisch moet worden verwezenlijkt, zal eene betere samenwerking worden verkregen. Evenzeer wordt het bezwaar gevoeld, dat — althans in den regel — de betreffende diensttak niet iemand met voldoende volmacht afvaardigt. Het telkens heen en weer zenden en vele malen wijzigen der ontwerpen is dientengevolge niet te ontgaan, hetgeen de voorbereiding duur maakt.

Den thans gebruikelijken gang van zaken keurt de commissie af; het is haar trouwens gebleken, dat met name ook de Rijksbouwmeester in het 2e district verbetering op dit punt gaarne zou bevorderen.

EXLIBRIS ONTW. M. DE KLERK

Vooral — voor zooveel de commissie heeft kunnen nagaan — de wijze, waarop samenwerking tusschen den dienst der Landsgebouwen en het Hoofdbestuur der Posterijen, Telegrafie en Telefonie plaats vindt, laat veel te wenschen over. Eenerzijds komt het bijna als regel voor — ook bij postkantoorgebouwen van weinig beteekenis — dat herhaaldelijk nieuwe ontwerpen moeten worden gemaakt vóór men tot de uitvoering kan geraken; anderzijds wijzigen de inzichten dezer administratie in de locale ontwikkeling en eischen van den dienst, zelfs nadat reeds met den bouw van een kantoor is begonnen, zich veelal nog zoodanig, dat, ook tijdens dien bouw, ingrijpende wijzigingen moeten worden aangebracht. De gang van zaken bij het nieuwe postkantoor te Rotterdam is van het laatste een duidelijk voorbeeld.

De gebouwen acht de commissie in het algemeen met onvoldoenden zin voor economie ontworpen, doordien het nuttig gebruik der verschillende ruimte niet voldoende bestudeerd wordt, mede tengevolge van de hiervoren reeds vermelde gebrekkige samenwerking bij de voorbereiding ten aanzien van een te stichten gebouw.

De plannen en de ramingen, welke tot grondslag strekken van de besluiten om over te gaan tot nieuwe gebouwen, of tot belangrijke verbouwingen, worden voorts niet steeds met voldoende nauwkeurigheid opgemaakt.

Door een en ander kan, naar de commissie meent, niet uitblijven, dat de totaalkosten als regel tegenvallen.

De omschrijving, welke in de bestekken voorkomt, is, naar het oordeel der commissie, als regel — wat de technische uitvoering der gebouwen betreft — te weinig gedetailleerd en is te vaak in vage bewoordingen gesteld, hetgeen aanleiding moet geven tot tal van misverstanden, leidt tot onnoodige verrekeningen en contractanten — immers Rijk en aannemer — te weinig tegenover elkander bindt.

In geld uitgedrukte posten worden te veelvuldig en tot te groote bedragen in de bestekken opgenomen.

Een overdreven gebruik van verrekenposten kan — naar het der commissie toeschijnt — aanleiding geven tot allerlei wijzigingen zonder bijzondere machtiging en tot zeer uitgebreide verrekeningen van meer en minder werk, welk een en ander niet in het voordeel van den opdrachtgever is.

Van de bezwaren, verbonden aan de inrichting der bestekken, is de commissie gebleken door de bestudeering der bestekken voor:

a. het nieuwe gebouw voor het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel;

b. het nieuwe nevengebouw voor het Hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie aan de Kortenaerkade, te 's-Gravenhage;

c. het post- en telegraafkantoor te Haarlem;

d. het pakketpostgebouw te Groningen.

Bij de overweging van hetgeen in de organisatie zou moeten worden veranderd, meende de commissie als vaststaande te moeten aannemen, dat een van de grondslagen van de inrichting van den dienst moet zijn, dat particuliere architecten aandeel in de regeeringsopdrachten zullen ontvangen.

Zij meende zich tot dit standpunt gerechtigd, allereerst door hetgeen de Minister in zijne installatierede had opgemerkt, doch — ook afgescheiden hiervan — doordat ook zij van meening is, dat de onderscheiden stroomingen, welke zich op het gebied der architectuur voordoen, in grooter mate deel moeten hebben aan het totstandbrengen van regeeringsgebouwen dan uiteraard valt te bereiken door het streven van een beperkt aantal — zij het ook bekwame — Rijksambtenaren.

De commissie heeft niet nagelaten te overwegen, of en in hoeverre het in het algemeen belang moet worden geacht op ruimer schaal, dan tot heden geschiedde, opdrachten aan particuliere architecten te verstrekken.

Eene minderheid der commissie huldigt de stelling, dat de Rijksbureaux door de vele gelijksoortige opdrachten en de daarbij opgedane ervaring als het ware geacht kunnen worden gespecialiseerd te zijn voor de aan hunne zorgen toevertrouwde dienstgebouwen, waarin een grootere waarborg is gelegen, dat deze gebouwen in technisch en economisch opzicht aan hunne bestemming beantwoorden, dan bij opdrachten aan particuliere architecten, die met de eischen van den dienst, in die gebouwen uit te oefenen, geheel onbekend zijn en van wie derhalve bij het opstellen van het programma van eischen, slechts in eene beperkte mate leiding kan uitgaan.

(Wordt vervolgd.)

BOUW POST- EN TELEGRAAFKANTOOR TE HAARLEM.

Bericht op schrijven aan het Ministerie van Financiën, van 30 December 1922:

Ik heb de eer U mede te deelen, dat, hoewel ik volkomen de bezwaren, uit architectonisch en aesthetisch oogpunt aangevoerd tegen het weglaten van den toren van het Post- en Telegraafgebouw te Haarlem, erken, ik U echter moet doen opmerken dat bij den zorgelijken toestand van 's-Lands financiën deze bezuiniging geboden is.

Overigens moge ik U erop wijzen, dat het besluit, om het door U bedoelde gedeelte van het gebouw achterwege te laten, van voorloopigen aard is, zoodat bij eventueel gunstiger worden van de financieele omstandigheden alsnog tot den afbouw zou kunnen worden overgegaan.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

In de 1448e ledenvergadering van het Genootschap, gehouden op Dinsdag 13 Februari l.l., sprak Bruno Taut, Architect uit Maagdenburg over „Frülicht, Baugedanken der Gegenwart". Van deze lezing wordt in een volgend nummer van het weekblad een verkort verslag opgenomen.

WOENSDAG 28 FEBRUARI a.s., 's avonds 8 uur, Heerengracht 545-549, voordracht van Dr. A. W. Bos, Directeur Publieke Werken, over Groot Amsterdam.

Deze voordracht is toegankelijk voor alle leden en donateurs van het Genootschap. Introductie toegestaan.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer Joh. B. Smits, Directeur der Dagteeken- en Kunstambachtschool voor meisjes te Amsterdam, door N. J. van der Vecht en J. F. Staal.

Als buitenleden werden door het Bestuur aangenomen de heeren G. Stephen Koelewijn, Architect te Baarn; E. J. de Maar, b.i. te Arnhem; Cris Agterberg, beeldhouwer te Utrecht; H. Sangster, c.i. te Bosschehoofd (N.Br.) en J. A. Lamens, bouwkundig ambtenaar te Den Haag.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMM. V. RED.: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, IR. A. BOEKEN, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 8 — 24 FEBRUARI 1923

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN.

DOOR IR. JAN GRATAMA

(Vervolg)

De tijd, welken een particuliere architect zal behoeven om b.v. met de eischen van den post- en telegraafdienst vertrouwd te geraken, ten behoeve van het eene enkele maal ontwerpen van een post- en telegraafkantoor van wellicht beperkten omvang, moet — naar de meening van de minderheid der commissie — als niet economisch besteed worden beschouwd.

De meerderheid der commissie meent daartegenover te moeten opmerken, dat hetgeen haar in het algemeen is gebleken — en, voor wat b.v. het post- en telegraafkantoor te Rotterdam betreft, hiervoor in het bijzonder werd vermeld — bezwaarlijk kan geacht worden aan de door de minderheid gehuldigde stelling steun te verleenen. Maar ook afgescheiden hiervan ligt het voor de hand, dat zoowel de Rijksbureaux als de particuliere architecten de meest juiste oplossing moeten opbouwen aan de hand van het programma van eischen, waarbij het verder van het artistiek en practisch inzicht van den ontwerper afhangt, in hoeverre die oplossing aan aesthetisch-economische eischen zal beantwoorden.

En zelfs laat zich de vraag stellen, of het voor den particulieren architect geen voordeel zou zijn bij het verkrijgen van eene opdracht, geheel onbevangen daartegenover te staan.

Het komt der commissie voorts voor, dat raadgevingen van particuliere architecten tot het bereiken van eene goede aesthetisch-economische oplossing — desnoods tegen de ambtelijke adviezen in — geenszins ter zijde gelegd zullen worden, ook al missen zij het ambtelijk gezag.

De meerderheid der commissie acht het dan ook niet aannemelijk, dat opdrachten tot stichting van regeeringsgebouwen aan particuliere architecten, die immers vaak met belangrijke bouwwerken van zeer verschillend karakter worden belast en derhalve de aesthetisch-economische zijde der bouwkunst — zij het op ander gebied — blootgesteld aan critiek hebben beoefend, minder waarborg zullen geven, dat zulke gebouwen in technisch en economisch inzicht aan hunne bestemming zullen voldoen, dan bij opdracht aan Rijksbureaux.

Wat de medewerking der particuliere architecten betreft, rezen deze twee vragen:

a. in welke mate zullen zij tot het oprichten van Rijksgebouwen in de gelegenheid moeten worden gesteld?

b. hoe zal hunne verantwoordelijkheid ten opzichte van de regeering worden geregeld?

Ad *a.* De bedoeling moet voorzitten, dat het aesthetisch vermogen, dat bij de beste kunstenaars — oudere en jongere — aanwezig is, wordt benut. Men beperke — naar de meerderheid meent — de medewerking dan ook niet al te zeer, omdat deze anders van te geringe beteekenis wordt.

Naar de meening van de minderheid der commissie, kan hetzelfde resultaat worden bereikt door eene oordeelkundige keuze der Rijksarchitecten; zij zou wenschen, dat de medewerking van particuliere architecten beperkt wordt tot de bij uitzondering voorkomende groote Rijksgebouwen en de minder belangrijke gebouwen, voor zoover de dienst der Landsgebouwen daardoor overbelast zou worden. De normale toestand, waarop bij de reorganisatie zou zijn te rekenen, zou dus haars inziens moeten wezen, dat de gebouwen worden ontworpen en uitgevoerd door Rijksarchitecten.

Het geregeld, voor een deel der werken, verstrekken van opdrachten aan verschillende particuliere architecten, zal bovendien — naar de meening der minderheid — veel meer kosten medebrengen.

Hiertegen moge worden aangevoerd, dat wanneer men inderdaad een vrije ontplooiing van de bouwkunst, ook waar het regeeringsgebouwen geldt, tot haar recht wil doen komen, men niet kan volstaan met daartoe de hulp in te roepen van

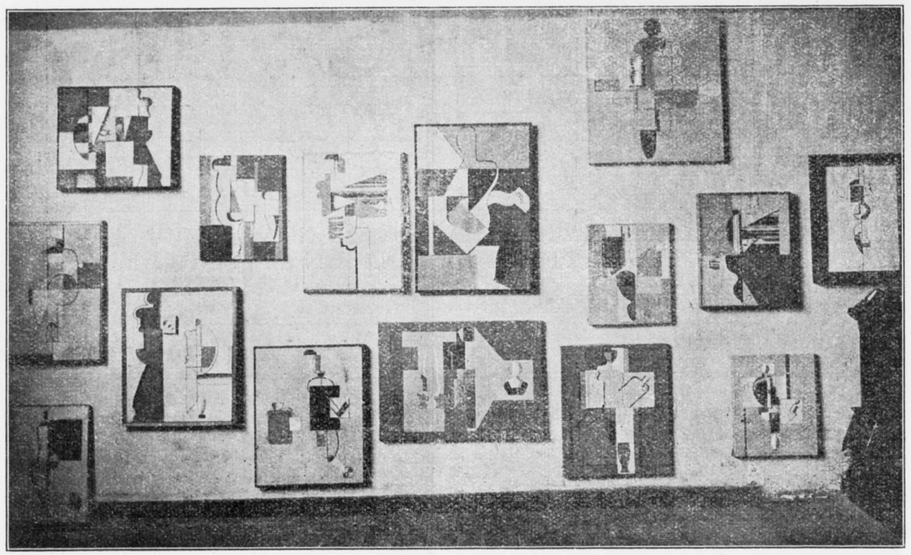

een aantal ambtenaren, die, hoe bekwaam ook, toch te gering in aantal zullen zijn om het geheele uitgestrekte gebied van de bouwkunst met de schier onbeperkte uitdrukkingsmogelijkheden te vertegenwoordigen.

Ieder kunstenaar moet zichzelf in zijne uitdrukkingswijze beperken; naar mate zijne kunde toeneemt, weet hij met minder meer te bereiken, doch volgt daarbij toch altijd in hoofdzaak de richting, die hem, vanwege zijne bijzondere geaardheid, in wisselwerking met de langzamerhand door hem gevolgde techniek, juist bij uitstek eigen is.

Deze omstandigheid immers maakt — ook bij beschouwing slechts van eenige *hoofd*richtingen — het aantal mogelijke uitingen daarin te uitgebreid dan dat men — naar de meerderheid der commissie meent — ook bij zeer zorgvuldige keuze van architecten, die met de taak van Rijksbouwmeester zouden worden belast met hun toch uiteraard beperkt aantal zou bereiken wat der regeering, blijkens de installatierede van den Minister, voor oogen heeft gestaan.

Eene meer frequente medewerking van particuliere architecten moet trouwens — naar der meerderheid oordeel — ook een goeden invloed uitoefenen op het werk van de Rijksbouwmeesters, omdat het voor hen een prikkel zal blijken met hunne collega's niet-ambtenaren op gelijken voet te blijven.

Doch zelfs aangenomen, dat bij de aanstelling van de Rijksbouwmeesters zou kunnen worden bereikt, dat de onderscheiden richtingen zouden zijn vertegenwoordigd, dan zou, na eenigen tijd, deze toestand toch niet meer aanwezig zijn. Telkens blijkt na een aantal jaren, dat nieuwe richtingen zijn opgekomen en de inzichten op architectonisch gebied zich hebben gewijzigd; het resultaat zal zijn, dat die nieuwe richtingen geene gelegenheid zullen hebben voor den Rijksdienst aan de daad te komen.

Wat het argument van de kosten betreft, rijst de vraag, of juist niet eene meer uitgebreide medewerking van particuliere architecten de gegevens zal verschaffen, waaruit zal kunnen blijken, of de ambtelijke wijze van behandelen van bouwaangelegenheden inderdaad ook de voordeeligste is. Bij zeer beperkte medewerking zijn de particuliere architecten te zeer in het nadeel, wat die vergelijking betreft, terwijl — naar de meerderheid meent — voorhands herhaaldelijk is gebleken, dat in het bestaande systeem de Rijksbouwdiensten niet tot goedkoope oplossingen zijn gekomen, en voorts, na instelling van den gereorganiseerden dienst, diens werking zal zijn af te wachten.

Mocht te gelegener tijd blijken, dat de minderheid ten deze juist heeft gezien, dan zou inderdaad de medewerking van particuliere architecten moeten worden beperkt — wellicht geheel moeten vervallen — doch dit zal dan toch niet dan op zeer deugdelijke gronden moeten geschieden.

Voorhands zou het werk, dat door de Rijksbureaux niet ter hand zal kunnen worden genomen — althans voor een deel — aan particuliere architecten kunnen worden uitgegeven. Daardoor zullen kostbare gegevens worden verkregen aangaande de wijze, waarop het werk tusschen Rijks- en particuliere bureaux voor het vervolg behoort te worden verdeeld.

De commissie meent, dat de verhouding tusschen regeering en particuliere architecten zoodanig moet zijn, dat laatstgenoemden volledig verantwoordelijk blijven; eene ambtelijke schakel zal tegenover de regeering met het oog op de algemeene contrôle intusschen volstrekt noodzakelijk zijn.

Slechts dan zal het, naar de meening der commissie, mogelijk wezen, dat de voor de besteding van 's-Rijks gelden aansprakelijke Minister bij de keuze zijnerzijds van den particulieren architect, behalve de verantwoordelijkheid voor de aesthetische eischen, evenzeer die voor de financiëele afwikkeling en de technische uitvoering van het werk door den architect, kan dragen.

Het ligt voor de hand, dat de particuliere architect echter niet rechtstreeks onder den verantwoordelijken Minister werkzaam zal kunnen zijn, terwijl eene rechtstreeksche overeenkomst tusschen den Minister en den particulieren architect niet tot stand zal kunnen komen. Afgescheiden van de omstandigheid, dat een Minister niet alle kwaliteiten in zich zou kunnen vereenigen, voor de voorbereiding van zoodanig stuk noodig, en derhalve daartoe voorlichting zal behoeven, zal ook met betrekking tot de goedkeuring van bestekken, het afgeven van verklaringen, inzake het voltooien van het werk, ter verkrijging van aanspraak op betaling, enz. ambtelijk onderzoek en ambtelijke sanctie niet gemist kunnen worden.

Reorganisatie van den dienst. Uit hetgeen voorafging, zal zijn gebleken, dat — naar de commissie oordeelt — de Rijksbouwbureaux in den omvang, waarin zij thans bestaan, niet kunnen blijven gehandhaafd. Overwogen moge daarbij worden, dat de aan het hoofd der bureaux geplaatste architecten in zooverre eene, van ambtenaarsstandpunt beschouwd, buitengewone positie innemen, dat het, behalve technisch en administratief bekwame personen, moeten zijn kunstenaars. Dit laatste sluit in zich, dat zij veel minder arbeid. dan in andere diensttakken mogelijk is, aan anderen kunnen overlaten.

De omvang van de bureaux moet derhalve zoodanig zijn, dat de hoofden daarvan, naast verzorging van eene behoorlijke architectonische voorbereiding van de aan hun diensttak toevertrouwde huisvesting van Rijksdiensten, de gelegenheid hebben daarbij ook in technisch en administratief opzicht volledig leiding te geven, zoodat uit dien hoofde de omvang niet grooter mag zijn dan van een goed geoutilleerd architectenbureau.

Met het oog op de eischen der aesthetica is het — naar het oordeel der commissie — ontoelaatbaar, dat — gelijk tot nog toe veelal voorkwam — de voorbereiding van een bouwwerk, dat immers tevens een kunstwerk is, van de eene hand in de andere overgaat, waardoor de eenheid van de conceptie, de behoorlijke verwerking van het plan, de ontwikkeling van de ruimten en van

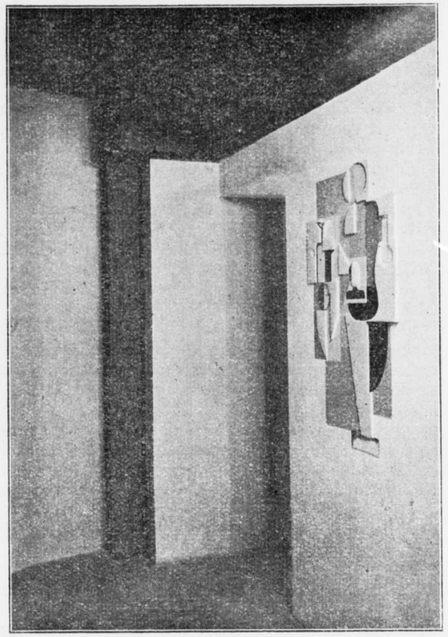

de gevels uit de plattegronden, verloren gaat. En te minder mag een toestand als de bestaande worden bestendigd, nu de voorbereiding van belangrijke bouwwerken te vaak door te jonge krachten wordt ter hand genomen, immers in een tijdperk van hunne ontwikkeling, waarin zij niet rijp zijn voor het oplossen van de problemen, waarvoor zij gesteld worden. Zelfs al zou daarbij meer leiding kunnen worden gegeven door de met administratieve beslommeringen overladen Rijksbouwmeesters dan thans mogelijk blijkt, dan nog zou eene zoodanige wijze van werken niet kunnen leiden tot architectonische oplossingen, waarin men tevens het goede kunstwerk zou mogen waardeeren. Binnen de grenzen van economie en techniek moet het talent van den ontwerper zich vrij kunnen ontplooien, zonder contrôle en ingrijpen van het hoofd van den dienst, die het ontwerp aesthetisch niet zoo doorvoelt als de ontwerper zelf. Ook hieruit volgt, dat de Rijksbouwmeester ontwerper behoort te zijn.

(Wordt vervolgd.)

VERZAMELAARS EN MUSEA.

Bij de voorzichtige, preutsche terughoudenheid, waarmee zoowel het publiek als de Musea de Nieuwe kunsten tegemoet treden, trekt het zeer

de aandacht, dat een Zweedsche verzamelaar zich in Berlijn een collectie „constructivistische" kunst verwierf, om ze zijn Vaderstad Göteborg te schenken.

Het Museum in Göteborg werd zoo het eerste museum, waarin de Nieuwe Europeesche kunst van het constructivisme tot duidelijke uitdrukking werd gebracht.

In deze collectie is werk van: El. Lissitzki, (Rusland), Moholo-Nagy en Peri, (Hongarije), Vicking en Eygeling, (Zweden) en Otto Freundlich, Arthur Ugal, Kurt. Schwitters, Walter Dexel, Fritz Huckenborg, Gert Gaden, Erich Buchholz en Oskar Fischer (Duitschland). Ook zijn een groot aantal Fransche schilderstukken reeds in het bezit van den verzamelaar.

De Berlijnsche „National Galerie", die zich als taak stelt de Europeesche kunst van de 19e eeuw te vertegenwoordigen, heeft wel is waar in het vroegere paleis van den kroonprins een afdeeling ingericht, die voor de kunst van den laatsten tijd heet opengesteld te zijn, daarmee is het evenwel niet verder gekomen dan een eerste begin (in de Hollandsche collectie is werk van Piet Mondriaan, van der Leck, van Doesburg, en in de Italiaansche van de jonge groep „Volori Plastici"); werk van Duitschers heeft ze echter tot nu toe nog niet geëxposeerd.

Ze gaf ons in uitstekend verzorgde en zeer te prijzen tentoonstellingen het, eigenlijk reeds historische, werk van Paula Modersohn, Frans Marc, Emil Nolde, August Macke en Paul Klee; maar ze schrikt er tot nu toe voor terug, kunst te exposeeren, waarvoor de museum-aesthetiek geen maatstaf heeft; kunst, die een radicale verandering vraagt van het inzicht in deze materie.

Het is werkelijk interessant te zien, hoe zelfs een Paul Klee, die sinds 1920 in Weimar onderricht geeft, zich met zijn, ongetwijfeld zeer rijpe en waardevolle aquarellen, aanpast bij het museumacademische karakter van deze kunstverzameling.

Kan men de werken van Klee en de zoo juist genoemden nog volgens het oude, decoratieve systeem tentoonstellen, voor constructivistische kunst moet men naar nieuwe methoden zoeken.

Eenige van die kunstenaars hebben dan ook voor hun gezamenlijke tentoonstelling in de salons reeds naar dergelijke methoden gezocht, zooals in Stuttgart, Oskar Schlemmer en Walli Baumeister, in samenwerking met den architect Richard Döcker, trachten eenheid te brengen tusschen de tentoonstelling-ruimte en het tentoongestelde, evenals Ivan Puni in „Sturm" en Schmidt in de „Juryfreie" in Berlijn.

Het doel is, de kunstwerken te exposeeren op een manier, die een harmonische rangschikking der stukken tot elkaar en ten opzichte van den wand waarborgt, en toch aan geen enkel assensysteem onderworpen is.

Het probleem, dat zich hier voordoet, vindt zijn anologie in de moderne typographie — ik verwijs b. v. naar werk van Lissitzki — en naar den modernen stedenbouw.

De oude methode van regelmatigheid was dwang, willekeur, en dus nooit in staat een goede kunstwet te geven. Om voor de expositie van deze werken wetten te vinden, moeten wij overal met het tot nu toe gevolgde schema van regelmatigheid breken.

Een verheugend begin om het publiek nader te brengen tot de kunst van thans, heeft het stadsmuseum te Dresden gemaakt onder leiding van Dr. Paul Ferdinand Schmidt, en in den laatsten tijd het museum van Weimar onder Dr. Köhler. Dr. Kästach, die als opvolger van Dr. Redslob de leiding heeft van het Erfurter museum, heeft zijn eigen, met moeite bijeengebrachte verzameling, aan zijn vaderstad München-Gladbach geschonken. Het daardoor ontstane kleine museum bevat in hoofdzaak werken van Hendrik Nauer en Erich Heckel, aan welker waarde wij echter twijfelen; het is echter belangrijk door het bezit van eenige kunstwerken van Christiaan Rohefs, Emil. Molde en in het bijzonder van Lijsnel Feeninger. Het is te hopen, dat het in modernen zin zal worden verbouwd.

Dr. ADOLF. BEHNE.

EEN FANTASTISCH BOUWPROJECT.

Volgens een bericht in de „Iswestya" heeft Kamenex, de Voorzitter van de Moskauer Sowjets, de landsregeering een voorstel gedaan voor een reusachtig bouwwerk, waarvan de kosten niet minder dan 14 millioen goud-roebel zullen bedragen. Het voornemen is, in het hart van de stad een geweldig „Paleis van den arbeid" op te richten waarvan de centrale hal niet minder dan 8000 personen zal kunnen bevatten. Om deze hal komen vier kleinere hallen. De toren van het gebouw zal een der hoogste, zoo niet de hoogste van de wereld worden. Het oorspronkelijk plan is van den Voorzitter van de architectenvereeniging Schischusiew. Voor de eigenlijke bouwplannen zal een internationale prijsvraag worden uitgeschreven, waarvoor belangrijke prijzen zullen worden uitgeloofd.

Om voor het reusachtige gebouw, dat een oppervlak van 216.000 quadraat voet bedekken zal, ruimte te maken, zijn werkloozen reeds begonnen, het Centraal-Hotel, het Restaurant Tentowa en zes blokken woonhuizen te sloopen.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

WOENSDAG 28 FEBRUARI a.s., 's avonds 8 uur, Keizersgracht 430 (Odd-Fellow Houses) voordracht van Dr. A. W. Bos, Directeur Publieke Werken, over: Uitbreidingen van Amsterdam.

Deze voordracht is toegankelijk voor alle leden en donateurs van het Genootschap. Introductie toegestaan.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 9 — 3 MAART 1923

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN

DOOR IR. JAN GRATAMA

(Vervolg)

Zoowel voor Rijksbouwmeesters als ten aanzien van particuliere architecten werd overwogen, in hoeverre het, bij de nieuwe inrichting van den dienst, mogelijk zou zijn rekening te houden met de vraag, of — vooral bij groote werken — één persoon de geheele stof zou kunnen beheerschen en of men wellicht zou moeten komen tot eene scheiding van de aesthetische en van de technisch-financieele verantwoordelijkheid, welke dan tot gevolg zou moeten hebben, dat voor zoodanige groote werken ontwerper en uitvoerder niet meer in één persoon vereenigd zouden zijn.

Strenge doorvoering van deze conclusie zou echter leiden tot opdrachten van een overwegend groot aantal gebouwen aan particuliere architecten. Men zou daarbij uit moeten gaan van de gedachte, dat de kunstenaar niet door allerlei beslommeringen, welke onafscheidelijk aan de uitvoering verbonden zijn, in zijne inspiratie en artistieke uitwerking zou moeten worden gestoord en dus, omdat de omstandigheden dan voor alle architecten zooveel mogelijk gelijk zouden behooren te zijn, als uitvloeisel hiervan moeten geraken tot het opdragen van de uitvoering van de ontwerpen aan een Rijksbouwdienst, welke dan slechts zou zijn een technisch-financiëel bouwbureau, dat, in overleg met de in elk bijzonder geval optredennde architecten, de gebouwen zou tot stand brengen.

In dezen gedachtengang zou voor de Rijksbouwmeesters geene eigenlijke architectentaak meer overblijven, tenzij dan wellicht voor minder belangrijk werk. Deze taak zou weinig aantrekkelijk zijn en dien ambtenaren geene voldoening schenken.

De commissie meent dan ook deze oplossing niet te mogen aanbevelen, te minder, daar het haar in het algemeen niet wenschelijk toeschijnt het ontwerpen van het uitvoeren af te scheiden. Het is van veel belang, dat de scheppende kunstenaar voeling met de techniek blijft houden en de door hem geprojecteerde vormgeving op technischen ondergrond blijft rusten. Zoowel dus wat de Rijksbouwdiensten betreft, als wat de particuliere architecten aangaat, zal er moeten zijn een architectonisch-aesthetisch leider, die bijgestaan wordt door hulp, welke de architectonische gedachte trouw zal kunnen uitvoeren en anderzijds door krachten voor het financiëeltechnisch gedeelte.

Voor zeer groote gebouwen zal vermoedelijk eene bijzondere regeling moeten worden getroffen, omdat, naar het zich laat aanzien, in die gevallen ontwerper en uitvoerder niet in één persoon vereenigd zullen kunnen zijn.

Het schijnt niet wel mogelijk hiervoor eene algemeene regeling aan te geven. Elk geval zal op zichzelf beschouwd dienen te worden.

Afgezien van de wijze, waarop de dienst zou worden gereorganiseerd, is het wel vanzelf sprekend, dat geen behoorlijk resultaat valt te bereiken, wanneer niet kan worden beschikt over een goed programma van de eischen, waaraan het gebouw zal moeten voldoen.

Voor de totstandkoming van zoodanig programma zal eene regeling moeten worden getroffen, waarbij van meet af samenwerking met den bouwmeester moet worden gezocht, terwijl van de zijde van den opdrachtgevenden dienst iemand, toegerust met voldoende volmacht om namens den betrokken diensttak te onderhandelen, moet worden aangewezen. De architect, die zijne taak juist inziet, zal voorkomen, dat de kosten worden opgedreven en bevorderen, dat de meest gewenschte architectonisch-economische, dat is tegelijk de goedkoopste, oplossing wordt verkregen.

Anderzijds zouden noch architecten, noch

aantal een maximum is voor een behoorlijk met werk voorzien architectenbureau, dat door den leider nog goed kan worden beheerscht. [1])

Naast de, ter vervanging van de bestaande bureaux der Rijksbouwmeesters, nieuw in te stellen Rijksbureaux zouden aan particuliere architecten in het algemeen de zeer groote gebouwen kunnen worden opgedragen, omdat hiervoor immers de voor het meer normale werk ingerichte bureaux uit hun aard niet zullen zorgen, en wijders dat werk, hetwelk de Rijksbureaux bij hunne normale samenstelling zou overbelasten.

In bijzondere gevallen zouden aan Rijksbouwmeesters op gelijken voet als aan particuliere architecten bijzondere opdrachten kunnen worden verleend.

Instellen van een Centraal bureau. Zoowel om eenheid te brengen in en contrôle uit te oefenen op den gedecentraliseerden Rijksbouwdienst, als om eene schakel te kunnen vormen tusschen regeering en particuliere architecten zal een Centraal-bureau noodig zijn. Aan het hoofd van dit bureau zal staan een directeur.

Deze directeur zal dan in vollen omvang moeten beheeren en controleeren alles wat met bouwen, uitbreiden en onderhouden van de landsgebouwen samenhangt.

Deze contrôle zal zich echter alleen bewegen op technisch-financiëel gebied. Aesthetisch worden zoowel Rijksbouwmeesters als particuliere architecten door het Centraal-bureau vrijgelaten.

Nochtans zal er eenige waarborg moeten zijn, dat de door particuliere architecten opgemaakte plannen aesthetisch aan behoorlijke eischen beantwoorden. Daartoe is wenschelijk de mogelijkheid te openen, dat de directeur van het Centraal-bureau nadere beoordeeling van eenig project aan den Minister in overweging geeft, welke beoordeeling aan aesthetici zal moeten worden opgedragen.

Ook wat het technisch financiëele betreft, zal de directie van het Centraal-bureau wellicht nadere voorlichting behoeven ten einde tot een behoorlijk inzicht terzake van de kosten van eenig plan of van eene verrekening te geraken.

Instellen van een Bouwraad. In verband met dit een en ander verdient het aanbeveling in te stellen een Bouwraad.

Intusschen is er nog eene overweging, welke het instellen van zoodanig college vordert. Immers van veel belang de wijze, waarop de regeering zal geraken tot de keuze der particuliere architecten, die voor het uitvoeren van Rijksgebouwen in aanmerking zullen kunnen komen. Afgezien van bijzondere gevallen, verdient het instituut van prijsvragen — naar de commissie oordeelt — geene aanbeveling, omdat het vooreerst, in verband met het betrekkelijk groot aantal te stichten gebouwen, practisch niet uitvoerbaar zou blijken, doch voor het overige, wegens het te verwachten aantal deelnemers, zou leiden tot eene ontoelaatbare arbeidsverspilling. Nochtans dient behoorlijke waarborg te worden verkregen, dat uitsluitend alleszins betrouwbare en bekwame krachten met regeeringsopdrachten zullen belast worden.

De aanwijzing kan niet door den Minister alleen geschieden; hij behoeft daartoe deskundige voorlichting. De keuze mag voorts niet beinvloed worden door godsdienstige of politieke overtuiging. *(Wordt vervolgd).*

Rijksbouweesters opdrachten moeten aanvaarden, wanneer geen behoorlijk programma van eischen kan worden overgelegd.

De commissie besprak de vraag, of, ter vereenvoudiging, het invoeren — b.v. voor den postdienst, waarbij voor onderscheidene kleinere plaatsen de eischen van den dienst weinig uiteenloopen — van standaardmodellen voor kleine postkantoren aanbeveling zou verdienen.

Naar het oordeel der commissie zijn echter de voordeelen van standaardmodellen niet zoo groot, dat de verkregen vereenvoudiging daartegen zou opwegen.

Reorganisatie van den dienst zal — naar het eenstemming oordeel der commissie — moeten worden gevonden in decentralisatie. waardoor een aantal bureaux zal ontstaan. elk in omvang belangrijk kleiner dan de beide thans bestaande.

Gedacht wordt hierbij, met inbegrip van het personeel, belast met de leiding van de uitvoering der werken, aan eene bezetting van ieder bureau in totaal met niet meer dan *zestien* man, waarvan een gedeelte in tijdelijken dienst, welk

[1]) Ter bepaling van de gedachten volge hier eene opsomming van de aan een Rijksbouwbureau in maximum te verbinden ambtenaren:

1 Rijksbouwmeester, 1 Adjunct-Rijksbouwmeester, 2 Districtsbouwkundigen, 1 Chef de bureau of architect, 5 Teekenaars, 4 Opzichters, 1 Schrijfster.

DE SAMENWERKING TUSSCHEN BOUWONDERNEMERS EN ARCHITECTEN.

De heer Boeken heeft, naar aanleiding van de tentoonstelling van Amstels Bouwvereeniging te Amsterdam, gewezen op de noodzakelijkheid eener regeling door den B. N. A. van de verhouding tusschen architect en bouwondernemer, in verband met het gevaar voor rechteloosheid van de betrokken architecten (B. W. No. 4, 1923) volkomen terecht. dunkt mij. Gevolgd is een antwoord van den voorzitter van den B. N. A. (B. W. No. 5, 1923), welk betoogt, dat de aangelegenheid is een voortzetting, zij het op aanmerkelijk breedere basis, van een reeds lang bestaande verhouding, die niet binnen de gewone honorarium-regeling kan worden gebracht. Bindende regelen bestaan ter zake niet, en moeten volgens de heer De Jongh ook niet worden gemaakt, daar het vooropgesteld dient te worden dat geen architect zich zal tevreden stellen met de behandeling van het gevelontwerp alleen. De heer Boeken komt in B. W. No. 6, 1923, op dit antwoord terug, en toont aan, dat wel degelijk vakbelangen van den architect op het spel staan, al vallen de opdrachten ook onder geen enkel artikel der „Algemeene Regelen". En de heer Boeken roert ten slotte de vraag aan hoe de architect zijn invloed op de uitvoering en afwerking kan laten gelden!

Dit, inderdaad, is het belangrijke punt. Als medewerker in de z.g. commissie van 4 van Amstels Bouwvereeniging, is mij ten duidelijkste gebleken dat vele der, aan het complex medewerkende, architecten, zich hebben benadeeld gezien, in de uitvoering hunner ontwerpen, ondanks de welgemeende en goedbedoelde regelingen, die de commissie van 4 heeft getroffen, gedurende de uitvoering en bij het verschijnen van moeilijkheden desbetreffende, met het Bestuur van Amstels Bouwvereeniging en met het Bouwtoezicht. Ik had gehoopt, dat de betrokken architecten zich over de ondervonden nadeelen, die mij deels bekend zijn bij de uitvoering o.a. der ontwerpen Margaret Kropholler, Boterenbrood, De Klerk, en Wijdeveld, geuit zouden hebben naar aanleiding der enquête door Architectura ingesteld. Dat zij dit niet gedaan hebben verhindert het constateeren dier nadeelen niet, bij bezichtiging der uitgevoerde werken.

De heer Boeken heeft volkomen gelijk, met het negeeren der aangelegenheid brengt de B. N. A. het nooit verder dan dat de massa eigenbouw weer in handen komt van de beunhaasjes en teekenaars. Reeds nu is de kans niet onaanzienlijk dat de beste architecten, gezien de resultaten van uitvoering der ontwerpen door de leden van Amstels Bouwvereeniging, zullen weigeren aan een dergelijke opzet mede te werken.

Ik geloof dat de heer De Jongh dit resultaat zal toejuichen, ik geloof dat hij, die een zeldzaam helderen en ver-strekkenden kijk heeft in de verwikkelingen der werkelijkheid, niets liever wil, dan dat de architecten zich niet ophouden met het vervaardigen van ontwerpen voor eigenbouwers, tenzij de laatsten zich laten plaatsen op het standpunt van opdrachtgever, zooals de Algemeene Regelen dat hebben bepaald, hetgeen de heer De Jongh niet verwacht.

De bouwondernemer is opdrachtgever en uitvoerder in één persoon. Juist in het verschil van de belangen van opdrachtgever en uitvoerder, in de tegenstelling dier belangen, ligt de macht van den architect bij de uitvoering zijner ontwerpen.

Het is niet van het allereerste belang, of de architect de platte gronden en doorsneden van het bouwwerk óók maakt. Wij zijn nu eenmaal bij de schijn-architectuur, bij de maskerade-architectuur aangeland, zeker waar zij menschelijke huisvesting is. Het maakt een zéér gering verschil, of de architect, dan wel de Minister van Arbeid, de Directeur van den Woningdienst, het Bestuur van een Bouwvereeniging of een eigenbouwer, de plannen voor een woning maakt; de achterlike woonwijze, welke die plannen regeert en zich in de plannen uitdrukt, blijft nog steeds onvereenigbaar met de bedoelingen van de moderne stedenbouw.

De werkelijkheid betreffende de eigenbouwer is, dat de tegenstelling van opdrachtgevers- en aannemersbelangen in hem is opgeheven, en daarmede de macht van den architect betreffende de uitvoering van zijn ontwerp. En de vraag, zal de B. N. A. pogingen doen die macht, langs den weg van regelingen en voorschriften te herstellen? De heer Boeken meent dat 't moet, met het oog op vakbelangen en bondsdiscipline, de heer De Jongh meent dat 't niet moet, met een waarschijnlijk meer politiek oog op hetzelfde. Hij vindt dat de architecten maar door de ondervinding moeten leeren. dat er met de bouwondernemers geen doeltreffende over-

eenkomst is te construeeren. Een Bondsvergadering moest maar eens uitmaken welke meening steun verdient. En ik wil nog alleen maar zeggen dat met 'n toast, zooals de heer Gratama hield in De Telegraaf van 25 Febr. l.l.:

„Wanneer men nu nog bedenkt, dat de bouwer veelal den plattegrond ontwierp en de architect voor de verschillende plattegronden één harmonischen gevel moest ontwerpen, dan beseft men, dat de architecten geenszins een gemakkelijke taak hadden en heeft men te meer bewondering voor het verkregen resultaat. Ook vele bouwondernemers, gewend als eigen baas te werken hadden in het begin moeilijkheden om aan een architect „te wennen". Ik zal niet alle moeilijkheden opsommen, die zich voordeden bij den bouw; wij kunnen zeggen, dat over het algemeen alles vlot en goed is afgeloopen, dat bouwondernemer en architect elkaar gevonden hebben en dat zij op het moment op ruime schaal samenwerken. In de toekomst moet deze samenwerking nog inniger worden, zoodat de architect zich met de plattegronden en achtergevels zal bemoeien hetgeen nu trouwens al herhaaldelijk geschiedt,"

wij niet veel opschieten, en weinig dankbaar zijn dat een architect van reputatie in een veel gelezen dagblad zulke gemeenplaatsen verkoopt.

J. F. STAAL.

VERSLAG DER SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE AMSTERDAM OVER HET JAAR 1922.

Samenstelling. Op 1 Januari 1922 was de Commissie als volgt samengesteld:

Ir. J. Gratama, Voorzitter, aftredend 1 Juli 1923, Ir. D. F. Slothouwer, P. Vorkink, H. G. Jansen, leden, volgens rooster op 1 Juli 1921 aan de beurt van aftreding, B. J. Ouëndag, E. Kuipers, leden, aftredend 1 Juli 1923, Ir. J. B. van Loghem, Foeke Kuipers, J. L. M. Lauweriks, plaatsvervangende leden, volgens rooster op 1 Juli 1923 aan de beurt van aftreding; G. Versteeg, D. Heineke, J. van Laren, plaatsvervangende leden, aftredend 1 Juli 1923; Directeur Publieke Werken en Directeur Bouw- en Woningtoezicht, adviseerende leden.

In deze samenstelling kwam gedurende het verslagjaar geen verandering. De leden en plaatsvervangende leden, die op 1 Juli 1921 hadden moeten aftreden, hielden op verzoek van het Gemeentebestuur ook na dien datum zitting. Toen echter ook in den loop van 1922 niets bleek van eene verwezenlijking der reorganisatieplannen, vonden genoemde leden hierin aanleiding, opnieuw aan het gemeentebestuur te berichten, dat zij thans hun mandaat wenschten neer te leggen. Op dringend verzoek van het Gemeentebestuur, dat de totstandkoming der reorganisatie binnen afzienbaren tijd in uitzicht stelde, hebben gemelde leden zich opnieuw bereid verklaard, nog eenigen tijd zitting te houden.

Het secretariaat en het beheer der geldmiddelen werden waargenomen door Mr. E. H. P. Rosenboom.

Vergaderingen. De Commissie hield in het verslagjaar 21 vergaderingen ter beoordeeling van ontwerpen, terwijl bovendien 3 malen door de Commissie in pleno werd vergaderd ter bespreking van onderwerpen van algemeenen aard.

Beoordeeld werden in totaal 243 nieuwe of gewijzigde ontwerpen en détailteekeningen. Herhaaldelijk werden ontwerpers in de gelegenheid gesteld, hun ontwerpen in de vergadering der Commissie persoonlijk toe te lichten en de gerezen bezwaren met haar te bespreken.

Over het algemeen had de Commissie ook in dit jaar niet te klagen over gebrek aan medewerking bij de inzenders der plannen.

Reorganisatieplannen. Op uitnoodiging van het Gemeentebestuur bracht de Commissie een uitvoerig advies uit over het door dit bestuur opgesteld concept-reglement voor de gereorganiseerde Schoonheidscommissie.

Commissie Indische buurt. In verband met plannen om de nog onbebouwde terreinen der Indische Buurt beschikbaar te stellen voor premiebouw, wees de Commissie het Gemeentebestuur op de wenschelijkheid, eene commissie te benoemen, bestaande uit de hoofden der bij deze stadsuitbreiding betrokken diensten en enkele leden der Schoonheidscommissie, teneinde vooraf de groote lijnen van deze uitbreiding, de silhouetten der straatwanden, de aard der bebouwing, enz., vast te stellen, welke lijnen zullen dienen als richtsnoer voor de ontwerpers der afzonderlijke bouwblokken.

Het gemeentebestuur vereenigde zich met dit denkbeeld en noodigde de Commissie uit, een drietal harer leden aan te wijzen. om in deze commissie voor de Indische buurt zitting te nemen. Aan deze uitnoodiging heeft de Schoonheidscommissie gaarne voldaan en als zoodanig aangewezen de H.H. E. J. Kuipers, P. Vorkink en G. Versteeg.

Aldus vastgesteld in de vergadering der Schoonheidscommissie van 9 Februari 1923.

JAN GRATAMA, *Voorzitter,*
E. H. P. ROSENBOOM, *Secretaris.*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer L. Léon, decoratief teekenaar te Amsterdam, door de heeren A. Klein en A. Kurvers, en de heer Jan Schaik, Sierkunstenaar te Oosterbeek, door de heeren K. J. van Gemert en J. H. Benier.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 10 — 10 MAART 1923

BANK EN KANTOORGEBOUW DER NED. HANDELMAATSCHAPPIJ AAN DE VIJZELSTRAAT TE AMSTERDAM.

Het gebouw, waarvan hierbij de gevel- en parterreplattegrond worden gereproduceerd, is ontworpen door den architect K. de Bazel en wordt uitgevoerd onder directie van de architecten K. de Bazel en A. D. N. van Gendt.

Het bevat:

Op 4.40 M.-AP diepkelder voor ventilatie-inrichting en kanalen naar de stijgkokers.

Op 2.80 M.-AP 2e kelder met safedeposit en bankkluisruimten, personeelgarderoben, ketelhuis, machinekamer, accumulatoren, bergruimten enz.

Op AP. 1e kelder met safedeposit en bankkluisruimten, personeel-garderoben, machineruim, regelkamer, expeditie, kantoorruimte, enz.

Op 3.60 M. + AP = 2.20 M + straatniveau, parterre, nagenoeg geheel ingenomen door kantoorruimte en publieke hall met anexen, benevens gelijkstraats 2 winkelruimten als wisselkantoor en d.g.

Op 7.20 M. + AP insteeken links en rechts in de parterre, geheel kantoorruimte, links conciergewoning.

Op 10.80 M. + AP. beletage; bevattend directievertrekken, algemeene zaken, secretairie en rechts woning 2e concierge.

Op 15.30 M. + AP 1e verdieping; bevat vergaderzaal, lunchkamers-directie, bibliotheek, commissiekamers; voorts kantoorruimte voor afdeelingen.

Op 19.80 M. + AP 2e verdieping; bevat lunchruimte personeel en chefs; voorts kantoorruimten voor afdeelingen.

Op 24.30 M. + AP 3e verdieping; bevat keukens met anexen; voorts kantoorruimten voor afdeelingen en boekhouding.

Op 27.90 M. + AP 1e zolder; (terugspringend gedeelte van den gevel) bevat magazijnen, archieven, telefooncentrale, draadlooze telegrafie, enz.

Op 30.60 M. + AP 2e zolder; bevat magazijnen, archieven, buizenpostcentrale, enz.

Op 33.30 M. + AP plat dak; met opbouw voor waterreservoirs, trappenhuizen, afvoerluchtventilatoren, liftschachten en d.g.

De binnenconstructie is geheel van gewapend beton met de noodige afwerkbekleedingen van hout, marmer, rubber, enz.

De ondergedeelten der gevels zijn van Hessische syenit, de verdere opbouw van natuur- en baksteen.

Het gebouw wordt, behalve van de voor den dienst noodige inrichtingen, waaronder 11 personen- en expeditieliften, voorzien van centrale verwarming, mechanische aan- en afvoerventilatie, buizenpost, stofzuiginstallatie, motor en dynamo met accumulatoren-batterij voor eigen electrische stroom, enz.

SAMENWERKING TUSSCHEN BOUWONDERNEMERS EN ARCHITECTEN.

De heer Staal schrijft in het vorig nummer van dit blad: „dat met een toast, zooals de heer Gratama hield in De Telegraaf van 25 Febr. j.l., wij niet veel opschieten, en weinig dankbaar zijn, dat een architect van reputatie in een veel gelezen dagblad zulke gemeenplaatsen verkoopt."

Het schijnt, dat de heer Staal het karakter van een algemeen dagblad en daarmede het karakter van de te plaatsen stukken, niet begrijpt. Mijn bespreking van den bouw van Amstels Bouwvereeniging is uit den aard der zaak een „toast", en wel:

Ten eerste, omdat ik, ongeacht enkele belangrijke tekortkomingen, *in het groot gezien* deze eerste poging om op ruime schaal architecten en bouwondernemers te doen samenwerken, *als eerste poging* geslaagd acht, en ik mij er over verheug, dat deze samenwerking heeft plaats

NEDERLANDSCHE HANDEL MIJ. — GEVEL VIJZELSTRAAT

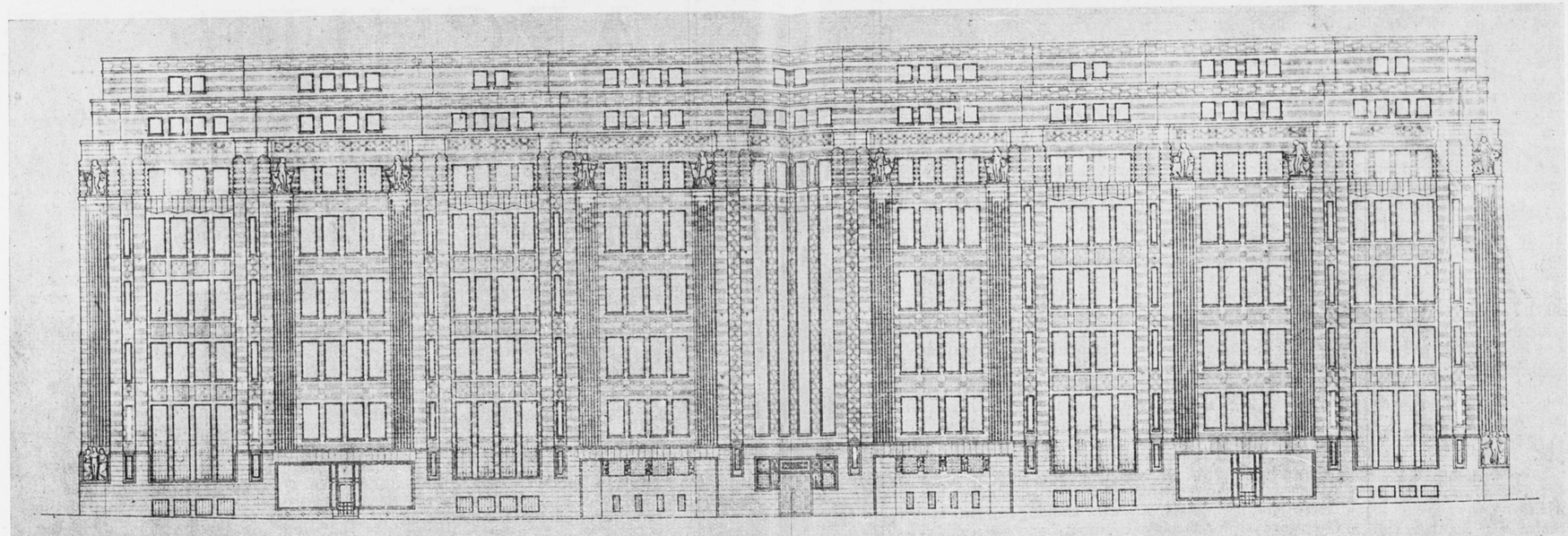

NEDERLANDSCHE HANDEL MIJ. — PLATTEGROND PARTERRE

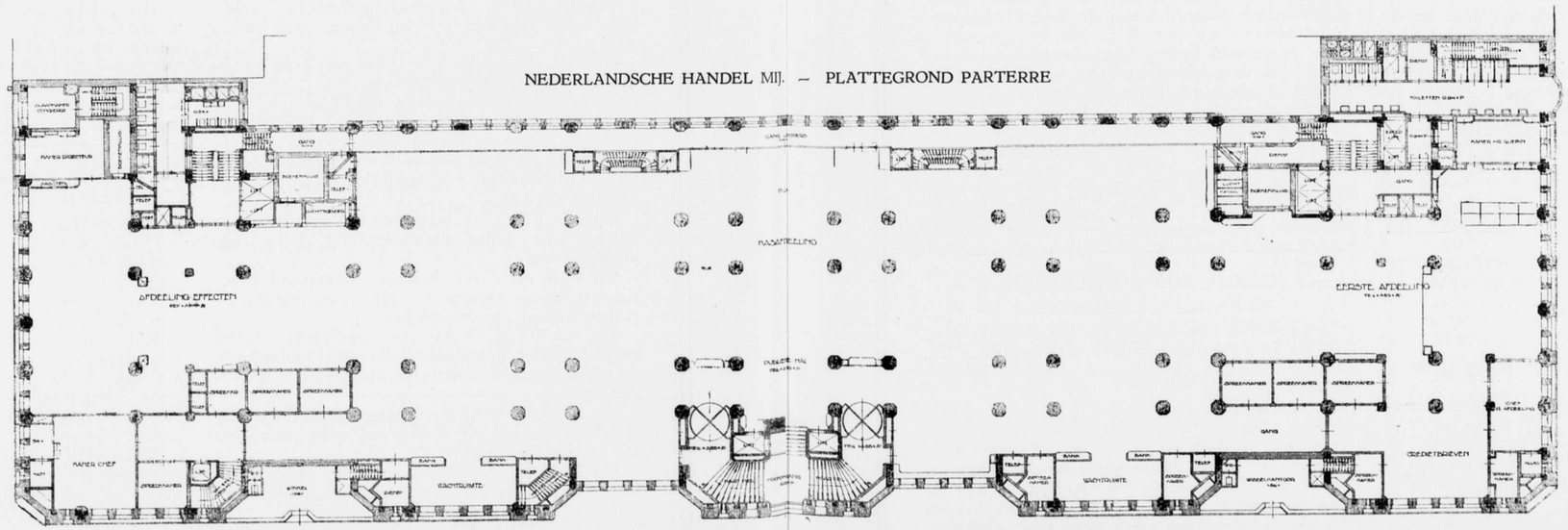

gehad, welke meening door alle leden van de Commissie van Vier wordt gedeeld, ook door den heer Staal zelf, getuige zijn herhaalde verklaring in deze. Het opgewekte van een „toast" is dus in mijn bespreking te herkennen.

Ten tweede, omdat men, gelijk in een toast, in een dagblad niet anders dan algemeene beschouwingen kan geven, zonder in details te treden, waardoor natuurlijk de architecten weinig zullen hebben aan een dergelijke bespreking, aangezien zij die algemeenheden al lang weten, ja, deze voor hen terecht „gemeenplaatsen" zijn.

De heer Staal vergete echter niet, dat toast en gemeenplaatsen niet de waarheid behoeven uit te sluiten.

En de waarheid is, dat het overgroote aantal der uitgenoodigde architecten niet de, bij dezen eersten proef haast noodzakelijke, tekortkomingen der bouwondernemers zóó belangrijk vinden of zóó geheel wanhopen aan een verbetering der fouten in de toekomst, dat zij zich in het vervolg van samenwerking met bouwondernemers zullen onthouden. M.a.w. de architecten willen op den ingeslagen weg doorgaan, al zullen zij terecht krachtig streven naar die verbeteringen, die de heer Staal memoreert in zijn artikel, voornamelijk in zake de qualiteit van de uitvoering, welke bij sommige bouwondernemers zeker te wenschen overlaat.

Vandaar dat ik schreef: „Wij kunnen zeggen dat *over het algemeen* alles vlot en goed is afgeloopen; dat bouwondernemers en architecten elkaar gevonden hebben en dat zij op het moment op ruime schaal samenwerken." De heer Staal weet net zoo goed als ik, dat deze eerste poging de architecten en bouwondernemers, die vroeger veelal vreemd, om niet te zeggen vijandig, tegenover elkaar stonden, tot elkaar heeft gebracht, al blijven er nog ernstige bezwaren te overwinnen. Maar het is een geluk, dat bij de huidige blijkbaar sociaal-noodzakelijke groote eigenbouw in de uitbreidingen Zuid en West van Amsterdam, de architect naar zijn beste kracht en macht medewerkt.

JAN GRATAMA.

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN

DOOR IR. JAN GRATAMA

(Vervolg)

Ook hier nu kan een Bouwraad goede diensten bewijzen.

De Bouwraad zou, naar het oordeel der commissie, moeten bestaan uit vijf leden en vijf plaatsvervangende leden, door den Minister te benoemen, die eveneens den onder de vijf leden begrepen plaatsvervangenden voorzitter aanwijst.

Voorts zouden van de twee leden aesthetici en twee technici moeten zijn, welke voorwaarde ook voor de plaatsvervangende leden moet worden gesteld.

In zijne keuze ware de Minister geheel vrij te laten. Slechts schijnt het aanbeveling te verdienen, dat de vakvereenigingen der architecten in de gelegenheid worden gesteld — desgewenscht in onderling overleg — eene niet-bindende voordracht, van voor elke vacature b.v. twee personen, voor de benoeming van ieder der leden-aesthetici en hunne plaatsvervangers, aan den Minister aan te bieden. [1])

De leden-aesthetici met hunne plaatsvervangers kunnen gedurende den tijd, dat zij in den Bouwraad zitting hebben, niet voor regeeringsopdrachten in aanmerking komen. Het is daarom gewenscht hun slechts een korten zittingstijd toe te meten en hen niet aanstonds herkiesbaar te stellen. Hunne plaatsvervangers volgen hen op en deze worden door nieuwe vervangen.

De technische leden zouden langer zitting kunnen hebben, hetgeen wellicht ten goede zal komen aan de continuïteit in de behandeling van technisch-financiëele aangelegenheden. Echter is het niet ondenkbaar, dat technische leden zich met architect-leden zouden hebben geassociëerd. In dat geval zouden zij dus evenzeer belang hebben bij een niet-langdurig lidmaatschap van den Bouwraad. Voor het overige aanvaarden zij, gelijk vanzelf spreekt, zoolang zij in het college zitting hebben evenmin eene regeeringsopdracht.

De geheele Bouwraad, waarin de plaatsvervangende leden desgewenscht adviseerende stem kunnen uitbrengen, zou door den Minister moeten worden gehoord over de keuze van een architect.

De commissie heeft voorts de vraag overwogen, in hoeverre het aanbeveling verdient de mogelijkheid open te houden tot critiek, ook op de Rijksbouwmeesters, wat de aesthetische zijde van hun werkkring betreft.

(Wordt vervolgd).

[1]) Een der leden acht deze wijze van voorlichting van den Minister ongewenscht; hij meent, dat de wijze, waarop de Minister tot de keuze wil geraken, geheel aan dezen bewindsman moet worden overgelaten.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

NEW-YORK ALS REUZENSTAD,

De lichamen, die daarmee belast zijn, hebben thans in New-York een uitbreidingsplan voor deze stad onderhanden, dat alles wat er tot nu toe geweest is op dit gebied, in de schaduw zal stellen.

Men rekent er op, dat New-York in 1950 16.5 millioen inwoners zal hebben, in 2000 niet minder dan 37 millioen. (Thans heeft New-York met Brooklyn enz: 5620000 inwoners). Voor deze stad zal een bebouwingsplan gemaakt worden. De Nieuwe stad zal ongeveer een cirkel oppervlak met 80 K.M. middellijn bedekken en heeft dus ongeveer 74 inwoners per H.A. Voor de voorbereiding is een millioen dollar uitgetrokken.

Der Städtebau.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 11 — 17 MAART 1923

UITBREIDINGEN VAN AMSTERDAM.

„Saligh is de Stadt en seer gepresen
Die peist om Oorlog in tijdt van Vrede."

Het is de geest van deze woorden die van de vroegste tijden af de wording en ontwikkeling van de steden heeft beheerscht.

Het bezit van met zorg uitgevoerde en goed verdedigbare wallen was eertijds voor het bestaan eener stad een levensvoorwaarde.

In den loop der tijden scheidden zich uit dicht bevolkte streken groepen menschen af, om in eenzamer oorden, op voor de allereerste levensvoorwaarden gunstige plaatsen zich te vestigen.

Zwervende volkstammen veranderden van beroep en stichtten vaste woonplaatsen.

In primitieven vorm mag men zich de uitbreiding van het menschdom in den historischen tijd wel aldus voorstellen.

De ervaring noodzaakte dezen menschen zich te beveiligen tegen medemenschen; de vlekken werden omwald, trokken door hun veiligheid meerdere menschen aan en ontwikkelden zich tot steden, die den bewoners op gronden van strategischen en economischen aard, het vraagstuk stelden binnen den kleinsten omtrek een maximum aantal individuen plaats te doen vinden.

De vorm die aan dat doel het best beantwoordde was de cirkel.

De omwallingswerken, het vestingstelsel, beheerschten alzoo geheel vorm en ontwikkeling eener stad.

Ook Amsterdam is uit dit beginsel ontstaan en in den loop der eeuwen uitgegroeid tot een stad van bijzondere schoonheid.

Langs dezen lijn heeft de heer A. W. Bos, de Directeur der Publieke Werken van Amsterdam, in zijn voordracht over „Uitbreidingen van Amsterdam", Woensdagavond 28 Februari voor het Genootschap gehouden, aan de hand van een uitgebreide collectie belangwekkende lichtbeelden beginnende bij het onaanzienlijk visschersdorp aan den mond van de Amstel, langs den snellen opbloei tot vermaarde koopstad aan het Y, stap voor stap even stilstaande bij de verschillende „Uitleggen", zijn gehoor geleid naar het tot wereldstad geworden tegenwoordige en toekomstige Amsterdam.

Menige bloeiende en veel belovende havenstad in ons land is in den loop der tijden tengevolge van verzanding der haven tot een kwijnend bestaan vervallen; de Zuiderzee, de groote „promotrice" van onze stad is wel zoo goed geweest haar dit lot te besparen, en daarmede te wachten tot het mogelijk en noodzakelijk was met groote kunstwerken een andere uitweg naar de groote zee te maken. Thans, nu haar taak ten einde is en zij tot dank zelf „verzand" wordt past Amsterdam een eerbiedigen groet ten afscheid.

Oorpsronkelijk van langwerpigen aanleg, meer een uitgerekte streek langs den Amstel, is de stad, dank zij de geniaal opgevatte en uitgevoerde „uitleggen" ontwikkeld tot den mooien halfcirkelvormigen aanleg van ringgrachten, met de radiale verbindingswegen een voor dien tijd zeer doelmatig stadsplan vormend.

De snelle opbloei van de stad spreekt uit de kaarten van Cornelis Anthoniszoon (1544) van Pieter Bast (1597) en van Balthasar Florisz (1625), terwijl uit de kaart van Daniël Stalpert (1662) vergeleken met het uitbreidingsplan van 1865 blijkt, dat de groote opvattingen van destijds een plan hebben doen ontstaan dat voor twee eeuwen voldoende ruimte gaf.

Ook de uitbreidingen en gelanceerde plannen (afb. 2) uit het laatst der vorige eeuw worden besproken en in het licht van den tegenwoordigen tijd bezien. Toen omstreeks 1870 de algemeene toeneming der welvaart tot uitbreiding der steden noopte, doch deze veelal aan willekeur van bouwspeculanten was overgelaten, toen slechts enkelen een voorgevoel hadden van hetgeen het verkeer in de toekomst zou eischen, en door

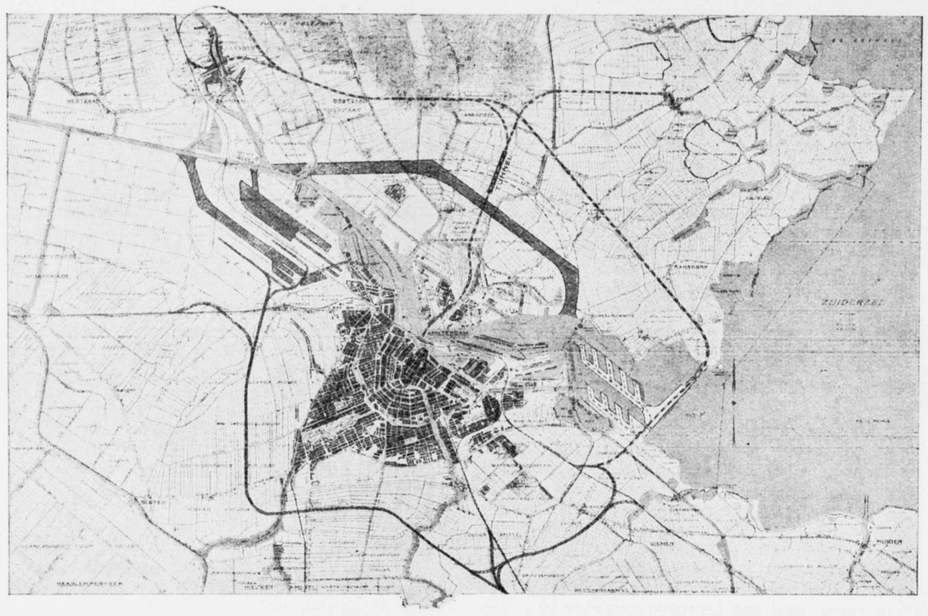

Afbeelding 1

geestelijke inzinking in den voorafgegaanen tijd kunstzin sterk was verminderd, zijn er stadsuitbreidingen tot stand gekomen van een waarschuwend gehalte.

De tijd was weinig ontvankelijk voor grootsche plannen; de enkeling vond geen gehoor. Het heden heeft echter in het algemeen die voor fantasten uitgekretenen volkomen gerehabiliteerd. Dit moge daarom voor onzen tijd een aanwijzing zijn de aanhangige stadsuitbreiding groot te bezien.

Komende tot het Amsterdam van heden dat voor eenige jaren terug groote gebieden geannexeerd heeft, tipt de spreker terloops een stukje voor-geschiedenis daarvan aan. Het gebied waarover het Gemeentebestuur thans zeggenschap heeft werd op 1 Januari 1921 van 4630 H.A. vergroot tot 17455 H.A., meer dan verdrievoudigd dus. Door de vergrootte invloedsfeer heeft de stad thans alle factoren voor een harmonische ontwikkeling volkomen in de hand.

Ware deze invloed, met de annexatie in het vooruitzicht, reeds eerder mogelijk geweest. Amsterdam zou waarschijnlijk niet opgescheept zitten met uitbreidingplannen als b.v. dat van voormalig Sloten. Dat in deze materie nog vreemde toestanden heerschen, bleek uit hetgeen de spreker daarover meedeelde; de Gooische Spoorlijnquaestie ligt nog te versch in het geheugen om niet te beseffen dat hierin voor de Overheid nog veel, zoo niet alles te organiseeren is.

Leert de historie reeds dat veel uitbreidingen, uitgevoerd naar met zorg opgezette en uitgevoerde plannen — hoe grootsch soms in de oogen van dien tijd — door ongedacht sterke uitbreiding van handel en scheepvaart vaak binnen korten tijd niet meer aan de behoefte voldeden, en ook omgekeerd de omstandigheden de verwachtingen wel eens bedrogen; werd het voorgeslacht daarbij reeds voor lastige questies gesteld, in onevenredig meerdere mate is dit in dezen tijd het geval.

De groote moeilijkheid in het vraagstuk der stadsuitbreiding ligt dan ook in de beantwoording van de nieuwe eischen, omdat deze bij de snelle ontwikkeling van de techniek niet voldoende vast staan in den omvang waaraan in de toekomst zal moeten worden voldaan.

In het uitbreidingsplan zal men daarvan veelal niet anders kunnen vastleggen dan de mogelijkheid tot uitbreiding.

Dit leidt tot het maken van een schemaplan, zooals op het oogenblik voor Amsterdam bij een commissie van hoofdambtenaren in bewerking is. Zonder vooruit te loopen op het werk dier commissie meent de spreker de belangstelling van de vergadering in de zaak waarom het gaat te kunnen bevredigen door een overzicht te geven van de elementen der stadsontwikkeling, die in onderling verband en in rangorde van beteekenis uitdrukking moeten vinden om tot een goed organisch en harmonisch geheel te geraken.

Na een korte beschouwing van statistische gegevens over de bevolkingsaanwas na 1870 van Rijk en stad, en de daaruit te trekken conclusies, passeeren achtereenvolgens alle belangrijke vraagstukken de revue, waarbij de aanwezigen een blik krijgen te slaan op interessante bij den dienst der P. W. gemaakte ontwerpen voor den aanleg der nieuwe havencomplexen West en Oost (Afb. 1), deze laatsten ontworpen in verband met de mogelijkheden ontstaan door de aanstaande afsluiting van de Zuiderzee, Een ringkanaal met een breedte en diepte dat aan het drukste grootscheepvaartverkeer ruimschoots zal voldoen, verbindt in grootschen zwaai om „de Noord", het in 't buiten-Y geprojecteerde havencomplex met het Noordzeekanaal, uitmondende daarin ter hoogte van de Hembrug, aldus omvattende een vergrootte benoorden Y-stad.

Meer uitvoerig wordt stilgestaan bij de rond de stad geprojecteerde ringspoorbaan voornamelijk ten dienste van het goederenvervoer, de bediening van de havens, de ontlasting van het centraalstation en de opheffing van de bekende bezwaren welke thans bij het landverkeer worden ondervonden.

De spreker ziet in den aanleg van dezen modernen „wal", evenals in de vaststelling van de lijn voor het Ringkanaal Noord, een analogie met de vestingbouw van voorheen; de noodzaak is er, en evenals vroeger behoeft er aan een harmonische ontwikkeling naar zulke lijnen en punten, mits goed vastgesteld en getoetst aan toekomstige eischen, niets in den weg te staan.

Ook het modernste verkeersmiddel, het vliegtuig, dat zijn plaats in het verkeer reeds zeer vast heeft ingenomen, wordt in zijn eischen en rechten op een goed geoutilleerd en niet te ver van het stadscentrum gelegen landingsterrein, gereleveerd.

Dit punt is voor Amsterdam zeker nog niet op bevredigende wijze opgelost.

Na deze hoofdonderwerpen, waaronder ook de hoofdverkeerswegen tusschen de verschillende stadskwartieren voorkomen, komt de spreker tot wat we zouden kunnen noemen „de details".

Volgende op een kort overzicht van de open straatmarkten, — de ontworpen groentenmarkt met hallen, — de slachtplaatsen — de veemarkten en de begraafplaatsen, is dat der openbare parken verfrisschend, en wat de aanwinst betreft zeer bemoedigend.

Sinds ongeveer 15 jaren is Amsterdam bezig rondom de stad een kring van parken aan te leggen. De oppervlakte bedroeg in 1909 34 H.A., (Vondelpark 46 H.A.). Sindsdien zijn aangelegd of in uitvoering 97 H.A. en 21 kleine plantsoenen tezamen groot 16 H.A., terwijl nog besloten werd tot den aanleg van 62 H.A. park, zoodat binnen twintig jaren de gemeentelijke parken in oppervlakte verzesvoudigd zullen zijn. Met het

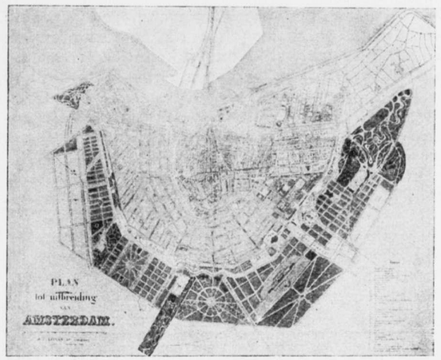

Afbeelding 2

Vondelpark mee is Amsterdam dan in het bezit van 220 H.A. park. Voorwaar een frissche stad.

Ook sportlievend Amsterdam zal zich, de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, niet behoeven te beklagen. Binnen eenige jaren zijn 57 H.A. sportterrein door de gemeente gereedgemaakt, en bovendien een groot aantal niet gereedgemaakte gronden beschikbaar gesteld.

Openbare speelplaatsen voor kinderen zijn er ten getale van 17, zweminrichtingen echter slechts 3, met totaal 860 kleedkamers voor mannen en vrouwen.

Van vorengenoemde en dergelijke onderwerpen en de daaraan verbonden vraagstukken heeft men zich terdege rekenschap te geven bij het ontwerpen van een doelmatige en voor de bewoners aangename woonstad. De technische vraagstukken beheerschen de economie van het plan in belangrijke mate. Hoe moet Amsterdam zich nu verder ontwikkelen? Naar het voorbeeld van Londen? met city en voorsteden?

De heer Bos wijst er op dat eenige tientallen K.M. van zijn werk of zaken in een tuinstad te wonen. mooier lijkt dan het is. Men vrage den Londenaar, die dagelijks een uur of langer aan „de lus" moet staan. Deze en bezwaren van verkeers-economischen aard doen spreker niet dweepen met te ver van het centrum gelegen tuinsteden. Hij is daarom geen volstrekt tegenstander van een hoogere bebouwig dan momenteel toegelaten wordt, in zes of meer woonlagen, mits comfortabel, met breede trappen en liften, en gebouwd aan breede straten in diepe bouwblokken. De stad zal daardoor aan monumentaliteit sterk kunnen winnen, kernen van zulke hooge bebouwingen zouden kunnen worden afgewisseld met en gescheiden door een meer open bebouwing van landelijk karakter.

De heer Bos vat ten slotte als zijn meening samen dat aan de stadsuitbreiding de overheid naar de eischen van te verwachten ontwikkeling van Handel, Industrie en Verkeer leiding dient te geven, doch daarbij niet meer kan doen dan,

vooruitziend en vooruitstrevend, op soepele wijze, zoo goed mogelijk de hoofdpunten en lijnen, waarlangs die ontwikkeling zou moeten plaats vinden, aan te geven en vast te stellen.

Binnen die lijnen, op dat stramien, worde den stedebouwer en kunstenaar de ruimste gelegenheid geboden zijn stad te scheppen en tot een schoon geheel te zien opbouwen.

Voor een stad met een verleden als Amsterdam mogen dat dan ook slechts de allerbesten zijn.

De spreker was hiermede aan het einde van zijn zeer boeiende en interessante voordracht, en oogstte bij monde van den voorzitter den welgemeenden dank der aanwezigen voor het gehoorde en aanschouwde. J. Z.

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN

DOOR IR. JAN GRATAMA

(Vervolg)

Hoewel — vermits de keuze van deze leiders der bouwbureaux zal moeten geschieden uit bekwame architecten — de kans niet groot schijnt, dat voldoende ontwerpen ter uitvoering zullen komen, ware aesthetische beoordeeling van hunne projecten door den Bouwraad niet uit te sluiten, hetzij zoodanige beoordeeling door den directeur van het Centraal-bureau den Minister in overweging zou worden gegeven, hetzij de Bouwraad eigener beweging den Minister het voorstel zou doen het college te raadplegen.

Bij aanwijzing van een architect ter uitvoering van eene bepaalde regeeringsopdracht zou de Bouwraad voor het overige vrijheid hebben een Rijksbouwmeester voor dat bepaalde geval aan te bevelen.

Zoowel in het bijzondere geval, dat de keuze betreft een architect voor eene zeer groote opdracht, als wel — ter wille van bijzondere aesthetische overwegingen — een jong, minder bekend architect, omtrent wien wellicht ware te eischen, dat hij zich in verbinding zou moeten stellen met een goeden technischen medewerker, opdat voldoende waarborgen voor de totstandkoming van een behoorlijk bouwwerk worde verkregen, zullen speciale regelingen kunnen worden getroffen.

De commissie stelt zich voor, dat de aesthetisch-economische beoordeeling der ontwerpen in den Bouwraad zal geschieden door eene commissie, samengesteld uit den voorzitter met de beide leden-aesthetici, terwijl de plaatsvervangers van deze laatsten in de vergaderingen der commissie eene raadgevende stem zullen kunnen hebben.

Ten einde, bij meeningsverschillen tusschen de particuliere architecten en den directeur van het Centraal-bureau, aangaande technisch-financiëele kwesties nog eene instantie te hebben, welke den Minister zal kunnen raden, meent onze commissie, dat eene tweede commissie uit den Bouwraad goede diensten zou kunnen bewijzen, n.l. eene commissie, samengesteld uit den voorzitter met de beide leden-technici, in wier vergaderingen evenzeer de beide plaatsvervangers dezer leden raadgevende stem zouden hebben.

(Wordt vervolgd).

VERSCHENEN BOEKEN

Naar wij vernemen is bij W. L. & J. Brusse's Uitgeversmaatschappij een oorspronkelijke, in het Nederlandsch geschreven, Kunstgeschiedenis van de pers gekomen, die op 15 Maart compleet zal verschijnen. Het omvangrijk boek van ruim 700 bladzijden in 2 kolommen compres gedrukt en geillustreerd met 576 afbeeldingen, omvat den twee jarigen arbeid van de jonge kunstgeleerde Mevrouw E. H. Korevaar Hesseling.

De schrijfster stelt zich ten doel de schoonheid van alle tijden door verbreeding van kennis en inzicht bij zoo velen als mogelijk vertrouwd te maken en daardoor het genieten van de voortbrengselen der kunst te bevorderen. Zij behandelt de architectuur, de beeldhouw- en schilderkunsten in Europa, en in die landen en cultuurtijdperken waarvan het noodig is ze te kennen om de Europeesche kunst te begrijpen. Bij de illustratie streefde zij er naar zooveel mogelijk van belangrijke kunstwerken afbeeldingen te geven die nog weinig of niet gereproduceerd waren.

Een uitvoerig register en een beknopt literatuur overzicht zijn aan het werk toegevoegd.

EEN NIEUWE SERIE-UITGAVE OVER NEDERLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID.

Naar wij vernemen zal bij W. L. & J. Brusse's Uitgevers-Maatschappij te Rotterdam, — die ook het bekende Jaarboek van Nederlandsche Ambachts- en Nijverheidskunst uitgeeft — in het voorjaar een rijk geillustreerd werk over de Nederlandsche toegepaste kunsten het licht zien. De nieuwe uitgave zal in een reeks monografieën een saamvattend beeld geven van deze kunsten hier te lande, in haar opbloei der laatste dertig jaren. Dit serie-werk, waarvan de deeltjes, door zeer talrijke, uitnemend verzorgde reproducties verlevendigd, telkens met tusschenruimte van een maand verschijnen, zal voor de eerste maal een volledig gedocumenteerd overzicht bieden van onze moderne Nederlandsche kunstnijverheid gedurende die gansche herlevings-periode. In al haar vertakkingen zal zij worden behandeld.

De uitgevers stellen zich voor aldus een geheel te bouwen dat een groote waarde zal blijken te bezitten, terwijl de opzet zoo is gedacht, dat ieder nummer, een eigen afgebakend terrein behandelend, een zelfstandig boekje vormen zal, dat afzonderlijk kan worden genoten en geraadpleegd. Daarom zal de bewerking van elk deeltje aan een speciaal op het daarin te beschouwen gebied ervaren schrijver worden toevertrouwd. Reeds hebben hun medewerking toegezegd:

J. W. F. Werumeus Buning, Dr. E. H. van Gelder, W. G. Gouwe, Just Havelaar, Jkv. Dr. C. H. de Jonge, Dr. Jan Kalf, C. de Lorm, G. H. Pannekoek Jr., W. Penaat, A. Plasschaert, Elis M. Rogge, Mr. J. F. van Royen, Otto van Tussenbroek, Prof. Dr. W. Vogelsang, Jan Wils.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Van Wendingen verscheen als affichenummer No. 2 jaargang 1923. Leden, die onverhoopt dit nummer nog niet ontvangen hebben, worden verzocht dit den secretaris mede te deelen. Prinsengracht 799, Amsterdam.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 12 — 24 MAART 1923

BAUGEDANKEN DER GEGENWART.

Resumé van de voordracht door den architect Bruno Taut, gehouden in de 1448e ledenvergadering van het Genootschap Architectura et Amicitia op 18 Februari 1923.

Ik zal in deze voordracht mijn meening niet toetsen aan theoriën en dogma's, omdat deze de vormverandering in den weg staan en zij reeds valsch zijn op het oogenblik, dat zij uitgesproken worden met de bedoeling hun universeele bruikbaarheid aan te toonen. Niet verward dienen deze dogma's evenwel te worden met de werkmethoden die, om zoo te zeggen, vastgegroeid zijn aan bepaalde tijdperken en groepen van kunstenaars; werkmethoden, die als van zelf voortkomen uit de techniek, hoewel ze nooit opgeschreven werden, en dan ook nooit, met de bedoeling ze algemeen van toepassing te maken, onderwezen mogen worden.

Met dit uitgangspunt voor oogen blijft mij niets anders over, dan met voorbeelden van eigen werk te trachten een bepaalden totaalindruk te geven. De aaneenschakeling van systemen en de classificatie daarvan volgens theoriën, zooals wij die allen kennen, zou ik met bezweringsformules tegen duivelen en booze geesten kunnen vergelijken - menigeen beschouwt n.l. de uiting van de moderne kunst als een soort van spookverschijning - met Alladin's wonderlamp staan die theoriën evenwel in geen enkel verband. In Duitschland wachten wij nog steeds op het critisch genie, dat deze wonderlamp zal ontdekken; thans geldt daar meer dan ooit het woord van Nietzsche: „Er sucht, der Deutsche Geist, und Ihr hasst ihn deshalb weil er sucht, und weil er Euch nicht glauben will, dass Ihr schon gefunden habt, wonach er sucht."

Tegen mijn phantastisch en utopisch werk wordt steeds aangevoerd, dat het niet met beide voeten vast op de aarde staat. Dit zou toegegeven kunnen worden, doch dan niet zonder de erkenning, dat, wanneer men te vast met de voeten op de aarde rond wandelt, het zou kunnen gebeuren, dat deze daarvan plat werd, en ten slotte die platheid op onszelf over zou kunnen gaan.

Elke practisch en constructief juiste oplossing ontstaat intuitief, de oorsprong er van laat zich niet scherp vaststellen, zij is als „das Kind im Manne." En dan is er nog dit: moet ook phantastisch werk niet per slot van rekening ontstaan uit een zekere rijpheid van geest, een rijpheid, die dan onder den overdruk van achtereenvolgende gebeurtenissen tot een vormdaad wordt opgestuwd? Werken als „Alpine Architectur", „Auflösung der Städte", „Weltbaumeister" en „Stadkrone" zijn ontstaan als ventiel tegen den overdruk van vreemde geestelijke krachten.

Elk detail moet als achtergrond het groote geheel hebben, dat bij het ontwerpen van de details nimmer uit het oog verloren mag worden en, door de gedachten gedragen, dan ook in de werkelijkheid zal leven. Deze groote vorm hangt met de universaliteit samen; zij heeft voor elk detail de cultuur als achtergond noodig, omdat, wat het beste en grootste in elke architectuurschepping is, niet uit haar zelf voortkomt, doch daar buiten ligt. Volgens Okakura is het niet de volmaaktheid en de volkomenheid waar het op aan komt, doch is in het proces zelf, dat tot die volkomenheid leidt, datgene besloten, wat ons verrijkt.

Het is bedenkelijk een enkele alleen zaligmakende theorie, zooals die van de allesbeheerschende voortreffelijkheid der machine, op den troon te heffen; daaruit ontstaat eenzijdigheid - de door een bepaalde kunstliteratuur gecultiveerde haat tegen vrije phantasie - die evenwel al heel makkelijk om kan slaan in een haat tegen alles wat technisch is, wat wij trouwens in Duitschland voor eenige jaren al reeds ervaren hebben. Gevaarlijk is de scheiding tusschen kunst en cultuur; Finsterling zegt: „De hoogste

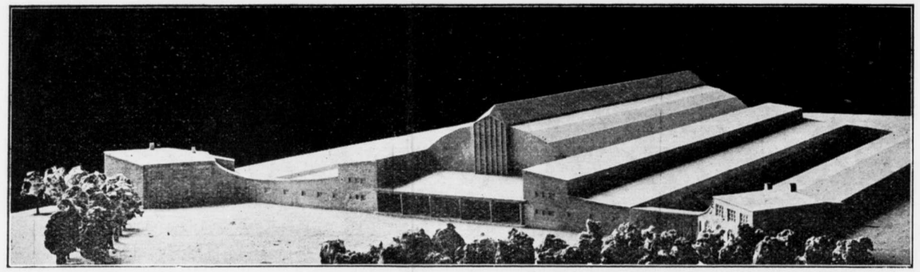

BRUNO TAUT HAL-GEBOUW. MAAGDENBURG.

cultuur zal steeds streven naar het natuurlijke, zal steeds trachten zich te identificeeren met de natuur zelf."

Bedenkelijk is het ook aan het kunstwerk paedagogische eischen te stellen, en de waarde er van af te meten naar het succes, dat navolgers er mogelijk, en niet onwaarschijnlijk, mee zullen hebben; te eischen, dat het werk zóó moet zijn, dat zelfs navolging gegarandeerd goede resultaten op zal móéten leveren.

De daarmee verwante meening, dat de collectiviteitsgedachte in een kunstwerk belangrijker is dan de persoonlijke schepping, berust op de dwaling, dat er steeds conflict moet bestaan tusschen individu en samenleving.

Wij moeten de oerkracht van het individu in zijn geheel evenwel steeds in de samenleving zoeken, en, doen wij dit, dan vervalt vanzelf de tegenstelling van begrippen tusschen deze beiden, en wordt alle polemiek er over onnoodig.

Inplaats van aan paedagogischen invloed moet de kunstenaar slechts aan de voorbeeldigheid van eigen persoonlijkheid denken, die zoo sterk moet zijn, dat al het andere hem onverschillig is. Het is dan ook al een zeer stumperige kritiek, die geen waarde hecht aan op zich zelf staande kunstuitingen, en in plaats daarvan er slechts aan denkt hoe epigonenwerk er straks uit zal zien. Het wezen van het specialistendom in de architectuur is als een groote ondeugd te beschouwen.

De volgende lichtbeelden worden gegeven:

Eerst de Eiffeltoren als begin van een nieuwe architectuur opvatting, dan industriebouw, waarmee de architectuur wel is waar niets te maken heeft, en die op zich zelf geheel buiten het *schoon of niet schoon staat,* maar waarvan de elementaire schoonheid door kunstenaars opnieuw werd ontdekt; de bouw van het „Stahlwerksverband" in Leipzig, als omvorming van elementen, aan de industrie ontleend, in architectonische waarden; het „Glashaus" in Keulen 1914, als technische constructie met aesthetische totaalwerking; afbeeldingen uit: „Alpine Architectuur", zuiver ideëele waarden vastleggende, als experimenteerende, in hoeverre het kunstgevoel het aangekweekte kan vervangen; niet gròf realistisch, doch dit in hoogeren zin.

„Stadkrone", legt de verhouding vast tusschen ideale en gebruikelijke middelen in den stedebouw. „Auflösung der Städte" geeft cultus-gebouwen en woonhuizen, uit plaatselijke verhoudingen ontstaan - maatgevende geestelijke betrekkingen, die zich zullen moeten spiegelen in het stadsbeeld -.

„Lauben" in Maagdenburg, die de mogelijkheid toelichten van practische toepassing van deze denkbeelden in den tegenwoordigen tijd, en de tuinsteden „Falkenberg" bij Berlijn en „Reform" bij Maagdenburg als voorbeelden van overgang tusschen bestaande vormen en vormen gebaseerd op bovenaangehaalde stedenbouwkundige principes; het Elbe terras als voorbeeld hoe bestaande bouwwerken veranderd kunnen worden om ook thans nog zeer bruikbaar te zijn.

Het bureaugebouw op den Straatsburgerplatz toont aan, hoe getracht werd een nieuw zakengebouw in het silhouet van een bestaand stadsbeeld in te voegen; het bureauhuis „Koln" als project hoe hier alleen maar gestreefd werd te voldoen aan eischen, die de ligging stelt. Het ontwerp voor de „Chicago Tribune" is te beschouwen als een poging om tot een grooten vorm te komen, die alle willekeur in details uitsluit. Huurhuizen in Berlijn werden gegeven als voorbeelden van architectuur-oplossingen van vooropgestelde opvattingen uitgaande, die ideëel reeds lang overwonnen zijn; woningen in Maagdenburg als correctie op die opvattingen.

Tenslotte werd het nieuwe hal-gebouw „Stad und Land" te Maagdenburg op het doek gebracht met mededeelingen over de buitengewone moeilijkheden, die er thans in Duitschland te overwinnen zijn, voor er tot de stichting van dergelijke gebouwen overgegaan kan worden.

De kleur:

Een uiteenzetting werd gegeven van de stedenbouwkundige momenten der kleur, met verwijzing naar onder de toehoorders circuleerende aquarellen, naar uitgevoerd werk in Maagdenburg. Hoe deze kleuren toe te passen zijn werd

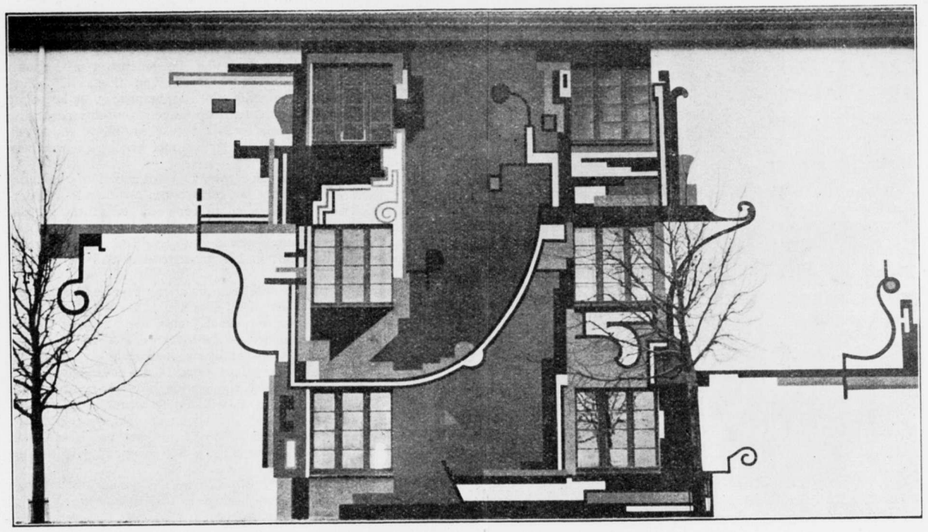

C. KRAIJL FAÇADEBESCHILDERING v. MAAGDENBURG

ook toegelicht aan afbeeldingen van een rond gebouw waaraan tevens de practische toepassing van nieuwe technische mogelijkheden werd gedemonstreerd die tot een nieuwen woonvorm zouden kunnen voeren.

Slotwoord:

Ik beschouw mij slechts als schakel in een grooten keten; in Duitschland is het thans niet mogelijk anders dan bij het oogenblik te leven.

De toekomst gaan wij noch met zorg noch met veel hoop tegemoet. De vreugde, die de hoop kan geven is ons evenwel nog niet geheel vreemd, omdat we er aan gewend zijn geraakt, de dingen te nemen zooals ze zijn, welke opvatting ons levensgevoel volkomen bevredigt. Wij voelen in ons de kiem, die het licht zoekt; willen deze evenwel onder geen enkele voorwaarde te vroeg aan het licht blootstellen en wachten af hoe ze onder deze omstandigheden mogelijk toch nog groeien zal. Dit mag dan als mystiek klinken, het is voor ons in hoogeren zin logisch, en het is voor ons een levensbehoefte geworden het zoo te kunnen voelen. Alles om ons heen staat in het teeken van deze noodzakelijkheid, wij willen ons daar niet aan onttrekken en kunnen nog wachten ook wanneer dat noodig is.

„ARCHITECTURAL MADNESS."

Onder bovenstaanden titel slooft de schrijver van een hoofdartikel in „The Architect" van September 1922 zich uit in vrij sterke termen zijn afschuw te luchten over de moderne Hollandsche Architectuur en hare beoefenaren en dit wel naar aanleiding van de verschijning van het Engelsche Afgevaardigde-Ledennummer.

Van den inhoud van dat nummer is bekend dat het nogal sterk uiteenloopend werk bevat, waardoor het interessant is te ervaren hoe er aan de overzijde tegen de uitingen der moderne Hollandsche Architecten aangekeken wordt, omdat de schrijver zijn uitspraken demonstreert aan een viertal uit dat nummer overgenomen afbeeldingen, weergevende de maquette's van het landhuis „De Hulshorst" van Vorkink, en een landhuisje te Velzen van Eibink en Snellebrand, benevens een fragment van de marmeren klok voor het Rotterdamsche Raadhuis van Hildo Krop.

Hoewel het artikel niet bepaald actueel is te noemen, — leesportefeuilles plegen als regel een half jaar ten achter te zijn, — en mogelijk de primeur ons reeds door de „Bouwwereld" is afgesnoept, is het toch niet ondienstig door dezen Britschen bril een blik op onszelf te slaan en te beseffen welke gevaarlijke en besmettelijke eigenschappen ons aankleven.

Men wordt echter verlangend een beetje verder oostwaarts door dezen bril te zien b.v. tot Magdeburg en Weimar of Petrograd en Moscou, en te vernemen welke pijlen deze schrijver dan nog te verschieten heeft.

Hieronder volgt het bewuste artikel:

Uit „Wendingen", een Hollandsch tijdschrift op het gebied van architectuur en andere kunst, geven wij hierbij een viertal typische illustraties.

Wij zijn er in Holland al zoo langzamerhand aan gewend

BRUNO TAUT KIOSK IN MAAGDENBURG

geraakt architectuur-afwijkingen te zien, maar, vergeleken bij wat wij tot nu toe zagen, zou het hier afgebeelde werk dat van volslagen krankzinnigen kunnen zijn. Wel zijn onze illustraties foto's naar modellen, maar zelfs wanneer we rekening houden met de beperkingen, die een materiaal als klei oplegt, is het ten eenen male onmogelijk, aan te nemen, dat het werk, dat wij hier laten zien, het product is van gezonde hersenen.

Hang naar schilderachtige effecten roept bij architecten vaak den wensch op deze effecten onmatig en geforceerd tevoorschijn te roepen, de vormen echter, die wij hier laten zien, kunnen zeer zeker niet gerekend worden tot die, met de werkelijke qualiteiten van het picturale, zij zijn van een naargeestige uitdrukkingloosheid, zij geven een architectonische parallel te zien met het werk van de cubisten in de schilderkunst, en wij zouden dan ook al een heel rare kronkel in onze hersenen moeten hebben om er iets van te kunnen begrijpen.

In Historisch werk, dat de waarachtige kwaliteiten van het schilderachtige bezit, is het juist deze eigenschap, die wij er thans het meest in bewonderen; doch dit schilderachtige is het werk van den tijd en de tijd alleen, deze is het, die alle vormen weeker en zachter maakt, lijnen omtoovert en verandert, waardoor eigenlijk pas de achtergrond gevormd wordt, die diepere aesthetische bevrediging mogelijk maakt.

De meeste bouwwerken uit de Elisabeth en de Jacobus I tijd moeten er oorspronkelijk hard en koud hebben uitgezien, en zouden dit nog doen, wanneer de tijd ze niet veredeld had, De vakwerkbouw van de Noordelijke Graafschappen, voor zoover die tot op onzen tijd bewaard is gebleven, ziet er vermoedelijk thans beter uit dan eeuwen geleden, in den tijd van hun oprichting, toen de scherpe tegenstellingen in de kleuren vaak een onaangenamen indruk moeten hebben gemaakt, terwijl de charme, die er thans van uitgaat, nagenoeg geheel op rekening van de inwerking der eeuwen komt.

Waar wij in de architectuur van onze voorvaderen bewijzen zien van hun persoonlijk kunnen, geeft dit natuurlijk een stimulans aan onze belangstelling, waarbij nog komt, dat de moeite, die men toen met de materialen gehad moeten hebben, er toe mee werkt de belangstelling gaande te houden, welke echter maar al te vaak ontbreekt voor bouwscheppingen van den laatsten tijd, die met veel meer gemak, en in korten tijd, worden opgericht. Maar, als wij historisch werk door den bril van de logica willen bezien, komen wij gewoonlijk al heel spoedig tot de ontdekking, dat het eenvoudige er in juist een reflex was van de behoeften van die generaties zelf, zooals dit eveneens met de utiliteits-gebouwen van thans het geval is, evenwel met dit verschil, dat de waarde van het oude voor een groot deel is gebaseerd op de economische toepassing van arbeid en materiaal, terwijl het thans, in de eeuw van machines, makkelijk is kwistig te zijn met kracht, en ornament bij de el geleverd wordt.

Als er eenig motief ten grondslag ligt aan het werk, dat wij hier illustreeren, is het de wensch om ongekende schilderachtige effecten te bereiken, en in ééns iets te scheppen, dat de allure heeft te zijn het werk van eeuwen, kortom den tijd een vlieg af te vangen; een systeem van productie, dat evenwel al lang uitgediend heeft in het grootste deel van de gecivilliseerde wereld.

Wel zijn er bepaalde architectuurvormen en elementen van welker ontwikkeling wij iets afweten, maar van den oorsprong daarvan is ons ten eenen male niets bekend; alleen weten we dat, zoover de wetenschap gaat, er nog nooit iemand is geweest, die succes heeft gehad met het uitvinden van architectuurvormen, die op den duur onze reden bevredigen, daar zulke vormen er zich niet toe leenen bij stukjes en brokjes door ieder van ons verder ontwikkeld te worden!

Dwazen zijn het dan ook die pogen, zoowel in architectuur als in andere kunsten, iets te doen, dat niet ver afstaat van de schepping van het leven zelf — het scheppen van nieuwe kunstvormen —.

Gesteld zelfs, dat er eenig begrip ten grondslag ligt, aan b. v. „l'art nouveau", dan heeft deze nog meer zin en reden van bestaan, dan de krachttoeren, die wij hier zien verrichten, hoewel niet ontkend kan worden dat ze toch nog sympathie ondervinden in Duitschland en Scandinavië.

Het is te hopen, dat de studenten van de „Architectural Association" bij hun bezoek aan Holland niet geïnoculeerd zullen worden met de smetstof van het architectonische bolschewisme, waar „Wendingen" voorbeelden van geeft.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1. Deelnemers aan de prijsvragen van het Genootschap worden er aan herinnerd dat de antwoorden uiterlijk 1 April a.s. vrachtvrij moeten zijn bezorgd aan het adres van den secretaris der Jury, den heer Jan Wils, Vlietweg, Voorburg. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs van verzending.

2. Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer R. de Graaf, bouwk. teekenaar, door de heeren H. Martens en J. J. B. Franswa.

3. Als No. 2 van „Wendingen" jaargang 1923 verscheen een affichenummer.

Leden, die onverhoopt dit nummer niet ontvingen, worden verzocht dit p.o. aan de administratie van Architectura, Heerengracht 545-549, te willen berichten.

Reclames, ontvangen na 10 April, zullen ter zijde moeten worden gelegd.

4. De Jaarvergadering wordt gehouden op Woensdag 10 April 's avonds 8 uur.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 Nº 13 31 MAART 1923

DE TECHNISCHE HOOGESCHOOL TE STOCKHOLM.

Het geeft in een tijd, met een wirwar van opvattingen over kunst, de beschouwing van die kunst en de wijze waarop de beschouwingen van kunst beschouwd moeten worden, altijd iets van een houvast, te weten, dat er oertijden zijn geweest, waarin schoonheidsbegeeren en de bevrediging daarvan, dingen waren, die als vanzelfsprekend hand in hand gingen.

Is er dan ook in de belangstelling, die er voor dergelijke kunsten bestaat, geen grond van erkennen, dat kunsten, ontstaan aan de grenzen van geschiedenis of beschaving, door hun staan — buiten allerhande tegenstrijdige stroomingen — op een gezonden cultuurbodem, meer kans hebben sterk en krachtig te zijn, dan kunsten, die zoo'n cultuurbodem missen?

Immers ja!

Is er niet eenzelfde erkennen in de levendige belangstelling van kunstenaars voor nieuwe centra, nieuwe groepeeringen van factoren, waarvan men meent te mogen verwachten, dat ze, met het andere nieuwe, dat door hen gebracht wordt, diep genoeg in het cultuurleven zullen wortelen, om kiemen in zich te dragen voor een afgerond en op zichzelf compleet kunstgebeuren?

Dat zoo'n verwachten gewoonlijk te hoog gespannen wordt, dat de omzwenking op maatschappelijk gebied te zwak blijkt om voedsel te kunnen geven aan inspiraties, sterk genoeg om, omgekeerd, die constellatie te kunnen weerspiegelen in onontkoombare kunstvormen, doet niet zoo heel veel ter zake; de spanning van de verwachting blijft en houdt de hoop levendig, dat toch dit samengaan wel eens verwerkelijkt zal worden.

Maar er zijn nog andere dingen dan tijd en maatschappelijk gebeuren, die de belangstelling gaande, de verwachting gespannen houden; hierbij denk ik aan de bouwkunst van het Noorden. Het komt mij voor, dat veel van de belangstelling daarvoor voortspruit uit de verwachting, die men heeft, dat ligging en daardoor temperatuur factoren zijn, die heilzaam en onverbiddelijk hun eischen zullen stellen; eischen, die wel niet geheel vreemde invloeden uit zullen schakelen, maar die dan toch zeer zullen beperken.

En, naar het mij voorkomt wordt, zoo ergens, hier die verwachting door de feiten ten volle gerechtvaardigd.

Zonder verder bij de vraag, hoe deze kunst zich dan wel bij de levensverhoudingen aansluit, stil te staan, geven wij hieronder als specimen enkele bijzonderheden van de Stockholmsche Technische Hoogeschool.

Zooals voor zooveel groote gebouwen in het Noorden was het begin van de bouwgeschiedenis een prijsvraag. Prof. Lallerstedt verwierf den eersten prijs en bouwde reeds ongeveer de helft van het geheele complex om een vijftal binnenpleinen in de jaren 1913—1917 (afb. 2).

Het terrein was, als bijna alle bouwplaatsen in S. niet al te gunstig, maar bood toch mogelijkheden, die uitstekend konden worden benut. Zooals het plan aangeeft, ligt de hoofdtoegang aan de zijde van den Walhalla-weg. Na een ondiepen voortuin, geeft een machtige poort toegang tot den eersten binnenhof „den grooten tuin", waarbij zich de afdeeling voor bergwetenschap en electrotechniek aansluit. Links komt dan de tweede hof met de voornaamste laboratoria, rechts een kleinere „Tessin"-tuin voor de afdeeling architectuur met een poortdoorgang naar de Oost-zijde. Afb. 1 geeft een indruk van de aansluiting er van met den „grooten tuin", waarboven dan weer de toren van het observatorium uitsteekt. Afb. 3 geeft een anderen hoek van den grooten binnentuin.

Zeer vele afbeeldingen zouden noodig zijn, om ook maar eenigszins een indruk te geven van dit belangrijke gebouw.

Zooals bergbouw en het winnen van kracht

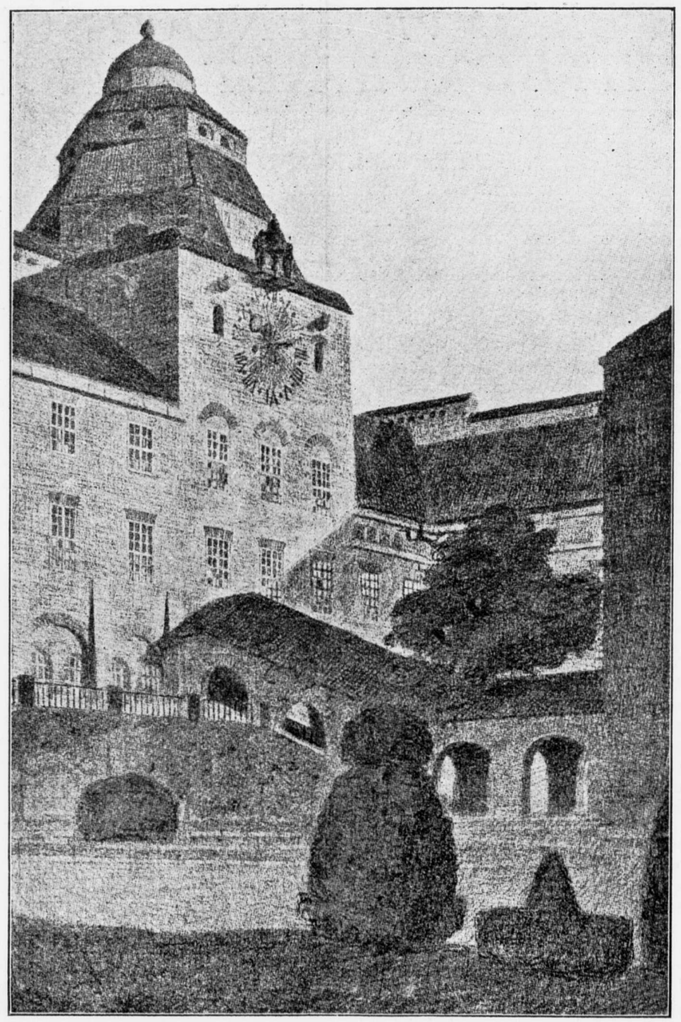

AFB. 1. TECHNISCHE HOOGESCHOOL TE STOCKHOLM OBSERVATIETOREN EN „TESSIN"-TUIN

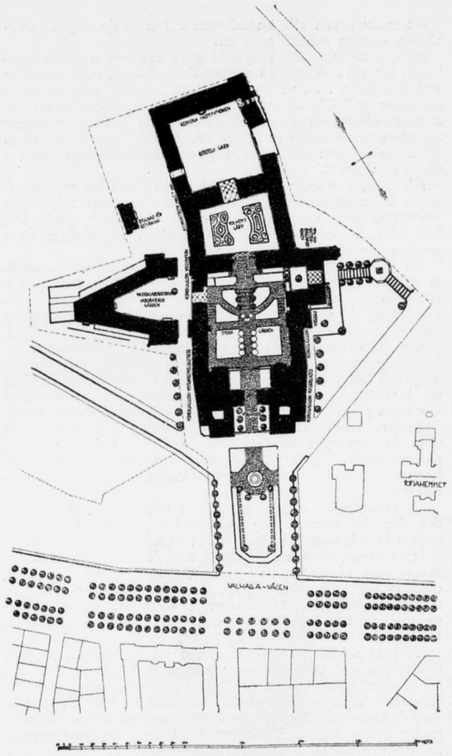

AFBEELDING 2

uit de watervallen groote factoren zijn in het bestaan van Zweden, zoo is het bekwamen tot een leidende positie bij deze werken van vitaal belang voor dien staat.

Een cultuurdaad van den eersten rang is het dan ook geweest, dit belang zijn reflex te geven in grootsche bouwmassa's zooals dit hier geschiedde, die met hun lange baksteen uitloopers als in beschermende beheersching over het graniet-plateau zijn uitgestrekt, dien cultuurdaad tegelijk een fijn en waarachtig accent gevende.

Zooals bekend is, geeft een Zweed gaarne uiting aan zijn ingenomenheid met iets, dat zijn instemming heeft, door groote vrijgevigheid. Nauwelijks was dit gebouw dan ook in gebruik, of het bedrag voor de stipendia liep al in het half millioen, dat van verdere donaties in een veelvoud daarvan.

Wie zich verder voor cijfers interesseert, wete dat de bouw rond 5 millioen kronen kostte, waarvan, als curieuse bijzonderheid zij medegedeeld, dat op rekening van de verwarming alleen al een ½ millioen kwam. J. B.

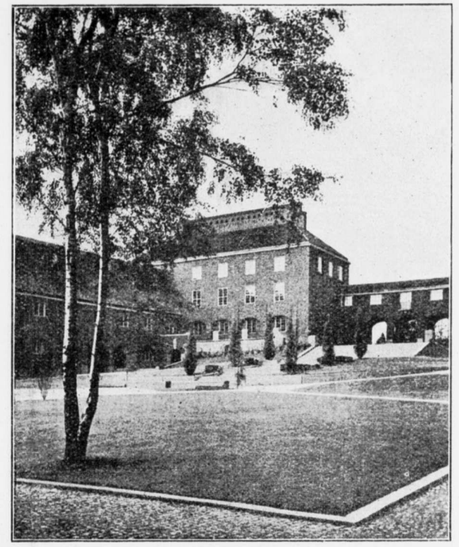

AFBEELDING 3

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De Jaarvergadering wordt gehouden op **Dinsdag** 10 April s'avonds 8 uur Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549.

PRIJSVRAAG

voor een hedendaagsche straatverlichting, uitgeschreven door de vereeniging „Kunst aan het Volk".

Bij het uitschrijven der in het vorig jaar uitgeschreven prijsvraag voor een staande brievenbus — als een der vele, overal verspreide voorwerpen ten dienste der gemeenschap — werd er ook gewezen op de straatlantaarns. Daarmede werd echter aangeduid de straatverlichting in het algemeen; want met vormverandering of verbetering der tegenwoordige straatlantaarns alleen komen wij niet tot een oplossing. In de eerste plaats moet worden gezocht naar een verbeterde wijze van straatverlichting. Het systeem is van het grootste belang, de vormgeving der onderdeelen komt daarna.

Het Bestuur van de Vereeniging „Kunst aan het Volk" volgt de proefnemingen aan de bestaande — vroeger voor gaslicht geëigende — straatlantaarns te Amsterdam, in de laatste jaren genomen. Het lijkt het Bestuur, op dit tijdstip, waar vele verkeersplannen in bewerking zijn, juist, aan de oplossing van dezen factor in het stadsbeeld (ook in het verkeersvraagstuk) mede te werken door het uitschrijven van

een Ideeënprijsvraag voor Straatverlichting:

Art. 1. De prijsvraag bevat twee opgaven:
a. een straat- en grachtverlichting in de oude stad. Hiervoor is gekozen een gedeelte (aangegeven op bijgaande situatie), waarbij vrijwel alle gevallen zich voordoen, welke voor een aan te brengen verlichting van belang kunnen zijn, als:
1. druk verkeersplein met plaats voor 2 verkeersagenten;
2. drukke verkeersstraat, tevens winkelstraat (Vijzelstraat of Reguliersbreestraat);

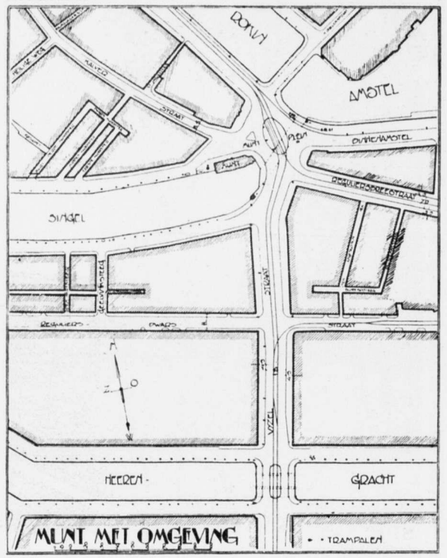

3. stegencomplex;
4. gracht met stil verkeer (Heerengracht);
5. gracht met druk verkeer (Binnen-Amstel);
6. brug (over de Heerengracht).

b. een straatverlichting voor de nieuwe stad (zie de andere bijgevoegde situatie[1]). Hierbij is gedacht aan een z.g. „Parkweg" met aansluitende straten. Onder Parkweg is te verstaan een 60 M. breede weg, welke gelegenheid biedt tot rustig wandelen onder lommer en tevens banen voor snelverkeer bevat. Men denke o. a. aan de Maliebaan te Utrecht. Voor onze stad is gekozen de nieuw ontworpen Amstellaan. Het is nu de bedoeling, dat wordt aangegeven, hoe de ontwerper zich het systeem van verlichting en de aanbrenging ervan denkt.

Art. 2. Gevraagd wordt:

a. een overzichtsteekening op schaal 1 tot 500 (situatie en aanzichten).

b. twee perspectieven (oud en nieuw stadsgedeelte).

c. enkele onderdeelen op schaal 1 tot 20.

d. een korte schriftelijke toelichting.

De teekeningen uit te voeren in potlood (gekleurd potlood is toegelaten).

Art. 3. Aan de Jury is een bedrag van f 300 beschikbaar gesteld om geheel of gedeeltelijk te bestemmen voor 2 bekroningen. Indien bij de bekroonde ontwerpen er een is, hetwelk de Jury geschikt acht voor uitvoering, dus voor massaproductie, dan zal de Jury het recht hebben, dit ontwerp aan te bieden aan het Gemeentebestuur, onder beding, dat, als tot uitvoering hiervan wordt besloten, de ontwerper een behoorlijke vergoeding voor zijn ontwerp ontvange.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Tot de mededinging worden toegelaten alle Nederlanders.

De inzendingen op deze prijsvraag moeten uiterlijk 23 Mei 1923, 's middags vóór 12 uur, vrachtvrij zijn bezorgd aan het Stedelijk Museum te Amsterdam.

Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs van verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd; te laat ingezonden antwoorden blijven buiten beschouwing, waarvan onmiddelijk mededeeling zal worden gedaan aan het opgegeven correspondentie-adres. De ontwerpen moeten worden ingezonden onder een motto, dat op alle tot de inzending behoorende stukken moet voorkomen.

De motto's van alle inzendingen zullen in de dag- en vakbladen worden bekend gemaakt.

Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin naambrief, benevens de verklaring: „De inzender van het motto . . . verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is." Op de buitenzijde dezer enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en het motto, dat tevens op alle stukken tot de inzending behoorende, moet voorkomen. De naam van den ontwerper mag op de bijbehoorende stukken niet zijn vermeld.

Inlichtingen worden door tusschenkomst van het correspondentie-adres uitsluitend gevraagd aan de Jury, per adres den Voorzitter-Secretaris van de Jury, den Heer JAN DE MEIJER, Koninginneweg 95, Amsterdam. Zij kunnen daar worden gesteld tot 14 April a.s.

De vragen worden met de antwoorden openbaar gemaakt in de vakbladen, t.w.: het Bouwk. Weekblad, de Bouwwereld, Architectura en het Centraal blad voor de Bouwbedrijven. Uitsluitend de aldus verstrekte inlichtingen worden beschouwd deel uit te maken van het programma.

Alle ontwerpen blijven het eigendom van de inzenders.

Gedurende drie maanden na de openbaarmaking van de uitspraak der Jury, zullen alle zendingen voor tentoonstelling ter beschikking blijven van de Vereeniging; na dien termijn worden zij vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden. Gedurende dien termijn behoudt zij zich het recht voor de ontwerpen in een of ander kunsttijdschrift te laten reproduceeren, zonder de inzenders daarvoor afzonderlijk te honoreeren, doch overigens met eerbiediging hunner auteursrechten.

De inzendingen worden vanaf den dag van aankomst tot den dag der terugzending verzekerd tegen brandschade en andere schade voor een door den inzender op te geven bedrag.

Inzendingen, welke niet voldoen aan de bepalingen van het programma, of waarvan de ontwerper zich vóór de uitspraak der Jury bekend maakt, kunnen niet voor eenige belooning in aanmerking komen. Ingezonden teekeningen, welke in het programma niet zijn gevraagd, zullen buiten beschouwing blijven.

De Jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en, voor zoover mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting, meer gedetailleerde beschouwingen leveren. Het rapport zal vóór de opening van de tentoonstelling der ontwerpen worden bekend gemaakt en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eindbesluiten zal de Jury voltallig moeten aanwezig zijn.

Bij ontstentenis van een lid der Jury van zoodanigen duur, dat daardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door het Bestuur van de Vereeniging „Kunst aan het Volk" worden benoemd.

De Jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen.

Na de uitspraak der Jury zal door haar de naambrief van het eerstbekroonde ontwerp worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige, voor onderscheiding in aanmerking gekomen ontwerpen, wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Voor zoover dit programma niet nader bepaalt, zijn op deze prijsvraag van toepassing de Algemeene Regelen voor Nat. Bouwk. Prijsvragen van 1921, ingesteld door het Genootschap „A. et A.", de Ver. „Bouwkunst en Vriendschap" en de Mij. t. Bev. der Bouwk. Bond v. Ned. Arch.

De Permanente Prijsvraag-Commissie heeft haar goedkeuring aan dit programma gehecht.

Voor de Jury:

JAN DE MEIJER, Arch. B.N.A.

Secretaris:

KONINGINNEWEG 95,
AMSTERDAM

AMSTERDAM, Maart 1923.

[1]) Wegens plaatsgebrek moest één der bijbehoorende plattegronden tot den volgenden week blijven liggen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 14 — 7 APRIL 1923

EEN TOEKOMST PROJECT.

't Ging er tot kort geleden eigenlijk maar heel zuinigjes mee, er was te weinig belangstelling voor, de gedachten werden te zeer in beslag genomen door wat direct noodig was, om stil te staan bij iets anders, vooral als dit andere dan nog een utopisch kantje had bovendien.

Ideaalprojecten, ontwerpen waarvoor het streven naar verbetering op eenig gebied niet geremd werd door het wachtwoord: „het moet zóó zijn, dat het voldoet aan alle eischen van het oogenblik", voor die projecten was het een slechten tijd. Mogelijk, en zeer waarschijnlijk zelfs, zouden zulke projecten thans meer kans hebben, daar ieder in z'n hart toch wel de overtuiging heeft, dat daarmee eigenlijk belangrijker dingen zijn te belichten, dan waarvoor de constellatie van het oogenblik de mogelijkheid open laat.

Maar, al mag die belangstelling thans latent aanwezig geacht worden, in 1920, toen de lustrumprijsvraag van het Genootschap uitgeschreven werd, was ze er niet, tenminste, het doorsnee-gehalte van de inzendingen viel tegen, zoodat er niet aan te denken viel de voorgenomen publicatie van de ontwerpen in „Wendingen" door te doen gaan; jammer genoeg konden zoodoende enkele wel belangrijke inzendingen ook niet gepubliceerd worden.

Het hier voor liggende project, van den heer Janzen, dat met den eersten prijs bekroond werd, verkeerde in dit geval.

Daar er indertijd uitvoerige verslagen gepubliceerd werden over het, hóé en waarom deelnemers aan de prijsvraag in een vergadering de bekroningen onderling toekenden, kunnen wij hieronder, zonder verder commentaar, de heer Janzen aan het woord laten met een gedeelte van de toelichting die bij zijn project behoorde.

Dat de heer J. thans niet meer alles onderschrijft spreekt haast van zelf; ontwerper meent, dat verschillende dingen die toen actueel waren thans te veel gemeen goed geworden zijn om nog belangrijk geacht te kunnen worden. In dit verband is het echter aardig op te merken, dat een Amerikaansch tijdschrift een paar maanden geleden een stadsplan publiceerde, dat in veel opzichten overeen komt met dat van den heer J. waaruit moge blijken, dat zijn ontwerp nog iets van z'n actualiteit en daarmee belangrijkheid heeft ingeboet.

BESCHRIJVING VAN HET ONTWORPEN TYPE.

Er is uitgegaan van den primairen vorm, de centrale ruimte.

De slaapruimten zijn afzonderlijk op de verdieping geprojecteerd, wat met het oog op nevels en dampen in ons vochtig klimaat, wel het meest gewenscht lijkt. De toegang wordt gevormd door een overdekte ingang met voetrooster en mat, waardoor het straatvuil grootendeels buiten de woning blijft.

Het portaal bevat een te ventileeren en te verwarmen ruimte voor berging van overkleeren.

De centrale woonruimte kan door middel van dubbele draaideuren in verschillende ruimten verdeeld worden. Zij zijn gedacht in een nauwkeurig nastelbaar gebronsd ijzeren frame, met kogelscharnieren afgehangen. Hun functie is hoofdzakelijk wandafsluiting. De constructie is daarom gedacht als een raamwerk met aan beide zijden een bekleeding uit één stuk van eterniet, staalplaat of triplex. Vooral het eerstgenoemde materiaal biedt mogelijkheden van aesthetische verwerking en weinig onderhoudskosten.

De keukenruimte II is klein in verband met de in dit ontwerp gedachte gedeeltelijke bereiding van de spijzen buitenshuis.

Er is een klein gasfornuis gedacht, dat door middel van een schuifraam van het vertrek afgesloten kan worden en van een afvoerbuis en ventilatiekoker is voorzien. Verder de bekende gemakken als lekbakken, bordenkast (eventueel met bordenreiniger), vuilniskoker, ijskast.

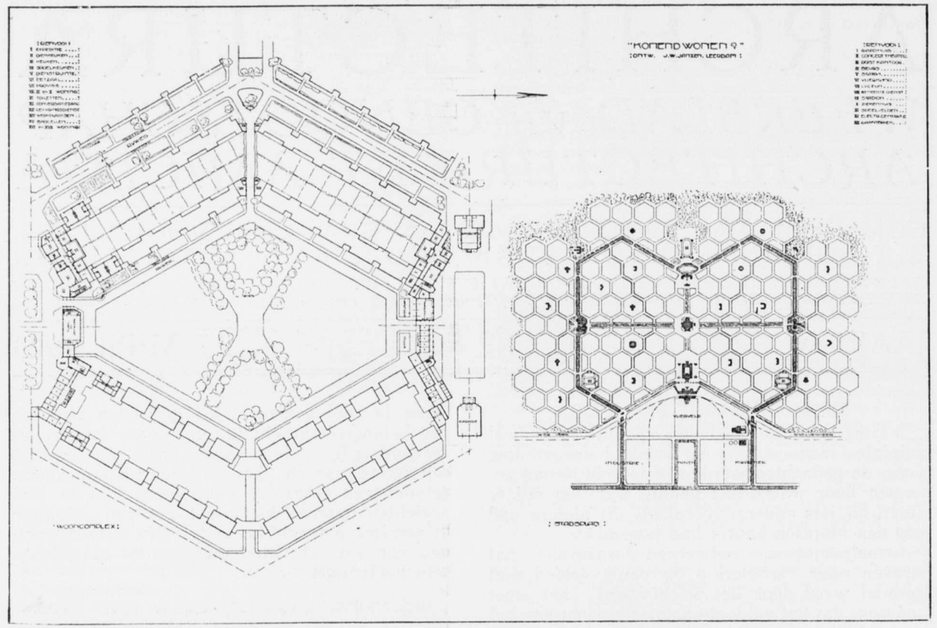

Onder een gedeelte van het aanrecht bevinden zich twee afgesloten kastjes. Deze kastjes zijn aan de achterzijde voorzien van een deurtje, dat over een achter de woning in een dienstgang loopende transportband draait. Aan het deurtje is een opvang-inrichting gemaakt, waardoor voorwerpen van de transportband gelicht en in het kastje gedeponeerd kunnen worden. Deze deurtjes kunnen electrisch vanuit een centraal punt gedirigeerd worden. Het tweede kastje dient voor terugvoer. Op deze wijze is bezorging mogelijk bij afwezigheid der bewoners.

Wanneer ook de inkoop van de voor de huishouding benoodigde artikelen gecentraliseerd wordt, kan op deze wijze alle geloop van bakker, kruidenier, slager, melkboer, enz. vermeden worden. De inkoop kan door een (uit den aard der zaak) deskundige op meest voordeelige wijze geschieden, terwijl van veelvuldig voorkomende zaken voorraad gehouden kan worden.

De regeling van de werkzaamheden in het centrale gedeelte en woningen kan door dezen geschieden. Dit is een kwestie van organisatie. De vuilniskoker mondt uit in een betonkoker met een weinig afschot, waardoor een ketting zonder eind voorzien van uitsteeksels enkele malen per dag het grovere vuil naar de tegenovergestelde richting van het centrale deel voert. Het wordt verzameld in geperforeerd ijzeren bakken, welke op auto's geheschen kunnen worden, terwijl het vloeibare vuil door de riolen afgevoerd wordt. Een flinke waterspoeling, ook van de gootsteenen, zorgt voor wegvoering van het achterblijvend vuil. Voor stofverwijdering uit de woning dient een aansluiting aan de centrale stofzuiginrichting.

De eetruimte III kan gedurende het gebruik als zoodanig in directe gemeenschap staan met de keukenruimte II, al naar behoefte gecombineerd met het centrale wooncentrum IV.

Een groote woonruimte biedt de combinatie III, IV, V en VI, met bij iedere ligging en zonnestand direct zonlicht.

De op teekening aangegeven combinaties geven de mogelijkheid van koele schaduwkamers in den zomer, warme zonkamers in den winter.

Er wordt uitgegaan van de veronderstelling, dat de beroepsarbeid buitenshuis verricht wordt. In dat geval is het rusthoekje VI, eventueel gecombineerd met V, voldoende voor afzondering en studie, enz. De zoldering van IV is met het oog op betere ruimtewerking verlaagd.

Een bank en een paar kasten voor boeken zijn aangegeven; verder is opzettelijk overige meubileering op teekening weggelaten. Er is ruimte voor allerlei groepeering en de wanden bieden nog plaats voor eventueele (on)noodige meubelen.

De bergruimte voor fietsen is vlak bij den ingang. Centrale berging is lastig, vooral bij laten avond, enz.

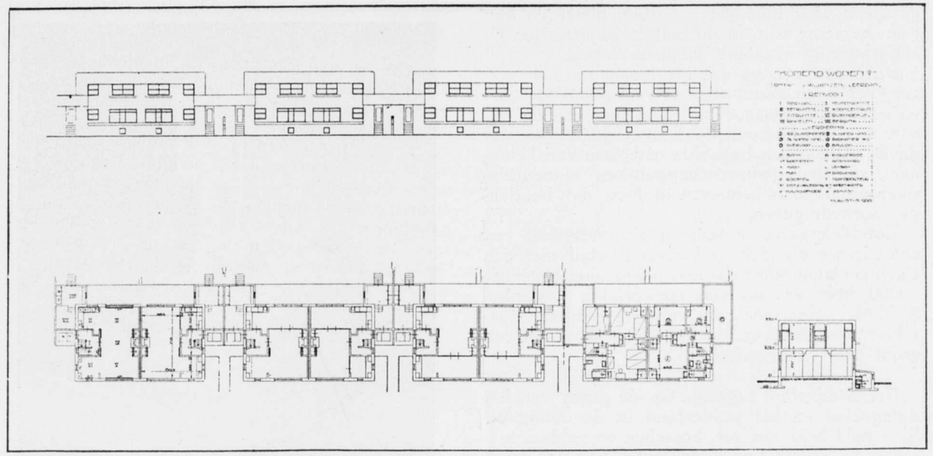

Op de verdieping zijn de slaapkamers geprojecteerd. De groote slaapkamer heeft waschgelegenheid, warm en koud water. Om ruimte en leidingverspilling te voorkomen, is een tweede waschgelegenheid op de overloop geprojecteerd, waardoor het onnoodig geplas op en vuil maken van de slaapkamers vermeden wordt.

Door openzetting van de tusschenkast en slaapkamerdeuren is gemakkelijk doorluchting te verkrijgen. Een ruim balcon geeft bovendien nog gelegenheid tot luchting, bloementeelt en zitje.

Groepeering der woningen. De woningen zijn op grond van practische en aesthetische overwegingen allereerst gegroepeerd tot dubbele panden.

De dubbele panden zijn weder met hunne uitbouwen aan elkaar verbonden, waardoor gesloten bebouwing ontstaat met aan de straatzijde accentuatie door de massa van de woningen zelve. Ze hebben bovendien door verlaging van de ondergeschikte badkamerruimte een eenvoudige silhouetwerking. De achterzijde daarentegen is meer gesloten.

Voor doelmatige exploitatie der dienstgebouwen en keuken lijkt een twintigtal woningen het meest geschikt.

De gebruikelijke Noord-Zuid-ligging voor de woningen met kopbouw van het centrale gedeelte aan Oost-West-loopende verkeersweg ligt voor de hand. Denkt men zich echter even de telkens onderbroken weg met aan de zijde van ieder gebouw een straat en verder de onbehagelijke belichting van de woonstraten in de middaguren, dan is voor consequente doorvoering deze ligging onbruikbaar.

Daar het grondplan zonder hygiënische bezwaren een kleine draaiing ten opzichte van de zonnestand toelaat, is een zeshoekig stratenschema ontworpen.

De dienstgebouwen zijn nu eens als gesloten bebouwing rondom een klein pleintje gedacht, dan weer met midden-laagbouw en opengehouden einden als tusschenverkeersweg. Hiermede kan tevens aan de bijzondere behoeften der bewoners voldaan worden, zooals aparte logeerkamers, kamers voor de alleenwonenden, leeszaal, eetzaal, crêches kleutershuis, turn- en lezingzaal, garage, wasscherij, enz. Hierin ligt door het wisselend karakter de mogelijkheid voor expressieve architectuur.

Door combinatie met centrale keuken, gemeenschappelijke eetzaal, leeszaal, enz. is arbeidsbesparing mogelijk. De huisbewaarder kan tevens dan zorg dragen voor de regeling van de werkzaamheden der gezinswoningen, het beheer der keuken, enz.

De binnenrij der huizen omvat een vrije ruimte, die zoowel voor grasveld, park en sportdoeleinden, door haar rust voor plaatsing van scholen, kerken en dergelijke kan dienen. Sommige zullen in aanmerking komen voor moestuintjes; mogelijk ook dat in de toekomst door ontwikkeling van het luchtverkeer behoefte is aan kleinere landingsplaatsen in de nabijheid der woningen. De afmetingen van het blok zouden eventueel nog te vergrooten zijn.

De woonstraten zijn gedacht als een breede beton of gewalste steenslagweg, met aan weerszijden een trottoir. Onder dit trottoir ligt de rioleering. De andere leidingen worden in den dienstgang ondergebracht, waar zij gemakkelijk te controleeren zijn. Er zijn geen boomenrijen als hoogstens een enkele rij geschoren linden langs de op de zon gelegen huizen gedacht. Wel hier en daar een vrijere groep. Een deel der bewoners zal gaarne het voor het huis gelegen

grasperk voor bloemen benutten, hiertegen kan geen bezwaar zijn. In de buitenwijken zullen zij zelfs voor groenteteelt kunnen dienen.

De practijk leert dat bij laagbouw zeer wel zorg gedragen wordt voor de veel gesmade voor- en achtertuin. Daarom zijn ook tusschen de tuinen aan de binnenzijde haagafscheidingen gedacht. Alleen een bepaalde categorie van bewoners zal aan gemeenschappelijken binnentuin, waaraan zij niets behoeven te doen dan betalen, de voorkeur geven.

Het blok zelve is gedacht als onderdeel van een nieuwe op zich zelf staande stad met een eigen centrum, eigen industrie, enz. met ongeveer 60000 inwoners op een oppervlakte van plm. 8 K.M.². Het moeilijke verkeersvraagstuk tusschen voorsteden en moederstad is dan voor een groot deel ondervangen.

Het Stadsplan. Ligging: Op de grens van het duingebied en het polderland in de onmiddellijke nabijheid van zee, bosschen en velden, tusschen de groote bevolkingscentra van ons land.

Grondschema: Het kortste stratennet bij gelijke oppervlakte n.l. het zeshoekenschema. Als echte Hollandsche stad doorsneden door de meest economische verkeersader: het water. Langs de breede grachten tevens de hoofdverkeerswegen. Ook een „Maliebaan".

Het hart van de stad „het volkshuis" het concert en theatercomplex. Verder een achtbaan der tram in beide richtingen. De industriewijk aan spoor en water in het Oosten gelegen. De groote autoweg op eenigen afstand van de spoorlijn gaat onder het stationsplein door, voor doorgaand verkeer. Al het overige spreekt voor zichzelf en fluistert eerbiedig namen: Taut, Goecke, Berlage....

HET COMENIUS-MONUMENT OP HET VALERIUSPLEIN.

In het Gebouw voor Beeldende Kunsten aan de Vondelstraat zijn als maquetten tentoongesteld de ingekomen ontwerpen, op de, door Tsjecho-Slowakije uitgeschreven prijsvraag voor een Comenius-Monument. Zooals bekend is, is het de bedoeling dit monument te plaatsen vóór het Lyceum op het Valeriusplein. Vóór het Lyceum, omdat Comenius een paedagoog was in den meest uitgebreiden en besten zin van het woord, zooals menschen zeggen, die het weten kunnen.

Daar het een man geldt, die sterk geloofde in de toekomst van de menschheid, en daarmee van zijn volk, behoeft het geen verwondering te baren, dat, nu er thans werkelijk een vrije staat gegroeid is uit het land van Moravië, er daar een strooming is ontstaan om Holland, het land waaraan Comenius volgens zijn biograaf zoo veel aan te danken heeft gehad, te eeren in een monument, dat de gedachte aan den geloofsheld hoog houdt.

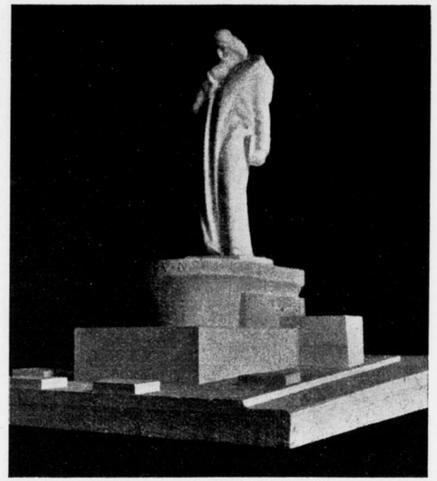

MAQUETTE DERDEN PRIJS BEELDH. JOROSLOV BRAHA

Tot zoover gaat dus alles goed, en kan de altruïstische wijze waarop de jonge staat zich bij ons een monument gaat stichten moeilijk te hoog worden aangeslagen.

Maar, helaas is het eerst bekroonde ontwerp een volslagen mislukking; het is een raadsel hoe het nog eenige waardeering vond, en volkomen onbegrijpelijk hoe het met een eersten prijs bekroond kon worden. Met alles wat er op en aan zit doet het meer denken aan een slecht reclamebiljet voor de, overigens, zeer vele, en groote, qualiteiten van den man, dan aan een waardig monument.

Persoon en handelsartikel zijn hier op noodlottige wijze verwisseld en dan nog, wordt het artikel (lees persoon, resp.: groot man) op een zeer onsmakelijke wijze aangeprezen, een wijze van aanprijzen die met kunst niets van doen heeft.

Het is de Tsjecho-Slowaken zelve niet euvel te duiden — er moet zooveel geordend worden in een jongen staat — dat op het oogenblik, dat over een kunstwerk beslist moet worden de juiste visie er voor ontbreekt, en men, nu het er om gaat een blijkbaar algemeen gevoelden wensch in kunstvormen om te zetten, niet het juiste accoord weet te treffen; wat alles niet wegneemt, dat alleen al het zelf-respect en de waardeering voor de goede gedachte op zichzelf ons dwingt om onder geen enkel beding dit prul te accepteeren.

Wat met den goeden wil, die ongetwijfeld bij de schenkers aanwezig was, zeer zeker een lastig geval is.

Het komt mij voor, dat de architect van het Lyceum echter al een oplossing aan de hand

doet, waar hij in een dagbladartikeltje een lans breekt voor het ontwerp dat met den derden prijs bekroond werd. Wel is de plaats voor het Lyceum op zich zelf niet zoo heel gelukkig, maar wij zijn er in Amsterdam nu eenmaal niet aan gewoon rekening te houden met de plaatsing van „standbeelden", zoodat het ongetwijfeld heel lastig zal zijn een plaats te vinden die wel voldoet.

De tweede prijs werd niet toegekend, waardoor het met den eersten prijs bekroonde ontwerp nog onmatiger boven de andere komt te staan. Er werden twee derde prijzen uitgereikt voor ontwerpen die beiden het hinderlijk naturalistische van de overige missen; uit een er van spreekt nog een zeker verlangen naar het pathetische, het andere, met een gestrekt basement van geringe hoogte, is wèl overwogen in verband met de plaatsing.

Alleen deze maquette wekt de verwachting op, dat de maker bij de uitvoering, de opgave volkomen zal beheerschen. In zijn wijden worp verleent het pijachtige opperkleed, dat de beeldhouwer zijn sujet gaf, het lichaam die brooze monumentaliteit van stijging, waardoor de draging van den romp alleen dramatiseert hoe groot de geesteskracht geweest moet zijn om dit hoofd in die tijden te doen arbeiden aan den opbouw van een beteren wereld, en er rotsvast in te gelooven ook.

Het is voorzeker geen plompen geest, die dit in den steen wist vast te leggen.

J. B.

REORGANISATIE-PLAN VOOR DEN DIENST DER LANDSGEBOUWEN

DOOR IR. JAN GRATAMA

(Vervolg van No. 11 en slot)

De verhouding tusschen den Bouwraad en den directeur van het Centraal-bureau denkt de commissie zich niet als eene plaatselijke. De Bouwraad staat evenmin in ambtelijk verband tot den Minister. Er zullen ook geene leden in zitting kunnen hebben, die ambtelijk onder 's Ministers departement ressorteeren.

Intusschen zal samenwerking tusschen Bouwraad en Centraal-bureau niet kunnen worden ontbeerd. Dit Centraal-bureau zal dus den Bouwraad de gewenschte inlichtingen verschaffen, desnoodig na bekomen machtiging van den Minister. Het zou onpractisch zijn en slechts tot tijdverlies leiden, wanneer alle verkeer tusschen de beide organisaties over den Minister zou moeten geschieden.

Bij de vermelding van de bezwaren, welke aan den bestaanden toestand kleven, werd de aandacht reeds gevestigd op de omstandigheid, dat de Rijksbouwmeesters thans met drie Ministers te maken hebben. Deze toestand moet onvoorwaardelijk worden verlaten, De dienst der Landsgebouwen moet ressorteeren onder slechts

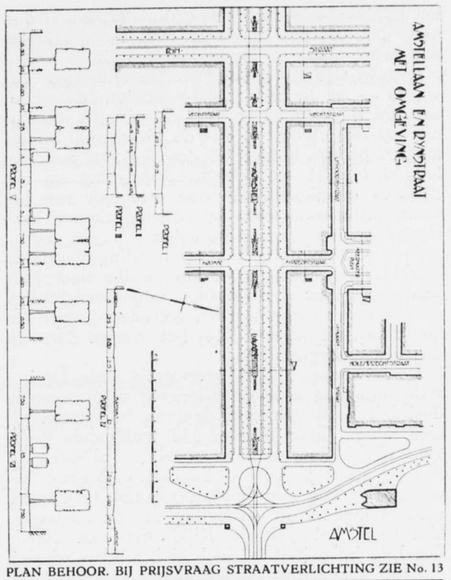

PLAN BEHOOR. BIJ PRIJSVRAAG STRAATVERLICHTING ZIE No. 13

één Departement, hetwelk zich met de overige Departementen in verbinding stelt, wanneer en voor zooveel voor die Departementen moet worden gebouwd.

Gelijk reeds werd vermeld moeten aan het hoofd van de onderscheidene Rijksbureaux staan architecten, die, behalve technisch en administratief bekwaam, ook zijn kunstenaars.

Nieuw aan te stellen personeel — opzichters en administratieve ambtenaren — zal voortaan aan bepaaldelijk te stellen eischen moeten voldoen.

De dienst en de particuliere architecten moeten streng gebonden worden aan nauwkeurige bestekken en aan de bouwsommen, onder ernstige financiëele contrôle.

Deze contrôle zal in hoofdzaak door het Centraal-bureau geschieden. Echter meent de commissie er nadrukkelijk de aandacht op te mogen vestigen, dat de Rijksbureaux zooveel mogelijk zelfstandig zullen moeten werken; de dienst zal slechts behoorlijk kunnen worden uitgeoefend, indien de Rijksbureaux elk afzonderlijk goed loopen. Het Centraal-bureau moet niet dan bij uitzondering behoeven in te grijpen.

De regelmatige gang van zaken zal dus deze zijn, dat, wanneer het avant-project gereed is, dit wordt ingezonden aan den directeur van het Centraal-bureau, die het met zijn advies doorzendt naar den Minister. Na goedkeuring wordt aan den ontwerper opdracht verleend tot het opmaken van de ontwerp-bestedingsstukken.

Deze ontwerp-bestedingsstukken komen, via

het Centraal-bureau bij den Minister. die al dan niet den Bouwraad (technische subcommissie) nog nader hoort en de stukken daarna — al dan niet gewijzigd — goedkeurt. De ontwerper zal voorts — na de besteding — moeten adviseeren omtrent de gunning en toezicht moeten uitoefenen op de uitvoering. Bij de uitvoering zal hij moeten blijven binnen de grenzen van het verleende crediet en voor overschrijding zal hij, door tusschenkomst van den directeur van het Centraal-bureau, vooraf machtiging moeten hebben verkregen van den Minister.

Voor zooveel de af te geven betalingsmandaten betrekking hebben op werken, welke door particuliere architecten worden uitgevoerd, zullen de stukken moeten worden gefiatteerd door het hoofd van dit bureau. Voor het overige doen dit de Rijksbouwmeesters.

De commissie heeft overwogen eene territoriale indeeling voor de districten te ontwerpen doch zij heeft gemeend daarvan te moeten afzien, omdat haar daartoe niet voldoende gegevens ten dienste stonden en zij — al ware dit wel het geval geweest — daaraan toch eene toevallige waarde zou hebben moeten toekennen, vermits immers de verdeeling van de bouwwerken over het geheele Rijk niet van steeds dezelfde intensiteit is, doch zich telkens wijzigt.

Eene verdeeling, welke thans rationeel zou zijn, zou wellicht over eenigen tijd tot moeilijkheden aanleiding geven. Zij acht het mitsdien beter, dat eene verdeeling eerst zal plaats hebben ten tijde, dat de regeling wordt ingevoerd.

Aangezien het slagen van de nieuw gedachte organisatie nauw samenhangt met de juiste keuze van de aan het hoofd te stellen personen — immers de directeur van het Centraal-bureau en de hoofden van de districtsbureaux — verdient het wellicht aanbeveling allereerst den Bouwraad samen te stellen en deze bij de vorenbedoelde keuze te raadplegen.

Aesthetische verzorging van Waterstaatswerken. Bij de door de commissie gehouden besprekingen is ook de vraag naar voren gekomen, of van een onder het Departement van Waterstaat georganiseerden bouwdienst niet tegelijk partij ware te trekken tot het geven van advies, voor zooveel dit betreft de aesthetische zijde ook van Rijkswaterstaatswerken. De opmerking werd gemaakt, dat eenvoudige beambtewoningen, doch ook kunstwerken, wanneer de aesthetische verzorging te wenschen laat, storend kunnen werken in het landschap, hetzij dat alle deze werken op zichzelf betere vormen hadden kunnen verkrijgen, hetzij, dat de situatie de omgeving verstoort op eene wijze, welke — na overleg met terzake deskundigen — had kunnen zijn vermeden.

De commissie meent, dat inderdaad ook in dit opzicht wel verbetering is te verkrijgen en beveelt — hoewel de aangelegenheid wellicht niet rechtstreeks behoort tot het onderwerp harer studie — overleg met de bureaux der Landsgebouwen of met het Centraal-bureau door de administratie van den Rijkswaterstaat aan.

De commissie voor de reorganisatie van den Dienst der Landsgebouwen betreurt het, dat — vóór de Ministerraad tot bedoelde beslissing overging — deze geen behoefte heeft gevoeld kennis te nemen van de resultaten van het onderzoek dezer Commissie en gemeend heeft de beëindiging daarvan niet te moeten afwachten.

Uit haar verslag blijkt, dat de meening dezer commissie belangrijk van die der Bezuinigingscommissie afwijkt.

Ten slotte wijst de Commissie er op, dat de Ministerraad alle Rijksbouwdiensten Juli 1922 gebracht heeft onder het Departement van Financiën, nadat overleg was gepleegd met de Bezuinigingscommissie-Rink.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De 56e Algemeene Vergadering, tevens 1449e Ledenvergadering, wordt gehouden op Dinsdag 10 April 1923, 's avond 8 uur, Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549.

AGENDA:

a. Notulen der 1448e ledenvergadering.
b. Jaarverslag van den 1en Secretaris.
c. Jaarverslag van den Penningmeester.
d. Jaarverslag van de Redactie van „Wendingen".
e. Jaarverslag van de Redactie van „Architura".
f. Verkiezing van een lid in het Bestuur, wegens periodiek aftreden van den heer B. T. Boeyinga (niet herkiesbaar).
g. Verkiezing van een Voorzitter uit het voltallig Bestuur.
h. Verkiezing van een lid in de Commissie van Onderzoek, wegens periodiek aftreden van den heer J. L. M. Lauweriks (herkiesbaar).
i. Verkiezing van twee Redactieleden van „Wendingen", wegens periodiek aftreden van den heer J. Boterenbrood, (niet herkiesbaar) en den heer J. B. van Loghem, (herkiesbaar.
j. Verkiezing van een Redactielid voor „Architectura", wegens het bedanken van den heer A. Boeken.
k. Verkiezing van een lid in de Schoonheids Commissie van Amsterdam, wegens bedanken van den heer P. Vorkink en periodiek aftreden van den heer Van Laren, (niet herkiesbaar).
l. Ballotage der voorgestelde leden L. Léon, J. Schaik, W. Th. H. ten Bosch en R. de Graaf.
m. Mededeeling betreffende afgevaardigde leden.
n. Benoeming van een Verificatie-Commissie.
o. Rondvraag en sluiting.

C. J. BLAAUW. Voorzitter.
J. BOTERENBROOD, 1e Secretaris.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 15 — 14 APRIL 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Bij de opening der vergadering uitgeschreven op Dinsdag 10 April 1923, des avonds 8 uur, bleek, tegen half negen, de opkomst zoo gering te zijn, dat de voorzitter bezwaar maakte met de uitgebreide agenda de vergadering door te doen gaan. Door de aanwezige leden werd met 1 tegen 13 stemmen besloten de vergadering op te heffen en uit te stellen tot **Dinsdag 24 April,** 's avonds 8 uur, Gebouw Heystee Heerengracht 545-549.

GROOT-ONTWERP HOOGERE BOUWKUNST.

Het is de bedoeling der redactie van Architectura af en toe, op ongeregelde tijden, iets te publiceeren van het leven en lijden van het oude pleegkind van het Genootschap: het „Hooger- en Voortgezet Bouwkunst-Onderricht."

Wij vangen aan met het ontwerp van een Universiteitsgebouw waarvoor de heer Van der Wilk zich het einddiploma van den cursus zag toegekend, zoo'n ontwerp, dat, in academischen stijl, met den naam van groot-ontwerp wordt bestempeld.

Het veel aangevochten groot-ontwerp, dat duizend malen dood verklaard werd, dat niet deugt, omdat het een slag in de lucht en een krachttoer is; dat niet deugt, omdat het afleidt van wat het bouwen is, het passen en meten, en het rekening houden met kleinigheden; dat niet deugt om duizenden andere redenen, maar, dat ontwerpers het fijne genot geeft nu eens eindelijk te kunnen spelen met bouwmassa's, torens óp te kunnen doen schieten waar de visie dit eischt, zich in gedachten met ruimten te doen omsluiten, die allen tot den ontwerper spreken van het feest, dat in hem was, toen hij het om zich voelde groeien, eerst vaag, daarna zekerder en ten slotte in vaste lijnen. Met dit feest, dat de heer Van der Wilk heimelijk en in zijn eentje dacht te vieren, doen wij, onbescheiden als penneknechten nu eenmaal zijn, onze lezers mede leven; laten wij ze iets zien, iets van wat er schuimde en bruischte, van wat er werd beheerscht en.... over het hoofd gezien, om ten slotte te stollen tot een aantrekkelijk en met veel liefde behandeld onderwerp. J. B.

ONZE NIEUWE POSTZEGELS.

Nu het uiteindelijke resultaat van onzen spannenden wedstrijd hier voor mij ligt, gedrieën bijeengeschikt en gestempeld op een blank couvert, nu kan ik dien interpellant in onze Tweede Kamer de hand reiken, die den minister gevraagd heeft „of dat nu alles is," —

De minister heeft geantwoord, dat het niet alleen „alles", maar zelfs bizonder veel is, — dat namelijk allerlei kunstenaars van reputatie, grafische technici en post-kundigen er in gekend zijn, en dat spreker er zeer zeker niets aan doen kan, als ze ondanks dat alles nog niet mooi zijn.

Exellentie, gij hebt gelijk. Ook u kan ik dus de hand niet weigeren.

Een enkel lezer zal zich herinneren, dat ik indertijd uitvoerig over die heele postzegelprijsvraag heb geschreven, en ik ontleen daaraan het recht, er nu nog eens over te beginnen.

En het is niet alleen mijn *recht*, maar ook mijn *plicht* er nog eens over te beginnen, omdat, weliswaar geheele en al te goeder trouw en met de beste bedoelingen, maar toch in niettemin betreurenswaardige mate te dier zake met het geld der belastingbetalers en.... wat erger is, met de toewijding en de energie der mededingers is omgesprongen. —

Men kan, waar dergelijke waarden op het

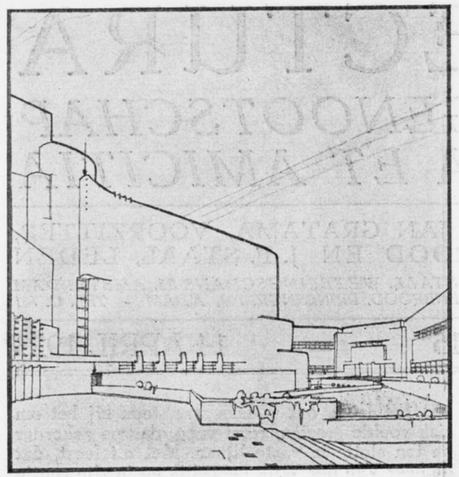

AULA MET BINNENHOF KEES v. d. WILK

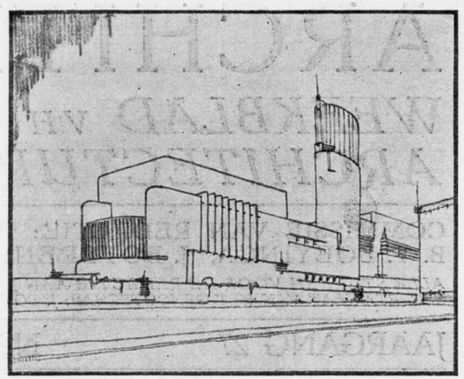

KLEINE GEHOORZAAL VAN UIT FERD. BOLSTRAAT K. v. d. WILK

appèl komen, niet licht te conscientieus of te omzichtig zijn, en men stelle dus in zoo'n geval geen twee eischen, als één eisch reeds zijn gewicht doet voelen, en vooral, men eische geen vijf pooten aan een schaap, dat notabene débuteert.

Vervolgens stelle men zijn program dusdanig, dat dit regelrecht aanstuurt op wat men bedoelt, en dat geen zijpaadjes of doolwegjes openlaat, die tot gênante interpellaties in „de Kamer" leiden.

Het is nu wel allemaal achter den rug en het is wel waar dat gedane zaken geen keer nemen, maar dit artikel bereikt regelrecht alle of nagenoeg alle autoriteiten, die voor het initieeren of arrangeeren van soortgelijke prijsvragen als het ware zijn aangewezen, en voor die allen kan dit opstel zijn waarschuwende waarde hebben. —

In de eerste plaats dan druk ik hier af: de mooiste postzegel, die mij ter wereld bekend is: Een Deensche, en ik wensch enkele van zijn deugden met name te noemen.

Hij is zeer duidelijk, en toch niet on-aesthetisch.

Hij is eenvoudig, en toch niet armoedig. —

Hij is on-modern, en toch niet ouderwetsch.

Hij tipeert, behalve door zijn symbolen en emblemen, ook door zijn stijl het land dat hij representeert, en

Hij is van milimeter tot milimeter van één karakter.

Die postzegel bestond en was zelfs algemeen bekend, toen onze V. A. N. K. er eindelijk in slaagde de hoogere machten zoodanig te beroeren, dat de bedoelde prijsvraag tot aanzijn kwam.

Nu was dus het vaststellen der eischen, en het benoemen van een jury aan de orde. Welnu, als *ik* die eischen had moeten vaststellen, dan zou ik gezegd hebben: Waar gaat het om? Voor heden vooreerst en vooral: om een *mooien* postzegel. Ik zou gezegd hebben: het gaat nu niet om weer eens iets anders, een filatetistisch nieuwtje dus, het gaat zelfs niet om een nu eens absoluut on-namaakbaren postzegel, maar voor één keer gaat het er nu eens om, uit de handen van den Nederlandschen teekenaar een mooien postzegel te krijgen.

Die Nederlandsche teekenaar is, op een enkele uitzondering na, totaal ongeoefend op dat gebied. Maar zijn aesthetische gevoeligheid en inzicht zijn eersterangs. Ik heb dus van hem iets zeer goeds te verwachten als..... ik hem nu maar zoo vrij mogelijk laat, en, voorzoover ik hem toch per sé een voorschrift wil voorleggen, laat het dan dit zijn: dat hij eenvoudig blijve.

Nu leeft er echter in de hooge postmenschen een angstje, en dat angstje betreft de kansen op namaak uit gewetenloos winstbejag. Heirdoor is het te verklaren, dat men niet als eersten eisch gesteld heeft: Eenvoud, maar dat de officieele inlichtingen letterlijk aanvangen:

„Een frankeerzegel vertegenwoordigt een zekere geldswaarde; daarom moet het moeilijk namaakbaar zijn" en verder op: (hiertegen) „wordt gewoonlijk een zoo fijn mogelijke gravure benut."

Ik heb tegen die voorwaarde uitteraard buitengewoon sterk geprotesteerd, want ik dacht twee dingen. Vooreerst gebeurt het nooit, dat postzegels worden nagemaakt om *als nieuw* te worden verkocht, en vervolgens heeft men het middel hiertegen buiten den teekenaar om, volkomen in de hand door allerlei mogelijkheden in de papierfabricage. —

Mijn eerste bezwaar is mij sindsdien door een krantenbericht uit de hand geslagen. Men heeft

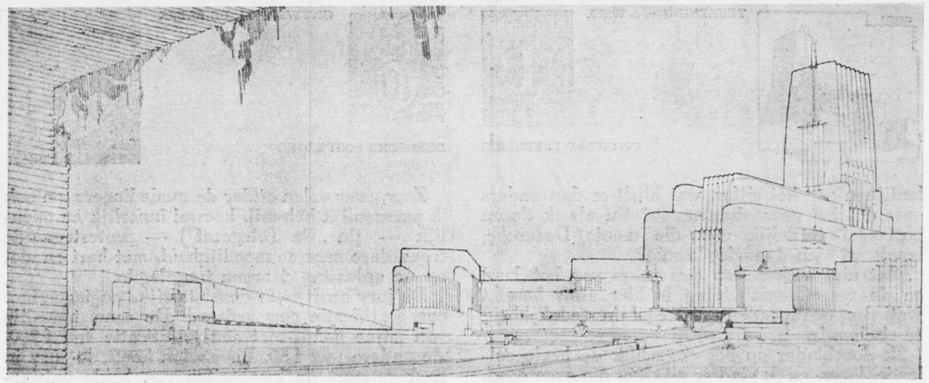

PERSPECTIEF VAN UIT LOGGIA CONCIERGEWONING KEES v. d. WILK

in Amerika getracht heele bladen nagemaakte postzegels te verhandelen. Mischien, hoewel onwaarschijnlijk want Holland is klein, — *misschien* kan dus ook bij ons zooiets vandaag of morgen geprobeerd worden. Maar op mijn tweede argument blijf ik sterk. Men had, met de afdoende papier-foefjes voor oogen, den ongeschoolden teekenaar niet bij zijn debuut met dien onnamaakbaarheids-eisch aan boord mogen komen.

Dit is mijn hoofd-bezwaar tegen het program. Mijn tweede bedenking, eigenlijk van maar weinig minder gewicht, is: dat men groote ontwerpteekeningen heeft toegelaten voor het oog der jury.

Velen uwer zullen ze op de tentoonstelling hebben gezien: die groote teekeningen met, ergens op den rand die kleine reproducties, welke weliswaar eisch waren, doch niettemin door hun omvangrijke origines totaal overschaduwd werden. Er is door deze oorzaak zeer goed werk onopgemerkt gebleven.

Het was toch zoo eenvoudig geweest, uitsluitend orrgineelen of reproducties op *postzegelgroote* toe te laten, en dat er bij al die knappe menschen, door den minister in zijn zooeven geciteerd antwoord bedoeld, niet één is geweest die dezen eisch ter behoeding van eigen oordeel en eigen objectiviteit nadrukkelijk gesteld heeft, dat viel mij tegen van die knappe menschen. —

Ze hebben nu, om postzegels te be-oordeelen, naar heel andere dingen, namelijk naar groote teekeningen staan kijken.

Gij zult dan ook, ondanks de officieele stuwing naar on-eenvoudigheid en „zoo fijn mogelijke gravure", onder de inzendingen beter werk vinden dan het thans in omloop gebrachte, en ook de jury zal mij dit toestemmen.

Hier is bijvoorbeeld, vooreerst, het één-cents-

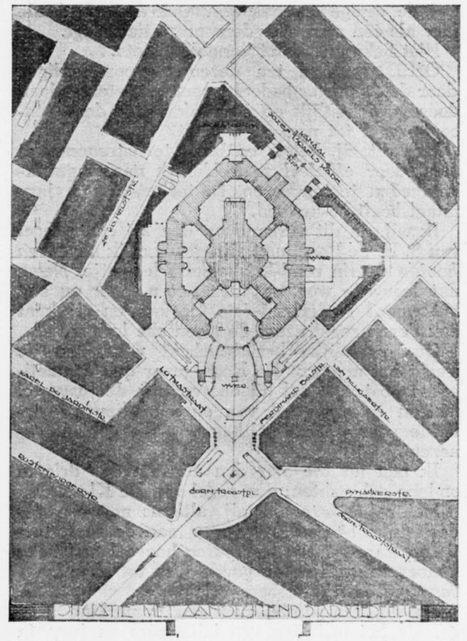

ontwerp van L. Frerichs. Het is modern, en dat pleit er tegen. Dat pleit er gedécidéérd tegen, omdat „modern" in dit geval onder andere beteekent: eenigszins ge-affekteerd, en omdat modern in het algemeen als regel beduidt: eenigszins avontuurlijk, en.... on-officieel. —

Doch als we dat nu daarlaten, en dus wegdenken 'n paar futuliteiten, zooals de zotte tire-

TEEKENING v. d. WILK

ONTWERP L. FRERICH

DEENSCHE POSTZEGEL

ONTWERP M. DE KLERK

lantijnen aan het cijfer, wat blijft er dan anders over dat het zeer uitnemende? En als ik dezen postzegel vergelijk met die mooie Deensche, houdt hij zich dan niet kranig?

Met niet anders dan den naam van het land en de waarde-vermelding is hier alles bereikt wat van een goeden postzegel in redelijkheid te eischen is.

Ik doorblader op het oogenblik de heele collectie, lezer, en ik vind er niet één die even goed, laat staan beter is. Welnu, dit zeer goede ontwerp is op kleine schaal ingezonden, en dat moet wel de eenige oorzaak zijn, waardoor de heele jury als één man over deze prestatie zwijgt.

Niet bekroond, Niet vermeld, Niets....

Of.... hebben ten dezen de postkundigen door den minister bedoeld, roet in 't eten gedaan door gewichtiglijk op te merken dat deze één-cents-zegel tot namaak verlokt?

Hoe dit zij, het is en blijft te betreuren dat men, door officieel nadrukkelijk naar ingewikkeldheden te tendeeren, èn teekenaars èn jury fataal heeft be-invloed.

Ik wijs in dit verband op den 2½ cents-zegel van S. H. de Roos, met zijn gewisselijk *uit dezen hoofde* daarin rond-kriekelende leeuwtje. Neem dat leeuwtje weg, zet den hoorn lager en stel het woord Nederland iets kloeker, en gij kunt ook dezen zegel naast de Deensche leggen.

Qua postelijke bruikbaarheid wint Van de Vecht het nog van De Roos, maar qua aesthetischen postzegel zal hij ons en ook de jury wel meteen en voorgoed van onze modieuze voorliefde voor de ruit, althans op dit gebied, genezen.

Ik ben nu toe aan den minsten der drie in omloop gebrachten: den zegel van De Klerk.

Het zal u, evenals mij, althans nog een gedeeltelijke bevrediging geven, aan de reproductie op ware grootte te ervaren hoeveel artistieke genoegelijkheidjes de goede jury tot haar laakbare appreciatie hebben verleid.

En nu, ten slotte, nog een opmerking aangaande het maintien van initiateurs en jury, in verband met den officieel gestelden eisch dat:

Alle zegels van 5 cent en hooger moeten als hoofdmotief bevatten de beeltenis van het hoofd van den Staat..

Dat wil dus zeggen, dat men voor alle brieven en zelfs briefkaarten, en ook voor alle drukwerken van eenigen omvang, dus voor het overgroote deel van het dagelijks gebruik, die beeltenis heeft willen handhaven. —

Zeer, zeer velen onder de mededingers, en ook ik persoonlijk heb mij, hoewel innerlijk en openlijk — (in „De Telegraaf") — protesteerende tegen deze enorme moeilijkheid, met hart en ziel op de oplossing daarvan toegelegd.

De jury heeft twee dezer talrijke pogingen met een gratificatie gewaardeerd. De eene, toevallig van mijne hand, met een gratificatie van f 200, de andere met f 50. Bovendien heeft de jury in haar rapport de kwaliteiten van beide ontwerpen gedécideerd vermeld, die van het eerstgenoemde zelfs in zeer waardeerenden vorm.

En niettemin heeft men, voorzoover mij bekend, die zaak verder blauw blauw gelaten. Nu is het mogelijk, dat men buiten de heele prijsvraag om, aan een binnen- of buitenlandsch teekenaar opdracht geeft of opdracht gegeven *heeft*, opnieuw in deze richting een oplossing te zoeken.

Maar is dat fair tegenover de mededingers?

En vooral, is dat fair tegenover dien mededinger, die volgens het officieele oordeel het doel het dichtst benaderd heeft?

En, alle fairheid daargelaten, is het praktisch en economis. h?

Ik stel deze opmerkingen in den vorm van vragen, omdat zij vooral mijn eigen werk en mijn eigen geval betreffen. Ik wil mij dus niet te positief uitspreken, daar ik hier kans loop op partijdigheid.

Wel wil ik positief verklaren, dat ook in mijn eigen oog mijn poging nog niet geslaagd mag heeten, maar.... ook De Klerk heeft zijn ontwerp belangrijk mogen wijzigen.

HERMAN HANA.

PRIJSVRAGEN A. ET A.

Voor de prijsvragen A. et A. zijn de volgende ontwerpen binnengekomen:

A. Sportterein 6 (zes) ontwerpen onder de motto's:

111.23	in	8	bladen;
Mica Facile,	„	8	„ ;
Notturno,	„	9	„ ;
Athleet,	„	12	„ ;
B.	„	5	„ ;
Freekick	„	11	„ ;

B. Kast voor een draaiorgel 2 (twee) ontwerpen onder de motto's:

Jordaan, in 2 bladen;
Paljas „ 2 „ ;

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 16 — 21 APRIL 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De 56e Algemeene Vergadering wordt gehouden op Dinsdag 24 April 1923, 's avonds 8 uur, Gebouw Heystee, Heerengracht 545-549.

AGENDA:

a. Notulen.
b. Jaarverslag van den 1en Secretaris.
c. Jaarverslag van den Penningmeester.
d. Benoeming van een Verificatie-Commissie.
e. Jaarverslag van de Redactie van „Wendingen".
f. Jaarverslag van de Redactie van „Architectura".
g. Verkiezing van een lid in het Bestuur, wegens periodiek aftreden van den heer B. T. Boeyinga (niet herkiesbaar).
h. Verkiezing van een Voorzitter uit het voltallig Bestuur.
i. Verkiezing van een lid in de Commissie van Onderzoek, wegens periodiek aftreden van de heeren J. L. M. Lauweriks en C. J. Blaauw (beiden niet herkiesbaar).
j. Verkiezing van twee Redactieleden van „Wendingen", wegens periodiek aftreden van den heer J. Boterenbrood, (niet herkiesbaar) en den heer J. B. van Loghem, (herkiesbaar.
k. Verkiezing van een Redactielid voor „Architectura", wegens het bedanken van den heer A. Boeken.
l. Het opmaken van twee voordrachten van 3 voor de verkiezing van twee leden in de Schoonheids Commissie van Amsterdam, wegens bedanken van den heer P. Vorkink en het periodiek aftreden van den heer Van Laren, (beiden niet herkiesbaar).
m. Aanvulling der statuten (zie bldz. 85 Architectura).
n. Ballotage der voorgestelde leden L. Léon, J. Schonk, W. Th. H. ten Bosch, R. de Graaf en Joh. B. Smits.
o. Rondvraag en sluiting.

C. J. Blaauw, *Voorzitter.*
J. Boterenbrood, *1e Secretaris.*

CURSUS VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT.

In het begin van dit jaar werden we weer in de gelegenheid gesteld om in de groote gehoorzaal van de Academie van Beeldende Kunsten, kennis te nemen van het werk van de leerlingen van het derde en vierde leerjaar van den Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht. Het voornaamste gedeelte van deze tentoonstelling vormde het werk van de vier „gediplomeerden" de heeren C. Caspers, D. Greiner, H. A, Hinsbergen en K. v. d. Wilk, in hun vierde studiejaar (cursus 1921-1922) gemaakt. Het betrof een ontwerp van een Universiteits-gebouw, z.g.n. „groot ontwerp" naar een programma en onder leiding van den heer Ir. A. R. Hulshoff, als 4e jaars-docent, gemaakt.

Onze Redactie wil in enkele nummers wat afbeeldingen van deze ontwerpen reproduceeren en daarbij meerdere personen de gelegenheid geven over het onderwijs van den cursus en de resultaten daarvan, iets te zeggen.

Meerdere belangstelling kan dit onderwijs slechts ten goede komen. En vooral uit de kringen van ons Genootschap mag die belangstelling worden verwacht, daar toch 15 jaar geleden dit onderwijs door Architectura, onder leiding van haar toenmaligen voorzitter den heer W. Kromhout Czn., werd begonnen. Later zijn de zorgen van dit onderwijs overgedragen aan de, daartoe in het leven geroepen Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht. Maar 't kan niet anders dan geheel in overeenstemming zijn met Architectura's doel, zich voor dit onderwijs bij voortduring te blijven interesseeren.

Een korte beschouwing over de resultaten van

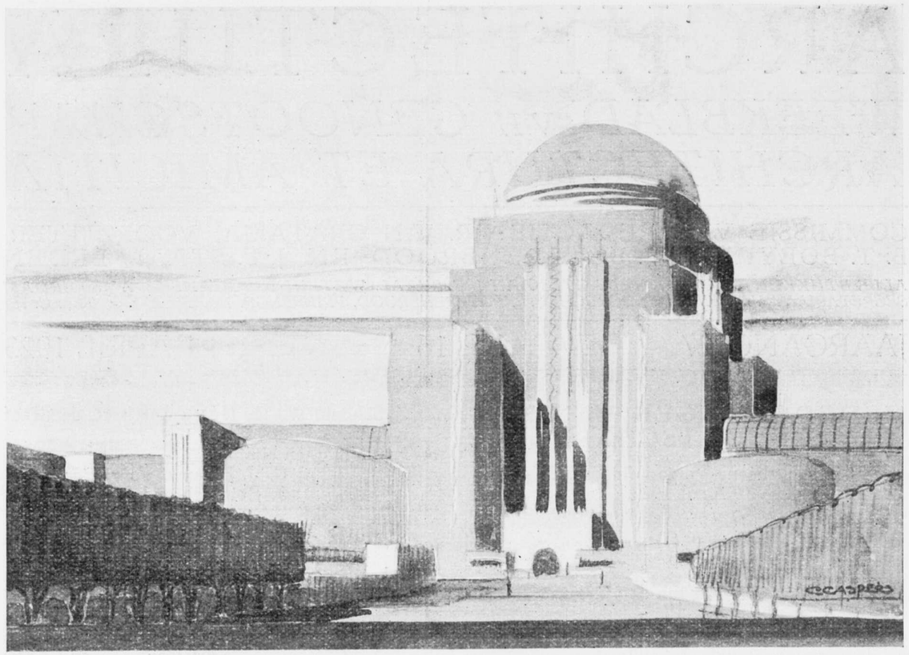

HOOFDINGANG UNIVERSITEITSGEBOUW ONTWERP: C. CASPERS

dit onderwijs, naar aanleiding van de laatstgehouden tentoonstelling en de in ons blad te publiceeren ontwerpen, moge hier volgen.

Vooraf wil ik trachten vast te stellen hoe we onze houding tegenover dit werk moeten bepalen.

Uit den aard der zaak volgt dat dit werk is: „leerlingen-werk". Wie het dus beschouwt als architectuur-ontwerpen in rijpen vorm, als teekeningen die gereed behooren te zijn voor de „aanbesteding" van het betreffende bouwwerk, zal in zijn conclusies niet juist zijn. Ik wil me daarom niet laten verleiden tot een zoo gemakkelijke en voor de hand liggende critiek als die welke door velen op de tentoonstelling naar voren werd gebracht. Een criitek die er tevens toe zou leiden om de technisch-constructieve fouten sterk te belichten, waarbij de toch veel belangrijker architectonische onvolkomenheden uit het oog verloren worden. Hierbij moet ook bedacht worden dat de vereeniging aan de leerlingen die voldeden aan de gestelde eischen en die daardoor het „diploma" verwierven, hierdoor geenszins aan hen daarmee tevens het brevet van „Architect" gaf. Ik meen zeker goed te doen daarop sterk de aandacht te vestigen. Vooral omdat bij de gediplomeerden dikwijls sterk de neiging naar voren komt om dit wel te doen veronderstellen. We hebben van die „topzwaren" genoeg in de maatschappij en kunnen ze in onze kringen best missen. Ik denk hierbij o.m. aan onze onderwijzers die op 18-jarigen leeftijd in den vorm van een „acte" zoo'n brevet van kinderopvoeder krijgen, zich dus compleet mensch voelen, en in hun nog lieftallige jeugd door valsche eigen waan verblind, als regel het vermogen verliezen om een juiste houding tegenover het leven aan te nemen. Ook bij onze ingenieurs treffen we die gevallen aan. 't Is dan ook een waan te veronderstellen dat een onderwijs-inrichting kan geven de voor een praktisch beroep zelfstandig bekwame menschen, tenzij in dat onderwijs de praktische uitoefening van dat beroep is opgenomen (onze medici).

Om bij ons geval te blijven, zouden we onze leerlingen het brevet van architect alleen kunnen verleenen, als de leiding van docenten zich ook uitstrekte tot het dagelijksch praktische werk van de leerlingen of het onderwijs van de cursus verbonden werd aan de opleiding op speciale bureaux.

Zoolang we dat missen mogen we er niet aan denken dat we ergens in ons land „architecten opleiding" hebben. *(Wordt vervolgd).*

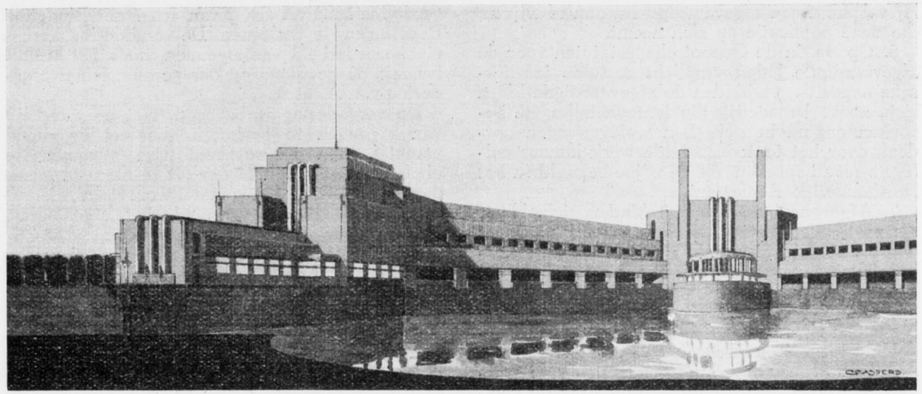

UNIVERSITEITSGEBOUW, AANZICHT VANAF JOZEF ISRAËLKADE ONTWERP: C. CASPERS

AANVULLING DER STATUTEN.

De Commissie v. d. herziening der statuten besloot bestaande statuten onveranderd te handhaven, doch daaraan op verzoek van het Bestuur toe te voegen de bindende bepalingen van afgevaardigde leden, aangenomen in de vergadering van afgev. leden op 10 April 1922. De bepalingen luiden als volgt:

AFGEVAARDIGDE LEDEN VAN A. ET A.

Bindende Bepalingen.

1. De groep afgevaardigde leden van Architecura et Amicitia stelt zich ten doel kunstbeoefenaren met talent. kennis en daadkracht te vereenigen, in dienst der belangen van de bouwen verwante kunsten.

Vóór alles erkennen de leden, dat de verplichtingen als afgevaardigd lid aangegaan, bindend worden geacht boven gelijksoortige van vakvereenigingen op het gebied der bouwkunst en aanverwante kunsten.

Eventueele moeilijkheden, welke ten aanzien der 2e alinea ontstaan, worden ter kennis gebracht van den 1sten secretaris van de groep, opdat aan de hand van een bepaald geval, de groep kan trachten tot een oplossing te geraken.

2. Afgevaardigde leden verplichten zich bij alle voorkomende gelegenheden, de samenstelling en het doel der groep toe te lichten en het daarheen te leiden, dat schoonheidscommissies, aesthetisch-adviescommissies e.d., jury's e.d. uit een zoo groot mogelijk aantal afgevaardigde leden zullen bestaan of uit personen, die volgens het oordeel van de groep aan de eischen, gesteld aan afgevaardigde leden voldoen.

3. Ingeval een afgevaardigd lid redenen meent te hebben als lid van de groep te bedanken, zal hij, alvorens daartoe over te gaan, die redenen aan de groep mededeelen. Een commissie zal worden benoemd om de bezwaren te onderzoeken en voorstellen te doen, om deze, zoo zij gegrond worden geacht, te ondervangen.

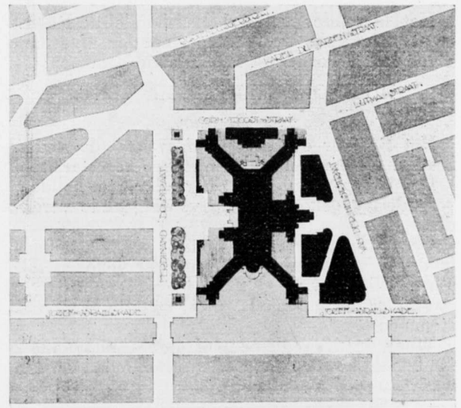

SITUATIE UNIVERSITEITSGEBOUW ONTW. C. CASPERS

4. Van de afgevaardigde leden *wordt verwacht*, dat zij, ter publicatie van hun werk, in de eerste plaats gebruik zullen maken van de periodieken van Architectura et Amicitia en het den redacties dier periodieken zullen aanbieden, wanneer het voor publicatie door anderen is gevraagd.

De redactie van Wendingen verplicht zich om binnen veertien dagen, de Redactie van het Weekblad om binnen een week, zich over de publicatie met het betrokken lid te verstaan.

5. Van de afgevaardigde leden *wordt verwacht*, dat zij, zoo mogelijk in couranten en tijdschriften zullen medewerken aan het bereiken van het doel, dat de groep zich stelt. In gevallen, waarin de groep een publicatie noodig acht, is

zij verplicht een afgevaardigd lid aan te wijzen, die deze publicatie op zich neemt.

6. Op de, in de Genootschapsstatuten voor de afgevaardigde leden verplicht gestelde jaarlijksche expositie, verbinden de afgevaardigde leden zich, zooveel mogelijk die tentoonstelling te bezoeken en, na bezoek, hun weloverwogen oordeel, over het tentoongestelde werk hunner collega's uit te spreken, op de wijze bepaald in het Huishoudelijk Reglement.

7. Afgevaardigde leden verbinden zich, hetzij als particulier, hetzij als commissielid, waar zij daartoe in de gelegenheid zijn, uitsluitend kunstbeoefenaars, wier aesthetische bevoegdheid zij kennen en controleeren, voor opdrachten aan te bevelen.

Hebben zij, naar aanleiding van hun ter beoordeeling toevertrouwd *werk*, aan de keus van een architect of verwant kunstenaar mede te werken, dan oordeelen zij uitsluitend naar de kwaliteit van het ter beoordeeling gegeven werk (b.v. als jurylid).

Het hieronder volgend Huishoudelijk Reglement zal in de e.v. vergadering der afgevaardigde leden worden in behandeling genomen:

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

1. *Bestuur.*

Het Bestuur der groep Afgevaardigde Leden bestaat uit een voorzitter en twee secretarissen.

De *Voorzitter* wordt door elke, te houden, vergadering gekozen in de voorafgaande vergadering.

De *eerste* en *tweede* Secretaris worden telkens in de 1e vergadering van het jaar gekozen. Zij zijn herkiesbaar.

Verkiezing geschiedt met meerderheid van stemmen.

Waar, in dit reglement of elders, niet anders is bepaald, regelen de Bestuursleden hunne werkzaamheden onderling.

2. *Vergaderingen.*

De eerste secretaris en voorzitter schrijven de vergaderingen uit, en stellen de agenda vast.

De tweede secretaris houdt de notulen der vergaderingen en beheert de kasmiddelen.

Alle leden zijn bevoegd schriftelijk voorstellen ter behandeling in de e.v. vergadering aan den eersten secretaris te doen toekomen, die verplicht is deze op de e.v. agenda te vermelden.

De vergadering beslist met meerderheid van stemmen over de behandeling. Indien 10 leden een dergelijk voorstel indienen, is het Bestuur verplicht binnen 14 dagen de e.v. vergadering te beleggen, teneinde het voorstel in behandeling te nemen.

Besluiten worden genomen met meerderheid van stemmen.

Een afgevaardigd lid is bevoegd ter vergadering voor te stellen een architect, niet afgevaardigd lid, de rechten der afgevaardigde leden, voortvloeiende uit art. 2 van art. 7 der Bindende Bepalingen, te verleenen. De vergadering beslist met meerderheid van stemmen, doch het besluit behoeft de goedkeuring der gewone ledenvergadering van A. et A.

De vergadering is bevoegd, met meerderheid van stemmen te besluiten, voor een ingediend voorstel, een meerderheid van stemmen te eischen grooter dan ½ der uit te brengen stemmen + één. Over een voorstel wordt een referendum onder alle afgevaardigde leden gehouden, indien de vergadering daartoe besluit.

Stemmingen over personen, worden, als regel, met gesloten briefjes gehouden.

De vergadering is bevoegd, na afhandeling der agenda, elk ter tafel gebracht voorstel in behandeling te nemen en daaromtrent te besluiten, indien daarbij minstens de helft der afgevaardigde leden aanwezig is.

3. *Tentoonstellingen.*

Tot het houden der jaarlijksche verplichte tentoonstelling wordt een commissie van 3 leden aangewezen, die het werk van alle leden verzamelt en de tentoonstelling organiseert.

Een afgevaardigd lid, geeft op een hem toegezonden stemformulier door het teeken + of — te kennen of hij het tentoongestelde werk van zijne collega's op de verplichte jaarlijksche tentoonstelling, voor een afgevaardigd lid voldoende of onvoldoende vindt, en zendt dit stemformulier binnen 7 dagen na sluiting der tentoonstelling, onderteekend, aan den 1sten secretaris der afgevaardigde leden.

Zijn, blijkens ingekomen formulieren. 2/3 der uitgebrachte geldige stemmen *minus*, dan brengt de 1ste secretaris in overleg met den aangewezen voorzitter op de agenda der e.v. afgevaardigde ledenvergadering het punt: „stemmen over handhaving of afvoering van een afgevaardigd lid, tegen wien, blijkens ingekomen stemformulieren 2/3 minusstemmen over zijn laatste tentoonstellingswerk zijn uitgebracht."

Over het werk der *architect*-afgev. leden, zijn alleen architect-afgev. leden tot stemmen bevoegd.

Op de vergadering, waar het tentoongestelde werk waarover gestemd is, aanwezig moet zijn, wordt met gesloten briefjes over handhaving of afvoering van het lid gestemd, en dit lid bij 2/3 der stemmen *tegen*, van de lijst der afgev. leden geschrapt.

Het lid is bevoegd zijn geëxposeerde werk aan te vullen met zijn meerder werk, en mondelinge toelichtingen te verschaffen. doch hij is bij de stemming en bespreking niet aanwezig.

UITLOTING LEENING A. ET A. 1915—1917

Leden en Donateurs. die nog iets van het Genootschap te vorderen hebben, wegens uitloting leening 1915—1917, worden verzocht hier den Penningmeester P. Vorkink, 1e Helmersstraat 187, van in kennis te willen stellen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 17 — 28 APRIL 1923

CURSUS VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT.

(Vervolg van No. 16).

De onvolkomenheid moet dus in dit werk, zelfs zeer in 't bizonder, beslist worden verondersteld.

't Is eenigszins moeilijk om daarnaast vast te stellen welke waarden we dan toch mogelijk moeten achten om een juisten vorm van critiek te vinden. Want het vermogen des ontwerpers om tot daden te kunnen komen moet uit het ontworpene toch minstens blijken.

Dit is hetzelfde wat ook door de Docenten die leerlingen toelaten, overgangen vaststellen en diploma's uitreiken, voor vaststaand moet worden aangenomen. In dien zin kan een critiek op dit werk, ten belange van het Onderwijs zelve, niet scherp genoeg worden gesteld. Het vermogen des ontwerpers om tot daden te kunnen komen, zal zeker in het werk eenige waarden aanwezig doen zijn die bij ernstige bestudeering en scherpe beschouwing dan ook wel naar voren zullen komen. Naar den aard van het werk zal het niet gemakkelijk zijn dit zoo maar in eens vast te stellen.

We zouden het ontwikkelingsproces van Architectonisch kunnen zeer goed kunnen vergelijken met het ontwikkelen van een photografisch negatief. 't Gaat bij beiden om het scherpe juiste beeld. Onze statuten zeggen van een afgevaardigd lid, dat in zijn werk de door hem gewilde uitdrukking zichtbaar moet worden. Een beelding dus van de visie, werkelijk zooals de mechanische beelding van het door de lens geziene.

Bij het ontwikkelen van het negatief verschijnt het beeld (het negatieve beeld) daarop in verschillende stadia, eerst vaag, dan meer helder en eindelijk volkomen scherp. Bij een zorgvuldige ontwikkeling zal tijdens dit proces aan den ontwikkelaar iets toegevoegd moeten worden om de juiste scherpte te bereiken.

Op die manier kan zelfs een door een ondeskundige als waardeloos geoordeelde plaat, nog geheel goed worden. Terwijl een deskundige juist zegt: *„het zijn de beste negatieven (beelden) die langzaam ontwikkelen."*

Dit cursuswerk moeten we als regel dan zien als de plaat in z'n beginstadium van ontwikkeling. Het werk geeft de architectonische beelding in vagen vorm. En het onderwijs is de nog volkomen ontwikkelaar. De aan den ontwikkelaar toe te voegen bestanddeelen zijn: praktische scholing en levensvorming. Maar we moeten in dit werk, evenals op de plaat, alles kunnen vinden, al is het in vagen vorm. Maar 't geeft den beschouwer meer inspanning om het te ontdekken. We moeten draaien, heen en weer, voor de roode lamp. En de niet deskundige of oppervlakkige beoordeelaar, de haastige, de ontevredene, de onervaren amateur is geneigd om de plaat te vernietigen omdat niet spoedig genoeg het gewenschte resultaat gezien wordt. Veel goede opnamen gaan op die manier verloren.

Met opzet wijdde ik hierover zoover uit, omdat ik zoo dikwijls meen waar te nemen een houding tegenover dit geval zoowel als tegenover zooveel hiermee analoge gevallen, die een gevolg zijn van eenzelfde oppervlakkige, haastige beschouwing. Men is dan tegenover het geval onbewust of ondoordacht onrechtvaardig en deed beter eerst met redelijk bewustzijn te trachten het geval een juiste plaats te geven in het groote geheel, in het complex van gevallen waartoe het behoort en niet willekeurig de critiek onbegrensd los te laten op een toevallig onder onze aandacht gebrachte verschijning zonder meer. Want daardoor ontbreekt aan het oordeel alle belangrijkheid, waarvoor het toch zeker niet wordt gegeven. Integendeel. Een dergelijk oordeel wordt dikwijls juist gegeven met den schijn en pretentie van groote belangrijkheid.

De meest fatale belangen gaan op die wijze

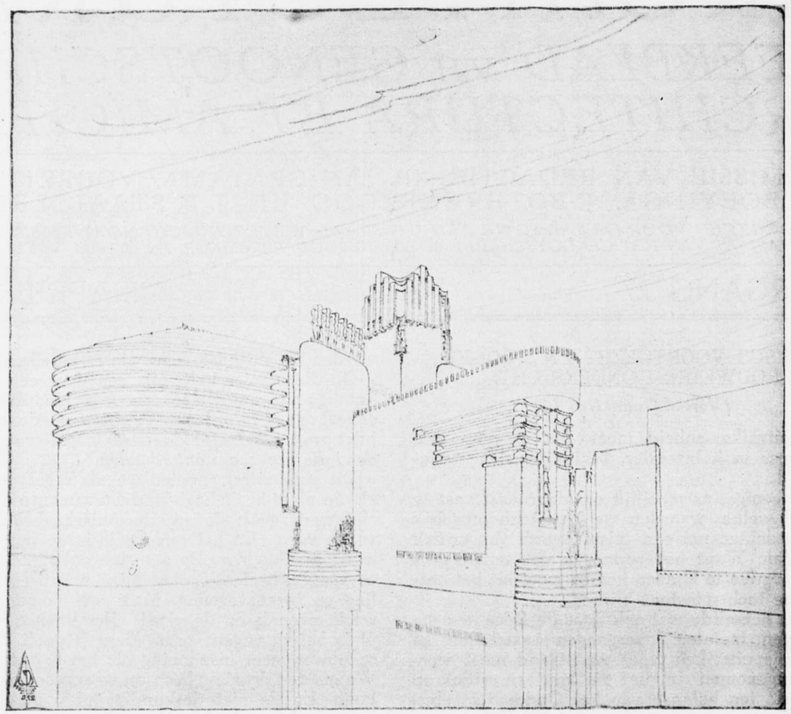

PLAN VAN EEN UNIVERSITEIT — DETAIL a. d. JOZEF ISRAËLSKADE ONTWERP D. GREINER

dikwijls ongehinderd aan onze (iedereen maakt zich hieraan wel schuldig) aandacht voorbij, die zich dan juist door hun *critieklooze voortgang*, buiten ons om, in het maatschappelijk leven sterk kunnen maken. Moet ik hier voorbeelden van opnoemen? Ik geloof niet dat dat noodig is en dat we ze allen bij tientallen kunnen noemen. Terwijl de gevallen die nader tot ons staan, die onze bescherming en steun behoeven, door onze critiek meedoogenloos worden vermoord.

In verband met deze algemeene beschouwing wil ik gaarne in een volgend nummer nog iets over het gereproduceerde werk zeggen.

BOEIJINGA.

TENTOONSTELLINGEN.

De nieuwe Nederlandsche architectuur is in de laatste jaren een attractie geworden voor nationale of internationale tentoonstellingen, blijkens de talrijke aanvragen om afbeeldingen van bouwwerken, die de organisators der tentoonstellingen aan architecten doen toekomen.

Het genoegen van medewerking aan een tentoonstelling is niet onverdeeld. Zelfs indien men er, als geroutineerd en getraind exposant een collectie opgeplakte en ingelijste afbeeldingen voor „op lager" houdt, blijft nog de vervelende moeite van inpakken, verzenden, lijsten invullen, brieven schrijven, terugontvangen en uitpakken, gezwegen van de onkosten.

Voor architecten, die nalaten hun bedrijfsafdeeling: „Tentoonstellen" behoorlijk en zakelijk te organiseeren, is de deelneming aan exposities eigenlijk een onbegonnen werk — aan de andere kant weten zij, die aan de samenstelling van exposities medewerkten een boekje open te doen over de onmogelijke last, die het bijeenbrengen van werk der architecten teweeg brengt. Men maakt zich zijn beste vrienden tot gezworen vijand, door hen energisch te vervolgen met verzoeken tot deelname tegen uiterlijk den zoo- en zooveelsten,

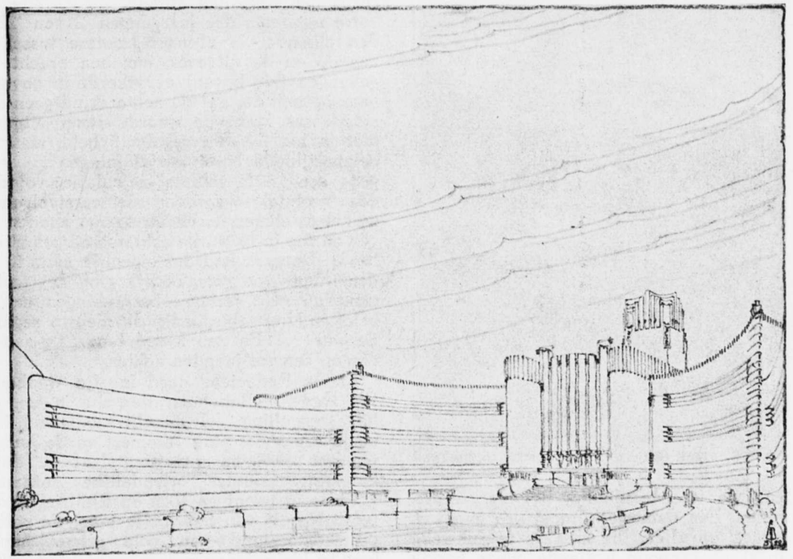

PLAN VAN EEN UNIVERSITEIT — BINNENHOF ONTWERP D. GREINER

aan die en die tentoonstelling. Gezeten in den bloementuin hunner geurigste projecten, antwoorden zij met een ontevreden trek op hun aanvankelijk-welwillend gelaat: „Ik heb niets", en zij vernederen zich tot hanteeren van de meest grijpbare leugens of van bedriegelijke beloften, om maar zoo snel mogelijk van het onderwerp af te komen. Weliswaar gruwt men van dergelijke oncollegiale behandeling maar doet, bij verwisseling van rollen, zorgvuldig hetzelfde.

Toch is er vóór het deelnemen aan tentoonstellingen wel iets te zeggen, al valt mij op 't oogenblik geen houdbaar argument in, en ik wil daarom voorstellen, dat het Bestuur van het Genootschap de zaak ter hand neemt en niet uit de hand legt, alvorens een wel-geordend *tentoonstellings-archief* gesticht is.

Het is niet noodzakelijk dat dit archief geheel uit teekeningen of photo's samengesteld zij, goede afdrukken van cliché's kunnen dienst doen, en zijn lichter te bemachtigen dan teekeningen en photo's. Een benaderd-complete en geregeld bijgehouden verzameling van opgeplakte afbeeldingen van de belangrijke bouwwerken, overzichtelijk gecatalogiseerd, in het bezit van het Genootschap is alles wat noodig is om tentoonstelling-organisators en architecten wederkeerig veel last te besparen en om aan algemeene speciale aanvragen snel en correct te voldoen. Een onder-afdeeling voor publicaties in periodieken zal zonder veel bezwaar toegevoegd kunnen worden.

Het spreekt vanzelf dat de voorgenomen tweejaarlijksche tentoonstellingen onder leiding van den tentoonstellingsraad op een meer precieuse behandeling kunnen aanspraak maken.

J. F. S.

MONUMENT BURGEMEESTER TELLEGEN.

Het was tentoongesteld in het Stedelijk Museum, het eigenlijke monument wel niet, maar dan toch een schets er van in gips en op kleine schaal.

Aan het oog van de vele, uitgenoodigde, maar blijkbaar niettemin toch nog van onbescheidenheid verdachte aanwezigen, was het onttrokken door een los er overheen geworpen doek.

Mantel der liefde? vroeg er, niet begrijpend, iemand. Neen, antwoordde de man die er meer van wist, straks zal het onthuld worden, och, de bedoeling is wel goed.

En het wérd onthuld. Dat de bedoeling wel goed geweest zal zijn, werd nergens tegengesproken; maar ook niet, dat het geen mantel der liefde was, die het aanvankelijk bedekte.

Nu het toch vrij onwaarschijnlijk is, dat het „monument" zóó uitgevoerd zal worden als wij

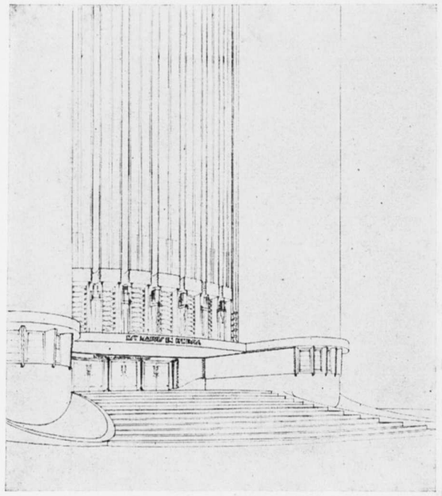

PLAN v. e. UNIVERSITEIT. HOOFDENTREE ONTW. D. GREINER

het zagen, is er geen aanleiding het hier verder te bespreken. Eén opmerking moet ons evenwel van het hart: op allen, die zich de indrukwekkende, in al z'n eenvoud treffende, wijze herinneren waarop Amsterdam zijn Burgemeester uitgeleide deed, moet het heele gedoe een zieligen indruk gemaakt hebben, hoe goed het misschien ook bedoeld geweest mag zijn, en, met het Comenius-monument hebben we waarlijk voorloopig al genoeg van die goede bediening geslikt. J. B.

JAARVERSLAG OVER 1922 VAN DEN HOOFD-REDACTEUR VAN WENDINGEN.

Daar jaarverslagen van die dingen zijn die niet gelezen worden, is het prettig ze te schrijven. Het is zoo'n stil geleuter voor zichzelf en men kan er van opademen. Zij zijn zoo iets als het geheugen; en,.... zooals een jongen op school antwoordde op de vraag: „wat is het geheugen?" — „Het geheugen is het ding waarmede men alles vergeet,".. zoo zal de Redacteur die vergeten dingen van Wendingen nog eens ophalen en een verhaal opdisschen dat niemand, en allerminst hij zelf, gelooft.

Daarbij komt dat het al heel eenvoudig is, een verslag te schrijven over een jaargang die niet verschenen is. Immers, wat is er te verslaan als er niets is? En toch geeft deze eigenaardigheid juist aanleiding tot een eindeloos verslag, want niet door niets, is dat Niets niet tot stand gekomen.

Als dus de belangrijkste taak van het geheugen niet was, alles te vergeten, zouden de teleurstellingen, de moeilijkheden, het geharrewar, de wanhoop van het Bestuur en den Redacteur, ten opzichte van de uitgave van Wendingen, alleen reeds een weekblad vullen.

De nummers der jaargangen '21 en '22 volgden elkander in al-maar-grootere tusschenpoozen op en de uitgever, met een pracht van 'n geheugen (zie boven) verzekerde in onverstoorbaar optimisme, dat de achterstand geen achterstand was, want de waarde eener uitgave ligt niet in het feit der regelmatigheid, maar in de belangrijkheid harer verschijningen.... en volgens een „à la minute"-calculatie, volgde dan een voorstel, waardoor de eerstvolgende 26 nummers elkaar in sneller tempo zouden opvolgen en zoo in 1924 alle achterstand zou zijn ingehaald. De zaak had dus eigenlijk niets te beduiden. Maar zoo gemakkelijk ging het toch niet, want na vele serieuse besprekingen en heilige beloften, liep al spoedig de nieuwe regeling in de war.... En zoo kwam langzaam-aan Wendingen een vol jaar ten achter.

En de Redacteur deed in zijn wanhoop, als een zorgen-vollen huisvader, die in een plotselinge opwelling, vol onrechtvaardigheid, het geheele eetservies stuk timmert en de huisgenooten met schrik en ontzetting slaat;.... hij sloeg in zijn: „minder vriendelijke ontboezeming („Waarom telaat en toch op tijd" in „Architectura" No. 26 van het vorige jaar) de porceleine gemoedstoestand van vele genootschapsleden kort en klein. Maar spoedig ontdekte hij dat met zulke explosies en lava-stroomen, de toestand niet veranderde.... en diende hij zijn ontslag bij het bestuur in.

Maar met de rinkelende scherven zijner ontboezemingen" achter zich, zijn ontslag-name voor zich, was de zaak ook niet opgelost. Zóó gemakkelijk komt men niet van Wendingen af. En op de puinhopen der Wendingen-verschijningen ontbloeiden nieuwe besprekingen. Eerst bestuur met redacteur, dan bestuur met uitgever, dan uitgever met neutrale tusschenpersoon, dan tusschen-persoon met redacteur, dan redacteur met bestuur en uitgever en tusschenpersoon. En ten slotte wist niemand meer waar het om ging en werd de zaak dus op de leden-vergadering gebracht.... En, waarachtig, daar wordt aan de lijdensgeschiedenis een einde gemaakt, want met een ongekend nobel gebaar en op bepaald on-hollandsche wijze, besloot de vergadering een reeds betaalde jaargang prijs te geven. Hierdoor werd niet alleen de achterstand met éénen slag teniet gedaan, maar gelijktijdig, door de besparing der kas-gelden, die voor deze jaargang bestemd waren, de finantiën van het genootschap gesterkt.

Maar bij de tekortkomingen van zakelijken aard, kwam de eigenlijke teleurstelling eerst recht sterk naar voren; n.l. de vermindering van druk en algeheele verzorging, en op deze achteruitgang der technische uitvoering, moest als vanzelf een inzinking der geestelijke waarde volgen.

Waar het handwerk niet toereikend is, kan de geestelijke waarde niet stijgen. Zoo is het met Wendingen.

In 1918, bij de oprichting van ons blad, was iedere bespreking met den uitgever als een veldslag. De redacteur liet vele plannen en idealen voor de uiterlijke verschijning, als dooden en gewonden op het slagveld der praktische verwerkelijking achter, en ten slotte gaf het eerste nummer der eerste jaargang, slechts een deel van het verlangde. Maar toen was er hoop op verbetering!

Eerst werd in Holland gedrukt en maakte de oorlog een goede verschijning onmogelijk; daarop in Duitschland, en al was de druk aldaar technisch beter dan in Holland, de aanvankelijk gekoesterde verwachting op een perfecte-druk en verzorging vervloog al spoedig. En toen de Duitschers langzaam-aan (als waren ze werkelijk van plan hun oorlogsschulden te betalen) nog slechts rekeningen met „millioenen" schreven, bleek het dat de druk zelfs in het dure Holland goedkooper was. En zoo zou de uitgave wederom door de drukkerij „Volharding" in Amsterdam verzorgd worden en vol verwachtingen spanden zich tusschen Genootschap en Uitgever nieuwe levensgevaarlijke constructies van eischen en beloften. Aan de hand van verscherpte contracten verscheen het eerste nummer der 5de jaargang en,.... nog altijd was de redacteur.... Redacteur!

Maar nu is dan ook tevens de laatste hoop vervlogen, want bij de tekortkomingen der Duitsche drukkerij, is de 4de jaargang voorbeeldig te noemen in vergelijking met de nummers die wederom door de „Volharding" verzorgd werden. Op deze wijze wordt de uiterlijke verschijning de reden eener innerlijke inzinking, want bij de tegenwoordige verzorging voldoet de Redacteur niet meer aan redelijk gestelde eischen van spanning en spankracht. En de vrees dat Wendingen spoedig zal ophouden te bestaan is niet ongegrond, of.... spoedig dienen geheel nieuwe wegen voor onze uitgaven betreden te worden. Binnen afzienbaren tijd zullen dan ook voorstellen hierover de leden bereiken.

En zoo eindigt dit verslag eener verslagen redacteur, met een dank aan de medewerkers en een groet aan alle leden van A. et A.

STEUN AAN OOSTENRIJKSCHE ARCHITECTEN.

Reeds eenige weken geleden had onderstaand schrijven van den heer Wils afgedrukt moeten worden. De lezer, die bij geruchte iets van deze steunbeweging vernam, zal het gehinderd hebben er nog geen afgeronde mededeeling van in ons blad gevonden te hebben. De geringe omvang van Architectura heeft daar schuld aan. Intusschen is het voor een goede daad nooit te laat. Een voornaam ding is het, dat het Giro-nummer,

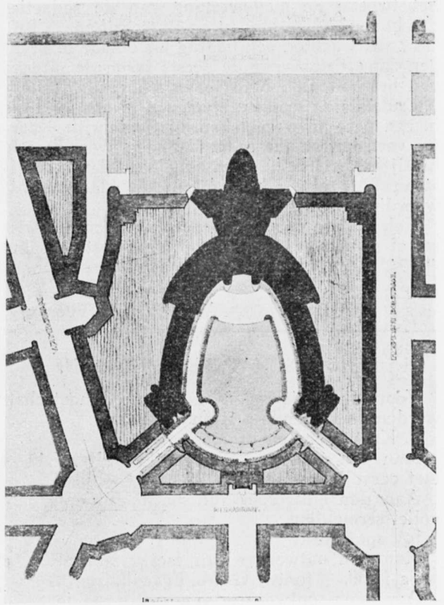

PLAN v. e. UNIVERSITEITS SITUATIE ONTW. D. GREINER

dat de heer Wils opgeeft, makkelijk te memoreeren is en U ongetwijfeld te binnen zal schieten in vrijgevige oogenblikken. (Red.).

Er is in ons land nog zelden tevergeefs een beroep gedaan op de hulpvaardigheid om anderen te steunen en dat geeft mij den moed het volgende verzoek te doen.

Dat er in Oostenrijk nog bittere ellende geleden wordt, in het bijzonder in de kringen der intellectueelen, is genoeg bekend. Dat de bouwkunstenaars daar hun ruim toegemeten deel van te dragen hebben, zal u niet verwonderen. Buiten deze materieele ellende lijden zij echter onder nog grooter zorg. Door het moeten opgeven van het vereenigingsorgaan „Der Architekt" van de Zentralvereinigung der Architekten Oesterreichs gaat het verband tusschen de leden onderling verloren en blijft men van alle contact met het buitenland verstoken. Nu er op het oogenblik kunstenaars van groote bekwaamheid in Oostenrijk zijn, is dat diep te betreuren. Het beteekent een groot verlies voor de menschheid in het algemeen wanneer hun werk onbekend blijft of verloren zou gaan.

De beste hulp die op het oogenblik gegeven kan worden, zelfs boven Liebesgaben en kleeren, is: 1e. de steun voor het uitgeven van een tijdschrift; 2e. de toezending van vaktijdschriften. Voor het eerste roep ik de hulp van allen in, voor

het tweede de medewerking van de redacties der bouwkundige bladen en tijdschriften.

Ik wil trachten een bedrag bij elkaar te brengen om althans voor de eerste jaren de uitgave van het bedoelde blad te verzekeren.

Ondanks de malaise leven wij in ons land als in een paradijs vergeleken bij Oostenrijk. Daarom vertrouw ik, dat iedereen, hetzij voor ineens, hetzij bij ustschenpoozen enkele guldens wil afstaan. Van alle giften zal in dit blad verantwoording worden gegeven.

Helpt, allen door het zenden van een postwissel of door overschrijving op mijn post-rekening 40004.

JAN WILS.
Arch. B.N.A., Voorburg,

GENOOTSCHAPSPRIJSVRAGEN.

Vóor de prijsvragen van het Genootschap werden de volgende prijzen toegekend:

a. Kast voor een draaiorgel:

Aan den ontwerper van motto Paljas f 40.— met eervolle vermelding.

Aan den ontwerper van motto Jordaan, eervolle vermelding.

b, sportpark:

Aan den ontwerper van motto Notturno. 1e prijs f 150.— (ontw. G. M. Eggenhuizen).

Aan den ontwerper van motto Athleet. 2e prijs f 75,—.

Aan den ontwerper van motto Mica Faule, 3e prijs f 50.—.

Voor de Jury:
JAN WILS, Secretaris.

AANBIEDING QUITANTIES 1923.

Half April werd een aanvang gemaakt met het aanbieden der diploma-quitanties 1923 voor Amsterdam. Leden worden vriendelijk verzocht, ter besparing van onnoodige moeite voor den Bode, hiermede wel rekening te willen houden en bij eerste aanbieding te voldoen.

VERSLAG VAN DE HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA OVER 1922.

Zetel:

Het Genootschap bleef gedurende 1922 gevestigd, in het gebouw Heerengracht 545-549.

Leden:

Het aantal leden bedroeg in 1922 totaal	612
Eere leden (niet tevens afgev. of gewoon lid)	6
Afgevaardigde leden	59
Gewone- en buitenleden	483
Donateurs en Vereenigingsleden	64

Voor 1923 hebben bedankt, of worden door het Bestuur afgevoerd, 81 leden en buitenleden, terwijl zich opgaven 37 leden en buitenleden en 1 donateur.

Bestuur:

Het Bestuur in 1922 Was samengesteld als volgt: K. P. C. de Bazel Voorzitter, bij tusschentijdsche verkiezing vervangen door C. J. Blaauw, H. Th. Wijdeveld Vice-Voorzitter J. Boterenbrood, 1e Secretaris, J. Zietsma 2e Secretaris, P. Vorkink Penningmeester, M. de Klerk en B. T. Boeyinga, leden.

Genootschapscommissies:

Redactie van Wendingen was in 1922 samengesteld als volgt: H. Th. Wijdeveld hoofdredacteur; comm. van redactie J. Boterenbrood H. A. van der Eijnde, J. F. Staal, P. L. Kramer, J. L. M. Lauweriks, J. B. van Loghem en R. N. Roland-Holst.

Architectura, vaste medewerkers: K. de Bazel, C. J. Blaauw, B. T. Boeyinga, J. Boterenbrood, A. Eibink, Jac. Jongert, J. B. van Loghem, J. M. Luthmann, J. A. Snellebrand en H. Th. Wijdeveld.

De commissie van onderzoek bestond uit de heeren: Blaauw, Lauweriks en Vorkink, waaraan als secretaris toegevoegd de heer B. T. Boeyinga.

In de schoonheidscommissie van Amsterdam hadden voor A. et A. zitting de heeren: J. J. Gratama als Voorzitter P. Vorkink als lid en H. H. J. van Laren en H. Th. Wijdeveld als plaatsvervangende leden.

In de hoogere schoonheidscommissie voor Leeuwarden had zitting de heer B. van Hoogstraten.

Permantente Prijsvraag-Commissie.

Van deze commissie wordt een afzonderlijk verslag gepubliceerd.

Commissie voor tentoonstelling v. werk v. afgevaardigde leden:

Ingevolge besluiten van de vergaderingen der afgevaardigde leden, zullen de afzonderlijke tentoonstellingen, vervangen door groote, jaarlijksch te houden, tentoonstellingen.

De Tentoonstellingsraad:

A. et A. wordt in dezen raad vertegenwoordigd door de heeren Blaauw, Eibink en Luthmann.

Vergaderingen.

In den loop van het jaar werden de volgende vergaderingen gehouden;

25 Januari; Ledenvergadering, huishoudelijk. De heer Boeyinga houdt een verhandeling over: eenige reorganisatie in het Genootschap. Besloten werd een lokaaltje voor de administratie van het Genootschap in te richten.

8 Februari; ledenvergadering. Voordracht van mej. Carry van Biema over: Die Harmonielehre der Farbe v. prof. Adolf Hölzel.

22 Februari; ledenvergadering (jaarvergadering) de verkiezing van het Bestuur wordt uitgesteld tot een volgende vergadering.

8 Maart; ledenvergadering. Voordracht van den heer Jongert over: Schildertechnieken.

22 Maart; ledenvergadering.

In het Bestuur worden herkozen de heeren De Klerk en Vorkink. De heer De Bazel wordt tot Voorzitter gekozen.

Bespreking voor prijsvragen.

26 April; ledenvergadering. Voordracht van den heer P. Alma over: „kunst in een revolutionaire periode".

26 Mei; Voordracht Peter Behrens, over: Werbender-Wert der Baukunst.

5 October; ledenvergadering. Besloten wordt prijsvragen uit te schrijven voor een sportpark en voor de kast van een draaiorgel. De heer Blaauw wordt tot voorzitter gekozen, de heeren Boterenbrood, Eibink, Luthmann, Staal en Vorkink in de commissie tot herziening der statuten.

17 November; ledenvergadering. Installatie van den heer Blaauw als voorzitter. Lezing van den heer Verkruysen over: Kunst en de geest des tijds. Aangenomen wordt het Bestuursvoorstel. Wendingen jaargang 1922 niet te doen verschijnen. Besloten wordt voor het jaar 1923 Architectura met fl. 500 te subsidiëeren.

7 December; ledenvergadering. Commissie van Redactie voor Architectura wordt benoemd.

In 1922 werden twee vergaderingen van afgevaardigde leden gehouden.

J. BOTERENBROOD, 1e Secretraris.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 18 — 5 MEI 1923

JAN KOTERA †

De ochtendbladen van 25 April berichtten ons het overlijden van Jan Kotera.

Jan Kotera is een van de uitverkorenen geweest, die er in slaagde het levensdoel, dat hij zich stelde, althans grootendeels te bereiken.

De werkzaamheid van dezen temperamentvollen voorman eindigde eigenlijk reeds bij het in elkaar storten van de Habsburgsche Monarchie; en, al werd er na dien tijd nog voortgewerkt aan de plannen van de Praagsche Universiteit, zijn levensprogram, de nationaliseering van de moderne bouwkunst in Bohemen, werd daardoor afgebroken en is onafgewerkt gebleven.

Het was een rijk program, waarin zich de snelle opeenvolging van kunstopvattingen weerspiegelde. In de Weensche „Sezessionszeit" werd hij, leerling van Wagner, benoemd tot opvolger van Ohmann aan de Praagsche Kunstnijverheidsschool.

De Weensche naturalistische ornamentkunst werd ook door hem beschouwd als een eersten aanzet voor een nieuwe architectuur. In den

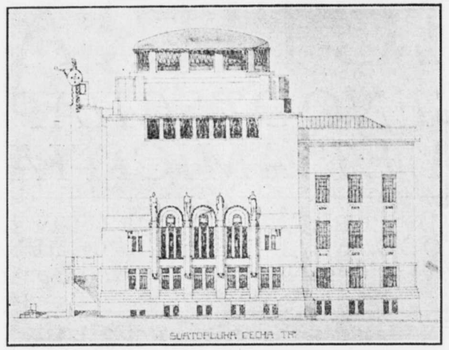

JAN KOTERA — UNIVERSITEIT TE PRAAG

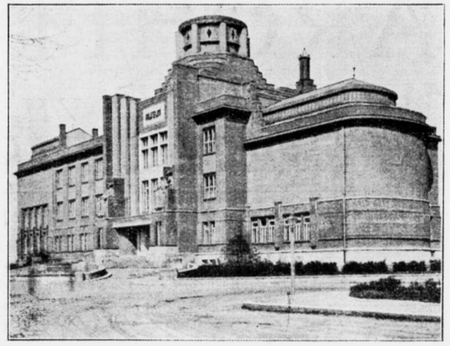

JAN KOTERA — MUSEUM TE KÖNINGGRÄTZ

aanvang moet de eerbied, die hij voor zijn voorganger had, het hem moeilijk gemaakt hebben te breken met de barokke vormen, die de Praagsche bouwkunst beheerschten. Toen die breuk er echter eenmaal was, ging het stormend den zelf gekozen weg op. De decoratieve Weensche opvattingen waren spoedig overwonnen. Pogingen, van andere zijde gedaan, om de inheemsche boerenkunst door overplanting naar de steden voor uitsterven te bewaren, hadden de belangstelling van Kotera. Dat het niet gelukt is deze overplanting door te voeren ligt voor de hand, het is evenwel de verdienste van Kotera, dat hij er in geslaagd is de inheemsche vormen in overeenstemming te brengen met de moderne techniek. Van dien tijd af dateert zjn groote invloed op de kunst van zijn land, door de vele leerlingen, die hij vormde. Daarna zien wij de opvatting groeien, dat de ruimtelijke vorm boven den decoratieven gaat; de architectuur bepaalt zich tot eenvoudige kubieke vormen; van de vroeger zoo belangrijke details gaat de belangstelling over op de plastische werking van de bouwmassa's.

In 1910 wordt voor hem een leerstoel geschapen aan de Academie van beeldende kunsten.

Jan Kotera behoorde tot de jongeren, tot hen, die geloofden in de scheppingskracht van eigen generatie. De opvattingen over bouwkunst veranderen evenwel zoo snel, de uitganspunten er van liggen zoo ver van elkaar, dat reeds nu het werk van zijn leerlingen — voor zoover ons dat uit tijdschriften bekend is — weinig meer herinnert aan de opvattingen van den Meester.

Hierbij geven wij afbeeldingen van een Universiteitsgebouw van 1907 en van het Museum in Königgrätz van 1912.

UTILITEITSBOUW.

Bij Wasmuth, Berlijn, is een aardig werkje verschenen, getiteld: „Die Ingenieur-Bauten in iher guten Gestaltung", geschreven door Dr. Ing. Werner Lindner en Arch. G. Steinmetz, en uitgegeven door den „Deutschen Bund Heimatschutz", den „Deutschen Werkbund", in samenwerking met de „Verein Deutscher Ingenieure" en met de „Deutsche Gesellschaft für Bau-ingenieur-Wesen".

Uit de samenwerking van bovengenoemde bonden en vereenigingen blijkt duidelijk het doel van deze publicatie: de aesthetische en kultureele waarde van goede utiliteitsbouw te laten zien.

In de inleiding wordt er terecht op gewezen, dat heden ten dage sterk gevoeld wordt het gemis aan eenheid in het streven van kunst en kultuur; overal ontbreekt klaarheid omtrent doel en wetten van het kunstvolle vormgeven. Vandaar de onmogelijkheid om de voortdurende vernieling van onze, eens zoo gezonde, bouw-cultuur tegen te gaan. Wel zijn er in den laatsten tijd enkele nieuwe pogingen gewaagd, die geslaagd genoemd mogen worden, maar over het algemeen is het peil van de vormgeving nog bedroevend laag. Noch een stijlvol weten, noch spitsvondige aesthetische beschouwingen, noch origineele willekeurigheden hebben doorgaande verbetering aangebracht. Wat ontbreekt, wat althans in de eerste plaats ontbreekt, is een diep begrip van de zakelijke basis voor een goede en schoone vormgeving, een helder onderscheid van het wezenlijke en onwezenlijke, en een daaruit opbloeiende, tegelijk practsche en schoone vormschepping. Iedere bouw moet practisch, technisch en aesthetisch worden door-gedacht, eerst dàn kan een organisch en harmonisch geheel ontstaan.

De utiliteitsbouw van de laatste honderd jaar is echter alleen practisch en technisch goed; aan het aesthetische zijn ze nog niet toe, behalve een enkele uitzondering.

Opvallend is echter, dat in vroegere eeuwen, toen bijna zonder uitzondering de utiliteitswerken ook kunstwerken waren, de groote meesters der ingenieurskunst tegelijk groote kunstenaars waren, zooals: Leonardo da Vinci, Dürer, Balthasar Neumann, Pöppelman, e.a. Het beste is, wanneer de ingenieur tegelijk een bekwaam architect, d.w.z. begaafd vorm-gever is. Bij de groote ingenieurswerken van den tegenwoordigen tijd is dit echter niet te verwachten, omdat de ingenieursstudie op zich zelf, bij wijze van spreken, een geheel menschenleven in beslag neemt.

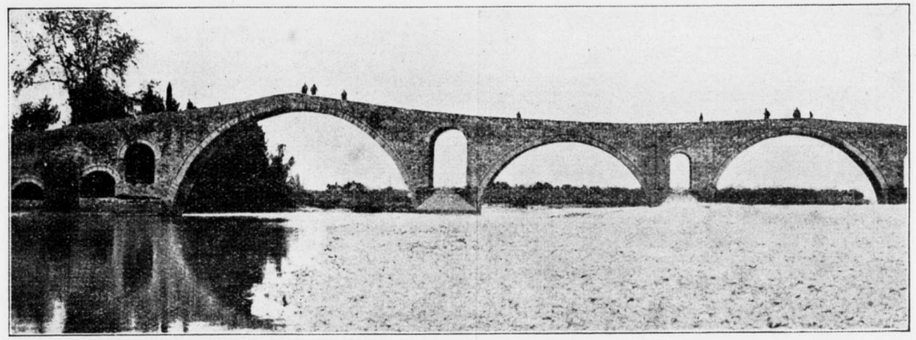

BRUG — ARTA IN EPIRUS

Bij de doorgevoerde specialiseering op elk gebied zullen ook de ingenieurswerken door technische specialiteiten, d.w.z. de ingenieurs, beheerscht worden. Maar er is een goede samengaan van ingenieurs en architecten mogelijk; echter alleen dan, wanneer volkomen samenwerking tusschen beiden bestaat, dus wanneer de een waardeering heeft voor het werk van den ander en de ingenieur het werk architectonisch en de architect het welk technisch kan begrijpen of aanvoelen.

De inleider wijst er terecht op, dat de aesthetische bevrediging van de goede scheppingen van ingenieurs ontstaat door de uitgesproken doelmatigheid. Typisch is, dat enkele ingenieurswerken mooi zijn, of mooi worden: b.v. lokomotieven, auto's, hijschkranen, machines, maar dat dit zuivere werktuigkundige-vormgevende talent meestal ontbreekt, wanneer de ingenieur gaat bouwen.

In het boekje worden verder opmerkingen gemaakt omtrent vormen, materiaal en kleuren bij de ingenieurswerken, terwijl bij verschillende der 206 afbeeldingen goede kritische beschouwingen worden gegeven. Deze afbeeldingen vormen de hoofdzaak; prachtige stadsmuren, land- en watermolens, bruggen, slachthuizen, pakhuizen worden afgebeeld; waarbij het opvalt, dat het verleden veel begaafder was dan het heden, al moet ter verontschuldiging worden aangevoerd, dat de opgaven vroeger veel eenvoudiger, minder technisch-ingewikkeld en veel kleiner waren dan de werken van heden.

De oude utiliteitswerken zijn rustiek rustig en eenvoudig; zij zijn statisch en missen de technische zenuw-spanning, die de typisch moderne werken hebben, welke een dynamisch effect vertoonen. Karakteristieke voorbeelden hiervan zooals vliegtuighallen, graansilo's en elevators zijn in het boekje afgebeeld. Verder goede voorbeelden van mijngebouwen, telefoon en electriciteitspalen, stuwdammen, kanalen, vuurtorens, enz.

De goede ingenieurswerken hebben niet zoo zeer een groote bekoring als wel een groote, zelfbewuste, duidelijke, sprekende, levende kracht. Zij zijn actief, en zij zijn bezield door die doelmatigheid, welke wij in de natuur en in al het geschapene terug vinden, en welke, in diepsten zin, het goddelijke van het rationalisme is.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat ook in ons land meer dan eens de aandacht op de kunsten kultureele waarde van de ingenieurswerken is gevestigd. In het Rapport van de Commissie tot reorganisatie van de Rijksbouwdiensten is dan ook terecht de wenschelijkheid uitgesproken, dat bij alle werken van den Rijkswaterstaat de vormgeving niet verwaarloosd moet worden en dat het dus noodig zal zijn vorm-gevende talenten met de ingenieurs te doen samenwerken.
En waar twee hoofd-ingenieurs van den Waterstaat in deze commissie zitting hadden, en zij zich met dezen wensch konden vereenigen, is het misschien mogelijk reeds in de naaste toekomst iets goeds in deze richting te bereiken.

Ir. JAN GRATAMA.
Architect B. N. A.

TENTOONSTELLING TE GOTHENBURG IN DEN ZOMER VAN 1923.

Dezen zomer viert de stad Gothenburg in Zweden zijn 300-jarig bestaan.

Voor die gelegenheid zijn groote feesten georganiseerd, — en daarbij jubileum-tentoonstel-

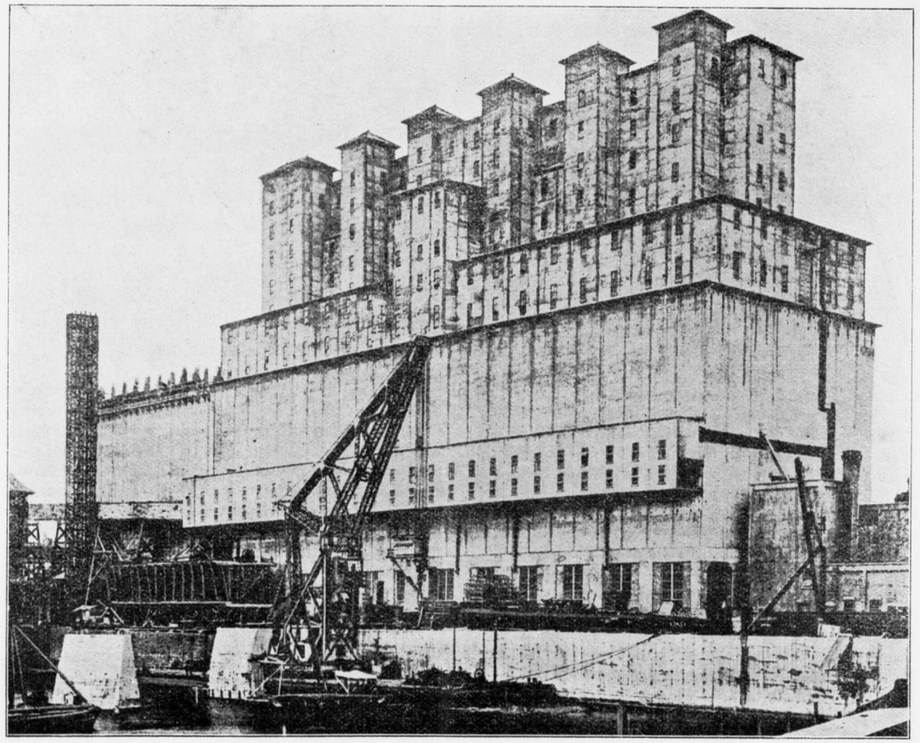

GRAANSILO MONTREAL

lingen van allerlei aard. Voor de architecten is een der belangrijkste, de Internationale Stedebouw Tentoonstelling. De pers heeft tot heden niet meer dan vage mededeelingen verstrekt. Wij zagen althans, noch in het Bouwkundig Weekblad, noch in Architectura inlichtende artikelen. Gelukkig heeft het Zweedsch Comité gerekend op de nalatigheid van vele der Internationale commissieleden en zond aan bekende architecten in Nederland een uitnoodiging om mede te werken aan het slagen der tentoonstelling.

Aan het uitvoerige program dat de uitnoodiging vergezelde, ontleent de redactie de hier volgende korte opsomming der exposities:

De geheele tentoonstelling wordt gehouden van 8 Mei a.s. tot 30 September a.s. en omhelst:

1. „HISTORISCHE TENTOONSTELLING" omvattende: De voorhistorische tijden — Oude Lödöse — Nieuwe Lödöse — Gothenburg tijdens Charles IX — Privilegien en administratie — Militaire instellingen — Volkskunst en industrie — Muziek — Litteratuur en pers — Persoonlijkheden en portretten — Kerkelijke kunst — Handel — Scheepvaart, Scheepsbouw en Vischvangst — Handwerk en industrie — Sport en Athletiek.
2. „STEDELIJKE TENTOONSTELLING" omvattende: Technische en Sociale ontwikkeling — Private ondernemingen — Opvoeding.
3. „SCANDINAVISCHE KUNST-TENTOONSTELLING" omvattende: Moderne Zweedsche kunst — Moderne Deensche kunst — Moderne Finsche kunst — Moderne Noorweegsche kunst.
4. „DE ZWEDEN IN ANDERE LANDEN TENTOONSTELLING" omvattende: Landverhuizing — Statistieken — De Zweden en hoe zij heden in andere landen leven — Kerkelijke, sociale en onderwijs inrichtingen — Litteratuur.
5. „ZWEEDSCHE KUNSTNIJVERHEID-TENTOONSTELLING" omvattende: Artistieke meubelen — Artistieke stoffen — Ceramiek-Glas — Goud en Zilverwerken — Metaalwerken — Boeken en grafische kunst — Affiches en winkelreclame — Electrische artikelen — Tapijten — Linoleums.
6. „ZWEEDSCHE EXPORT-TENTOONSTELLING," omvattende: De ijzermijnen — IJzerbewerking — Ingenieurs- en electriciteitswerken — De vervaardiging van wetenschappelijke werktuigen — Steen, klei, cement, porcelein en glas — Boschbouw, hout en houtbewerking Pulp-papier — Stoffen en kleeding — Leder en rubber Voedingsmiddelen — Chemische industriën.

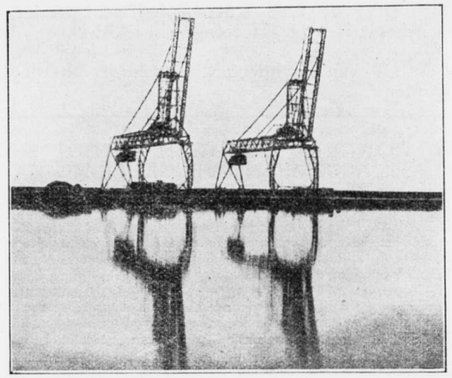

BRUGKRANEN EMBDEN

7. „INTERNATIONALE AUTOMOBIEL TENTOONSTELLING" geopend van 9 Mei tot 12 Juni 1923.
8. „ZWEEDSCHE TUINBOUWTENTOONSTELLING" geopend van 19 Juni tot 24 Juni.
9. „INTERNATIONALE LUCHTVAART TENTOONSTELLING" geopend van 20 Juli tot 12 Augustus.
10. „INTERNATIONALE STEDENBOUW TENTOONSTELLING" geopend van 27 Juli tot 12 Augustus.
11. „ZWEEDSCH-NATIONALE INDUSTRIE JAARBEURS" geopend van 20 Augustus tot 26 Aug. 1923.
12. „DE 5e NOORDELIJKE TUINBOUW TENTOONSTELLING" geopend van 14 Sept. tot 23 Sept. 1923.

Bij deze tentoonstellingen, die over den geheelen zomer verdeeld zijn, moeten nog een aantal congressen en feesten gevoegd worden. Is de leiding in goede handen dan biedt Gothenburg dezen zomer veel interessants en voor de architecten is zij niet zonder belang.

Voor ons is de belangrijkste expositie die voor de „Internationale Stedebouw".

Het comité voor deze tentoonstelling bestaat uit architecten van de geheele wereld.... waaronder voor Holland den heer Granpé Molière wordt genoemd....

De Internationale jury bestaat uit: Raymond Unwin (Engeland) Gustav Langen (Duitschland) Anton Posen (Denemarken) Lilljekvist en A. Lilienberg (Zweden).

De tentoonstelling is in drie deelen verdeeld: 1. Een algemeene internationale stedebouwtentoonstelling, 2. Een internationale tuinsteden tentoonstellig, georganiseerd door de „International Garden Cities and Town-planning Federation". 3. Verschillende bizondere exposities.

Zij zullen omvatten: teekeningen, foto's, modellen, historische plannen en teekeningen, moderne onderwerpen, kaarten van de wereld en afzonderlijke landen, waarop de colonisatie, cultuur en communicatie is aangegeven.

Van de stadsplannen worden geëxposeerd: Algemeene stadsplannen, statistische gegevens,

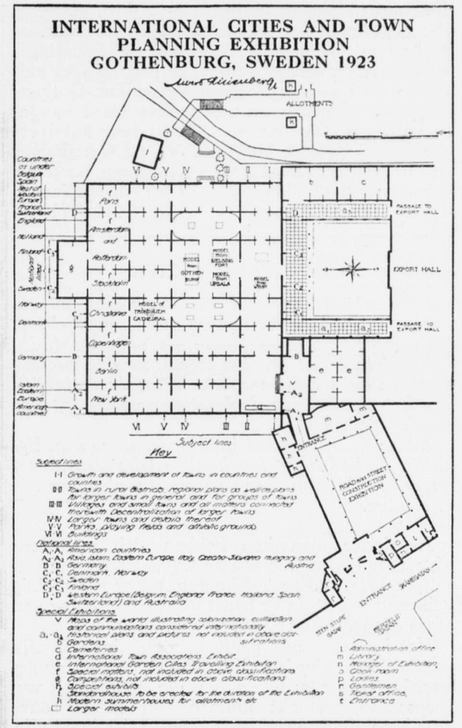

verkeersproblemen, plaatselijke plannen en typen in connectie tot den stedebouw, tuinsteden, tuinen, begraafplaatsen, parken, speelplaatsen, sportterreinen, het wegenvraagstuk, litteratuur.

Het stedebouwkundig congres, dat ter gelegenheid dezer tentoonstelling zal worden gehouden, heeft plaats op 3 en 4 Augustus 1923. Exposanten kunnen formulieren voor inzending, bij aanvrage aan de tentoonstellings commissie in Gothenburg verkrijgen (adres: secretariaat der tentoonstelling Johanneberg, Gothenburg 5, Zweden). De ingevulde inzendings biljetten moeten in triplo ingezonden worden voor 1 Juni a.s. aan het adres van den heer H. Hudig, Waag, Nieuwmarkt, Amsterdam. (Hoewel de bouwkundige bladen noch van den heer Granpré Molière, noch van den heer Hudig uitvoerige beschrijvingen der expositie ontvingen, zijn beide heeren wellicht in staat op aanvrage inlichtingen te verstrekken.

* * *

Aan hen die er over denken in te zenden of ter gelegenheid der Gothenburg-feesten naar Zweden te reizen, wordt aanbevolen de officieele

drukwerken aan te vragen. Niet alleen staan er alle gegevens, met illustraties over de tentoonstelling en terreinen in, doch ook de inzendingsbepalingen en eenige wenken en prijzen voor reizenden in Zweden. De reis Amsterdam-Gothenburg (via Kopenhagen-Stockholm) staat aangegeven op 115 Zw. Kronen terwijl voor hotelverblijf 7 à 8 Kronen voor een één persoonskamer en 10 à 12 Kronen voor een twee persoons kamer wordt gerekend. Lunch 1.75 Kr., Diner 3 Kr. en soupé 2.50 Kr. H. TH. W.

KRANTENBERICHT.

In de toelichting tot de Woensdag aangenomen voordracht tot aankoop van een deel van het complex „Atlanta", werd o.a. opgemerkt, dat het vaststaat, dat aan het tegenwoordige administratiebouw der Gemeentetram na de voltooiing van het nieuwe, een doelmatige bestemming kan worden gegeven.

Naar wij in verband daarmede vernemen, ligt het in de bedoeling het huidige administratiegebouw van de tram voor de Gem. Woningdienst in te richten.

Argelooze menschen hebben zich wel eens afgevraagd: „en wat zou er nu met die Gemeentelijke Woningdienst gebeuren, nu er zoo weinig gebouwd wordt en er haast geen enkel bouwplan meer binnen komt?"

Het bovenstaande geeft de oplossing. Er zijn wetten in de physica, die spreken van het omgekeerd evenredige; hoe dergelijke wetten ook van toepassing gemaakt kunnen worden op onze openbare diensten is thans blijkbaar in studie. Ingewijden beweren zelfs, dat de juiste formule al gevonden is en vreezen het ergste voor onze leegstaande groote gebouwen als b.v. het Paleis op den Dam, op het oogenblik, dat er werkelijk geen enkel ontwerp meer ter behandeling inkomt bij Woningdienst. J. B.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Als gewone leden worden voorgesteld de heeren Pieter Kwik, Leiden, tot nu toe buitenlid, door de heeren Vorkink en Boterenbrood, Dr. Jan Kalf, door de heeren Blaauw en Verkruysen, Dipl. Ing. Richard Kauffmann, Architect, Jerusalem, Mejuffrouw Charlotte Cohn, Architecte, Jerusalem, de heer Frits Konberg, architect, Jerusalem, door de heeren Wijdeveld en Boterenbrood.

Als buitenleden werden door het Bestuur aangenomen de heeren A. H. Harrison, Architect, Jerusalem, W. J. van der Meer, Architect Rockford Ill, U.S.A. en E. Caspers, Leeuwarden.

Vergadering van Afgevaardigde Leden op **Vrijdag 11 Mei 1923, 's avonds half acht precies, in gebouw Heystee, Heerengracht 545-549.**

Nr. 19 van Architectura verschijnt Zaterdag 19 Mei.

CONCEPT NOTULEN VAN DE 56e ALGEMEENE VERGADERING,

gehouden op Dinsdag 24 April 's avonds 8 uur Heerengracht 545-549.

Van het Bestuur afwezig, met kennisgeving van verhindering, de Heer J. Zietsma. De presentielijst werd geteekend door 35 leden. Voorzitter de heer Blaauw.

a. Notulen vorige vergadering — afgedrukt in Architectura No. 6 — worden zonder verandering goedgekeurd.

b. Jaarverslag van den 1en Secretaris — afgedrukt architectura No. 17 — wordt voorgelezen; geeft geen aanleiding tot besprekingen.

c.d. Als jaarverslag van den Penningmeester circuleeren in de vergadering: begrooting, balans, winst- en verliesrekening — afgedrukt in dit nummer. — Tot verificatiecommissie worden benoemd de heeren Boeken, Bruin en Lansdorp. De begrooting voor 1923 wordt voorgelezen. De Voorzitter geeft het woord aan den heer Boeken, die er zijn bevreemding over uit, dat op de begrooting posten voorkomen voor administratieve hulp en inrichting van een bureau. Het is spr. niet duidelijk, wat een Genootschap, waar zoo weinig leven in zit, daar mee aan wil vangen. De Voorzitter is het met spr. eens, dat activiteit in verschillende opzichten gering is; wil er echter meer leven in komen — van den kant van de leden schijnt nog niet veel verwacht te mogen worden — dan is het, volgens spreker noodig, dat het Bestuur de handen meer vrij krijgt en niet enkelen hun tijd en arbeid behoeven te geven aan, toch ook noodzakelijk, administratief snipperwerk, waardoor de lust verloren gaat meer belangrijke dingen onder oogen te zien. De heer Boeken dient niet te vergeten, aldus spr. dat A et A een vereen. is geworden met ruim 600 leden, wat op zich zelf reeds vrij veel correspondentie noodzakelijk maakt. De heer Boeken zegt, dat het eenigste, wat er voor het Genootschap te doen valt, is het uitgeven van Wendingen, waarvoor spreker, daar Wendingen toch staat en valt met Wijdeveld, het Genootschap per slot van rekening ook overbodig acht. De Voorzitter vraagt zich af, of de heer Boeken er een grap van maakt; nu het pas na veel moeite gelukt is, een organisatie te vinden, die meerdere activiteit mogelijk maakt, is het onredelijk daar à l'instantanée effect van te verwachten. De heer Kurvers vraagt, waarom niet nu reeds een post op de begrooting voorkomt voor de Lustrum viering. De Penningmeester merkt op, dat, wanneer er besloten wordt een Lustrum-tentoonstelling te houden, het tòch nooding zal zijn een leening uit te schrijven, daar, zooals steeds gebleken is, de gewone middelen dan ontoereikend zijn. De heer Bot vraagt, waarom begrooting niet eerder gepubliceerd werd. De Voorzitter geeft toe, dat dit wenschelijk geweest zou zijn en stelt vergadering daarom voor, haar punt voor punt te behandelen. De vergadering acht dit overbodig. De Penningmeester licht toe, waardoor een niet onbelangrijke winst-post op de balans voorkomt. De Voorzitter merkt op, dat dit nog nooit voorgekomen is in de geschiedenis van het Genootschap en brengt den Penningmeester dank voor zijn beleid. Luide bijvalsbetuigingen bewijzen, dat het artistieke gezelschap niet onverschillig is voor den materieelen kant van het genootschapsleven. De begrooting wordt goedgekeurd.

e. Het verslag van den Redacteur van Wendingen — afgedrukt in Architectura No. 17 — geeft geen aanleiding tot opmerkingen. De Voorzitter dankt den Redacteur. De heer Wijdeveld doet eenige mededeelingen over het inbinden van Wendingen.

f. De Redacteur van Architectura brengt verslag uit — wordt afgedrukt in Architectura No. 19. — De Voorzitter merkt op, dat de medewerking gering was en de heer Boeijinga daardoor geen makkelijke taak had; dankt medewerkers en Redactie.

g. Voor de verkiezing van een nieuw bestuurslid, wegens aftreden van den heer Boeijinga, worden 32 geldige stemmen uitgebracht, waarvan bij eerste stemming 9 op den heer van Loghem en 8 op den heer Staal; bij herstemming krijgt de heer Staal 18 stemmen, de heer van Loghem 13, zoodat de heer Staal gekozen is.

h. De heer Hamers meent, dat, daar het Bestuur niet voltallig aanwezig is, er geen Voorziter gekozen kan worden. De vergadering is het daar niet mee eens en verkiest den heer Blaauw met 18 stemmen, tegen 8 op den heer Staal, 2 op den heer Vorkink en 1 op den heer Wijdeveld. De heer Blaauw neemt zijn benoeming aan.

i. In de commissie van onderzoek worden benoemd de heeren Rosenburg en van Loghem.

j. Wordt aangehouden.

k. De heer Boeken vertelt, dat hij zich zijn benoeming in de Commissie van Redactie voor Architectura alleen heeft laten welgevallen, om te kunnen onderzoeken of er nog iets van het blad te maken *viel*; toen spr. evenwel bleek, dat dit niet het geval was, deed hij een voorstel om de uitgave te staken; daarin niet gesteund, diende hij zijn ontslag in bij het Bestuur. De Voorzitter merkt op, dat de argumenten van den heer Boeken uiterst zwak geacht werden, en overigens het Bestuur natuurlijk niet in kan gaan op destructieve voorstellen. Wordt overgegaan tot de verkiezing van een lid in de commissie van Redactie, waarvoor de heer Evert Kuipers de uitverkorene te van de vergadering blijkt te zijn.

l. Voor de schoonheidscommissie van Amsterdam worden de volgende drietallen opgemaakt. Als leden, de heeren Staal, Boeyinga en De Klerk; als plaatsvervangende leden de heeren Boterenbrood v. Loghem en Lansdorp.

m. De heer Boeken meent, dat het hier niet gaat om een onschuldige aanvulling van de statuten, zooals de agenda dat voorstelt, maar om een herziening; voor een herziening is het evenwel noodig, dat de leden er veertien dagen voor de vergadering, waarin ze behandeld zullen worden, kennis van kunnen nemen, waartoe de leden niet in de gelegenheid werden gesteld. De Voorzitter merkt op, dat het er hier alleen maar om gaat, of leden de bindende bepalingen voor de Afgevaardigde-leden in de statuten opgenomen willen zien of niet. De heer B repliceert. De heer Bruin oefent kritiek uit op de redactie van de mededeeling: „De commissie voor de herziening van de statuten besloot de bestaande te handhaven". De commissie heeft naar sprekers meening niets te besluiten. De Voorzitter licht toe, dat hier dit besluit aan de vergadering wordt voorgelegd, die er zich natuurlijk al dan niet mee vereenigen kan; bovendien werden de leden er reeds drie maanden geleden van in kennis gesteld, dat er een statuten herziening aan de orde was, en werd hun gevraagd voorstellen voor wijziging te doen. Leden kunnen er zich werkelijk niet over beklagen, dat in hun rechten getreden wordt; er kwam n.b. geen enkel voorstel voor wijziging binnen.

De heer Bruin vindt bindende bepalingen voor Afgev.-leden overbodig, de groep presteert niets. De Voorzitter antwoordt dat van de groep als zoodanig nooit eenige directe actie verwacht mag worden, wel als deel van het Genootschap. De heer Bruin kritiseert art. 2 bindende bepalingen, vraagt zich af, wat afgevaardigden leden te beteekenen hebben, wanneer ze direct naast zich iets, een lichaam, of enkele personen erkennen, die ze gelijke rechten wil geven zonder daar eventueele verplichtingen van Afgevaardigde-leden aan te kunnen verbinden. De Voorzitter beaamt, dat hij de laatste regels van dit artikel nu ook niet zoo heel erg bewondert; eenige soeplesse bleek echter noodig als aanpassing bij verschillende stroomingen in vergadering van 10 April 1922; het beduidt een verzwakking, die echter niet te ontgaan bleek.

De heer Bruin vraagt, wat de onbenullige art. 4 en 5 van het huishoudelijk reglement te beteekenen hebben. Voorzitter toont aan, dat deze art. óók door amendeeren verzwakt werden doch daardoor waarschijnlijk meer bruikbaar werden tevens. De heer Hamers acht bindende bepalingen onnoodig en ondemocratisch. De heer Mulder sluit zich bij den heer Boeken aan. De heer Boeken dupliceert. Met 23 tegen 7 stemmen wordt besloten bindende bepalingen in statuten op te nemen.

n. Na ballotage worden de voorgestelde gewone leden L. Leon, J. Schenk, W. Th. ten Bosch, R de Graaf en Joh. B. Smits als zoodanig aangenomen.

BEGROOTING VOOR HET VEREENIGINGSJAAR 1923.

ONTVANGSTEN		UITGAVEN	
Saldo	„ 2.000.—	Maandblad	f 3.850.—
Contributies	f 12.780.—	Redacteur	„ 3.600.—
Entréegelden	„ 50.—	Administratie	„ 600.—
Interest Leening	„ 70.—	Weekblad	„ 2.000.—
Rente	„ 200.—	Redactie	„ 300.—
		Bestuursonkosten	„ 350.—
		Zaalhuur	„ 150.—
		Kantoorhuur	„ 200.—
		Telefoon	„ 188.—
		Bodeloon	„ 1.560.—
		Verzekeringen	„ 250.—
		Belasting	„ 100.—
		Meubelen	„ 500.—
		Voordrachten	„ 250.—
		Tentoonstellingsraad	„ 400.—
		Tentoonstelling	„ 250.—
		Inningskosten	„ 100.—
		Drukwerk	„ 200.—
		Subsidies	„ 200.—
		Onvoorziene Uitgaven	„ 52.—
	f 15.100.—		f 15.100.—

BALANS DER VENNOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA OP 31 DECEMBER 1922.

BEZITTINGEN

Folio	Rekeningen	Bedragen
211	Kas	f 407.68½
217	Kasvereeniging	„ 8.188.53
195	Maandblad Wendingen, voorschot uitgever	„ 1.200.—
203	Contributie nog te innen	„ 980.—
		f 10.776.21½

SCHULDEN

Folio	Rekeningen	Bedragen
167	Leening 1915	f 50.—
201	Leening 1917	„ 2.175.—
195	Maandblad Wendingen, nog verschuldigd	„ 400.—
227	Weekblad, nog verschuldigd	„ 200.—
198	Bestuursonkosten, nog verschuldigd	„ 129.75
215	Onkosten „ „	„ 16.—
218	Drukwerken „ „	„ 6.—
223	Subsidie en Contributie, nog verschuldigd	„ 457.—
	Winst en Verlies	
	Saldo winst 1921 f 884.44½	
	„ „ 1922 „ 6.458.02	„ 7.342.46½
		f 10.776.21½

WINST- EN VERLIESREKENING DER VENNOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA OP 31 DECEMBER 1922.

VERLIES

Folio	Rekeningen	Bedragen
195	Maandblad Wendingen	f 752.—
227	Weekblad	„ 831.10
198	Bestuursonkosten	„ 555.82
209	Lezingen	„ 205.05
215	Onkosten	„ 826.49½
218	Drukwerken	„ 106.38
223	Subsidies en Contributies	„ 544.—
224	Salaris Bode	„ 1.680.—
	Winst en Verlies	
191	Saldo winst	„ 6.458.02
		f 11.958.86½

WINST

Folio	Rekeningen	Bedragen
203	Contributie	f 11.314.—
205	¼ % Honorarium	„ 599.49½
213	Interest	„ 45.37
		f 11.958.86½

AMSTERDAM, 3 April 1923.

De Penningmeester.

BELANGRIJK BERICHT AAN DE LEDEN EN DONATEURS VAN A. ET A. EN ABONNE'S VAN WENDINGEN.

Daar vele leden den wensch geuit hebben hun Wendingen-nummers, door een beteren omslag, tegen beschadigen te beveiligen; heeft de Redactie de binderij bereid gevonden losse nummers, met de bestaande omslagen, tegen zeer lage prijs te cartonneeren en met zijde-koord in te naaien.

De prijs (zonde porto) bedraagt 40 cent per nummer, (of dubbel-nummer) echter in de verwachting dat een massa-inbinding zal plaats hebben. Er is daarom met de binderij overeengekomen dat tot 30 Mei a.s. gelegenheid bestaat tot inzending van uw nummers.

Het adres is N.V. Drukkerij „Volharding", Ceintuurbaan 250, Amsterdam.

Voor Amstedam worden, op verzoek, de nummers gaarne kosteloos van huis gehaald en na inbinding wederom gebracht.

Vermeld uw naam in ieder nummer!!!

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: IR. JAN GRATAMA, VOORZITTER, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL, LEDEN

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 19 — 19 MEI 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

a. Als buitenlid werd door het Bestuur aangenomen de heer C. Stuldreker Jr., Almelo.

b. Leden en donateurs worden verzocht hunne contributie over het jaar 1923, te storten op de post-girorekening van het Genootschap, No. 88839 kantoor Amsterdam, waarna diploma-quitantie wordt toegezonden.

Leden en buitenleden	f 20.10
Nieuwe leden	„ 24.10
Donateurs	„ 35.10

Over contributies, niet gestort vóór 15 Juni 1923, wordt per Kasvereen. beschikt.

c. Architectura No. 20 verschijnt 2 Juni 1923.

DE GEVEL VAN EEN WOONHUIS IN DE OKEGHEMSTRAAT.

Hierachter geven wij afbeeldingen van een gevel in de Okeghemstaat te Amsterdam van den Architect P. Kramer.

De gevel is uitgevoerd in zwart geteerden baksteen. De weinige natuursteen, toegepast aan dorpels, banden en stoeptreden, is van basaltlava. De ramen en raamkozijnen zijn wit geschilderd. De borstwering werd met roode pannen afgedekt.

Wij zouden hier kunnen volstaan met deze opsomming; het werk van Kramer toch is te veel omvattend, te veelzijdig, om het werkelijk te kunnen bespreken naar aanleiding van een enkele afbeelding.

De redactie meent dan ook, dat het niet juist zou zijn, zoo'n bespreking in te luiden met dit betrekkelijk onbelangrijke geval, dat toevallig het eerst uit de welgevulde portefeuille van Kramer kwam rollen.

Ze neemt zich voor, af en toe zonder veel commentaar den lezers iets van dit werk voor te leggen en pas daarna, als met afbeeldingen een overzicht gegeven is van het kunnen van dit rijke talent, zich de zeker niet eenvoudige taak te stellen er een analyse voor te vinden.

Want, het is merkwaardig, dat, waar er zoo veel over bouwkunst wordt geschreven, het werk van de z.g.n. Amsterdamsche school, wat dan eigenlijk zeggen wil het werk van Kramer en De Klerk, niet meer dan oppervlakkig behandeld werd den laatsten tijd. Wanneer er af en toe iets van aangehaald wordt, is het toevallig, en gewoonlijk in relatieven zin, als: „niet zoo gaaf als het werk van De Klerk, maar toch...." of, „het getuigt niet van die groote scheppende kracht als werk van de Amsterdamsche school, maar is het daarom eigenlijk niet beter, niet meer zuiver bouwen, want, kun je dat nu bouwen noemen, wat die Kramer en De Klerk doen? Kijk wat ze in de Gothiek deden...." Oude stoffige beschouwinkjes over bouwkunst worden opgepoetst en dan, werkelijk, het is alsof ze nieuw zijn, zoo passen ze voor het geval, al wordt tersluiks gekeken naar — zooals bij iedere critiek gedacht wordt aan, naar den geest het hoogste — het werk van Kramer en De Klerk.

Maar geen kunstbeschouwing met eenig zelfrespect is er mogelijk zonder basis, zonder, als men wil, een dogma. Zoo'n dogma moet echter gooien, moet een wortel hebben, want vindt nu eens iets, dat staan wil zonder voet of wortel. En juist die voet ontbreekt hier. of is althans nog niet ontdekt. Is het alles behalve netjes om zonder schoen of kous te zijn, zonder voet geeft heelemaal geen pas; maar, en wat nog erger is, een van de steunpilaren van onze samenleving, de ons allen zoo na aan het hart liggende critiek, komt er bij in de verdrukking. Zoo'n critiek heeft ook een basis noodig, moet weten waar het om gaat. Hoogst onbehoorlijk is het dan ook, we zijn daar al zoo heerlijkjes aan gewend geraakt,

GEVEL AAN DE OKEGHEMSTRAAT ONTWERP P. KRAMER

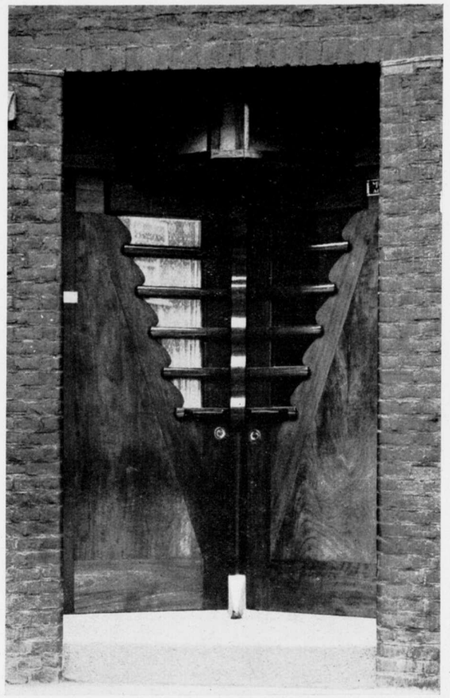

DETAIL GEVEL OKEGHEMSTRAAT ONTWERP P. KRAMER

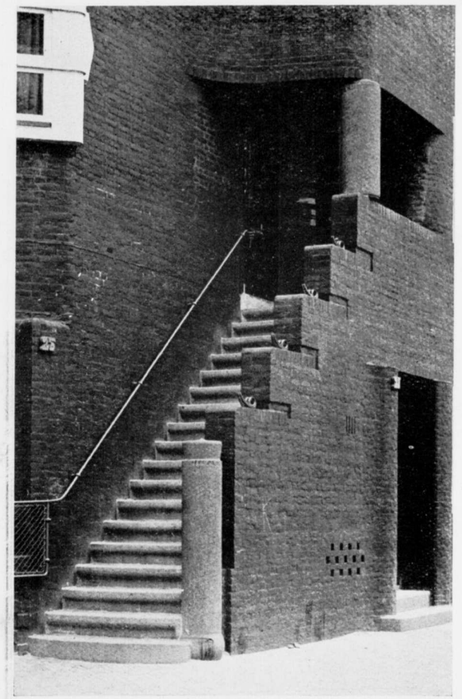

DETAIL GEVEL OKEGHEMSTRAAT ONTWERP P. KRAMER

niet éérst voor dat je begint, te zeggen welken kant je uit denkt te gaan, en, vooruit, wel zeer duidelijk en met overtuiging aan te kondigen, dat, en waarom je zoo gaat en, of, als je dat niet wilt of niet kunt, althans zoo beleefd te zijn te doen vermoeden waarom je het zóó doet en niet anders, want wat moet er anders wel van onze critiek terecht komen!

Het gaat er met dit werk mee als met een ander lam geval, het determineeren van schoonheid. Te benaderen is ze wel, met spitsvondige beschouwingen kan haar met vaste hand een plaats worden aangewezen, gebied en invloedsfeer juist en ordelijk afgepaald, totdat, nou ja, totdat er iemand ontdekt, dat het schoone toch wel wat anders is, dan wat het, volgens een vooropgestelde, weloverwogen, en in het raam van den tijd geziene beschouwing, zou moeten zijn, en — moet er opnieuw begonnen worden.

Maar vermeien we ons eerst met wat er hier te zien is. Het is Kramer op zijn best. Het is niet Kramer, zooals hij zijn kàn. Kramer, die zijn vormen laat buitelen op de muziek van de fantasie, die in hem is en de eene compositie laat schieten, voor de andere reeds goed werd uitgewerkt om dan, genereus, maar niet altijd geslaagd ze samen te smeden.

Het is hier die Kramer, die met groote liefde zijn details verzorgt en de meest heterogene deelen weet samen te pakken tot een sterk geheel, een geheel, waarin de plaats van het huisnummer even juist is, als de plaats van den hoofdpilaster, als de plaats van het rooster daartusschen, als de wijze waarop de trap, als uitnoodiging tot opgaan, aan het woonhuis is vastgegroeid.

Maar zooals gezegd, de redactie stelt een bespreking uit, tot er meer werk van Kramer zal zijn gepubliceerd. Een kleine hoop heeft ze bovendien nog. Een klèine hoop zeg ik. Maar dan toch de hoop, dat, gezien het feit, dat die taak zoo heel aantrekkelijk is, het daarom niet te verwonderen zou zijn, wanneer de fijne essayist, die onder de leden ongetwijfeld te vinden zal zijn, zich aanmeldt — Heerengracht 545-549 — om zelf in zijn en ons aller blad van zijn bewondering te getuigen. Want de vreugde is niet in het lezen van letters, maar in het lezen van de letters, die men zelf gezaaid heeft. J. B.

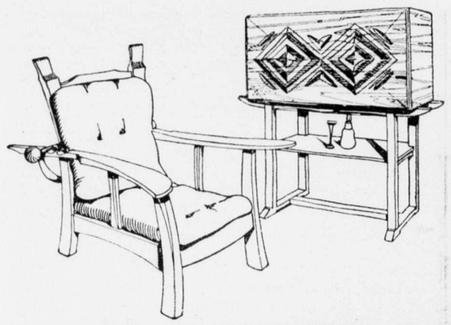

MODERNE MEUBELKUNST IN OOSTENRIJK

MODERNE MEUBELKUNST IN OOSTENRIJK

Een architectonische sterke vormwil beinvloedt, door de saamhoorigheid van meubel en huis, ook de uitingsvormen der meubelontwerpers.

De uiterlijke verschijning moge, door een verschil in de materie tusschen bouwwerk en meubel, een ander aspect hebben, de bepalende vormbouw is ontstaan uit één bezieling.

Na de „Secession" zijn in Oostenrijk twee geheel uiteenloopende vormrichtingen op te merken, welke beide de meubelkunst beheerschen. De eene school is aansluitend op het werk van Otto Wagner en heeft in Hoffmann de krachtige spil waaromheen de vormvernieuwing kon aangroeien en zich ontwikkelen in wijdere vertakkingen. De zelfde regelmatigheid en strengheid in verdeeling, de zelfde zucht naar evenwichtelijkheid en beheersching, zijn aan te treffen bij de architecten Witzmann en Prutscher, welke in deze stuwing volgen en met Hoffmann onmiskenbaar onder één vormdwang staan.

Is Hoffmann verfijnder en machtiger, kan hij zijn aandoeningen door luttele middelen overbrengen, en hebben Prutscher en Witzmann meer noodig zwaarwichtigheid, een met dogmatische strengheid opvolgen van aanvaarde wetten (welke hen onder meer Duitschen invloed brengt) zij bewegen zich toch te zamen in één cadenz. Hun werk toont een duidelijke overzichtelijkheid, een klaarheid van detail, een versobering, een beperking in het speelsche vervolgen van de verbeelding, welke teruggevoerd wordt met het strenge verbod van de rede tot den basis van de constructie.

Geheel afgescheiden van deze richting, juist zich verzadigend aan de tegenstelling hiervan, is de school van Strnad, eveneens architect en meubelkunstenaar, (hoewel in de latere jaren Strnad zich voornamelijk heeft bewogen op het gebied van tooneelbouw).

De klassieke sfeer, de teruggetrokken voornaamheid, de beknotting van de phantasie van een Hoffmann, is voor de zeer levendige persoonlijkheid van Strnad een beklemming. Zoo gaat deze richting geheel langs hem heen, zonder eenig aanrakingspunt. Wel is het de herinnering aan de Biedermeyer stijl, welke vat heeft op zijn grillige geest en welke motieven hij graag overneemt, zij het dan ook in het timbre van zijn eigen orgaan.

De invloed van Strnad op zijn leerlingen Frank Gorge en Wlach, is geweest een van vrijmaking, ontplooiing, verruiming in zijn uitingswijze. De natuurlijke bevalligheid en soepelheid der Weensche Baroc kon zich onder dezen invloed gaan laten en zich vrij geven.

De pijnlijke verarming van het land, die de elegante zwierigheid van het geheele leven daar heeft aangetast, kwam ook over de meubelkunst. Toch heeft zelfs het eenvoudige meubel van een Hugo Gorge de aangeboren en niet af te leggen neiging tot versierlijking en verluchtiging behouden. Zelfs zijn, door de economische omstandigheden tot de kistvorm teruggebrachte, meubelen verkrijgen door een gul-teekenachtig kerfsnijwerk een bekoring, van achter zijn tijdelijke arme vermomming toch een adelijk wezen te zijn gebleven.

Het is slechts een eenvoudige pij, die het nobele gelaat met de verfijnde uitdrukking van den edele omgeeft.

Deze verandering van de taak der meubelkunstenaars, is door de maatschappelijke omstandigheden der laatste jaren in vele landen waar te nemen. Voor belangrijke particuliere opdrachten ontbreekt de daartoe benoodigde welstand. Anderzijds maakt een door die zelfde omstandigheden geheel gewijzigde huizenbouw het onmogelijk om meubelen van historischen „omvang", (d.w.z. in hun traditie nog baseerend op een formaat kamers van belangrijk grootere afmeting) als type voor de hedendaagsche meubileering aan te nemen. De noodzakelijkheid eischt dus een meubel, dat geschikt is voor onze huidige omstandigheden. Die omstandigheden zijn in groote trekken een goedkoop product geconcipieerd op de kleine tegenwoordige vertrekken, maar ook (als gevolg van de weinige aanwezige berging in deze kamertjes) met de meest practische bruikbaarheid.

Die omstandigheden en eischen zijn in Oostenrijk vrijwel de gelijke van overal elders. Geringe koopkracht, woningnood, kleinere nieuwbouw. In de oplossing van dit probleem zien wij, dat alle meubelkunstenaars die zich bezig hebben gehouden met het „serie-meubel", niet ver van elkaar afstaan. Het is de noodzakelijkheid, die wij overal gewaar worden, om zich met plotseling geweld te ontdoen van het ameublement. De angstvallige samenbindende eenheid van het ameublement wordt verbroken en de toch zoo zeer fatsoenlijke moraal van meubileering is in het slijk gesleurd. Maar in de plaats van de koningsmacht der ameublementen-eenheid, welke zorgvuldig kamer van kamer scheidde, welke haar saamhoorigheid in een gelijk herhaald motiefje als een keurmerk met zich moest dragen, staat nu een vrijer minder dogmatisch heerscher. Niet een van buiten opgelegde ockase, die de meubels te zamen moet houden, maar een grondwet, welke steunt op de vrije zelfgekozen, uit eigen aanleg samengegroeide eenheid. Om dit te bereiken is het noodig, dat een eenheid bestaat uit bonte afwisseling in veelkleurigheid en veelvormigheid. In plaats van de duffe, stugge ameublements-eenheid, tracht men te komen tot een meubileering, welke in zijn soepelheid en levendigheid mogelijkheden opent voor persoonlijke inzichten van eigen bewoners.

Interieurs van Wlach toonen niet alleen geen ameublement, maar zelfs meubels van ongelijke houtsoort. Ook Gorge zoekt naar vrijheid en verafschuwt elk bindend motief aan het meubel, maar streeft wel degelijk naar een gebondenheid en evenwicht. Hij steunt daarbij op twee vaste wetten. De eerste eischt, dat elk meubelstuk op zichzelf een karakter heeft, niet ontstaan door een motief, als bv. snijwerk, inlegwerk of een zich repeteerend profieldeuntje, maar door de uitdrukking in den vorm van het meubel. De tweede eischt van de muren, welke de kamer afsluiten, een streng beslist karakter. Het meest geliefkoosd zijn bij hem de in de kalk geschuurde muren, zonder behangselmotieven, alleen aantoonend met eenvoudig lijstwerk, of doeken aan knoppen, waar de waardige plaats is voor het wandmeubel. En de interieurs van Gorge welke ik zag, gaven mij den stelligen indruk, dat Oostenrijk in de ontwikkeling van zijn meubelkunst een breeden weg heeft ingeslagen — een weg waarop nog schoone ontmoetingen mogelijk zijn.

PAUL BROMBERG.

JAARVERSLAG VAN DE REDACTIE VAN HET WEEKBLAD „ARCHITECTURA" OVER HET JAAR 1922.

Proloog. *Begin Januari 1923.*

Toen in het jaar 1918 het weekblad van ons genootschap, dat een 25 jarigen leeftijd had bereikt, werd *„veranderd"* in een *„Maandschrift voor bouwen en sieren,"* werden de vereenigings-mededeelingen benevens de stukken betreffende actueele bouwkunstige politiek en verdere polemieken, ondergebracht in een „technisch bijvoegsel" van dat maandschrift.

Deze twee verdroegen elkander niet; de wederzijdsche diverse belangen waren te veel tegengesteld en de zwakkere moest al spoedig het veld ruimen.

Alzoo kwam de periode waarin het geregelde contact, waardoor alleen een organisatie kan bloeien, ontbrak.

Langen tijd echter werd, waarschijnlijk door de verbijstering die het prachtvolle maandschrift bracht, het gemis niet sterk gevoeld. Integendeel. Dank zij die maandblad-verschijning, nam het ledental sterk toe. Tot in 1921 al langer hoe meer stemmen opgingen die om een weekblad vroegen.

Het Bestuur, overtuigd zijnde dat een weekblad voor ons Genootschap van zeer groot belang **kan** zijn, heeft toen getracht de middelen te vinden, om naast Wendingen (dat we toch ook liever niet wilden missen) nog een weekblad te doen verschijnen.

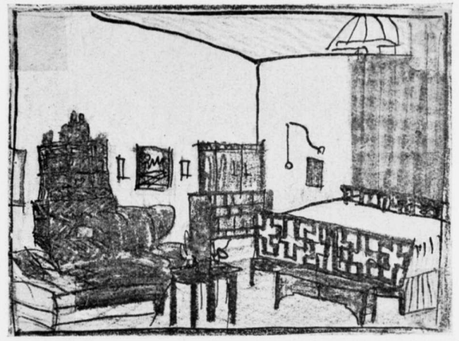

MODERNE MEUBELKUNST IN OOSTENRIJK

En we kregen ons kleine fel gekleurde blaadje waarvan op den laatsten December van 1921 het 1e nummer verscheen. De redactie bestond uit een aantal vaste medewerkers n.l. de Heeren K. P. C. de Bazel, C. J. Blaauw, B. T. Boeyinga, J. Boterenbrood, A. Eibink, Jac. Jongert, J. B. van Loghem, J. W. Luthmann, J. A. Snellebrand, J. F. Staal en H. Th. Wijdeveld. Wijdeveld nam voorloopig de leiding. Hij beschouwde dit als zijn plicht, omdat ook door zijn voorstellen destijds het weekblad was verdwenen. Vorm, kleur en indeeling werden door hem vastgesteld.

't Blaadje was zeer klein. En 't enthousiasme in den beginne zeer groot. Wij twijfelden toen niet of de bruisende, ziedende kookende levenswil, de bloeiende belangstelling voor alles wat op onzen architectonischen levensweg ligt, zou spoedig de ruimte te kort doen zijn. Maar helaas. Slechts enkele weken waren er medewerkers. Een tweetal uitgeschreven vergaderingen van medewerkers waren slechts door enkelen bezocht. En de verwachting dat het zoo verlangde blad door de leden zou worden gebruikt om belangrijke gevallen te belichten, brandende kwesties te bespreken en hun critiek op alles en nog wat uit te geven, was den bodem ingeslagen.

In dezen toestand werd mij, vóór het verschijnen van No. 9 het secretariaat van de Redactie per — bode — „bezorgd."

En ik begon vol goeden moed. Ik stelde, in overleg met enkele medewerkers, de actueele onderwerpen vast, die meer dan de moeite waard waren om behandeld te worden en schreef de daarvoor meest in aanmerking komende leden aan, met verzoek die onderwerpen te behandelen. Maar 't resultaat was bedroevend en ontmoedigend.

De tijd ontbrak mij, stel dat ik er de gaven voor had, om als een beroeps-journalist het blaadje te redigeeren en te vullen.

Plichtmatig dus heb ik getracht het blaadje te doen verschijnen opdat het toch in elk geval zou blijven bestaan, en daardoor de mogelijkheid bleef om aan belangrijke bijdragen een plaats te geven. Tot eindelijk gelukkig de jaargang vol was en het Bestuur met andere voorstellen tot u kwam.

Zakelijke mededeelingen.

Eenige korte zakelijke mededeelingen mogen hier nog volgen:

Het blaadje werd uitgegeven door de Uitgevers Maatschappij „De Hooge Bruq" alhier. De uitgever verkreeg het recht van uitgave en de daaraan verbonden voordeelen voortvloeiende uit het plaatsen van advertentiën en het aannemen van abonné's, door het blad, (met een maximum tekst van 4 pagina's waarvan 1 pag. cliché's) gratis te leveren en te verzenden aan alle leden en donateurs, behoudens een gestelde waarborgsom door het Genootschap te voldoen, tot een maximum van f 500.—, als de nadeelen van de exploitatie een bepaald bedrag zouden overschrijden.

Het formaat van het blad werd door den uitgever van den beginne aan ongeschikt geacht voor een voordeelige exploitatie. De nadeelen zijn dan ook voor hem grooter geworden dan oorspronkelijk was geraamd en de waarborgsom is aan

den uitgever betaald. Natuurlijk moest met deze ervaring tot een ander formaat voor de nu komende (reeds gekomen) jaargang worden besloten.

De „vaste medewerkers" hebben in den loop van den jaargang niet meer vergaderd. Hoogstwaarschijnlijk werd dit slechts als tijdverspilling beschouwd en daarom nagelaten. Van niemand is daartoe het initiatief uitgegaan. Reglementair is ook niets voorgeschreven.

Persoonlijk meende ik goed te doen in een verdekten vorm, zoo mogelijk wekelijks, de karakteristieke verhoudingen en bizondere voorvallen in de bouwwereld naar voren te brengen. Ik vond daartoe iemand bereid die als „Outsider" onder het hoofd pro- epi- dia- en andere logen de ons bekende feiten bedektelijk naar voren bracht. En had gehoopt dit te kunnen laten groeien tot een kroniek die op den duur z'n invloed niet zou missen. Een troebele massa die na rust, bezinking en helderheid geeft. Enkele medewerkers die wel eens mede werkten waren echter van tegengestelde meening waarvoor we, onder dank voor de geleverde pennevruchten, van verdere plaatsing moesten afzien.

Van de medewerkers waren min of meer geregelde medewerkers de Heeren J. F. Staal en H. Th. Wijdeveld. De Heer Staal wenschte echter als zoodanig niet genoemd te worden op de titelpagina. Geregelde bijdragen werden nog gegeven door de Heeren Max Speyer en W. Bruin.

Meer meen ik niet van het zakelijk gedeelte te moeten memoreeren.

Slot

Het geheele genootschapsleven was in 't jaar 1922 niet florissant. Dat een genootschapsblad, waarvan de Redactie zich op het standpunt stelde dat *dat* blad niet moet zijn van één of eenige personen, maar de tribune van de vereeniging, in zoo'n tijd weinig beteekent, is slechts oorzakelijk gevolg. Maar naar mijn persoonlijke overtuiging is er nog meer. De organisatie-vorm in ons genootschap maakt, dat we van alle werk te veel afhankelijk zijn van toevallige omstandigheden. *Toevallige* ambitie van Bestuurs- en Redactieleden, die *toevallig* tijd hebben om voor de vereeniging te werken. En al dat werk geschied dan weer gedecentraliceerd waardoor de doeltreffendheid zeer slecht is. Tevens wordt elke bestuurder, die initiatief neemt tot eenig werk, *daardoor* tevens belast met allerlei tijdroovende administratieve werkzaamheden. Onder dergelijke omstandigheden is het naar mijn overtuiging onmogelijk, eenige stabiliteit in het werk van ons Genootschap te verwachten. Het verheugt mij dan ook ten zeerste, dat het Bestuur, door het aanstellen van een Administratice en het inrichten van een bureau, een *begin* heeft gemaakt met de zoo noodige centralisatie van het organisatorisch werk. Ik hoop dat in die richting ons werk zich verder zal volmaken en de omstandigheden zich daar dan ook al langer hoe meer bij aan zullen passen. Dan zullen we voor veel klaagzangen, als ook dit verslag, gespaard kunnen blijven, voor zoover ze althans absoluut een gevolg zijn van de onvolkomen organisatie vorm. Natuurlijk kunnen geen belangrijke daden een rechtstreeksch gevolg zijn voor een goed gecentraliceerd bewind. Persoonlijk initiatief, werkkracht en toewijding zullen de meer belangrijke daden moeten brengen. Maar de goede hulpmiddelen kunnen daarbij niet ongestraft verwaarloosd blijven. BOEYINGA

DE KRING VAN BEELDHOUWERS VERZOND ONDERSTAAND ADRES AAN B. EN W. VAN AMSTERDAM.

Ondergeteekenden, Gerard Hoppen, voorzitter en Theo van Reijn, 1ste secretaris van den Kring van Beeldhouwers, nemen de vrijheid, namens het algemeen Bestuur van den Nederlandschen Kring van Beeldhouwers, het volgende onder Uw aandacht te brengen.

Het algemeen Bestuur kan zich niet vereenigen met de uitspraak der Jury in Tsjecho-Slowakije en betreurt het ten zeerste dat het bekroonde ontwerp, als geschenk aangeboden, in het nieuwe plan der gemeente zal moeten worden opgenomen.

Het meent dat het bekroonde ontwerp in geen enkel opzicht aanspraak kan maken op de eigenschappen passend bij een moderne omgeving.

Het sluit zich bij het protest van den architect van het Lyceum, den Heer Baanders, aan en meent de woorden te moeten onderschrijven van architect H. J. M. Walenkamp Cr., in zijn artikel geplaatst in de „Amsterdammer" (Weekblad) van 28 April '23, n.l.: „Het bekroonde ontwerp kan in geen enkel opzicht de meest welwillende kritiek doorstaan".

Verblijdend, noemt het Bestuur, dat ook de pers in enkele bladen in afkeurenden zin haar meening uitsprak.

Het algemeen Bestuur van den Nederlandschen Kring van Beeldhouwers verzoekt U met den meesten aandrang dit bekroonde ontwerp niet te aanvaarden en er verder op aan te dringen, dat een nieuwe wedstrijd zal worden uitgeschreven in welks Jury vertegenwoordigers van de Nederlandsche beeldhouwers zitting hebben als bijv. de Commissie van advies van den Kring en de architect van het Lyceum.

Indien door U aan bovenstaand verzoek kan worden voldaan, dan zou dit ongetwijfeld ten goede komen aan de gemeente Amsterdam (voornml. plan Zuid) en aan het Lyceum; een oplossing waardig aan Comenius, Tsjecho-Slowakije en Holland.

Het Bestuur hoopt ten zeerste op Uwe zeer gewaardeerde medewerking, opdat deze jammerlijke mislukking nog bijtijds verhinderd kan worden.

Namens het algemeen Bestuur van den Ned. Kring van beeldhouwers.

(w.g.) GERARD HOPPEN, *Voorzitter.*
THEO VAN REIJN, *Iste Secretaris.*

ARCHITECTURA
WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: EVERT KUIPERS, B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 20 — 2 JUNI 1923

WOONHUIS TE WASSENAAR VAN M. DE KLERK.

Het zou onaardig zijn over het aanlokkelijke ontwerp van den heer De Klerk te gaan philosofeeren, wat je nu eenmaal alleen vanwege een bedorven gemoedstoestand doet. Zwetsen is pleizieriger en menschlievender dan philosofeeren. Zwetsen wij dus over het ontwerp van De Klerk, en toonen hem onzen goeden wil tegenover het genoegen, dat hij ons doet en voor zijn goedertierendheid.

Ja, het Noord-West aanzicht van dit ontwerp is een architectuur, welke de illusie schenkt, te zijn gebouwd met de bedoeling de schoonheidhongerigen te spijzigen. Voor den opdrachtgever is er een ingang en ook voor zijn auto, maar je merkt het zoo niet. De opdrachtgever is slechts als weldoener der arme menschheid aanwezig, zooals je wel eens denkt dat de boeren in de Betuwe hun kersenboomen laten bloeien voor het genot van onze oogen.

Je zou kunnen meenen dat de ramenrij in het dak aangebracht was om kamers te verlichten en te luchten, maar je vergissen, want deze ramenrij is er om het dak te lichten, het los te houden van den muur, het dak zijn kledderigheid, zijn pafferige luiheid te nemen, het veerkrachtigenergisch op den muur te doen zitten als een cowboy op zijn paard. Een schoorsteen daar in 't midden? Welneen, een vertikale trompetklank omhoog uit het horizontale gestrijk der violen, een kraaiende haan in den slaperigen ochtend. Dacht u, dat De Klerk een boothuisje moest bouwen? Dat prachtige ding, welk de muur plotseling hoog en machtig, het dak vrij en luchtig maakt, dat van muur en dak een danspaar toovert, en dat zorgelooze jeugdherinneringen roept van pootjesbaaien en verstoppertje spelen? Van uit de geheimzinnige grot van 't boothuis zal 't zóó schoon zijn over het vlakke water van de vaart te kijken, dat je niet tot uitvaren komt.

Ik denk dat je, wanneer je dit mooie huis bekijkt, er niet in wil, en wanneer je binnen bent er niet uit. Het maakt gelukkig, het maakt lui, het doet je leven in het oogenblik.

Nu eens over den plattegrond, hoewel ik maling heb aan den plattegrond, als de opbouw zoo mooi is geworden. De ingeschreven namen prikkelen tot tegenspraak, maar je zult er niet aan denken wanneer je in de levende ruimte je zult bewegen. Afschuwelijk dat de gang in een eigenbouwershuis, welke creatie Edgar Poe moet gebracht hebben tot zijn „The Pit and the Pendulum", en de gang in dit landhuis dezelfde namen dragen. In dezen gang zal je weer eens luisteren, met genot luisteren, hoe voetstappen door omsloten ruimten klinken. Het trapje zal je opklimmen, verlangend naar het uitzicht links. Dwalende kom je van 't portaal in de woonkamer, geen verbiedende deur, je moogt meteen den schoorsteen een hand en de kast een zoen geven. Ga maar gerust in het vertrouwelijke eetkamertje lekker zitten schransen, het is er immers voor. —

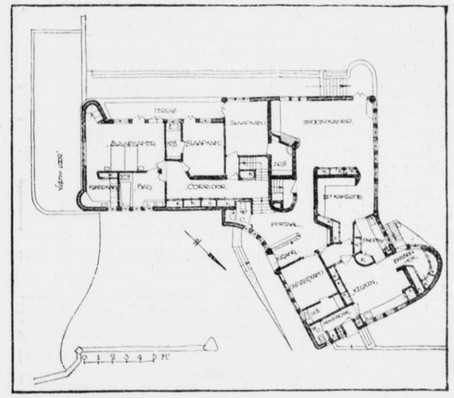

PLAN VAN EEN WOONHUIS TE WASSENAAR M. DE KLERK

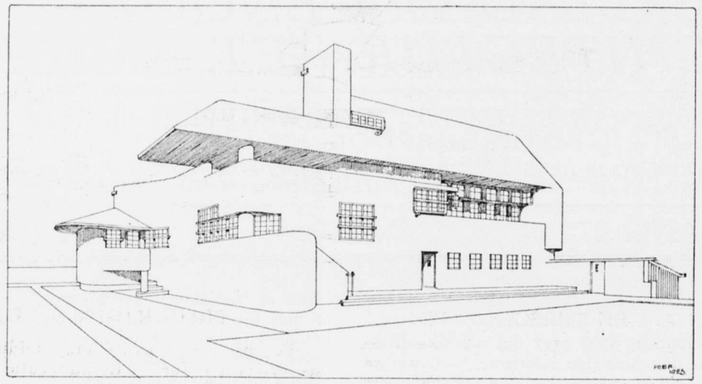

WOONHUIS TE WASSENAAR Z.W. AANZICHT — M. DE KLERK

Moeite en overlast voor de huisvrouw, kom, het servies en de eetwaren wandelen vanzelf de dien-gelegenheden in en uit, zóó makkelijk zijn ze gelegen!

Zouden we niets te schoolmeesteren hebben? Natuurlijk; uit angst dat De Klerk 'n volgend maal niet zoo z'n best doet. En kritiek is ook zoo verleidelijk en gemakkelijk geworden sinds je openbaar beschuldigd mag worden van (weliswaar „niet aan te wijzen") architectonische kracht en macht, wanneer je niet drinkt of je tenminste niet verzadigt uit den Amsterdamschen Architectonischen Vormenput. Ik vind dan het vierkante raam in de Z.W.-gevel niet fraai, zou het niet door een glaserker op het stoepbordes kunnen vervangen worden? Evenmin den Zuidelijken staart aan het dak, die het trillend evenwicht in gevaar brengt.

Overigens, het zal wel goed zijn, zooals het is, en wie, wie in de wereld doet Klerk zoo'n bouwsel na? In zijn eigen, zijn bloedeigen vormen geeft hij meer dan de conservatieve Engelschen, hikkend van vette traditie, met z'n allen gedurende 2 onafgebroken eeuwen in hun landhuizen gaven. En voor hem is dit ontwerp niet anders dan het vanzelfsprekend resultaat van met liefde en lust een opdracht onder handen, neen, in zijn armen nemen.

J. F. S.

WENDINGEN No. 4, 5e JAARGANG, „ARCHITECTUUR IN UITBREIDING ZUID-AMSTERDAM."

Mag al of niet het afgebeelde werk in deze aflevering van Wendingen, een „ongemeene prestatie" zijn, zeker is het dat de manier van afbeelden een zéér gemeene prestatie is voor een tijdschrift van de reputatie van Wendingen.

Foto's, cliché's, papier, alles is goed genoeg geacht voor het publiceeren dezer architectuur. De reproducties op pag. 4, 10, 13, 16 (onderaan), het valt te betwijfelen of het ochtendblad van De Telegraaf zooiets had kunnen accepteeren. En men durft te insinueeren dat Wendingen reclame-werk van een zich-bevoordeelende kliek jongere architecten is! Aan Nieuwere architectuur heeft Wendingen zóó weinig aandacht besteed, dat een eindelijk verschijnend nummer over dat onderwerp waarlijk een andere houding had dienen aan te nemen dan: hiervoor-is-alles-goed-genoeg.

Wij zullen er niet veel woorden aan verspillen, daar wij overtuigd zijn, dat het voorkomen van dit half-verdronken kalf van een aflevering zoo schrikwekkend is dat Redactie, Uitgever en Drukker reeds bij elkaar zitten om den put te dempen. Doen zij 't niet, dan is Wendingen nog dit jaar aan zijn eind.

21 Mei 1923.

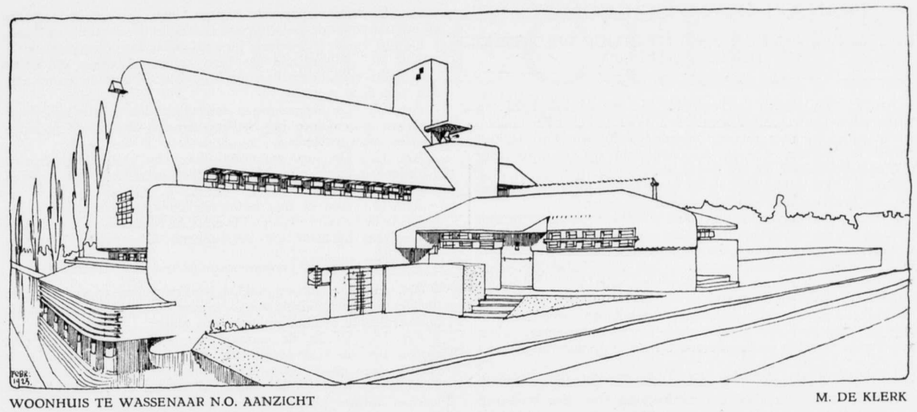

WOONHUIS TE WASSENAAR N.O. AANZICHT — M. DE KLERK

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

HET OVERZICHT No. 15, Maart-April 1923, Antwerpen. Groote philosofie-opruimingsuitverkoop: „Over het tegenwoordig plastisch leven" door Fernand Leger, verwacht eenig heil van „het landschap doorsnijdende scharlaken-roode treinen." „Geschakelde aforismen over kunst en bouwkunst," door J. J. P. Oud. Vorm is bezonken ontroering, maar het wordt vervolgd in No. 16. De redacteur Berckelaers over Berlage (met afbeeldingen van het Haagsch Museum) Ontwerpen van Oud te Rotterdam, en van V. Bourgeois te Brussel.

Uit een boekkritiek blijkt dat J. H. de Groot bezig is een stijl te zoeken. (Vormcompositie en Centraliteit.) Een interessant tijdschrift, je leert er uit hoe heerlijk achterlijk je bent, je verneemt, en passant, het artikel „Oproep tot aandacht," van Herwarth Walden uit Berlijn dat Rembrandt en Picasso allebei secundaire verschijningen zijn.

KLEI No. 9 en No. 10. Over den heropbouw van Leuven door G. W. J. W., met afbeeldingen van afzichtelijke bouwsels.

HET HUIS OUD EN NIEUW No. 6. Over het Roode Kruis Ziekenhuis te Scheveningen door Ed. Cuypers, als boven.

HET GEILLUSTREERD GEMEENTEBLAD No. 9. In „Amstelodamia" wordt verhaald hoe de buiten gebruik gestelde gebouwen der Oostergasfabriek door P. W. worden tot bruikbaarheid verbouwd. Van 3 kleine gebouwtjes: machinekamer, bankwerkerij en magazijn is een H. B. school gevormd. Het politiebureau uit de Muiderpoort komt in het administratiegebouw, het badhuis der gasfabriek wordt openbaar badhuis en waschhuis. Ten slotte wordt een klein gedeelte van het zuiveringshuis autogarage voor de motor-omnibussen, en de reusachtige stookhal een tentoonstellingsruimte (10.000 M²!)

DIE VOLKSWOHNUNG HEFT 7. Plan voor een Achtfamilienhaus door arch. Steinmetz.

Werner Scholtz schrijft over den bouw van schoorsteenen in woonhuizen. HEFT 8. Wohnungs-Planwirtschaft door Leberecht Misse. De schrijver vordert: Geen cent meer voor huurkazernes, iedere woning met moestuin. Een nederzetting in etappen te bouwen, eerst de tuinen bebouwen en uitrusten met alle technische noodzakelijkheid, alleen de onontbeerlijke woonruimte oprichten met berekende uitbreidingsmogelijkheid.

Ongeveer het tegenovergestelde heeft Bruno Mehring voorgestaan in Stadtbaukunst van December l.l., met zijn hooge ovale ringhuizen.

MEDEDEELING.

De heer H. Th. Wijdeveld is benoemd tot redacteur voor Bouwkunst aan het dagblad De Dag.

PRIJSVRAGEN A. ET A.

Wegens een ernstige ongesteldheid van den secretaris der Jury is de publicatie van het rapport belangrijk vertraagd.

RECTIFICATIE.

In „Architectura" no. 17 van 18 April is in het bericht betreffende Genootschapsprijsvragen en drukfout geslopen. Er staat vermeld als 3e prijswinner de ontwerper van motto Mica Faule, dit moet zijn: motto Mica Facile.

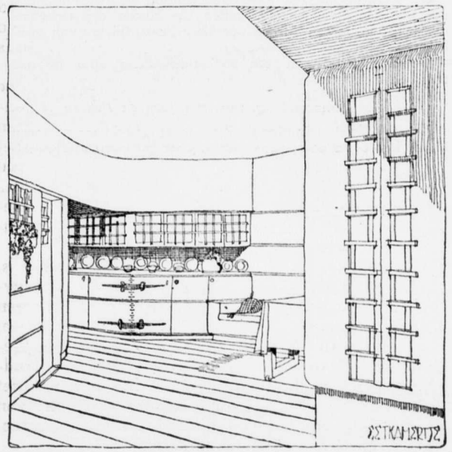

EETKAMER — M. DE KLERK

FRANSCH OLYMPISCH COMITÉ.

REGELING VAN DEN ARCHITECTUUR-WEDSTRIJD EN TENTOONSTELLING.

§ I. *Algemeene Bepalingen.*

Art. 1. Te Parijs zal van 15 Mei tot 27 Juli 1924 een wedstrijd worden gehouden tusschen de architecten der landen, welke zijn toegelaten tot de Olympische Spelen. In beginsel zullen de werken worden tentoongesteld op het terrein der Olympische Spelen, in het Stade de Colombes.

Art. 2. Te zelfder tijd als de wedstrijd en terzelfder plaatse zal een architectuurwedstrijd worden gehouden.

Art. 3. De werken, ingezonden voor den wedstrijd of toegelaten tot de tentoonstelling zullen bijv. betreffen: Renperken, strijdperken, speelterreinen, inrichtingen voor lichamelijk onderwijs, bad- en zweminrichtingen, gevels voor balspelterreinen, tennisbanen, wielerbanen, schietterreinen, enz.

Art. 4. Tot den wedstrijd zullen alleen worden toegelaten de werken, waarvan de makers schriftelijk verklaard hebben, dat zij nog niet zijn gepubliceerd. De andere werken zullen ambtswege worden geclassificeerd op de tentoonstelling.

§ II. *Inschrijving, Zending en Terugzending der Werken.*

Art. 5. De verzoeken om inschrijving voor den wedstrijd en voor de tentoonstelling moeten vóór 15 December 1923 bij den Zetel van het Fransch Olympisch Comité, 30 Rue de Grammont, Paris (II) zijn ingekomen. Zij moeten bevatten de aanduiding der werken, van hun afmetingen en alle aanwijzingen, verlangd door de Comm. voor Kunsten en Buitenland.

De Commissie behoudt zich het recht voor om voor ieder kunstenaar het aantal ingezonden werken te beperken en geen werken van buitensporige afmetingen toe te laten.

Art. 6. De ingezonden werken moeten franco op de plaats van bestemming zijn ingekomen van 15 Maart tot 15 April 1924, uiterste tijdstip.

De zendingen moeten duidelijk kenbaar zijn voorzien van in het Fransch gestelde etiketten, geleverd door de Commissie voor Kunsten en Buitenland.

Art. 7. Ieder kunstenaar moet aan zijn werken toevoegen een in het Fransch gestelde mededeeling van zijn nationaliteit, naam, voornamen, adres en onderwerp van zijn werken.

Deze mededeeling zal geschieden via de Commissie voor Kunsten en Buitenland (Commission des Arts & Relations Extérieures.)

Art. 8. De terugzending der werken komt voor rekening der deelnemers.

De werken, die een maand na sluiting der tentoonstelling nog niet zijn teruggehaald, zullen op kosten der eigenaars worden opgeborgen in een openbare bewaarplaats van meubelen.

De Commissie wijst alle aansprakelijkheid voor de niet teruggehaalde werken af.

§ III. *Samenstelling, taak der Jury en Prijzen.*

Art. 9. Een internationale Jury, samengesteld uit personen uit de kunst- en de sportwereld en voor het meerendeel architecten, zal de voor den wedstrijd bestemde werken beoordeelen en beslissen over de toelating van de werken tot de tentoonstelling.

De lijst van de leden dezer Jury zal nader worden gepubliceerd.

Art. 10. Alleen aan de Jury zal de beslissing zijn of de door haar te onderzoeken werken voldoen aan de voorwaarden van deze regeling.

Art. 11. De besprekingen der Jury zullen geheim zijn; haar besluiten zullen door het Secretariaat aan de belanghebbenden worden medegedeeld.

Art. 12. De Jury zal vóór afloop der Olympische Spelen mededeeling doen van haar oordeel betreffende de werken voor den wedstrijd.

Art. 13. Aan de drie beste werken kunnen worden toegekend: 1e de verguld zilveren Olympische Medaille, 2e de zilveren Olympische Medaille, 3e de bronzen Olympische Medaille.

§ IV. *Van de verantwoordelijkheid der Commissie.*

Art. 14. De tentoongestelde werken zullen overeenkomstig de wet op geen enkele wijze verveelvuldigd worden zonder onderteekende machtiging van hun maker.

Art. 15. Welke de oorzaak en grootte der schade ook mogen zijn, de Commissie van Kunsten en Buitenland stelt zich in geen geval aansprakelijk voor de branden, diefstallen, verliezen en andere ongevallen, welke met de tentoongestelde werken kunnen plaats hebben.

§ V. *Catalogus der tentoongestelde werken.*

Art. 16. Een methodische en volledige, in het Fransch en in het Engelsch gestelde catalogus van alle werken zal worden opgemaakt met aanduiding van naam en verblijfplaats der deelnemers en tentoonstellenden.

Art. 17. Ter tentoonstelling zal geen enkele publicatie van handelsaard voorkomen.

Ter aanduiding van de tentoongestelde werken zal alleen gebruik worden gemaakt van de opschriften en etiketten naar het model vastgesteld door bemiddeling van de Commissie van Kunsten en Buitenland.

Art. 18. Door bemiddeling van de Commissie van Kunsten en Buitenland zal ter tentoonstelling een verkoopbureau worden georganiseerd.

De tentoongestelde werken zullen onder geen enkel voorwendsel voor afloop der Olympische Spelen kunnen worden teruggehaald.

§ VI. *Algemeene bepalingen.*

Art. 19. De voor de tentoonstelling bestemde zalen zullen bestaan uit wettelijke douane en octrooi-magazijnen.

Een verordening zal de toepassing van deze regeling omschrijven.

Art. 20. Het feit der mededinging en der tentoonstelling houdt in de onvoorwaardelijke onderwerping aan bovenvermelde bepalingen, aan de bijzondere voorschriften, aan de orde- en politie maatregelen, verordend door de Fransche overheid en door het Uitvoerend Comité der Olympische spelen.

Art. 21. De Secretaris-Generaal van het Uitvoerend Comité der Olympische Spelen van 1924 is belast met de uitvoering van deze regeling.

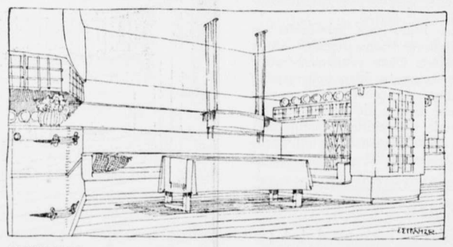

EETKAMER — M. DE KLERK

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 21 — 9 JUNI 1923

MEDEDEELING.

Door het Bestuur werd als buitenlid aangenomen de heer A. J. van Eck, te Den Haag.

SCHETSONTWERP VOOR HET TWEEDE GYMNASIUM TE 'S-GRAVENHAGE DOOR IR. J. LIMBURG.

Met het maken van eenige voorbijgaande opmerkingen langs het gewaardeerde werk van een collega, doel ik op opheldering voor mij zelf en op voldoende copie voor het weekblad, twee onontbeerlijke zaken welke ik onbereikbaar acht.

Mijn bewuste geschiedkundige kennis van architectuur reikt niet veel verder dan Berlage. Ik heb wel eens Grieksche Tempels op Sicilië gezien, West-Europeesche Kathedralen en Arabische basilieken, maar in mijn weten doen die kunstwerken niet mede, niet meer mede dan b.v. het boek Job of het Wolthemperirtes Klavier.

Ik loochen dat er een verbondenheid bestaat tusschen Cuypers en Berlage, met b.v. Kramer of Dudok of Limburg. Een verwantschap, dieper dan de opperhuid, is er alleen voor hen, die afwisseling met ontwikkeling gelieven te verwarren. Slechts op één wijze hangen deze begaafde architecten uiterlijk samen; zij zijn allen vol van herinnering en zonder verwachting. Hier is dus de waarschuwing het met mijn bewuste geschiedkundige kennis niet te nauw te nemen, en de willekeur in keuze van b.v. vergelijkingspunten in 't oog te houden; ik betwijfel of er in onzen tijd van architectuur-geschiedenis ernstig sprake kan zijn. Indien genoemde architecten, volstrekt gescheiden en geheel onbekend met elkaar mochten produceeren, overigens in volmaakt dezelfde omstandigheden van nu, dan verschenen hunne bouwwerken zonder eenig verdere, dan zuivertechnische verwantschap, derzelver individualiteiten botsten niet tegen elkaar, noch polijstten zich wrijvend op elkaar, met de gevolgen, welke ik overigens ten volle weet te apprecieeren, van dien.

Het maken van een platte grond gaat het ontwerpen van opstand vooraf, zooals aan de Nieuwe Beurs zichtbaar is. De plattegrond is economische indeeling van gebruiksobjecten binnen een bepaalde terreinomgrenzing. Daarna volgen de hoogte-doorsneden, bij de meeste architecten het lijdelijk-elastische materiaal tusschen plattegrond-dwang en gevel-vrijheid. Ik geloof dat er ook architecten zijn die geen plattegronden op papier zetten, doch hunne opbouw-compositie samenstellen, met *in hun hoofd* de gereedgemaakte ruimtelijke gebruiksobjecten, die het doel van het bouwwerk vereischt, deze stereometrische geestesverschijningen gemakkelijk latende exerceeren in de 3 richtingen van de ruimte. Ik neem aan dat deze, de heusche architecten zijn.

Een, voor het gebouw, zeer ruim bouwterrein brengt de niet-te-onderschatten moeilijkheid mede, dat de niet-bebouwde ruimte in de bouwcompositie moet opgenomen worden, *zoo volledig mogelijk*. De kwestie van omringende ruimte

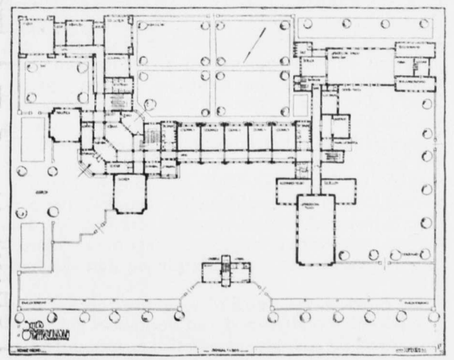

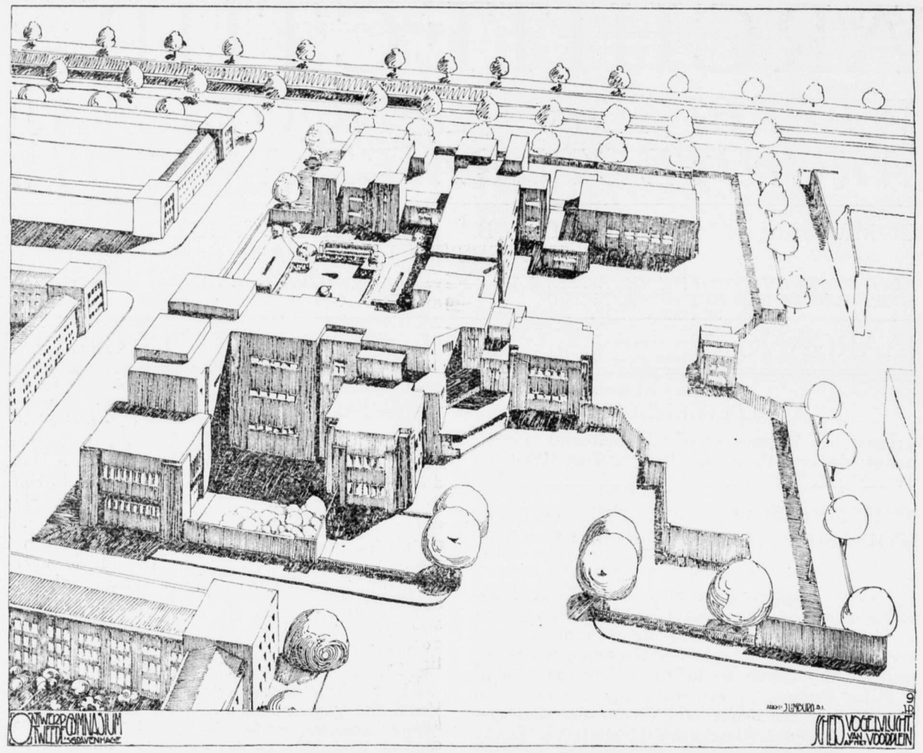

in straten en pleinen is niet in 't algemeen van gewicht, daar zij in elk bijzonder geval op bijzondere wijze een rol speelt.

Limburg heeft zijn plattegrond geteekend, en gaat hem nog ontwerpen. Ik zie dit b.v. in de opeenvolging van congruente vormen: Hoofdingang, tochtportaal, vestibule en terras en b.v. in de omsluiting van het voorplein, streng symmetrisch geteekend, doch in opbouw links een speelsch silhouet van massa's, rechts een naar den „lijn" gevouwen muurtje. Alleen „geteekend" d.w.z. in uitgevoerde opbouw verdwenen. De ruimte, die het terrein over laat aan de Noordzijde van het bouwwerk, is een overblijfsel en geen ontwerp; de plaats der conciergewoning, welke een voelbare spanning had kunnen verwekken, is veronachtzaamd, gemakshalve precies halfweg de lengte van de terreingrens. Pogingen tot verwerking van „negatieve ruimte" zijn zichtbaar aan de zuidzijde en aan de oostzijde.

De opbouw van „positieve ruimte" op het plan is bij Limburg allereerst een vorm van gebruiksnoodzaak. Dit is een persoonlijke, uitnemend te verdedigen, opvatting, welke ik niet met hem gemeen heb. Doch aldus doende heeft hij een fraaie, interessante massawerking verworven. Het spreekt vanzelf, dat hij de massadeelen verplaatst en verschoven heeft, anders wordt de stelling niet fraai en interessant. Maar alles is gradueel, ik vind b.v. dat Dudok het beter en Meiburg het minder, (maar liefdevoller) doet. Het feitelijke vaderschap van dit tegen elkaar plaatsen van ongelijk hooge, breede en diepe prisma's, is niet te zoeken in de richting Lloyd Wright via Jan Wils b.v. maar mijns inziens in het Marinegebouw van Kramer. Ziet men bij dit gebouw af van de verbluffende baksteen-detailleering, dan houdt men het Idee der Haagsche School over. De gelukkige Kramer heeft intusschen zijn vaderschap vergeten.

Groepeeren is in theoretisch-hoogste zin niet de laatste taak van architectuur. Limburg vormt afzonderlijke blokken, die een samenwerking zullen te weeg brengen, elk voor zich, zij zijn haast allen symmetrisch, en kunnen elk voor zich leven, al staan zij 100 M. van elkaar. Tegen elkaar geschoven, worden zij een

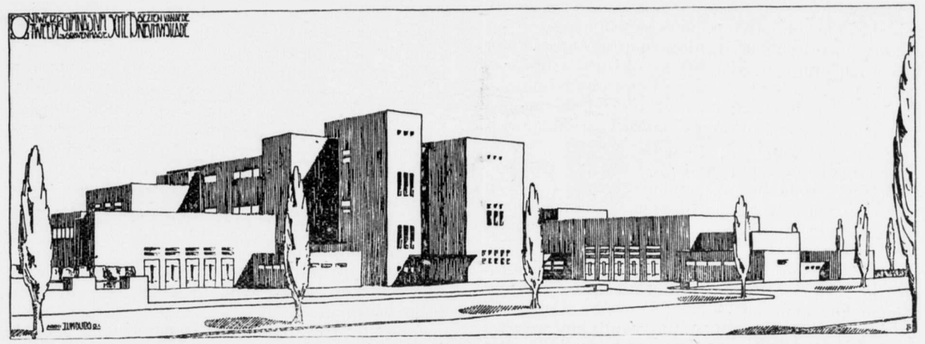

eenheid in onderling steun- en hulpbetoon, vormen zij iets dat meer, dat mooier is dan de som hunner gescheiden deugden, en dit kan alleen een kunstenaar teweegbrengen. Maar zeker, sommige kunstenaars kunnen iets hoogers verwekken, n.l. zij die, van binnen uit, de vereeniging der deelen tot *stand* brengen, die een organisme vormen en geen organisatie. Misschien is het bestaan van architecten, die hun bouwwerken *gestalte* geven theoretisch, bij hunne gebouwen is geen deel meer los te maken, en om iets duidelijk te maken, verwijs ik naar het project van De Klerk (vorig nummer Architectura) en herinner aan den invloed die de plaatsing van het boothuisje uitoefende op de aansluitende gedeelten: topgevel en muur, waar de reeds krachtige werking van twee lichamen, óók onderling, ontzaggelijk wordt verrijkt door optreden van het derde. Misschien werkt treffender, en meer uitgaande van de hier besproken architectuur het oproepen van het schoone beeld der Academie van Duiker en Bijvoet.

Maar ik heb toch immers heel erg duidelijk gezegd, dat al deze waardebepalingen van hoog, hooger, hoogst en nog hooger, uitgaan van een geheel willekeurig, lukraak ingenomen standpunt? Dat zij een spelletje van subjectiviteit zijn, niets meer? En dat het vooral niet af mag leiden van het aangenaam-smakende, dat de heer Limburg reeds in deze, zijn *schets*ontwerpen geschonken heeft?

Een buitengewone vreugde bracht het ontwerp voor het 2e Gymnasium ons al, vóór wij het zagen. N.l. deszelfs behandeling in den Gemeenteraad van 's-Gravenhage, waar niet slechts de onbenulligheden van een professor en een dokter, leden van den Vrijheidsbond, ons hebben leedvermaakt, maar vooral waar uit de redevoeringen van verschillende gemeentelijke vaderen iets doorklonk dat op achting voor moderne bouwkunst ging lijken. Voor gedierten als overheidspersonen werkelijk een loffelijke prestatie, welke wij zullen gedenken, zoolang wij modern zijn!

30 Mei 1923. J. F. S.

DOOR EN OM DE GEVANGEN-POORT.

Bij beschouwing van de plannen die tot heden met betrekking tot het Gevangenpoort-vraagstuk het licht zagen, valt het op dat zoowel de Dienst der Stadsontwwikkeling als de heeren Ed. Cuypers en Jeltsema die getracht hebben dit vraagstuk tot oplossing te brengen, bijzondere waarde hechten aan een oplossing waarbij deze vereenzaamde relequi zijn karakter van poort behoudt. Zulks in tegenstelling met het plan Berlage — met wiens advies ook de meerderheid der Schoonheids-commissie adhaesie betuigde — waarbij het oude bouwwerk geen andere rol was toebedeeld dan een historisch document te vormen waaraan verder geen nuttigheids-gedachten worden verbonden.

Het is niet de bedoeling van dit artikel om een wijze van conserveeren van oude bouwwerken te bestrijden waarbij het streven voorzit deze zoo mogelijk aan hun oorspronkelijke bestemming te laten beantwoorden. Ook wil niets afgedongen worden op de gegrondheid van stellingen volgens welke een poort waar men ook omheen kan loopen geen rechtgeaarde poort meer is, zijn reden van bestaan verliest en in

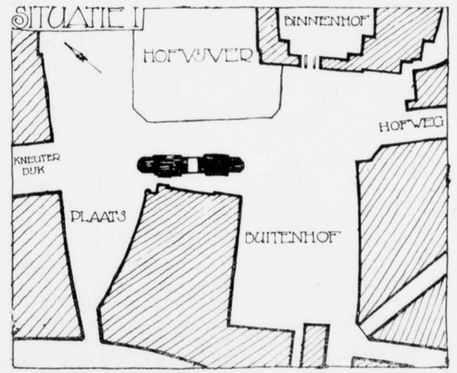

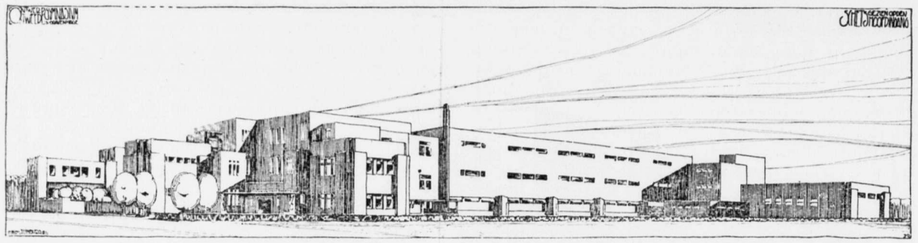

het onderhavige geval een aanhangsel zonder beteekenis zou worden, zwemmende in een breede boulevard, enz.

Beschouwen we alleen de resultaten waartoe deze en dergelijke subtiele stedenbouwkundige overwegingen hebben geleid.

De dienst der Stadsontwikkeling ontwerpt een bij het „geval" passende middeleeuwsche nauwe steeg, de Gevangenpoort raakt hierbij bekneld tusschen de oude huizenrij eenerzijds en een naar verhouding enorm nieuw gebouw anderzijds. (Situatie I). Van den Hofvijver wordt een 22 M. breede strook gedempt.

Ir. Bakker Schut schreef in de inleiding van de betreffende brochure:.... „Een nauwe middeleeuwsche poort en modern stadsverkeer zijn antipoden".... „Een stad is een groeiend organisme en geen kunsthistorische verzameling."

Voorwaar, gulden woorden.

Intusschen wordt een situatie aanbevolen waarbij iedere organische groei van de westelijke begrenzing van den Hofvijver wordt belet, op iedere toekomstige afvorming van het blokfront aldaar wordt vooruitgeloopen door er een coulisse voor te zetten.

Men kan zich voor een aldus gevormde steeg moeilijk een andere bestemming denken dan een onderkomen voor old-curiosity-chops of uitdragerswinkeltjes, al naar de behoefte der komende tijden.

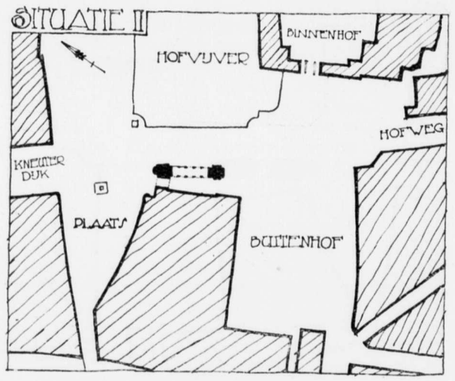

En dat in het hart van een stad, die, zij moge al geen wereldstad zijn, toch een wereld-reputatie heeft.

Maar de Gevangenpoort is gered, ook voor de toekomst.

Of de nakomelingschap deze ver in de toekomst reikende zorg op hoogen prijs zal weten te stellen blijft een open vraag.

Voor het plan van den architect Cuypers (Situatie II) kunnen dezelfde bedenkingen gelden al is hier het euvel met betrekking tot de steeg, minder groot omdat de aanbouw kleiner is, terwijl de architectuur wat men noemt, wat jeuïger is.

Ook vraagt dit plan minder van den Hofvijver (12 M.).

De doorbreking van de benedenverdieping, is als poging om de steeg alsnog uit zijn isolement te verlossen, ongetwijfeld een gelukkige vondst te noemen, zij het ook dat hierdoor den indruk van een coulisse nog versterkt wordt.

In overeenstemming met het decoratieve karakter van deze oplossing is toelichting, hier en daar in toastvorm, waarbij we genieten van de volgende smakelijke lyriek: „Het sierlijke „trapgeveltje, dat sinds eeuwen het hoofd stak „boven de omgeving blijft zijn gentile bewegen „handhaven boven het dak van den aanbouw en „zal zoo het nageslacht „kondt" blijven doen van „zijn grootsch verleden" (hm!)

Maar dáárover niet.

Kan men bij het plan van stadsontwikkeling tenminste nog duidelijk den gedachtengang volgen van den Hofvijver een monumentale (en rendabele) afsluiting te geven, is hier tenminste te erkennen een forsche greep om uit de moeilijkheid te geraken, het plan Cuypers mist ook dit ten eenenmale.

Juist door den bescheiden omvang van het nieuwe gebouw en de deferentie voor het oude poortgebouw is het eerste een aanhangsel geworden, hulpeloos bengelend aan de poort en zou aldus het nageslacht „kondt" blijven doen van een, immer de kool en de geit willende sparen geschipper van het heden.

Een vroolijk plan is dat van den beeldhouwer Jeltsema, benaderd in Situatie III. Dit plan was te zien in „het Vaderland" van 28 April l.l.

Hier werd met de Gevangenpoort als grond-

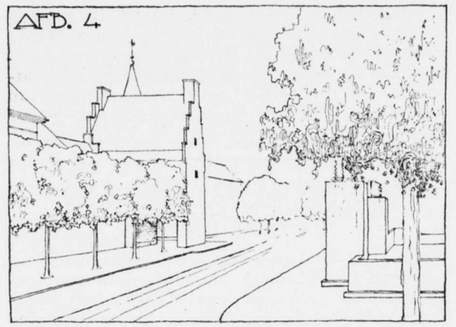

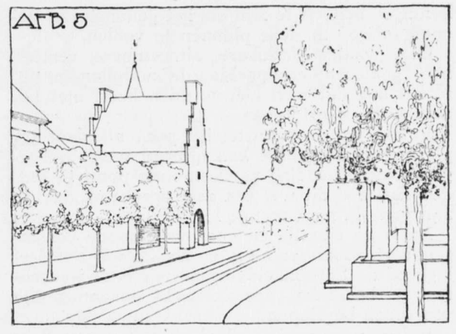

motief energiek voortgemoduleerd tot er een heel complex gevangenpoorten met biibehoorende requisieten ontstond.

Dit alles „zooveel mogelijk" in denzelfden stijl gedacht als Gevangenpoort en Binnenhof" lichtte de ontwerper toe.

Het ontwerp heeft evenwel dit voor op de twee eerste dat het nu bestaande blokfront niet in een doode arm van den nieuwen verkeersweg komt te liggen.

De aanbouw gaat uit volgens de lengte-as van het oude poortgebouw en buigt zich daarna rond den vijver. Aldus ontstaan mogelijkheden om althans de Buitenhof een afsluiting te geven die meer afdoende is te noemen (theoretisch) dan bij de twee vorige plannen.

Het groote nadeel van dit plan, een nadeel dat, meen ik, ook door vele inwoners als zoodanig wordt aangemerkt is, dat het vrije uitzicht op den vijver van Buitenhof, Plaats, en nieuwen verkeersweg wordt weggenomen. De paar openingen die in het gebouw zijn gedacht om aan dit bezwaar tegemoet te komen zijn een al te schamele vergoeding voor eene verkwikking die een groote openheid als de Hofvijver ongetwijfeld geeft.

Dat het aspect van de genoemde punten ook maar eenigszins geleden zou hebben door een paar veranderingen in de bebouwing van de Korte Vijverberg, welke meening het Vaderland was toegedaan, dit moet een argeloos beschouwer wel wat ver gezocht voorkomen, in figuurlijken en in letterlijken zin.

Voorts is dit plan een verdienste toegeschreven als zijnde een voortwerken in historische lijn. De Gevangenpoort n.l., welke zich vroeger aan een zijde uit het water verhief is nu wederom met dit water verbonden.

Wie evenwel, ook in de perspectief-schetsen van den heer Jeltsema, het volumineuze medium heeft aanschouwd hetwelk die verbinding tot stand brengt, dien zal vermoedelijk evenals mij, het piëteitsvolle in deze daad ontgaan.

* * *

Over de geslotenheid van pleinen als Buitenhof en Plaats kon men in het Vaderland van 5 Mei wonderlijke dingen lezen. De ervaring had n.l. bewezen dat deze pleinen afgesloten ruimten behooren te zijn.

Ik weet niet waar de Redactie deze ervaring heeft opgedaan, vermoedelijk niet op de pleinen zelf.

Ongetwijfeld zijn er veel pleinen in binnen- en buitenland waar die geslotenheid een element is van groote schoonheid.

In de uitgebreide literatuur op dit gebied is ook wel wat te vinden dat voor die geslotenheid van pleinen pleit.

Maar hier pleit nu juist alles er tegen om de bedoelde pleinen ook vol te bouwen naar de zijde van den Hofvijver.

Wel zal het overweging verdienen om de fraaie afsluiting die de boomen daar geven — welke afsluiting ook beschouwd kan worden als een zuilengalarij — in stand te houden. En waar er eenige voor het verkeer moeten vallen zal oordeelkundige aanplant zeker wenschelijk zijn.

Terugkomende op de besproken plannen komt het me voor dat men niet bepaald „stedenbouw-

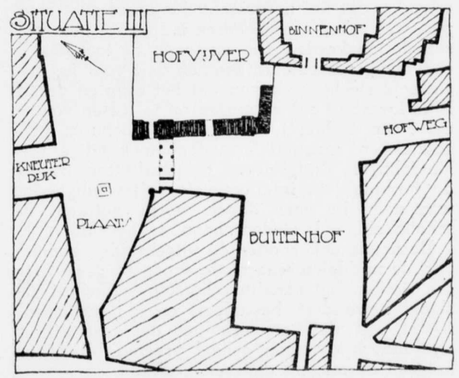

kundige" behoeft te zijn om het gekunstelde, het onorganische in deze plannen te voelen.

Ook zonder draaibare, uitneembare, verstelbare, gekleurde en ongekleurde modellen springt in het oog dat men hier te doen heeft met bedenkelijke kunstgrepen.

Indien op een luisterrijk punt als daar ter plaatse tot dergelijke kunstgrepen werd overgegaan om de houding van een oude poort te redden dan zou dit wel een zeer sprekend staaltje zijn van „la mort mange le vif."

En is de situatie met een vrijstaande Gevangenpoort, zooals ze nu is en zooals ook Dr. Berlage en de Schoonheids-commissie haar wenschten te behouden, zoo volstrekt onaannemelijk voor onze begrippen?

Indien we de picturale kwaliteiten van deze situatie verder buiten beschouwing laten, kan men tot de erkenning komen dat de houding van de poort met die gesloten voorkant een weinig dom aandoet, maar niet zoo mal als de heer Bijlaardt wil doen gelooven.

Hij noemde o.a. volgens een verslag in het Vaderland van 24 dezer de Gevangenpoort in den huidigen toestand „een hekje in een circus door den clown met hevig zwoegen aangebracht, maar waar hij ten slotte niet door maar omheen gaat."

Aan dit met hevig zwoegen aangebracht bezwaar zou kunnen worden tegemoet gekomen door in den voorkant ook een opening te maken bij welke manipulatie de poort zijn richtingsexpressie verliest.

Voor den Hofvijver zou dan slechts een krachtige monumentale afsluiting behoeven te worden gezocht als een basis waarop in de toekomst kan worden voortgebouwd. (De hierbij gevoegde afbeeldingen zijn als oppervlakkige, toelichtende schetsen te beschouwen, men gelieve er geen poging in te zien tot een oplossing in deze richting).

Dan is er ten slotte de meer besproken zorg voor de toekomst. Stel je voor, zeggen de ontwerpers, dat het nageslacht die poort gaat sloopen, wat zeker zou gebeuren indien we hem niet soliede inbakerden. Die zorg voor de toekomst is eenvoudig roerend. Intusschen valt voor het nageslacht slechts te hopen dat het deze en dergelijke kwestie's zal vermogen op te lossen zonder eerst een archief te vullen met brochures, processtukken, maquette's stedenbouwkundige verhandelingen, dreigbrieven en pamfletten, zonder de formule's en intellectueele spitsvondigheden waarmede in onze dagen wordt getracht de schoonheid, ook stedenschoon, te hervinden.

Desnoods ook zonder de uitgebreide „kennis" van de middelen waarmede vroegere geslachten die werken het aanzijn schonken welke dit geslacht bewondert, bestudeert en te „verklaren" tracht, wat niet kan verhelpen dat deze tijd in zijn innerlijk wezen geheel vreemd blijft aan hetgeen de makers daarvan bezielde.

Intusschen is het van belang na te gaan in hoeverre ook hier het advies van een vooraanstaand kunstenaar als Berlage en van een instituut als de Schoonheids-commissie invloed uitoefend, of in welke mate overwegingen van sociaal-economischen aard den doorslag geven.

Den Haag, 5 Juni 1923. J. LUTHMANN.

TENTOONSTELLING VAN MASSA-WONINGBOUW EN MACHINALE NIJVERHEIDSKUNST.

Van 3 tot 30 Juni wordt in een vijftal zalen van het Stedelijk Museum te Amsterdam een tentoonstelling gehouden van Massa-woningbouw, van woningcomplexen, gesticht na de invoering der Woningwet.

De bedoeling van deze tentoonstelling is eenigermate een beeld te geven van den groei der denkbeelden omtrent woningvoorziening op groote schaal. Hiervoor zijn geëxposeerd teekeningen, foto's, maquetten, enz.

Alhoewel het uitteraard niet mogelijk is geweest in dit opzicht volledigheid te bereiken, mag met erkentelijkheid door de tentoonstellingscommissie vermeld worden, dat zij van vele gemeentebesturen groote medewerking en steun heeft ontvangen. Hierdoor was het mogelijk zeer belangrijke en merkwaardige gevallen te demonstreeren.

Ter opluistering worden geëxposeerd voorwerpen van machinale kunstnijverheid.

De tentoonstelling is geopend op de uren, dat het museum voor het publiek toegankelijk is, n.l. op werkdagen van 10-5 uur en des Zondags van 12½-5 uur.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Een tweede druk van IJZERBOUW door P. Bakker Nzn. uitgave N. V. Uitgevers-Maatschappij Van Mantgem en De Does, Amsterdam (f 4.90.) Een der goede studieboeken ten dienste der middelbare technici, uit de serie „Theorie en Praktijk," welke genoemde uitgever doet verschijnen. Het boek is geïllustreerd met ± 300 afbeeldingen.

DE KATHEDRAAL VAN HAARLEM door Th. M. P. Bekkers Pr. en C. N. J. Meysing Pr., in den handel bij de N. V. Dekker en van de Vegt en J. W. van Leeuwen te Nijmegen. Een uitvoerige beschrijving en verklaring, rijk geïllustreerd, van de Kathedraal te Haarlem van Ir. Jos. Cuypers (o.a. een potloodschets van Cuypers: de Kathedraal, zooals hij zich die voltooid voorstelt.) Behandelt: de Symboliek, het bouwwerk van buiten en van binnen en de verschillende onderdeelen.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

GARDEN CITIES AND TOWN-PLANNING, APRIL. In Wellwyn Garden City zullen huizen gebouwd worden totaal kostende £ 328.—, huurprijs *f* 6.— per week, bevattende 5 kamers en uitgerust met baden, warmwater voorziening, electrisch licht en gas. Een artikel over Finland's Vereeniging van Stedenbouwers door Lindberg, Helsingfors. MEI. Duitsche Stedenbouw door Cornelius Gurlitt.

THE ARCHITECTURAL REVIEW. MEI. Een opstel over Erich Mendelsohn door H. G. Scheffauer met een afbeelding van den Einstein-Toren en eenige der schetsen verschenen in Wendingen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 22 — 16 JUNI 1923

GEORGE HENDRIK BREITNER.

Mijn bewondering voor zijn macht, en mijn herinneringen aan zijn persoon, reiken terug tot mijn jongensjaren.

Het moest mij dus gemakkelijk vallen, aan het verzoek van de redactie te voldoen, om Breitner in ons blad te herdenken.

Maar gemakkelijk valt deze taak mij niet.

Ik zou niet graag, — en hierin zit de moeilijkheid — al was het maar tien regels over hem schrijven ,waarvan ik niet voor mijzelf wist, dat ik mij niet geschaamd zou hebben als hij ze had gelezen.

Breitner was scherp en ironisch, wel scheen hij afgeleid, maar verdroomd was hij allerminst. Herhaaldelijk heb ik hem vleierij hooren afbijten met kantigheid. In waarheid, niet één herinnering heb ik aan hem, dat ik hem ooit zag zelfvoldaan of, onder welken vorm ook, ijdel. Hij was altijd zich zelf, ik kan mij ook geen mismoedigheid in hem herinneren. Overdrijving in woord en gebaar was hem vreemd, en volkomen bevrijd was hij van alle sentimentaliteit. Toch schijnt het, dat een man als hij — en hoe door-en-door sterk mannelijk was hij — niet kan weggaan van ons, zonder dat de overdrijving en de vochtige oogen-sentimentaliteit de strakke herinnering aan zijn persoon trachten te vertroebelen.

En waarom dit alles?

Het is toch mooi zooals het was. Breitner heeft het prachtig koele vuur dat hij in zich had tot den laatsten sintel opgebrand. Wij hebben er ons dankbaar en opgetogen aan gewarmd, hij heeft ons allen bij wijlen geheel doorgloeid.

Hij heeft geleefd als een man, vervuld van het mannelijk werk dat hij deed, hij heeft zijn roeping volbracht, zonder weifelen, zonder praal of hoogmoed, en hij heeft grootsche momenten gekend.

Zijn tijdgenooten — dit althans weten wij zeker en wat weten wij van roem door de eeuwen, of van onvergankelijkheid — heeft hij nieuwe schoonheden geopenbaard, waar zij, totdat hij hen overtuigde, lusteloos aan voorbijgingen, en die zij van nu af nooit meer lusteloos voorbij zullen gaan.

Laten wij, nu hij gestorven is, uitgeleefd in de hoogste beteekenis van het woord, bewijzen ook dit van hem geleerd te hebben, dat de realiteit nooit mooier wordt door er overdrijving en weekelijkheid aan toe te voegen.

In verband met Breitner zullen de architecten twee goede herinneringen kunnen bewaren.

De eerste herinering is de tentoonstelling van *Architectura* in 1891, waar Breitner voor het eerst zijn „naakten" exposeerde, en Dysselhof zijn groote aquarellen.

Zij die toen jong waren, zullen die groote gebeurtenis nooit vergeten. Het werk van die twee kunstenaars opende grootsche verschieten, en bracht een roes in de harten der toen jongeren.

Amsterdam ontwikkelde zich in die jaren van een grootere provinciestad tot een kleinere wereldstad. Breitner en Dysselhof tilden in eens de kunst boven het eng-nationale uit. Dat de architectuur toen gastvrouwe was, laten wij dit vooral onthouden.

De tweede herinnering is intiemer, zij is veel recenter bovendien.

Twee ligstoelen in den tuin van een Amsterdamsch ziekenhuis. Twee zieken die elkaar niet kennen, maar een enkel woord wisselen.

De een was Breitner, de andere onze vriend La Croix.

Breitner noemt zijn naam, La Croix, zwaar ziek als hij is heft zich op, en roept „wàt de groote Breitner."

Voor deze spontaniteit zijn wij La Croix dankbaar. Ik denk dat Breitner hem hiervoor dankbaar zal zijn geweest.

Kort en recht op den man, zoo was Breitner's wezen, en deze hulde moet hem daarom zijn geweest gansch naar het hart.

R. N. ROLAND HOLST.

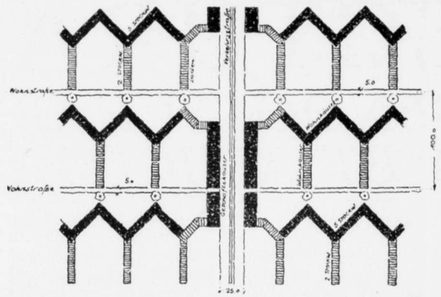

AFB. 1. BOUWBLOKKEN TYPE A ARCH. A. RADING

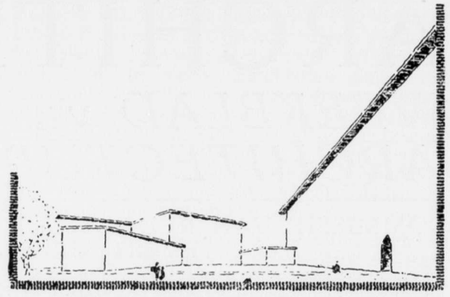

AFB. 2. BLOKKEN TYPE A VANAF WOONSTRAAT ARCH. RADING

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De Tentoonstelling Prijsvragen A. et A. wordt gehouden in Gebouw Heystee-Smit, Heerengracht 545-549, van Dinsdag 19 tot en met Zondag 24 Juni a.s.

Geopend op werkdagen van 10-4 uur, op Zondag 24 Juni van 2-5 uur.

Voor Jury-rapport zie blz. 123.

NIEUWE TIJDEN — NIEUWE WEGEN.

DOOR A. RADING ARCHITECT TE BRESLAU.

De scherpe scheiding van verkeers- en woonstraten, welke noodzakelijk is om redenen van aesthetischen aard, gezondheid en economie, leidt, in de groote steden, tot opheffing der bouwblokken. Dit beteekent niet een plotselinge breuk met den bestaanden blokbouw, doch een, — boven het als massa opgevatte, blok van den barok uitgaande, — ontplooiing in directe lijn vanaf het middeleeuwsche huis. Deze opheffing is tevens een ontwarring.

De barok heeft de aaneengesloten straat- en pleinwand, en daarmede dus het blok, geschapen door het verlangen, om de idee van het vlak zoo helder en zuiver mogelijk te doen uitkomen. Hoezeer men daarin geslaagd is, bewijzen de feodale bouwwerken als Karlsruhe, Ludwigsburg enz. Doch dit waren begrensde vormen, die dus tastbaar bleven. De geweldige en snelle groei der steden in de 19e eeuw trok de grenzen in artistieken zin dóór tot in het grenzenlooze, zelfs verflauwden zij door de onophoudelijke verplaatsing en vervielen ten slotte practisch geheel. Men slaagde er niet in, deze ontwikkeling een passenden vorm te geven; het blok uit vroegere tijden werd overgenomen al onderging het te gelijkertijd eindelooze wijzigingen. De zoo ontstane groote stad is onafzienbaar, en de vergelijking met de oneindigheid van het heelal, is typisch voor dezen groei. Men zou dezen natuurlijken groei als gegeven kunnen aanvaarden, — misschien wel begroeten, en als speciaal kenmerkend, of misschien wel grotesk voorstellen, — als het wezen der groote stad niet in lijnrechte tegenspraak daarmede was. Zoowel de groote stad als zoovele andere vruchten van den menschelijken arbeid worden gekarakteriseerd door den drang en den wil om de natuur te overwinnen.

Al is het hier niet de plaats om na te gaan, in hoeverre een dusdanig streven kans van slagen heeft, toch moet worden gezegd, dat, — ondanks dezen, door de eeuwen heen gevoerden strijd, welke op groote krachten en driften berust en voor het wezen van den mensch zoo typeerend is — van bewondering voor de tegenwoordige stad, — de vrucht van menschelijke onkunde en menschelijke onmacht — niet ernstig sprake kan zijn.

De aantrekkingskracht der groote stad in de afgeloopen periode is uitsluitend te verklaren uit de omstandigheid, dat zij den bewoners van het land iets tot nu toe onbekends bood n.l. de onafhankelijkheid van de wisselvalligheden der natuur. Ondanks haar vormgebrek bood zij dit door haar economische structuur. In dit principe der stedenvorming, in de tendenz van deze huishoudelijke idee, welke tot nu toe nog geen geschikten vorm kon vinden(als men den chaos tenminste geen vorm wil noemen) ligt het aanknoopingspunt met de gedachte, welke streeft naar een stads-uitbreiding, die op een meer intensieve toepassing van den stedelijken tuinbouw gericht is, welke gedachte tot heden nog steeds als onvruchtbaar werd beschouwd. Worden de ideeën, welke deze ontwikkeling dienen en haar loop bepalen, door partijstrijd en winzucht duidelijk in het licht gesteld, dan worden twee wijzen van vorming duidelijk zichtbaar bepaald door de economische verhouding, welke in het wezen der zaak beide naar hetzelfde doel leiden.

Of de overgang naar den tuinbouwgordel — die handig deze verschijnselen in den rug dekt en welke daarmede een cirkelloop afsluit — de

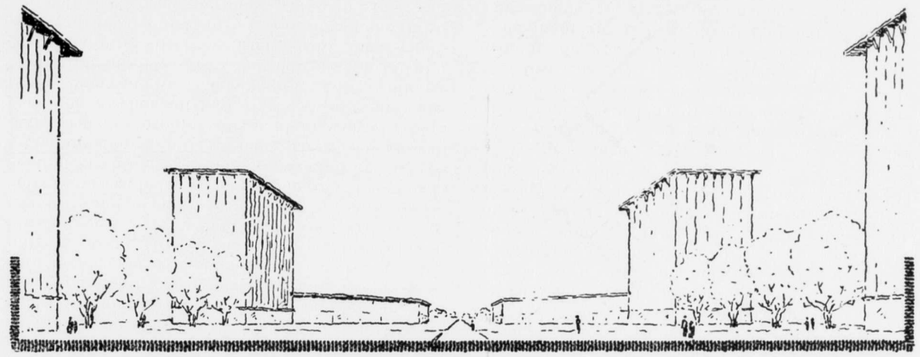

AFB. 3. BOUWBLOKKEN TYPE B, GEZIEN VANAF VERKEERSWEG ARCH. A. RADING

ontwikkeling uitput, zal de toekomst uitwijzen.

De wijsheid echter, die de handen in den schoot legt en de dingen op hun beloop laat, mag men zeker verachten. In zooverre het verlangen „terug tot de natuur" ongebreideld en blind tegen het weinige, dat veroverd is, optreedt, is het even verkeerd en gevaarlijk als de zuiver materialistische opvatting der tegenovergestelde richting, die, bodem, woning en mensch tot handelsobjecten degradeert. Het probleem van den vorm der groote stad gaat in werkelijkheid even ver, als het ontstaan daarvan en is de voorbode eener nieuwe maatschappij. De vormlooze massa der huidige stad is het getrouwe beeld der privaat-kapitalistisch georiënteerde maatschappij, waarin zij ontstaan is. Voor den persoonlijken wil der vorige periode, welke in staat was massale en treffende vormen te scheppen, kan geen gelijkwaardige gemeenschapswil in de plaats worden gesteld, welke alleen in staat zou zijn geweest een gemeenschapsvorm, zooals de stad is, te doen ontstaan. Men moet goed inzien, dat de groote stad op zich zelf geen euvel is, doch wel de vorm daarvan, dien men verzuimd heeft te beïnvloeden. Het was, en is ook thans nog onzinnig, om den vorm der feodale beschaving op een — onder geheel andere condities levend organisme — over te dragen. De vorm is leeg, zij heeft geen overeenkomstigen inhoud en de woningen, die achter de uiterlijke verschijning verborgen zijn, bewijzen dat.

De Breslausche prijsvraag bood een gunstige gelegenheid, om deze dingen practisch aan te toonen. Deze practische toepassing voerde tot het indienen van eenige oudere en nieuwe, aan de eischen beantwoordende bebouwingsvormen, van welke ik in dit artikel één meer speciaal zou willen behandelen, vooral daar deze vorm, welke zonder kommentaar werd ingediend, op den basis der tegenwoordige ontwikkeling niet gemakkelijk te begrijpen is, waardoor critiek dan ook niet uitbleef.

Als principieele eisch voor een woonstad moet de eisch worden gesteld, dat van de woningruimte moet worden uitgegaan d.w.z. er moet bereikt worden, dat, in tegenstelling tot de bestaande en gebruikelijke bouwplannen, iedere woning de zoo noodzakelijke hoeveelheid frische lucht en zonlicht krijgt. Dit hangt niet zoo eng samen met de vraag van hoog- of laagbouw, doch het beteekent veeleer de vermijding van den afgesloten hof en vermijding van woningen op het Noorden. Deze eischen maken in dat deel

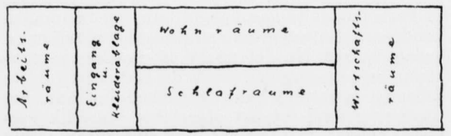

AFB. 4. SCHEMAPLAN ARCH. A. RADING

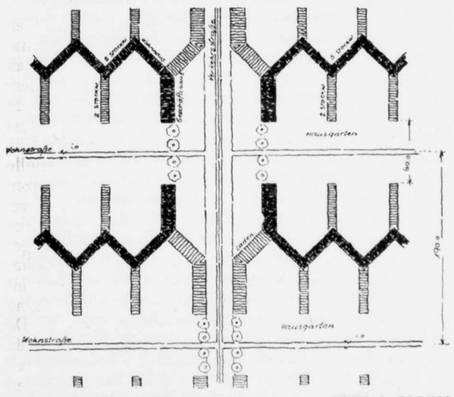

AFB. 5. BOUWBLOKKEN TYPE B ARCH. A. RADING

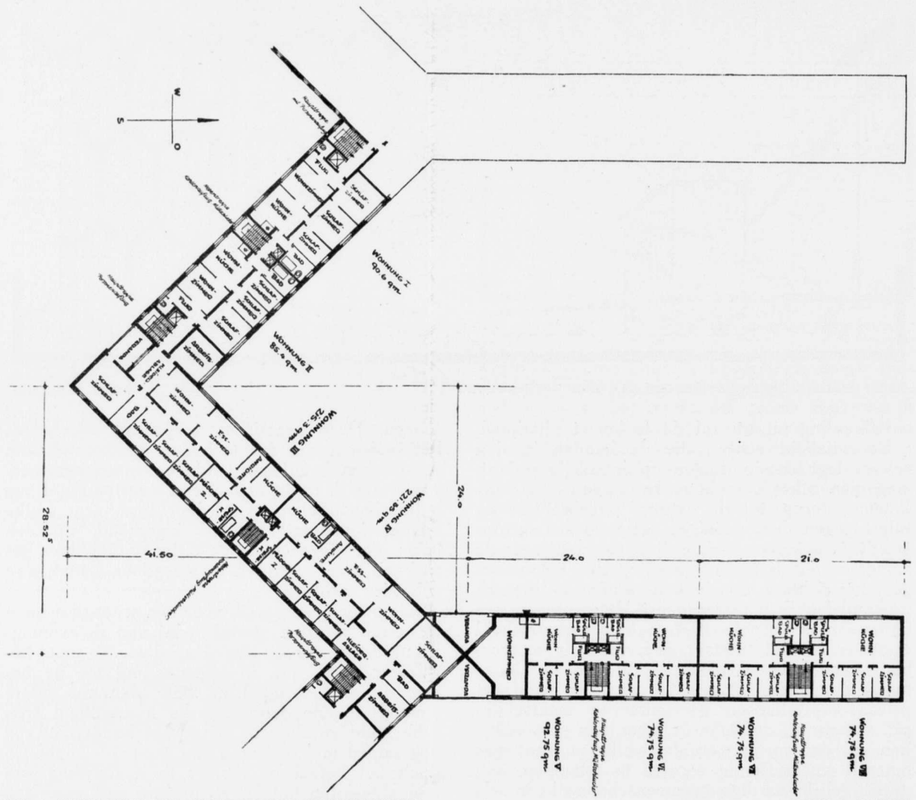

AFB. 6. TOEPASSING DER VERSCHILLENDE WONING TYPEN ARCH. A. RADING

van het gebied, dat door van het Noorden naar het Zuiden loopende verkeerswegen wordt doorkruist, een zaagvormigen bouw noodzakelijk is, zooals deze op de bijgaande schetsmatige afbeeldingen wordt aangegeven.

Teneinde niet het onmogelijke na te willen streven, heb ik in schets slechts een der woonblok-typen doorgewerkt (afb. 6). Hierin zijn woningen van zeer uiteenloopende grootte aangenomen, teneinde zoo veel mogelijk aan verschillende eischen tegemoet te kunnen komen.

Voor een juiste bebouwing der plannen dient nog te worden opgemerkt, dat de gebruikelijke, donkere midden- en zijgangen zijn weggelaten, ten eerste wegens ruimte- en arbeidsbesparing, welke niet onbelangrijk is, ten tweede om de woning overzichtelijker en vriendelijker te maken. Iedere woning heeft een direct verlichte hal, welke toegang tot de kamers geeft. De woning wordt verdeeld in een huis- en slaapkamer-gedeelte, welke desgewenscht ook onderling door deuren kunnen worden verbonden en welke beide in het „keukenhuis" uitkomen; eventueele werkkamers grenzen aan de hal, doch zijn van het overige woonhuis gescheiden. Afb. 4 geeft de schematische indeeling weer. Een deel der woningen, zooals typen I, II, V en VIII, zijn bedoeld voor gezinnen zonder dienstboden; daarom zijn hier een woonkeuken, en een diensttrap met kolenbergplaats en stortkoker aangebracht. Het zou verkeerde zuinigheid zijn, om alle technische perfecties, die veel werk besparen, te laten vervallen, behoudens misschien den aanleg voor centrale verwarming, daar hiervoor, in tijden van economische nood, een niet te bereiken gelijkvormigheid van huishoudingen noodig is. Het weglaten van de middengang in de groote huizen Nr. III en IV is niet in overeenstemming te brengen met de heden nog heerschende opvatting van de verhouding van het dienstpersoneel tot het afgesloten huiselijk verkeer. Zoodra hieromtrent een andere opvatting

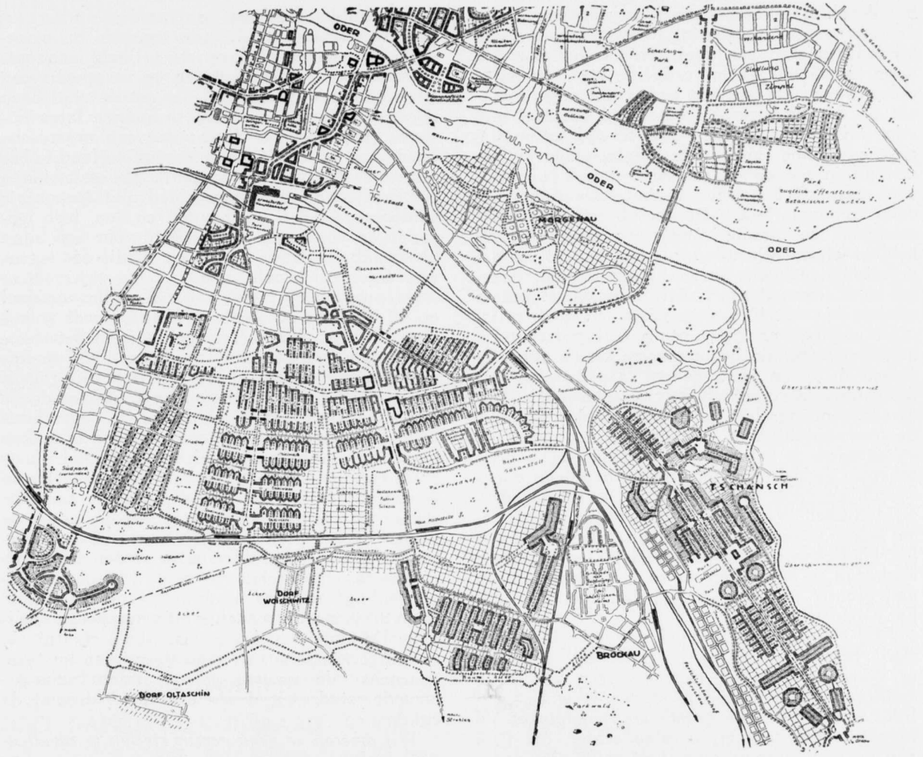

AFB. 7. UITBREIDINGSPLAN VAN BRESLAU BEZUIDEN DE ODER MET TOEPASSING DER BOUWBLOKKEN ONTW. ARCH. RADING

gaat heerschen, zal dit gebrek in ruime mate door de voordeelen worden vergoed, vooral daar de, den geheelen dag geopende, diensttrap, het geheele huishoudelijke verkeer opneemt, terwijl de huisdeur de directe verbinding met de hoofdtrap van iedere woning kan vormen, of door een speciaal telefoonapparaat met de woningen kan worden verbonden; hierdoor kan tevens veel geloop worden voorkomen. De projecten toonen aan, dat de woningen ingericht zijn tot een werkelijk practisch gebruik, de tijden van maatschappelijk vertoon zijn voor afzienbaren tijd voorbij. Natuurlijk gaat hiermede niet een terugkeer tot oertoestanden gepaard; ik acht het in groote steden vanzelfsprekend, en door den arbeids- en economischen toestand noodzakelijk, dat alle arbeidsbesparende technische verbeteringen worden ingebouwd. Dat alle tirelantijntjes uit vroegere tijden, welke de gebouwen slechts onoverzichtelijk maken en alleen de reparatiekosten kunnen verhoogen, zijn vermeden, is duidelijk.

Het samenvoegen van woon- en slaapkamers in afzonderlijke vleugels maakt het mogelijk, om ook in deze huurwoningen rekening te houden met de ligging der kamers ten opzichte van de windstreken. Zoo is het in dit systeem mogelijk, alle slaapkamers op het Oosten aan te brengen, d.w.z. het is mogelijk, om, ook bij een andere ligging der hoofdstraten, door toepassing van overeenkomstige, op hetzelfde principe berustende systemen in de indeeling, dit voordeel aan iedere woning afzonderlijk ten goede te laten komen.

De afgesloten binnen hoven hebben bovendien een bouwkunstige functie. Het vroegere bouwblok kan alleen door zijn geledingen eenige uitdrukking gegeven worden. Het bouwblok zooals het hier bedoeld is geeft een architectuur van hoogere orde, daar het reeds in de groepeering alleen zijn architectonische uitdrukking heeft.

Men kan de bouwmassa's tegen elkaar doen uitkomen en duidelijk zichtbaar maken. De *niet* begrijpelijke stad, dat labyrinth met zijn gangen, wordt meer begrijpelijk en overzichtelijk;

het doorkruisen ervan wordt in den waren zin des woords een openbaring, de wandelaar wordt bij iederen stap een deel van haren bouw. De door torens en gevels verdeelde stad der middeleeuwen boeit ons nog heden ten dage, evenals de Amerikaansche groote stad dit doet met zijn torenhuizen. Beiden zijn levend, er is stijging en daling, hoogte en laagte, omgeving en afstand, in een woord: de ruimte wordt er levend voor ons, wij beleven de ruimte. Daarom moet onze stedebouwkunst dit doel bereiken: ruimte scheppen en ruimte zichtbaar maken. Daarom hebben wij op bijzondere punten, niet alleen om practische redenen, hooge huizen noodig; daarom moet een moderne stadswijk er geheel anders uitzien dan een 10 jaar geleden gebouwde wijk.

De in afb. 2 en 3 gegeven perspectiefschetsen, behoorende bij de bebouwingsschema's van afb. 1 en 4 geven een geheel afwijkenden indruk weer die zoo'n bouw in tegenstelling tot den hedendaagschen blokbouw maakt. Behalve de overzichtelijkheid valt daarbij het meest de ruime bouw in het oog, die, ondanks de in deze schetsen gedeeltelijk tot vijf verdiepingen opgevoerde hoogten, bereikt wordt. De, op de overzichtelijkheid van het plan berustende wensch, om iedere woning als een bebouwingseenheid aan het landschap aan te passen: leidt er toe, deze eenheden te begrenzen en ze als verschijningen niet grooter te doen worden, dan door den blik kan worden omvat.

Afb. 7 toont aan de hand der uitbreiding der stad Breslau, hoe zoo'n indeeling ongeveer te verwezenlijken is. Het opvoeren van deze eenheden tot zelfstandige steden is wel mogelijk, doch alleen bij groote stadscomplexen en industrie-gebieden; bij Breslau echter, het type van de middelgroote stad, was zulks niet doenlijk door het gebrek aan beschikbare ruimte en gebrek aan ontwikkelingsmogelijkheden. Wel echter kon de opheffing van den aaneengesloten bouw in het uitbreidingsgebied worden doorgevoerd op andere dan uitsluitend artistieke gronden. Voornamelijk om gezondheidsredenen was een grooter aantal stukken land en kleine tuintjes tot in het hart van de, destijds schandelijk overbevolkte oude stadsdeelen, dringend noodig. Gelukkig is de mogelijkheid daartoe nog niet door den verderen bouw uitgeschakeld, en het zal de eerste taak van het stadsbestuur dienen te zijn, om deze gebieden voor goed aan de bebouwing te onttrekken. Op deze wijze vormen de landerijen de gewenschte scheiding en begrenzing der bebouwingseilanden; de afbakening daarvan, de principiëele uitschakeling van laagbouw, en toch feitelijk pas de mogelijkheid tot tuinbedrijf in de stad zelf. In de meer afgelegen districten zal zonder bezwaar in de meeste gevallen laagbouw kunnen worden aangewend. Doch ook hier is het niet aanbevelenswaardig van het systeem der bebouwingseilanden af te wijken, ten eerste om niet afhankelijk te zijn van het bedrijf van een bepaalde streek en op deze wijze prijsregelend te werken, ten tweede teneinde de bewelijkheid van het plan en de vrijheid van ontplooïng voor komende tijden te verzekeren, en ten slotte, om de dorpen, die om de stad heen liggen, als landbouwcentra te kunnen laten bestaan, teneinde op deze wijze een organische verbinding en afbakening van stad en land te bereiken. Het is mij b.v. mogelijk geweest, binnen het Breslauer uitbreidingsgebied alle dorpen als landbouwgebieden te handhaven, en toch gezonde en voldoende woonruimte voor een bijna tweemaal zoo dichte bevolking als die der tegenwoordige stad te scheppen.

Deze oplossing levert nog een ander voordeel op n.l. dit, dat het beeld der stad steeds volkomen zal zijn, daar het mogelijk is in betrekkelijk korten tijd den bouw van een eiland te voleindigen. Er zullen steeds grenzen zijn, nooit zullen de tallooze straten op leege vlakten doodloopen en de bloote brandgevels de ongeschiktheid en onverschilligheid om iets goed te maken reeds van grooten afstand verkondigen.

De enorme ontwikkeling van Berlijn heeft een verderfelijken invloed op de groeiende Duitsche steden gehad; nagenoeg alle Europeesche groote steden lijken op elkaar. Men moest liever trachten het speciale karakter onzer steden te begrijpen en te ontwikkelen; het is de taak der stadsuitbreiding, om de traditie levend te maken. Doch dit is slechts mogelijk bij een scherpe scheiding. De oude stad behoort naast de stad uit de zeventiger, tachtiger en negentiger jaren te staan, daarnaast de nieuwe, geheel andere. ruim-gebouwde stad. Uit dezen overvloed stroomt de rijkdom.

Wij moeten er geen eer in stellen te nivelleeren, doch te scheiden.

Wij kunnen hier niet nader ingaan op de voorwaarden, die noodzakelijk zijn voor zoo'n verschijningsvorm der stad. In principe echter moeten de te bebouwen gronden gesplitst worden in gronden, voor privaat-bedrijf en gemeenschappelijk te bebouwen gronden. Aan dezen tweeden vorm zal men in de toekomst zijn speciale aandacht moeten wijden, daar de nieuwe architectuur als uitdrukkingswijze van den tijd eerst met dezen vorm als basis kan worden opgebouwd. De uitdrukkingsvormen van beide richtingen zijn duidelijk; die van het privaatbedrijf brengt de veelheid, de bontheid met zich mede, terwijl het teeken van het gemeenschapsbedrijf de eenheid, de grootte is.

De taak van de inmenging van overheidswege kan nimmer zijn, deze karakteristieke eigenschappen te verdoezelen of de vrijheid van het bouwplan, dat zoowel grondgedachte als onderscheiding bezit, te besnoeien. Met weglating van gecompliceerde bepalingen en beperkingen is het, naast de noodzakelijke hygiënische voorschriften, voldoende, een bepaalde bevolkingsdichtheid per H.A. vast te stellen, welke naar de

grootte der bewoonbare ruimte kan worden berekend. Hierdoor wordt automatisch een toename van open terrein aan den afnemenden omvang der woningen verbonden. De verschijning en de opzet onzer hedendaagsche steden zijn een aanklacht. Het zou gemakkelijk zijn uit dezen stroom van jammer en ellende een klaaglied te maken, en de afschuw en verbazing over zooveel ijdelheid, geldzucht en kortzichtigheid te uiten, of de mogelijkheden, die thans voor goed vernietigd zijn, aan te toonen. Doch deze aanklacht treft ons allen! Wij zijn allen schuldig; wij waren blind en hebben gezwegen, Thans is de vastberaden daad noodig, thans is het zaak te toonen, wat wij kunnen. Maar als wij dat doen, dan is het, voor zulk een taak, onmogelijk en schandelijk om als kleine kooplieden te dingen, onmogelijk om de voor menschen bestemde woning tot een rekensom te verlagen, onmogelijk, om, als slaven van het getal, het geluk en het leven der menschen blindelings daarop te bouwen. Zakelijkheid en gezonde berekening zijn noodzakelijk en vormen steeds de vanzelfsprekende basis van iederen arbeid, maar niet alles laat zich in getallen uitdrukken, en daarom is het getal niet doorslaggevend.

Het schijnt van belang om dit eens te zeggen, daar men waarnemen kan, dat de stedebouwer steeds meer tot rekenmeester wordt vernederd. Maar hij is een kunstenaar, een werkelijk belangrijk kunstenaar ook, en van den meest directen invloed op het leven en gedijen van duizende menschen, en speciaal hij heeft dus de taak van den kunstenaar, den weg aan te geven.

JURY RAPPORT PRIJSVRAAG A. ET A.

Aan het bestuur van de vereeniging „Architectura et Amicitia", Amsterdam.

Mijne Heeren,

Ondergeteekenden namen met genoegen uw vereerende uitnoodiging aan tot het vormen van een jury voor de op 1 April 1923 in te zenden antwoorden op de Genootschapsprijsvragen voor een „Kast van een draaiorgel" en een „Sportpark". Zij waren overtuigd, dat na de ingezonden stukken in Architectura, waarin door zoovelen geroepen werd om weer studie-prijsvragen uit te schrijven, er bij de eerste daartoe geboden gelegenheid wel een zondvloed van ontwerpen zou inkomen. De jury zou daardoor voor een omvangrijke, moeilijke, gewichtige, maar niettemin zeer schoone taak gesteld worden. Helaas, het heeft niet zoo mogen zijn! Op den singulieren datum vorengenoemd werden twee.... zegge: twee.... ontwerpen voor de draaiorgelkast aangeboden en zes in kratten en rollen verpakte projecten voor een sportterrein. Voorwaar, een poover resultaat, althans kwantitatief, na het omvangrijke voorspel, na de in alle toonaarden gezongen afkeuring der tegenwoordige draaiorgelverschijning, na de aan den anderen kant zoo fanatieke sportbeoefening, na de willekeurige voetbalterreinaanleg op de meest ongedachte en wonderlijkste plekken des lands, na....

Het ligt niet op den weg van de jury de oorzaken van deze geringe belangstelling na te gaan. Wel geeft zij uw bestuur ernstig in overweging zulks te doen.

De jury kwam bijeen op 23 April.

Bij de opening van de pakketten bleken te zijn binnengekomen twee ontwerpen voor een kast van een draaiorgel onder de motto's „Paljas" en „Jordaan"; voor een sportterrein zes ontwerpen onder de motto's „Athleet", „Free kick", „B", „111.23", „Mica facile" en „Notturno".

De kwaliteit van de ontwerpen steekt gunstig bij de kwantiteit af. Er is zeer behoorlijk werk geleverd en het grootste gedeelte draagt duidelijk het kenmerk van ernstige studie. Daarom geeft de jury met veel genoegen haar oordeel over alle ontwerpen.

A. Een sportpark.

Bij het opstellen van het programma heeft de jury gepoogd den nadruk te leggen op het gewenschte verband van de omgevende natuur en het terrein voor sportbeoefening. Zij wenschte niet een groote-stadsstadion met monumentale ingangen e.d., doch een typisch moment in een stadspark, waar de gebouwen niet meer dan een vroolijke verlevendiging zouden zijn, aansluitend bij de beweging gevende sportbeoefening. Het geheel zou dan weer kalm in de omgeving vervloeien. Vandaar, dat aan de indeeling van de gebouwen niet de grootste belangstelling werd gewijd, evenmin als aan alle specifiek sporttechnische eischen.

Slechts de ontwerper van motto „Athleet" heeft daarvan iets gevoeld, maar het werk mist toch weer zooveel andere kwaliteiten, dat zijn ontwerp niet voor den eersten prijs in aanmerking kon komen.

De beoordeeling van de afzonderlijke ontwerpen is als volgt.

Motto: „Mica facile".

De aanleg is veel te uitgebreid, waardoor de samenhang van de verschillende deelen verloren is gegaan, niet alleen ten schade aan de totaalwerking, maar ook voor het practische gebruik. Het hoofdgebouw ligt veel te ver van den hoofdtoegang, en de weg daarheen wordt onredelijk onderbroken door het veld voor lichte athletiek. De terrassen komen niet tot nut voor openluchtuitvoeringen of als schouwplaats voor de oefenvelden. De ontwerper heeft te veel gedacht aan in dit geval bijkomstigheden, rijwielstalling, auto-park, e.d., waardoor het hoofdmoment van het plan verschoven werd.

De architectuur van het hoofdgebouw en de andere bouwwerken is zeker niet onverdienstelijk, maar in opzet veel te grandioos, veel te ver gezocht.

Motto: „111.23".

De verdeeling op het terrein is akelig nuchter en mist elk gevoel voor architectonische waarden. De gebouwen zijn ook dor en dood, koud en kil, en geven niets weer van een blije sportbeoefening of een gezellig buitenzitje.

Motto: „B".

Bij dit plan is althans naar een verdeeling op het terrein gezocht evenals naar een samenwerking met de omgeving. 't Is den ontwerper evenwel niet gelukt daarvoor een aangenamen vorm te vinden. De speelvelden liggen rommelig over het terrein verspreid. Het hoofdgebouw staat buiten elk verband. In den opbouw zijn hier en daar wel aardige dingen gevonden, maar toch weer te weinig om van invloed te kunnen zijn op den totaalindruk.

Motto: „Notturno".

Weliswaar is de ontwerper niet gekomen tot de door de jury gewenschte samenwerking met de omgeving en zal ook de opzet van een dergelijk sportpark — meer een klein stadion — de draagkracht van een gemeente van ong. 100.000 inwoners wel te boven gaan, maar daartegenover *bevat* dit plan zooveel andere verdiensten, dat het onmiddellijk tusschen de andere plannen opvalt.

De indeeling van het terrein is erg beknopt, maar hangt architectonisch uitstekend samen en is bovendien practisch. De gebouwen en tribunes vormen met de verschillende velden een goed geheel en liggen gunstig t.a.z. van de uitgangen, in aantal beknopt, maar op de juiste plaatsen.

Er is teveel aan wedstrijden gedacht en dat komt ook uit in de architectuur van de gebouwen, die, weliswaar veel te pompeus in verband met de vraag, niettemin uitstekend beheerscht is en naast het gespierde een aangenaam feestelijk karakter draagt.

Een extra woord van lof voor de knappe teekeningen en de keurige verzorging van de geheele inzending. Er is met groote toewijding, liefde en ernst aan dit plan gewerkt.

Motto „Athleet".

Dit ontwerp benadert in zooverre het door de jury verlangde, dat het heel eenvoudig en toch geestvol van verdeeling is. Maar het is onbegrijpelijk, dat de ontwerper een zoo gezochte terreinvorm aannam, waardoor hij in allerlei complicaties verviel en b.v. het hoofdgebouw als met een wig doorsneden werd.

De toegangen naar de verschillende velden zijn goed gelegd. De oplossing van de tennisvelden is zeer te prijzen.

De architectuur van de gebouwen mist het levensblije wat men in dit geval zoo bijzonder zou zoeken.

Motto: „Free kick".

De ontwerper schijnt het slachtoffer van een systeemverdeeling in den parkaanleg te zijn geworden en heeft dit in het sportterrein niet kunnen doorzetten. Het allereerste gevolg is, dat het sportpark nu geheel in zich zelf besloten is, wat door de verschrikkelijke afsluiting met de tribunes langs de omgaande wegen, nog verergerd wordt. Het hoofdgebouw staat geheel los op het terrein. De architectuur van de gebouwen is slecht.

Op grond van bovenstaande beoordeeling geeft de jury aan Uw bestuur in overweging de van de prijsvraag voor een kast van een draaiorgel overgeschoten gelden te voegen bij het bedrag voor deze prijsvraag en dan de volgende bekroningen toe te kennen aan:

ontwerper motto „Notturno" een eerste prijs van f 150,—;

ontwerper motto „Athleet" een tweede prijs van f 75,—;

ontwerper motto „Mica facile" een derde prijs van f 50.—.

Bij opening van den naambrief bleek de ontwerper van motto „Notturno" te zijn de heer G. M. Eggenhuizen.

(Wordt vervolgd).

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

BOUWSTOFFEN Juni 1923. *„Rare Bouwerij"* door J. A. van der Kloes — Prof. van der Kloes was dol op melk, maar had nog nooit een koe gezien, en stelde zich een koe voor als een groot gevuld melk-reservoir met een kraantje. Bevriende vaklieden hebben hem, in een auto nog wel, meegenomen naar Amsterdam-Zuid en hem aldaar verschillende koeien, misschien zelfs ossen en stieren vertoond. Daarbij heeft een koe hem 'n peut in zijn ribben gegeven, terwijl hij in den ommelet van 'n andere heeft getrapt.

Nu schrijft hij zijn leed uit in „Bouwstoffen", maar het is onleesbaar door zijn gesnotter en zijn tranen.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD Nos. 20, 21 en 22. Langs de *„Zuidkant van Amsterdam"* in het lekker-gecapitoneerde, op uitmuntende veeren en gummi-banden wiegende, karretje van J. P. Mieras.

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING 15 Mei '23. De woningbouw in Rheden door H. P. J. Bloemers — Volkshuisvesting in Engeland door Dr. van Beusekom — Plan Zuid door J. Boterenbrood (Vergelijking tusschen plannen van Amstels Bouwvereeniging en van plannen van een Woningbouwvereeniging.) —

JAARVERSLAG QUELLINUSSCHOOL 1921-1922. Geïllustreerd met afbeeldingen van voorwerpen, vervaardigd in de Keramiekklasse. — Aan de Cursus der school hebben 75 leerlingen deelgenomen, het onderwijzend personeel bestond uit 9 leeraren.

ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG Berlin. 23 u. 30 Mai '23. Ockert over het Museum für Hamburgische Geschichte te Hamburg, Architect Fr. Schumacher, met vele illustraties.

THE ARCHITECTURAL REVIEW London June 1923. Lisa Scopoli. Two Lombard Country. seats — Over den Spaanschen beeldhouwer Mateo Hernandez — St. Katherine's Church, Hammersmith, Architect R. Atkinson. Ommetselde en ompleisterde ijzer-constructie, gebouwd in ± 6 maanden — Recensie van het interessante boek: *„Continental Stagecraft"* by Kenneth Mc. Gowan and Edmond Jones —

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 23 — 23 JUNI 1923

HET „WOORD" EN DE „BEELDING" IN „ARCHITECTURA" EN „WENDINGEN".

Het is een heuglijk feit, dat het zoo gesmade weekblad „Architectura" (werd het niet genoemd een burgerlijk en duf verschijnsel?), dat dit ongeveer tot zijn vroegeren vorm teruggekeerde blaadje in de laatste weken teekenen van leven toont, zóó, dat men werkelijk gaat gelooven in een levensmogelijkheid voor dit burgerlijk verschijnsel!

Inderdaad is de verschijningsvorm burgerlijk, doch deze burgerlijke verschijningsvorm blijkt toch in staat te zijn de min of meer geëmotionneerde gedachtevormen van onze gewaardeerde tijdgenooten op te nemen en duidelijk te doen worden, wat ik deze burgerlijkheid bijna als een verdienste zou willen aanrekenen, zoo niet de vage vrees voor hevige woede-aanvallen bij de anti-burgerlijk(?) gestemden mij daarvan weerhouden zou en zoo ik zelf niet het even vage geloof in mij droeg, dat de verschijningsvorm van dit blaadje nog anders zou kunnen zijn, zonder door te exclusieve verschijningsvorm de mogelijkheid van gedachtenuiting te dooden.

Dat er positief gestelde aesthetische verschijningsvormen zijn, die de mogelijkheid tot gedachtenuiting zoo goed als onmogelijk maken, is een onloochenbaar feit en het wordt bewezen door (de zeer gewaardeerde redacteur houde mij dit ten goede, zooals ook gemeend) — Wendingen, dat door statigen druk, door aaneengeslotenheid van druk- en lettervorm, ja door een aan kinderboeken en statenbijbels herinnerende leesbaarheid van letter, de leesbaarheid doodt, waarmede dan tevens het goede cachet van dit in vier talen (o, hopelooze spraakverwarring) verschijnend maandschrift verzekerd is.

Want we weten allen hoe moeilijk het is twee meesters te dienen en hoe moeilijk het blijft wanneer het mannelijk „Woord" en de vrouwelijke „Beelding" tezamen en gelijkelijk gediend zouden moeten worden; zou er grooter moeilijkheid bestaan dan het dienen van man en vrouw gelijkelijk?

Wie ooit in dit spel van levenscontrasten verward raakte, zal met mij verstaan hoe hopeloos de pogingen tot gelijkelijk vereenigen van deze dienstbaarheid moeten blijven en zal met mij gevoelen, dat men dan zijn hart verpandt aan de „vrouw" en den man slecht dient.

Zoo heeft dan het maandschrift „Wendingen", om van den redacteur nu eens niet te spreken, zijn hart aan de „Beelding" verpand en ik juich dit toe, want deze verpanding zou niet in staat zijn een „cachet" te verleenen, zoo ze niet vol ware van de beminnelijke eenzijdigheid der volledige toewijding.

Toch wil hiermede niet gezegd zijn, dat in „Wendingen" geen goede artikelen geschreven zijn, integendeel, er zweven mij voor den geest de namen van begaafde schrijvers, doch mochten deze schrijvers het woord ook dienen, dan toch deed „Wendingen" dit niet, want staren de woorden in „Wendingen" den schrijver niet aan als even zoovele verwijten aan des schrijvers ongewilde eigendunk, die zijn speelsche, scherpe of luchtige gedachten-vonken vervormde tot een schijn van zwaarrollende, alle menschelijke tegenspraak bij voorbaat neerdonderende woordenreeksen?

Nog minder wordt het „Woord" door Wendingen gediend, sinds de vormhonger, waaraan ook de buitenlander bij de alom rijzende vraag naar „modern" wel moet lijden, het aanzijn gegeven heeft aan de veeltalige verschijning van „Wendingen", dat bij alle felle kritiek, die de Hollandsche moderne bouwkunstuitingen in binnen- en buitenland mochten ondervinden, dezen honger toch schijnt te kunnen stillen, want het is niet te controleeren, maar met zooveel te meer zekerheid te vooronderstellen dat het „Woord" bij deze veeltalige bewerking wel eens eenige veeren zal moeten laten....

Men begrijpe echter goed, dat dit alles niet beteekent een afkeurende kritiek, integendeel, ik meen oprecht te moeten constateeren, dat het een fout zou zijn, zoo het anders ware, want „Wendingen" heeft daardoor het „cachet" van de eenzijdige, doch volledige wijding aan de „Beelding".

Anders is het met het weekblad „Architectura": ligt bij „Wendingen" het accent op de „Beelding", in Architectura ligt de nadruk op het woord, dat door de beelding verduidelijkt wordt, een logische verkeering van rolverdeeling, wat ook niet nalaten kan op het weekblad een stempel te drukken. Bij alle burgerlijkheid is het weekblad werkelijk leesbaar en wel in een zoo bescheiden (duffe?) vorm, dat de gemoedsstemming van den schrijver noch van den lezer aangetast wordt door de een of andere buitensporige drukvorm. Men hoeft hier bij het lezen niet van eigen woorden terug te schrikken (de tot schrijven geneigd en bekwaam zijnden mogen dit bedenken) en men behoeft zich voor het geschrevene niet méér te schamen dan bij het herlezen van eigen copy gemeenlijk voorkomt.

In dit licht gezien is de verschijning van het weekblad Architectura bijna verdienstelijk te noemen en moge het ook nog ànders kunnen, nooit zal het inwezenlijk verschil tusschen de beide Genootschapsorganen over het hoofd gezien mogen worden en zal m.i. bij de wijziging van het weekblad dit karakteristieke verschil met het maandblad op zijn best als smaakvolle pretentieloosheid tot uiting moeten blijven komen, waarbij dan nog gewenscht mag worden, dat het gewijzigde weekblad een even goede typografische verzorging geworden zal, als thans dit weekblad.

De overigens verdienstelijke bestreving naar een ongewoon-artistieke verschijningsvorm (die bij Wendingen tot haar recht heeft te komen) zou bij het weekblad leiden tot een verarmde editie-Wendingen, wat niemand wenschen zal; wordt voor Architectura echter een vorm gevonden, die aesthetisch bevredigend zijnde, met de mogelijkheid van pretentielooze gedachte-uiting rekening houdt, dan kunnen beide Genootschapsorganen op harmonische wijze van eigen verschillend karakter getuigenis afleggen.

C. J. BLAAUW.

BEDENKELIJKE BEHOUDZUCHT.

Als kleine jongen had ik nu en dan een verplicht bezoek te brengen aan een tante, die mij uit hoofde van mijn reeds destijds kenbaar wordende onhebbelijkheid tenslotte radikaal onterfd heeft.

Ik herinner mij nog als den dag van gisteren, hoe ik een keer bij haar binnentrad terwijl zij doende was met het streelen van haar te vroeg gestorven doch sindsdien opgezette lievelingspoes, en hoe mij het stereotype „dag tante" in de keel bleef steken door de blijde verbazing waarmee ik een van top tot pot met helroode bloesempjes bloeiende asperagus beschouwde en beschouwen bleef....

Totdat ik, ontnuchter, baloorig uitstootte: dat is vulles tante!, en niet te bekeeren bleek door haar giftig-teemend betoog, dat het toch zonde zoude zijn om al die lieve nog half frissche blaadjes van haar uitvallende geraniumbloemen zoomaar pardoes weg te gooien, en dat zij nu juist zoo in-gelukkig was geworden door het mooie gezicht van die asperagus, die thans een welig bloeiende plant geleek, doordat zij er die roode bladertjes overal zoo handig had tusschen gewerkt.

Dikwijls heb ik mij, als jongen, in stilte beschuldigd van brutaligheid en onhandigheid, omdat het maar altijd niet wou boteren tusschen tante en mij, doch nu ik een man ben denk ik er anders over, zelfs ondanks de erfcentjes, die mij ontgingen.

Van de tante naar de oomes, lezer, is geen groote stap, hoezeer ook het overspringen van tante's asperagus op oome's windmolens een gewaagde kapriool mag schijnen.

Doch hoe dit zij, het is voornamelijk voor de windmolens en voor den wind der Oomes dat ik thans uw aandacht leen, vermits het gezegden Oomes behaagd heeft zich te constitueeren, tot eene corporatie, geheeten:

„De Hollandsche Molen, Vereeniging tot behoud van Molens in Nederland."

Ieder die onverhoopt het desbetreffend krantenbericht ongelezen liet, zal mij verdenken van een kinderachtige mystificatie, reden waarom ik dit alleszins serieus gesteld bericht uit mijn „Telegraaf" knip en u voorleg.

ONZE MOLENS BEDREIGD.

Amsterdam, 29 Mei. — Het dreigende gevaar, dat bij het niet tijdig ingrijpen binnen afzienbaren tijd vrijwel alle molens uit ons land verdwenen zullen zijn, rechtvaardigt het oprichten van een vereeniging, welke trachten zal die molens voor ondergang te bewaren. Deze verdienen hetzij om hun cultuur-historische waarde, hetzij om hun bijzondere beteekenis voor het landschapsschoon, behouden te worden.

Te dien einde is te Amsterdam opgericht een vereeniging genaamd „De Hollandsche Molen, Vereeniging tot behoud van Molens in Nederland". Het dagelijksch bestuur heeft zich als volgt geconstituteerd, de heeren mr. P. G. van Tienhoven, voorzitter, H. Cleyndert, secretaris, mr. R. Ridder Pauw van Wieldrecht, penningmeester.

Verder hebben de heeren ir. A, ten Bruggencate, W. J. Dingemans, G. J. Honig, mr. G. J. ter Kuile, mr. A. Loosjes, Henri Polak, G. A. Pos, Evert Smit en C. Visser zich bereid verklaard, in het algemeene bestuur zitting te nemen.

Men kan zich als lid opgeven aan het secretariaat, dat gevestigd is Heerengracht 260-66, Amsterdam. De jaarlijksche contributie bedraagt minimum f 5.—.

Gij ziet het nu zelf: Dat is geen gekheid, of althans minstens een gekheid van „mannen van naam."

Gij ziet het nu zelf: Die mannen van naam achten zich niet te hoog om met behulp van uw en mijn en een iegelijks sjofele vijfguldentjes „pal te staan", — „de koe bij de horens te vatten" — en „Nederland's molens aan het Nederlandsche volk cadeau te doen!"

Ik heb voorwaar, sinds R. P. J. Tutein Nolthenius Naatje van den Dam permanent in de bloemetjes zette, niet zoo gek opgekeken als bij 't snuiven aan dit nieuwste snufje. En ik vroeg mij af: Hoedanig moet toch de mentaliteit van deze Oomes misvormd en verwrongen zijn, dat zij, als gold het een effectief belang, „tezamen en in vereeniging optredende", heel veel tijd en moeite en geld besteden willen aan.... principieel precies hetzelfde als het opvullen van tantes dooie poes, of het ten schijnbloei tooien van haar „saaie" asperagus?

Welnu, ik weet het sindsdien. Het heele geval is te herleiden tot eenige droppelen verdwaald schildersbloed, en dit dan opgekropen tot lichtelijk boven A. P.

Maar als dat waar is, en er kàn niemand zijn die het mij betwist — dan moet een woord-in-gemoede hier wonderen kunnen werken, en dan zal Ridder Pauw van Wieldrecht, penningmeester, de inmiddels binnengestroomde zoo en zooveel maal vijf guldentjes met een ridderlijk excuusje aan gegadigden retourneeren, en daarmee is dan de zaak in de doofpot.

Meneer Polak, ik richt mij met opgemeld woord maar tot u persoonlijk, omdat ik mij allerlei aardige artikelen van uwe hand herinner, waarin allerlei bedreigd landschappelijk schoon fel doch waardig door u verdedigd werd; somtijds zelfs, en ik denk hierbij in het bizonder aan het Uddeler meer, als er met geen menschenmacht meer iets aan te doen was.

Zie, gij zult in het gansche land niemand kunnen vinden die „de molens in Nederland" nòg mooier vindt dan ik, en ik moet dus wel bezield zijn van een gedachte, nòg grootscher dan zelfs 't stijlvol gebaar van die molens, om den moed te vinden tegen diezelfde molens m'n lans te vellen.

Die „grootsche" gedachte dan, meneer Polak, is deze: dat de Hollandsche molens een veel te waardig symbool van den geestelijken adeldom van onzen volksaard vormen, om ze, nu zij bereid staan als Romeinen te sterven, te mummificeeren en zelfs, in het reis-seizoen, met hun arme wieken te laten piassen, ten behage van schilder, landzaat, vreemdeling en.... film-operateur.

Heusch, ik heb uw „land van Rembrandt" minstens even lief als gij het hebt, maar juist dáárom wil ik dat gewijde land beveiligen tegen het opzitten en pootjes geven, waarheen gij en de uwen ondanks, ja krachtens uw zoogenaamd schoonheidsbesef, ten dezen tendeert.

Gij zult mij wel toestemmen, dat uw en mijn Holland reeds een wonder van waarachtige schoonheid was, toen er nog heel geen molens aan zijn wijdten en zijn volks-industrie ontbloeien kwamen en.... dat het een clowneske schennis van datzelfde Holland ware geweest, als er, plotseling, door het luguber drijven van eene of andere helsche macht, in dat molenlooze land.... zoomaar molens waren verschenen.

Maar als gij mij dit alles toestemt, en gij zult toch wel niet anders kunnen, dan voelt gij eveneens het anachronistisch-bizarre en dus onwaardige en eveneens onwaarachtige van de gedachte om uw en mijn Holland, nu het eenmaal door het hooge en dus genadeloos gebaar onzer evolutie ontmolend wordt, toch, krachtens het luguber drijven van.... eenige droppelen verdoold schildersbloed, zijn zoogenaamd competente portie „behoorlijk onderhouden molens" te blijven opdringen.

Want gij weet zeer goed, meneer Polak, dat ge mij niet kunt antwoorden dat gij, met die molens, tevens een der kernen van onze volkskracht: zijn industrieel bedrijf, in wezen houdt, en gij kunt gevolgelijk niet loochenen, dat dus al uw geprojecteerd „gemaal" dienen zal voor de pronk.

Gij zult vervolgens beseffen,, dat gij er niet aan denken moogt bij ons aan te komen met het smoesje, dat gij „de Hollandsche Molens" wilt bestemmen tot noodwoningen of opslag-plaatsen van dit of dat, want gij ziet wel in, denk ik, dat gij ze dan vóór alles radikaal zoudt moeten.... „kortwieken".

Het eenige wat u nog rest is, een aarzelende houvast te zoeken aan ons museum-wezen en elk door u „gered" molen-domein te „verheffen" tot een stukje openlucht-museum. Doch zelfs die laatste mogelijkheid moet ik ontoelaatbaar verklaren, meneer Polak. Een molen, in vol ornaat, is nu eenmaal over een al te wijde uitgestrektheid zichtbaar. Een molen wil bovendien gezien zijn met bespannen wieken en.... een opgetuigde molen mòèt nu eenmaal draaien anders waait hij kapot maar een draaiende show-molen wiekt en wenkt weer veel te hevig voor een show object, zoodat als eenige mogelijkheid en als eenige taak voor u en de uwen alleen overblijft:

Onze Hollandsche molens pieus af te breken.

En nu ik zoover met mijn woordje aan u gevorderd ben, herinner ik mij, dat ik halfweegs dit betoog het woord „doofpot" gebruikte. Evenwel, bij nader bezinnen blijkt mij die doofpot alleen nuttig voor uw aanvangsplannen. Die ouwetantes-intenties gaan nu van de baan en dien pot in maar.... dan zijt gij er nog niet.

Gij zijt nu bekeerd en bekeert volgens uw bent-genooten tot.... om den dood niet om nu maar verder n i e t s meer te doen.

Neen meneer Polak, als gij en de uwen dien pot gebruikt zult hebben, dan bestijgt gij, opgefrischt, wederom uw gezamenlijk podium en dan doet gij den volke kond dat „het Algemeen Bestuur" na ampele beraadslaging heeft besloten om:

gezien het gevaar waarin onze Hollandsche molens verkeeren, namelijk: hoewel als zoodanig door de gezonde ontwikkeling onzer bedrijven buiten functie gedrongen, en dus voor afbraak aangewezen, in vele gemeenten bedreigd worden met het lot van, onttakeld en gekortwiekt, als opslagplaatsen en dergelijken, „het land van Rembrandt" met de desolaten resten hunner eertijdsche glorie te ontsieren,

„de handen ineen te slaan" om elken afgedankten molen tot redding zijner waardigheid en der waardigheid van het land, een korten maar pijnloozen dood te bezorgen.

Enfin, gij praat er wel 'n punt aan, tenzij.... maar zóó ontoegankelijk voor een gezonden gedachtengang kan ik mij u en de uwen niet denken.

HERMAN HANA.

NAAR AANLEIDING VAN DE „TENTOONSTELLING VAN MASSAWONINGBOUW" IN HET STED. MUSEUM.

Menig woord van lof zal wel geuit worden over de belangrijke tentoonstelling in het Sted. Museum, welke door de vereeniging „Kunst aan het Volk" — gesteund door de autoriteiten — is georganiseerd. Hierbij zou ik mij volkomen willen aansluiten voor zoover het de bewondering geldt voor de overzichtelijke wijze waarop een beeld gegeven is van den woningbouw, zooals deze zich de laatste jaren in ons land ontwikkeld heeft.

Het tentoongestelde zelf daarentegen verwekt zeer gemengde gevoelens door de kwaliteit der vele geroepenen, die in kwantiteit de uitverkorenen verre overtreft.

Om het door den wethouder aangehaalde beeld te gebruiken: inplaats — op gevaar af van in het water te geraken — uit bewondering achteruit te loopen, bestaat integendeel meermalen de neiging naderbij te komen om zich nog even nauwkeurig te vergewissen of *die* architect *dat* middelmatig plan heeft gewrocht en van menig minderwaardig plan, of het inderdaad door een architect is ontworpen of door iemand, die er slechts den naam van in discrediet brengt.

En weer ervoer ik dat de bewondering voor onze beste architecten toch eigenlijk nauwelijks verder reikt dan voor de vormscheppende aankleeding of „bemanteling" van een aan deze vorm dikwijls zeer minderwaardig plan.

Van een werkelijk completen-ras-architect mag meer verwacht worden dan wat menig, en zelfs de best gereputeerden onzer in hun plannen gepresteerd hebben. — Beziet eens de plannen van Lloyd-Wright, die in hun eenvoud en rijke boeiende afwisseling van zoo een compleet bouwmeesterschap getuigen.

Het komt mij voor — dat lang niet altijd — zelfs in aanmerking genomen het enge keurslijf van onze woningwet, welke tot verkleining van inhoud en kosten dwingt — door onze beste architecten ook de best mogelijke plannen zijn ontworpen, waar toch van een knappe en ingenieuze oplossing uiterst zelden sprake is.

Zonder het complex van groote moeilijkheden te onderschatten, welke de uitvoering en zelfs al de opzet zoo niet altijd mogelijk maken, dan toch veelal mutileeren, geeft deze tentoonstelling een eenigszins teleurstellend beeld van de prestaties. Verschillende vragen naar de oorzaak hiervan dringen zich aan mij op, waarvan ik niet weet of deze een verontschuldiging zijn voor, dan wel een aanklacht tegen de machteloosheid onzer architecten.

Hoe inniger en hoe gelukkiger we de ontroering hebben ondergaan van wat de besten in hun vormgeving hebben weten uit te drukken, des te meer vervaagde de gedachte dat deze vorm een woonplan „bemantelde". En ook op deze tentoonstelling hebben we weer met enthousiasme kunnen gewagen van onze Hollandsche meesters (behalve aan de bekende Amsterdamsche denk ik aan Dudok die in zijn subliem schoolgebouw zoo hoog gegrepen en bereikt heeft). Dat we daarentegen in den betonwoningbouw nog zoo weinig bereikt hebben getuigen ook weer de laatste ontwerpen van het tuindorp Watergraafsmeer, waarvan geen enkele een karakteristieke richting vertoont, waarin de „aesthetische tegenstand" van het materiaal overwonnen zou kunnen worden.

Het is meermalen gezegd: stijl is beheerschte fantasie. Welnu: wat de plannen van dit tuindorp betreft: de architectonische „fantasie" heeft zich sterk laten „beheerschen" door de eischen van een bestek, zóó zelfs dat deze plannen zich nauwelijks hebben kunnen verheffen boven een trouvaille als het zich steeds maar voorttelende eenheidstype van het Oostzaner tuindorp.

Ter voorkoming van misverstaan zij hier aan toegevoegd, dat ik ten volle de beteekenis besef van de zeer belangrijke vooruitgang dat ook dit tuindorp bieden zal op de rampzalige bewoning zooals deze voor een gedeelte in Amsterdam nog bestaat.

Deze uitlatingen over de schaduwzijde van onzen woningbouw, worde dan ook enkel bezien van uit het licht der betere en schoonere mogelijkheden, welke wij om (in dubbelen zin) opbouwend te werken, ook moeten kunnen aantoonen; en ondanks de waardeering voor het vele goede dat in onzen tijd bereikt is moeten blijven kampen tegen alles, wat een vrijere ontplooiing naar het betere in den weg staat.

Ik geloof dat Bernard Shaw ergens zei dat — hoe ontwikkeld onze techniek (sommigen spreken van de „wonderen" daarvan) ook mogen wezen — denken we slechts aan de perfecte vernielingswerktuigen — we in ons woonbegrip eigenlijk nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling staan.

Waarom geven sommige autoriteiten aan die krachten de leiding, welke meer door den dwang der tijden dan uit eigen overtuiging, laat staan uit eigen vinding, het door anderen uitgedachte weten naar voren te brengen, ten einde het, uit gebrek aan fantasie zonder eigen interpretatie uit te voeren, maar al te dikwijls in strijd met de bedoeling van den eigenlijken ontwerper.

Waarom kunnen wij niet doorvoeren wat beter is? Waarom staan we b.v. zoo machteloos tegenover de uitvoering van een bekrompen woonplan als de combinatie v. d. Schaar ons decreteert, dat we zelfs de m.i. zeer belangrijke verbetering, welke ik indertijd naar voren bracht — niet konden doorvoeren?

Moet plan-West een evenzeer mislukte woonbuurt voor de arbeiders worden, als plan-Zuid voor de „middenstanders".

Hoe is er eigenlijk een als *woonbuurt* zoo mislukt plan-Zuid kunnen ontstaan? Er kon toch — zelfs ondanks den kleinen inhoudseisch van woningwet of premiebouw — een goed woonplan door architecten ontworpen worden.

We kennen allen den onzen tijd zoo typeerende uiting in onzen woningbouw van de massale gespannen gevels, aan elkaar bindend alle zich daarachter ophoopende gangetjes, kamertjes, portaaltjes (liefst elk het zijne).

Naast de meer uit-geestelijke nivelleering dan uit economischen noodzaak ontstane (van „groeien" is moeilijk te spreken) eenheidswoning — waarmede we, zij het geen vrede, dan toch wapenstilstand willen sluiten — groeit er een meer levende eenheid in de architectonische vormgeving, waartegenover zich echter nog een ontstellende hoeveelheid van de ergste beunhazerij doet gelden. — Krachtiger dan ooit voelen we de behoefte en noodzakelijkheid als kern een groep van kunstenaars te vormen welke klaar staat zich zelve en ook elk vakman buiten haar te handhaven, in verlangen ons vak — waarin als geen ander gekwakzalverd wordt — te zuiveren van de goe-gemeente(n) bedottende beunhazen. Ik weet niet of de afgevaardigde leden van A. et A. elkaar erg vetmesten (sommigen zou je 't tenminste niet aanzien) maar de ontvankelijkheid en waardeering voor de velen die ook buiten haar staan, wijzen niet bepaald op een atmosfeer van eenzijdige zelfverheffing.

Al zou een of andere (grauw) theoretische bepaling aanvechtbaar kunnen zijn (A. et A. heeft de wereld niet geschapen) de handelingen en de bedoelingen in de praktijk van het leven vormen veeleer een maatstaf van beoordeeling.

Allerminst als „ingewijde" uit ik deze apologie, maar naar aanleiding van de verwarde aantijgingen tegen een groep, welke strijd voert tegen het schandelijke bederf en wettelijk-vogelvrije toestand van ons vak, dat zich weerloos moet laten aanranden en verkrachten door den eersten den besten gelukzoeker.

Dienen we echter in de eerste plaats ons *vak* zonder onderscheid van persoon of groep door elk nieuw inzicht of verbetering van wien of waar ook met enthousiasme te aanvaarden en slechts noode minderwaardige plannen met onze architectuur te „bemantelen". Anders komen *wij* èn ons vak in de kou te staan.

Mij althans heeft deze tentoonstelling in het bewustzijn gesterkt dat de gedecreteerde eenheidswoning een ernstige belemmering kan gaan vormen tegen den groei naar nieuwe en betere mogelijkheden.

Het blijft onze taak om zelfs binnen het raam van de economische en praktische moeilijkheden, ondanks de deprimeerende en verlammende bezuinigingskoorts er naar te streven onze prestaties te verhoogen en daardoor zelfs autoriteiten de oogen te openen voor mogelijkheden, waarvan hun hoogste ambtenaren gedacht noch gedroomd hebben.

Al zal daarvoor wellicht de kwaliteiten der besten onder ons zich moeten vereenigen.... tenzij een Messias verschijnt, die ons met een geniale greep kan verlossen.

En al blijft zoo een Messias nog uit; er bestaat een vreugde van te kunnen scheppen, die, ondanks het moeizame baren, de ontbering van de verwezenlijking vergoedt.

MAX SPEIJER.

ONDER KUNSTBROEDERS.

Onderstaand interview met bijgaande afbeelding in De Telegraaf.

> „Ik trof den schrijver.... aan het verhuizen. Na een week of tien in het hotel te hebben gelogeerd, had de familie Couperus juist heden, beu van het hotelleven, beu van de stad, haar intrek genomen in het, naar eigen ontwerp en naar teekening van mevrouw Couperus gebouwde huisje-aan-den heir-weg. Het was een eigenaardig weerzien: Couperus in sportcostuum, met kuitbroek en sportkousen en een wollen cache-nez om den hals, kwam me op de nog onbelooperde trap tegemoet, en, zoo verzekerde hij later, had hij niet in plaats van een interviewer een gasfitter, architect of electricien verwacht, hij zou me zeker in deze woning in statu nascendi niet ontvangen hebben.

Misschien is 't nog zoo gek niet, wanneer je aangaande de beroepen gasfitter, architect en

electricien nog niet tot kennelijke kennis des onderscheids bent gekomen, je huis maar door je vrouw te laten ontwerpen en teekenen, om op die pijnlijke wijze de verwaarloosde plek in je opvoeding te cultiveeren.

JURY RAPPORT PRIJSVRAAG A. ET A.

(Vervolg en slot).

B. Kast van een draaiorgel.

Motto: „Paljas".

Een handig geteekend ontwerp, dat het bombastische van een draaiorgel aardig weergeeft. Maar het is te mooi gemaakt, het is bijna meer een theater-orgel. Het zou kunnen dienen voor een cabaret-gezelschap, iets als de Timbertown-follies. Ondanks de vrij eenvoudige vormen en sterke kleuren zal het niet typisch op de volkspsyche inwerken.

Motto: „Jordaan".

De eerste indruk is niet slecht. Vooral de achterkant, met de twee tegen elkaar inwerkende cirkels, is grappig gevonden. Bij langere bestudeering van den voorkant blijkt deze toch wel van een bedenkelijke sentimentaliteit te zijn: de twee naar elkaar gebogen gestyleerde vrouwenfiguren zijn wel wat te hoog gezocht voor het straatding. De perspectiefschets is van een te gewilde vlotheid en had beter achterwege kunnen blijven.

Daar geen van de twee ontwerpen ten volle aan de verlangens van de jury voldoet en de mogelijkheid voor vergelijking te beperkt is, meent de jury U te moeten voorstellen aan geen der beide ontwerpen een bekroning toe te kennen, maar aan den ontwerper van motto „Paljas" een belooning te geven van f 40.— en den ontwerper van motto „Jordaan" een eervolle vermelding, als waardeering voor den geleverden arbeid.

De Jury:
JOSEPH KLIJNEN.
J. CROUWEL Jr.
JAN WILS, rapporteur.

PRIJSVRAGEN

DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP," UITGESCHREVEN IN 1923.

1e Prijsvraag: Gebouw voor Haven- en Looddienst.

Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Zilveren medaille der Vereeniging, benevens f 200.—
Een tweede prijs: Bronzen medaille der Vereeniging, benevens f 100.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding, benevens f 50.—.

IIe Prijsvraag: Brug over een Stadssingel.

Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Bronzen medaille en f 50.—.
Een tweede prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding.

IIIe Prijsvraag: Garderobekasten in kleedkamer.

Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: Bronzen medaille en f 50.—.
Een tweede prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.
Een derde prijs: Eervolle vermelding.

De deelname aan deze prijsvragen is opengesteld voor alle Nederlandsche bouwkundigen.

De jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:

1. A. J. Kropholler, Architect B.N.A., Wassenaar.
2. Ir. M. P. J. H. Klijnen, Architect, Den Haag.
3. Alb. Otten, Architect B. N. A., Rotterdam.
4. A. Stahlie, Architect B. N. A., Schiedam.
5. J. Doets Johz., Interieur-architect, Rotterdam.

Exemplaren van het programma zijn kosteloos verkrijgbaar bij den secretaris, Claes de Vrieselaan 27 a.

Namens het Bestuur,
J. P. LOGEMANN, Voorzitter.
Ir. W. C. VAN GOOR, Secretaris.

Rotterdam, 1 Juni 1923.

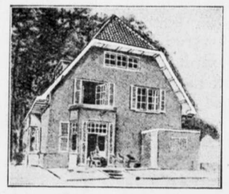

WONING L. COUPERUS DE STEEG

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 24 — 30 JUNI 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer M. J. C. van Eijck. Bussum, door de heeren Jan de Meyer en M. J. Hack.

No. 25 van Architectura verschijnt Zaterdag 14 Juli.

HET ONDERWIJS AAN DE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE, VERSIERENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHTEN TE HAARLEM.

In het voorjaar van 1917 werd door de heeren Blaauw, Vorkink en ondergeteekende. voor het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam een drieledige voordracht gehouden over: „Een nieuw gezichtspunt in het onderwijs met betrekking tot de vorming van den architect". In deze verhandeling, (afgedrukt in het Genootschapsorgaan van April 1917) hebben wij de toen bereikte resultaten met onze, door onderlinge samenwerking en overdenking in de onderwijspraktijk aan de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem, gegroeide methode kunnen demonstreeren in woord en beeld.

Door mijne benoeming tot Directeur der School in 1918 en de daarmede gepaard gaande en zich in den loop der volgende jaren verder ontwikkelende organisatorische en paedagogigische wijzigingen werd het ons mogelijk, de aanvankelijk in enkele afdeelingen verwerkelijkte werkwijze in het geheele schoolverband door te voeren. Gedurende de 6 jaren. die sedert bovengenoemde voordracht voor het Genootschap Architectura et Amicitia zijn verstreken, is er voortdurend gearbeid om het onderwijs in de verschillende afdeelingen tot eenheid te brengen en zuiverder en volledíger dan aanvankelijk mogelijk was onze onderwijs-idee te verwezenlijken. De leerlingenarbeid, die wij thans kunnen toonen geeft uiteraard een zuiverder beeld van de bedoeling onzer methode, dan bij de vorige gelegenheid mogelijk was. Voltooid is ons streven echter geenszins, de methode is niet een eens voor altijd vastgelegd systeem, maar slechts de bewustwording van een gezond en levensvatbaar studie- en arbeidsbeginsel, dat iedere leerling naar eigen kracht en aanleg verwerkelijken moet. Door verdieping van inzicht en door ervaring zullen de resultaten zich in den loop der jaren noodwendig moeten wijzigen. Het beginsel, dat onze studiemethode doorleeft is de eenvoudige denkbaarheid, dat kunst-technisch onderwijs alleen dan belangrijk kan zijn, wanneer de door den leerling verworven feitelijke kennis en ambachtelijke vaardigheid en het in hem gewekte schoonheidsgevoel harmonisch in hem samenstemmen, tot klaarheid komen in zijn begrip en in hem zinrijk resultaat zijn van een geleidelijke en logische zelfontwikkeling. Dat is alleen mogelijk, wanneer vanaf den aanvang der studie in alle arbeid zoowel technisch als aesthe-

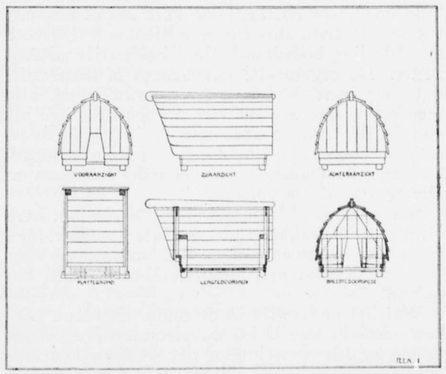

HONDENHOK — J. GROENEWEGEN

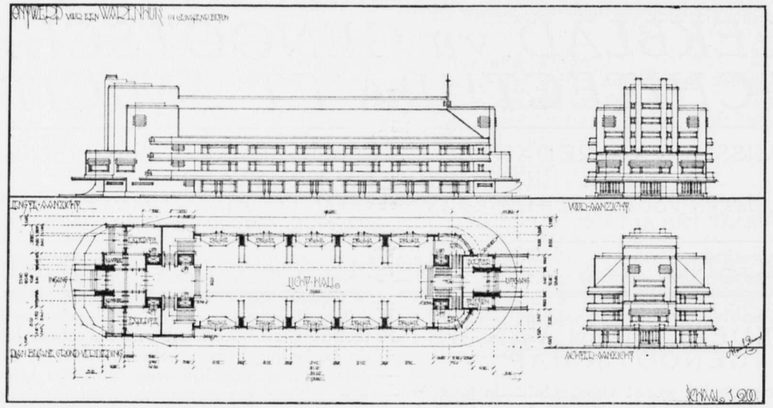

ONTWERP WARENHUIS H. v. d. PAUWERT

tisch aangestuurd wordt op de ontwikkeling van het eigen inzicht van den leerling. Hij moet doen wat hij kan begrijpen, om te kunnen begrijpen wat hij doet en het dus met begrip te doen.

Voor ieder der afdeelingen, (b.v. bouwkunde of decoratieve kunsten), maar ook voor ieder leervak (b.v. bouwkundig teekenen, boetseeren of kunstgeschiedenis) heeft zich deze idee op eigene en uit het bepaalde geval zich ontwikkelende wijze te verwerkelijken. Het is mijn taak U in het kort den samenhang der onderscheidene arbeidsvelden onzer inrichting te verklaren; voor de decoratieve afdeeling, waarvan ik zelf de leiding eener compositieklasse heb, zal ik iets uitvoeriger kunnen zijn. De heer Blaauw, zal U voor de afdeeling bouwkunde de arbeidswijze uiteenzetten. De organisatie der School is thans zóó, dat door een doelmatige roosterindeeling, alle leerlingen, dus zoowel van de bouwkundige als van de decoratieve afdeeling de lessen in decoratieve compositie. boetseeren, natuurteekenen, schetsen, lijnteekenen en wiskundig teekenen en kunstgeschiedenis volgen.

Door iedere afdeeling worden bovendien hare eigene hoofdvakken of speciale studievelden (voor de a.s. bouwkundigen b.v. bouwkunde, voor de a.s. decorateurs, modelteekenen enz.) beoefend.

Wat het onderwijs in de onderscheidene vakken inhoudt, kan U bij de afzonderlijke behandeling en door bezichtiging der werkstukken duidelijk worden. In de decoratieve compositielessen wordt getracht den leerling tot het inzicht te brengen, dat de sierkunstige vormen inzooverre zij geschilderd zijn, uit de penseeltechniek hebben voor te komen, zoodat er een harmonisch verband tusschen vorm en techniek kan ontstaan. Het doel dezer lessen is dus door een zuivere penseeltechniek te komen tot een schoon vormen- en kleurenspel, dat zonder bepaalden dwang van ontwerp-systemen, door ontwikkeling van het schoonheidsgevoel in den leerling, tot een harmonische bouw wordt.

Deze werkwijze ontwikkelt de fantasie, oefent de beheersching en leert bovenal de waarde van de aesthetische „daad" kennen. Eerst gedacht en dan gedaan, maar dan ook met beslistheid gedaan is de geest, die dit studieveld beheerscht. Het is dus in den aanvang nog meer de vraag, wat de leerling aan beeldingsmacht en karakterkracht in zich gewonnen heeft dan inhoeverre de gestelde werkstukken als schoone proeven van kunst hebben te gelden. Nog een voordeel is aan deze werkwijze verbonden; het werk behoudt een spontaan karakter; de leerling blijft daardoor uitvoerder van zijn eigen ontwerp, waardoor het ambachtelijke in de kunst weer recht gedaan wordt. De spontane en toch overwogen rake daad is in de gezonde karakterontplooiing en kunstontwikkeling van den leerling een niet te onderschatten factor.

In deze lessen zijn dus de bezwaren van het in sierkunstige compositie herbeeldend verwerken van de natuur (wat verkeerdelijk styleeren genoemd wordt) vermeden; de natuur op eigene

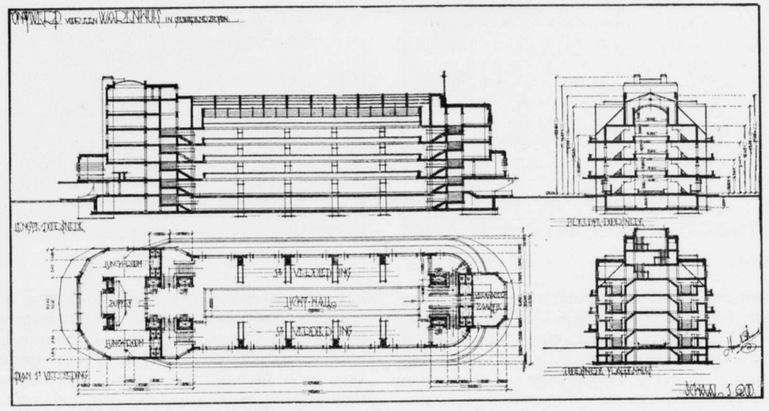

ONTWERP WARENHUIS H. v. d. PAUWERT

wijze te zien en te hergeven toch is niet de taak der sierkunst en is bovendien zwaarder opgave dan met de penseel kleurvlakken saam te voegen tot een harmonisch aandoend geheel. Ook het copieeren van decoratieve composities is uitgesloten, de leerling heeft èn ter wille van eigen ontplooiing èn ter bevordering van de kunstontwikkeling in het algemeen te leeren zichzelf te zijn en zichzelf te geven in zijn arbeid.

Door de bovenomschreven studiewijze kan hij zijn techniek op gezonde wijze ontwikkelen, omdat het werk op logische wijze uit de techniek gegroeid is. Als ruimtelijke ommezijde van de vlakke compositie is het boetseerwerk te verstaan. Werd in de lessen in vlakcompositie harmonie en bouw gezocht in de kleurmassa's, hun verband en tegenstellingen, hun rhythmisch wisselen, hun bouw om assen, om krachtlijnen als het ware, bij het boetseeren gaat het om de *plastische* eigenschappen van bouw, van rhythme enz. Hier doemen voor den leerling verwante en toch weer geheel andere problemen op. Juist dat samengaan dezer betrekkelijk tegengestelde studievakken van den aanvang der studie af doet in hem een groote veelzijdigheid van beeldingsinzicht groeien. Toch zijn deze beide studievelden nog abstract, de abstracte zijde van de werkelijke beeldingskunst. Voor den aanstaanden bouwkundige, die zich steeds in zijn vak met abstracte vormgeving zal hebben bezig te houden, zijn zij een belangrijke factor voor zijn architectonisch-beeldend vermogen.

De a.s. decoratieve kunstenaar die niet zooals de a.s. bouwkundige zijn zwaartepunt van arbeid buiten het beeldende vindt, behoeft echter in beeldenden zin meer, maar ook de bouwkundige leerling zal zijn beeldend inzicht kunnen verdiepen door de abstracte zijde van zijn studie met natuurwaarneming en -wedergave rijker te maken. In het natuurteekenen en in schetslessen wordt de abstracte zijde van het onderwijs vervuld, en tot leven gewekt. Het natuurteekenen, dat werkelijk *natuur* teekenen is, (het beelden van planten, dieren en de menschfiguur naar het leven) is aanvankelijk en vooral met plantaardige objecten een nabeeldend teekenen, dat in beginsel op dezelfde wijze geschied als bij het composeerend teekenen, d.w.z. na aandachtige beschouwing van het object, wordt getracht den vorm raak neer te zetten met uitsluiting van retouche. Is de lijn niet bevredigend, dan wordt deze dus niet door retouche verbeterd, maar opnieuw neergezet. Alleen door deze werkwijze krijgt de leerling de noodige zekerheid en bekwaamheid voor de belangrijk artistieke daad.

Hij is n.l. verplicht het object in zijn karakter volledig op te nemen, anders kan hij niet op deze manier beelden; en hij verkrijgt eene groote overtuiging in zijne beelding, want zij is het resultaat van snelle en zekere overweging en voert tot eene zuivere kennis van hetgeen men zou kunnen noemen: potlood, pen- en penseelstijl, omdat niet potloodteekeningen worden doorgetrokken met pen of penseel, maar met ieder materiaal direct, dus als zoodanig, wordt gewerkt. Weldra zal de leerling, vooral ook door

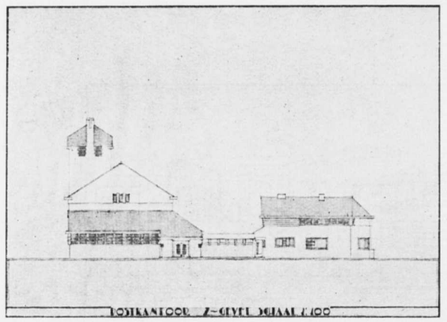

POSTKANTOOR H. KAMP

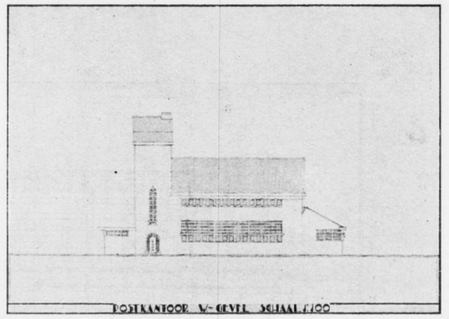

POSTKANTOOR H. KAMP

invloed van de lessen die op eigen vindingskracht aanstuwen (decoratieve compositie en boetseeren) in het natuurteekenen, eigen opvattingen voelbaar maken en eene decoratieve herbeelding van het natuurobject teweegbrengen. Ten laatste vallen de beide lijnen van decoratieve compositie en natuurteekenen tezamen. In de decoratieve compositie en het boetseeren wordt dan de abstractie van den siervorm door het volle leven vervuld tot zinrijken inhoud. Hier zal de zich voor beeldhouwen specialiseerende leerling het middelpunt van zijn arbeidsveld vinden, en de natuurbeelding wordt decoratief gegeven in hare beeldende waarde. Meer uitsluitend voor de leerlingen der decoratieve afdeeling of voor hen, die zich voor grafische kunsten specialiseeren, werkt de grafische afdeeling, waarvan hierbij eenige resultaten te zien zijn.

Tot die ontwikkelingsgang wordt op eigen wijze bijgedragen door het onderwijs in wat hier „schetsen" genoemd wordt. Onder „schetsen" wordt hier verstaan het beeldend verwerken eigenlijk van al wat belangrijk geacht kan worden om verbeeld te worden; het interieur van een kerk, een boomengroep, een gedeelte van het arbeidsterrein van een fabriek enz. enz.

Deze lessen hebben voor de a.s. bouwkundigen het belang, dat zij naast hunne technische studie, hun vaardigheid in het teekenen onderhouden (zij toch nemen niet zooals de leerlingen der decoratieve afdeeling deel aan het verder doorgevoerd natuurteekenen of het teekenen naar levend model; ook blijven zij aldus een open oog houden voor de beeldende waarden in het waarneembare. Voor de a.s. sierkunstenaars is het herbeeldend teekenen van de voorhanden werkelijkheid, die niet de opzettelijkheid heeft van het gecomponeerde stilleven, een van de belangrijke factoren om hun beeldend vermogen te ontwikkelen. De decoratieve en bouwkundige lijnen van het onderwijs komen samen in de studie der interieurdecoratie, waarbij de leerlingen der decoratieve afdeeling onder leiding van den architect leeren hunne decoratieve mogelijkheden te verwerkelijken in de architectonische idee, inzooverre die in het z.g. interieur uitkomt.

Het in den aanvang der studie beoefend technisch- en wiskundig teekenen, is de wetenschappelijke achtergrond, die in alle verdere praestatisch vooronderstelt blijft. Voor de a.s. bouwkundigen worden deze lessen verder doorgevoert dan voor de a.s. sierkunstenaars. Over de lessen in de houtbewerking zal de heer Blaauw U aanstonds inlichten. Het onderwijs in kunstgeschiedenis heeft zooals door mij reeds vroeger uitéengezet voor den aanstaanden architect of decorateur(die geen kunst*historicus* behoeft te worden) alleen zin, wanneer de historische werken doorzien worden in het begrip van de perioden waarin zij ontstonden en die perioden weer als noodwendige momenten in de zelfontwikkeling van het aesthetisch kunnen der menschheid. In dat licht gezien, zijn de werken eerst volledig en zonder gevaar voor den leerling te beleven, want hij verstaat dat in hen de aesthetische idee gerealiseerd is, maar op de wijze van het bepaalde ontwikkelingsmoment; en dat de vormen van een bepaalde stijlperiode in dien tijd hun redelijk bestaansrecht en voor *dien* tijd dus

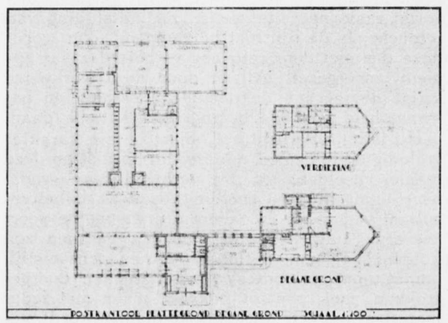

POSTKANTOOR H. KAMP

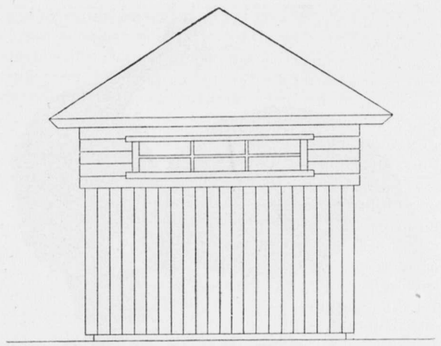

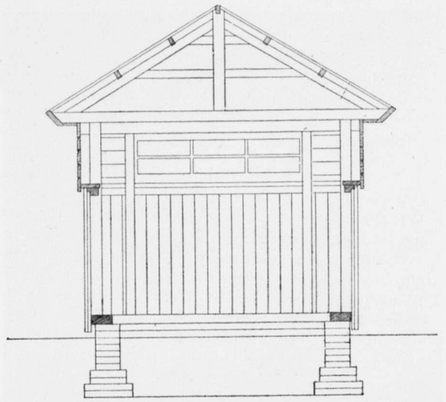

werkelijke waarde hadden, maar dat hij ze voor onzen tijd niet meer rechtstreeks en als zoodanig zal kunnen gebruiken. In mijn verhandeling ben ik genoodzaakt geweest alle studievakken afzonderlijk te bespreken; bij overdenking van het onderwijs moet echter steeds in aanmerking genomen worden, dat de studievelden met betrekking tot het resultaat te beschouwen zijn in hunne samenhang en dat afzonderlijke bespreking der vakken al even onjuist is, als afzonderlijke beschouwing der teekeningen en andere werkstukken, zij zijn gevallen van ontwikkelingsmogelijkheden in een grooter geheel. De bouwkundige leerlingen b.v. zouden zich in het derde studiejaar anders verhouden tot hun bouwkundige studie, wanneer zij in de voorgaande studiejaren het vermelde onderwijs niet ontvangen hadden. Toch zal in de bouwkundige studie de bouwkunde overwegend moeten blijven gelden, evenals in de afdeeling decoratieve kunst, het beeldende element de andere vakken heeft te domineeren. In dit harmonisch werkende onderwijsgeheel kan ieder studieveld in den samenhang op eigene wijze tot verwerkelijking komen.

H. C. VERKRUYSEN.

HET BOUWKUNDE-ONDERWIJS AAN DE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE, VERSIERENDE KUNSTEN EN AMBACHTEN TE HAARLEM.

Bij eene bespreking van het bouwkunde-onderwijs, zooals dit in onzen tijd gegeven moet worden, dient er al dadelijk ter voorkoming van misverstand de aandacht op gevestigd te worden, dat modern bouwkunde onderwijs wèl onderscheiden moet worden van onderwijs in moderne bouwkunst. Het uitganspunt ligt n.l. in *bouwkunde-onderwijs*, dat door toepassing van een goede onderwijsmethode als resultaat objecten van moderne bouwkunst geven kan. Het vooropstellen echter van onderwijs in moderne bouwkunst zou reeds dadelijk tot verkeerde resultaten leiden, omdat „moderne bouwkunst" een niet te bepalen waarde is en als zoodanig nimmer een basis voor onderwijs opleveren kan.

Modern-zijn is eenvoudig het *zijn* in den tegenwoordigen tijd en de daarmede samenhangende aesthetische vormuiting kan, als niet vaststaande waarde, ook niet onderwezen worden. Vooropgesteld worde dus, dat onderwijs wordt gegeven in *bouwkunde* en dat er dus geen sprake is van aesthetische experimenten op het gebied der moderne bouwkunst.

Een *modern* bouwkunde-onderwijs houdt in zijn paedagogische lijnen rekening met de teekenen des tijds en het wordt gebaseerd op een overwegen van de verschillende factoren, die èn in het huidige bouwkunde-onderwijs èn in de huidige praktijk ter sprake kunnen komen, zoodat het dan ook onmogelijk zoude zijn een goede onderwijsmethode op dit gebied plotseling in te voeren en toe te passen, daar een dergelijke methode langzaam zich moet ontwikkelen, waarvoor noodig is de gunstige constellatie van eenige

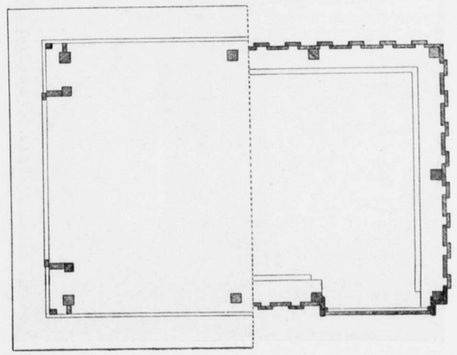

SCHUURTJE WILLY KOOIMAN

CINERARIUM KRIJTTEEKENING: ERNA v. OSSELEN

tot onderwijs-geven begaafde menschen, die mèt elkander in staat zijn de verschillende moeilijkheden onder het oog te zien en door gezamenlijk overwegen tot een resultaat van samenwerking kunnen komen.

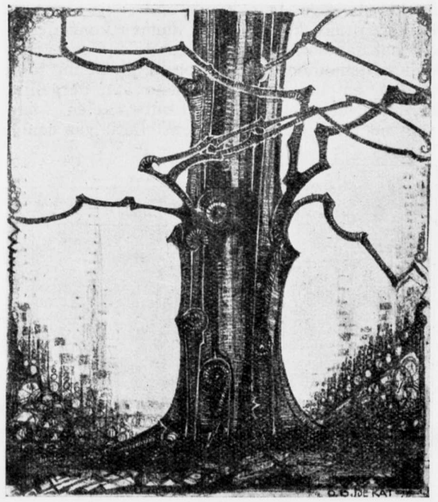

NATUURSTUDIE KRIJTTEEK : OTTO DE KAT

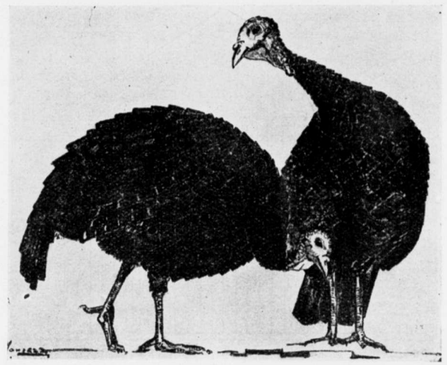

KALKOENEN KRIJTTEEK.: SILVYA JOSSELIN DE JONG

Het is, zooals reeds door den heer Verkruysen opgemerkt, nu zes jaar geleden dat wij (de H.H. Verkruysen, Vorkink en ondergeteekende) voor het Genootschap Architectura et Amicitia onze inzichten in zake dit onderwerp uiteenzetten en ik meen te mogen constateeren, dat onze methode, die wars is van de onbewegelijkheid eener starre dogmatiek, zich sindsdien verder heeft ontwikkeld tot op den dag van heden, waarbij ik nog zou willen doen opmerken, dat nog steeds onze methode vloeiend blijft en vatbaar voor de verwerking van de snelle ontwikkeling der nieuwere tijdstendenzen, zonder echter het nieuwe zonder nauwkeurige toetsing te aanvaarden.

De vroegere wijze van onderwijs geven bestond hoofdzakelijk in het mededeelen van kennis aan ieder, die deze kennis wenschte te verwerven en haar ook meestal zonder veel kritiek aanvaardde. De tot kritische beschouwing zich neigende leerling moest zijne neigingen elders zoeken te bevredigen. Het vroegere bouwkundeonderwijs sloot door deze methode bovendien op logische wijze aan bij de eertijds in de bouwpraktijk geldende tradities op het gebied van het bouwen. Beschouwen we echter de bouwpraktijk in onze dagen dan zien we, hoe èn op het gebied van de bouwconstructie èn op het gebied van den bouwvorm van traditie ternauwernood nog sprake is. Men moge het verdwijnen der traditie betreuren of toejuichen, men zal echter het *feit* moeten erkennen en inzien, hoe bij deze constellatie de ouderwetsche schoolopleiding onmogelijk is geworden.

Het moderne bouwen geeft door de persoonlijke inzichten der tegenwoordige architecten het aanzijn aan de meest verschillende vormen. Naast de vele belangwekkende en karaktervolle voortbrengselen (onderling echter sterk verschillend) zien we nog meer karakterlooze voortbrengselen op het gebied der bouwkunst, verschijnen: het

geheel is chaotisch te noemen! Wanneer we dit inzien, blijkt duidelijk, dat de tegenwoordige bouwpraktijk geen geschikte leerschool kan zijn voor den leerling. Noodwendig is de opleiding daardoor naar de „school" verwezen, waaraan de moeilijke taak is opgedragen den leerling door de verwarring der tegenwoordige verschijnselen op bouwgebied te leiden tot een voor deze praktijk bruikbare werkkracht.

Voor ieder, die zijn onderwijstaak ernstig opvat, moeten de verschijnselen der tijds wel haast op beklemmende wijzen duiden op de moeilijkheid om het chaotische dezer verschijnselen in harmonie te brengen met zijn methode van onderwijs.

Volledige kennis bij te brengen omtrent alle materialen, constructies en vormen van de tegenwoordige bouwpraktijk behoort wel bijna tot de onmogelijkheden en de poging er toe zou slechts hersenbederf bij den leerling als resultaat opleveren. Wèl mogen we eerder vragen: hoe wapenen we onze leerlingen *tegen* de verwarring, waarvan de huidige bouwpraktijk getuigt?

Welnu, het eenige wapen, waarmede we onzen leerling kunnen sterken tegen deze verwarring is hem te leiden tot *inzicht*, tot *begrip* omtrent de elementaire factoren van het bouwen, tot begrip omtrent het ontstaan van den vorm, tot begrip omtrent de oorzaken, die tot de verwarring op bouwgebied geleid hebben. Zonder de groote waarde van kennisverwerving in diskrediet te willen brengen, moet in onzen tijd méér dan ooit verstaan worden, dat we de jongeren moeten sterken door inzicht, door aankweeking van kennis des onderscheids, door verwerving van deze waarde alleen kunnen ze straks in de chaos zichzelf handhaven.

Stellen we dit voorop, dan is het voor het moderne bouwkunde-onderwijs niet meer de vraag: hoe bouwt men vroeger of thans, maar hoe ontwikkelt zich het begrip in den leerling, zóó, dat hij inziet hoe hij bouwen kan. Al dadelijk bij het eerste begin van het onderwijs zal met deze begripsontwikkeling rekening gehouden

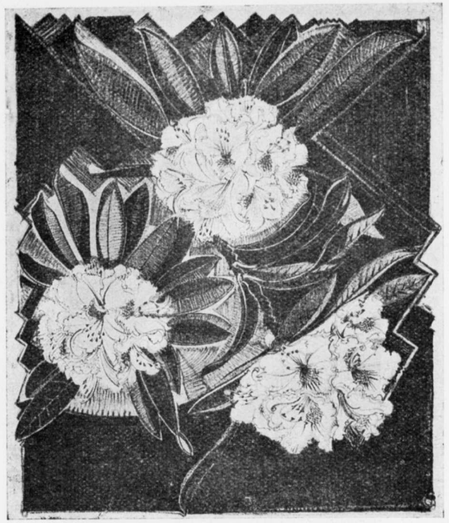

RODODENDRON KRIJTTEEK.: KINNY TJEENK WILLINK

moeten worden, door den leerling geene voor hem onbegrijpelijke, uit hun verband gerukte bouwonderdeelen te laten teekenen doch een geheel, waarin de onderdeelen voor den leerling begrijpelijk kunnen zijn en vanzelf spreekt dat dit geheel van zeer eenvoudigen aard moet zijn.

Om vooral den drang tot zelfontwikkeling en tot een deelhebben aan onderwijs bij den leerling te bevorderen, wordt de keuze van het onderwerp door den leerling bepaald en door den leeraar geleid binnen de perken van zijn eerste kunnen. Want dit mag vooral niet vergeten worden: de leerling begint het leeren van een vak (dit is een vereischte) met liefde en aandacht, welke al dadelijk een zekere mogelijkheid van kunnen medebrengen, wat voor het begin-onder-

COMPOSITIES IN KLEUREN T. MEETER EN KINNY TJEENK WILLINK

MODELSTUDIE HOUTSNEDE WAGENMAKER

wijs een aanknoopingspunt kan zijn. Zonder twijfel geldt dit voor een vak als het „bouwen", dat zich als een aan den weg timmerend vak, in de belangstelling van de jongeren mag verheugen en zeker van de jongeren, die zich geneigd voelen tot dit vak. Zoo mag dan bij den beginner (onze ervaring bij het onderwijs bevestigde dit volkomen) een sluimerend constructief gevoel vooronderstelt worden. Door nu den beginner dadelijk gelegenheid te geven bij de keuze van zijn eerste bouwonderwerp, zèlf mede te werken, wordt dit sluimerend gevoel wakker gemaakt en wordt dus dadelijk met de ontwikkeling van de in den leerling aanwezige mogelijkheden begonnen.

Het behoeft niet gezegd, dat de eerste schreden wankel zijn en dat menige, echter zeer leerzame, mislukking daarbij te boeken valt; hierbij moge bedacht worden, dat niet alleen de volledig afgewerkte teekeningen, resultaten van het onderwijs zijn, maar ook of juist de ontwikkeling van des leerlings begrip door de z.g. „mislukte" pogingen.

Na het eerste onderwerp (de hierbij weergegeven teekeningen geven een dergelijk onderwerp aan) volgt een ander, iets meer ingewikkeld onderwerp, waarbij andere constructies, meerdere materialen voorkomen. Zoo kan de geheele leergang gedacht worden als het verwerken van een reeks van onderwerpen. te beginnen met een uiterst eenvoudig (meestal een enkelvoudige ruimte-omsluiting van kleine afmetingen, waaraan slechts enkele materialen en constructies verwerkt zijn) om geleidelijk over te gaan tot het gebouw, waarin de verschillende materialen en constructies, welke in het algemeen bij het bouwen voorkomen, vertegenwoordigd zijn.

Als vóóropleiding is vereischt een algemeene ontwikkeling, zooals deze aan de Middelbare School met 3-jarigen cursus gegeven wordt, welke voorontwikkeling onmisbaar blijkt bij de met den gang van het onderwijs verband houdende theoretische lessen in beschrijvende meetkunde, perspectief, materialenkennis, kunstgeschiedenis, statica, enz.

Nevens het bouwkunde-onderwijs zijn voor de leerlingen van belang de lessen in materiaalbewerking, welke als eene uitbreiding van de theoretische lessen in materialenkennis te beschouwen zijn. Door deze praktische lessen verwerft de leerling een inzicht in de constructie-mogelijkheden van het door hem bewerkte materiaal, waardoor dan ook deze lessen een karakter verkrijgen, dat geheel verschilt van ambachtsonderwijs, dat bedoelt bepaalde opleiding voor het ambacht. Het spreekt vanzelf, dat te veel tijd in het onderwijs gevergd zou worden, zoo alle bouwmaterialen door de leerlingen praktisch bewerkt zouden moeten worden. Het praktische werken concentreert zich daarom op de houtbewerking.

Een van de groote moeilijkheden van ons modern bouwkunde-onderwijs is wel gelegen in het vraagstuk der vormgeving. Juist op dit gebied heerscht in de tegenwoordige praktijk de grootste verwarring en zoo kan en mag deze praktijk dan ook in het onderwijs niet als voorbeeld gelden, terwijl tòch weer het onderwijs, wil het vruchtdragend zijn, van de praktijk een spiegeling moet zijn.

Men kan deze moeilijkheden ontgaan door den leerling een vormgeving te decreteeren, een slechte methode echter, daar ze den leerling, wat juist zoo noodig is, *eigen initiatief* op dit gebied ontneemt.

Het ontwikkelen van inzicht, ook op dit gebied, is de eenige oplossing voor deze moeilijkheid, is de eenige weerkracht tegen de invloeden van buiten, die den leerling alleen kunnen verwarren.

Vooral in dezen tijd is het geboden den leerling te doen begrijpen op welke wijze de *vorm* ontstaat, hoe in het bouwen eenerzijds de constructie den vorm als het ware medebrengt en hoe anderszijds de bouwvorm resultaat is van het samenstellen der door „eischen" gestelde ruimte omsluitingen.

Wanneer wij hiervan uitgaan, zal geleidelijk de vormgeving van het leerlingenwerk zich ontwikkelen van den eenvoudigen technischen vorm tot een vormgeving, die naar meerdere of mindere persoonlijken aanleg van den leerling zich als een eenvoudige of meer expressieve vormuiting zal stellen.

De vormgeving zal zich dus in het onderwijs zelf moeten ontwikkelen onder leiding der leerkrachten, die zich van het opdringen van eigen opvattingen op dit gebied zooveel mogelijk onthouden, wèl echter steeds er naar streven, de aesthetische pogingen der leerlingen binnen de grenzen van hun *kunnen* te houden, opdat, wat steeds een hoofdzaak blijft, de technische uitwerking van de bouwonderwerpen volledig tot haar recht komt en het onderwijs niet verloren gaat in het aesthetisch experiment.

Bij deze uiteenzetting van het bouwkundeonderwijs aan de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten te Haarlem, zijn eenige aan deze School vervaardigde bouwkundige teekeningen gereproduceerd. Deze afbeeldingen vermogen slechts een zeer onvolledig beeld van het onderwijs aan deze school te geven. Immers zou eerst een volledig beeld verkregen worden zoo een, den geheelen leergang omvattende volledige serie, bouwonderwerpen, weergegeven kon worden. En de plaatsruimte in het weekblad èn de onkosten aan een dergelijke weergave verbonden, maken dit onmogelijk. Wij hebben dan ook overwogen, of we niet, beter dan een onvolledige, in het geheel geen beeldende weergave zouden plaatsen. Het ontbreken van elk beeld zou echter te groote onduidelijkheid teweeg kunnen brengen, terwijl voor elk goed verstaander de onvolledigheid i.c. in de rede ligt.

De afbeeldingen geven twee onderwerpen uit het eerste leerjaar (begin-ontwerpen) en twee onderwerpen uit het laatste leerjaar (de geheele leergang omvat vijf leerjaren).

Als regel geldt, dat alle bouwkundige onderwerpen gedetailleerd worden, zooals dat in de praktijk gebruikelijk is. In de eerste leerjaren, waarin op de technische ontwikkeling den nadruk gelegd wordt, zal deze detailleering uiteraard het meest volledig doorgevoerd worden. In het laatste leerjaar zal de breeedere, aesthetisch rijkere, ontplooiing van den leerling hem leiden tot conceptie's, waarvan de detailleering rijper ervaring zou vereischen dan zelfs van een begaafd leerling verwacht kan worden. Onze onderwijsmethode, die, zooals gezegd bij den leerling het eigen initiatief levendig houdt, weerstreeft

MODELSTUDIE HOUTSNEDE WAGENMAKER

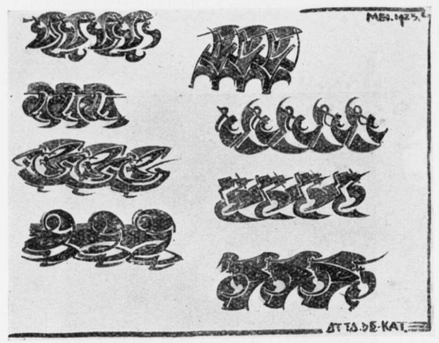

PENSEELSTUDIE OTTO DE KAT

deze neiging tot de grootere conceptie niet, doch laat den leerling begrijpen, dat de volledige technische verantwoording boven zijn macht gaat. Een voorbeeld van een dergelijk project is het hierbij afgebeelde ontwerp voor een warenhuis, dat door den betrokken leerling niet geheel werd gedetailleerd, doch dat direct gevolgd werd door een eenvoudiger onderwerp, nadat door den betrokken leerling *begrepen* was de grootere waarde van het *geheel verantwoorden* van een onderwerp.

Mocht een lezer van deze regelen voor meerdere inlichting belangstelling gevoelen, dan bezoeke hij de tentoonstelling van het werk der eind-diploma leerlingen, welke gehouden wordt in het schoolgebouw aan den Dreef te Haarlem; uit het daar geëxposeerde werk zal duidelijk blijken, dat het bouwvak, inzooverre de schoolopleiding dat vereischt, op ernstige wijze door de leerlingen dezer school beoefend wordt.

C. J. BLAAUW.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD No. 25. 't Kan niet op; weer een feestnummer! „Het langzaam, gestadig aangroeiende „internationalisme, hetwelk in 1914 op zijn hoogste punt zijnde, „Europa en voor een groot deel zelfs de overige wereld scheen „te zullen doen samensmelten tot een grootsche eenheid van „beschaving, is door een waanzinnigen (enz.) oorlog, bruut „verbroken. Onder de puinhopen (enz.) smeult nog het vuur „der verdeeldheid, dat (enz.) Veel koel verstand (enz.) zullen „nog noodig zijn om de laatste glimmers te doen dooven." Aldus J. C. Meischke onder het motto: *L' art, comme l' amour, n' a pas de patrie,* (niets zóó internationaal als nonsens.) „Es ist „möglich, das aus dem *Kampf* der beiden holländischen architek„tonischen Richtungen in Amsterdam und Rotterdam und aus „ihrer schliesslichen Vereinigung das endgültige und völlig „befriedigende Resultat einmal erwachsen wird" (Ongetwijfeld. Onder de groene zoden.) Niettemin: „Der Boden Deutschlands ist *weniger* homogen als der des kleinen Holland". Aldus Bruno Taut in het feestnummer. Weinig hoopvol voor Meischke.

Vooraf afbeeldingen van het nieuw te bouwen gedeelte Raadhuis door Hulshoff-Lansdorp.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD No. 24. Plan Hofvijver door Duiker en Bijvoet. Als aanvulling op het plan Berlage, een voorstel tot bouw van een klein paviljoen aan de Vijverzijde van den nieuwen Verkeersweg, waar de hoek van de Vijver

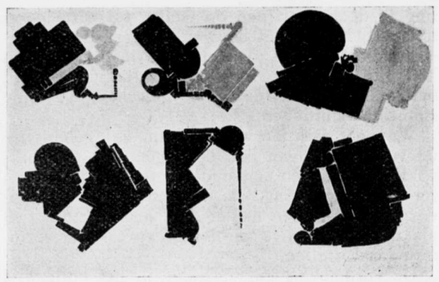

COMPOSITIE IN KLEUREN GUUS HARTMANN

in de plaats dringt, en Vijver en achtergrond leelijk tegen elkaar staan. Tevens wordt door dit voorstel beoogd een rustpunt voor het oog van af de Plaats, zonder het verkeer te schaden.

KLEI No. 11 en 12. Kerken van Kropholler door Ss. — Deze, ook buiten des schrijvers kringen gewaardeerde, uitingen van Nieuwe Beurs-gothiek worden gevoelvol bezongen en gesteld tegenover de lawaai- en schandaalarchitectuur der „Amsterdammers". Is het de bedoeling van den schrijver deze kerken alleen als reactie daarop te doen zien, dan is zulks onrechtvaardig.

GEILLUSTREERD GEMEENTEBLAD No. 10. De Nieuwe Meer — Over Vlaardingen — Dordrecht — Oud en nieuw groot 's Gravenhage.

FINSK KOMMUNALTIDSKRIFT Arg: VIII No. 1. Verslaggever vermag dit niet te lezen.

TIJDSCHRIFT DER NED. MIJ VOOR NIJVERHEID, JUNI 1923. Nóch dit.

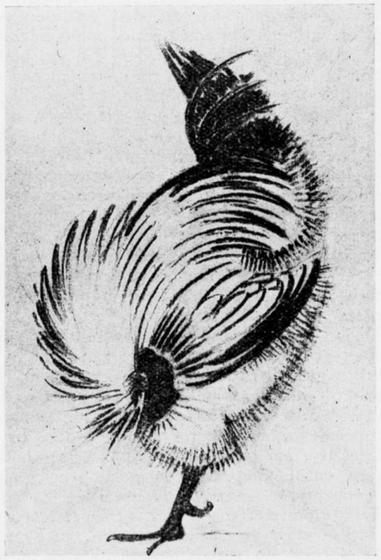

HAAN KRIJTTEEK.: KINNY TJEENK WILLINK

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 Nº 25 14 JULI 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Als buitenlid werden door het Bestuur aangenomen de heeren A. M. Rietman, Arnhem, en J. Dubois, Brussel.

Het ontwerp voor den omslag van No. 24 werd door ons opgedragen aan mej. Trudy Kuiper, leerlinge van de decoratieve afdeeling der school. Het werd zonder voorstudie's spontaan in hout gesneden. C. J. B.

Architectura No. 26 verschijnt 28 Juli 1923.

FOTOGRAFEEREN VAN ARCHITECTUUR.

't Verzoek der Redactie, 't zeer belangrijk te vinden van de moeilijkheden hiervan iets te vernemen, doet me verstaan hoezeer ze reeds opmerkte dat zulk fotografeeren zich vooral uitdrukt in 't overwinnen van moeilijkheden.

In 't algemeen is de fotografie met zijn schijn van „druk op de knop" vooral als zoodanig door den fotohandel geposeerd, „een pad vol angels"; en zoo een strevend fotograaf altijd bedacht zal zijn de grenzen te verleggen, drukt zich dat bij architectuurfotografie vooral technisch uit; hier moet hij iets te winnen, altijd als veel gewonnen achten.

Architect en fotograaf moeten elkaar opvoeden, m.a.w. leert de fotograaf door de architecten veel van het architectonisch zien zoo hij in zijne psyche daartoe disposities heeft; de architect leert de fotografisch bereikbare mogelijkheden verstaan. Allereerst komt het vraagstuk betreffende visioeneele of documenteele beeldgeving in 't gedrang waar de architect gewoonlijk beide factoren in een foto van zijn werk vereenigd wil zien. 't Is begrijpelijk, dat de architect veeleer scherpte en zakelijkheid in een foto op prijs stelt en zelfs als een fotografendeugd beschouwt, als een fotograaf wel altijd wenschelijk zou achten.

Om deze gedachte te verduidelijken moet ik vooropstellen dat er sprake zou zijn van een architectonisch werkend fotobeeld en deze eisch niet gesteld wordt of kan worden bij de gebruikelijke kleine foto's van bijv, geheele bouwwerken; foto's waar alles van het bouwwerk afleesbaar is of zijn moet. De fotograaf kan hier veelal de groote rammeling van het fotobeeld voorkomen door den toon of weergave der juiste kleurverhoudingen) waarop ik nog nader terug kom) wat beschaafd fotowerk ook onmiddellijk kenmerkt,

Bij fragmenten op eenigszins beduidender formaat is dikwijls verwaarloozing der gestelde eisch van onscherpte wel merkbaar door de negatie van het eigenlijk karakter. waarvoor het fragment gemaakt werd en zóó zijne bestemming mist, schoon de architect wel meestal denken zal dat het niet anders kan.

Daar, waar de architect een groot vlak door rythme van ramen, balcons sober componeert is het van veel belang dat de fotograaf inziet niet juist de stille werking te verstoren en geen beeld van grove doening verkrijgt, wat maar al te vaak het geval is.

Hoewel verbad ,houdende met de te volgen werkwijze, moet een fotobeeld hetwelk de fotograaf wil laten „werken", onscherp ingeleid worden; groot uitgevoerd zou de drukke detailleering van bouwsteen en voegen te opdringerig doen,

Wel zien we op woningbouwtentoonstellingen groote fotobeelden; doch die zijn gewoonlijk te slap en suf om in dien zin op den beschouwer in te werken; ze hebben ook niet de pretentie als zoodanig, gevens geenszins de fotografische mogelijkheden in den aangehaalden zin.

In onze woningbouwkunst zijn we er juist zeer aan toe en waar het moderne stadsbeeld op zijn best, door de ontwikkeling in groote bouwblokken, ons die stille werking van vorm en rythme

zullen geven, moet de fotograaf dit zoo vervolgen in zijn beeldwerking en niet ophouden, de architecten doen willen, zóó hun werk vertolkt te zien.

Ik weet zeer wel, dat factoren van direct doel en kosten een grooten rol spelen en weerhouden dat zulk werk ontstaat en geïnteresseerden onder 't oog komt wat aan de belangrijkheid niet afdoet en mij als fotograaf niet weerhouden mogen om de fotografie uit zijn gedeprimeerde staat op te heffen in bouwkunstbeelding, door hierop te wijzen.

Met het aanvoeren van deze moeilijkheden, die het contact van architect en fotograaf in den weg staan en als gevolg het werk naar buiten voor de architectuur grootdeels missen o.a. op bouwkunsttentoonstellingen) vrees ik te veel naast de onmiddellijke wensch der redactie te gaan en wil me verder tot het technische bepalen.

Bezwaren van ongunstig weder moeten we uitschakelen; daar is niet anders aan te doen, als komen wanneer het puik is; ofschoon dat veelal niet klopt met de wensch van den opdrachtgever, die zijn foto's begeert als hij ze noodig heeft.

De zonnestand ten opzichte van het bouwwerk is natuurlijk van groote beduiding en houdt verband met den juist te kiezen tijd van opnemen; vooral bij een gevel welke even verlevendigd is met weinig voorspringende baksteenen e.a. is het juiste moment van strijklicht van belang. Ook daar, waar de architect door eenvoudig gestelde opgave zijn ruimtelijke duiding in groote licht- en schaduwwerking uitdrukt is het belangrijk de goede schaal der slagschaduwen te kiezen om de intenties der ontwerpers te volgen.

Nu komen echter gevallen voor, dat te krachtige contrasten buiten de graduatie der fotoplaat vallen, waardoor een hard en onrustig, ook ondoorteekend beeld ontstaat.

Een kundig fotograaf helpt zich hier door overbelichting contra te ontwikkelen, waardoor wel is waar de graduatie niet verhoogd wordt, doch de verhoudingen van contrasten verlegd; de werking meer evenwichtiger blijft,

Onze huidige bouwwerken, ook die van grooten greep, kunnen meestal zon hebben; doch voor veel bouwwerken eener vorige generatie is met zon opnemen niet gewenscht; de werking van veel uitsteeksels eventueel nog verhoogd door markiezen en daarvan harde slagschaduwen wordt met zon zóó onrustig dat op de foto het bouwwerk uit elkaar valt. Hiervoor is een gedekte zon of Maartsch wit, door de wolken gereflecteerd licht, het juiste.

Wel eischt ook in dit opzicht alles afzonderlijke beoordeeling; 't komt toch voor, dat levendig gehouden groote bouwwerken, die nabij gezien ook te genieten geven, ook fragmentarisch druk met verschillend geplaatste ingevoegde steen, terra cotten en anderzins, wier werking even door een strijkzonnetje verhoogd een geheel levendige foto geven, waarvan de verhouding der detailleering toch rustig werkt door oordeelkundige compositie in het door den fotograaf te kiezen kader.

Men denke maar aan het scheepvaarthuis, waar ik menig zoogeaarde foto kon maken, die als eene vertelling doet.

Belangrijk is bij een overigens goed te fotografeeren bouwwerk. de toon en kleurverhoudingen.

Hier moet ik den lezer even doen herinneren; hoe armoedig een gewone fotoplaat is in 't weergeven van kleur, namelijk slechts ultra- en violet, en blauw, de overige spectrumkleuren werken practisch op broomzilvergelatine niet in.

Geheel anders wordt het, wanneer een zoogenaamde, ortho- of isochromatische plaat wordt genomen; doch ook dan uitsluitend met gebruik van gepast geel filter, hetwelk een groot deel van violet en blauw absorbeerend, daardoor de andere spectraalkleuren gelegenheid geeft in te werken, behoudens een bepaalde band in 't roode spectrumgedeelte.

Wat wij dus vrijwel gewend zijn te zien in foto's op gewone (niet ortho-)platen is alleen gereflecteerd licht wat maakt dat bijv. boomkruinen niet altijd geheel zwart worden, ofschoon het groen gedecideerd weg blijft.

Bij vlak aangestreken kleuren zien we dat echter wel heel duidelijk; bijv. zien we oranje geverfde deuren waarbij groen-rood of zwart toegepast is, als nagenoeg êên donkere tint weergegeven, het oranje dus niet als lichtend gescheiden van de andere kleuren. Bij in sterke kleur gehouden bouwwerk zijn orthochromatische (d.w.z. kleurgevoelige) platen dan ook volstrekt noodig; doch oppervlakkig zou men zeggen dat het wel altijd juist moet zijn de goede kleurverhoudingen te verkrijgen. Denken we maar aan toegepast grijsviolette steen als basis tegenover roodgrijze of geele baksteen, 't effect zou omgekeerd worden in tintenschaal en onuitstaanbaar.

Maar als we dan ook bedenken dat roode pannen van meestal schuinliggende daken ook in de juiste waarde komen en in den zomerzon vroolijk tegen een strakken blauwen hemel uitstaan, dan komt het blauw eveneens in zijne juiste toonwaarde, Tot zoover is dat fotografisch heel goed, doch 't effect op de afdruk is, dat het rood en blauw in zoo'n geval vechten om den toon, te gelijkwaardig worden, op de prent 't aspect geven dat het dak wat erg los aan het bouwwerk zit.

De architect kan dat bezwaarlijk hebben, wil meestal een gesloten bouwwerk weergegeven zien en wenscht geen schilderachtigheid. In een enkel geval kan de fotograaf een contrastfilter toepassen, doch veelal moet hij toch een gewone niet orthoplaat gebruiken; zijn goede fotohart offeren, en altijd maar weer oordeelen omdat elke lichtsituatie hier weer verschil in brengt.

Zoo is het ook met het bepalen der toon en de

contrasten. Ik haalde reeds aan: goed beschaafd fotowerk herkent men hieraan steeds en duidt op bewust bewaken.

Hoe grof en bruut doet zoo menige foto van bijv. zeer overwogen gecomponeerd bouwwerk; wanneer een fotograaf met gebrekkig toongevoel gaat huishouden. Wat bij een architect de schaal resp. de onderlinge verhoudingen zijn, is bij een fotograaf de toon; juist zeer stilgehouden bouwwerken stellen hieraan de grootste eischen.

Ons moderne woningbouwwerk van forsche gesloten doch stille werking of om een meer concreet voorbeeld van andere orde te noemen. een villa van Rutgers (Viottastraat) kunnen fotografisch slechts door den gehouden toon stil werken of omgekeerd een grof en onrustig aspect geven. (Bij interieurs is dat nog veel bezwaarlijker, doch laat is na hier nu te behandelen om niet te uitvoerig te worden).

Van veel gewicht is, het te kiezen brandpunt der objectieven of als gevolg welke perspectivische werking wij verkrijgen.

Voor zoover gekozen kan worden, want zoovele bouwwerken in straten laten hieromtrent weinig keuze; als „alles er op" moet en de afstand te kort, dan moet de fotograaf wel tegan beter begrip in, een zoog. weitwinkelobjectief nemen m.a.w. een zeer kort brandpunt met als gevolg te sterke perspectief.

Doch laat de ruimte resp. afstand het toe, dan is het zeker voor architecten van 't meeste belang dat hij dit onmiddellijk nalaat; tenzij zoogewenschte gevallen. Zelf neem ik meestal 3 à 4 objectieven mede, waarbij de symmetrische anastigmaten nog weer in halve objectieven gebruikt kunnen worden en daardoor dan beschik over plm. 6 diverse brandpunten.

Wat dit beduidt, wil ik met een voorbeeld aanhalen hoe bijv. een hellend pannen dak met te kort brandpunt opgenomen, kort wegschiet ten opzichte der staande gevels en geheel uit de schaal komt. Een grooter of juister gekozen brandpunt geeft dan ook de goede maat. Er zijn natuurlijk zooveel moeilijkheden, die elk geval op zich zelf geven kunnen nog wel aan te voeren, bijv. hoe ik onlangs bij een monument van Mendes da Costa een kantig beeldwerk fotografisch moest behoeden in de lichtteekening weg te loopen, waar de lucht en zonbelichte blauwgrijze steen weinig scheiding gaven, gewaagde overbelichtingen moest maken; doch de hoofdzaken heb ik aangeroerd.

't Architectonisch zien en altijd weer leeren zien is voor een architectuur-fotograaf de dagelijksche muziek; behoudens zijn goede beelden wint hij er ook op andere wijze bij; de vreugde, die alles wat we hebben moeten verwerven ons geven kan en wij ook vrijwel uitsluitend waardeeren.

BERN. F. EILERS,

6 Juli 1923.

Besluit inzake het werken van gemeentepersoneel in vrijen tijd.

EXTRACT UIT HET BOEK DER BESLUITEN VAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN AMSTERDAM.

Vrijdag 15 Juni 1923.

Op voorstel van den Wethouder van Arbeidszaken wordt door de vergadering het volgende besluit genomen:

Burgemeester en Wethouders van Amsterdam,

Overwegende, dat den Gemeenteraad en hun College herhaaldelijk klachten bereiken over het feit, dat ambtenaren en werklieden in dienst der Gemeente, zoodanigen arbeid ten behoeve van anderen dan de Gemeente verrichten in hun vak en er buiten, in en buiten hun gemeentelijken diensttijd, dat zij particulieren concurrentie er door aandoen en voor werkloozen en anderen buiten den gemeentedienst de gelegenheid voor het verwerven van inkomsten verminderen:

Overwegende, dat bij het streven naar verkorting van arbeidstijd, terecht steeds is op den voorgrond gesteld, dat den ambtenaren en werklieden in dienst der Gemeente, tijd ter beschikking dient te worden gegeven, om door te brengen in het gezin en om te benutten voor geestelijke ontwikkeling en ontspanning, en dat steeds er op aangedrongen is, met het oog hierop een loon te waarborgen, in den gewonen arbeidstijd verdiend, waarmede aan de behoeften van het gezin kan worden voldaan:

Overwegende, dat in de „Bijzondere Voorschriften" van onderscheidene diensttakken der Gemeente aan den Directeur van den diensttak de bevoegdheid is gegeven, om, indien hij termen er toe aanwezig acht, het verrichten van werkzaamheden voor particulieren buiten diensttijd te verbieden aan de werklieden, die bij zijn diensttak werkzaam zijn:

Overwegende, dat er, in het bijzonder bij de heerschende werkloosheid, thans termen bestaan, om aan ontvangen klachten, zooveel als mogelijk is, tegemoet te komen.

Gehoord den Directeur van het Gemeentelijk Arbeidsbureau, het „Instituut van Directeuren van diensten en bedrijven der Gemeente Amsterdam", en de beide Centrale Commissiën voor georganiseerd overleg in ambtenaars en werkliedenzaken:

Besluiten:

1e. de Directeuren van diensttakken, die tot nu toe van de bovenbedoelde bevoegdheid der „Bijzondere Voorschriften" geen gebruik hebben gemaakt, uit te noodigen, dit alsnog te doen met betrekking tot arbeid als bedoeld in de eerste der hierbovenstaande overwegingen, en den overigen te verzoeken op gelijke wijze te handelen;

2e. de ambtenaren in dienst der Gemeente ern-

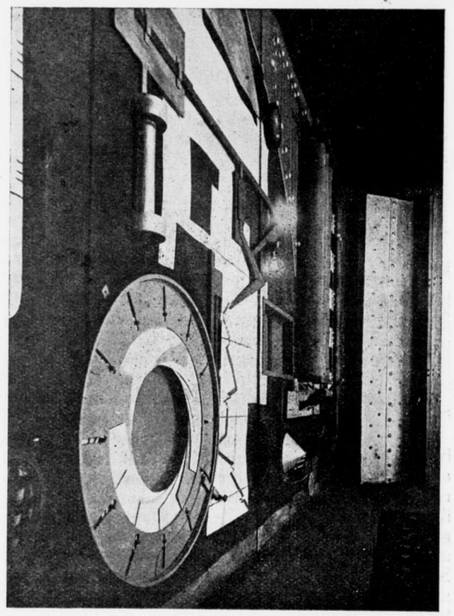

ROBOTUR KIESSLER-WIEN

stig aan te sporen. zich te onthouden van het verrichten van arbeid, als bedoeld in de eerste der hierbovenstaande overwegingen, en hun te gelasten in het bijzonder zulken arbeid zonder uitdrukkelijke toestemming van Burgemeester en Wethouders, na te laten, zoo deze in verband staat met den diensttak van de Gemeente waarbij zij werkzaam zijn; zullende zij in dit laatste geval zich aan strafmaatregelen blootstellen.

Afschrift van dit besluit zal worden gegeven aan de afdeeling Algemeene Secretarie (10 stuks) en voorts aan alle overige afdeelingen der Gemeente Secretarie, alsmede aan de hulpsecretarieën, den Gemeenteontvanger het bureau „Kunstzaken" het Pensioenbureau en het Bureau „Personeel".

Bovenstaand extract zal niet nalaten particulieren architecten een hoogen dunk te geven van het geheele Boek der Besluiten van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam. Naar dit redelijk en zedelijk besluit werd reeds langen tijd verlangend uitgezien. En indien het krachtig wordt gehandhaafd. is er een grond weggenomen voor de ergernis van particuliere architecten, die in de meening verkeerden dat hun door gemeenteambtenaren hinderlijke concurentie werd aangedaan.

W. U. R.

Der Maler Kiessler-Wien hat für das Schauspiel „W. U. R." des tschechischen Schriftstellers Capek die Dekorationen (Theater am Kurfürstendamm, Berlin) entworfen. Das künstlerisch nicht bedeutende Stück bot doch für die Bühnenausrüstung recht interessante Möglichkeiten.... leider hat eine zu sehr am Konventionellen haftende Regie dem Maler nicht die Freiheit gegeben, diese Möglichkeiten voll auszunützen. Nur der Aufbau zum ersten Akt war originell und interessant. Er führt in das Chef-Büro der W. U R.-Fabriek, die eine Amerikanische Fabrik künstlicher Menschen, menschlicher Arbeitsmaschinen, der sogenannten „Robotor" ist. Es kam dem maler darauf an, einen mit dem höchsten Aufwand raffinierster technischer Kniffe arbeitendes Ingenieur-Büro hinzustellen, einen Gipfel der Amerikanismus, einem Raum, in dem ununterbrochen selbststätige Registrierungen geschehen bunte Signale automatisch aufleuchten, Stimmen, Anrufe direkt aus der Ferne der Betriebe elektrisch laut werden, der leitende Ingenieur ständig in unmittelbarster Verbindung mit allen Abteilungen des Werkes ist. Künstlerisch ergab sich so eine Möglichkeit, die Starrheit der Dekoration aufzuheben, Bewegung in den Bühnenapparat zu bringen und eine funktionelle Beziehung zwischen agierenden Personen und Szenarium herzustellen.... schade nur, dasz hierfür gerade der arg literarisch-feuilletonistische Text Capeks wenig Förderung bot. Unsere Abbildung zeigt die Rückwand des Raumes: Leitungen, Spannungen, Spulen, Drähte, Rohre, Klappen, Lampen, Kurven, Meszapparate, Uebertragungen, Isillierknöpfe usw. usw. Signale leuchten rot, blau, grün auf. Fahrstühle gehen lautlos auf und nieder. Klingeln. Durch eine grosze Linse, gewöhnlich durch eine Irisblende geschlossen, kann der Chef von sienem Schreibtische aus jederzeit in den Betrieb hineinsehen. Ein rollender Film gab, sobald die Linse sich öffnete, dem Publikum die illusion, tatsächlich in einen riesenhaften. Betrieb zu blicken. Sehr witzig eine durch Klappen verschliesbare Miniatur-Bühne in der Rückwand, die dem Chef die Möglickeit gibt, jede sich in der Fabrik anmeldende fremde Person, die vom Diener in das Wartezimmer geführt wird, durch eine raffinierte Spiegelung zu sehen und zu beobachten. Der Künstler hat die Absicht, den hier betretenen Weg weiter zu verfolgen. Er plant ein Theater mechanisch sich abspielender Grotesken, für das Autoren wie Mynona, Kurt Schwitters, Raoul Hausmann das Repertoire schaften sollen.

MAX KRAUSE.

Der Bildhauer Max Krause ist selbst in Deutschland wenig bekannt. In Alfred Kuhns Geschichte der neueren Plastik, die jede Modegrösze getreulich verzeichnet, ist sein Name überhaupt nicht erwähnt. Dieser Künstler von vorbildlicher innerer Reinheit und strenger Selbstlosigkeit, dem kein Gedanke ferner lag als der zu arrivierten, genannt zu werden, in der allgemeinen Gunst zu sein, trat ohne Bitterkeit und Neid in der Schätzung der öffentlichen Meinung gegen die geschickten Macher und die Reklame-Künstler zurück. 1920 berief ihn Walter Gropius zum Leiter der Steinmetzen-Klasse an das Staatliche Bauhaus in Weimar. Niemand war in der Tat für diesen Posten berufener als Max Krause.... und es war ein tief-schmerzlicher Verlust, dass er unmittelbar vor der Uebersiedlung nach Weimar und dem Antritt seines Lehramtes, auf das er sich im Gefühl höchster Verantwortlichkeit vorbereitet hatte, ganz plötzlich starb.

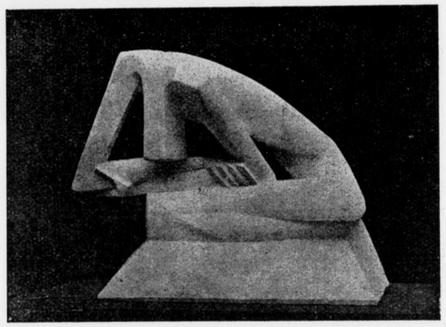

BEELDHOUWWERK MAX KRAUSE

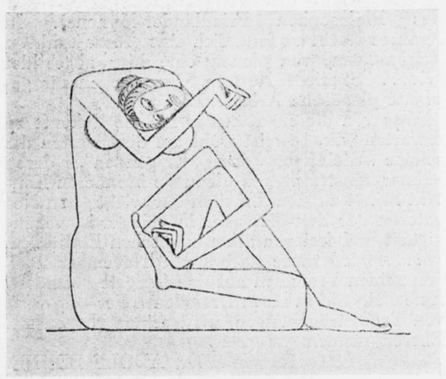

SCHETS BEELDHOUWWERK MAX KRAUSE

Max Krause war vom Handwerk aus zur Kunst gekommen. Er war Steinmetz, hatte als Steinmetz für das Atelier manches Bildhauers gearbeitet, war in New-York, war einige Zeit in Brüssel für Minne tätig. Er beherrschte die Arbeit des Steinmetzen in seltener Volkommenheit, und es war für ihn aus der genauen Kenntnis des üblichen Betriebes heraus eine Forderung künstlerscher Gewissenhaftigkeit geworden, dasz die zur gewohnheit gewordene Trennung in die künstlerische Tätigkeit des Modellierens in Ton einerseits und in die handwerksmäszige, ja mechanische Ausfürung des Modells im Stein durch eine zweite Hand andererseits verwerflich sei, dasz vielmehr beide Prozesse, das Finden der Form und das Gestalten im Material, zusammengehören. Er erkannte, dasz man wohl dem Stein jede beliebige Form, auch die in einem völlig anders gearteten Material entwickelte, aufoktroyieren könne, dasz aber das Resultat stets zwitterhaft und künstlich, statt künstlerisch sein würde.

Erst verhältnismäszig spät, in den vierziger Jahren seines Lebens, kam Max Krause zum eigenen Künstlerischen Schaffen. Sein Oeuvre blieb an Umfang gering. Es umfaszt nicht mehr als einige winzig kleine, in Gips gegossene Figuren: „Geburt", „Hunger", „Erhebung", die bei ihrem ersten Erscheinen in den Kunstausstellungen von einem empfindungslosen Publikum mehrfach zerstürt wurden, und zwei grözere Steinplastiken, von denen die eine, frühere, hier abgebildet sei. Den Uebergang zu diesen Arbeiten fand er durch eine gröszere Reihe von dekorativen Bauplastiken, die er für den Charlottenburger Stadtbaurat Sehling ausführte. Am Anfang stehen die Kapitelle in der Sparkassenhalle des Rathhauses. Die sehr schwächliche, zu einer bunten Ueberladenheit neigende Architektur der Halle liesz eine streng tektonische Haltung für den plastischen Schmuck kaum zu, und das Material war ein sehr malerisch wirkender, unregelmäszig gelöcherter Tuffstein. Krause entschlosz sich also zu einer völlig freien, spielenden Improvisation, holte die 4 Eckköpfe jedes Kapitells ohne vorgergebende Festlegung unmittelbar aus dem Tuff heraus, dessen überraschend aufspringende Löcher den Meiszel oft vor ganz neue Situationen stellten. So brachte bei den Arbeit an dem hier abgebildeten Kopfe erst die plötzlich hervorgähnende Höhlung im Stein den Gedanken, sie zu dem aufgerisseen Munde eines lachenden Grotesk-Kopfes zu machen. Es ist klar zu sehen, dasz hier die Eigenschaften des Steines zu einer Improvisation gerade zu zwangen.... Später sind die Arbeiten für eine Gedächtnishalle der Gefallenen im Rathause, und zuletzt hat Krause in einem architektonisch einfacher gehaltenen Anbau der Sparkassenhalle eine Reine von streng geformten Masken in Stuck-Antragarbeit, sehr hoch über dem Boden, ausgeführt. In der Gemeindeschüle Kamminerstrasze eindlich fand er die Aufgabe, in die aufgemauerten Kapitelle einer Vorhalle Ornamente und dekorative Köpfe in Backstein auszuhauen. (Hier schuf er u.a. ein ausgezeichnetes Porträt

des Philosophen Friedländer-Mynona). In Krauses Nachlasz fand sich eine grosze Zahl von Zeichnungen, von denen eine hier abgebildet sei.... Studien, Notizen, Vorarbeiten für geplante plastische Arbeiten.

Was von diesem Künstler für die Zukunft zu erwarten war, beweist wohl am deutlichsten die schöne Steinfigur des „Klagenden", deren kühner konstruktiver Aufbau sie in inneren Kontakt bringt zu den Arbeiten der wichtigsten Novatoren der Zeit-dies aber in völliger Unabhängigkeit und frei von allen modischen Einflüssen.

....Max Krause starb am 15 November 1920, von seinen Freunden auf das innigste betrauert. Eine Zeit, die in ihren Ursteilen freier sein wird von Tagesströmmungen, wird seinen Namen mit Eheren nennen.

Dr. ADOLF BEHNE.

CHICAGO TRIBUNE.

Zooals bekend is vertoeft Eliël Saarinen reeds geruimen tijd in Amerika.

Dezer dagen vernamen wij uit Kopenhagen het heugelijke nieuws, dat dit is in verband met den bouw van het gebouw voor de Chicago Tribune. Niet het met den eersten prijs bekroonde ontwerp, in Gothischen stijl, maar het met den tweeden prijs bekroonde ontwerp van Saarinen zal vermoedelijk uitgevoerd worden.

CORRESPONDENTIE.

Komkommeradeel, 3 Juni 1923.

Geachte Redactie.

Wij zijn in Amsterdam geweest, de secretaris en ik. Wij hadden een uitnoodiging voor de opening van de tentoonstelling van de Vereeniging „Kunst aan het Volk." In het Stedelijk Museum waren de huisjes van onze vereeniging ook tentoongesteld. Keurig hoor. Plannetjes tegen den muur, daar onder op een tafel de photo's en een hoop mooie spullen er om heen, net als om al die andere plannen en geveltjes, honderden waren er zoo. Tip top was het.

Het is dan ook niet om iets te zeggen mijnheer de Redacteur, maar zoo'n vereeniging „Kunst aan het Volk" moest toch een beetje voorzichtiger zijn.

Als wijlui heelemaal naar Amsterdam komen, dan denken wij zoo: „en nou zien wij „Kunst" en nemen straks wat mee naar huis; je steekt dan nog eens wat op in de hoofdstad, want zoo'n reis maak je niet elken dag". Zoodat ik maar zeggen wil, dat er een mijnheer liep, die vertelde, dat er van hem het meeste werk was en dat ie in twee jaar nog wel drie dubbel zoo veel zou kunnen maken. Dan zeg ik van mijn kant, hoe kan nou zoo iets wat met kunst te maken hebben.

Bij ons krijgen wij wel zoo af en toe iemand, die colporteert in politiek en bouwkunst en die zich dan architect noemt, iemand die overal gebouwd heeft, ook waar hij niet bouwde. Voor ons is dat zoo erg niet, wij snappen dat wel, wij hebben nog al eens gebouwd en weten de handelsreizigers er wel uit te halen. Maar mijnheer de redacteur, wij vinden dan toch ook, dat de naam Commies-Voyageur mooi genoeg is in zoon geval, verder mag het toch werkelijk niet gaan. En zoo'n vereeniging met het woord „Kunst" in zijn naam heeft toch die naam op te houden ook; men moet zulke menschen toch geen schijn van kans geven, zich eens, al is het maar zoo in het voorbij gaan, en wanneer de markt dit wenschelijk maakt, als kunstenaar den volke te vertoonen.

Het zou jammer zijn wanneer een vereeniging met zoo'n goed doel dit doel miste. Nu ken ik de menschen van dat Bestuur niet en zou het daarom zeer op prijs stellen wanneer U Uw lezer het genoegen zou willen doen, hun te zeggen wat voor indruk dat op ons buitenstaanders maakt. Ze te zeggen dat het mis is, zooals ze nou doen, heelemaal mis. (Aan welk verzoek wij bij dezen gaarne voldoen. Red.)

Uw lezer
Tjibbe M.

Wegens plaatsgebrek eerst thans opgenomen.

ADVIESCOMMISSIE VOOR BOUWONTWERPEN EN UITBREIDINGSPLANNEN IN NOORD-HOLLAND.

UITTREKSEL UIT HET VERSLAG OVER HET JAAR 1922.

De Adviescommissie onderging in het verslagjaar geen verandering en zette haar arbeid op de zelfde wijze voort.

Hoewel het aantal gemeenten, welke eene welstandsbepaling in haar verordening opnamen, voor zoover de Commissie bekend werd, geen uitbreiding onderging, kan aan het eind van het jaar toch weder worden geconstateerd, dat de Commissie in vele gevallen gelegenheid heeft gehad werkzaam te kunnen zijn om invloed uit te oefenen op het uiterlijk van ontworpen bouwwerken.

Bij de Commissie werden in het jaar 1922 in totaal 198 plannen met betrekking tot 748 woningen en andere gebouwen ingezonden.

ONTVANGEN BOEKEN.

HUS OG HJEM I HOLLAND. — Chr. Gierlöff. Een beminnelijk mensch, die Gierlöff. Hij valt niet met de deur in huis, maar neemt als aanloop voor zijn beschrijving van wat hij in Holland aan woningbouw zag, de wondere zingende torens, om daar vandaan, via onze statige lanen, onze legendarische zindelijkheid en de millioenen ton-hoepels, die wij aan Noorwegen leveren, te belanden bij de Hollandsche architectuur. Put daaruit, en uit nog een hoop andere dingen de overtuiging dat wij *doen* terwijl er in Noorwegen *gepraat* wordt; ziet in Wibaut de Hollandsche Cadbury, die met de vaderlijke vermaning „denk toch vooral aan de kindertjes," Holland's beste kunstenaars aan het werk zet, om woningen te bouwen.

Het heele verschil tusschen Noorwegen en Holland is volgens schrijver besloten in een enkele lettergreep - Holland handelt Noorwegen *be*-handelt.

In een dikke veertig bladzijden vindt hy bovendien nog gelegenheid zijn bewondering te motiveeren voor de Hollandsche Gemeente- en woningwetten.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

THE TOWN PLANNING REVIEW May 1923. P. Abercrombie geeft een beschrijving van Wren's Plan voor Londen na den brand van 1666 waaruit blijkt dat het een dubbeltje op zijn kant was of dit ontwerp zou uitgevoerd geworden zijn. Karel II was er onmiddellijk voor gewonnen en verbood wederopbouw volgens het plan van vóór den brand. Drie dagen later volgde er echter een decreet van precies omgekeerde strekking, zoodat . . . "To say all in a few words, an absolute defect in Judgement and taste, which prevailled in the reign of Kg: Charles II was the sole cause that the lagest and most opulent city in Europe is now, destitute of all regular Beauty". In „Imagination in Townplanning" spreekt S. D. Adshed o.a. over: „Nobody's faults" in stedebouw, Industrial development and its relation to Townplanning. The evolution of the modern city. Dawson. Cities and Country seats. Lancastire. English villages and small towns. C. Remsey.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 26 — 28 JULI 1923

GUILLAUME FRÉDÉRIC LA CROIX. †

Aan het herleven van een groote architectuur gelooven wij niet meer, en meenen dat veelzijdig-sterke architecten niet meer kunnen bestaan.

De grillig-omlijnde opdrachten laten zich zelden vullen met passenden kleur uit de bonte verscheidenheid van speciale begaafdheid, en nimmer meer zóó, dat de complete architectuur van een tijdperk zich voordoet met de harmonisch-zekere pracht van een Romaansch venster. Zeer veel van de tallooze schakeeringen van het architectenvermogen blijven ongezien en zonder werking, en weinig architecten beleven de noodige gelegenheid om hun speciale gaven eenige duurzaamheid te verleenen.

La Croix beleefde ze zeker niet, zijn beste kunnen vinden wij vooral in zijn teekeningen. die licht-vergankelijke papiervellen met zijn eigen fijne scherpe lijnen en warme kleuren, gewekt door zijn prachtige gevoelige hand. Hij was zonder twijfel een kunstenaar wien zijn werk beroerde als een liefdesgeval, wien het een diepe gemoedsaangelegenheid was, voor alles. Een raszechte kunstzinnige, die aan betoogen over en om werken van beeldende kunst nooit toeliet zijn proefvermogen te overheerschen.

Maar enkele jaren werkte hij zelfstandig; hij bleef te lang op bouwbureaux, oorzaak en gevolg van zijn onvast vertrouwen in eigen vermogen, dat bij hem afnam van ontwerp tot uitvoering. Hij had toch de kracht, in zijn werken, die veelal een aristocratische gereserveerdheid toonden veel van zichzelf te onderdrukken. Doch daardoor gaven zijn werken misschien niet, wat zijn vrienden juist in zijn karakteristieke persoonlijkheid, als iets zéér eigens, als iets zeldzaams waardeerden, dát eigene, dat reeds in zijn langdurige ziekte zoo sterk gemist werd, en bij zijn dood nu voor goed verloren is.

Maar toch, zou voor betere oogen dan de onze, ook niet onder zijne, als mozaïken behandelde werken, Lairessestraat, Amsterdam-Zuid, winkel van Fetter, niet leven, wat wij wel zagen onder de kleurige woelige oppervlakte van zijn natuur, onder zijn reiken naar de levensvreugde; zijn diepe rechtschapenheid en liefde voor ongelukkigen? Hij was moeilijk te begrijpen, in de verweven tweeslachtigheid van volkskinderlijke luidruchtigheid en gedistingeerde teruggetrokkenheid. Midden in een rumoerig gesprek, ging hij zonder overgang, in een mediteerend zwijgen, na een middag van uitgelaten vreugde in een vrienden-samenzijn, vond men hem 's avonds verzonken in lectuur als Augustinus' Belijdenissen of verzen van Henriëtte Holst. Eenige regels der dichteres, die hij zag als een onuitputtelijke wel van liefde, stroomend naar de geheele menschheid, mogen hem als grafschrift dienen;

O Dood, o Trooster, gij vereent altijd....
't uiteengescheurde brengt gij weer te saam,
door U zijn al onze smarten kortstondig
en al ons hunkeren vergaat door U.

UITBREIDINGEN OM AMSTERDAM.

Het is der Redactie een groot genoegen, in dit blad, de belangrijke stedenbouwkundige studie van haar medelid, den heer Boterenbrood te mogen publiceeren. Wij weten het allen, de uitbreidingen van Amsterdam geschieden wel 'n weinig op de wijze van een eenigszins slonsige huisvrouw, die de broekjes en jurkjes van haar kinderen verbetert en verruimt met toevallig in haar naaimand aanwezige lapjes. Wij weten het allen en bezien het met opgetrokken neuzen, doch de heer Boterenbrood is een der weinigen, die de omvangrijke arbeid er voor over heeft gehad om de vóórstudiën en het plan te maken, waarop nu, en dat is ongeveer het allermeeste wat hij er van voorziet, overheidsambtenaren en particuliere stedenbouwkundigen hunne aanmerkingen kunnen loslaten.

Wij vermelden zeer gaarne, dat de Redactie van het Bouwkundig Weekblad onmiddellijk bereid werd gevonden tezamen met Architectura de publicatie mogelijk te maken en verheugen ons hartelijk in deze collegiale en hoopvolle samenwerking.

Onder bovenstaanden titel hield de heer Bos, Directeur P. W. van Amsterdam, in Februari van dit jaar een lezing voor de leden van het Genootschap. De meeste toehoorders zullen een aangename herinnering aan dezen avond behouden hebben. Eerst werd het prachtige, goed opgezette begin van de stad in de eerste eeuwen behandeld, daarna het gesukkel van lateren tijd, de in den stedenbouw zoo beruchte „niemands fouten", aan kritiek onderworpen; de uitleg van de Jordaan in de achttiende eeuw, en de niet gelukkig geplaatste stations van de negentiende eeuw, werden gehekeld. Ten zeerste waren de toehoorders er dan ook op gespitst te vernemen, hoe met die opgedane ervaring van eeuwen gewoekerd zou worden voor de „uitbreidingen om Amsterdam", in de naaste toekomst.

Eenigszins teleurstellend was het dan ook, dat daar zoo weinig over medegedeeld werd, alleen de havenwerken werden min of meer uitvoerig behandeld. Toen ik in een schrijven den heer Bos nogmaals namens het Genootschap dank zei, meende ik daarin dan ook op te mogen merken, dat zijn voordracht tot interessante polemieken in „Architectura" aanleiding zou geven, want, hoe weinig er ook over toekomstige uitbreidingen van de stad gezegd werd, aan de wijze waarop het ringkanaal Noord en de spoorwegbrug dwars door het IJ geprojecteerd waren, zie architectura No. 11, zat principieel zooveel verwerpelijks, dat er m.i. alle aanleiding bestond voor polemieken. Dat die tóch niet kwamen, wekte te meer verwondering, daar het laatste gedeelte van de lezing van den heer Bos min of meer stond in het teeken van: den laatsten tijd is er, vooral aan het IJ, zooveel verknoeid, dat er toch niets meer te redden is; met als toekomstprogram: waarom zullen wij ons zorgen maken, laten wij hopen, dat zij, die na ons komen, zich er zoo goed mogelijk doorheen zullen weten te slaan.

Ik meen het in dezen oneens te moeten zijn met den heer Bos. Een tiende van de inwoners van Nederland woont in Amsterdam, het gaat dus zeker niet aan hier het „laissez faire, laissez passer" toe te passen, te meer niet, daar in andere landen nog wel een veel sterker samentrekking van de bevolking in de hoofdsteden heeft plaats gehad, en dus een groote concentratie in Amsterdam in elk geval niet tot de onmogelijkheden behoort. De heer Bos negeert met zijn opvattingen blijkbaar de mogelijkheden van een moderne stad en zou het een zeer gelukkigen toestand achten, wanneer met een ringkanaal-Noord een toestand geschapen zou worden, die een middeleeuwsche stad zou kunnen benaderen. Op elegante wijze werden oorzaak en gevolg tegenover èlkaar geplaatst, door vast te stellen, dat een ringkanaal toch een verdediging in economischen zin kan zijn, waardoor zoo'n kanaal dezelfde waarde voor de stad krijgt als de vestingwallen van vroeger, die beschermden tegen vijandelijke invallen en plunderende benden. Het dubbele voordeel zou dan verkregen worden, dat het zóó tot een middeleeuwsch geval omgewerkt stadsdeel, rustig af te maken zou zijn binnen de stadswallen (lees ringkanaal) zonder dat men zich veel zorgen behoefde te maken over wat er na een jaar of vijftig buiten die vesting gemaakt zou moeten worden.

Ongetwijfeld een uitgangspunt, dat verleidelijk is door zijn eenvoud. Als het maar waar was, en als de analogie hier maar niet erg mank ging en als een moderne stad, die over eenige tientallen jaren een millioen inwoners zal hebben, maar net zoo behandeld zou kunnen worden als een middeleeuwsche stad. die er nooit meer dan 300,000 had. (Parijs in 1500 pl.m. 250.000 inw.).

Intusschen is het volkomen begrijpelijk, dat, waar er in het geheel geen systeem is, er zoo af en toe eens naar de boekenplank gegrepen wordt. Geen enkele andere verklaring is er tenminste voor te bedenken, waarom het doode middeleeuwsch idee hier zoo uitgeput wordt. Het is toch niets anders dan het zoeken naar een steun in iets, wat dan ook, omdat de steun der overtuiging ontbreekt, een overtuiging, die alleen juist kan zijn met een vast plan als basis. Dit vaste plan ontbreekt hier, heeft eigenlijk al jaren lang ontbroken, wat zich duchtig gewroken heeft en zich nog duchtiger wreken zal; want Amsterdam is bezig van stad tot grootstad uit te groeien tot wereldstad als men wil, en juist in zoo'n tijd is dan wel het ergste wat een stad kan overkomen, het ontbreken van een vast en wel doordacht uitbreidingsplan.

Ongetwijfeld is het merkwaardig, dat, juist nu het zoo dringend noodig is, hier zoo'n plan ontbreekt en dit te meer, daar de woningwet voor gemeenten, grooter dan 10.000 inwoners, zoo'n plan voorschrijft. Gedeeltelijk is er zeer belangrijk werk gedaan met de uitbreiding Zuid; half werk echter, dat zich daardoor al net zoo goed wreekt.

De z.g.n. uitbreiding West kan hier veilig onbesproken blijven, daar ze algemeen als slecht beschouwd wordt en dan ook al spoedig zoo weinig doordacht bleek te zijn, dat ze, reeds gedeeltelijk uitgevoerd, en dus te laat, grootendeels omgewerkt moest worden.

Nu is er al veel gezegd en geschreven over de zorgeloosheid waarmee in Amsterdam met zooiets van zoo'n ontzettend groote waarde als een stadsplan wordt omgesprongen en de gevolgen van dien; wij zouden dit dus als bekend kunnen veronderstellen. Daar echter het hierbij ingevouwen project wél van bepaalde, voorop gestelde opvattingen uitgaat, is met een greep hier en daar een kleine chronologie van het systeem van de vaderlooze „niemandsfouten" hier zeker niet misplaatst.

Het is opmerkelijk, dat, hoe dwaas het ook klinken mag, de uitbreiding van Amsterdam, tot een paar jaar geleden, behandeld werd als die van een middeleeuwsche vestingstad. Nu zou dit misschien bij gebrek aan een meer voldoend systeem niet zoo heel erg zijn, als het maar eenigszins doelbewust geschied was, met een ontwerp, dat er rekening mee hield, dat een organische aansluiting met wat er buiten de vesting ligt, doch er in de toekomst binnen zal komen te liggen, mogelijk moet blijven.

Dat is hier echter niet gebeurd.

Om de gedachten te bepalen, beschouwen wij voor het oogenblik alleen het Westelijk stadsdeel.

De Kostverlorenkade werd een twintigtal jaren geleden blijkbaar beschouwd als de grens van alle mogelijkheden (de feodale vestinggracht).

Dat hier, met de gebreken, ook niet de deugden van een vestingplan overgenomen werden, blijkt uit de afwezigheid van uitvalwegen met daarop aansluitende hoofdstraten.

De bebouwing van het Helmers- en van Lennepkwartier is zoo massief, dat er eigenlijk geen doorkomen aan is. De van Lennepstraat, die voor de hartader van deze buurt zou kunnen doorgaan, is reeds thans een zeer drukke straat en daardoor, met het tegenwoordige profiel, nu al reeds van onvoldoende afmetingen. Wat er straks als doorgaande verkeersstraat van terecht moet komen, laat zich slechts gissen.

De hoofdrichting van de straten in deze buurt is geheel willekeurig en houdt alleen rekening met.... de richting van de voormalige kavelslooten.

Het is opmerkelijk, dat daarmee tot systeem is verheven, wat al jaren lang door hygniënisten verworpen werd, de, voor ons klimaat, ongewenschte Oost-Westrichting van woonstraten.

Nu is het niet onvermakelijk op te merken, dat hier zeer consequent een fout werd gerepeteerd, die een paar eeuwen geleden in de Jordaan ook al gemaakt werd. Op de plannenmakers van de Jordaan rust n.l. de blaam, dat ze uit gemakzucht hun verkavelingen baseerden op bestaande perceels-indeelingen, zonder verder met iets anders rekening te houden. Dit is natuurlijk al eeuwen bekend en steeds gelaakt, met als resultaat.... de averechtsche leering daaruit getrokken, zie boven.

In het gewone leven noem je zooiets nogal stom. Daar echter niet bekend is welke teekenaar daarvoor aansprakelijk gesteld zou kunnen worden. gaat het natuurlijk niet aan, den arme hier met zoo'n opmerking onaangenaam te zijn,

De nieuwe, gedeeltelijk uitgevoerde, uitbreiding buiten de Kostverlorenkade is onder een iets gelukkiger gesternte ontstaan. Het plan heeft wel weinig organischen samenhang met de stad, maar het toeval wil, dat de slooten, die hier de landerijen van elkaar scheiden, in hoofdzaak Noord-Zuid loopen, door welk toeval de generaties, die deze buurt zullen bewonen, bevoorrecht zullen zijn boven die van de van Lennepbuurt — met de Oost-West-slootjes — en daardoor minder verstoken zullen zijn van een behoorlijk toegemeten portie zonlicht.

Door deze overigens door niets gemotiveerde sloot-systeem-wisseling staan de hoofdstraten natuurlijk allerongunstigst loodrecht op elkaar, wat niet anders kan dan aanleiding geven tot gebrekkige aansluiting van de beide stadsdeelen.

Het grappige is echter al weer, dat zelfs het plan buiten de Kostverlorenkade nog door rudimentaire, middeleeuwsche elementen beheerscht wordt. Het noodlot wil n.l., dat er indertijd een trekvaart gemaakt werd naar Haarlem. Behalve als boezemwater wordt ze betrekkelijk weinig meer gebruikt. Een kostelijke gelegenheid biedt deze, soms wel 15 M. breede, sloot echter, om net te doen alsof ze nooit te overbruggen zal zijn en alsof er nooit contact tusschen de *uitbreiding West* en de *havens West* denkbaar zal zijn. Het geheele geval maakt sterk den indruk, dat de uitbreiders dood vermoeid waren van het steeds maar uitbreiden, toen ze aan deze sloot kwamen en blij waren, eindelijk een geschikt punt te vinden, waar ze de zaak stop konden zetten.

Zooals de *uitbreiding West* thans ingedeeld is ten opzichte van de toekomstige *Havens West*, heeft het er veel van weg, dat er voor de toekomst meer waarde aan gehecht wordt, dat zij ten opzichte van elkaar een deugdelijke strategische positie innemen, en het van meer belang is, dat ze elkaar in de naaste toekomst met goed gevolg beschieten, dan dat ze een organisch ge-

PLAN VAN LONDEN NA DEN BRAND

heel vormen. De voornaamste straten van de hoofdstad zullen zich in dit stadsgedeelte ronden op het stramien van de kikkerslootjes, als gold die ronding een wet van hoogere orde, waarvoor al het andere wijken moet, aldus vormende een ondoordringbaar massief aan de zijde van de havens-West.

Die Haarlemmer trekvaart dan toch ook!

Is het niet jammer, dat de uitbreiding van de hoofdstad van het land, de stad met z'n weergaloos mooie grachten, de stad die eenig is op de wereld, met een plan, dat in zijn oudere deelen zoo zeldzaam voortreffelijk is, niet de moeite waard geacht wordt om beter te verzorgen? Het motief waarmee die onverschilligheid goedgepraat wordt, is al zoo oud als de wereld zelf, is het motief, dat de mogelijkheid toch ook nog bestaat, dat de stad niet meer zoo heel snel zal groeien; telkens en telkens wordt het bekroond met het onbenut voorbij laten gaan van gunstige mogelijkheden.

In de practijk van den stedenbouw speelt die mooie kans eigenlijk meestal een tragische rol, omdat de geweldige waarde er van gewoonlijk te laag wordt aangeslagen, met de funeste gevolgen van dien.

Zooals bekend is, is de City van Londen daar het bijna klassieke voorbeeld van.

De brand van 1666 verwoestte de stad. Het oude plan had vele gebreken vertoond; Christophe Wren ontwierp er een nieuw voor. Dit was niet alleen voortreffelijk als plan, doch het hield er pijnlijk nauwkeurig rekening mee, dat, waar de eigendomsgrenzen verandering moesten ondergaan ,de eigenaars even groote of gunstiger „plots" kregen dan zij voor den brand bezaten.

Door tegenwerking van de grondbezitters werd dit plan niet uitgevoerd, en Londen ongeveer volgens het plan van voor den brand, weer volgebouwd en .... werd een dikke honderd jaar later getracht, het plan van Wren toch nog zoo goed mogelijk uit te voeren; aan welk plan tot den huidigen dag gewerkt wordt met voorloopig niet veel meer resultaat dan dat het groote sommen verslindt, de Londenaar dagelijks aan den lijve voelt, dat verzuimd werd tijdig een goed plan uit te voeren, en dat, wanneer wij de auteurs op dit gebied mogen gelooven, dat uitvoering thans voor altijd te kostbaar is geworden, de urgentie ten spijt; of volgens de Traffic Comission van 1905:.... it is started, that the chief difficulty standing in the way of improvement in the means of locomotion is the fact that they were not originally laid out on any general plan.

Doch ook in details gaat Amsterdam roekeloos om met het weinige schoon, dat de ligging van de stad biedt. De gasfabriek in de mooiste bocht van den Amstel is er een van de meest beruchte voorbeelden van. Nu is dit reeds eenigen tijd geleden gebeurd, zal men zeggen, toen nog niet allerlei vereenigingen en personen zich interesseerden voor een redelijke stadsbebouwing. Nemen wij daarom lukraak een geval van recenten datum, het sportterrein van Blaauw-Wit aan het Nieuwe Diep.

Groote sportterreinen liggen er aan den Middenweg in de Watergraafsmeer, en werkelijk niet ongunstig ook; naar alle kanten kunnen de toeschouwers weg, wanneer er wedstrijden geweest zijn. Toch is reeds thans, nu die velden nog lang niet hun volle capaciteit bereikt hebben, de Middenweg op sommige oogenblikken in hooge mate overbelast. Nu is dit in de nog niet zeer dicht bebouwde Watergraafsmeer voorloopig geen groot bezwaar. Eenigszins komisch doet het evenwel aan, dat het nieuwe terrein van Blaauw-Wit zoo gelegen is, dat de eenige weg, die het met de stad verbindt, dwars door een zeer volkrijke buurt gaat, terwijl het, daar het terrein tusschen het Nieuwe-Diep en de ringvaart ligt ingesloten, onmogelijk, of in elk geval zeer kostbaar zal zijn, meerdere ontlastingswegen aan te brengen. Nu kan men dit niet zoo heel erg vinden en met meerder politietoezicht afbetalen op de minder gunstige ligging, een feit blijft het, dat er ook hier niet tijdig gezorgd werd aan eischen van ligging te voldoen, die men redelijkerwijze aan zoo'n terrein stellen mag. Zouden dergelijke dingen gebeuren, wanneer er hier een eenigszins ordelijk stadsplan bestond? De vraag *stellen.* is haar *beantwoorden.* De feiten lichten trouwens al voldoende toe, dat het zonder wèldoordacht plan ondoenlijk is, dergelijke vergissingen te vermijden.

Er wordt gesproken over het doorbreken van straten in de oude stad om een behoorlijke aansluiting te verkrijgen bij de Overtoom; terzelfder tijd wordt dit zeer bemoeilijkt door de Overtoom af te sluiten met een groot gebouw. De weg naar Haarlem wordt verbreed en zal dus meer verkeer trekken; terzelfder tijd wordt op onverantwoordelijke wijze verzuimd, dit toont de uitbreiding West aan, om maatregelen te nemen, teneinde het verkeer van dien weg over de stad te distribueeren, terwijl als bekend verondersteld mag worden, dat een gedeelte van de Haarlemmerstraat toch al niet zoo zuinig overbelast is.

Het gevolg van deze dingen is natuurlijk, dat er gevoeld wordt, dat er geen leidende gedachte is, wat niet anders dan afbreuk kan doen aan de belangstelling voor de toekomstige ontwikkeling van de stad.

Dit zou bij een provinciestad getolereerd kunnen worden, bij de hoofdstad van het Rijk zeer zeker niet.

Nu wil het toeval, dat er bij de uitbreiding van Amsterdam, drie dingen tegelijk om oplossing vragen, n.l. de zeer en zeer belangrijke uitgroei tot Wereldstad, het havenplan, en de daarmee verband houdende overbrugging, die binnen afzienbaren tijd opgelost zal dienen te worden. Deze dingen zijn het dus, die in de eerste plaats in hun onderling verband gezien moeten worden, wat zoo heel erg eenvoudig niet is, daar groepsbelang en gemeenschappelijk belang niet zoo heel gemakkelijk van elkaar te scheiden zijn, en door het gerucht, dat bepaalde belanghebbenden maken, zoo makkelijk de conclusie getrokken wordt, dat, wie het luidst spreekt en het meest van zich laat hooren, het grootste gelijk heeft tevens.

Het komt mij dan ook voor, dat er hier een taak is voor de architecten en wel deze: dat zij moeten trachten te bereiken, dat er op een algemeen uitbreidingsplan wordt aangestuurd met alle eischen, die daaraan vastzitten en niet alleen uit gemakzucht meegegaan wordt met eischen, die toevallig op het oogenblik het krachtigste gesteld worden.

Dat openbare diensten alle gevoel missen voor een dergelijke ontwikkeling, is voldoende bekend. Geheel onbewust zijn die diensten daar niet van. Het systeem van: als het er eenmaal staat, zie dan maar dat je het weer weg krijgt, is daar in de ongunstigste gevallen het gevolg van. Te verwonderen is dit niet, het werk toch van die diensten is in aanleg controleerend, zoodat het geen bevreemding baart, dat, waar het scheppend werk betreft, hierin te kort geschoten wordt, en dit als niet veel anders wordt beschouwd dan als voorlooper van nieuw te controleeren werk.

Nu zijn er woningbouw-apostelen, die meenen, dat de tijden zoo veranderd zijn, of beter gezegd ,veranderd hadden *moeten* zijn, dat de steden hun grootste uitbreiding hebben bereikt en zich niet meer mogen uitbreiden, omdat de trek van het land naar de stad toch eindelijk eens op moet houden, wil geen volslagen debacle er het gevolg van zijn. Zij meenen, dat het mogelijk is een zone-indeeling te maken, die. geheel nieuw is, een indeeling, die voor het geheele land zou kunnen gelden en die aanstuurt op een toestand van stabiliteit voor het geheele Rijk. Het ligt voor de hand, dat met de betrekkelijk groote vrijheid, die de Gemeenten hebben, zoo'n stabiliteit voor de naaste toekomst wel buiten beschouwing kan blijven. Voor industriën zal n.l. het N. Zeekanaal b.v. wel grooter aantrekkingsskracht hebben dan b.v. de Purmer-ringvaart of het Uddelermeer of het eiland Urk. Een typisch voorbeeld is, dat een fabriek in Letchworth thans reeds meermalen daags een speciale auto-verbinding met Londen noodig heeft. Dit neemt niet weg, dat het uitgangspunt wel zeer belangrijk is en even goed van belang kan worden voor de ontwikkeling van steden, als de theoriën van b.v. Adam Smith en Ricardo dit waren voor de economie, al heeft de economische intwikkeling zich nooit door die theoriën aan banden laten leggen.

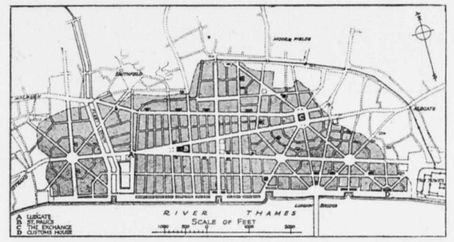

WREN'S PLAN VOOR DEN WEDEROPBOUW VAN LONDEN

Jammer is het evenwel, dat de voorstanders van deze ontwikkeling zich zoo weinig haasten hun opvattingen tot een afgerond systeem om te werken.

Hoe Amsterdam zich uit moet breiden is natuurlijk niet zoo een, twee, drie, gezegd. Zooals opgemerkt, is de stad echter bezig tot grootstad uit te groeien; vóór ze zoover was, zijn er andere steden geweest, die in hetzelfde geval verkeerden. *Heel veel* steden zijn er zelfs geweest. die in dit geval verkeerden, zoodat het niet noodig is, wanneer naar analogie gegrepen moet worden, zich blind te staren op een bepaald geval.

Zooals een visch het beste object is om na te gaan, wat nu eigenlijk een visch, een plant, wat een plant, een insect, wat een insect is, zoo is het beste object om een stad, of als men wil de psyche van een stad, te bestudeeren, die stad zelf. Er is een oogenblik geweest, dat Londen, dat Berlijn, dat Weenen, dat Hamburg, zoo groot waren als Amsterdam thans is. Dat oogenblik en wat er direct op volgt, is voor ons van belang. Wat er toén in die steden gebeurde, zal, wanneer het in ál die steden gebeurde, ook in Amsterdam plaats vinden, misschien iets vroeger, waarschijnlijk iets later; maar wanneer we geen volslagen bouwverbod op onze steden willen leggen, en niet alle toename van handel en industrie als contrabande gaan beschouwen, zal daar rekening mee gehouden dienen te worden.

Terwille van de overzichtelijkheid vatten wij eenige van die gebeurtenissen samen in een staat.

AANTAL INWONERS.

	Londen	Parijs	Berlijn	Weenen	Hamburg	Bemerkingen
1700	674.000					Invoering van z.g.n. vliegende post-koetsen.
1831	1.400.000					Vijf maatschappijen vatten te gelijkertijd de uitvoering van spoorwegen in de stad aan.
1855	2.300.000					Invoering van ondergrondsporen.
1820		700.000				
1840		800.000				Invoering van spoorwegen.
1855		1.200.000				Eerste plannen voor ondergrondspoorwegen.
1900		2.500.000				Wereldtentoonst. ondergr. spoorwegmaatschappijen in bedrijf.
1866			700.000			
1880			1.250.000			Stadtbahn en Ringbahn.
1900			1.800.000			Hoog- en ondergrondbaan.
1860				520.000		Ringstrasse.
1880				725.000		2e groote prijsvraag uitbreidingsplan.
1890				1.400.000		Ondergrondspoorw.
1900					700.000	Eerste plannen v. Stad Hoch- u. Untergr. bahn.
1910					1.000.000	Hoch- u. Untergr. bahn in gebruik.

U begrijpt, waar ik met dit lijstje heen wil. De groei van een stad kan wel eens heel snel zijn. Voor ons, die altijd gewend zijn geweest Parijs als een Wereldstad te zien, is het zelfs een beetje moeilijk te aanvaarden, dat het Parijs van de revolutie nog niet eens zoo groot was als Amsterdam thans en het die grootte (inwoneraantal) eigenlijk pas een eeuw geleden bereikte.

Voor Berlijn is dit nog sterker.

Dat de kern van Berlijn, die thans 2,200,000 inwoners telt, in 1870 er nauwelijks een derde van had en toen dus zoo groot was als Amsterdam thans, is zeker niet makkelijk in te denken.

De grootste sprong maakte Weenen van 700.000 in 1880 tot ruim twee millioen in 1910. Uit deze gegevens wil ik geen wapens smeden tegen ongeloovigen; om te bewijzen, dat Amsterdam óók wel eens snel zou kunnen gaan groeien; dit is toch een onbegonnen werk (mogelijk zegt het op bladz. 157 ingevoegde kaartje nog wel iets). Uit het overzicht blijkt echter wel degelijk, dat, als steden eenmaal groot zijn als Amsterdam thans is, het snelverkeer ze te pakken krijgt.

In Londen kwam dit eigenlijk al veel te laat, de spoorwegconcessies werden er letterlijk in het rond gestrooid. In één jaar (1845) werden er niet minder dan 19 aangevraagd en grootendeels verleend ook. Voor het verkeer, de vlucht voor de fogs en de bevrediging van de zucht naar countrylife, zijn ze mogelijk van groot belang geweest, voor het stadsbeeld werden ze een ramp, doordat er te laat rekening mee gehouden werd. (Curiositeitshalve geven wij een vliegopname van het Waterloostation, dat meer aan een kwaadaardig abces dan aan een station doet denken.)

Voldoende duidelijk blijkt er echter uit, hoe gebiedend noodzakelijk die spoorwegen plotseling waren voor de stad. In Londen liggen ze in het algemeen gunstig in het stadsplan; het is misschien daaraan te wijten, dat de ondergrondspoorwegen nooit zoo heel erg floreerden, hoewel het bekend genoeg is, dat het verkeer er op méér dan geweldig is.

In Parijs is het juist andersom. Gelukkig voor de stad als monument, zijn de spoorwegen er nooit zoo heel ver in doorgedrongen. Toen het dan ook eenmaal na veel tegenstand tot uitvoering van de ondergrondspoorwegen kwam, was in korten tijd het zeer omvangrijke net gereed en in alle opzichten een succes.

Berlijn had kort na 1870 reeds zijn, met stoom gedreven ringspoorwegen. om welker aantal en ligging heel Berlijn zeer bewondert. Toch is deze ringbaan in commercieelen zin nooit een succes geworden, wat de pas in 1905 ingevoerde Hoch- u, Untergrundbahn wèl werd.

Met Weenen staan de zaken er heel wat minder gunstig voor.

De voor een groot deel als ondergrondspoor gebouwde „Stadtbahn" is zoo slecht geprojecteerd, dat thans, na twintig jaren, van de vier lijnen er nog slechts één in bedrijf is. De Stadtbahn was de basis van de in 1892 uitgeschreven prijsvraag voor de uitbreiding van de stad.

De prijswinners Stübben en Wagner werden niet in staat gesteld invloed uit te oefenen op de aansluiting van de lijnen bij de stad. Eigenlijk zonder eenigen redelijken grond werd er van dit verkeersmiddel zeer veel verwacht. Achtte men zich zoo zeker van het succes, dat het zelfs niet de moeite waard geacht werd een gunstige ligging voor de banen voorop te stellen. De meeste lijnen zijn op een te grooten afstand van het centrum geprojecteerd, zoodat een organisch verband met de stadskern ontbreekt, en een meer intensief gebruik dan ook moeilijk te verwachten is.

Hoe zeer het succes van een stadssnelbaan afhankelijk is van een goeden aanleg, bewijzen de zooveel kleinere steden Budapest en Hamburg, waar de aanleg behoorlijk verzorgd is, en de banen volkomen in de behoeften voorzien. In Hamburg sluit de baan zich uitstekend bij het stadsplan aan.

Samenvattende zij opgemerkt, dat, zoowel in Hamburg, Berlijn als in Weenen, de eerste plannen voor snellere verbindingen gemaakt werden, toen die steden ongeveer de grootte bereikt hadden, die Amsterdam thans heeft. Londen kreeg zijn gewone stadsbaan te laat en moest op een gewelddadige manier ingrijpen in de bestaande bebouwing, om er nog iets van te maken. In Berlijn is de stadsbaan, afgezien van enkele afschuwelijke gedeelten, waar te laat werd ingegrepen, goed in het stadsplan verwerkt. In Weenen werd er een spoorwegplan gemaakt *plus* een stadsplan; in wezen hebben zij niet veel verband met elkaar, *de gevolgen waren dan ook funest.* In Hamburg werd de hoog- en ondergrondbaan in den besten zin van het woord de hoofdverkeersweg van de stad. Voortreffelijk werd ze in het plan verwerkt, waar het nog mogelijk was er in de stadbebouwing rekening mee te houden; belangrijk minder goed — bij de beurs heel slecht — waar dit niet meer mogelijk was.

Tot zoo ver, wat als inleiding tot het hier achter te behandelen project te beschouwen is.

Het is moeilijk vol te houden, dat, waar overal ingrijpende verkeersmaatregelen noodig waren, Amsterdam daar in de toekomst een uitzondering op zal maken. Wanneer men dus aanneemt, dat de stad zich uit zal moeten kunnen breiden, zal het ook noodig zijn de hoofdverkeerswegen, en dat zijn de snelverbindingen, vast te leggen.

Nu zijn veranderingen, in cijfers uitgedrukt, zooals wij ze hierboven gaven, suggestiever, dan die wij zelf mee beleven. Het kost dan ook eenige moeite om te realiseeren dat er voor 40 jaren nog heel weinig van de Pijp stond, dat de Oosterparkbuurt, Concertgebouw-, Kinker-, Hugo de Groot- en Indische buurt nog allen bebouwd moesten worden. Hoe snel die veranderingen gaan, blijkt wel hieruit, dat *toen* ongeveer de gasfabriek Oost gebouwd werd ter vervanging van de gasfabriek ten Westen van het Paleis voor Volksvlijt, terwijl nu die eerste al weer buiten gebruik gesteld is en practisch vervangen is door de gasfabriek Zuid. Heele industriën, die millioenen aan kapitaal vertegenwoordigden. verdwenen er langs de Zaagmolensloot (thans Hemonylaan en Albert Cuypstraat), langs Ruys-

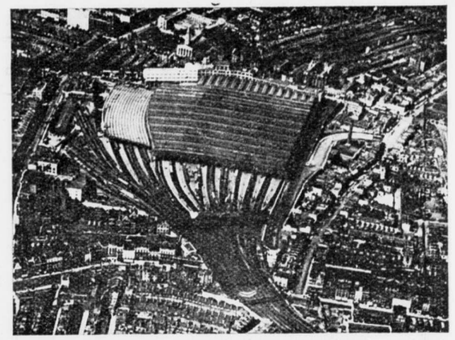

WATERLOO-STATION LONDEN

daelkade en Singels. Twee en twintig jaar geleden was er van een electrische tram nog niets te bespeuren, en reed de paardentram nog alleen maar op sommige treinen. Dertien jaar geleden werden de taxi-maatschappijen de meest roekeloze lichamen geacht, die het in een provinciestad als Amsterdam waagden hun bedrijf te beginnen. Toch zou Amsterdam zonder die dingen thans moeilijk denkbaar zijn.

Zooals reeds werd opgemerkt, ontwikkelt Amsterdam zich niet alleen tot grootstad, maar heeft tegelijkertijd een overbruggingsvraagstuk op te lossen.

De uitbreiding is nòch van dat eene nòch van dat andere punt uit ooit bekeken; er zit dus het aantrekkelijke in van werken op onontgonnen terrein.

Nu is het allerminst mijn bedoeling het plan, dat hierachter ingevouwen werd, als hét plan par excellence te geven. Maar het is interessant de eischen, die zich voor kunnen doen, aan een project te toetsen; de pretentie van een plan te zijn, dat rekening houdt met die eischen, heeft het dan ook wel degelijk.

Het is een bekend verschijnsel, dat, wanneer een stad zich gaat uitbreiden aan de andere zijde van de rivier, waaraan ze zich aanvankelijk aan één zijde ontwikkelde, die ontwikkeling, vooral in 't begin, vrij snel gaat. Te verwonderen is dit niet, daar niet alleen de bodemrente dan direct veel gunstiger is, maar, als de stap eenmaal gedaan is, de overkant veel dichter bij het centrum blijkt te liggen dan de rand van het overige gedeelte van de stad. Zelfs Amsterdam, waar een over-IJsche ontwikkeling nu niet zoo erg gewenscht is, heeft zich aan dien regel moeten onderwerpen, wat echter het niet te onderschatten bijkomstige voordeel heeft, dat het Centraal-Station werkelijk meer centraal komt te liggen. Vooral wanneer er een makkelijke verbinding met de overzijde bestaat, ligt het voor de hand, dat de over-IJsche uitbreiding spoedig vrij be-

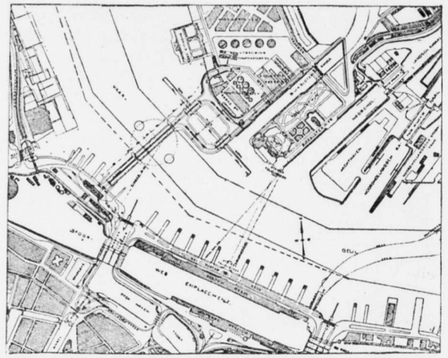

OVERBRUGGING VAN HET IJ ONTWERP P. W.

langrijk kan worden. Het is dus van belang, die oeververbinding zoo goed mogelijk aan de stad te koppelen.

Volgens krantenberichten bestaan er, behalve het tunnelplan, drie plannen voor IJ-overbrugging, t.w. een brug bij de Houthaven. een bij de Vischmarkt en een midden achter het Centraal-Station. Het spreekt van zelf, dat al deze bruggen het IJ verkrachten en in het teeken staan van noodoplossingen, Amsterdam onwaardig. De belangstelling voor het overbruggingsvraagstuk gaat in P. W.-kringen niet verder dan het maken van een brug, ter vervanging van de veren door iets, wat dan ook, dat minder kostbaar is, dan die veren.

De brug (spoorwegbrug?) midden achter het Centraal-Station staat zelfs in het teeken van een radeloosheids-oplossing. Het verkeer, in hoofdzaak van het Damrak komende, zou elke keer een omweg van 3/4 Kilo-meter moeten maken, wat zelfs voor de meest gemoedelijken over-IJ'er op den duur een ergernis zou worden niet alleen, maar bovendien het verkeer dwingt, zich een weg te zoeken door het min of meer middeleeuwsche gedeelte van de stad, wat er noodgedwongen, en geheel overbodig, toe zou leiden, dat het Rokin gedempt zou moeten worden. De breedte van den doorgang Peek en Cloppenburg—Industrieele Club drukt trouwens al uit, dat er op den Dam niet op meer doorgaand verkeer werd gerekend, laat staan het verkeer van een mogelijk zeer belangrijk over-IJ'sch stadsdeel.

Een schakel tusschen de beide oevers van het water, waaraan de hoofdstad is gelegen, dóórduikende onder viaducten, is al evenmin erg aantrekkelijk. De beide andere mogelijkheden van overbrugging hebben dit zelfde duik-nadeel. waarbij nog komt, dat beiden ook niet maar éénigszins een organisch verband geven met de stad.

Wie zich de moeite getroost, de voorgeslagen oplossingen in te denken, staat versteld over de wijze, waarop voorgesteld wordt, de bruggen over het IJ te keilen.

Het is instructief te lezen, wat het Technisch Gemeenteblad er van zegt. Na een inleiding over het schoone IJ van vroeger, volgt: „Een brug, ontworpen als in het rapport van den dienst der P. W. volgens f 32 (zie afb.) zal het IJ niet méér ontsieren, dan thans reeds plaats vindt, *maar toch wel een goede verbinding met de stad geven.*"

Is dit nu ernst? Waarom niet ronduit gezegd, dat het ding heelemaal geen aansluiting geeft met de stad, en met zijn botte eindiging tegen den spoordijk niet anders is dan een ontsiering, die in de toekomst recht geeft op weer nieuwe ontsiering, en waarmee je voor goed van het gezanik over schoonheid áf bent? Wat de tunnelplannen aangaat, kan ik mij voorstellen, dat ze in een havengebied waarde hebben en dan nog zoo verwerpelijk niet zijn. Als hoofdverbinding tusschen twee stadsdeelen is een tunnel, behalve voor het allersnelste verkeer — dat er gauw doorheen schiet — ten eenen male ontoelaatbaar. Het is toch zeker niet denkbaar, dat er menschen zijn, die op den duur den duffen ondergrondschen doorgang zullen verkiezen boven den frisschen overtocht over het IJ, zelfs al is dit nog zoo erbarmelijk mishandeld.

Het zou natuurlijk nog zoo kwaad niet zijn. als reeds wat vroeger aan een IJ-overbrugging gedacht was; thans is de geheele Noordkant van de stad vrijwel verstopt.

Het toeval wil echter, dat de buurt tusschen Prins Hendrikkade en Waterlooplein vrijwel rijp is om te verdwijnen.

Het toeval wil óók, dat, wanneer er bij de omvorming van dit kwartier een weg doorheen gebroken wordt, die ongeveer Noord-Zuid loopt, er een uitstekende aansluiting vanaf het hart van de stad (het Rembrandtsplein) naar de IJoevers verkregen wordt, zoodat aan het einde van dien weg een brug over het IJ zeer op z'n plaats zou zijn, Het toeval wil vérder, dat het stationsemplacement daar ter plaatse een belangrijke uitbreiding noodig heeft, zoodat een omvorming van dit terrein zich op eenvoudige wijze aansluit hij de te maken brug. *Dit gedeelte van de stad is zeer en zeer belangrijk, zoodat een zorgvuldige aansluiting van componeerende elementen een eerste eisch is.*

Nu gaat het wel niet aan, om de buurt van Prins Hendrikkade—Waterlooplein, omdat ze toch veranderen moet, te vergelijken met Londen na den brand, maar wel degelijk zou die analogie ontstaan, wanneer hier, door te verzuimen van deze gelegenheid gebruik te maken, een zelfde misdaad tegen het nageslacht gepleegd werd als indertijd in Londen.

In enkele opzichten zou het misschien gewenscht zijn, den weg meer naar het Westen te te verleggen; een behoorlijke aansluiting met de

stad is dan echter onmogelijk. De ligging, zooals op ingevouwen kaart is aangegeven, heeft echter het niet te onderschatten voordeel. dat de aansluiting met de brug op eenvoudige wijze doorgevoerd kan worden dwars door de stad.

Er komen niet veel wegen in Amsterdam uit met een belangrijk achterland. De enkele weg, die er is, is de weg het Gooi in en naar Utrecht, een weg, die daardoor zeer en zeer druk is; en juist deze weg is het, die langs den Middenweg Watergraafsmeer of langs den ontworpen weg door de Transvaalbuurt, makkelijk aan te sluiten is bij de brug langs Plantage Middellaan en desnoods, voor zwaarder verkeer, langs de Hoogte Kadijk.

Het toeval wil weer, dat het al heel makkelijk is, op dien weg dwarsverkeerswegen aan te sluiten. Wie de Joden Houttuinen één keer bezocht, begrijpt, dat ze niet lang meer gehandhaafd zullen kunnen blijven. En juist die Houttuinen bieden in veranderden vorm een gunstige gelegenheid om aan te sluiten bij Nieuwmarkt en Dijkstraat. De Dijkstraat, waaraan de woningen ook niet in te besten staat verkeeren zal daarvoor verbreed kunnen worden, terwijl met een straat, evenwijdig aan Hoogstraat-Damstraat een voldoende verbinding met den Dam te krijgen is. Dit zijn echter bijkomstigheden. Het voornaamste is, dat er een doorgaande weg verkregen wordt tot diep de stad in. Een ceintuur als men wil, die vanaf het Rembrandtsplein met de verbreede Reguliersdwarsstraat doorgezet zou kunnen worden, welke laatste straat daar ook vrijwel rijp voor is, daar er veel minderwaardige perceelen aan staan. Lastiger is het een aansluiting te krijgen van Koningsplein met Spuistraat-Voorburgwal. Alleen met zeer ingrijpende en kostbare veranderingen zou hier verbetering in het verkeer te maken zijn. Zonder dit stadsgedeelte ernstig te schaden, zal dat echter waarschijnlijk niet gaan. Het komt mij dan ook voor, dat het voldoende zal zijn, een betrekkelijk smallen secundairen verkeersweg te maken, ongeveer op de plaats waar thans de Voetboogstraat is. Over zoo'n korten afstand is links en rechts verkeer voor beide wegen gemakkelijk zonder bezwaar door te voeren. Denken wij ons die ceintuur verder doorgezet in Voorburgwal en Spuistraat, dan is daarmee een ring gelegd om het oude gedeelte van de stad, waardoor het daar binnen gelegen deel nooit voor verkeersdoeleinden aangetast zal behoeven te worden, en is een oplossing verkregen, die b.v. Saarinen als de eenig juiste voorstelt, waar het de aansluiting van verkeerswegen bij dicht bebouwde stadskernen betreft.

Die gordelstraat is dan aan de eene zijde af te tappen naar de binnenstad, aan de andere zijde naar de grachtenstad.

Hoe meer er city-vorming plaats vindt, hoe meer behoefte zal er ontstaan aan terrein voor groote, en zelfs monumentale gebouwen. Dergelijke gebouwen zijn wel geen courante artikelen, de stadsregeering zal er echter de geschikte punten voor moeten kunnen aanwijzen. Het zal niet altijd mogelijk zijn een bouwmeester te vinden, die met de algeheele verandering, die de schaal van zijn gebouw aan een stadsdeel geeft, daarmee nieuwe schoonheid weet te winnen, zooals dit geschiedde bij het gebouw van de Handels Maatschappij in de Vijzelstraat. In het algemeen echter zal het dan ook vermeden moeten worden, op een dergelijke wijze in te grijpen in het stadsbeeld; en juist de ringweg, dien wij hier beschreven, kan als city-boulevard een geheel eigen karakter gegeven worden, zonder dat ze het overige stadsbeeld aantast.

Vooral het gedeelte, dat hier Centraal-weg, Plein 1950 en IJ-brugstraat genoemd is, leent zich daartoe, waar als voorname bijkomstigheid bij komt, dat het niet noodig zal zijn fancy-prijzen voor den grond te bedingen, zelfs niet als de kosten van de IJ-overbrugging gedeeltelijk omgeslagen worden over de terreinen.

Maar keeren wij tot de brug terug. De verruiming van het spoorweg-emplacement maakt het noodig, een nieuwe verbinding te maken tusschen Dijksgracht en wat hier Oostzee-haven genoemd wordt. Wanneer door de voorgenomen verruiming de Noordzeekanaalboezem minder gevoelig is geworden, is het niet onmogelijk, dat sluizen hier vermeden kunnen worden.

De IJ-brug zelf is vast gedacht met nabij de twee landhoofden, korte beweegbare gedeelten, zoodat drijvende bokken en dergelijken op stille uren kunnen passeeren. Voor de rest zal óf onder de brug door gevaren óf het secundaire kanaal (havenkanaal) gevolgd moeten worden.

Zoo op het eerste gezicht schijnt de bruikbaarheid van dit havenkanaal nog al aanvechtbaar. Zooals het thans is, is het 100 M. breed. Het Noordzeekanaal heeft een breedte van 150 M. met 50 M. bodembreedte. Het is niet uitgesloten, dat een kort kanaal als dit, niet zoo veel breeder behoeft te zijn dan het thans is. Het Suez-Kanaal is over groote lengten niet veel breeder dan 80 M. al is het profiel wat gunstiger dan dat van het Noordzeekanaal.

Met een veranderde oevervoorziening is het mogelijk, ons havenkanaal een profiel te geven, dat practisch gunstiger is dan het Noordzeekanaal. De kosten daarvan zullen niet gering zijn en, met de overbrugging mee, niet ver van de 4 millioen blijven, wat echter zeker geen zesde gedeelte is van de kosten van een geheel toegerust ringkanaal.

Blijven wij nog even stilstaan bij dit ringkanaal, dan zien wij, hoe ongeloofelijk dit ook schijnen mag, dat dit nog steeds gebaseerd is op de oriënteering van de havens op de Zuiderzee. Het IJssel-meer en de vergrooting van den boezem van het Noordzeekanaal zouden verder een aanleiding moeten zijn om alle havens naar Oost te verplaatsen, omdat er bij droogmaking van de

Zuiderzee op sterker verkeer van dien kant gerekend zou moeten worden. Nu behoeft het geen betoog dat, al worden die droogmakerijen nog zoo bloeiend, dat achterland voor de stad toch nooit zoo belangrijk zal worden als het achterland van Rotterdam b.v., en stel u nu de Nieuw-Amsterdam eens voor, een toertje makende rond die stad terwille van een z.g.n. gunstiger ligging. Deze havens Oost zouden m.i. dan ook al even onlogisch zijn als het onlogisch zou zijn zich de India-Docks in Londen aan den kant van Hammersmith te denken.

Het komt mij dan ook voor, dat elke redelijke analogie er op wijst, dat de havens-West verreweg de belangrijkste zullen worden in de toekomst, en dat dan veilig mag worden aangenomen, *dat het groot-scheepvaartverkeer zich naar het Westen zal verplaatsen,* en dus van het, in dit plan geprojecteerde, kanaal (havenkanaal) aangenomen mag worden, dat het *voor de groote vaart in een overgangstoestand voorziet,* en het in een verdere toekomst alleen voor de kleinere vaart nog benut zal behoeven te worden. Dit lijkt zoo oppervlakkig een eenigszins gewaagde veronderstelling. Het IJ-eiland is echter nog niet veel ouder dan een jaar of twintig; vóór dien tijd was de vaart op Indië aangewezen op de Handelskade; deze is thans door die schepen vrijwel verlaten, die nu in hoofdzaak aan het IJ-eiland liggen.

Deze partiëele verplaatsing over een kleinen afstand maakt over weer een jaar of twintig een algeheele verplaatsing over een grooten afstand in het geheel niet onwaarschijnlijk.

De in ingevouwen plan Levant-haven genoemde, kunstwerken geven aan, hoe de havenindeeling m.i. veel gunstiger had kunnen worden *wanneer er tijdig met verschillende uiteenloopende eischen rekening gehouden was; meer pretentie dan dit aan te toonen, hebben zij in dit project dan ook niet; een uitvoering in dien geest is dan ook thans niet mogelijk.* Het havenkanaal heeft hier natuurlijk net zoo goed het nadeel een verkeersobstakel te zijn als het IJ zelf. De mogelijkheid van eenvoudige, snelwerkende, bruginrichtingen is evenwel zóó veel grooter. terwijl bij mogelijk langdurig oponthoud een schutbrugsysteem kan worden toegepast; en een ondertunneling, van niet te groot profiel, die nog in den droge uit te voeren is, kan dienen voor de zeer gehaasten. In het werkelijk snellere verkeer, waarvoor een oponthoud van eenige minuten vermeden moet worden, dient op andere wijze voorzien te worden, waarover hieronder nader.

Of er nu een doorgaand havenkanaal gedacht wordt zooals dat hier aangegeven is, of dat dit ergens anders komt, steeds zal daarmee gepaard gaan een verplaatsing van de sluizen van het Noord-Hollands kanaal achter zoo'n Verbindingskanaal. Een hinderlijke kruising van beide kanalen blijft dan echter bestaan. In het hier gegeven project zijn de sluizen niet verplaatst in de kanaalas, maar een heel eind naar het Westen. Het havenkanaal behoeft dan niet gekruist te worden. Een tweede voordeel is echter, dat het N.-H. Kanaal, zooals het thans is, in de toekomst door een druk stadsgedeelte zal loopen en dus vaak overbrugd zal moeten worden. De verplaatsing, zooals hier gedacht, naar een rustiger stadsdeel is dus alleszins gewenscht, zoowel voor het stadsverkeer als voor het verkeer op het N.-Holl. Kanaal zelf.

Vooral het eerste pand, van het doode N.-H. Kanaal is dan uitstekend om te vormen tot een omsloten plas, met aan de IJ-zijde een belangrijk gebouw. Wanneer dit belangrijke gebouw een *Raadhuis* zou kunnen zijn, zou dit prachtig den stoot kunnen geven voor meerdere belangstelling van wat er om het IJ gebeurt voor de afvorming van dit binnenmeer.

De vaak opgeworpen stelling, dat een Raadhuis midden in het oergebied van de stad moet liggen, is niet te handhaven, daar, wil zoo'n stadhuis gunstig en waardig komen te liggen, dit oergebied zooveel geweld aangedaan moet worden, dat het na de operatie niet meer te herkennen is en er niet veel meer dan fragmenten van overblijven, in dit geval meestal nog hinderlijke fragmenten ook.

Wanneer er iets kan zijn in de ligging van ons kapitool, dat inspireert tot goede en krachtige regeeringsdaden, dan is dit de vrije open ligging aan het water, waar de stad haar grootheid aan te danken heeft; de ligging aan het IJ. met als uitzicht de stad zelf op den achtergrond, Dát is een ligging, waardig voor het Raadhuis van de hoofdstad!

Wordt er een flink stuk groen (zie kaart) gedacht tusschen dit Raadhuis en de brug, dan ontstaat er een geheel, waarin deze beide bouwelementen een groote waarde hebben voor het stadsbeeld, groote waarde hebben voor het aanzien van de hoofdstad, groote waarde voor het aanzien van het Rijk.

Vanaf sommige punten van de stad zal het bereiken van dit raadhuis een tiental minuten meer vorderen dan thans het geval is. Daar staat tegenover dat het in het algemeen pas betreden zal worden na een frissche tocht over het IJ of een korte wandeling langs de IJ-oevers door een park; dingen, die even afleiden van het materialistische gedoe van onze dagen, zoodat zoo'n overtocht, zoo'n wandeling iets van een hoogere gestemdheid op kan roepen en een sfeer legt om een raadhuis, die er meer van maakt dan een buro-gebouw, waar je direct vanuit de stadsstraat insloft. Naast het Raadhuis is een ondiepe jacht-haven gedacht, waarnaast de toren oprijst. Een forsche toren, waaraan schaal verleend wordt door het mast- en touwwerk in de jachthaven er achter.

Maken wij ons even los van deze details. dan zien wij, dat er twee overbruggingen gedacht zijn: de reeds beschrevene en die, verder in het

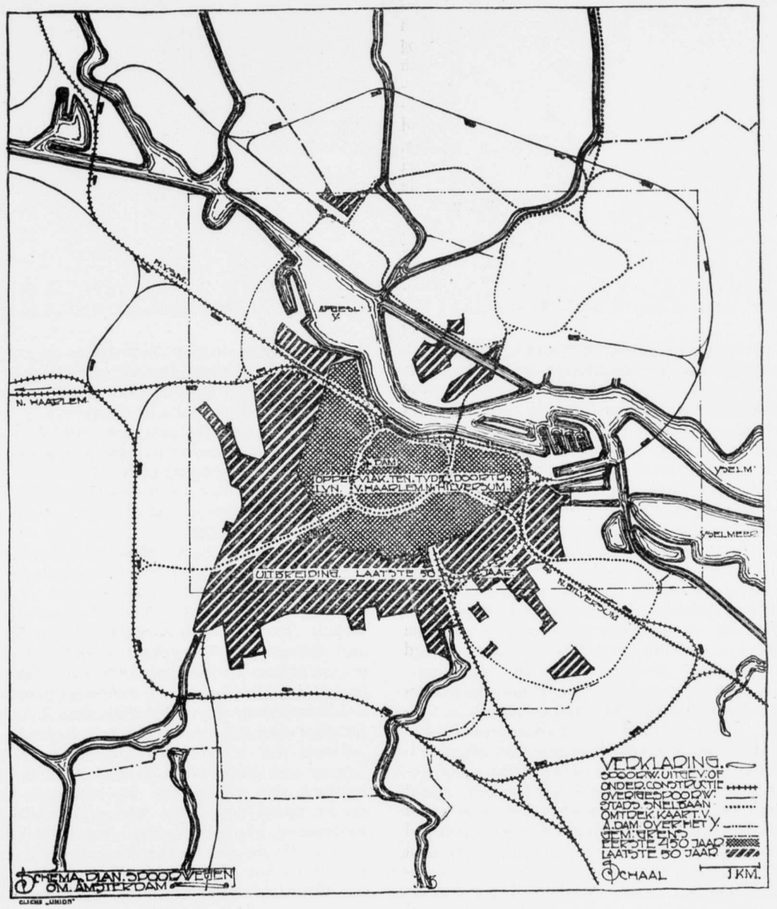

havengebied meer naar het *Westen.* Het zal van de ontwikkeling in dit havengebied afhangen, of hier in een verre toekomst een tunnel of een brug gemaakt moet worden.

Zooals de bruggen, of brug in ondertunneling, hier gedacht zijn, zal het sterkste verkeer bij die oeververbindingen te verwachten zijn. Het is aan te nemen, dat verder daar van af een soort verkeersschaduw ontstaan zal en te handhaven is. Ik heb mij daarom voorgesteld, dat het mogelijk zal zijn, dàár, *dus tusschen beide oeververbindingen,* een uitgebreid park te maken.

Hiermee komen wij direct aan een teer punt, de bebouwingshoogte. Er bestaat een sterk streven, dat dezer dagen waarschijnlijk zelfs in een voorloopige bouwverordening wordt vastgelegd, alles wat over het IJ en buiten een zekere grens om Amsterdam gebouwd wordt, niet hooger te maken dan één woonlaag. Het komt mij voor, dat dit niet anders is dan een overdreven reactie op het te hoog bouwen van vroeger en het overschatten van de nadeelen van bebouwing in eenige lagen. In Londen heeft dit geleid tot de niet te overbruggen afstanden, tot de geweldige onderhoudskosten van wegen, tot dorpswoestijnen in plaats van stadswoestijnen, tot de troostelooze oneindigheid van stoffige, overbelaste wegen. Het komt mij dan ook voor, dat hier met deze reactie te ver gegaan wordt. Trouwens het vraagstuk wordt ook hier weer half bekeken,

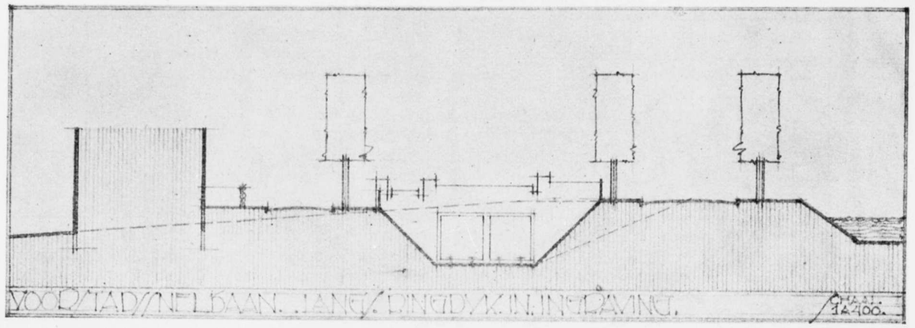

doordat wél de afstanden geschapen zouden worden, maar niet de middelen om ze te overwinnen.

Dat de gezondheidstoestand in goed aangelegde steden minder zou zijn dan ten platte lande, wordt door statistieken al tegengesproken.

Er is echter een veel belangrijker reden waarom ik aan een eenigszins hoogere bebouwing de voorkeur zou willen geven.

Nemen wij aan, dat het economisch mogelijk zou zijn, met een bepaalde hoogte (zeg één woonlaag) en een bepaalde bebouwingswijdte het heele oppervlak óm Amsterdam te bebouwen zonder open plekken, dan moet het, om met ronde getallen te werken, met twee woonlagen mogelijk zijn, over de helft van dat zelfde oppervlak parken te maken. Dat die berekening door bijkomende factoren niet geheel sluit, doet er voor het oogenblik niet veel toe. Het is toch duidelijk, dat een stad zóó beduidend in bewoonbaarheid wint niet alleen, — een mensch is nu eenmaal geen dier, — maar door de ingelaschte parken in *gezondheid* wint tevens, daar gerust verondersteld mag worden, dat een groot stuk park nog heel wat heilzamer is dan een oneindigheid van dorpswegen, afgewisseld met achtertuintjes.

Hoewel ik er van overtuigd ben, dat dit in de practijk niet zoo eenvoudig is, komt het mij voor, dat het juist zou zijn. een grondpolitiek te volgen die het er op aan stuurt, dat hoogbouw, die om verschillende redenen toch wel zeer wenschelijk is, toegestaan wordt, mits, met verhooging van bouw een uitbreiding van, voor park bestemd, terrein samen gaat.

Van deze mogelijkheid en wenschelijkheid is uitgegaan bij den opzet van dit over-IJ'sche bebouwingsplan. Hierdoor zal het mogelijk zijn, om de ruimte voor een zeer belangrijk park te besparen, dat om de hierboven genoemde redenen tusschen de beide overgangsplaatsen over het IJ gedacht is, met enkele zeer breede wegen er door heen: Parklaan en Boschweg. Het bovengenoemde verlegde N.-H. Kanaal vindt hier een plaats. Kostbaar behoeft zoo'n aanleg niet te zijn; kleinere dorpen kunnen er in opgenomen, flinke speelvelden en waterpartijen er in gespaard worden; enkele diepere gedeelten leenen zich zelfs voor openlucht-theaters.

Zooals de kaart laat zien, splitst de IJbruglaan zich direct over het Havenkanaal O. Een hoofdweg loopt ongeveer N.-O.

Staan wij echter eerst een oogenblik stil bij de hoofdwegen van elk stadsplan: de spoorwegen en snelverbindingen.

Uit het op pag. 52 afgedrukte overzicht van verkeersmiddelen voor grootere steden blijkt, dat daaraan voor steden die de grootte van Amsterdam bereikt hebben, gedacht behoort te worden. Wordt Amsterdam uitgelegd *volgens de plannen van de nieuwe tijdelijke verordening, dan moet bij wijze van spreken plannen voor die verkeersmiddelen reeds morgen aangevat worden, daar het tempo van de uitbreiding dan 3 à 4 × sneller gaat dan tot nu toe het geval was.*

Door de, in verkeersopzicht, zeer gelukkige ligging van het Centraal-Station, is de treinverbinding vrij eenvoudig, en een zeer bruikbaar spoorwegnet zou er te verkrijgen zijn door de toepassing van een 8-baan rond de stad. Voor zoover die op deze kaart te zien is, overschrijdt ze het IJ 500 M. bewesten het punt, waar thans de Oranjesluizen zijn, en heeft een uitlooper langs een industrie-terrein naar de Centrale Hal aan het einde van de Halgracht.

Uit de hierboven afgedrukte gegevens blijkt, bij Hamburg b.v. dat, toen deze stad slechts weinig grooter was dan Amsterdam thans is, er voor een hoog- en ondergrondspoorweg gezorgd is, die thans, nu Hamburg nog geen millioen inwoners telt, voortreffelijk functioneert. Uit de gegevens voor Weenen blijkt, dat de waarde van zoo'n verkeersmiddel wel eens overschat kan worden, zoodat voorzichtigheid geboden is.

Het toeval is Amsterdam hier echter ook al weer zeer gunstig gezind. Er loopt n.l. een stoomtram dwars door den Buikslootermeerpolder. Zooals die thans loopt, is ze voor ons doel onbruikbaar. Nu stel ik mij voor, dat, wanneer er een hoog- of ondergrondspoor voor Amsterdam in een verre toekomst noodig zou zijn, die ook den eersten tijd als 8-baan uitgebouwd zou moeten worden. Wordt dan de ringsloot en ringdijk van den Buikslootermeer-polder gevolg, dan is, naarmate de bebouwing dit noodig maakt, op zeer weinig kostbare wijze een ingegraven baan, een viaduct-baan of zelfs een ondergrondbaan toe te passen.

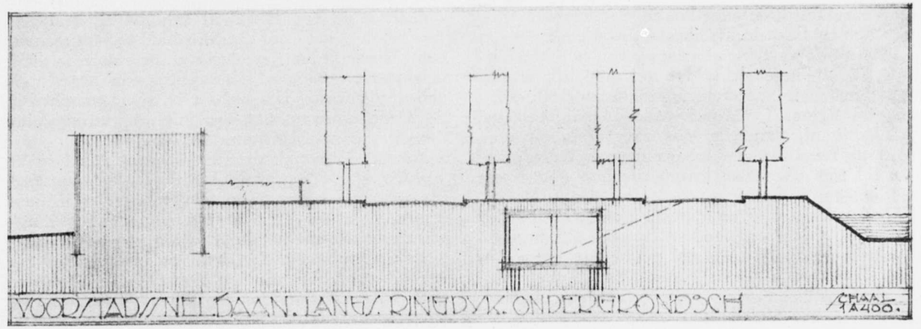

Gezien de mogelijkheid van een ongunstige exploitatie, zou de genoemde N.-H. Tram in den eersten tijd gebruikt kunnen worden, omgelegd langs dien dijk. Gedeelten van dit terrein, langs die lijn, kunnen dan op onwillekeurige punten in exploitatie gebracht worden.

Desnoods zou die stoomtram doorgetrokken kunnen worden tot op het Waterlooplein. De Centrale Weg, Plein 1950 en het emplacement beoosten de IJbrugstraat, moeten echter direct zóó omgewerkt worden dat ondergrond-verkeer mogelijk is, wat met nieuwe straten zelfs in onzen grond zonder veel bezwaar te doen is. Een viaductbaan lijkt mij voor dit gedeelte van de stad niet gewenscht. Naar mate de over-IJ-stad volgebouwd wordt, zal het blijken of, en hoe, een ondergrondbaan ook dáár moet worden doorgevoerd. Door de ligging langs den voet van den dijk staan natuurlijk allerlei mogelijkheden open. (Zie afb. pag. 158 en 159).

Door het park heen zou een niveaubaan toegepast kunnen worden; door het industrieterrein ten N. W. van het IJ mogelijk beter een viaductbaan. Om de ingevouwen teekening niet onduidelijk te maken, werd alleen de aansluiting bij het Centraal-Station tusschen Oosterdok, IJbrugstraat en Binnenhaven even met een zwak lijntje aangegeven en een afzonderlijk kaartje met, mogelijk in verre toekomst noodige, voorstad-spoorwegen en snelbanen opgenomen. (Zie pag. 157).

Zetten wij onze wandeling aan den overkant voort, dan blijkt, dat rechts van de IJbruglaan een halcomplex gedacht is.

Verschillende groote steden hebben dergelijke centrale hallen, waardoor ze contrôle krijgen over de levensmiddelenvoorziening, maar waardoor tevens de kleinhandel buiten de hallen nogal belemmerd wordt. Of een systeem, dat den kleinhandel aan banden legt, voor Amsterdam ook op het programma staat, is mij niet bekend; wenschelijk schijnt het mij met de vele joodsche kleinhandelaren niet. In elk geval echter worden dergelijke hallen voor Amsterdam ook binnen afzienbaren tijd noodig geacht, en is er dus rekening mee te houden dat de plaats zoo gunstig mogelijk wordt, opdat niet transporten prijsverhoogend kunnen gaan werken. De hal zelf is gedacht op kruinhoogte aan den Waterlandschen Zeedijk, waardoor onderkeldering eenvoudig is, en aangesloten kan worden bij water van verschillend niveau. zoodat ze zoowel van het Noorden als van het Zuiden makkelijk met vaartuigjes te bereiken is. De spoorlijn mondt er vlak bij uit, zoodat ook per as aangevoerd goed zonder óverlading ter markt kan komen.

Maar nu komen er andere teere punten in het gedrang. Wil zoo'n hal slagen, dan moet er een betrekkelijk volkrijke buurt in de nabijheid zijn. Ten costen van de markthal is zoo'n buurt gedacht. Ik stel mij voor, dat het mogelijk is, daar blokbouw van te maken, waar nu eens wél alle economiseeringsmiddelen tot hun recht kunnen komen, zonder dat daaraan, in hygiënischen zin

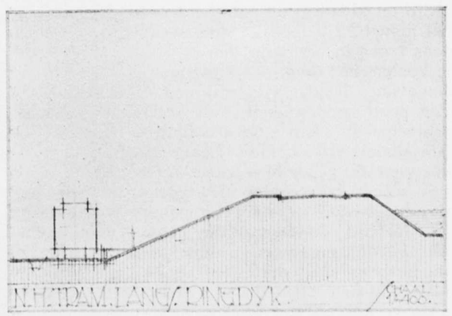

de gebruikelijke tekortkomingen kleven. Zie voor détails Bouwk. Weekblad en Wendingen.

Wat nu de verdere afvorming van het IJ-meer aangaat, zij opgemerkt, dat het mogelijk is dat zich langs het Noordzeekanaal industrieën vormen tot Velzen toe. Dit is een geweldig terrein. Het komt mij dan ook voor dat het in dit verband niet overdreven is, wanneer het oostelijk IJ-deel een afvorming krijgt, die niet geheel op handel en industrie gericht is. Doordat de Waterlandsche dijk daar de IJ-oevers zeer dicht nadert, is dit terrein voor industrieën m.i. minder geschikt ook. Ik stel mij voor, dat het zelfs mogelijk is op de plaats, waar thans ongeveer de Oranjesluizen zijn, (deze verdwijnen met de uitvoering van de Zuiderzeewerken) een villaterrein te maken is. De open ligging in de lengte van het IJ is zeker niet te versmaden, de voorstadbaan raakt dit terrein.

Wanneer er op de 700.000 Amsterdammers maar een paar zijn, die er zich voldoende voor interesseeren, is zoo'n villa-park al een opgeloste zaak. Men hoeft maar aan Diplomat-staden in Stockholm te denken, om te beseffen, hoe heerlijk zoo'n ligging kan zijn. Ik denk hierbij verder aan het aardige park, dat een paar Amsterdammers gemaakt hebben bij de Merwedekanaal-brug bij Weesp, op een zeker heel wat minder geschikt terrein dan het hierboven bedoelde en aanvankelijk al heel weinig aantrekkelijk ook.

Het komt mij in het algemeen wenschelijk voor dat, daar de industrie zich langs het Noordzeekanaal — naar het Westen dus — zal ontwikkelen, de Oostkant van het stadsterrein benoorden het IJ langs de Zuiderzee en Kinsel-meer, meer op bewoning ingesteld moet worden.

Het is natuurlijk een open vraag, wat beter is: het koppelen van woonwijken aan industrie-terreinen, of die terreinen van elkaar verwijderd te houden. Aan beide oplossingen zijn zoowel voor- als nadeelen verbonden. Het wonen in de nabijheid van fabriek of werkplaats heeft ontegenzeggelijk dit voor, dat niet dagelijks groote afstanden afgelegd behoeven te worden; of daartegen opweegt, dat het opgroeiende geslacht altijd en altijd in de nabijheid is van de fabriek, het monsterlijk leelijke ding waar vader 's morgens vroeg in verdwijnt om er 's avonds weer uit te komen, het ding, dat zijn stempel op de heele omgeving drukt, lijkt mij nogal aanvechtbaar. Een goed spoorwegnet, mits volkomen juist geprojecteerd, kan onverbiddelijk woon- en fabrieksterrein scheiden. Eenig meerder tijdverlies voor de geharde werkers is daar het gevolg van; weegt daar echter niet tegenop, dat het gezin, dus 4/5 van het aantal inwoners, pas op lateren leeftijd daadwerkelijk kennis maakt met dien harden en ruweren kant van den strijd om het bestaan? Mij dunkt van wel.

Er zijn menschen die nog sterk onder den indruk verkeeren, dat vroeger alle verkeer van de Zuiderzee kwam. Het lijkt mij niet geheel onjuist dien geest voor traditie hier te huldigen in een kleiner industrie- en haventerrein, mits door omringend groen voldoende tot een afgesloten geheel gemaakt. Dit terrein is hier gedacht bij de Oranjesluizen met aansluitende treinverbinding in de nabijheid van het vliegveld.

Aan groote ziekenhuizen schijnt Amsterdam voorloopig nog geen behoefte te hebben; een kleiner, met behoorlijke mogelijkheid voor uitbreiding, is er gedacht tusschen de Schellingwouderbreek en de Halgracht.

Een groot gedeelte van de uitbreiding, die verder rond het Spiegelplein en Spiegelmeer gedacht is, ligt in den vrij diepen Buikslootermeerpolder en is terwille van het snelverkeer, zooals hierboven reeds aangegeven werd, met voorbedachte rade gehandhaafd en benut. De ondergrond is, als alle ondergrond om Amsterdam, niet ideaal, doch belangrijk beter dan de grond, die om den polder heen ligt.

Allerlei onberekenbare factoren maken het natuurlijk onmogelijk bouwblok-diepten enz. van een dergelijk geheel gedétailleerd vast te leggen. Edoch, er is iets aantrekkelijks in, om ook details vast te leggen, al is het alleen maar om er een meer suggetief beeld mee te geven, hoe het toch ook wel zou kunnen zijn. Er zijn hoofdwegen gedacht, die ongeveer N.-O. N.-W. loopen en uitkomen op het Spiegelplein, dat weer gesneden wordt door een breed kanaal, (het Spiegelmeer). De functie die dit Spiegelmeer heeft, is duidelijk; het dwingt het doorgaande verkeer zich samen te trekken op den hoofdweg; in de buurt van dit meer zal het dus rustig wonen zijn. Doordat dit water eindigt tegen dijken van een viertal meters hoogte, is het mogelijk met hoogopgaande gebouwen een fijne spiegeling te krijgen en een min of meer gesloten stadsbeeld. In den Noord-hoek is een esplanade gedacht, een element dat te weinig voorkomt in onze Hollandsche steden. Een drietal flinke speelvelden sluiten zich daarbij aan. Een klein smal intiem grachtje, (Koppelgracht) aansluitende bij het Spiegelmeer, zorgt voor de afwatering. Het vliegveld is van een voldoend aantal aansluitende wegen voorzien en ligt direct bij het *Station Vliegveld*.

Verschillende pleinen, plassen, plantsoenen enz. spreken voor (of tegen?) zich zelf. Verdere bijzonderheden geeft de kaart, en schema plan spoorwegen.

Een plan van uitbreidingen benoorden het IJ hangt natuurlijk zeer nauw samen met de stad zelf.

Zooals het te doen gebruikelijk is, is de Spaarndammerstraat, die het grootste gedeelte van het verkeer uit de Houthaven opneemt, feitelijk nu, na een jaar of twintig bestaan te hebben, al te smal. Het zal moeilijk zijn om het verkeer van die straat over andere straten te distribueeren, maar het kán nog.

Maar zooals reeds werd opgemerkt, eindigt de Haarlemmerstraatweg, die thans een grandioos verbreedings-proces ondergaat, relatief gesproken in een slop, de Haarlemmerstraat. Een verbreeding van de Haarlemmer Houttuinen, doorgedacht als weg voor ontlasting van het havenverkeer, tot de Hoogte Kadijk toe, kan daar verbetering in brengen. *Onverantwoordelijk* is het evenwel, dat in de Uitbreiding-West geen wegen geprojecteerd zijn, die het verkeer van den Haarlemmerstraatweg over de stad distribueeren. Uitgaande van Sloterdijk geeft de, op ingevouwen plan aangegeven 1e Sloterdijker-Verbindingsweg, door den Jordaan heen, een bruikbare aansluiting met den Dam.

De Groote Brugstraat verbindt den IJ-overkant benoorden de houthaven, langs Bilderdijkstraat, Const. Huygensstraat met Ceintuurbaan en een vertakking op het Roelof Hartplein, met het toekomstige Station-Zuid.

Direct aan den Westkant buiten het plan is een station gedacht; de 1e, 2e en 3e Stationsstraat loopen er, de Westerlaan kruisende, naar toe en geven een behoorlijke aansluiting met Groote Havenstraat, Westerstraat en Dam, en verderop langs den Dam, desnoods met Plantage Middellaan-Linnaeusstraat.

De Westerlaan verbindt den Overtoom met den overkant van het IJ. resp. Haarlem. Een flinke hoofdweg als deze met een eigen karakter is in dit stadsdeel zeker niet misplaatst. Het Vondelpark zal op den duur gesneden of overbrugd moeten worden door twee verkeerswegen, één die door het Willemspark gaat en één in het verlengde van de Bilderdijkstraat. Dit is jammer, heel jammer zelfs, maar is het logische gevolg ervan, dat verzuimd werd de moeite te nemen, dit park behoorlijk vast te leggen in een stadsplan; een straf als men wil op „niemandsfouten".

In het bovenstaande meen ik dan in een plan toegelicht te hebben, waarmee met de uitbreiding van Amsterdam over het IJ en den aanleg in het algemeen, rekening gehouden moet worden.

Door sommigen wordt er aan getwijfeld, of het wel tot een uitbreiding aan de overzijde moet komen. Eigenlijk behoeft daar niet meer over gesproken te worden, want practisch is ze er al. Een groot deel van wat hier benoorden het Havenkanaal-West als nieuwe bebouwing werd aangegeven, is reeds in uitvoering. In Oostelijke richting wordt er al gebouwd tot bij de Breek. Het is dus hoog, hoog, hoog tijd, dat er naast stads*fragmenten* ook eens aan de stad als *geheél* gedacht wordt. Het is natuurlijk niet noodig, zelfs niet wenschelijk, dat de zeer ingrijpende veranderingen, die hierboven voorgesteld zijn, hals over kop worden doorgevoerd. Het is evenwel een *onverbiddellijke* eisch, dat, wat er ook gebeurt, er met zorg voor gewaakt wordt, dat de hoofdverkeerswegen van lieverlede, en in den loop van de jaren, vrijgemaakt worden, aldus een behoorlijk skelet vormend, waarom de stad opgebouwd kan worden; een normaal stadsbestaan is zonder zoo'n skelet niet mogelijk.

Ik hoop en vertrouw, dat de eenvoudige arbeid, die hier in een plan is vastgelegd, de rangschikking en overzichtelijk making van het materiaal, ook anderen aanleiding zal geven, zich de opgaven in te denken, die Amsterdam stelt. De stad is het zéér zeker waard. Het is een aantrekkelijke taak en.... misschien is het nog niet te laat.

J. B.

NATUUR EN ARCHITECTUUR AAN EEN VAN DE HOOFDVERKEERSWEGEN BENOORDEN HET IJ

EEN GETANDE ARABISCHE STREK.

Overweldigend is de indruk der grootsche vormen van den voorhof der Moskee van Sultan Hasan te Caïro edel van verhoudingen, als omsluiting van een open ruimte, zoover ik weet, onovertroffen. Zoo stil en rustig de rijke versiering ook aan de hoofdvormen ondergeschikt gehouden is, werd toch mijn aandacht getrokken door een eigenaardigen strek uit getande steenen gebouwd.

Het behoeft niet te verwonderen dat de Arabieren die zoo groote afwisseling van boogvormen zochten ook een bijzonderen bouw van den strek vonden.

Toch was ik verrast dit te zien. Zij is den kenners der Arabische bouwkunst zeker bekend genoeg, maar was mij nieuw en zal allicht ook de belangstelling wekken van de lezers van dit tijdschrift.

Een opname mochten wij daar ter plaatse niet maken, Maar die Moskee werd gebouwd van 1356 tot 1329 en deze strekvorm is veel ouder. Ik zag die ook aan den Bâb el-Tutûh, de overwinningspoort, een van de belangrijkste der zestig die Kaïro eens telde, in de XIe eeuw gebouwd door den Vizier Berd Gamali. Mijn dochter maakte een opname, die evenwel in dien donkeren doorgang, tegen het licht, mislukte.

Thans vond ik een afbeelding van een derde voorbeeld, in Syria 1922, Pl. IX en blz. 51. (Fig. 1), boven een deur van de vesting Qual ca Guindi, op het schiereiland van Sinaï, door het opschrift dat er boven staat, uit Augustus 1187 gedagteekend.

De sluitsteen, die hier uit twee stukken bestaat. is te Kaïro, indien mijn geheugen mij niet bedriegt, een geheel, wat tot de grondgedachte niets afdoet.

Van meer beteekenis is zeker dat, aan de Moskee van Sultan Hassan tenminste, de voegen te lood staan. S.

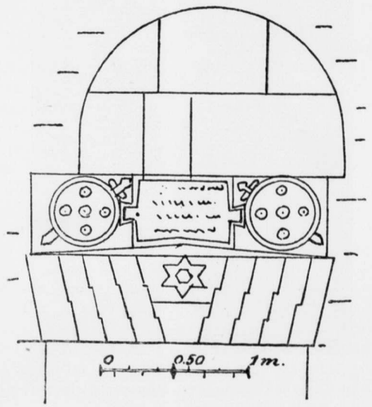

PRIJSVRAAG.

De vereeniging „De Friesche Bouwkring" schrijft een prijsvraag uit voor het maken van een ontwerp van een betonbrug.

De mededinging is opengesteld voor alle in Nederland gevestigde bouwkundigen.

De jury zal bestaan uit de heeren:

Ir. D. F. Wouda, Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat, te Leeuwarden,

H. van den Kloot Meijburg, Architect B.N.A., te Voorburg en D. Meintema, Architect B.N.A., te Leeuwarden.

Goedgekeurd door de Permanente Prijsvraagcommissie.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG 20 Juni 1923. Beton- Schüttbauweise und Lamellendach, Bauweisen des Baurats Zollinger, door Prof. Grotte. Volgens de beschrijving is Zollingers Lamellendach een verder vereenvoudigde poging om ons te verlossen van de middeneeuwsche timmertechniek, welke ten opzichte der beschikbare arbeidersbekwaamheid en vereischte loonen meer en meer onhoudbaar wordt.

Dr. Stübben bespreekt het in the Macmillan Cy. New-York verschenen werk. *The law of City planning and zoning*, door Frank Backus Williams. In het hoofdstuk „The promotion of Beauty" worden de gevaren van overheidsvoorschriften op kunstenaarsarbeid in stedenbouw beschouwd, en de voordeelen van Bauberatung daartegenover, en de ervaringen uit Engeland Duitschland en Frankrijk bijeengebracht. Volgens Stübben wordt de moderne stedenbouw in de laatste 15 jaren in Amerika beoefend, zoowel aesthetisch, technisch, oeconomisch als wetenschappelijk, op een wijze, die Europa verre overtreft. Hij prijst het boek, als van ongewone beteekenis.

DAS KUNSTBLATT Juni 1923. In het, steeds mooi en interessant geïllustreerde blad der Kubisten en Expressionisten, artikelen van Westheim over de beeldhouwers Harth en Gustav Wolff en den Russischen schilder Puni. Adolf Grabowsky spenglert in „Frühchristliche und gegenwärtige Kunstanschauung" tegen Spengler, en Carl Einstein rekent met Meier-Gräfe af, omdat hij gespenglerd heeft. Florent Fels over „Altfranzösischen Bildteppiche. Een treffende photo van een stadsdeel (Der Stadtkubus), waarschijnlijk naar een model van New-York.

GARDEN CITIES AND TOWN PLANNING. Juni 1923. Letchworth of to Day. (geillustreerd) Anti Garden City. Kritiek van den Amerikaan Arthur C. Comey (uit Landscape Architecture Jan: 1923 „Regional Planning Theory, a reply to the British Challenge.). Hij betoogt dat de 15 jarige stilstand tusschen de stichting van Letchworth en Welwyn het bewijs levert, dat de stichtingen tours de force zijn van een groep personen, teneinde de normale groeikrachten der stad te verspreiden, en dat de tuinsteden geen voldoende leven bezitten om zich voort te planten in een steeds toenemend aantal.

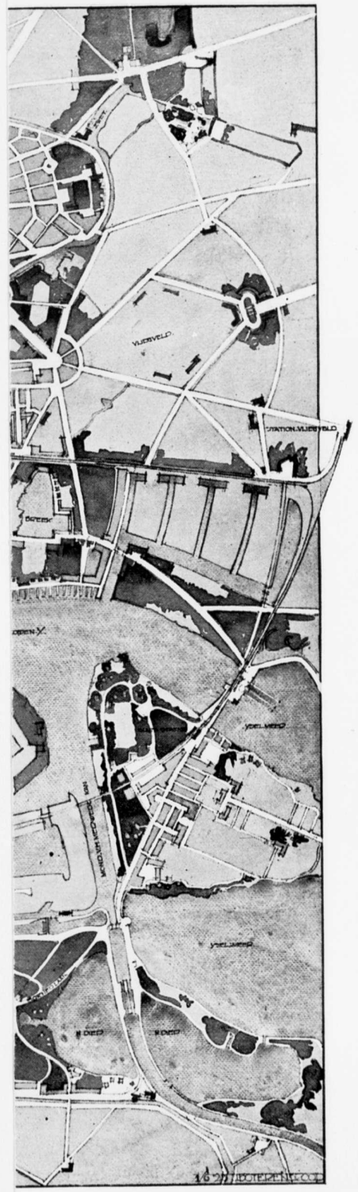

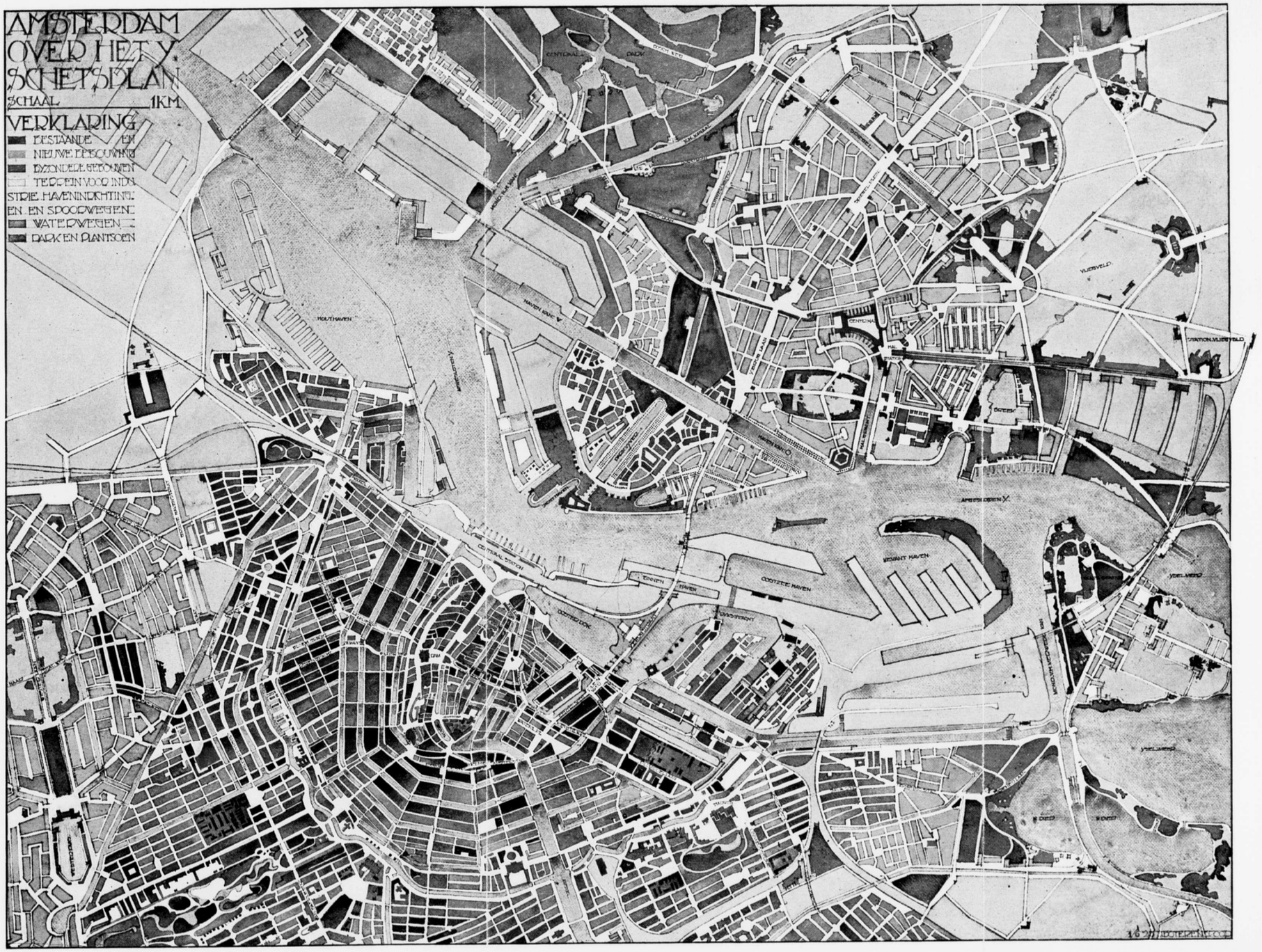
AMSTERDAM
OVER HET Y.
SCHETSPLAN
SCHAAL 1KM
VERKLARING
BESTAANDE EN
NIEUWE BEBOUWING
BYZONDERE GEBOUWEN
TERREIN VOOR INDU-
STRIE HAVENINRICHTING
EN EN SPOORWEGEN
WATERWEGEN
PARK EN PLANTSOEN
HOUTHAVEN
CENTRAAL
PARK
VLIEBVELD
STATION VLIEBVELD
AMSTERDAM
COSTZEE HAVEN
WEVANT HAVEN
CENTRAAL STATION
COSTZEE DOK
YSELMEER

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 27 — 11 AUGUSTUS 1923

MEDEDEELING.

Nr. 28 van Architectura verschijnt 1 September a.s.

JONKVR. JACOBA VAN HEEMSKERCK †

Tot ons leedwezen ontvingen wij bericht van het overlijden van mej. Jacoba van Heemskerck van Beesd. De overledene was afgevaardigd lid van het Genootschap.

VOORWAARDEN TOT EEN NIEUWE ARCHITECTUUR.

Wanneer wij het probleem, waarom het zich in de hedendaagsche kunst handelt, volkomen begrijpen willen, dan is het noodzakelijk, dat we twee elkaâr geheel tegenstrijdige uitdrukkingsvormen onderscheiden: den *decoratieven* en den *monumentalen*. [1])

Deze twee uitdrukkingswijzen der beeldende kunst en in het bizonder der architectuur, duiden twee totaal verschillende kunstopvattingen aan: die van het verleden en die van thans. Richt de decoratieve opvatting zich naar het princiep van *centralisatie*, het monumentale kenmerkt zich door de behoefte naar *décentralisatie*. Ik laat hier een schematische voorstelling daarvan volgen.

Centralisatie

Décentralisatie

Zelfs in zooverre het monumentalisme, b.v. in Frankrijk in het tijdperk der Lodewijken, de leiding had, liet zich door den decoratieven woeker heen, de behoefte naar décentralisatie vaststellen. Hetgeen wij in dezen tijd onder normalisatie verstaan is daarvan eveneens een uitdrukking.

De z.g. moderne kunstontwikkeling, het duidelijkst waarneembaar in de schilderkunst der XXe eeuw, doorloopt alle stadia van het uiterst toegespitste individualisme tot uiterst toegespitste veralgemeening. In deze enorme spanning, die aan ons geheele leven ten grondslag ligt, ligt eveneens het probleem der nieuwe kunstuitdrukking en de strijd om een nieuwen stijl. In de decoratieve opvatting spelen subjectieve smaak, willekeur en intuïtieve toepassing der uitdrukkingsmiddelen (kleur, lijn, vorm enz.) een belangrijke rol. Deze spontane manier van werken beantwoordt niet aan den algemeenen eisch van onzen tijd: *precisie*.

Dat is wat elken tak van arbeid, of deze industrieel is of esthetisch, kenmerkt. Zij, die dezen eisch van onzen tijd intellectueel hebben begrepen, meenen de groote spanning te kunnen overbruggen, wanneer zij hun evenzoo willekeurige en speculatieve producten met het woord „probleem" betitelen. Wie denkt hier niet onwillekeurig aan de russen, die, ofschoon zij nog geen stoel in werkelijkheid geconstrueerd hebben, den mond en de tentoonstellingen vol hebben met constructieve problemen. Zij stellen vast, dat het in de kunst niet meer om artistieke compositie, doch veel meer om problematische constructie te doen is. En hoewel ik aanneem, dat het onderscheid tusschen compositie (samenstellen) en constructie (samenvatten) een niet te onderschatten tijdsverschijnsel is, kan nog het

1) Het klinkt eenigszins gevaarlijk voor het nieuwe streven in de architectuur het woord „monumentaal" te gebruiken. In Frankrijk (vooral) en Italië heeft dit woord een slechte bijsmaak en wel die van kolossaal, zwaar, in een woord „Boche." Met het oog op de vele misverstanden hieruit ontstaan, zij er hier op gewezen, dat de uitdrukking monumentaal in deze artikelen gelijkluidend is met nieuw, neo-plastisch, constructief enz. Ik kom hierop nog uitvoerig terug. v. D.

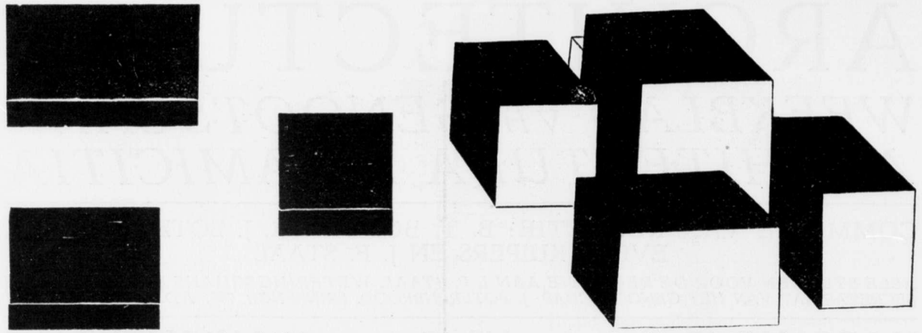

Grondelement der schilderkunst

Grondelement der Plastiek

(Men stelle zich deze vlakken in kleur voor en wel in rood, blauw en geel)

eerste nog het laatste tot een vruchtbare kunstproductie leiden, wanneer men zich daarover niet klaar is, welke uitdrukkingswijze tot een elementaire architectuur voeren kunnen. Constructie is de conséquentie van compositie. De elementaire architect vangt aan, de functioneele ruimten en de verschillende materialen samen te stellen, te componeeren. Ziet hij, dat deze compositie beantwoordt aan de functioneele en esthetische eischen, dan eerst zoekt hij de meest oeconomische wijze om de verschillende materialen samen te vatten, te construeeren. In dit stadium wordt hem alles tot materiaal, zoowel het licht, het glas, het graniet, het beton, als het ijzer, de steen enz. Hier kan ook de ingenieur zijn medewerking verleenen.

Wat wij van de kunst verlangen is *eenvormigheid*. Deze eenvormigheid kan alleen door een bewuste dicipline bereikt worden. Het zou belachelijk zijn te beweren, dat alles ligt buiten het gebied van den scheppenden kunstenaar. De kunst laat zich niet onderwerpen aan een logische dicipline, zij groeit slechts uit een spontanen impulsieven drang enz. De precisie, de eenvormigheid, welke wij van een kunstwerk verlangen, wortelt echter in een zelfde behoefte, welke spreekt uit de wetenschappelijke en technische vervolmaking. Het is opmerkelijk, dat deze vervolmaking nog meer spreekt uit de ongekunstelde gebruiksvoorwerpen die ons omgeven. Geen huis is zoo economisch en goed als een tram of een moderne slaapwagen. Geen schilderij of plastiek zoo klaar en exact als een aliminium braadpan, of water-closet. Onze woningen zijn nog niet meer dan ruime doodkisten. Onze straten niet beter dan kleurlooze, eentonige krochten.

De aeroplane niet meer, dan de stuntelige imitatie van een vleermuis. Onze vervoermiddelen, niet meer dan rudimentaire „aapjes". Onze film, niet meer dan een „draak" of tooneelspelimitatie in twee dimensies, enz. Maar de voorwerpen die ons omgeven zijn goed en de bewegingen van Charlie Chaplin getuigen van een economische bewegingsmathematiek.

Aan de voorwerpen, welke beantwoorden aan de tijdsbehoeften (eenvoud, klaarheid, hygiëne en snelheid) ziet de kunstenaar van heden, dat het tijdperk der gevoelspontaniëteit en der speculatie voorbij is. Het tijdperk der decoratieve smakelijkheid, der *frisuur* is absoluut overwonnen en de moderne kunstenaarsgeneratie heeft met het verleden volkomen afgerekend. Wetenschappelijke en technische consequenties dwingen haar op haar eigen gebied dezelfde eischen te stellen. Dit voert den modernen kunstenaar tot revisie zijner middelen, tot wettelijkheid, ja tot systeem, d.w.z. tot bewuste beheersching der elementaire uitdrukkingsmiddelen van elke kunstsoort. Ik laat hier in eenige teekeningen een schematische voorstelling dezer primaire middelen volgen.

Het was in een tijd van algemeene, barokke verwildering, noodzakelijk de plastische kunsten scherp van elkander te scheiden. Zonder deze scherpe scheiding, de schilderkunst van de plastiek, de plastiek van de architectuur, was het onmogelijk de grondelementen eener gezonde monumentaliteit te leeren kennen. Tot nog voor kort immers, waren deze grondelementen dusdanig met elkaar vergroeid, dat men zeifs dacht: ze waren onscheidbaar. Deze vermenging der middelen is een residu van het barok, een tijdperk waarin de verschillende kunsten in plaats van elkander te versterken, elkaâr vernietigden. De eerste eisch om tot een gezonde monumentale architectuur te komen, bestaat hierin: *in den beginnenden architect het bewustzijn wakker te roepen voor de gezonde mogelijkheden, voortvloeiende uit het gebruik der reine grondelementen.* Voorts, door hem te wijzen op het misbruik dezer elementen in de bedriegelijke stijlen van het verleden, waarmede onze tijd volledig heeft afgedaan. De tijd van decoratieve materiaal-verkwisting is voorbij. Wat wij onder monumentaliteit verstaan, berust op

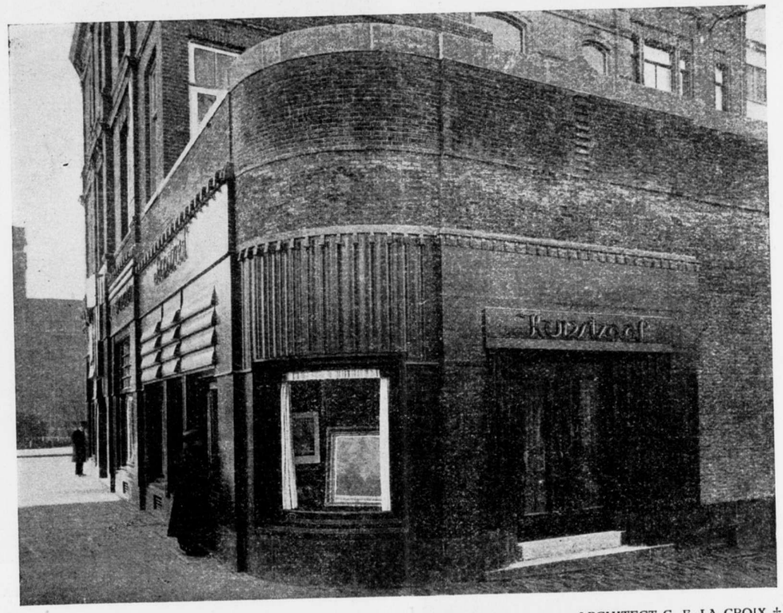

WINKELHUIS TE AMSTERDAM (1920)

ARCHITECT G. F. LA CROIX †

de *uiterste economie* in de toepassing der beeldingsmiddelen; in het gebruik der materialen. Slechts door alle opzettelijke artisticiteit te vermijden, zal het mogelijk worden uit het hier ontwikkelde beginsel een maximum van uitdrukkingskracht te ontwikkelen.

THEO VAN DOESBURG.

Parijs. 7 Juli 1923.

ROSE GORDIJNEN.

Het is mij ontgaan in welk boek van Dickens er sprake is van die dwaze oude dame, die, uit een aanval van beroerte ontwakend in haar vorstelijk ledekant, met geen andere middelen dan aanhoudend, wanhopig oog-gewenk en schrijf-gebaar van haar eenige bruikbare hand, na uren van worstelend volhouden aan haar omgeving weet te beduiden dat zij schrijven wil, om dan eindelijk, ten laatste door die omgeving begrepen en naar vermogen geholpen, op het papier dat men haar onder die arme kramphand legt, met nauwelijks te ontcijferen beefletters kenbaar te maken dat hoogste en eigenlijk eenig verlangen dat haren doodstrijd rekt:

„Rose gordijnen".

Rose gordijnen rond haar stervenssponde, rose gordijnen inplaats van de witte, die, zij beseft dit dwars door den nood die haar geest omfloerst, de leelijke lijkkleur die zij reeds op haar kakement voelt huiveren, zoo genadeloos aan den dag brengen. Rose gordijnen! Er zal immers een dokter komen. Een man, die haar, vrouw, daar zal zien liggen in dat bed. En als zij daar dan ligt binnen witte gordijnen, waar zal dan, met die doodskleur, haar bekoring zijn? Rose gordijnen zullen haar nog een laatsten schijn van leven over de stervende trekken spreiden, en die dokter, die immers een man is, die zal dan, gebogen over haar, de vrouw....

Hier laat ik het los, dat onvindbare boek van Dickens. Het wordt mij te somber. Ik wend dus den blik weer naar buiten, naar het volle leven, naar die glorieuze schepping van den mensch: de stad, en in die stad, naar zijne architectuur en hare schoonheid. kaar kunst. Daar zal de obsessie van die rose gordijnen wel van mij wijken! Ik wil het immer jonge, immer zich vernieuwende leven aanschouwen in zijn meest direkte, althans meest menschelijk symbool: de Woning; en zooals menschen met menschen te-

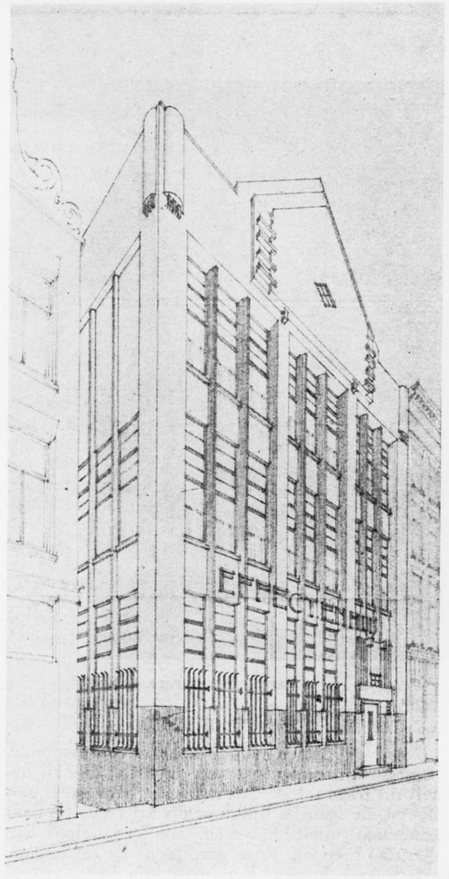

BANKGEBOUW (1922) ARCH. G. F. LA CROIX †

WOONHUIS (1918) ARCH. G. F. LA CROIX †

zamen, schouder aan schouder naar nieuwe idealen schrijden, zoo wil ik ook hun woningen tezamen zien, schouder aan schouder gereid tot straten, die mij naar de apothéosen van hunne lichtende pleinen leiden,

Dat gaat je wat zijn!

Ik begin, vanzelf, in Blaricum, waar ik het voorrecht heb te mogen wonen tusschen al maar meer en al maar „nieuwer" lieve kleine villa's gebouwd in den stijl van die oude, zeer oude boerderijtjes, waarvan er, tusschen die villa's, óók nog enkele staan. Ik begeef mij vervolgens, per gedachte, naar de hoofdstad met zijn Dam-vijver, zijn „Kunst-aan-het-Volk"-architectuur en zijn Amstellaan, en ten slotte naar dien anderen beroemden vijver, welke onze Residentie siert en die zoo koel en kuisch de Hofstad regeert met haren broeder samen, — haar broeder de Gevangen Poort.

Hier kom ik voor een oogenblik op adem. Dat is je toch 'n prestatie. Jij klein maar dapper, bijna nuchter en zeer zeker nutteloos bouw-gewrochtjen; om daar zoo maar, te midden van de aanbruischende branding van het moderne verkeersleven vierkant op de been te blijven en, alleen en uitsluitend met je mateloos eerwaardige allure, breker na breker van die branding te bezweren. Jij, zelf reeds monument per geboorte, geen oogenblik van je tramontanen, laat staan aan 't wankelen te raken, integendeel, je te omgeven van een monument van zwart-op-witte erkenning van jouw steenen statie als een sterker en dus levender levensbelang, dan het verkeer van die stad die jij, gesticht om haar te dienen, thans beheerscht.

Ik noem het knap. Ik noem het knap, om al die knappe mannen en om al die mannen van hooge geboorte, die nu reeds jaar en dag zich voor jou uitsloven en malkander overtroeven in listig eerbetoon aan jou, zoo maar allemaal in je zak te hebben en ze zóó kranig tegen malkanderen uit te spelen, dat zelfs de Burgemeester van de Residentie van vrees bevangen raakt.

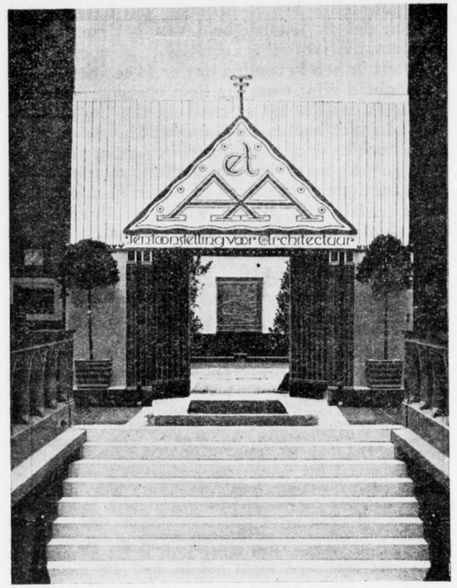

TENTOONSTELLINGS-INGANG (1915) ARCH. G. F. LA CROIX †

Jaja, hier staat het in mijn krant: „De Burgemeester vreesde, dat zonder aanbouw later aandrang zal komen om de Gevangen Poort te sloopen." — Te sloopen, brrr, stel je voor.

Voorwaar, Gevangen Poort, aan jouw voet begint de bevrijding. Hier scheurt het rose gordijn. Hier voel ik van mij weg gaan de.... obsessie.

Ja, Gevangen Poort, hier wijkt inderdáád de obsessie en, al heb je dan jezelf en zooveel anderen gevangen, mij vang je niet. Als het aan mij lag, dan stond je er allang niet meer, want, hoewel ik je volop en gestadig erken als schoonheidspuist, toch wil ik je wegprepareeren, overmits ik nu eenmaal 'n puist aan 'n puist heb.

Zie, er is een tijd gewéést, waarin je thuis hoorde. Er is thans een tijd, waar jij en je kornuiten: Haarlemmerpoort, Amsterdamsche Poort, Weesperpoort en de rest, *niet* in thuishoort; er is thans een tijd, te lamme-Lot-tig weliswaar om jullie vierkant naar de keel te grijpen, maar een tijd toch ook, waarin een enkel, bescheiden protest tegen jullie bestaan plicht is. En daarom staat hier dat protest; hier op deze pagina: protest tegen dappere ouë poorten en vreezende burgemeesters; protest tegen verkeers-belemmering want: verkeers-ader-verkalking en schoonheidsmiskenning want: waarachtigheids-verkrachting.

En nu ook aan u nog een woord, Burgemeester van 's-Gravenhage. Gij kunt toch dunkt mij, als

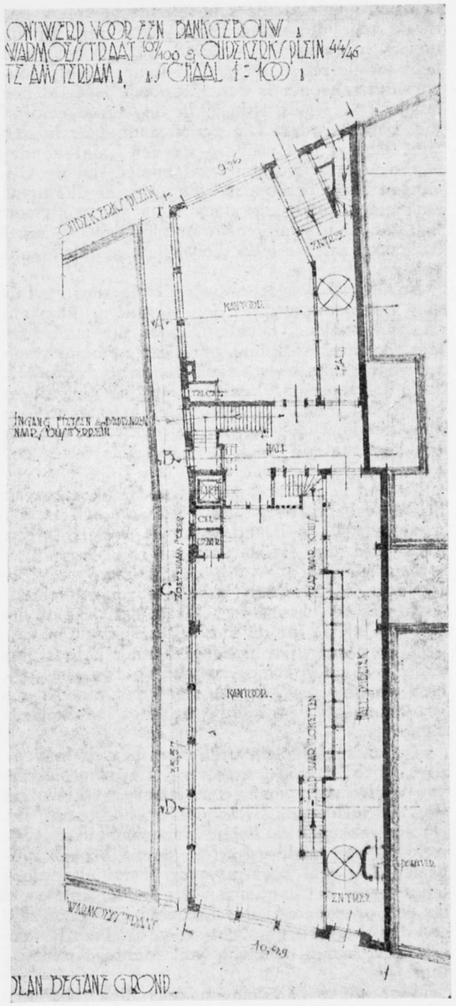

PLATTEGROND VAN AFBEELDING OP PAGINA 166

man van ontwikkeling en beschaving, ja, als de man van in- en doorzicht die gij toch ongetwijfeld zijt, gij kunt toch, zeg ik, wel inzien dat, naar de mate waarin wij menschen van binnen anders worden, ook de projectie van dat innerlijk in de buitenwereld, welke is: ons huis en ons verkeer, eveneens te veranderen heeft.

En nu kan ik mij denken, dat gij iets in u hebt dat weliswaar in disharmonie is met de rest van uwen inborst maar dat gij noemt: „mijn schoon-

heidszin", en dat die schoonheidszin van u een zwak voor die poort heeft. Maar zijt gij nu heusch in gemoede overtuigd, dat gij het recht hebt tot de redeneering: Wij kunnen niets bouwen dat schooner is dan die poort. Dat zal hoe langer hoe erger, althans in de eerste eeuwen niet beter worden. Die poort staat daar in den weg, en dat kan zóó erg worden, „dat zonder aanbouw later aandrang zal komen om de Gevangen Poort te sloopen." Laat ons er dus thans zulk een formidabele steenmassa aan vastmetelen, dat men in later eeuwen, zich wel tweemaal bedenken zal eer men dien Poort-complex aanpakt?

En als gij daarop antwoordt: ja die overtuiging heb ik inderdaad, dan mag ik u, uit naam van het schoone, nuchtere leven, nog niet eens rijp verklaren voor museum-directeur, laat staan voor burgemeester van een levende stad. Immers, zelfs een museum-directeur zou zich niet alleen belachelijk, maar ook onmogelijk maken door aan de hem toevertrouwde oudheden groote brokken materie vast te plakken, om ze „gewichtiger" te maken? —

Nu had ik ook nog zoo gaarne iets geschreven in dit verband, over „het Paleis op den Dam", maar ik wil mij beperken en ik neem dus een trammetje naar Amsterdam-zuid.

Daar vind ik, laat mij dit erkennen, verschillende kurieuze, althans geniale gevelgewrochten.

Nu heb ik gehoord en gelezen, dat deze architecturen niet zijn: de natuurlijke gezichten van de even natuurlijke kinderen hunner natuurlijke vaders, maar dat hier bastaardij, tweeslachtigheid en smoring van de stem des bloeds: de grondelementen vormen van het aesthetisch menu.

Heeren architecten, of liever: heeren bekleeders, gij hebt er u toe geleend, de aangezichten van eenige dier woningcomplexen wat kleur en fleur te verleenen, Zij zouden er, hadden zij de wezenstrekken van hunne oorspronkelijke verwekkers vertoond, wat àl te dooiig hebben uitgezien. Gij hebt voor dit bedrijf, dat al wederom, evenals het handhaven der Gevangen Poort, op een propageeren der „schoonheid" door dik en dun berust: gij hebt voor dit bedrijf den schoonen naam bedacht van: Mantel-Architectuur.

Maar gij hebt toch, ondanks dien schoonen schijn, iets heel leelijks gedaan. Gij hebt iets gedaan, stel ik mij voor, dat geen uwer gedaan zou hebben als het niet om den broode was. Ik schrijf daarom weliswaar zacht en zeer bezadigd over dit gedoe, maar toch kan ik er niet geheel over zwijgen, daar deze uwe mantels mij, en mij dunkt ook uzelven, zoo onaangenaam sterk aan gordijnen, ach, aan rose gordijnen doen denken.

En nu weet ik wel dat onze kultuur op sterven na dood is, en dat sommige dokters gaarne blozende vrouwen zien, maar.... in naam van diezelfde schoonheid, die u en mij naar ik hopen wil, gelijkelijk lief is, in naam van haar mag ik vergen dat de waardigheid van het sterven onaangetast blijve.

Want ik heb bevonden dat er twee soorten van schoonheid zijn: eene die liegt en eene die waarachtig is, en dat de schoonheid die liegt, eigenlijk zoo niet heeten mag, omdat zij niet, wat zij toch heet te doen, ons innerlijk wezen naar buiten roept, maar het be-mantelt, en omdat de waarachtigheid, hoe hard of bitter ja doodsch of zelfs potsierlijk zij bij wijlen schijnen moge, den sleutel draagt van de cel, waarin de schoonheid gevangen ligt.

HERMAN HANA.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

SVENSKA STADSFÖRBUNDETS TIDSKRIFT, HÄFTE 4. De inhoud van dit tijdschrift staat geheel in het teeken van Göteborg. A. Carlander behandelt de tentoonstelling. Albert Lilienberg het stad- en uitbreidingsplan van Göteborg en zegt: Het doel van de ontworpen uitbreidingen is, de stad zoo praktisch en geschikt mogelijk voor de bewoning, doch er bovendien zorg voor te dragen dat de stad als geheel iets wordt; een stadsgeheel waarin de bewoners met zelfbewusten trots rond kunnen gaan. De juiste aanwending van het beschikbare terrein speelt hier een belangrijke rol. Van groot belang is, dat de stad zoo laat mogelijk grijpt naar de voorstadsspoorwegen, die het stadsleven duurder maken. Een eerste eisch is het niettemin dat reeds thans overwogen wordt hoe en waar die spoorwegen aangebracht moeten worden wanneer zij te eeniger tijd noodig zullen blijken te zijn Göteborg heeft thans met de voorsteden Olskroken, Gamlestaden, Haga, Annedal, Masthugget, Majorna, Lundby en Hissinge mede nog geen 200.000 inwoners. A. Gärde spreekt over het bewoningsvraagstuk, L. Romdahl over kultuurvraagstukkken. G. Dieden over Göteborgs haven. B.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD No. 29. Een electrische Centrale in Zeeuwsch Vlaanderen door A. A. Kok. De ontwerper, geplant op zijn achterbeenen en gebarende met zijn voorbeenen, spreekt de menigte toe en zegt: „Het gebouw is geworden zooals 't gegroeid is en het staat daar nu, eenzaam in de groote groene vlakte." Ontwaakt door de zingende stem van deze grandiose en statig-gestileerde passage, toonen fantasie en herinnering gansche reeksen, in trotsche eenzaamheid zichheffende monumenten, en als men dan per ongeluk naar de plaatjes kijkt, ziet men wat de vertrouwelijke bouwkritiek misprijzend „'n kreng" noemt, waarbij men nóch van gegroeid, nóch van eenzaam staan in een groote groene vlakte pleegt te spreken, en wordt het niet duidelijk, waarom de, met fiere vaderlandsche vlag bewapperde, gevolgen van timmermansbazenteekenarij in het Weekblad worden opgenomen. S.

ZENTRALBLATT DER BAUVERWALTUNG. 51-61 betoogt met veel en zorgvuldig, gerangschikt materiaal, dat ook buiten Zeeuwsch-Vlaanderen vervelend en leelijk gebouwd wordt, waarbij

KLEI 13 en 14 niet wil achterblijven. S.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. C. 761

JAARGANG 27 — Nº 28 — 1 SEPTEMBER 1923

BOUWKUNST-ANARCHIE.

Was ik maar geen architect geworden, denk ik zeer dikwijls. Ik had dan minder dikwijls ergernis behoeven te ondergaan.

Want zou er wel één categorie menschen zijn aan te wijzen die even dikwijls reden tot ergernis hebben als wij.

Onze ergernis over alle smakeloosheid om ons heen. Over de altijd en allerwege ons aangrijnzende, versteend-verstijfde producten van wansmaak; van gekunsteld en geknutselde bouwmassa's, van liefdeloos en vormloos neergesmeten bouwgedrochten of van kleinzielig burgerlijk bouwgewriemel. Wie voelt zich tegenover deze, door onze samenleving bij massa en in meerderheid voortgebrachte, in leelijkheid met elkaar wedijverende objecten, ellendiger, dan degene die zeker weet, hoe dat alles met dezelfde middelen beter en aantrekkelijker had kunnen zijn. Die overtuiging des architecten wekt bij hem de ergernis.

Ik wil hier tusschen haakjes direct op laten volgen dat ik, in mijn ontevredenheid over mijn beroepskeuze, toch blij ben tot de Amsterdammers te behooren. Want de ergernis is hier in elk geval minder groot. Hier wordt systematisch gewerkt om de leelijkheid tegen te gaan. Dikwijls wel zeer negatief. Maar het resultaat ontdekken of erkennen we, als de „de provincie" of „het land" eens ingaan en vergelijken. Begin waar ge wilt. In Den Haag desnoods. Slechts hier en daar vinden we een enkel geval waarvan we in mindere of meerdere mate (en dan de mindere maat in meerderheid) een architectonische appreciatie kunnen hebben. En de groote rest is: „Wansmaak", Gekunsteld geknutsel, liefdeloos en vormloos geknoei en kleinzielig gewriemel is bijna alles wat we zien. De *bouwkunst-anarchie* die onder de vlag van „persoonlijke vrijheid" wordt gehuldigd. Hoelang zullen we het nog moeten verdragen. De medische kwakzalverij weet men met een andere en betere maat te meten.

Onbegrijpelijk vind ik het, dat die dagelijksche ergernis, die we toch zeker allen hebben, niet reeds lang heeft geleid tot een *georganiseerde, intensief gevoerde* strijd. Hoogstwaarschijnlijk is het, omdat de architecten niet of moeilijk tot een dergelijke collectieve actie zijn te brengen. Of misschien omdat, hoewel we de uiterste grenzen van wel en niet bevoegd zijn, duidelijk kunnen aanwijzen, niet gemakkelijk voor alle gevallen een objectieve bevoegdheidsgrens is vast te stellen. Dit laatste houdt ook wel ten sterkste verband met de anarchie in de opleiding maar hoe het zij, naar mijn meening kan er toch wel meer gedaan worden dan tot op heden is geschied.

Ongetwijfeld is er reeds veel gedaan ter bestrijding van de bouwkunst-anarchie. Maar de gekozen middelen zijn allen zoo geheel op zich zelf staand of te veel alleen plaatselijk. Met veel waardeering kunnen we daar enkele van noemen. Allereerst noemen we de door Herm. van der Kloot Meyburg keurig verzorgde uitgave „Bouwkunst in de stad en op het land". Daarin is met voorbeeld en tegenvoorbeeld zeer verdienstelijk voor iedereen aangegeven hoe alles wat slecht gemaakt is ook goed gemaakt kan worden. En daaruit is verder weer, tusschen de regels (en tusschen de plaatjes) door, duidelijk af te leiden dat bouwwerken alleen goed gemaakt kunnen worden, door ze aan bevoegde krachten op te dragen. Ik heb het altijd jammer gevonden dat de heer Meyburg dat thema, dat voor onze tijd toch hoogstbelangrijk is, niet mede tot onderwerp van zijn studie heeft gemaakt en als een onderdeel aan zijn boek toegevoegd.

Niettegenstaande deze leemte kunnen we niet anders wenschen dan dat dit boek niet alleen door ons, maar veelmeer door het publiek, door autoriteiten die invloed hebben bij het geven van opdrachten, wordt gelezen. Het departement van

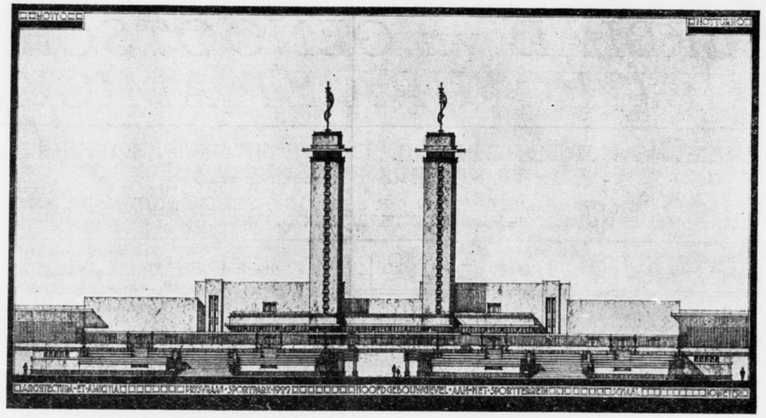

1e PRIJS — PRIJSVRAGEN A. ET A. 1922 ONTW. G. M. EGGENHUIJZEN

Binnenlandsche Zaken verleende zijn steun aan de uitgave. Kan het departement van „Schoone Kunsten" enz. misschien steun verleenen voor de verspreiding op groote schaal.

Verder zijn er een aantal schoonheids-commissies die belangrijke resultaten in de richting van de bestrijding der Bouwkunst-Anarchie kunnen boeken. Ook zijn er enkele Provinciale commissies die in die richting met aanvankelijk succes werken.

Ook hebben vele autoriteiten zich in dit opzicht verdienstelijk gemaakt, vooral bij de tot standkoming van woningbouw met geldelijke steun uit openbare kassen. (Bij de z.g.n. premiebouw daarentegen viert de bouwkunst-anarchie weer hoogtij).

Ten opzichte van de doeltreffendheid zijn deze (strijd)middelen alle nog aanvankelijk en zeer onvoldoende. Wettelijke regeling zou het eenig afdoende middel zijn. Maar zoover zijn we nog niet. De eenige vorm van bestrijding waaronder we van een aanvankelijk wettelijke regeling kunnen spreken is de in veel bouwverordeningen voorkomende z.g.n. *„welstandsbepaling"*.

(Wordt vervolgd).

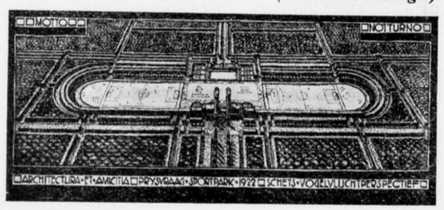

BIJ DE AFBEELDINGEN PRIJSVRAAG A. ET A. 1922.

Het jury-rapport sprak reeds over de geringe deelname aan deze prijsvraag. Zeer gering was werkelijk die deelname inderdaad, maar waarom dit hier nog eens opgehaald, terwijl er toch qualitatief veel bereikt werd. Het bestuur meent dan ook, dat er in de geringe belangstelling geen reden is om, ontmoedigd, voortaan van het uitschrijven van prijsvragen af te zien. Au fond zijn er misschien te weinig onder de jongeren, van A. et A. die naast het, toch wel aardig vinden ook eens aan een prijsvraag mee te doen, over voldoende elan beschikken om er werkelijk het werk voor over te hebben ook, kleintjes komt er dan vaak de overweging bij, dat, als er zoo veel meedoen, de kans op succes gering wordt. Met dat al zouden de studie-prijsvragen afgedankt en op stal gezet worden en daarmede de groote paedagogische waarde er van meteen verloren gaan, wat jammer zou zijn. Het komt het Bestuur dan ook voor, dat de jongeren van A. et A. zich zelf onrecht aandoen met niet het hunne te doen om de belangstelling er voor grooter te maken.

De drang om zich in een kunstschepping uit te leven is een eerste, de lust zich aan te passen bij het programma een tweede voorwaarde voor een wél geslaagd ontwerp. Er bestaat een wisselwerking tusschen die beiden. De eerste, wij mogen er niet aan twijfelen, is aanwezig bij alle jongere leden van het Genootschap, aan de tweede kan tegemoet gekomen worden door de keuze van het programma. Het kan slechts de taak van het Bestuur zijn, te trachten den drang

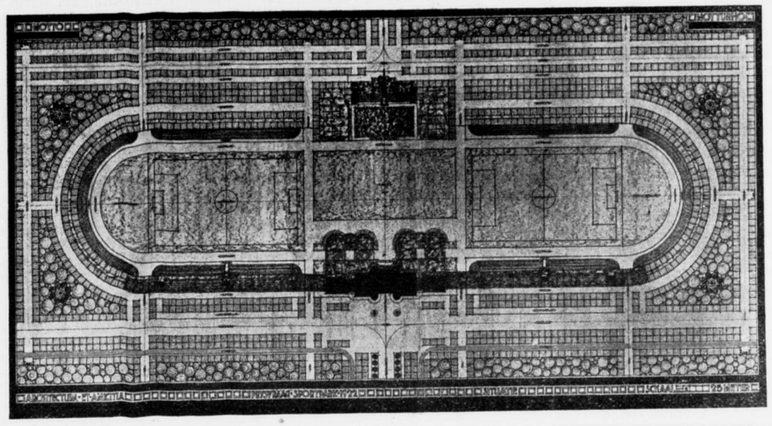

1e PRIJS — PRIJSVRAGEN A. ET A. 1922 ONTW. G. M. EGGENHUIJZEN

om zich aan een opgave te geven, te vangen met een gelukkig gekozen onderwerp.

De vorige keer is getracht dit te bereiken door het geval prijsvragen op een vergadering in bespreking te brengen. Per slot van rekening is dit, na zoo'n lange periode „zonder prijsvragen" niet geheel zonder resultaat gebleven. Er is toen echter mogelijk net dàt nagelaten, wat zeer vruchtdragend had kunnen zijn, het houden van een enquête onder de leden over de keuze van het onderwerp. Na het bovenstaande zal niemand er meer aan twijfelen, dat dit de oplossing zal geven. Hierbij ingesloten vindt u daarom een formulier waarop u uw wenschen kunt kenbaar maken.

Het is niet de bedoeling, dat deze enquête zich tot de jongeren bepaalt, integendeel, ook het oordeel van meer ervaren prijsvragers, die zich ongetwijfeld de prettige uren zullen herinneren, doorgebracht vis à vis hun prijsvragenschotje, is van waarde. ***Alle leden van het Genootschap*** worden dus verzocht mede te werken aan het slagen van deze enquête.

Zooals den meeste leden reeds bekend zal zijn, is het Bestuur er in geslaagd een accurate en enthousiaste medewerkster voor die dingen te vinden in mevr, Sligting en neemt zich voor, zelfs wanneer het aantal ingekomen antwoorden minder is dan 1/5 van het aantal leden, op gepaste wijze een verslag uit te brengen over dit referendum om daar later de noodige conclusies uit te trekken.

Natuurlijk, we tarten weer het noodlot in een tijd als deze, waarin het hoofd om en het hart overloopt van vaderlandsliefde zooiets te onder-

nemen. Daarom verzoeken wij u in dit geval vooral niet uit te stellen en direct in te vullen wat u al lang voor den geest stond, en, nu ja, de eene keer wel eens duidelijker dan de andere, maar u dan toch met wat goeden wil wel voor den geest zal komen, het onderwerp dat u voor een studieprijsvraag zoo bij uitstek geschikt acht.

Het is aardig om te weten, dat, nu, thans, op dit oogenblik, alle leden van het Genootschap peuterend zoeken even naar hun linker vestzakje, om daarna, met zekeren greep hun trouwe Koh-I-Nohr hun wenschen te laten invullen. Het meisje neemt straks graag uw kaart mee als ze

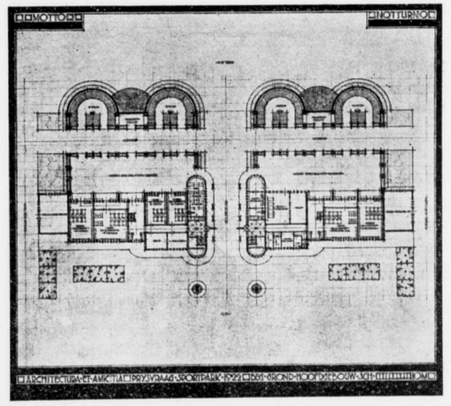

naar huis gaat of nog even met haar vrijer een eindje omgaat.

Het gaat er dan bij deze prijsvraag in de eerste plaats om of de leden van A. et A. zich capabel achten, met elkaar, ook quantitatief tot een behoorlijk prijsvraagresultaat te komen. De eerste vraag is dus direct al een gewetensvraag, is die eenmaal beantwoord, dan is de rest maar kinderspel. Neen, neen, nu geen spitvondigheden als: dat het heelemaal van de soort prijsvraag afhangt, of ze ook voor niet leden van het Genootschap zijn moet, voeral niet op een goudschaaltje wegen; ieder voor zich is in een wip met zijn overtuiging te rade gegaan en beseft dan onmiddellijk, op welke wijze z.i. een prijsvraag het meeste resultaat kan hebben.

Grappig toch, al die Koh-I-Noor's. die ons geestesoog in beweging ziet.

De rest is, zooals gezegd, heel eenvoudig; elk noemt drie onderwerpen, die hem belangrijk voorkomen voor een grooten prijsvraag — niet te geweldig dunkt ons — en drie voor minder grootsche ontwerpen. Wie daar nog bijzondere wenschen aan toe te voegen heeft, voor schetsprijsvragen of zoo, heeft daar nog plaats genoeg voor.

Wat ons geestesoog nu ziet, al die.... wij verklappen het niet, dat komt een volgende keer, dat hoort bij het resultaat van de enquête.

ONTVANGEN BOEKEN.

TOWNS AND TOWNS-PLANNING. ANCIENT AND MODERN, BY HAROLD HUGHES. Een vlot geschreven boekje, dat in breede lijnen een overzicht geeft van de ontwikkeling van verschillende stadsplannen en de vraagstukken die er zich bij voor deden. Priene, Silchester, Avila, Montpazier en Karesruhe wordenachtereenvolgens beh andeld. Het interessantste hoofdstuk is dat over: „Town sand Villages in Britain". Hollanders schijnen door de tijden heen een bijzondere aanleg gehad te hebben voor technische vraagstukken; het was een Hollander Peter Morice die een van de eerste waterleidingswerken voor Londenheeft aangelegd.

In het hoofdstuk „the Modern Movement" worden, met de bekende argumenten voor tuinsteden, Letchworth en Bournville besproken, afbeeldingen van Canberra, de nieuwe hoofdstad van Australië en een schetsplan van New-Delhi worden gegeven. Over de toekomst meent schrijver dat: „the policy of *laissez-faire*, in architectural as in other-matters, has been tried long enough: the liberty of the individual is a noble ideal philosophically, but in practice it has too often meant the right of one man to obtain his own gratification at the expense of his neighbour."

VOORSCHOTFONDS DER ARCHITECTEN 1914.

Stand van het fonds op den dag van overdracht van het restant aan het Ondersteuningsfonds van den B. N. A.

ONTVANGSTEN.

Schenking bijdragen	ƒ	2300.—
Bank-Associatie, rente van 1915-20 Juli 1923	„	337.43½
Bijdrage Kunstenaarsfeest van het verbond van Ned. Kunstenaars aan het Voorschotfonds	„	47.20
Alsnog schenking van 2 architecten	„	62.50
Terugbetaald door den heer Y	„	500.—
	ƒ	3247.13½

Op 20 Juli 1923.

Saldo Bank-Associatie	ƒ	2297.80
Saldo Kas	„	22.50
Totaal	ƒ	2320.30
Terugbetaald aan hen die hun storting terug wenschten *)	„	1000.—
Blijft voor ondersteuningsfonds B. N. A.	ƒ	1320.30

*) Waar de storting bedroeg oorspronkelijk ƒ 2300.— en 20 Juli 1923 aanwezig was ƒ 2320.30 is aan hen die dit verlangden, hun volle storting terug betaald, zonder rente.

Accoord:
w. g. B. J. OUËNDAG.
20 Juli 1923. „ J. P. MIERAS.
verificateurs.

UITGAVEN.

Duwaer en van Ginkel, drukwerk voor de enquête	ƒ	32.87½
Mouton & Co.	„	6.50
Duwaer en van Ginkel, drukwerk voor de enquête	„	13.50
C. Piekart, enveloppen en papier voor de enquête	„	4.75
C. Piekart, enveloppen en papier voor de enquête	„	0.55
Schrijfloon voor de enquête	„	14.12½
Tram	„	1.20
Telegrammen voor vergaderingen	„	2.35
Plakzegels	„	0.30
Postwisselformulieren	„	0.50
Voorschot aan den heer X	„	60.—
„ „ „ „ „	„	60.—
„ „ „ „ „	„	60.—
„ „ „ „ „	„	60.—
„ „ „ „ Y	„	500.—
Chequeboekje	„	1.50
Porti tot 1 Januari 1918 voor de enquête	„	68.68½
Saldo Bank-Associatie	„	2297.80
Onkosten Administratie ƒ 25.—		
Postzegels „ 15.—		
ƒ 40.—	„	40.—
Saldo in kas	„	22.50
	ƒ	3247.13½

Amsterdam.

De Secretaris-Penningmeester van het Voorschotfonds der Architecten:
JAN GRATAMA.
Vossiusstraat 5, Amsterdam.
20 Juli 1923.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 29 — 15 SEPTEMBER 1923

MEDEDEELING.

Van eenige leden werd bericht ontvangen, dat zij zich bezorgd maken nu zij Architectura niet meer elke week ontvangen. Te hunner geruststelling zij opgemerkt, dat, in verband met contractueele bepalingen — zie laatste nummers Architectura 1922 — Architectura 39 maal per jaar verschijnt en wel zoo, dat er in het algemeen in den Winter een nummer per week uitkomt, in den Zomer eens in de veertien dagen à drie weken,

VERZOEK.

In de afgeloopen zomermaanden hebben onze leden uitstapjes gemaakt; natuurlijk hebben onze leden uitstapjes gemaakt; de een bepaalde zich tot een boottochtje en raakte onder de bekoring van de heerlijke ligging van de Cunera, een ander werd op een fietstochtje getroffen door het gave geheel van een Zeeuwsch dorp of een boerderij op de Veluwe; gelukkiger lezers ondergingen de huivering van ontzag bij het betreden van een Fransche Cathedraal of genoten van de onovertroffen samenklank van natuur en kunst bij Masthuggans kyrka.

Maar, en natuurlijk, allen grepen naar den teekenstift om iets van hun ontroering vast te leggen.

De Redactie is van meening dat het aardig zou zijn, en een waardig besluit van dezen Zomer, om al die schetsen in een nummer van Architectura te verzamelen en noodigt de leden uit die ter reproductie af te staan, en te zenden Heerengracht 545. Zeer gewetensvollen lezers zij medegedeeld, dat de Redactie er geen bezwaar tegen heeft, ook schetsen op te nemen van vorige Zomers, van alle andere jaargetijden ja zelfs van heelemaal geen uitstapjes.

BOUWKUNST ANARCHIE II.

Bij een goede toepassing van die „welstandsbepaling", de eenigste vorm van wettelijke bestrijding van Bouwkunst-anarchie, *kan* reeds veel worden bereikt. Een artikel in de verordening waarbij aan Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid wordt gegeven, om ten opzichte van het uiterlijk van een gebouw. nadere eischen te stellen, schijnt hoogst belangrijk. Maar het is toch niet meer dan schijn. Met eenige praktische ervaring op dit gebied, komt men soms tot de overtuiging dat het artikel in vele gevallen er beter niet had kunnen zijn. Want als een „onbevoegde" zijn best gaat doen om een gebouw, terwille van dat artikel, mooi en „welstandig" te maken, dan weten we allen wat dat een ramp voor het bouwkundig object moet zijn. En als dan verder aan „onbevoegden" het laatste woord en de beslissing wordt gegeven, dan is het geval hopeloos. Naast het groote aantal gemeenten, die de welstandsbepaling nog niet kennen, kunnen we deze groep, als nog slechter verzorgden, plaatsen.

Resultaat is dan alleen nog te verwachten in die plaatsen, waar Burgemeester en Wethouders, voor toepassing of handhaving van het welstands-artikel, advies inwinnen van een bevoegd college of een bevoegd persoon. En, we hebben er reeds op gewezen. zelfs in die plaatsen is over het algemeen dat resultaat tot nog toe bedroevend.

Het is niet de bedoeling om in dit artikel op dat bedroevende resultaat nader in te gaan en de oorzaken daarvan op te sporen. We hebben voor dit betoog voldoende aan de constateering van het feit.

Resumeerende, zien we dus, dat er van een bestrijding van de bouwkunst-anarchie, in zijn verscheidenheid van vormen waarin het voorkomt, in wezenlijken zin weinig sprake is. Naar mijn vaste overtuiging kunnen we en moeten we

naar huis gaat of nog even met haar vrijer een eindje omgaat.

Het gaat er dan bij deze prijsvraag in de eerste plaats om of de leden van A. et A. zich capabel achten, met elkaar, ook quantitatief tot een behoorlijk prijsvraagresultaat te komen. De eerste vraag is dus direct al een gewetensvraag, is die eenmaal beantwoord, dan is de rest maar kinderspel. Neen, neen, nu geen spitvondigheden als: dat het heelemaal van de soort prijsvraag afhangt, of ze ook voor niet leden van het Genootschap zijn moet, voeral niet op een goudschaaltje wegen; ieder voor zich is in een wip met zijn overtuiging te rade gegaan en beseft dan onmiddellijk, op welke wijze z.i. een prijsvraag het meeste resultaat kan hebben.

Grappig toch, al die Koh-I-Noor's. die ons geestesoog in beweging ziet.

De rest is, zooals gezegd, heel eenvoudig; elk noemt drie onderwerpen, die hem belangrijk voorkomen voor een grooten prijsvraag — niet te geweldig dunkt ons — en drie voor minder grootsche ontwerpen. Wie daar nog bijzondere wenschen aan toe te voegen heeft, voor schetsprijsvragen of zoo, heeft daar nog plaats genoeg voor.

Wat ons geestesoog nu ziet, al die.... wij verklappen het niet, dat komt een volgende keer, dat hoort bij het resultaat van de enquête.

ONTVANGEN BOEKEN.

TOWNS AND TOWNS-PLANNING. ANCIENT AND MODERN, BY HAROLD HUGHES. Een vlot geschreven boekje, dat in breede lijnen een overzicht geeft van de ontwikkeling van verschillende stadsplannen en de vraagstukken die er zich bij voor deden. Priene, Silchester, Avila, Montpazier en Karesruhe wordenachtereenvolgens beh andeld. Het interessantste hoofdstuk is dat over: „Town sand Villages in Britain". Hollanders schijnen door de tijden heen een bijzondere aanleg gehad te hebben voor technische vraagstukken; het was een Hollander Peter Morice die een van de eerste waterleidingswerken voor Londenheeft aangelegd.

In het hoofdstuk „the Modern Movement" worden, met de bekende argumenten voor tuinsteden, Letchworth en Bournville besproken, afbeeldingen van Canberra, de nieuwe hoofdstad van Australië en een schetsplan van New-Delhi worden gegeven. Over de toekomst meent schrijver dat: „the policy of *laissez-faire*, in architectural as in other-matters, has been tried long enough; the liberty of the individual is a noble ideal philosophically, but in practice it has too often meant the right of one man to obtain his own gratification at the expense of his neighbour."

VOORSCHOTFONDS DER ARCHITECTEN 1914.

Stand van het fonds op den dag van overdracht van het restant aan het Ondersteuningsfonds van den B. N. A.

ONTVANGSTEN.

Schenking bijdragen	*f*	2300.—
Bank-Associatie, rente van 1915-20 Juli 1923	„	337.43½
Bijdrage Kunstenaarsfeest van het verbond van Ned. Kunstenaars aan het Voorschotfonds	„	47.20
Alsnog schenking van 2 architecten	„	62.50
Terugbetaald door den heer Y	„	500.—
	f	3247.13½

Op 20 Juli 1923.

Saldo Bank-Associatie	*f*	2297.80
Saldo Kas	„	22.50
Totaal	*f*	2320.30
Terugbetaald aan hen die hun storting terug wenschten *)	„	1000.—
Blijft voor ondersteuningsfonds B. N. A.	*f*	1320.30

*) Waar de storting bedroeg oorspronkelijk *f* 2300.— en 20 Juli 1923 aanwezig was *f* 2320.30 is aan hen die dit verlangden, hun volle storting terug betaald, zonder rente.

Accoord:
w. g. B. J. OUËNDAG.
20 Juli 1923. „ J. P. MIERAS.
verificateurs.

UITGAVEN.

Duwaer en van Ginkel, drukwerk voor de enquête	*f*	32.87½
Mouton & Co.	„	6.50
Duwaer en van Ginkel, drukwerk voor de enquête	„	13.50
C. Piekart, enveloppen en papier voor de enquête	„	4.75
C. Piekart, enveloppen en papier voor de enquête	„	0.55
Schrijfloon voor de enquête	„	14.12½
Tram	„	1.20
Telegrammen voor vergaderingen	„	2.35
Plakzegels	„	0.30
Postwisselformulieren	„	0.50
Voorschot aan den heer X	„	60.—
„ „ „ „ „	„	60.—
„ „ „ „ „	„	60.—
„ „ „ „ „	„	60.—
„ „ „ „ Y	„	500.—
Chequeboekje	„	1.50
Porti tot 1 Januari 1918 voor de enquête	„	68.68½
Saldo Bank-Associatie	„	2297.80
Onkosten Administratie *f* 25.—		
Postzegels „ 15.—		
f 40.—	„	40.—
Saldo in kas	„	22.50
	f	3247.13½

Amsterdam.

De Secretaris-Penningmeester van het Voorschotfonds der Architecten:
JAN GRATAMA.
Vossiusstraat 5, Amsterdam.
20 Juli 1923.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 29 — 15 SEPTEMBER 1923

MEDEDEELING.

Van eenige leden werd bericht ontvangen, dat zij zich bezorgd maken nu zij Architectura niet meer elke week ontvangen. Te hunner geruststelling zij opgemerkt, dat, in verband met contractueele bepalingen — zie laatste nummers Architectura 1922 — Architectura 39 maal per jaar verschijnt en wel zoo, dat er in het algemeen in den Winter een nummer per week uitkomt, in den Zomer eens in de veertien dagen à drie weken,

VERZOEK.

In de afgeloopen zomermaanden hebben onze leden uitstapjes gemaakt; natuurlijk hebben onze leden uitstapjes gemaakt; de een bepaalde zich tot een boottochtje en raakte onder de bekoring van de heerlijke ligging van de Cunera, een ander werd op een fietstochtje getroffen door het gave geheel van een Zeeuwsch dorp of een boerderij op de Veluwe; gelukkiger lezers ondergingen de huivering van ontzag bij het betreden van een Fransche Cathedraal of genoten van de onovertroffen samenklank van natuur en kunst bij Masthuggans kyrka.

Maar, en natuurlijk, allen grepen naar den teekenstift om iets van hun ontroering vast te leggen.

De Redactie is van meening dat het aardig zou zijn, en een waardig besluit van dezen Zomer, om al die schetsen in een nummer van Architectura te verzamelen en noodigt de leden uit die ter reproductie af te staan, en te zenden Heerengracht 545. Zeer gewetensvollen lezers zij medegedeeld, dat de Redactie er geen bezwaar tegen heeft, ook schetsen op te nemen van vorige Zomers, van alle andere jaargetijden ja zelfs van heelemaal geen uitstapjes.

BOUWKUNST ANARCHIE II.

Bij een goede toepassing van die „welstandsbepaling", de eenigste vorm van wettelijke bestrijding van Bouwkunst-anarchie, *kan* reeds veel worden bereikt. Een artikel in de verordening waarbij aan Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid wordt gegeven, om ten opzichte van het uiterlijk van een gebouw. nadere eischen te stellen, schijnt hoogst belangrijk. Maar het is toch niet meer dan schijn. Met eenige praktische ervaring op dit gebied, komt men soms tot de overtuiging dat het artikel in vele gevallen er beter niet had kunnen zijn. Want als een „onbevoegde" zijn best gaat doen om een gebouw, terwille van dat artikel, mooi en „welstandig" te maken, dan weten we allen wat dat een ramp voor het bouwkundig object moet zijn. En als dan verder aan „onbevoegden" het laatste woord en de beslissing wordt gegeven, dan is het geval hopeloos. Naast het groote aantal gemeenten, die de welstandsbepaling nog niet kennen, kunnen we deze groep, als nog slechter verzorgden, plaatsen.

Resultaat is dan alleen nog te verwachten in die plaatsen, waar Burgemeester en Wethouders, voor toepassing of handhaving van het welstands-artikel, advies inwinnen van een bevoegd college of een bevoegd persoon. En, we hebben er reeds op gewezen. zelfs in die plaatsen is over het algemeen dat resultaat tot nog toe bedroevend.

Het is niet de bedoeling om in dit artikel op dat bedroevende resultaat nader in te gaan en de oorzaken daarvan op te sporen. We hebben voor dit betoog voldoende aan de constateering van het feit.

Resumeerende, zien we dus, dat er van een bestrijding van de bouwkunst-anarchie, in zijn verscheidenheid van vormen waarin het voorkomt, in wezenlijken zin weinig sprake is. Naar mijn vaste overtuiging kunnen we en moeten we

veel meer doen. En is Architectura daarvoor niet het aangewezen Instituut, de vereeniging waar geen andere belangen, dan die der Bouwkunst, worden behartigd, die zich, als het moet, zelfs los kan maken van materieele factoren die in dezen strijd belemmerend kunnen zijn. Alle mogelijke neveneischen moeten in dien strijd dan ook op den achtergrond kunnen worden gesteld.

B. T. B. *(Wordt vervolgd).*

VERLICHT AMSTERDAM.

Het kan van geen serieus mensch verwacht worden, en daarom doe ik 't maar op aandringen der redactie, te schrijven in een architectenblad over de versieringen van Amsterdam, gedurende de jubileumdagen.

De officieele architecten hebben zich in hun uitbundigheid wel eenigszins gereserveerd getoond. Hunne versiering zag er uit als een goedaangelegde tuin, die over 'n jaar of tien een prachtstuk belooft te worden, als natuur- en kunstmiddelen medewerken. Maar de natuur- en kunstmiddelen, in den vorm van enthousiasme en geld zijn achterwege gebleven. De architecten hadden bijvoorbeeld in de Leidschestraat een goeden ondergrond aangebracht. waarop de eigenlijke vreugdetooi had kunnen beginnen, indien in Amsterdam mogelijkheid was geweest een ander gebaar dan nu-ja-ik-moet-'t-doen-maar-liever-doe-ik-'t-niet.

Een koningin schijnt tegenwoordig huldigingsverwachting maar niet te hoog te moeten spannen. Haar weg wordt niet met zeldzame bloemen bestrooid, doch zij heeft de gelegenheid tot haar knieën door de gemeenplaatsen te mogen waden. Zeker, met redevoeringen en krantenartikelen zijn wij niet sober geweest, en naar waarde beloond met ridderorden. Gelijk oversteken.

Juist, de versiering! Wellicht had de Kalverstraat lekker geroken, indien de rozen echt geweest waren, nu stonk 't er, en dat het sterker stonk dan op gewone dagen, is gedeeltelijk een gevolg der versiering. Eere, wie eere toekomt.

Het hoogtepunt van de stadsverlichting (de mop is van de Nieuwe Rotterdamsche Courant) was de Westertoren. Een bouwwerk verlicht men, met electrisch licht feestelijk, door de kozijnen en den kroonlijst met electrische lichtjes te belijnen. Dan komen de verhoudingen van het bouwwerk zoo mooi aan 't licht (deze mop is van het Algemeen Handelsblad). Erg nauw schijnen die verhoudingen het gelukkig niet te nemen.

De Westertoren had vóór, op alle andere verlichtingen, dat de kleurzwakte der lichtpunten bekijken mogelijk maakte, terwijl de overige verlichting je op 'n onhebbelijke, beleedigende manier in je oogen priemde, je, als 't ware, venijnig op de kleine teen van je waarneming trapte. Gevoelige lijken moeten zich in hun graven hebben omgedraaid.... van 't licht af.

Is er waarlijk met electrisch licht niets beters, treffenders, mooiers te doen, niets de feest-vreugde-meer-verhoogends, dan vetpotjes-nabootsing?

Voor 'n vetpotje kan je teedere gevoelens koesteren. het is zoo maagdelijk als 'n jong meisje, en, even zwak, overgeleverd aan de stormen der gemeenen levens. Maar blaas nu 'n electrisch lichtje eens uit.... het is weinig verleidelijk als een kanonaffuit, en laat je zoo onbewogen als een leege Damtribune, of irriteert je als een levensverzekering-agent op je trouwdag.

Architecten en sierkunstenaars hebben, eenige uitzonderingen daargelaten, aan de optooiing niet meegedaan. Heinike en Kuipers op een wijze die ons veel ellende heeft bespaard, denk eens dat Corona de heele stad had getoiletteerd met zijn wagensmeer-schmink.... Architecten en sierkunstenaars hebben dus het genoegen gehad te zien, hoe de goede smaak der burgerij is, zonder hun vriendelijke bemiddeling. Stijlvol was het zeker: eenheid in de vervelendheid, zooals Semper zegt. Wij hopen nu maar een andere keer beter; mogelijk leven eenigen onzer nog over 25 jaar, hoewel de kunstenaar, dienaangaande maar geen overdreven verwachtingen moet koesteren. Wie weet is er over 25 jaar een goede zaak te maken, met de stichting van een vluchtoord, waar men tegen matigen prijs de zekerheid krijgt niets te zien, te hooren ,te ruiken en te lezen van het Amsterdam, dat feestelijk viert het dan 50-jarig kroonjubileum van de Koningin. Want de tentoonstelling van Bouwkunst schijnt als retraite ditmaal niet voldaan te hebben. En dan nog iets, laat de volgende keer onze Overheid, als slot van 't officieele feest, straatjongens, sierkunstenaars en verderen goedgezinden toestaan, de voorwerpen van versiering en verlichting naar beneden te scheuren, stuk te trappen, in het water te smijten en door den modder te sleuren. Men zou dan eens kunnen probeeren welk deel der feestviering het meest „van harte" ging.

S.

P.S. Ik bemerk, na bezichtiging van de op de scholen uitgedeelde herinneringsprent, dat de Overheid althans der lieve schooljeugd iets te vernielen heeft gegeven. Moge deze met lust die aangename taak aanvaarden, en vóór het einde dezer week volbrengen.

NAAR AANLEIDING VAN EEN JUBILEUMS-BOUWKUNSTTENTOONSTELLING IN AMSTERDAM.

Het is heel, heel moeilijk, wij weten het allen wel, om een bouwkunsttentoonstelling te organiseeren. Niet dat het zoo bezwaarlijk is om het materiaal er voor te vinden of de menschen, die lust en gelegenheid hebben om de inrichting te verzorgen, het bezwaar zit hem gewoonlijk in de

dubbeltjes; Bouwkunst is nu eenmaal iets anders dan sport en daarmee zijn publieke belangstelling in Bouwkunst-op-papier en sport twee heel verschillende dingen, ook wat de revenuën betreft.

De ironie van het toeval heeft nu gewild, dat de hoofdstad, in de periode, waarover gejubeld wordt, in architectonischen zin aan niets heeft kunnen bemerken, dat ze door de regeering als Hoofdstad beschouwd werd, doch er wel een geschikt tentoonstellingsgebouw te vinden was, en dat door dat zelfde jubileum *wel* fondsen vrij kwamen, die anders voor een architectuur-tentoonstelling nimmer beschikbaar zouden zijn geweest.

Dit mag als excuus gelden voor het houden van een tentoonstelling tijdens dit gedachtenisfeest; tóch is het moeilijk, om, met het Bouwk. Weekbl., wél te spreken over de tact, waarmee het werk van exposanten werd ondergebracht, doch tegelijk te verzwijgen, dat er een andere tact bestaat, die, onder de gegeven omstandigheden een architectuur-tentoonstelling uit zou hebben moeten schakelen. Het zij toegegeven dat het een tact is van andere orde, en dat blijkbaar het gemis daaraan alleen voelbaar wordt, wanneer de Bouwkunst zelf als iets wezenlijks gevoeld wordt, als een concretie, die als zoodanig geëerd en ontzien moet worden.

Groote woorden, doellooze pruditeit zult U zeggen. Toch niet. Is het niet onvereenigbaar, een jubileums-tentoonstelling van kunst, werkelijk doorleefde kunst, op het feest van een Jubilaresse, die Haar bouwkunstbelangen door een woningverhuurkantoor laat behartigen, terwijl het land vele en wel zeer voortreffelijke bouwmeesters bezit? Er is veel werkelijk voortreffelijk werk op deze tentoonstelling).

Nu ééns in de 25 jaar Amsterdam weer opgepoetst wordt tot hoofdstad van het Rijk, en, wat de bouwkunst aangaat, daaraan geen andere herinnering heeft dan deze negatieve, dat het Raadhuis nog steeds niet weer Raadhuis is, bestaat er, nuchter gedacht en gesproken, zeker geen aanleiding, dit feestelijk met een tentoonstelling te herdenken. Zoo'n herdenking geeft een suggestie van waardeering voor wat Den Haag in dien tijd voor de Hoofdstad (nu eenmaal een ding met veel straten, pleinen en gebouwen) deed; terwijl, wat de gestichte gebouwen aangaat, Amsterdam nooit meer was dan Hoofdstad in naam.

Nu, om met Ruskin te spreken, de „lamp of sacrifice" voor bouwkunst in Den Haag beden-

kelijk scheef begint te staan en er zelfs niet eens genoeg olie is voor de uitvoering van het lang voorbereide academie-plan, is het van de hoofdstad een geste van wel zeer neerbuigende hoffelijkheid, toch die periode met een architectuurgedachtenisfeest te vieren, wat, — en terecht — Den Haag niet na zal laten als een onverwachte meevaller op de winstrekening te boeken.

Het is niet noodig in details af te dalen om er aan te herinneren, wat er in 25 jaar verzuimd werd van Amsterdam als hoofdstad te maken; het is al weer voldoende de aandacht te vestigen op het hoofdplein van de stad, het hart van het Rijk. Wanneer Amsterdam nog eenigszins gegolden had als Hoofdstad, had het Rijk moeten voelen, dat, wanneer beslag gelegd wordt — min of meer tegen het belang van de stad in — op een gebouw dat dit plein beheerscht, het zekere verplichtingen heeft tegenover de stad om te helpen dit plein een waardigen vorm te geven, wanneer de stad zelf daartoe niet bij machte blijkt.

Het komt mij voor, dat deze en dergelijke dingen te laag werden aangeslagen bij het inrichten van een dergelijke tentoonstelling in dezen tijd; eenige belangrijke inzendingen accentueeren dit in het bijzonder.

Toch is ze als herinneringstentoonstelling niet compleet; aan den eenen kant niet, omdat men zich schaamde voor den Ruygen Hoek, aan den anderen kant, omdat, de dagbladen merkten het reeds op, enkelen der meest vooraanstaanden meenden, dat er in dit jubileum geen aanleiding bestond voor een architectuur-tentoonstelling.

Voor wie geen vreemdeling is in de bouwkunst, biedt ze niet veel nieuws; wie ze iets nieuws zou kunnen geven, komt er niet. En wat doet het er voor ons toe of we zien, dat het werk van Mutters nog veel op dat van De Bazel lijkt, of dat het Koloniaal Instituut op teekening ook al leelijk was, of anders, dat zelfs z.g.n. principiëele tegenstanders van Moderne Bouwkunst beïnvloed beginnen te raken door de Klerk en enkele andere modernen wanneer die laatsten niet, of nauwelijks, vertegenwoordigd zijn. Wat doet het er toe of P. W. keurig teekenwerk laat zien, waar de scheppende geest van enkelen telkens doorheen schemert, wanneer niet historisch blijkt hoe P. W. aan die vormen kwam, en alleen voor ingewijden stap voor stap de ontwikkeling van die anderen in dit werk is na te gaan.

Och, erg is dit niet. Scherp komt er echter m.i. mee uit, dat aan die enkelen, wier geest wel op het grootste gedeelte van deze tentoonstelling tegenwoordig is, een zeker gevoel voor hun Kunst niet ontzegd zal kunnen worden, en dringt zich in dit verband de overtuiging op, dat dit gevoel wel eens de juiste leider geweest kon zijn, toen zij blijkbaar een jubileum als dit ongeschikt achtten voor een architectuur-expositie,

J. B.

PRIJSVRAAG-ENQUÊTE

Het eerste oogenblik scheen het, alsof de ingekomen briefkaarten calamiteus zouden worden voor de genootschappelijke brievenbus. Gelukkig is het niet zoo ver gekomen. na den grooten toevloed de eerste dagen luwde het spoedig. Het vijfde gedeelte van de leden is dan ook niet met de kaarten vertegenwoordigd, zoodat de inzending geopend blijft tot 22 September. *Alle leden. die nog verzuimden te antwoorden worden dringend verzocht dit nog te doen.* Het is merkwaardig dat juist bij de jongeren van het Genootschap,waarvoor deze studie-prijsvragen dan toch bedoeld zijn, de minste belangstelling blijkt te bestaan.

Al is het een bonte verscheidenheid van wenschen in alle schakeeringen tusschen feestgebouw en gevangenis. tusschen hokies-pokie en lijkwagen, toch begint er zich al een zekere lijn af te teekenen. De algemeene prijsvraag heeft blijkbaar even veel voorstanders als de genootschappelijke; een van de inzenders wenscht een prijsvraag à la minute, een ander meent, dat teekenen wel zeer belangrijk is voor het beeldend denken doch vreest, dat dit echter gewoonlijk te hoog wordt aangeslagen en komt tot de conclusie, dat prijsvragen in den gebruikelijken vorm niet zoo heel erg gewenscht zijn; eerst moet gezocht worden naar iets. dat meer de werkelijkheid van het bouwen benadert. Over het: hoe dit iets er uit moet zien, licht inzender ons helaas niet in. Weer een ander gaat nog verder en wil er een vraagstuk van maken, of chemische economische of psychologische factoren er de oorzaak van zijn, dat de kleur van inzender afd. 36 W. W. op de jubileums-architectuur tentoonstelling, in korten tijd zoo heel erg verschoten is. Hoewel ook in dit geval de aanwezigheid van een innigen band tusschen samenleving en bouwkunst wel te bewijzen zou zijn, komt het ons voor, dat hier de afstand tusschen maatschappelijk gebeuren en studieprijsvragen wel wat erg groot is.

Interessante elementen echter te over zooals men ziet. Mocht u dus nog verzuimd hebben uw kaart in te zenden zoo gelieve U dit alsnog te doen. Uw meening wordt zeer op prijs gesteld.

J. B.

ONTVANGEN BOEKEN.

AUG. TREUB. Räume und Menschen. (Walter Hädecke Verlag. Stuttgart 1923.) De inhoud is niet zoo erg belangrijk, maar Hans Josten geeft zijn „einführenden Gedanken" in een plezierige causerie, die men dóórleest, ondanks men al wist, dat kleur een heel gewichtige factor is bij de huisinrichting. O, saaie cataloge, genaamd Jaarboeken van de V.A.N.K., wat zijn wij toch onrechtvaardig en lichtzinnig; wij kijken met dit bonte prettige boekje naar U heelemaal niet meer, en verheugen ons op straat over de fijne enkeltjes, zonder ons af te vragen of U paar plompe kromme beenen niet wellicht een schat van wereldhervormings-hunkeren, zedenzuiverings zijn en vroomheid dragen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VIH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 30 — 29 SEPTEMBER 1923

A. W. WEISSMAN †

Door de redactie uitgenoodigd enkele woorden over onzen heengegaanen collega Weissman te schrijven, voel ik dit als een prettige plicht.

26 jaar geleden toch ben ik mijn bouwkunstige loopbaan bij hem begonnen en ben sindsdien in allerlei functies en bij vele gelegenheden met hem in aanraking gekomen en steeds viel het mij op welk een eigenaardige persoonlijkheid deze mensch was.

Toch weet ik van zijn geheele leven, en vooral van zijn jeugd niet genoeg tot het schrijven van een volledige necrologie.

Laten enkele gedachten voldoende zijn.

Uit wat over hem in de laatste dagen is gezegd en geschreven, blijkt wel duidelijk de diepe belangstelling en toewijding, welke Weissman had voor de schoonheid in het algemeen en die van de achter ons liggende in het bijzonder. Zijn onvermoeid werken voor het behoud dier schoonheid getuigt daarvan.

Omdat die belangstelling en toewijding diep waren, werkte Weissman in alle bescheidenheid. Deze was oprecht, juist omdat hij zich innerlijk cultureel hooger stelde dan zijn medemenschen. Hij zelf drukte dit op zijn typische wijze uit: „Iemand is eerst wat, als hij het 4de geslacht is, de meeste menschen zijn echter pas in het 2de.

Zooiets lijkt hoogvaardig, doch, dat hij humbug haatte en rustig, zelfbewust — tegen hoongelach in — zijn eigen lijn bleef volgen, getuigt van een groote overtuiging en van een innerlijken kracht, welke wij Weissman, of wij zijn streven kunnen deelen of niet, niet kunnen ontzeggen.

Zijn houding tegenover de menschen verklaart dan ook veler zijner gedragingen tegenover de Bouwkunst, in 't bijzonder de levende.

Vanzelf welt daarbij de vraag op: „Wat hebben de jongeren aan Weissman gehad."

Deze vraag moet in dit blad van de steeds jong blijvende vereeniging „A. et A." zeker worden gesteld. En openhartig moet het antwoord luiden: „Niet veel."

„Ik zie de lamfer al", hoor ik hem nog duidelijk zeggen, sprekende over de moderne bouwkunst. Weissman stond daar sceptisch tegenover.

Wat hij den jongeren als docent gaf?

Ook niet datgene, wat zij hoopten te ontvangen, want zelfs van de achter ons liggende tijdperken gaf hij niet de karakteristiek, noch wees hij de innerlijke motieven aan, noch waarom de uiterlijke verschijning zóó was en wat haar deed veranderen. Hij hield zich met opzet aan de feitelijkheid, enkel aan het A. B. C.

Het was alweer, omdat hij de algemeene ontwikkeling bij het meerendeel van onze jonge bouwkunstbeoefenaren op zoo'n laag peil vond staan. En had hij daarin feitelijk niet gelijk? Zal de opkomende jonge kracht wel tot haar ontplooiïng kunnen komen, als zij niet wordt geleid en beheerscht door alzijdige ontwikkeling? Een architect is niet simpel een kunstenaar, doch een geestelijk werker, een leider.

En nu bestaat de aangename plicht voor mij daarin, er op te wijzen hoe 'n fijn ontwikkeld, algemeen beschaafd kunstenaar Weissman was, al vond hij het niet noodig dezen kant van zijn wezen veel te geven. Weissman was een fijn kenner der litteratuur, van de Hollandsche, zoowel als van de buitenlandsche; hij was dichterlijk, al werd dit overschaduwd door zijn scherpe critiek. Doch danken wij daaraan niet zijn satirieke puntdichten (waarin een goed deel bouwkunstgeschiedenis ligt), vol pit en geest? In de dagen van mijn redacteurschap van „Architectura' was hij al zeer vruchtbaar, en ik ben dikwijls getuige geweest, hoe hij ze improviseerde. Doch nooit zou hij ze zoo uit handen geven. Met keurige zorg werden zij van alle kanten bekeken, elk

woord werd nagewogen, elke regel op de klank beproefd. Daarbij kwam de musicus in hem boven. In hart en nieren was Weissman musikaal. Geleerd had hij van de muziek niet veel, doch zijn phantaseeren op piano of orgel te hooren, was een genot.

En al zou ik hieraan nu nog toevoegen, dat hij een fijngevoelig aquarellist was en een goed teekenaar, is het niet voldoende om tegenover de meening der jongeren dat Weissman droog was — en hij leek dit wel in zijn lesgeven — te wijzen op zijn vermogen zich zoo phantasievol in de muziek te kunnen uiten?

JAN DE MEYER.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

a. In de ledenvergadering te houden op Dinsdag 16 October a.s. 's avonds 8 uur, Heerengracht 545-549, zal de heer J. J. P. Oud spreken over: *De ontwikkeling van de moderne bouwkunst. Verleden, Heden en Toekomst.* Deze vergadering is toegankelijk voor alle leden en donateurs. Introductie toegestaan.

b. Als gewoon lid wordt voorgesteld de heer W. Huistra, bouwkundige, door mej. Beb. Zeeman b.i. en de heer Ant. Kurvers.

HET P. W.-NUMMER VAN WENDINGEN.

Naar aanleiding van de publicatie der gebouwen van Publieke Werken in het laatstverschenen nummer van het maandschrift „Wendingen" en in verband met het ontbreken van de namen der makers bij elk dier gebouwen afzonderlijk, wenscht het Bestuur van het Genootschap het volgende onder de aandacht te brengen:

Het verschijnsel, dat van een bouwkundig werk niet duidelijk vastgesteld kan worden wie de maker van het werk is, wordt door het Genootschap A. et A. bestreden, als zijnde niet in het belang van een zuivere en duidelijke ontplooiing van de moderne bouwkunst. Dat het Genootschap ernstig er naar streefde om de klaarheid van de aesthetische herkomst dwingend te bevorderen. blijkt uit de door het Genootschap aangenomen *eerecode*, welke aldus verluidt:

„Al het werk, dat op naam van een lid staat, moet diens geestelijk eigendom zijn, d.w.z. dat de conceptie van het werk van hem is en de eventueele detailleering en de uitvoering door hem zijn beheerscht."

Dat, ondanks deze duidelijke uitspraak van de Genootschappelijke eerecode, thans een nummer van het maandschrift „Wendingen" verschenen is, waarin ten opzichte van de daarin gepubliceerde gebouwen van Publieke Werken der Gemeente Amsterdam aan deze eerecode geenszins voldaan is, moet, zij het ook te laat, toch een betreurenswaardige fout genoemd worden.

Het Genootschap A. et A. kan geene bouwkunstige werken zonder naam als zoodanig erkennen en het publiceeren van zulke werken ligt niet op den weg van het Genootschap, ook niet dàn, wanneer als de gemeenschappelijke-geestelijke bezitters acht personen (medewerkers) genoemd worden: naar de opvattingen, zooals deze neergelegd zijn in den bovengenoemden zin van de eerecode, kan moeilijk rekening worden gehouden met 1/8 geestelijk eigendom, een wanbegrip, dat alleen tot schade èn van de betreffende bouwwerken èn van de aesthetische aspiratie's van de betrokken architecten leiden kan.

HET BESTUUR VAN A. ET A.

De Redactie van Wendingen erkent in het geval der publicatie van de P. W.-werken, zich geen rekenschap te hebben gegeven van de mogelijkheid daarmede het handelen tegen eerecode en goede usance te bevorderen. Zij betreurt dat vóór die publicatie niet eene dusdanige gedachtenwisseling plaats vond, dat een zekere en vaste gedragslijn voor hare verdere redactioneele handelingen werd voortgebracht.

Want nu, achteraf, vraagt b.v. zich de Redactie af, indien in het verschenen Wendingennummer als ontwerpers en geestelijke eigenaren der afgebeelde bouwwerken niet 8 doch, zooals bij het in het Bouwkundig Weekblad opgenomen Raadhuisplan van P. W., 2 ontwerpers waren aangegeven, hiermede de bezwaren van het Genootschap waren vervallen en de artistieke werkwijze van P. W. gesanctioneerd?

En zoo ja, bij welke hoeveelheid geestelijke eigenaren dan niet?

De Redactie meent dat het niet zonder belang zou zijn indien A. et A., liefst in vereeniging met den B. N. A., welke bond toch dezelfde formuleering van eerecode doet gelden, kon komen tot een heldere voorlichting der Leden, hoe zij de werkwijzen van P. W. en dergelijke bureaux hebben te beschouwen en zich daartegenover te verhouden.

Sept. 1923. REDACTIE WENDINGEN.

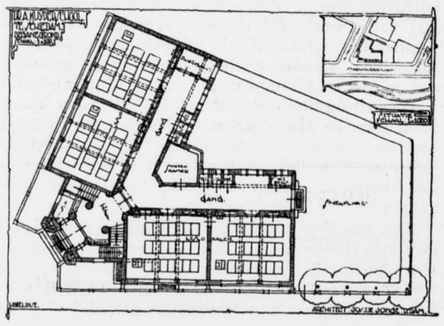

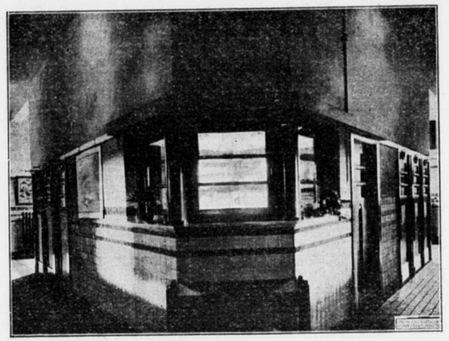

SCHOOLGEBOUW TE SCHIEDAM ARCH. JOS. DE JONGE

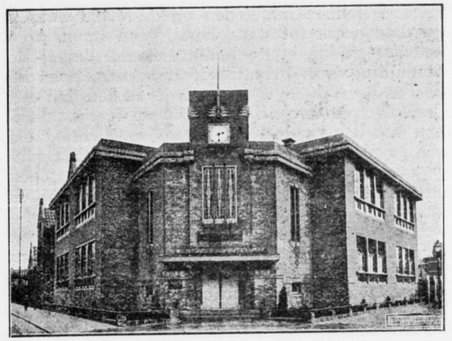

SCHOOLGEBOUW TE SCHIEDAM ARCH. JOS. DE JONGE

SCHOOLGEBOUW TE SCHIEDAM.

Architect Jos. de Jonge, te Rotterdam.

Een prettige ontdekking is dit schoolgebouw, als je wandelend doortrekt tusschen al het troosteloos leelijke wat ook de buitenrand van de stad Schiedam, in overeenstemming met al onze dorps- en stadsranden, kenmerkt. Tusschen den chaos van de meest karakterlooze prullen, is het een genot, het oog te laten vallen op dit bouwwerk, met zijn karaktervolle architonische vormgeving. Als tegenstelling is het zeer frappant.

Hier wordt het afgebeeld zonder die tegenstelling; het bekijken met critische blik geeft alle aanleiding om de fouten, die de karakteristiek verminderen, aan te wijzen. Zoo vindt ik het jammer dat de ontwerper, zoo geheel willekeurig, die sterk sprekende decoratieve boven-band, boven de middenpartij wat liet zakken. Een andere oplossing van de lichtramen in die middenpartij, meer als karakteristieke tegenstelling met de lokaalverlichting, zou het geheel ook nog ten goede komen.

Maar verder heeft dit gebouw toch wel de qualiteiten die de, ook zonder op de omgeving te letten, goede moderne architectuur kenmerken.

Op een goed opgelost eenvoudig plan is de opbouw zeer logisch en uit onderling in goede verhoudingen tot elkaar staande stukken, samengesteld. (Mooier als de exterieur foto door meerdere verkorting bij scherpen hoek, te zien geeft). Ook de kleuren zijn zeer mooi.

B. T. B.

BOUWKUNST ANARCHIE.

III

Bij de bestrijding dienen we steeds van elkaar te onderscheiden:

„onderlinge critiek" en *„gemeenschappelijke strijd."*

Het is allerminst mijn bedoeling, en daar wil ik zeer nadrukkelijk op wijzen, dat door het tweede: „de gemeenschappelijke strijd" het eerste: „de onderlinge critiek" te loor zou moeten gaan. Integendeel. Doch ook niet omgekeerd, zooals nu eigenlijk in hoofdzaak geschied.

Wij zijn gewoon veelal *al* onze kracht aan te wenden tot wering of bestrijding van datgene wat naar ons inzicht niet de juiste richting uitgaat of waarbij detailverbeteringen worden betracht. Alle energie wordt opgebruikt voor gevallen die dan toch dichter bij ons staan, die zich dichter bij onze wenschen en artistieke overtuigingen aansluiten, dan al dat *„andere"* dat in volledige vrijheid geboren, zich al weelderiger ontplooit. Zelfs de banden onzer critiek blijft dat werk gespaard. Critiek-loos, geheel vrij, gaat dit anarchisme bij het bouwen weer steeds grooter afmetingen aannemen. Men moet hierbij altijd het bouwbedrijf in het geheele land zich blijven voorstellen. Enkele centra's, waar gunstiger omstandigheden aanwijsbaar zijn, kunnen aan dat geheel weinig of niets ten goede veraderen. Procentsgewijze is het zeer gering.

Ongelooflijk veel wordt door ons bedorven, door verwaarloozing van dat onderscheid tusschen onderlinge crediet en gemeenschappelijke strijd. Waar wij zelve, zonder er verder over te spreken of het aan te duiden, bewust of onbewust nog wel, dat verschil blijven kennen, daar is het voor den leek toch onmogelijk om onze bedoeling te vatten, als wij niet duidelijk en systematisch van dat onderscheid laten blijken. Uit mijn twee-jarige ervaring als leider van het bureau van de Advies-Commissie voor bouwontwerpen en uitbreidingsplannen in Noordholland, weet ik maar al te goed hoe wansmaak altijd weer goed gepraat wordt met een philosophisch betoog over den onderlingen strijd der architecten. Die betoogen, die we ook allen wel kennen, komen altijd weer op hetzelfde neer. Wij moeten daar rekening mee houden. Vooral omdat autoriteiten en in 't algemeen degenen die rechtstreeks

invloed kunnen uitoefenen op de wijze waarop een bouwwerk tot stand komt, geen steun, geen houvast vinden in de leiding zooals die bij de bestrijding van wansmaak door ons, door de *deskundigen* dus, gegeven wordt. Ik ben dan ook overtuigd dat we allen reeds veel leelijks kunnen voorkomen door de betere voorlichting die een gevolg zou zijn van een steeds duidelijk aangegeven en aangehouden scheidingslijn tusschen onderlinge critiek en gemeenschappelijken strijd.

Elk geval op zich zelf zal wel niet altijd tot één van de beide categoriën onder te brengen zijn, maar het principieel zoeken naar categoriseeren is reeds zeer voorlichtend.

(Slot volgt. B. T. B.

EEN PRIJSVRAAG-ENQUÊTE EN NOG WAT

Het kan niet anders, of de jubileumfeesten hebben een slechten invloed gehad op het aantal ingekomen antwoorden. Toch is dit laatste niet geheel onbevredigend geweest al blijkt, dat het manuaal in No. 27 van Architectura aangeduid, slechts door hoogstens een zeventigtal leden is verricht. Wanneer dan ook daaruit een conclusie getrokken moet worden, kan het niet anders zijn dan deze, dat ruim 7/8 der leden koud blijft voor een studieprijsvraag, tenminste, altijd, en welbeschouwd, wanneer een enquête het hoogste ressort in die dingen. Over den aard van de prijsvraag is daarmee echter beslist. Daar, zooals reeds werd opgemerkt, de jongeren zich bij de beantwoording vrijwel onbetuigd gelaten hebben, en er dus ook bij het zeventigtal niet veel zullen zijn, die zich met een prijsvraag in zullen laten, is daarmee al min of meer uitgesproken, dat een prijsvraag, onder de leden alleen, niet gewenscht is. De balans van de ingekomen stukken bevestigt dit. Bij de 58 inzenders, die zich er over uitspraken, waren er slechts 20, die een prijsvraag alleen onder de leden wenschten. Veilig kunnen wij dus aannemen, dat, als het tot prijsvragen komt, het algemeene zullen moeten zijn.

Voor zoover de opgegeven onderwerpen overeenkomst vertoonen, waren er: 14 stadhuizen, 14 volksgebouwen, 14 hotels, badhotels en pensions, 12 kiosken, 11 theaters, 11 bad- en zweminrichtingen, 11 bruggen, 8 kerken, 7 scholen, 6 vlieghavens, 5 musea, 5 warenhuizen, 5 kunstenaarstehuizen en 5 fabrieksgebouwen. Een lijst, waaruit deductief al allerlei conclusies te trekken zouden zijn. Met alle waardeering voor de soms zeer uitgebreide en wel gedocumenteerde antwoorden, die er inkwamen, zijn er echter weinig typische en markante opgaven genoemd, die daardoor zouden kunnen leiden tot een aantrekkelijke prijsvraag.

Een enkele prijsvraag-wellusteling wil er niet minder den 4 per jaar uitgeschreven zien. Anderen willen het binnenstadsprobleem voor Amsterdam met een prijsvraag onder de oogen zien. Met het oog op het *niet* lokale karakter van een algemeene prijsvraag, lijkt ons dit, op zich zelf wel aantrekkelijke geval, daarom minder geschikt.

Waar er nu uit het *aantal* opgegeven onderwerpen moeilijk een conclusie te trekken is, zijn er enkele voor de kleine prijsvraag, die toch wel zeer waardevol zijn, n.l. die het ameublement van de straat betreffen als kiosken enz. Een krantenkiosk is o.i. werkelijk een onderwerp, waar met vertrouwen een prijsvraag voor uit te schrijven zal zijn. Elke stedeling moet die dingen in hun tegenwoordigen vorm haten, vooral nu de al omvattende lichtreclame er heelemaal caricaturen van dreigt te maken. En dan, het is niet onmogelijk, dat voor dergelijke dingen van een anderen kant ook belangstelling getoond zal worden, waardoor zoo'n prijsvraag aan belangstelling kan winnen. Van meer landelijken aard is het eveneens voorgestelde pompstation ter vervanging van de verdwijnende windmolens.

Het komt ons voor, dat het van zeer groot belang zou zijn, wanneer het mogelijk zou blijken, molens, waar die verdwijnen moeten, te vervangen door typische gebouwtjes. Zoo karakteristiek als de water-windmolen is, zoo weinig typisch is echter de ombouwing van een pomptoestel, door gas of electriciteit gedreven; edoch, met eenige omvorming van den voorboezem, tot waterinlaat b.v., is er, met een gebouwtje, dat dien boezem afsluit, en half ruiter te paard tegen den dijk aanzit, toch nog wel eenig karakter in dit gegeven zelf ook.

Zooals opgemerkt, zijn er o.i. bij de *groote* prijsvraag geen opgaven genoemd, waarvan men verwachten mag, dat ze als prijsvraag in zullen slaan.

Evenwel, du choc des opinions jaillit la verité. Zooals u in No. 28 van Architectura gelezen hebt, werd een van de inzenders, die iets anders wilde dan altijd die teeken-prijsvragen, even op den hak genomen, natuurlijk maar heel even en zoo, dat hij er niet boos over kon worden. Dit is dan ook niet gebeurd gelukkig, hij gaat genoegelijk nader op het geval in en geeft het volgende te kennen:

De vraag, welke in het belang der Bouwkunst, het sterkst antwoord verlangd is niet: „Hoe worden er steeds meer en meer bekwame ontwerpers ontdekt", maar deze: „Hoe is te bewerken dat bekwame ontwerpers door hunne werken den grootst mogelijken invloed op de bouwkunst uitoefenen.

Daarom zou inzender als onderwerpen voor prijsvragen gesteld zien, beantwoording b.v. der vragen:

1. Op welke wijze kunnen particulieren er door overheidsbemiddeling toe worden gebracht, voor hunne opdrachten de meest geschikten te kiezen.

2. Op welke wijze moet de Overheid voor opdrachten architecten betrekken.

3. Op welke wijze kan, bij bebouwing van een nieuw stadsgedeelte, de beste samenwerking van architecten tot een sluitend geheel worden verkregen:

Enz. Een en ander zóó, dat de bouwkunst het best gediend wordt.

De enquête wordt met het bovenstaande op een heel ander plan gebracht en van een licht op te vatten studieprijsvraag gebracht naar, als men wil, het terrein van een belangrijk actueel vraagstuk.

Wanneer langs den voorgeslagen weg dit vraagstuk met goed gevolg onder oogen gezien kan worden en mogelijk tot een goed resultaat gebracht, is er voor de bouwkunst heel wat meer veroverd, dan met de meest geslaagde studieprijsvraag ooit mogelijk zal zijn. Het is dan ook buiten kijf, dat de gebruikelijke studieprijsvraag desnoods onmiddellijk moet losgelaten worden voor een vraagstuk als dit. Het is alleen maar de vraag, of voor een dergelijk onderwerp een prijsvraag uitgeschreven moet worden en, zoo ja, hoe die dan moet worden ingeluid.

Alleen de samenstelling van het programma zou al direct allerlei moeilijkheden opleveren, en zoo'n programma zou dan vermoedelijk ook meer van den sociologischen dan van den technischen kant bekeken dienen te worden waardoor de belangrijkheid van deelname door architecten zeker quaestieus, zoo zelfs niet ongewenscht zou worden. Dat het opgeworpen vraagstuk op het eerste gezicht nog al moeilijk is, is nog geen beletsel om het met kracht naar voren te brengen en zijn volle recht te laten wedervaren.

Daar er echter zooveel kanten aan zitten, meent het Bestuur, dat het onjuist zou zijn om het met voorstellen direct in een bepaalde richting te stuwen, maar roept weer de medewerking van de leden in en begint te vragen:

a. *Wie bereid is binnen afzienbaren tijd zijn meening over dit vraagstuk te formuleeren.*

b. *Wie daar direct in Architectura iets over zou willen zeggen.*

c. *Welke persoon of welk lichaam naar het oordeel van de lezers door het bestuur uitgenoodigd moet worden, het vraagpunt nader onder de oogen te zien.*

Het spreekt van zelf, dat het niet noodig is, dat de onder c genoemden architecten of archi, tectenvereenigingen zijn.

Ongetwijfeld zullen velen sceptisch tegenover een dergelijk pogen staan. Het komt ons voor ten onrechte. Dat de Overheid op het oogenblik niet veel voelt voor kunst is niet te ontkennen, maar och, dat is wel meer voorgekomen; het is ook wel eens anders geweest en af en toe wordt er dan toch wel eens iets bereikt ook; die tegenzin zal dus wel weer over gaan.

Het is toch niet te ontkennen, dat er altijd een tegenstelling geweest is tusschen kunstenaars en, door ambtenaren omgeven, Overheid, zonder dat er altijd sprake was van een onoverbrugbare kloof. De aard van de beestjes is nu eenmaal nog al verschillend.

Het ambtenaarsschap, dat, volgens Bismarck, op z'n best is bij groote „durchschnittlichkeit" van zijn leden, is iets anders dan kunst, *die* uiting van kultuur waarbij het individu het meest tot z'n recht komt.

Al zal, oppervlakkig gezien, en uiteraard, de Overheid kunst daarom — als iets dat buiten haar machtsfeer staat — steeds met eenig wantrouwen aanzien, ze zal, zelfs in dit licht gezien, de groote cultureele waarde er van niet kunnen ontkennen, wetende, dat eigen waarde meer gesteund wordt met goed en schoon werk, dan met werk, dat die qualiteiten mist. *Alles redenen waarom wij uw beantwoording van een der vragen a, b en c met veel belangstelling tegemoet zien.*

J. B.

ITALIAANSCHE REISINDRUKKEN.

De redactioneele vraag naar reisschetsen deed me eenige sterk opdringende gedachten na een verblijf in Italië neerschrijven als schets, die ver van de warme, overvolle straten en pleinen, te maken is. In de zomerdagen is 't schetsen, hoe 't ook aantrekt, bijna niet doenlijk. Ik wil 't daarom liever hebben over den verrassend nieuwen kijk, die je op je eigen, dan verre, landje krijgt te midden van die zoo geheel andere architectuur, onder de zooveel intenser blauwe lucht en de felle straling van de zooveel schitterender zon.

De schoonheden van bouw- en schilderkunst zijn zoo bekend en zoo goed beschreven, dat ik die wel onbesproken kan laten.

Wanneer je uit de blakende hitte van een zonnig plein eensklaps in de koelere schaduw van een nauwe straat komt, dan voel je dat het Italiaansche huis, met zijn zware isoleerende muren, kleine vensters met zonneblinden, wijd overstekende flauwhellende of vlakke daken, zeer doeltreffend gevormd is.

Hier, in de enge straatjes en schilderachtige binnenplaatsjes leeft het Italiaansche volk, zoekend zijn schaduw, genietend zijn rust en drinkend zijn wijn, met veel beweging bepratend de groote en kleine dingen des levens, en de Hollander, die 't aanschouwt, vergelijkt daarbij zijn winteravonden aan den haard waar de gezelligheid een zoo heel andere gestalte heeft. Het feest van zon en licht op schitterende architectuur en klaterende fonteinen brengt de soberder eigen kunst van thuis dikwijls in gedachten in dit land, dat schijnbaar niet kent onze worsteling

om een nieuwe beelding. En een twijfel rijst op: gaat onze moderne bouwkunst in een goede richting? De nieuwe bouw in dit zuidelijke land is een vereenvoudigd voortbouwen op de oude werken. Deze geeft geen gevoel van een kunstvol gebeuren en gaat voort in haar oude traditie, die evenwel een grooter en breeder gebaar heeft, dan we in Holland kennen.

Zoo worden de nieuwe wijken monumentaal eenvoudig; geen zucht naar individueele uitingen verbreekt het statig harmonische van den bouwtrant, zooals we zoo dikwijls in ons vrije (al te vrije) Holland zien gebeuren in dezen tijd.

Wat blijft van onze eigen landskunst over in onze architectuur, ons mooie dak, waar blijft het? Vermalen in de molen van rationeele economische constructie, met voor zóóveel jaren gegarandeerde waterdichte platte daken, die zooveel leelijks, vooral in de landelijke bouwkunst, gebracht hebben.

De Hollandsche bouwkunst kenmerkt zich door individualiteit, terwijl de Italiaansche zich in grooter monumentaler verband voordoet.

Beide manieren kunnen tot kunstwerken leiden. Herinner u onze juweeltjes van Hollandsche grachten met groote eenheid in de veelheid en zie daarnaast het statig rythme van een door arcaden omgeven Italiaansch plein.

Je voelt daar, dat de Italiaansche kunst, in het spoor gehouden door haar traditie en door haar vormen, die zoo streng gebonden zijn aan klimaateischen, zich niet sterk wijzigen kan. In den Hollandschen bouw zal bijv. de wijziging van het karakteristieke dakschild in het geestlooze plat, een veel grooter verandering beteekenen dan een dergelijke verandering aan het reeds bijna vlak of flauw hellende gedekte Italiaansche gebouw.

De eenheid, welke onze Hollandsche stads -en dorpsgezichten missen, wordt juist in Italië zoo weldadig gevoeld. Geen traditie leidt meer onze bouwers. De enkele Grooten onder onze bouwmeesters brengen door hun vormbeheersching schoone werken voort; vele, helaas te vele zwakke navolgers bezaaien ons innig mooie land met vloekwaardige producten en doen de winst van de eersten offeren aan een zooveel grooter verlies van de laatsten. Zijn niet onze „vooruitgaande" plaatsen een marteling voor het kunstgevoelig oog geworden? Nu reeds vlucht de kunstzinnige naar de doode stelen aan de Zuiderzee of de Zeeuwsche stroomen, die weldra de eenige plaatsen zullen zijn met onbedorven architecturale schoonheid.

De Italiaansche kunst zal nooit in die mate bedorven kunnen worden en zal haar heerlijke harmonie bewaren. Gelukkig land! Land van heerlijke zon en licht; toch, in kleur niet zoo rijk als Holland. De prachtige natuursteen aan de rijkere bouwwerken, de grijze nuances in de eenvoudige werken, ze doen ons tóch ons mooie baksteenmateriaal nog sterker waardeeren. Dit mooie land doet op juister waarde schatten — en een sterk verlangen oprijzen naar — onze Hollandsche wolkenlucht of een neveligen dag met in de atmosfeer vervlietende kleuren, zooals alleen Holland ze kent; en zoo blijft het langst bijblijvend genot van 't verblijf in 't zonneland een verdiepte waardeering en liefde voor 't eigen land.

Deventer. Sept. 1923. B. HOOGSTRATEN.

ONTVANGEN BOEKEN

SITE PLANNING IN PRACTICE door F. Longstreth Thompson. Unwin schreef de voorrede en blijkt overtuigd te zijn, dat de meening veld wint, dat de gemeenschap ten zeerst gebaat is met ordelijke voorzienende stedeplannen.

De heer Thomson zegt, dat zeer groote steden ongewenscht zijn, maar toont tegelijkertijd aan, dat het onmogelijk is, voorschriften te geven voor begrenzing. Als goed zoon uit het land van „tijd is geld", rekent hij ons voor, dat in Londen gemiddeld 6 minuten per hoofd en per dag met reizen verloren gaan en becijfert dat dit een verlies oplevert, bij een uurloon van f 0.60, dat per jaar de kapitale som van f 130 millioen vertegenwoordigt, waarschijnlijk in de beminnelijke veronderstelling, dat anders die 6 minuten aan productieven arbeid gewijd zouden zijn. Uit den aard der zaak wordt er in dit Engelsche boekje veel aandacht aan Industrie-centra besteed en zegt het in beknopten vorm aardige rake dingen over Dormitory Towns, Garden-Cities en Satallite-Towns. Voor het eerst vinden wij in een dergelijk studiewerkje statistische gegevens over het aantal winkels, theaters, hôtels, enz. per eenheid bewoners. Het is te hopen, dat schrijver er zich van bewust is, dat, wanneer deze dingen werkelijk gemeen goed worden, veel overheids hokus-pokus tot het verleden gaat behooren.

Schrijver is van meening, dat, alvorens een bebouwingswordt uitgewerkt, alle aansluitings-mogelijkheden voor een plan verre toekomst pijnlijk nauwkeurig overwogen moeten worden. De elementen van stadsontwikkeling worden op overzichtelijke wijze behandeld, vrij diep wordt ingegaan op het probleem van de blokindeeling, economische en aesthetische waarden worden tegenover elkaar gesteld. Bij het hoofdstuk, disposition of the buildings, bepleit schr. samenwerking tusschen bouw- en stadsplan-architect. Een boekje als dit zouden wij in handen van elken studeerende wenschen. Met zijn 250 bladz. en 135 afbeeldingen geeft het een aardig overzicht van verschillende problemen, die bij bebouwingsplannen op te lossen zijn.

GUSTAV E. PAZAUREK. Die Tapete. (Walter Hädecke Verlag, Stuttgart 1922.) Evenzeer een fleurig boekje met vele mooie kleurafbeeldingen van behangsels. Afstammings- en ontwikkelingsgeschiedenis van het behangselpapier, en een gepaste reclame voor de fraaie en technisch-volmaakte producten van de Salubra-fabrieken te Grenznach en Basel.

H. v. d. KLOOT MEIJBURG. De Nieuwe Kerk te Delft. (W. L. en), Brusse's Uitgevers-Maatschappij, Rotterdam 1923.) 18 Afbeeldingen van de Nieuwe Kerk te Delft, met een grondige en zaakkundige bespreking der restauratieproblemen.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

FINSK KUMMULALTIDSKRIFT, JAARGANG VIII, No. 2-3. John Uggla behandelt een nieuwe wetgeving op het stadsplan en is van meening, dat het niet erg is dwangmaatregelen te nemen tegen individueele eigenaars van grondstukken, wanneer daar slechts zeer goede uitbreidingsplannen tegenover staan.

Stadsarchitekt Bertel Strömmer behandelt het uitbreidingsplan voor Tammerfors, naar aanleiding van de voor dit stadsplan uitgeschreven prijsvraag, waarvoor Brunila, en de hier te lande ook bekende, Carolos Lindberg, elk een tweeden prijs ten deel viel (met interessante afbeeldingen.)

VRAAG. Is er onder de Amsterdamsche Genootschapsleden een weetgierig jongmensch, kunnende lezen of althans schrijven, bereid het overzicht der ontvangen tijdschriften voor het weekblad geregeld te verschaffen? De redactieleden moeten binnenkort dit gedeelte van hun taak opgeven wegens lichte geestesstoringen en beroerteverschijnselen.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 31 — 13 OCTOBER 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1. **LEDENVERGADERING**

Dinsdag 16 October
des avonds ten 8 ure,
Heerengracht 545-549.

a. Voordracht van den heer J. J. P. Oud over:

DE ONTWIKKELING VAN DE MODERNE BOUWKUNST VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST.

b. Uitreiken der prijzen Genootschapsprijsvragen 1922.

N.B. Deze vergadering is toegankelijk voor alle leden en donateurs van het Genootschap. Introductie toegestaan.

2. In de ledenvergadering, te houden op Dinsdag 30 October, spreekt de heer **Mendelsohn** over:

DIE INTERNATIONALE UEBEREINSTIMMUNG DES NEUEN BAUGEDANKENS.

BOUWKUNST-ANARCHIE.

IV.

(Slot).

In dit slot-artikel wil ik komen tot eenige voorstellen die aan het Bestuur ter overweging worden gegeven. Een program van actie, waarmee we den strijd tegen de Anarchie op het gebied der Bouwkunst kunnen gaan voeren. Misschien kunnen deze voorstellen op onze eerstvolgende ledenvergadering reeds een onderwerp van bespreking uitmaken. Gelijk met dezen verzend ik hierover een schrijven aan het Bestuur.

De drie hieraan voorafgaande artikeltjes schreef ik als inleiding tot deze voorstellen en tevens om de belangstelling te wekken voor dit hoogst belangrijke en urgente onderwerp.

Er is nog veel meer over te schrijven en ik zou zoo noodig, om de belangstelling gaande te houden, voorloopig wel elke week een onderdeeltje van deze kwestie naar voren kunnen brengen. Maar het schrijven over dit onderwerp in ons blad is ook al evenzoo min belangrijk als zooveel andere, niet tot het doel voerende, beschouwingen.

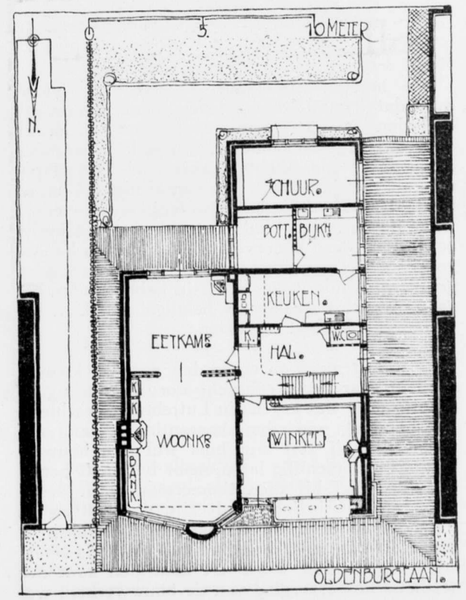

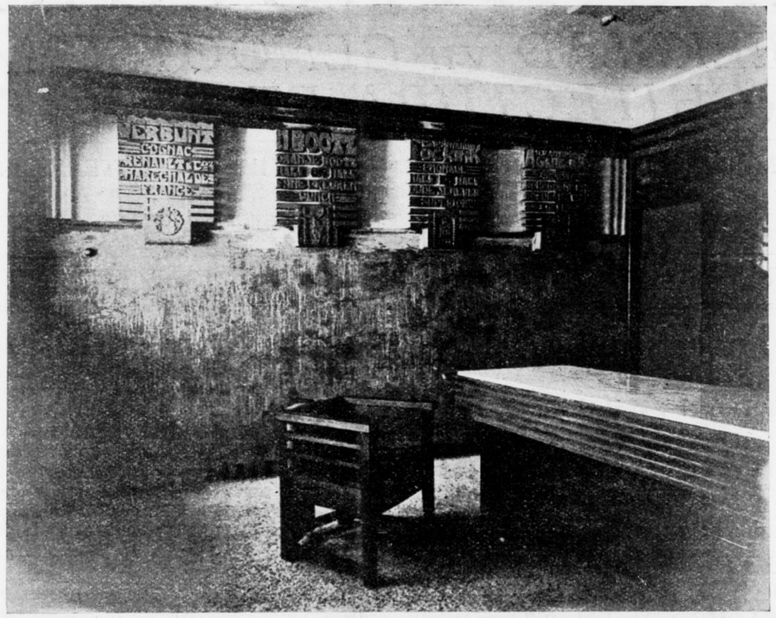

WINKELHUIS TE BERGEN (N.-H.) INTÉRIEUR WINKEL

We moeten niet langer beschouwend tegenover dat kwaad blijven leven, maar handelend optreden. Aan het werk moeten we, willen we door ons nageslacht niet veroordeeld worden en aangemerkt als plichtverzakers, als ingeslapenen, als niet in actie te brengen of niet tot daden in staat zijnden, die het gewetenloos geknoei, — waar stad en land reeds nu meer dan een kwart eeuw door werd bedorven, en dat als een kanker voortwoekert en steeds driester om zich heen grijpt, — zonder eenigen strijd hebben laten begaan. Waarbij we slechts belangstellend en beschouwend hebben toegezien.

Er is nog meer en erger dan dat. De kwestie die hier naar voren gebracht wordt is maar geen praatje over wat ergens in Lutjebroek geschiedt. De houding van den boerentimmerman, die meent dat hij zelf zijn huis wel kan bouwen, kan ons onverschillig laten, maar het blijft heden ten dage niet bij dien timmerman. Zijn denkwijze en zijn inzicht vindt zijn voortzetting in steeds breeder kringen der Maatschappij. 't Wordt steeds meer bedenkelijk. De stelselloosheid breidt zich sterk uit naar den kant der aesthetische verzorging van de bouwwerken; wel zien we een stelselmatige eenzijdige toespitsing ten opzichte van de technische verzorging.

Het modern-maatschappelijk leven dwingt elk en een iegenlijk, op straffe van ondergang, mee te gaan in zijn stroom. Even zoo als de steden, die niet mee opgenomen werden in den lijn van ons modern zich ontwikkelend verkeer, doode steden worden, zullen ook die beroepen, die zich niet geheel meegeven in den modernen gang des maatschappelijken levens, ten onder gaan.

Onze architecten-stand zal ook ten onder gaan als we in onderling gekijf, dogmatiseerend architecten-geloof en angstvallige tabellen-politiek doorgaan, met de oogen gesloten voor de gevolgen daarvan. De architect zal steeds meer worden een adviseerend, pratend, alleen wenschen uitend en voorstellen gevend persoon. Maar niet meer de verantwoordelijke leider van alles wat gebouwd moet worden. Ontsluit uw oogen, collega's, en ziet de teekenen die daarop wijzen. Alle organisatorische machten komen hoe langer hoe meer in die richting aansturen en zich ontwikkelen. En wij staan hier met onze antiquarische neigingen in organisatie-vorm en organisatorisch gepruts, machteloos tegenover. Ziet de teekenen!

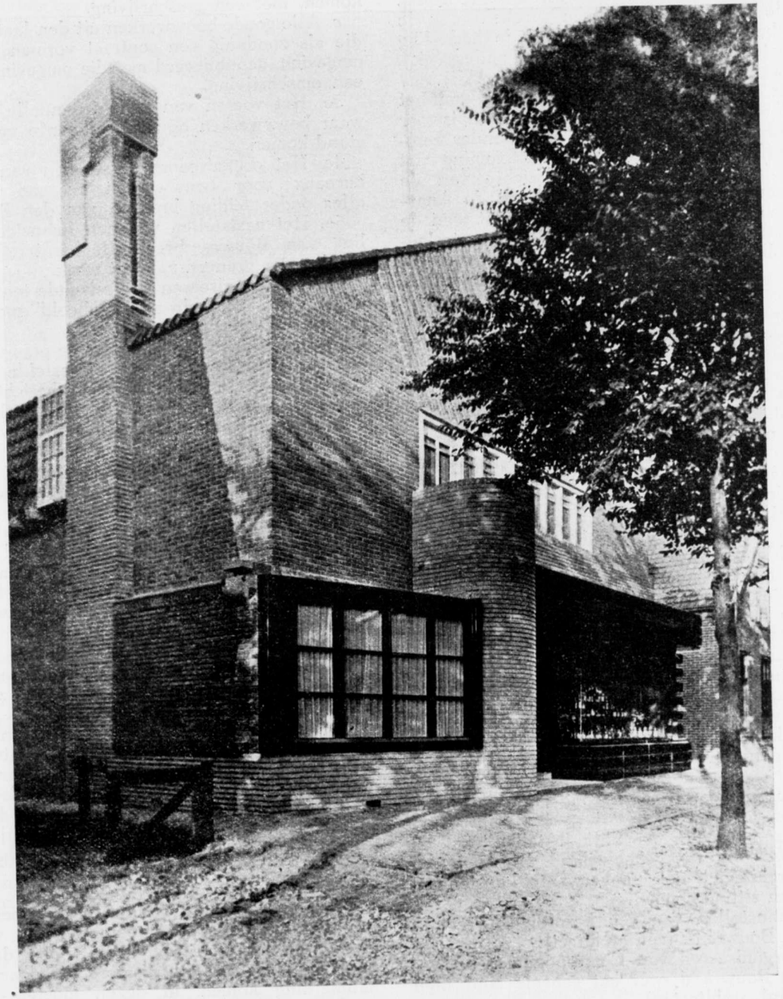

WINKELHUIS VAN DEN HEER J. RIJNIERSCE TE BERGEN (N.-H.) ARCH. J. A. SNELLEBRAND Jr. S. A. EIBINK

In de voorrede van zijn prachtig standaardwerk: „Constructie van Gebouwen" schrijft professor Wattjes ook over „de ontaarding der Volksbouwkunst" (mijns inziens een onjuiste uitdrukking voor hetgeen er mee bedoeld wordt). En hij spreekt de hoop en verwachting uit dat de uitgave van zijn boek mede zal mogen bijdragen tot „gezondmaking" van die Bouwkunst, aesthetisch zoowel als constructief. Alle goede bedoelingen ten spijt, zal dat ook blijken een ijdele hoop te zijn. Stel dat het boek die veelzijdige strekking heeft, dan nog zal het als in zoovele analoge gevallen niet diegenen bereiken die het bereiken moet. Alles verloopt in dat op-

zicht anders dan men wil en het zich voorstelt. Wat bracht ons o.m. de verbetering van ons vakonderwijs. Aanwijsbaar zeer veel verwording en verkrachting van de Volksbouwkunst (om met dezelfde woorden te blijven spreken) ook de goede bedoeling ten spijt. Want de bedoeling was betere vaklieden te vormen, anders niet. Maar waar ontdekken we die betere vaklieden? En wat de verbetering en uitbreiding van het middelbaar vakonderwijs ons zal brengen, is voor ingewijden niet twijfelachtig. Ook zonder eenigen twijfel aan, en zelfs mede instemming met de goede bedoelingen. Ten opzichte van de Bouwkunst is het een versterking van de Anarchie. Zoo zijn al deze middelen, omdat men de werkwijze niet tot in het uiterste kan controleeren en beheerschen, funest. De Bouwkunst, die er mede gediend behoorde te zijn, wordt er juist mee geschaad. En de anarchie wordt er allerminst mee bestreden. Integendeel. Ze reikt ze de hand. De verkeerd aangewende kracht vermeerdert gelijk met de hoeveelheid latente kracht.

Als we met proff. Wattjes van gezondmaking spreken veronderstellen we een ziekte. En voor het vaststellen of voorschrijven van de geneesmiddelen moeten we de diagnose kennen. En hier zou de diagnose zijn *„Onontvangkelijkheid der Volksziel voor goede Bouwkunst"*. En de aan te wenden geneesmiddelen moeten die ontvangkelijkheid weer brengen. Elk middel moet dus daaraan alleen getoetst worden. En dan kunnen die middelen nog op tweeërlei wijze toegediend worden n.l. „dwingend" en „overtuigend".

Dwingend door wettelijke bepalingen, die voorloopig onafhankelijk van de appreciatie, de voortbrenging regelen, waarna de ontvangkelijkheid moet volgen.

Overtuigend door een intensief gevoerde propaganda, op moderne leest geschoeid.

Het tweede ligt direct onder ons bereik. Het eerste kunnen we alleen slechts voorbereiden. Aan beiden kunnen we tegelijk werken.

Op dezen theoretischen grondslag kom ik met de volgende voorstellen:

Het zoo spoedig mogelijk instellen van een *Bouwraad* voor het geheele land. Hierin mogen naast architecten ook aanverwante kunstenaars en leeken zitting nemen.

Het aanstellen van een bezoldigd Directeur van den Bouwraad (een architect).

Het organiseeren van Correspondentschappen van den Bouwraad over het geheele land (niet uitsluitend architecten).

Op het werkprogram van den Bouwraad komt o.m. het volgende:

1e. Het aanleggen van een bouwregister waarin alle gegevens ten opzichte van de tot standkoming van alle bouwwerken worden verzameld.

2e. Overeenkomsten sluiten met de groote dagbladpers en de geïllustreerde bladen voor het publiceeren van:

a. Alle goede bouwwerken die tot stand komen; met een omschrijving.

b. Alle slechte bouwwerken die tot stand komen, met een omschrijving.

c. Alle goede bouwwerken uit den laatsten tijd die als zoodanig een contrast vormen met hun omgeving, gepubliceerd met die omgeving en met een omschrijving.

3e. Het voeren van actie tegen alle gevallen waar bouwwerken op een verkeerde manier tot stand komen.

4e. Het organiseeren of steunen van adviesbureaux voor bouwwerken en zoo mogelijk alles onder leiding brengen van den Bouwaad.

5e. Het vaststellen van een financieele regeling van Bouwraadwerk (Bauberatung) en het regelen der grenzen van dat werk.

6e. Het organiseeren van reizende tentoonstellingen van „voorbeeld en tegenbeeld" met duidelijke, sprekende, groote foto's.

7e. Het publiceeren in de groote pers van alles wat verder in 't belang van het gestelde doel bevorderlijk kan zijn (dagelijksche berichtgeving).

Verder stel ik voor onmiddellijk te beginnen met het in elkaar zetten van een ontwerp *wet* regelende de bevoegdheid van personen die toegelaten worden om bouwopdrachten uit te voeren (voorloopig alleen met propagandistische bedoeling).

Ook moeten we in onze actie betrekken een aantal volksvertegenwoordigers, zoowel kamerleden als statenleden en gemeenteraadsleden (zoo mogelijk door aanbieding van lidmaatschap van den Bouwaad) met een tweeledig doel.

1e. Om ze in onze zaken in te wijden.

2e. Om, waar het van belang kan zijn, in besturende lichamen onze belangen (dat zijn dus die der Bouwkunst) te behartigen.

En ten laatste stel ik voor om te komen tot een absolute overeenkomst om alleen en uitsluitend onze eigen vakbladen te bestemmen voor onderlinge kritiek, die dan desnoods tot de felste bestrijding kan overgaan, terwijl we in de algemeene pers alleen en zooveel mogelijk naar voren zullen brengen „onzen gemeenschappelijken strijd".

Ik hoop dat van „Architectura" spoedig het initiatief zal uitgaan tot de uitvoering van dit werk. Het behoeft verder geen betoog, dat naar mijn meening, alle organisatie's die daarvoor in aanmerking komen, in dezen moeten samenwerken.

Gaarne ontvang ik inmiddels van allen die het met mij in dezen in algemeenen zin eens zijn daarover bericht, desnoods door alleen toezending van een naamkaartje.

Oct. 1923. B. T. BOEIJINGA.

Adres: Bureau Architectura, Heerengracht 545-549.

WINKELHUIS VAN DEN HEER L. REINIERSE.

Oldenburgerlaan, Bergen N. H.

Ter verduidelijking van de hierbij gaande afbeeldingen het volgende:

Als gevelsteen is in hoofdzaak toegepast miskleurige hargrauwe steen, een weinig terugliggend gevoegd.

De schoorsteenen aan Oost- en Westgevel en het metselwerk boven en naast den winkel zijn ven gele klinkertjes met breede, sterk terugliggende voegen. Het metselwerk aan den Oostgevel is van donkere, paars-bruine verblendsteen.

De etalage ombouwing bestaat uit, in de betonconstructie gevatte, blokken gepolijst graniet (Zweedsch Groen); de voegen daartusschen zijn zeer breed en diep terugliggend gehouden. De granietplaten onder en boven de etalage loopen over de volle diepte door.

De, naast de étalage en tusschen het graniet geklemde klossen, werden door Tjiepke Visser gesneden en verbeelden voortbrengselen uit het planten en dierenrijk welke gebruikt worden bij de fabrikatie van de te etaleeren artikelen.

Het dak is gedekt met roode, verbeterde Hollandsche pannen. E.

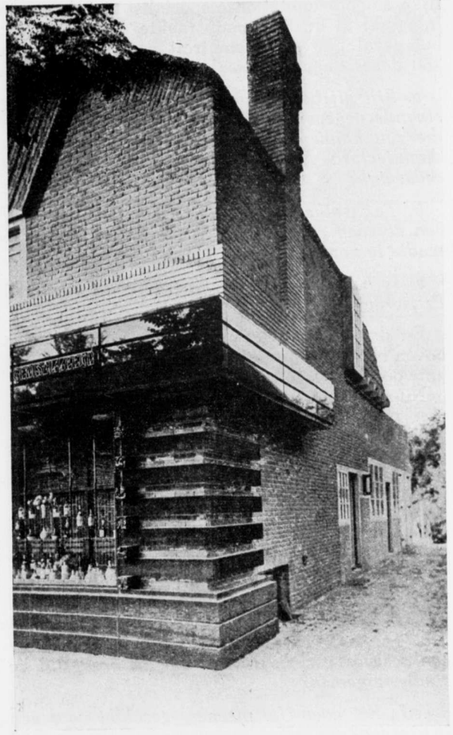

WINKELHUIS TE BERGEN (N.-H.) DETAIL

NOG WAT.... EN EEN PRIJSVRAAG-ENQUETE.

Dit „nog wat" betrof, zooals u zich herinneren zult, de vragen:

a. Wie is er bereid binnen afzienbaren tijd zijn meening over het, in No. 30 van Architectura opgeworpen vraagstuk, te formuleeren.

b. Wie wil daar direct in Architectura iets over zeggen?

c. Aan welken persoon of welk lichaam moet een verzoek gericht worden om dit vraagstuk in studie te nemen?

Tot nu toe zijn er niet veel antwoorden ingekomen op deze vragen. Misschien zijn ze wat singulier gesteld en schrikt dit onze lezers af; waarschijnlijk is dit evenwel niet, daar het bijzondere toch altijd aantrekkelijk is voor kunstenaars.

Zoo weinig antwoorden kunnen er evenwel niet inkomen, of er is er wel altijd één bij, dat een scherp oordeel geeft. In dit geval is er dan ook een, dat wel zéér scherp aandoet. Inzender beweert n.l. niet meer of minder, dan dat de leden van het Genootschap toch niet warm te krijgen zijn voor een vraagstuk als dit, omdat het een altruïstisch kantje heeft en dat, wil er iets van de leden uitgaan, het er eerst met den paplepel ingegoten moet worden. Beweringen, die natuurlijk geheel voor rekening van den geachten inzender blijven en waarmee wij het dan ook in geen enkel opzicht eens kunnen zijn.

Dat de geringe belangstelling inzender gelijk zou geven, is dan ook slechts in schijn waar. In een wereld als de onze, afgestemd op krachtige middelen als lichtreclame, is het niet te vergen, dat alleen maar een enkel gecursiveerd zinnetje al de aandacht zou kunnen trekken en de passiviteit opheffen. Wij erkennen dan ook, de macht van een paar schuine lettertjes schandelijk overschat te hebben en zijn inzender dankbaar dat hij — zij het langs een omweg — ons daarop attent maakt.

Om die fout in modernen zin te herstellen, en tevens, de, toch noodzakelijke, economie te betrachten, hebben wij ons daarom gewend tot een groot licht-reclamist, tot niet minder dan den uitvinder van de formule, die het aantal gloeibolletjes en het aantal lichtflikkeringen per seconde tot uitkomst geeft, wanneer de verhouding van de op te wekken belangstelling tot de hoogte van het reclame-apparaat bekend is. Maar helaas, hoewel de administratie van het Genootschap wel verbeterd is den laatsten tijd, bleek toch al spoedig dat ze nog niet berekend is voor derge-

lijke dingen, zoodat onze specialist met de eerste integraal al in den knoop raakte. Ware dit niet het geval geweest(hem treft geen blaam) dan zou dezer dagen op de daken geflikkerd hebben

a. Zijt gij bereid met de, tot uw beschikking staande gegevens, een werkwijze aan te duiden, die zou kunnen leiden tot oplossing van het in Architectura No. 30, bladz. 184, opgeworpen vraagstuk?

b. Tot welke personen of welk lichaam moet een verzoek gericht worden om dit vraagstuk in studie te nemen?

c. Is het naar Uw meening geschikt voor een Prijsvraag?

En dan zou er, gezien de onfeilbaarheid van boven bedoelde formule, een oogst van 600 à 700 antwoorden verzekerd zijn.

Nu dit echter om de boven aangehaalde redenen niet kan, bewandelen wij den ouden beproefden weg van het referendum — al vreezen wij op deze manier nog geen 200 antwoorden te halen — en vragen per ingesloten briefkaart beantwoording van de volgende vragen:

a. Zijt gij bereid met de, tot uw beschikking staande gegevens, een werkwijze aan te duiden, die zou kunnen leiden tot oplossing van het in Architectura No. 30, bladz. 184, opgeworpen vraagstuk?

b. Tot welke personen of welk lichaam moet een verzoek gericht worden om dit vraagstuk in studie te nemen?

c. Is het naar Uw meening geschikt voor een Prijsvraag?

Juist voor het ter perse gaan van dit nummer kregen wij opgave van de volgende namen: H. Cleyndert, v. d. Kaa, Van Marken. Wie volgt?

Ons medelid Boeyinga tracht reeds in dit nummer een oplossing te vinden voor een dergelijk vraagstuk. Wie volgt?

DOOR VLAANDEREN.

Brussel, dat zonder hooge aspiraties of sterk verlangen naar een *eigen* schoonheid betrekkelijk veel bereikt heeft van haar idealen, zou men met haar ruimen aanleg en — mede door haar heuvelachtige ligging — soms verrassende vergezichten en monumentale accenten, zelfs een fraaie stad kunnen noemen.

Als zoodanig heeft Brussel zeker haar bekoring voor velen, voor anderen daarentegen geen indruk van blijvenden aard. Want Brussel is een stad der middelmatigheid, een stad zonder uitersten, een stad van agglomeratie zonder *eigen* karakteristiek of uitgesproken cultuur.

Rijdt men van Brussel naar Oostende dan treft het fleurige en kleurige van het sappige rijke Vlaamsche land, verheerlijkt en bezongen door zijn vele schrijvers en dichters. En onwillekeurig denkt men aan het eenvoudige en gezonde deel van het Vlaamsche volk dat een zuiverder basis voor een groeiende cultuur in zich draagt dan de „Gand français" eischende stads-vlaming.

Zeer typeerend en opmerkenswaard in verband hiermede is ook de geheel verschillende wijze waarop de Vlaamsche boer op het land en de Vlaamsche stedeling in zijn stad de platgeschoten huizen weer heeft opgebouwd. Doch hierover straks.

Eerst Brugge! Zou ik nog verhalen van de wondere atmosfeer van deze middeleeuwsche stad, een schoonheid waar iedere oudheidbewonderaar, Baedekervereerder en moderne stijlverwenscher zoetelijk mee dweept of zal ik liever eerlijk bekennen dat Brugge eigenlijk niet *geheel* aan mijn hooge verwachting heeft beantwoord?

Komt men b.v. op het plein waar de stoere Beffroi en het rijke Cothische Gouvernementsgebouw staat, dan wordt men getroffen door het gemis aan zuivere atmosfeer.

Of het nu komt door de groepeering der overige huizen of door de verlatenheid van het eigenlijke plein met het op zich zelf staande monument van Breydel en De Coninck — het valt misschien moeilijk te definieeren — maar er ontbrak die mooie gesloten stemming, die b.v. de markt in Haarlem juist zoo stempelt; er ontbrak die zuiverheid van atmosfeer, welke men elders in Brugge — hier meer daar minder — op zoo tallooze plaatsen terug vindt.

Och, dat Brugge inderdaad rijk is aan middeleeuwsche atmosfeer, een stemming die eigen is aan alles wat — zelfs „leelijk" zijnde — met liefde geschapen is; het is al zoo veel malen bezongen en verhaald, ook door hen die zonder eenig begrip of gevoel omtrent het ontstaan daarvan die „gekke" moderne architecten beschimpen, doch overigens voor hun fatsoen de reputatie van steden als Brugge helpen hoog houden.

We hooren ze dagelijks dwepen met steden als Brugge, Rothenburg, Nürnberg, met onze eigen grachten, met alles wat oud is, tot het peuterigste antieke prulletje toe, dezelfde die zoo kunnen smalen op de in zooveel vijandiger atmosfeer geschapen produkten onzer moderne architecten en kunstnijveren.

Ik heb eigenlijk nooit goed kunnen begrijpen wat door dergelijke menschen toch mooi gevonden wordt, wat toch wel hun diepe vereering wekt; menschen zonder eenig besef, hoe een bouwwerk ontstaat. Is hun gedweep eigenlijk niet valsch en hun vereering niet evenredig aan het aantal sterretjes in een Baedeker?

(Wordt vervolgd).

M. S.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 32 — 20 OCTOBER 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

In de ledenvergadering te houden op Dinsdag 30 October des avonds ten 8 ure, Heerengracht 545-549, spreekt de heer **Erich Mendelsohn** over: Die Internationale Uebereinstimmung des Neuen Baugedankens.

MEDEDEELING VAN DEN PENNINGMEESTER.

Enkele leden verzuimden hun contributie over 1923 bij eerste aanbieding te voldoen. Voor hen zijn nieuwe borderels uitgeschreven en worden dezer dagen opnieuw de kwitanties aangeboden. Om verdere onnoodige moeite te voorkomen worden zij dringend verzocht het bedrag ad f 20.50 gereed te leggen.

LEDENVERGADERING

gehouden op Dinsdag 16 October 1923. Heerengracht 545-549. Amsterdam. Voorzitter de heer C. J. Blaauw.

Na opening geeft de voorzitter het woord aan den heer J. J. P. Oud voor zijn voordracht over: De ontwikkeling van de Moderne Bouwkunst: Heden, Verleden en Toekomst, waarvan verslag opgenomen wordt in een volgend nummer van dit blad. Daar geen der aanwezigen gebruik wenschte te maken van de door spreker gegeven gelegenheid voor het stellen van vragen, werd overgegaan tot het volgende punt der agenda: het uitreiken der Genootschapsprijsvragen 1922.

De voorzitter bespreekt de geringe deelname, betoogt, dat meerdere belangstelling gewenscht is en wekt leden op zich meer voor dit onderwerp te interesseeren. Met woorden van dank en waardeering voor prijswinnaars en jury, voor den geleverden, zeer belangrijken, arbeid, worden prijzen uitgereikt aan de heeren G. H. M. Eggenhuizen, L. Andrea en H. Smijtink, resp. voor den 1sten, 2en en 3en prijs van het „Ontwerp voor een Sportpark". De winnaars van den 2en en 3en prijs maakten zich ter vergadering bekend. Van den winnaar van de bekroning voor het ontwerp motto „Paljas" (draaiorgel) was bericht ontvangen, dat hij geen uitreiking ter vergadering wenschte.

BIJ DEN 82sten GEBOORTEDAG VAN TH. A. C. COLENBRANDER.

Wanneer een boom oud wordt, zijn takken ver in de lucht uitbreidt en zijn kruin opheft naar de wolken, beheerscht hij het omliggende land. De mensch die hem waardeert, bewondert zijn schoonheid en kracht. Jaar na jaar brengt hij vruchten voort, waarvan de zaden tot op verren afstand worden gevoerd en opnieuw leven wekken.

Wanneer een mensch een hoogen leeftijd bereikt en door zijn daden zijn gedachten vertolkt, zien zijn vrienden naar hem met bewondering en liefde. Zijn daden en gedachten wekken in andere harten nieuw leven, eerst wel klein en onmerkbaar, maar later, soms veel later, vertoonen die nieuwe daden de verwantschap met hun oorsprong. Om die voortdurende vruchtbaarheid, die de daden tot in den toekomst beinvloedt, verheugen wij ons bij de herdenking van den 82sten geboortedag van Colenbrander, want Colenbrander behoort tot de zeer sterken. Zijn overwinningen en zijn nederlagen belichten het pad van die na hem komen. Al wat hij eigenhandig volbracht, was een overwinning; waar hij hulp van anderen moest gebruiken, bleef het verder van het ideaal. Zijn streven was oorspronkelijk en stout; de uitvoering altijd gewetensvol. Dit zeldzaam samengaan was zijn grootste kracht, en oorzaak, dat niemand hem ongestraft kon navolgen. De taal

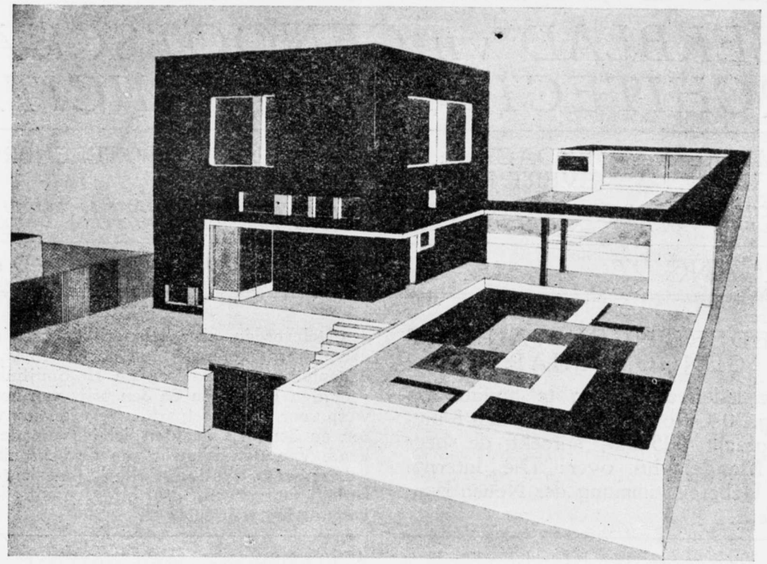

HUIS „DER ROTE WüRFEL" H. MOLNAR

der kleuren was niemand eigen zooals hem, hij bezag alles rondom zich met onbevangen oog. Kinderlijke aanschouwing bij wijs inzicht. De schilders van zijn tijd, mannen, gewoon te kijken, zagen dat het eerst.

Colenbrander is een eer voor ons land.

C. A. LION CACHET.

DE TENTOONSTELLING VAN „DAS BAUHAUS" TE WEIMAR DOOR DR. ADOLF BEHNE.

Zooals overal in Duitsche residenties, bestond er ook in Weimar een kunst-academie en een kunstnijverheidsschool, de eerste voor de hoogere, de tweede voor de toegepaste kunst.

De kunstnijverheidsschool werd aanvankelijk door Henri v. d. Velde geleid, wat wil zeggen, dat door hem al het mogelijke gedaan werd om het onderricht van de teekentafel naar de werkplaats over te brengen. Bij het uitbreken van den oorlog verliet v. d. Velde Duitschland en bleef zijn school tot 1918 zonder hoofdleiding; ditzelfde lot onderging de kunst-academie door den dood van den Directeur Mackensen, bij het einde van den oorlog.

Voor de kunstnijverheidsschool wenschte men den jongen architect Walter Cropius tot Directeur. Cropius had in Hannover een uitmuntende fabriek gebouwd, uitgevoerd in glas en ijzer, en was voorzitter van den Werkbund, toen nog een zeer belangrijk lichaam. Het scheen nauwelijks mogelijk, dat er in hem een bekwaam beambte stak.... hij had ideeën en stelde zich een groot doel voor oogen. In 1919 slaagde hij er in, de Thüringsche regeering te winnen voor een geheel nieuwe wijze van kunstonderricht, waarvoor als eerste punt op het programma stond de vereeniging van beide bestaande inrichtingen voor kunstonderwijs. De kunstacademie en de kunstnijverheidsschool gingen onder in een „Bauhaus". Dit „Bauhaus" bestaat nu vier jaar; als leeraren werken er, naast Cropius o.a. Ryonel Deitninger, Wassili Kandinsky, Paul Klee, Ladislaus Moholy en Oskar Schlemmer.

Naast deze z.g.n. „Formmeistern" staan de „Technische Meister" voor de meubelmakerij, steen- en houtsneedrukkerij, pottenbakkerij, weverij, werkplaats voor glasbewerking en de tooneelwerkplaats. Meer nog dan bij Van de Velde wordt de nadruk op het werkplaats-onderricht gelegd.

Den 15en Augustus opende het „Bauhaus" zijn eerste tentoonstelling met werk van leeraren en leerlingen, en het ter bezichtiging stellen van de werkplaatsen zelf; verder gaf ze een overzicht

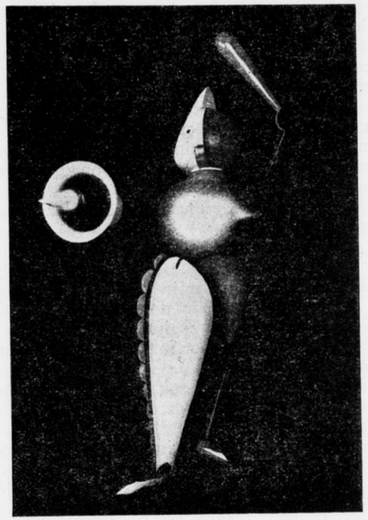

OSKAR SCHLEMMER

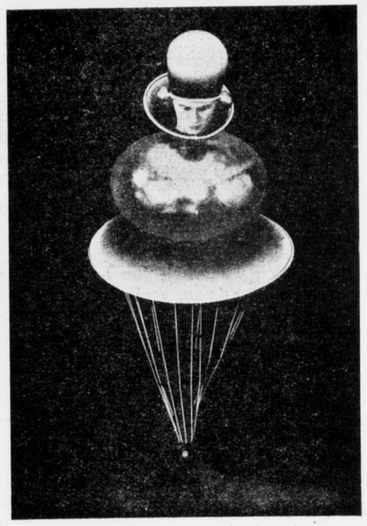

FIGURINEN VOOR HET „TRIADISCHE BALLET"

van de leermethoden, een internationale bouwkunsttentoonstelling en „am Horn", niet ver van Göthes tuinhuis, een nieuw gebouwd en geheel ingericht eengezins-huis, als de gezamenlijke practische arbeid uit alle werkplaatsen als proef op de som. Dit woonhuis is ongetwijfeld het belangrijkste, al het andere treedt er bij terug; want de laatste opvattingen van het wezen van een woonhuis vinden wij hier gedocumenteerd.

Wat is dan eigenlijk de bedoeling van dit „Bauhaus"?

De vormgeving van elk voorwerp uit elementaire gebruiksvoorwaarden met voorbijgaan van alle opsierende onnoodzakelijkheden. Is een voorwerp werkelijk uit het, voor dat voorwerp, beste materiaal samengesteld, zoo maakt de strenge zuiverheid van haar vorm elk toegevoegd ornament overbodig. Reeds Van de Velde prees de neutrale schoonheid van de machine en Adolf Loos ging zelfs zoo ver te spreken van de misdaad van het ornament.

Niet puriteinsche en aesthetische armelijkheid zijn de gevolgen, wanneer dit begrip doorgevoerd wordt, doch een verbinding van waarheid en schoonheid, die het moderne gevoel bevredigt. Pijnlijke economie van de middelen, maar dan ook zóó, dat van die middelen zélf de hoogste schoonheid gegeven wordt: kracht, vreugde en frischheid

Dat een staatskunstschool dit principieele, niet academische standpunt inneemt is zeer verheugend en verzekert het „Bauhaus" in Weimar een geïnteresseerde belangstelling in alle landen. Dat het „Bauhaus" nog niet consequent stelling genomen heeft, kan met deze eerste tentoonstelling niet bestreden worden.

In elk geval is hier echter met een nieuwe en krachtige poging vier jaar onder groote moeilijkheden gearbeid en doorgezet.

Die vier jaar hebben menige interne verandering gebracht, en mogelijk lijdt de tentoonstelling er onder, dat ze op een tijdstip plaats vond, waarin zich het „Bauhaus" afwendt van de Romaansche handwerkers-cultuur, om tot een cultuur te geraken, die de techniek steunt en als zoodanig de industrie zal beïnvloeden.

Met een voordracht: „Kunst en Industrie een nieuwe eenheid", opende Cropius de bouweek en daarmee een reeks van voordrachten, uitvoeringen en concerten op eerste tentoonstellingsdagen.

Niet alle indrukken van deze tentoonstelling waren sterk; niettemin droeg het geheel een opgewekt en feestelijk karakter. Onder de voordrachten was die van Oud zeker wel de rijpste. Met het „Triadische Ballet" toonde Oskar Schlemmer zich een buitengewoon begaafd meester, met een volkomen beheersching over alle tooneelmiddelen. De kostelijke technische invallen, de sublieme zekerheid van smaak en de nauwgezetheid van arbeid waren onvergelijkelijk en de indruk zou ongetwijfeld zuiver en groot zijn ge-

weest wanneer niet een bepaalde kinstindustrieele bevangenheid hem had gestoord.

Er dient echter bedacht te worden, dat het uitgevoerde ballet een arbeid was van 1912. Waarschijnlijk zou Schlemmer thans vrijer van aesthetiek en stijl dergelijke gewaagde dingen verwerkelijkt hebben. De cabaret-avond in het Jena-theater, een interessante ombouw van Cropius en Meyer, begon veelbeteekend met een grotesken dans van gemechaniseerde menschen en een bekorend spel van lichteffecten. Tot besluit van de „Bauhaus Woche" werden concerten gegeven.

Het „Bauhaus" lokt in meenig opzicht kritiek uit; dit neemt echter niet weg dat wij grooten dank verschuldigd zijn voor dezen moeilijken pioniersarbeid. Wij wenschen dan ook het beste voor de voortzetting er van, vertrouwend op den vasten wil en den ernst van de leiders. Nog speurt men in het meeste werk iets na van de oude bastions, de academie en de kunstnijverheidschool; het ware „Bauhaus" zal ongetwijfeld op de volgende tentoonstelling te zien zijn.

BEDENKELIJKE BEHOUDZUCHT.

Sta mij toe, lezer, nog eens terug te komen op de molens van No. 23, gedateerd: 23 Juni '23.

De door mij gelaakte vereeniging: „De Hollandsche Molen" heeft mij namelijk, per particulier schrijven uitvoerig geantwoord. Het is plicht dit antwoord serieus te vermelden en.... te beantwoorden.

„Men begint met er mij op te wijzen dat het „Telegraaf"-bericht, door mij in No. 23 geciteerd, net precies het meest ongeschikt was voor mijn doel, aangezien dat bericht den indruk wekt, als zouden de heeren plompweg àlle molens willen behouden.

Dit nu is niet het geval. Andere bladen, die het officieele pers-communiqué onverminkt hebben doorgegeven, meldden dan ook dat het doel is: *Die* molens te behouden, welke, hetzij om hun cultuur-historische waarde, hetzij om hun bizondere beteekenis voor het landschaps-schoon, verdienen behouden te worden.

Voorts antwoordt de Vereeniging, dat het niet de bedoeling is, die molens te maken tot nutteloze show-objecten, doch:

„Wij willen trachten, hen nog productief werk te doen verrichten volgens hun bestemming. De oeconomische mogelijkheid tot dit in bedrijf houden bestaat in vele gevallen door toepassing van het kogellager-systeem, waardoor de exploitatie-mogelijkheid der windmolens aanmerkelijk kan worden verhoogd, en waardoor in meerdere gevallen, — zooals reeds is bewezen, exploitatie met windkracht oeconomischer kan worden dan met mechanische drijfkracht."

„Vaak zal een niet te groot voorschot van onze Vereeniging aan den meestal niet kapitaalkrachtigen eigenaar, — die daarvoor eventueel een zekere vergoeding zal betalen, voldoende zijn, om dit oeconomisch in-bedrijf-houden mogelijk te maken, en daardoor tevens schennis van landschaps-schoon te verkomen."

„Denkt u zich bijvoorbeeld eens de in onze circulaire gereproduceerde molens beroofd van hun wieken, het gewone lot dat hun wacht!"

„Wij zijn zoo vrij te meenen, dat, waar u noch onze juiste bedoelingen kendet, noch de middelen, die wij ter bereiking van ons doel wenschen toe te passen, uw artikel beter ongeschreven gebleven ware."

Mijn antwoord, en naar ik hoop, lezer, ook het uwe, is:

Mijne Heeren,

Uw antwoord op mijn betoog bedoelt, vooral in zijn slotzin, mij te doen beseffen hoe sterk gij staat in uw edel beginsel, en hoe zwak ik, in mijn vorig opstel, door mijn onvolkomen kijk op het geval.

Ik kan het echter ook thans nog niet met u eens zijn, hetgeen zeggen wil, dat ik nog altijd elken molen, die ophoudt te „rendeeren", liefst meteen zie verdwijnen inplaats van te verkwijnen, of ook:.... een slechts in schijn gezond, kunstmatig gerekt bestaan,.... nog een tijdje te blijven handhaven.

Gij kent natuurlijk de spreekwijze: de paarden achter den wagen spannen. Welnu, dit is het, mijne Heeren, wat gij doet.

Gij wilt de evolutie met haar achterste naar voren te werk stellen en daar verwacht Gij heil van voor de schoonheid. Mijne Heeren, dat gaat niet.

Toen die molens hier indertijd, ik meen via het Oosten, uit Perzië, bij wijze van spreken, werden ingevoerd, en toen die molens vervolgens, door assimilatie, dat schilderachtig schoone, imposante, en tevens door en door Hollandsche uiterlijk erlangden, dat u en mij zoo dierbaar is,....

Toen is het zeer zeker bij geen enkelen der exploitanten opgekomen, er zoo'n molen op na te gaan houden ter wille der.... schoonheid.

Het molen-bedrijf „was" een gezond bedrijf. Het "was" ook, getuigen de honderden of wellicht duizenden molens die ons land nog altijd rijk is, een belangrijk bedrijf.

Het ..was" een bedrijf, zóó belangrijk, dat zulk een molen zonder protest op een wijden kring van omliggende terreinen het servituut legde: dat binnen dien kring geen gebouwen of beplantingen mochten verrijzen, hooger dan eenige luttele meters. daar hij anders benadeeld werd in zijnen wind.

Dat „was" allemaal goed en schoon en oirbaar in den goeden ouden tijd.

Sindsdien is er een tijd verschenen, die heel anders is. Een tijd, die mij nog heel wat liever is dan al die mooie molens tezamen! Een tijd, die

nu eenmaal ééns en voor goed met die molens heeft afgerekend.

Om kort te gaan, een tijd waarin het toch àl te mal zou zijn, er hier en elders nog eenige van die molens, thans met „kogellagers",.... bij te bouwen, — wellicht denkbare futiele uitzonderings-gevalletjes daargelaten.

Zoodat ik bewezen heb, dat inderdaad het eeni gmotief om die molens te handhaven zijn moet: een anachronistisch motief, namelijk: cultuur-historisch of landschappelijk of zoo iets.

En dit, mijne Heeren, mag niet.

Gij moogt: fabrieks-schoorsteenen bouwen. Gij moogt: draadlooze draden spannen tusschen ijzeren toren-constructies. Gij moogt: met zotte diligences-zonder-paarden de rust onzer landelijke dreven verstoren, maar Gij moogt niet:

Kogellagers aanbrengen in oude molens,.... om schoonheidswil.

De schoonheid is goed en schoon, zoolang zij het om zoo te spreken on-vermijdelijk ge-volg is van een gezonden levens-groei. Zij kan in zoo'n gezonden levensgroei zelfs een dienende en steunende factor zijn.

De schoonheid wordt echter een ziekte-verschijnsel, wat zeg ik: de schoonheid of ook de historische cultureluur wordt een pèst, zoodra men haar gaat inlasschen als faktor in een zakelijk bedrijf.

Ik ben, van mijn vak, zoo'n beetje aestheticus, mijne Heeren, an als zoodanig juich ik het toe, dat de praktische behartiging der aesthetica door dezen heerlijken tijd aan ons, leeraren en professoren, anders gezegd: beunhazen, ontwrongen wordt en gelegd in de nuchtere handen van: de technische ingenieurs.

Bij hen is de schoonheid veilig, want zij zijn het, die geen oogenblik schroomen haar ter wereld te brengen als: klinkklare leelijkheid!

Want zij zijn het, die, geen anderen drijfveer kennende dan: de nuchtere Waarachtigheid, onbewust maar scherpelijk richting nemen naar de natuurlijke en vanzelfsche loutering, die de waarachtige schoonheid is.

HERMAN HANA.

(Wegens plaatsgebrek eerst thans opgenomen)

DOOR VLAANDEREN.

(vervolg)

Want onwillekeurig — toen ik daar zoo rondwandelde in die Middeleeuwsche intieme straten, pleinen en langs de grachten (zelden echter zoo volkomen ongeschonden als in Rothenburg) en doorvoelde de liefde waarmede de vakman toen arbeidde en arbeiden kon, dacht ik aan wat ons moderne werkers beroerde aan onzen strijd om een eigen schoonheid en een eigen stijl te doen bloeien, aan onze instellingen tot bevordering en behoud van schoonheid, aan onze schoonheids- en adviescommissies, aan de „commissie van vier" en het onstaan van plan-Zuid, aan al deze instellingen, die de „wendingen" van onzen tijd kenmerken als groeiende tot een nieuwe eigen schoonheid, van welke groei wij het wel en wee in onzen dagelijkschen arbeid meemaken.

En uit die veelheid van overpeinzingen kwam heel klaar deze synthese: *dieper en inniger dan de piëeteit der oudheidbewondering en zelfs dan de Heemschutterij is het werk van ons moderne „vandalen" verwant aan het werk der Middeleeuwsche vaklieden.*

Indien de hedendaagsche vakman, de tegenwoordige eischen, van massalere afmetingen aanvaardend — daardoor de atmosfeer onzer oude stadsdeelen (en hierbij denk ik voornamelijk aan de grachten) zou schenden, welnu, dan is de renaissancist een nog veel grootere „vandaal" door de Gothische kathedralen te schenden met het plaatsen van renaissance-altaren, banken enz., waarvan de vormgeving zoozeer in strijd is met de Gothiek. Ik weet niet of er toenmaals een „Heemschut" bestond die dit den renaissance-vakman kwalijk nam.

Men moge een dergelijk in de geschiedenis steeds voorkomend fataal conflicht betreuren, het ware meer te betreuren indien — om bij dit voorbeeld te blijven — de renaissancist gepoogd zou hebben de Gothische stijl na te bootsen. Hij heeft dit gelukkig niet gedaan om de eenvoudige reden dat hij een oprecht vakman was die slechts maakte wat was van *zijn* tijd, van *zijn* ziel, van *zijn* bloed en aanvaardde de fatale disharmonie, die echter in zooverre weer harmonie bevatte, daar de latere vormgeving — hoewel verschillend van de voorafgaande — evenals deze een eigen karakter en ziel bezat en als zoodanig ook haar kunstwaarde.

Want kunst is de taal der ziel en niet allereerst een vraag van „mooi" of „leelijk".

En zielloos is het streven de oude vormen „uit piëteit" te willen doen herleven of zelf „à tort et à travers" angstvallig te willen handhaven. Een der afzichtelijkste produkten van een dergelijke ziellooze en valsche piëteit is de herbouw van steden als Yperen en Nieuwpoort (waarop ik straks zal terug komen).

En als ik dan weer inleef die uit zuivere liefde voor den arbeid van het vak ontstane atmosfeer van een stad als Brugge, wat vind ik dan uw „vereering" — gij die zoo op de moderne architecten en kunstnijveren kunt smalen — pathetisch valsch en au fond belachelijk.

Want „leelijk" is er ook toen gebouwd en hoe „gek" soms; in aanmerking genomen de toenmalige beperkte technische middelen „gekker" nog dan in plan-Zuid.

Zoo zag ik b.v. ergens in Brugge een huisje, waar op ongeveer 2,50 M. hoogte de heele gevel wel 70 c.M. zóó maar was overgebouwd op zware fraaie bewerkte houten balken — voor iemand als prof. v. d. Kloes om zich gewoonweg dood te ergeren. Bij een ander groot en fraai heerenhuis zag ik zoo een overbouw tot drie of vier

maal toe herhalen, zoodat de fraaie houten top zeker wel 1.75 M. voor het plint stak (hetgeen b.v. in Frankfort de bijzondere karakteristiek oude binnen stad uitmaakt).

Hoe „leelijk", hoe slecht van verhouding, hier en daar zelfs van raamverdeeling, die vroegere vakmenschen soms ook gebouwd mogen hebben, altijd droeg hun werk de stempel van de liefde, waarmede toen gearbeid werd; welke liefde en begrip voor het vak ook in onzen tijd de maatschappij nader zal brengen tot de kunst dan het „ontdekken" van een Rembrandt, het koopen van een straatje van Vermeer, het behoud van een molen, het verzamelen en uitstallen van antikiteiten enz.

Hoeveel schatten zijn niet besteed voor „echt „antiek", terwijl voor den modernen werkenden kunstnijveraar soms nauwelijks werk is en voor zijn instandhouding gebedeld moet worden. 't Is maar hoe men de kunst denkt te dienen.

Al doen ook in dit opzicht zich de wendingen des tijds ten goede gelden; eerst dan zal een stad van levende schoonheid kunnen ontstaan, wanneer men uit ware eerbeid voor steden als Brugge — evenals die vroegere vakmenschen — bewogen wordt door de liefde voor den arbeid, waaruit een aan onzen tijd geëigende vormgeving kan ontstaan.

Van Oostende naar Roeselaere was voor mij — zooal geen openbaring — dan toch zeker een verrassing.

Behalve ook hier weer het rijke Vlaamsche land treft niet alleen de dichtheid der bevolking — overal zijn groepjes huizen zichtbaar — en het feit dat in korten tijd weer zooveel is opgebouwd, doch ook de *wijze* waarop deze eenvoudige huisjes zijn opgebouwd frappeerde.

Om direkt al een duidelijk beeld te geven van den indruk welke deze overal op het land zichtbare huisjes op mij maakte: nagenoeg allen zouden — althans wat de hoofdvorm betreft — door de advies-commissie te Noord-Holland, goedgekeurd kunnen worden.

Men moet de Hollandsche boer of dorpstimmerman kennen in zijn potsierlijk verlangen naar schijndeftigheid, in zijn — deels ook door de stedeling — bedorven smaak die hem verleid heeft tot die wanstaltige bouwsels, welke op zoo droevige wijze ons mooie land op zoovele plaatsen tot een oord van vervelende banaliteit hebben gemaakt; men moet de minachting en de tegenzin kennen (zoo ik zelf die door de werkzaamheid aan de Advies-commissie ondervind) voor een eenvoudige ongeschonden kap op de buitenwoning — om des te meer te kunnen waardeeren de eenvoud van den Vlaamschen boer.

Want het is die eenvoud welke de Vlaamsche boer — nog niet bedorven door de steedsche „cultuur" — doet gesteld zijn op een ongeschonden beschermend pannenkapje op zijn woning, dat door zijn gaafheid en felle kleur het landschap zoo een aantrekkelijk aspect geeft.

Inderdaad verstoren deze in hoofdvorm zoo pretentielooze en simpele huisjes bijna nergens de bebouwde landstreek, doch geven er een nog rijker en afwisselender kleurwerking aan.

Gelukkig dan ook dat hier de autoriteiten geen „aesthetische" eischen van Vlaamsche „stijl" gesteld hebben, want dan zouden de steedsche huizen als in Yperen en Nieuwpoort in al hun afzichtelijkheid gedomineerd hebben.

De ramen b.v. — ja, ze zijn meestal leelijk — immer nog die boog er boven en lang niet altijd goed geplaatst, verder storende banden door de gevel enz. (ook de Vlaamsche boer heeft zich niet kunnen onttrekken aan den invloed van de paleizen te Versailles; die is doorgedrongen tot het kleinste huisje in gansch Europa; onze boeren uit de Beemster hechten er met hart en ziel aan.

Dichtbij — en detail gezien — geven ze dan ook telkenmale een onbevredigend, bevreemdend gevoel, doch wanneer de trein weer verder rijdt, de huisjes van uit de verte weer opgenomen worden in den totaalaanblik, treft weer die eenvoudige goede hoofdvorm; ook de aardige stompe schoorsteenen uit den topgevel boven den nok uitkomend, beter van vorm dan de schoorsteenen met die ongelukkige pijpjes er boven uit zooals wij die helaas maar al te veel kennen, het silhouet onzer mooiste moderne woningblokken ergerlijk storend.

Op welk oogenblik men ook een blik van uit den trein werpt op het zachtgolvende rijkbebouwde land, altijd die zelfde op een afstand zoo aardig aandoende huisjes in steeds wisselende groepeering en grootte, hier en daar een gebouwtje of kerkje er boven uitstekend en nergens een verlaten gedeelte. Men kan zich nauwelijks indenken dat slechts een vijftal jaren geleden in deze streek nagenoeg geen huis meer recht stond; zoodat het inderdaad bewonderenswaardig is met welk een levenskracht en arbeidslust in zoo korten tijd dit totaal geruïneerde Vlaamsche land in zoo een bloeiende streek is herschapen.

Komt men in Roeselaere, dan blijkt ook daar van de verwoesting nog weinig meer te bemerken; alleen in de buurt van het station nog enkele ruïnes.

In dit overwegend Vlaamsche stadje, waar ik — na een tijd lang niets anders dan Fransch — eindelijk weer eens Vlaamsch kon spreken zonder bevreemding te wekken — werd mij onmiddellijk den weg gewezen naar het nieuwgebouwde tuindorp „Batavia", een der zeer weinige tuinsteden welke door de Belgische regeering gebouwd is. En ik moet direkt al bekennen: er is hier wel iets van belang gepresteerd.

(Wordt vervolgd).

M. S.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 33 — 27 OCTOBER 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De voordracht van den heer Erich Mendelsohn, aangekondigd op Dinsdag 30 October wordt uitgesteld tot Dinsdag 6 November (zie beberichtkaart).

In de vergadering te houden op Dinsdag 13 November spreekt de heer A. L. van Zwanenburg over: de Schoonheid van Italiaansche steden, met vele lichtbeelden van Rome, Napels, Milaan, Venetië, Florence en Pompeï.

Enkele leden verzuimden hun contributie over 1923 bij eerste aanbieding te voldoen. Voor hen zijn nieuwe borderels uitgeschreven en worden dezer dagen opnieuw de kwitanties aangeboden. Om verdere onnoodige moeite te voorkomen worden zij dringend verzocht het bedrag ad f 20.50 gereed te leggen.

MEDEDEELINGEN.

Ter gelegenheid van de, te Gothenburg gehouden stedebouwtentoonstelling, is een Engelsche catalogus verschenen, welke een beschrijving der inzendingen geeft en algemeene artikelen betreffende den stedebouw in verschillende landen. Het boek is 400 bladzijden groot en bevat 370 afbeeldingen. Het is méér dan een zuivere tentoonstellingscatalogus, en mag beschouwd worden als een klein handboek voor stedebouw.

De prijs is f 4.50, porto inbegrepen. Bestellingen kunnen gezonden worden aan het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, Waag, Nieuwmarkt, Amsterdam.

Van 27 October tot 14 November a.s. zal vanwege het Instituut voor Volkshuisvesting in het Stedelijk Museum a.d. Paulus Potterstraat een tentoonstelling gehouden worden van de Nederlandsche inzendingen naar de stedebouwtentoonstelling te Gothenburg. De tentoonstelling is kostelcos voor iedereen toegankelijk.

Wanneer wij de catalogus doorzien, dan blijkt, dat het in hoofdzaak oude bekenden zijn, die wij er zullen ontmoeten, maar zonder twijfel zijn dat goede bekenden tevens, die wij graag voor de tweede, derde en vierde keer weer zullen zien. Het geweldige complex factoren, dat bij elk stedeplan beheerscht moet worden, wordt zelden bij één enkele kennismaking overzien.

Voor zoover uit de catalogus op te maken valt, is vooral Rotterdam met belangrijk materiaal vertegenwoordigd.

Het is natuurlijk jammer, dat er van Scandinavië en Finland zelf niets is. De ontwikkeling van den stedebouw in het Noorden is m.i. juist de laatste halve eeuw zoo belangrijk.

De dorre, starre stijlplannen, ontstaan onder den invloed van de Zweedsche wet van 1874, met, als reactie daarop, de fijne, van leven en vernuft tintelende plannen van later, geven in allerlei schakeeringen de interessantste voorbeelden. Laten wij hopen, dat het Instituut er nog eens in slagen zal, ook deze projecten binnen de landsgrenzen te brengen.

VERSLAG VAN DE LEZING VAN DEN HEER J. J. P. OUD, OVER DE ONTWIKKELING VAN DE MODERNE BOUWKUNST: HEDEN, VERLEDEN EN TOEKOMST.

De heer Oud noemde zijn onderwerp te gecompliceerd voor een vluchtige uiteenzetting; hoe dan nog van de lezing, van een schriftuur, waarvan elk woord overwogen was, een verslag te maken?

Daarom slechts notities.

Wat is het moderne? Het wisselende, het zich ontwikkelende, het individueel wordende tegen-

over het collectief wordende, dat het nieuwe genoemd kan worden.

Het ongebreidelde in dezen tijd van opkomst heeft de kunst gediend, maar kan haar schadelijk worden.

Niet werktuigelijk komt een stijl.

In de negentiende eeuw tierde in ons land de stijlarchitectuur. Dr. Cuypers was de voorlooper van de moderne bouwkunst; bij hem geen zinledige stijlarchitectuur, maar ook nog geen overwinning van den vorm.

Dr. Berlage wordt de voorganger der moderne bouwkunst, de baanbreker. Hij breekt af om te kunnen opbouwen. Zijn mausoleumontwerp is hoogtepunt en keerpunt der stijlarchitectuur.

Opbouwen en vernietigen; vormscheppen en -verdelgen. Verdelgen en vernietigen om vrij te kunnen uitbeelden op ongerepten grondslag. Vrijheid wil uitgebuit zijn, voor ze weer vanzelf in 't gareel komt. Bij Dr. Berlage echter een groote terughouding, zelfbeheersching. Liefde tot de kunst overwon drang tot het probleem.

Revolutie .. evolutie. Causaliteit. Geen volledig ontkomen aan traditie mogelijk.

Het accent door Cuypers en Berlage van buiten naar binnen verlegd, wordt door de Amsterdamsche school weer naar buiten verplaatst. De Klerk, Kramer, c.s. Hoe subjectiever de kunstenaar, hoe expressiever het detail. Hun werken zijn als gespannen hulsels. Het incidenteele in het wezen der Amsterdamsche school. Deze negatieve verdienste heeft ze, dat ze den weg tot een nieuwe bouwkunst heeft opengehouden door niet Berlage's vormen over te nemen.

Dan plaatjes naar werk van Oud, Dudok, Van Lochem, Limburg, Bijvoet en Duiker, van Anrooy, Klaarhamer, Rietveld (hartelijk applaus voor den operateur).

Een aesthetisch-organische vormgeving. Meer een vorm-wil dan een vorm-zijn; steeds herziening van den vorm. Consequente afwijzing van ornament. Ornament is het niet ter zake dienende middel als het onderwerp in de schilderij.

Lloyd Wright. Velen werden gevangen door den vorm en miskennen daardoor zijn wezen.

De belangrijkste factoren die een bouwwerk bepalen, zijn de practische eischen der bestemming.

Maar niet alleen het technische en niet alleen het aesthetische, niet alleen het verstand en niet alleen het gevoel. Harmonie van beide.

Zie toch de technische mogelijkheden; de werkelijkheid overtreft de fantasie.

Geen sentimenteele, verouderde kunstopvatting.

De kunst is de vijand van den stijl.

Plaatjes naar werk van Sant Elia en Lundberg Holm.

(Applaus voor den explicateur).

SCHOONHEID IN DRUKWERK.

De nos jours la typographie aspire a devenir autre chose qu'un art industriel; grace aux progres étonnans qu'elle a faits depuis quelques années et à la manière ingenieuse dont elle a su s'approprier tout ce que le pinceau et le burin produisent de plus gracieux, de plus fini, de plus delicat, elle s'elève tres-sensiblement au rang des beaux-arts.

Met een miezerig klein lettertje staan deze schoone woorden gedrukt in een aller ellendigst uitziend Fransch tijdschrift uit het jaar 1839.

Ze vermanen ons tot voorzichtigheid. Wat het *Musée des Familles* zoo geestdriftig gejubelt schijnt ons zóó arm aan kunst, zóó'n degeneratie van goeden smaak, dat wij met een zekeren schroom neerpennen een oordeel over de schoonheid van drukwerk in onze dagen. Het nageslacht zal ons moeten oordeelen.

Een dertig jaar geleden kwam de réveil. De geestelooze aftreksels der historische stijlen walgden den jongen kunstenaars en met den moed en den geestdrift der jeugd werd jubelend een nieuwen weg ingeslagen, die wondere perspectieven bood.

Gewoonte en sleur worden in een hoek getrapt; schijn en slapheid werden met het felle licht der critiek overgoten; er kwam leven.

De nieuwe golf van levensmoed was onweerstaanbaar. Ze spoelde weg de duffe behoudzucht van zelfingenomenheid. De heerlijke geestdrift overwon. Er werd geprobeerd, gestreefd, gewerkt.

En als wij achter ons blikken en nu met onbeveroordeelden kijk het drukwerk, dat toen gemaakt werd, beschouwen, dan bemerken wij pas hoe snel de evolutie zich heeft voltrokken en hoe snel onze denkbeelden over schoonheid en drukwerk zich hebben gewijzigd. Wij hebben ervaren hoe excessen en valsche theoriën hun natuurlijken dood bij de geboorte reeds in zich droegen. Ware schoonheid blijft en trotseert den voortschrijdenden tijd als onvergankelijke uitingen van een kunstzinnigen geest, die zijn kracht vindt in waarheid, oprechtheid en eenvoud.

— — — — — — — — —

Principieel zijn er twee richtingen in de typografie. De eene maakt gebruik van alle technische hulpmiddelen, welke een typograaf ten dienste staan: ornamenten, vignetten, clichés, lijnen en letters. De andere is sterk exclusief en beperkt zich tot de ongeveer een halven of een kwart centimeter dikke lijn, terwijl ze, zoo het eenigszins mogelijk is, de typografische letters versmaadt.

De eerste is een traditioneele voortzetting van de negentiger-richting. „We hebben thans", zegt

AAN BOEKHANDELAREN, UITGEVERS EN ALLEN DIE IN DEN BOEKHANDEL EN HET UITGEVERSBEDRIJF WERKZAAM ZIJN.

Indien ik een boekverkooper zijn moest, die een massa bedrukt papier verhandelt, of fabrikant van boeken, die evenzoo boeken fabriceert als een ander laken, of zijde, of meubelen, ik zou een andere loopbaan kiezen; ik zou zien in welken handel ik mijn bestaan kon vinden, liever dan in den handel met boeken, aldus heeft eens een groot man in de fransche boekenwereld, Antoine Auguste Renouard gezegd.

Niemand zal durven ontkennen, dat uit deze woorden een groote waarheid spreekt. Nu zijn tot nu toe zij, die in den handel van boeken hun levenstaak vinden, voor het grootste gedeelte op zelfontwikkeling aangewezen geweest.

Thans komt daarin een kentering. Evenals in alle takken van handel, nijverheid en kunst gelegenheid geschapen wordt om hen, die hun kennis wenschen te vermeerderen, van voorlichting te dienen, wordt ook voor hen, die in het uitgevers- en boekhandelaarsbedrijf hun levenstaak vinden, de gelegenheid geboden hun kennis uit te breiden.

AMSTERDAMSCHE GRAFISCHE SCHOOL

WETERINGSCHANS 187
TELEFOON

DIRECTEUR L. RONNER
32945

AMSTERDAM,

AGS

AMSTERDAMSCHE GRAFISCHE SCHOOL

GETUIGSCHRIFT

UITGEREIKT AAN

.....

NA HET MET VRUCHT VOLGEN VAN DEN CURSUS
IN HET ONTWERPEN GEDURENDE HET
WINTERTIJDVAK 1922—1923

AMSTERDAM, 15 APRIL 1923

DIRECTEUR LEERAAR

BEWIJS VAN LIDMAATSCHAP DER

AMST. GRAFISCHE SCHOOL

PENNINGMEESTER W.A.v.LEER NIC. MAESTRAAT 5 AMSTERDAM

ONTVANGEN VAN .....

.....

.....

DE SOMMA VAN F..... VOOR CONTRIBUTIE

ALS CONTRIBUANT OVER HET JAAR 192...

VOORZITTER PENNINGMEESTER

ALGEMEENE LEDENVERGADERING

OP DINSDAG DEN
20STEN FEBRUARI
DES AVONDS TE
HALF NEGEN, IN
KRASNAPOLSKY

AMSTERDAMSCHE GRAFISCHE SCHOOL
SECRETARIAAT: SINGEL 116, AMSTERDAM, TELEF. C. 2405

AMSTERD. GRAFISCHE SCHOOL
WETERINGSCHANS No. 157, TELEF. N. 32945

AVOND CURSUS

Voor vaklieden boven de 18 jaar. Kantoorboekbinden, Boekbinden, Leermeester-Gezel, Boekdrukken, Chemigrafie, Zinkoverdruk, Hand- en Persvergulden, Handzetten, Bedrijfsleiding en Machinezetten Inschrijving 17, 18, 19 en 20 Sept. a.s. 's avonds van 8-9 uur. Cursusgeld bedraagt voor Bedrijfsleiding f 7.50 en voor de andere vakken is dit f 4.

De cursus Leermeester-Gezel is voor eerste klas zetters of drukkers. De cursus Bedrijfsleiding is voor hen, die getuigschrift Leermeester-Gezel bezitten of in het bedrijf een leidende positie hebben.

Namens het bestuur der Amsterd. Grafische School
F. J. A. M. WIERDELS, Voorz. E. J. KUIPERS, Secr.

PROGRAMMA
WINTER-AVONDCURSUS
1923-1924

AMSTERDAMSCHE
GRAFISCHE SCHOOL

AMSTERDAMSCHE
GRAFISCHE SCHOOL

VERGADERING

DER ONDERWIJSCOMMISSIE
MET DE COMMISSIE VOOR DE
SCHOOLGELDHEFFING EN
HET DAGELIJKSCH BESTUUR

DE VERGADERING ZAL WORDEN GEHOUDEN DEN 25STEN MAART DES MIDDAGS TE TWEE UUR TEN KANTORE VAN DEN HEER F. L. VANDERBOM ROZENGRACHT 48 AMSTERDAM

PUNTEN TER BEHANDELING

1. Lezing notulen laatste vergadering
2. Kunstnijverheidsonderwijs
3. Cursorische voordrachten '22-'23
4. Programma winteravondcursus
5. Examens voor de bezoekers van den avondcursus, afd. typografie
6. Rondvraag

AMSTERDAM. DEN 15EN MAART 1922
DE SECRETARIS VAN DE ONDERWIJS COMMISSIE
J. F. DUWAER

ze, „ornamenten, vignetten en letters door moderne sierkunstenaars gemaakt. Laten wij nu door een kunstzinnige toepassing van deze elementen, door een ornamentale regelgroepeering en door een logische tekstindeeling schoonheid in het typografisch product brengen. Wij hebben onze beste krachten gegeven aan het omspitten van den zuren, duffen grond; wij hebben gezaaid; zie het gewas schiet op; laten wij niet de ploeg halen door dat alles, wat nog lang niet rijp is."

Maar de andere richting is jonger. Ze heeft den strijd der eerste richting niet mee gemaakt. Ze voelt er niets voor en gaat zelf aan het spitten en zaaien. Tusschen het goede zaad is nog onkruid; onkruid, dat zijn groene kopje omhoog steekt, dat mischien kleurige bloempjes geeft, maar dat geen vruchten zal dragen en het deugdelijk gewas de levenssappen ontrooft.

Zij, die ervaring hebben, weten dat die kleurige bloempjes aan parisiteerende plantjes behooren.

— — — — — — — — —

Laten wij nu verder geen beeldspreuk meer gebruiken. Als wij van kunst in de typografie spreken, dan bedoelen wij daarmede een logische gebondenheid. Het typografisch materiaal is rechthoekig. Die technische waarheid moeten wij niet verkrachten. Wanneer wij gebogen vormen moeten hebben, zooals sommige lettervormen door eeuwenlange traditie bezitten, dan gaat het niet op door moeizaam gestuntel met lijnen bizarre vormen te scheppen.

Letters moeten gemakkelijk leesbaar zijn. De kunstenaar, die deze eenvoudige waarheid niet wil erkennen, zal ervaren, dat zijn scheppingen zullen behandeld worden als het kleurige onkruid. Gebruikskunst is geen vrije kunst. Ze moet in de eerste plaats beantwoorden aan het gebruik en wee den egoïstischen kunstenaar, die in zijn zelfgenoegzaamheid met de logica der feiten spot.

Beide richtingen worden gediend door esthetisch hoogstaande mannen; beide richtingen worden ridicuul gemaakt door geestelooze immitators. Maar laten wij er voor waken geen zeloten te worden, die alleen iets goeds zien in eigen richting.

L. RONNER.

EEN HERBOREN AMBACHT.

Wat is het leven zonder zon? Wat is een toekomst zonder perspectief? Wat is een ambacht zonder ideëelen grondslag? Niets!

En toch was het zoo voor de jeugd in de grafische vakken van nog geen vijf en twintig jaar geleden. De concurrentie had roofbouw gepleegd. De vakopleiding was een hoon, en wee de jeugd, aan wie de grijsgetinte toekomst behoorde.

Wat was er van een ambacht met een zoo schitterend verleden te verwachten, dat in een troosteloozen sleurgang dreigde onder te gaan?

Er moest en er zou verandering komen. Zoo kon het toch niet langer gaan. Men kon niet op denzelfden weg moeizaam voortsukkelen, om een wissen ondergang tegemoet te gaan. Was het niet onverantwoordelijk om een ambacht zoo te laten degenereeren? Was het geen schande om al dien jongen menschenkinderen zoo'n onwisse, vreugdelooze toekomst te bereiden?

Mannen, die een blik in de toekomst dorsten te slaan, wier hart warm klopte voor toekomstige werkers in de grafische vakken, wien hun ambacht lief was, lieten hun waarschuwende stem hooren en met woord en daad schudden ze de loome massa wakker.

Ze eischten een behoorlijke vak-opleiding. En langzamerhand gloorde een hoopvolle lichtende streep.

Het werk, dat door de pioniers met zooveel liefde was begonnen, deed allengs zijn invloed gelden en als een eerste zege kwam een school te Utrecht tot stand. Nu was een bres geschoten in het bolwerk der onverantwoordelijke onverschilligheid en na Utrecht kwam Den Haag, Rotterdam en Groningen.

Maar wat voor andere ambachten mogelijk bleek, was voor de grafische vakken blijkbaar nog onbereikbaar, want na een korte lijdensperiode bezweek de schoolopleiding te Rotterdam en te Groningen.

Die teleurstellende ervaring was voor Amsterdam geen beletsel, om krachtig voort te werken. Een groep vooraanstaande mannen grepen het opleidingsvraagstuk voor de grafische vakken doortastend aan, stichtten de vereeniging„ Amsterdamsche Grafische School". maakte plannen en begrootingen en na tal van tegenspoeden zagen ze hun prachtig werk, hun sympathiek streven bekroond met de stichting van een school voor de grafische vakken.

De Amsterdamsche Grafische School kon worden geopend, maar nu rezen er weer nieuwe moeilijkheden: de arbeiders-organisaties hadden bezwaren.

In den somberen tijd, waarvan wij boven gewaagden, vierde jongens-exploitatie hoogtij. De onbeperkte bedrijfsvrijheid leidde er toe, dat men het werk zooveel mogelijk door jongens liet uitvoeren. Dat het product er onder leed, dat die jonge krachten straks, als ze te duur werden, zonder gewetensbezwaar aan den dijk werden gezet, was nu eenmaal de harde wet der concurrentie.

Het heeft aan de werkgevers-organisaties heel wat moeite gekost, om aan dat wreede stelsel een eind te maken.

En nu was men van die zijde bedacht, dat de school ongelimiteerd krachten zou opleiden, dat er naast de knapen, die in de werkplaatsen hun vak niet zouden kunnen leeren, een andere groep zou komen, die de jongens van de werkplaats

een sta in den weg zouden worden en dat alzoo de minder gefortuneerden het loodje er bij zouden lijden.

Gelukkig werd er een oplossing gevonden. De jongens van de werkplaats zouden een geheelen dag per week onderwijs ontvangen en de ouderen, die boven de achttien jaar waren en van geen vakonderwijs hadden kunnen profiteeren, zouden de avondschool kunnen bezoeken, terwijl de ouders, die een eerste geheele vooropleiding voor hun kinderen wenschten, tevreden werden gesteld.

De vrede was geteekend en eendrachtig toog men aan het werk. En wat die eendracht vermag zou op schitterende wijze blijken. De school werd weldra populair en als de knapen overdag de school hadden bezocht, dan kwamen 's avonds de vaders.

Het spreekt van zelf dat men een toestand als wij bij den aanvang van dit artikel hebben geschetst, niet plotseling kan veranderen. Er komt nooit iets uit niets. Alles heeft een ontwikkelingstijd noodig en met veel optimisme, vertrouwen en liefde voor de zaak kan men aan het veredelen tijgen.

Laten wij hopen, dat de Amsterdamsche Grafische School haar taak naar behooren zal vervullen. De omstandigheden zijn gunstig. Het bestuur bestaat uit vooraanstaande technici en esthetici. De onderwijskrachten zijn mannen, opgegroeid in de praktijk van het leven, die door buitengewone inspanning zijn gekomen waar ze zijn. Een ieder op zijn gebied is het een lust en genoegen het beste te geven wat hij kan.

Hierbij gaan eenige proeven van de werkstukken onder leiding van de leeraren door de leerlingen vervaardigd.

De Amsterdamsche Grafische School bestaat vijf jaar, de leerlingen-opleiding wordt hoe langer hoe beter geregeld, en als de voorteekens niet bedriegen, dan kunnen wij verwachten dat de grafische vakken esthetisch en technisch een betere toekomst tegemoet gaan, mede dank zij de medewerking van de „lastige architecten".

L. RONNER.

DE DAM.

De Telegraaf weet mede te deelen, dat er dezer dagen een beslissing te verwachten is voor de bebouwing van den Oostelijken Wand van het Damplein. Het laatste tafereel van de eerste acte van dit drama zal dus dezer dagen voor het voetlicht komen; dat dit de ontknooping nader zal brengen, wordt door niemand geloofd. Toch loopt het stuk welbeschouwd al een dikke vijf en twintig jaar; het begon eigenlijk al, toen er plannen voor de tegenwoordige koopmansbeurs gemaakt werden. Die vijf en twintig kostbare jaren zijn voorbij gegaan, zonder dat getracht werd, het Damplein te zien als deel van het stadsplan, Het Genootschap adresseerde de laatste jaren eenige malen, om te trachten het vraagstuk op een breederen basis te brengen; uit de daarop ontvangen antwoorden bleek, dat het vraagstuk nog steeds de belangstelling had van de stedelijke overheid, waarmee blijkbaar bedoeld werd, dat nieuwe gezichtspunten ongewenscht waren.

Nu het wel onvermijdelijk schijnt, dat het koninklijke- en het broekjes-paleis zich op het Damplein met elkaar zullen moeten zien te verdragen, heeft het niet veel zin daar nog eens in den breede op terug te komen. Het is echter niet oninteressant gegevens te verzamelen voor den inhoud van de volgende acte.

Eerst echter nog iets anders:

Het is merkwaardig, dat, nu over het vraagstuk ten Raadhuize beslist zal worden, en dat wel op een vijf en twintig jaar ouden basis, ook de groote pers begint in te zien, hoe onverantwoordelijk het is, ingrijpende veranderingen in een gedeelte van het stadsplan door te voeren, zonder dat die behoorlijk aan een algemeen plan voor de geheele stad worden getoetst.

Kort geleden publiceerde de heer Cleyndert in het Handelsblad een voortreffelijke verhandeling over dit vraagstuk. De appreciaties over de details van deze studie mogen verschillend zijn, de oplossing van de zaak, waar het om gaat, is zoo voor de hand liggend, dat.... de waarheid er van over een vijf en twintig jaar zeker zal worden ingezien. Ze komt neer op het afgezaagde: „bezint eer gij begint". Het probleem komt overeen met het in de kleeren steken van een kind, en is dus vrij eenvoudig. Wanneer zoo'n kleine in het pak gestoken moet worden, is het toch niet uitgesloten, dat er behalve een petje voor het lieve hoofdje, ook nog wel eens iets noodig kon zijn voor de bekleeding van de armpjes en de beentjes, ja zelfs is het dan niet ondenkbaar, dat het petje de voetjes onvoldoende zal verwarmen, en er dus ter gelegener tijd maatregelen genomen moeten worden, buiten het petje om, die beletten zullen, dat de voetjes afvriezen als het koud wordt.

Zoo zou men zich af kunnen vragen of het niet beter zou zijn, te erkennen, dat een kind met alleen een mutsje op het wel heel aardige kopje, toch nog niet geheel gekleed is; zoodat men zich, om op het Damplein terug te komen, zou kunnen afvragen, of het niet goed zou zijn toch maar te erkennen, dat de Dam toch werkelijk een gedeelte is van de stad Amsterdam.

Dat die erkenning spoedig zal komen, is echter vrij onwaarschijnlijk, waardoor het artikel van den heer Cleyndert gemaakt wordt tot den inzet voor de tweede acte van het drama.

Er is niet veel fantasie noodig, om er zich een voorstelling van te maken, hoe het de eerst volgende jaren zal gaan; niet elke belangstellende toeschouwer heeft lust en gelegenheid, om zich reeds van te voren een indruk van den chaos te maken zooals de heer C. dit deed; bij verreweg

de meesten wordt dit oordeel pas gevormd wanneer de boel klaar is.

Is het daarom een gelukkig verschijnsel, dat iemand in de groote pers zijn zeer goed gefundeerde meening geeft, aan den anderen kant bestaat de benauwende zekerheid, dat straks wanneer alles afgebouwd is, die meening door velen gedeeld zal worden en wat erger is, dat het oordeel, over wat gemaakt werd, en ook over wat verzuimd werd, vernietigend zal zijn.

Het tweede tafreel van deze nieuwe acte begint dan ook al te loopen, zoodra het gebouw boven de schutting uitkomt. Over tien jaar is dan wel *algemeen* bekend, dat de basis, waarop gewerkt werd, niet deugde en over vijf en twintig jaar, als verhelpen uiterst kostbaar zal zijn, zal toch nog met een algemeen uitbreidingsplan nagegaan moeten worden wat er dán nog te redden valt.

Met onfeilbare zekerheid is echter te voorspellen dat, zooals het nu gaat, over 500 jaar het Damvraagstuk nog altijd op de agenda's van de raadsvergaderingen zal staan, een vraagstuk waar met hartstocht over gedebatteerd kan worden en waarmee partijen elkaar een vlieg af zullen kunnen vangen, dank zij het experiment, dat in 1923 werd ingeleid. Het wordt een klassiek stuk mijne heeren, dat nog gaan zal als Eudipus al lang vergeten is.

J. B.

DOOR VLAANDEREN.

(vervolg)

De totaal opzet, de stimulans voor dit plan en de keuze van architecten als Arthur Smet, Van Reeth, De Cock en Eggerix is uitgegaan van den architect ir. Raph. Verwilghen, o.a. redacteur van „La Cité", met wien ik op den terugweg van uit Parijs een persoonlijk onderhoud mocht hebben.

Het tweede aantal van 100 woningen — dat nu nagenoeg gereed is — is belangrijk beter dan het eerste. De eerste honderd — gebouwd door de architecten Pomp en Bodson — is niet zoo aantrekkelijk als het tweede honderdtal, doch niettemin, gezien de bezwarende omstandigheden voor het verkrijgen van materiaal in zekeren zin geslaagd.

De aanwezige opzichter van den bouw, de heer Maes-Uytersprote heeft mij welwillend rondgeleid en ingelicht.

De eerste indruk is direkt al bemoedigend. De kleur van de gevelsteen is bijzonder mooi; in de baksteen — Boomsche steen van mindere kwaliteit dan de onze — zit een prachtige schakeering van tallooze kleuren, welke ondanks de leelijke te kalkachtige voegen, is blijven spreken. Het plint is zwart geteerd, niet overal met zorg behandeld. Het houtwerk ook is fel van kleur: geel en zwart — oranje en zwart — fel groen — oranje en grijs, bijna overal prettige combinaties, zij het ook hier en daar wat minder geslaagd.

De kleurige kozijnen — goed geplaatst — doen dan ook mooi-decoratief in het gevelvlak.

Het zijn veelal ijzeren ramen (welke de regeering in voorraad had en waarmede de architecten dus rekening hadden te houden) in nog al zwaar kozijn-hout gevat, terwijl verschillende ramen ook van kleurige luiken voorzien zijn.

De hoofdvorm is in het algemeen goed en eenvoudig. Niet overal echter zijn de met roode Boomsche dakpannen bedekte dakvlakken fraai, evenmin overal gaaf gehouden, terwijl ook de groepeering der dakvensters en topgeveltjes hier en daar minder geslaagd is.

Zonder dat dus de ontwerpen nu juist buitengewone architectonische kwaliteiten bezitten, geven de — vooral aan den 28 M. breeden hoofdweg zoo aardig gegroepeerde blokjes van 2, 3 en 4 woningen — ook door hun kleur een prettigen romantischen aanblik, ondanks de verlatenheid van de straten, welke met de tuinen nog aangelegd moeten worden en waarvan een goed plan schijnt te bestaan.

De buitenmuren zijn allen anderhalfsteens (gefundeerd op betonvoetingen van 50 c.M. breed en 50 c.M. diep) de scheidingsmuren en sommige (balkdragende) binnenmuren steens, de overige halfsteens. Wel een soliede bouw dus. De kozijnen zijn uit den aard van hun (voor België) ongewone zwaarte verankerd, wat in België zelden gedaan wordt. Ook het kaphout leek me nog al zwaar, terwijl verder het liggen van de balklagen muurzwaarten vereischten, welke m.i. vermeden hadden kunnen worden al zou men natuurlijk de Belgische bouwwijze beter moeten kennen om hierover een juist oordeel te kunnen vellen.

Zelfs in aanmerking genomen de mindere kwaliteiten der Belgische baksteen kreeg ik sterk den indruk dat men hier niet in die mate geroutineerd scheen in de toepassing van een spaarzame bouwwijze. Toen ik dan ook uitwijdde over onze wijze van bouwen, over de vele woningen waarvan de buitenmuren bij ons slechts halfsteen met klamp bedragen; dat door de Woningdienst te Amsterdam een — zij het semi-permanent — tuindorp aan den rand van de stad gebouwd is, waarvan niet de steenen muren, doch de houten jukken de eigenlijke dragende constructie vormden, zoodat met veel lichter materiaal volstaan kon worden, deelde de opzichter mij mede dat in België ook hier en daar de half-bestendige (in het „Hollandsch" meer bekend onder semi-permanent) woningen zoo gebouwd werden. Toen ik echter later in Yperen een dergelijk half-bestendig tuindorp bezocht, bleek de soliditeit zeer ver beneden onze half-bestendige woningen te staan en meer met onze noodwoningen overeen te komen;hierover straks nog een en ander.

De afwerking binnen de woningen is in 't algemeen eenvoudig en goed; hier en daar wat nuchter en kleurloos en missend de intimiteit der Hol-

landsche woning. De bouwkosten bedragen zonder installatie en diverse leidingen, zonder z.g. „supplement" om en nabij 30.000 frank. Wanneer men nu de reëele waarde der frank (die wel 5/4 van de beurswaarde is) op plm. f 0.16 à f0.17 stelt dan zou een woning van plm. 280 M³ inhoud wel op ongeveer f 5000 komen. De huur is echter slechts 50 fr. *per maand* of wel plm. f 8.50 (plm. 2 pCt. der bouwkosten) of een goede f 100. per jaar,hetgeen zeer weinig is en dus verre van self-supporting zijn.

Bovendien zijn het tamelijk groote woningen; veelal zijn er niet minder dan 5 à 6 kamers (waarvan 3 groote) plus keuken, portaal kasten, bergruimten, W. C. buiten, maar bij den eigenlijken bouw opgenomen. Sommige hebben een kelder niet te diep onder den grond, zoodat het daarboven liggende vertrek een z.g. opkamer is. Het zijn allen uiteraard ééngezinshuizen met een gevelbreedte van niet minder dan 9 en 10 M. tegenover een diepte van 4, 5 en 6 M., zoodat de woonkamer, welke over de geheele diepte gelegen is van beide kanten licht ontvangt en een afmeting heeft van 4 tot 5 bij 3 tot 4 M. Deze woonruimte is gedeeltelijk ook woonkeuken.

Opmerkelijk is dat men schier overal in Vlaanderen dezelfde soort kachel — de z.g. Leuvensche stoof — aantreft. Deze stoof schijnt de trots van de Vlaamsche huismoeders te zijn —want — waar ik ook kwam — niet enkel in de meer, doch ook in de minder zindelijke woning, overal blonk deze stoof me tegen; glanzend gepoetst en uiterst proper.

Overigens zijn de woningen ongezellig en kil hetgeen in België in vrijwel alle huizen uit den aard van hun bouwwijze het geval is. Zij missen de huiselijke sfeer en gezelligheid der Hollandsche woning. Als schooljongen voelde ik dat contrast reeds heel sterk, wanneer ik — na mijn vacantie in Holland te hebben doorgebracht — naar onze woning in België met zijn veel te hooge deur en steenen vloeren terugkeerde.

Overigens is over de plannen van het tuindorp „Batavia" niet zoo gemakkelijk een oordeel te vellen, daar het moeilijk is goed na te gaan in hoeverre deze plannen uit den aard der woonwijze is ontstaan.

De heer Seroen, directeur der „Nationale Maatschappij voor Goedkoope Woningen" — met wien ik op den terugreis een aangenaam onderhoud had — kende geen bijzondere waarde aan de plannen toe, zijnde deels geïnspireerd op het Engelsche woontype, dus zonder eigen vinding. De heer Seroen, die Holland regelmatig bezocht bleek vrijwel geheel op de hoogte van wat in ons land gaande was, in welk licht hij de Belgische prestaties niet hoog kon schatten. Hetgeen niet wegneemt dat ook in België een belangrijk begin is gemaakt met een gezondere en eenvoudiger opvatting in de bouwkunst in 't algemeen en in den woningbouw in 't bijzonder.

In Antwerpen had ik het geluk den heer A. Smet, een der architecten van het tuindorp „Batavia" juist thuis te treffen. Zeer welwillend stond de heer Smet mij te woord en verschafte mij alle gewenschte inlichtingen en een ruime blik in zijn plannen, benevens eenige foto's van het tuindorp, een situatieteekening en een uitgewerkte teekening 1 a 50 van een dubbel woonhuis. Behalve de afgewerkte en uitgevoerde plannen van Roeselaere had de heer Smet verschillende andere plannen voor Antwerpen (o.a. eenige blokjes over de Schelde) onder handen, welke allen eenzelfde eenvoudig karakter hadden, hetgeen voor België nog als baanbrekend werk van groot belang is.

(Wordt vervolgd).

M. S.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

THE TOWN PLANNING REVIEW vol X, Sept: 1923 No. 3.

Dario Barbiere bespreekt „the Urban problem of Modern Rome", hekelt het uitbreidingsplan van 1908 en de tot heden toe gevolgde woning- en grondpolitiek. Deze verhandeling is voor ons niet alleen belangrijk omdat Rome, Rome is, maar tevens daarom, omdat de stad zich, afgescheiden van de details, in een ontwikkelings toestand bevindt, overeenkomende met dat van Amsterdam.

Tot 1870 werd gewerkt volgens een plan van 1590. De eerste 13 jaren van het koninkrijk werd geen plan gevolgd, en bouwde ieder, zooals het hem goed dacht. Toen werden al die bouwsels zoo goed mogelijk tot een uitbreidingsplan samengevoegd, totdat ook dit spaak liep en in 1908 hals over kop het boven bedoelde plan gemaakt werd door San Just. Dit werd gemaakt aan de hand van een programma, dat, volgens de heer Barbieri, te soepel was waar het stroef, en te stroef waar het soepel zou moeten zijn. Er werd alleen gedacht aan de behoefte van de stok oude provinciestad van 1770 met z.n. 200.000 inwoners en niet aan de tegenwoordige stad met 600.000, laat staan aan de stad met 1600.000 inwoners, die Rome binnen afzienbaren tijd zal zijn. Dit is een fout, meent de heer Barbieri, die niet sterk genoeg veroordeeld kan worden. Het heele project is dan ook niet meer dan een misleidend formeel document, alleen gemaakt, omdat er toch iets gedaan moest worden.

De plannenmakers hebben zich, met de heuvel op heuvel af loopende straten, op een standpunt geplaatst, dat zelfs de Romeinen reeds als overwonnen beschouwden, en conserveeren rustig en kalm, alsof er nooit werd nagedacht over stedebouw, de bezwaren van het Griekse plan. Alleen in de stadsgedeelten Flaminio en Prati schijnt daarop een uitzondering gemaakt te zijn. Maar ook daar is zonder meer een geometrische stractuur toegepast, die zich slecht bij de gesteldheid van het terrein aansluit. In alle opzichten is het plan onvast, weifelend en onduist. Spoorwegverbindingen zijn niet behoorlijk onder oogen gezien, zoodat ze later in zullen vreten in het stadsplan, en zelfs, roept de heer Barbiere uit, werd verzuimd, voorstad en ondergrond banen te traceeren, wat thans nog zoo eenvoudig kan.

Het eindoordeel over het plan is dan ook vrijwel vernietigend. Het is zonder eenige ernergie gecompieleerd op een wijze, die brutaal en dom is, omdat het geen rekening houdt met bewoning, gesteldheid van den bodem noch met eenigen anderen, redelijkerwijze te stellen, eisch; het geeft slechts van schromelijk gebrek aan inzicht blijk, zelfs voor de meest elementaire eischen.

T. Alwyn Lloyd geeft een recensie van Longstreth Thompsons boekje (besproken in No. 30 van Architectura) en constateert met vreugde, dat T. zoo juist en raak zijn meening zegt, waar hij aantoont, dat er eerst behoorlijk nagedacht moet worden, ja zelfs *plannen* gemaakt moeten worden, voordat er aan uitbreidingen *begonnen* wordt.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 34 — 3 NOVEMBER 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

In de ledenvergadering te houden op Dinsdag 6 November, Heerengracht 545-549 's avonds ten 8 ure, spreekt de Heer Erich Mendelsohn over: Die internationale Uebereinstimmung des neuen Baugedankens.

In de ledenvergadering te houden op Donderdag 15 November a.s. in Gebouw „Lux," Reguliersdwarsstraat 's avonds ten 8 ure, spreekt de heer A. L. van Zwanenburg over: De Schoonheid van Italiaansche steden, met vele lichtbeelden van Rome, Napels, Milaan, Venetië, Florence. Ostia en Pompeï.

In de ledenvergadering te houden op Dinsdag 11 December, Heerengracht 545-549, spreekt Dr. H. P. Berlage over: Reisindrukken van Indië en zijn Bouwkunst.

De stad Spalato in Dalmatie heeft een internationale prijsvraag voor een uitbreidingsplan uitgeschreven. De drie beschikbaar gestelde prijzen bedragen 80.000 60.000 en 30.000 Dinar; verder kunnen ontwerpen à 20.000 Dinar worden aangekocht. De jury zal worden samengesteld uit 2 buitenlandsche deskundigen en 5 Yoegoslavische, t.w.: 2 architecten, 2 ingenieurs en 1 hygiënist. De ontwerpen moeten worden ingezonden voor 30 April 1924.

Het volledig programma met plattegrond, gegevens, enz. is verkrijgbaar tegen betaling van 600 Dinar (f 18.—) bij de Section de Construction de la ville Spalato. Dit bedrag wordt slechts aan de inzenders van bekroonde en aangekochte ontwerpen terugbetaald.

Dr. J. MENDES DA COSTA.

Toen de redactie mij vroeg, naar aanleiding van den zestigsten jaardag van den beeldhouwer, in uw blad een paar woorden te zeggen, heb ik even geaarzeld, omdat ik gevoelde dat elk overbodig gerucht den kunstenaar, die tijdens zijne gansche scheppingsperiode Goethe's woorden: „bilde Künstler, rede nicht!" tot in uiterste consequentie heeft toegepast, nauwelijks aangenaam zou kunnen zijn. Het weinige wat ik dan nu toch te berde zal brengen, beoogt dan ook niet te zijn een hulde aan den werker, die deze niet behoeft, maar veeleer eene poging om naar aanleiding van dit feest ons even rekenschap te geven wat zijn werk voor onzen tijd eigenlijk beteekent...., hoe het komt dat dit ons op zulk eene bijzondere wijze pakt en blijvend emotioneert.

Men heeft, de oorzaak van dit verschijnsel in uiterlijke dingen zoekend, wel eens gemeend dat dit verwonderlijke een gevolg was van de vormverwantschap die het toont met sommige der groote scheppingen van Assyriërs. Egyptenaren en van de vroege Gothiek (om slechts enkele der meest sublieme uitingen van den menschelijken geest te noemen), en men heeft ook wel eens deze verwantschap als een verwijt aangemerkt, n.l. als een gebrek aan oorspronkelijkheid. M.i. moet echter de oorzaak hierin worden gezocht: dat voor 't eerst, na lange tijden, misschien zelfs wel na eeuwen, hier in Europa een man is opgestaan die met beeldhouwwerk niet heeft willen geven de afbeelding van de uitwendige, tijdelijke, naar standpunt en belichting wisselende, verschijningsvormen, gekozen naar een subjectieve gril van het oogenblik, maar dat hij heeft trachten te benaderen het *wezen der dingen zelf, zooals zich dat in den absoluten vorm openbaart.*

Het is deze wijze van vormgeving, de bewuste stileering, die het essentieele van den vorm — afgezien van alle toevallige bijkomstigheden —

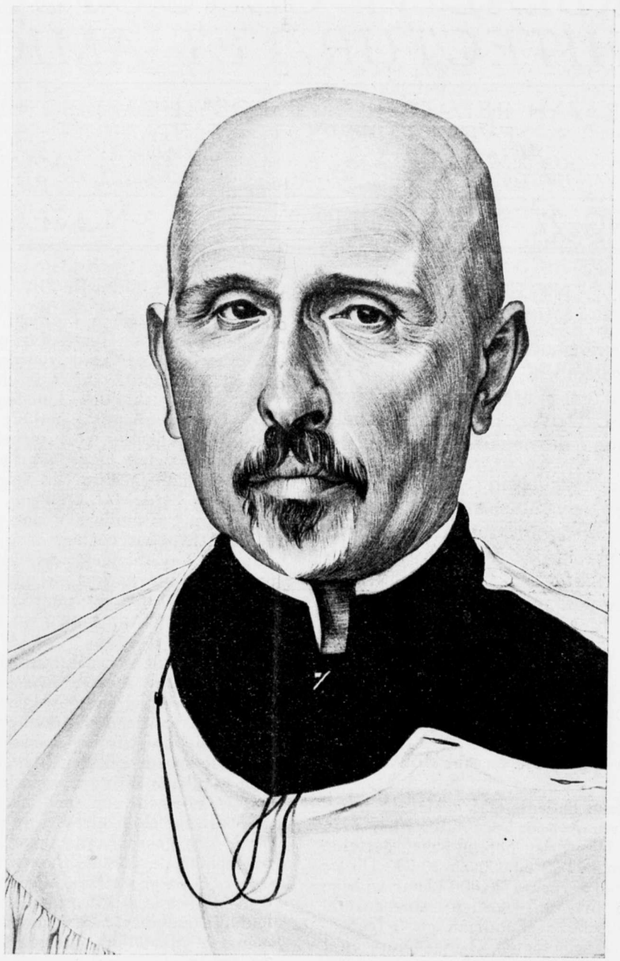

Dr. J. MENDES DA COSTA PORTRETTEEKENING 1919

doet groeien uit de van binnen uit zich ontwikkelende structuur der samenstellende vlakken, die dit werk het bijzonder karakter verleent en waardoor het inderdaad één van stijl is met de plastiek der groote stijlperioden, waarop ik boven doelde, waarin hetzelfde, overal en altijd geldende, grondbeginsel tot uiting komt.

Eene tweede, thans, door onze vervreemding van elk waar begrip aangaande de beteekenis van het materiaal, bijzonder in het oog vallende, eigenschap is het zuiver ambachtelijk karakter dat zich in het werk uitspreekt.

Met bijna devote zorgvuldigheid wordt bij de keuze van de vormgeving in elk bijzonder geval rekening gehouden met de ziel van de stof waarin de vorm zich zal openbaren.

Hierdoor is dus de vorm niet een gewelddadig opgelegde gestalte, maar een als het ware met zachte hand geleide groei van eene, in het materiaal zelf reeds latent aanwezige, vormingskiem.

Reeds bij het geboetseerde kleimodel wordt van den beginne af in het oog gehouden dat eenzelfde onderwerp geheel andere vormgeving behoeft naarmate het in harde of zachte steen, naarmate het in hout of brons enz. zal worden uitgevoerd of naarmate het in de klei zelve zal worden gefixeerd.

Wanneer wij nu, deze grondbeginselen in het oog houdend, Mendes' werk beschouwen, dan constateeren wij met bewondering tot welk eene gevoelige expressiviteit deze, met onverbiddelijke consequentie doorgevoerde, principes, hebben geleid, eene gevoeligheid die echter vooral het gevolg is van de concentratie van de geheele psychische energie op het bewegen van de hand die de vlakken trekt, welke tezamen het kunstwerk construeeren. Nergens wordt gerekend op toevallig effect; alles is doordacht, verantwoord, cerebraal zoo ge wilt, maar tegelijk doorgloeid door eene religieuse passie, die het „doen" zelf beschouwt, niet als het werken van den tijdelijken al of niet begaafden, mensch, maar als de openbaring in dezen van eene bovenindividueele „persoonlijkheid". In en door het kunstwerk openbaart de kunstenaar zich aan zichzelven, maar deze openbaring wordt slechts mogelijk door het eerbiedige, nederige werk, waarop alle krachtsinspanning wordt gericht.

Het is deze, door Mendes nimmer uitgesproken, maar zeer zeker onbewust gevoelde overtuiging, die hem de fijnheid en de kracht heeft gegeven tot het maken van zijn zoo bijzonderlijk zuivere werk.

Wanneer ik nu ten slotte tracht mij in te denken wat zijn beteekenis is vooral ook voor de bouwkunst, dan geloof ik dat deze vooral gelegen is in de verwantschap die zijn werk heeft juist met het wezen der architectuur.

Immers ook de innerlijke waarde van het bouwwerk zal toch wel in hoofdzaak berusten, zoowel op de streng doordachte en tevens fijn doorvoelde structuur van de rythmische composition der ruimtedeelen eenerzijds...., als op de ambachtelijke zuiverheid waarmede de materialen worden gekozen en toegepast.

En daarom schijnt het mij eene gelukkige gedachte dat in dit bouwkundig orgaan in het bijzonder het feest van dezen kunstenaar zal worden herdacht en acht ik het een groot voorrecht dat ook aan mij is opgedragen dit te doen.

T. B. ROORDA.

DOOR VLAANDEREN.

(Vervolg en slot.).

Ook de heer Verwilghen, die mij als architect en redacteur van La Cité — in verband met eenige mogelijke publicaties in dit maandblad — vriendelijk te woord stond, liet mij eenige ontwerpen van uitgevoerde plannen zien, o.a. die uit Roeselaere.

Reizend van Roeselaere naar Yperen wederom dezelfde aanblik. In den trein vernam ik reeds dat de weg naar het tuindorpje „Lygie" voerde langs de beroemde Hallen, dwars door de stad.

Yperen, dat geheel en al plat-geschoten was, is verwonderlijk gauw weer opgebouwd, maar verwonderlijk leelijk tevens.

Welk een ongekend mooie gelegenheid bestond hier om op de puinhoopen dezer oude stad een naar de eischen van onzen tijd geheel nieuw stadsplan te ontwerpen en van een frissche, eenvoudige moderne architectuur.

Ten opzichte van het ongelukkige stratenplan kreeg ik direct al den indruk dat men aan het bestaande plan niets of nagenoeg niets veranderd had en dit uit „piëteit" stom-weg gehandhaafd bleef.

En de gevels, wat een ellende!

Het is alles van een op begriplooze wijze, zonder eenige liefde naast elkaar geplakte reeks gevels, wedijverend in onbenulligheid en vormloosheid van de ongevoeligste ersatz-Gothiek en Renaissance-pralerij. Het tart alle beschrijving. Wie verlost ons van een dergelijke „oude stijlvereering"?

De gansche bouw is voortgekomen uit een wezen zóó totaal en vreemd, en ontdaan van de bezieling der oude vaklieden, dat het als een der stuitendste cultuuruitingen van onzen tijd tot eeuwige schande en bespotting van elk zuiver liefdegevoel zal blijven spreken, zoodat men zich afvraagt, wie de grootste vandalen waren, zij die een stad als Yperen hebben platgeschoten of zij die de stad zóó weer hebben doen „verrijzen". De achter de Hallen gelegen kerk wordt weer opgebouwd „geheel zoo ze was", alleen duurde het vroeger 100 of 200 jaar, nu misschien 1 of 2 jaar.

De Hallen blijven gelukkig zoo ze nu zijn (wel eenigermate versterkt ter voorkoming van inzak-

king) zoodat deze inderdaad prachtige ruïne de eenige bezienswaardigheid van Yperen zal blijven, behoudens nog het aardige tuindorpje Lygie, dat buiten de stad gelegen is, een half uur gaans van het station. Het zijn er 128 in aantal, geheel in vakwerk opgebouwd en als zoodanig constructief niet geheel bevredigend; althans dreigen op verschillende plaatsen naden te ontstaan tusschen hout en steen.

Het stratenplan, de groepeering der blokjes, de aardige doorkijkjes en afsluitingen, de ligging van een open grasveld, alles wijst op een architectonische verzorging. De huisjes zijn er uiteraard kleiner dan in Roeselaere, doch nergens peuterig zooals bij ons het geval is.

In het algemeen werd door de bewoners de vriendelijke aanleg van dit tuindorpje wel gewaardeerd. Ook hier trof ik overal de goed onderhouden Leuvensche stoof.

Hier en daar zaten kantwerksters — waaronder verschillende oudjes — met een ongelooflijke rapheid te arbeiden buiten voor de deur of binnen achter het open raam in de warme Septemberzon,hetgeen in de kleurige en toch rustige sfeer van dit tuindorpje genoeglijk aandeed ,De menschen zijn er uiterst vriendelijk en ook de kinderen zijn er eerbiediger en voorkomender dan wij in Holland gewend zijn.

Door de stoffige straten van de naar muf gruis en kalk riekende horribele stad naar het station, waarvandaan over Dixmuide naar Nieuwpoort, de streek waar het idealisme van mijn Belgischen vriend door de leus van „Volkerbestrijding" en „Demokratie" in de natte koude loopgraven is warm gehouden.

In Dixmuide, eveneens nagenoeg geheel weer opgebouwd kon ik echter niet blijven, achteraf wel tot mijn spijt, te meer waar ik later vernam dat architect Smet e.a. hier ook gebouwd hebben.

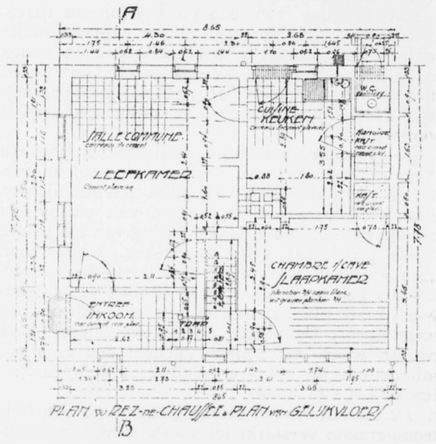

Van Dixmuide naar Nieuwpoort ziet men weer diezelfde nieuwe huisjes als in overig Vlaanderen, waar de oorlog gewoed heeft. Hier en daar nog overgebleven loopgraven en ruïnes; langs de spoorbaan en ook in de verte schuilschuilplaatsen, z.g. abri's van baksteen en beton.

Nieuwpoort van uit de verte geeft met de overheerschende roode daken weer een aardigen aanblik, welke indruk aanvankelijk nog behouden blijft door een groep moderne arbeiderswoningen in goede hoofdvorm, verhouding en vroolijke kleur. — De stad zelve echter is bijna nog erger dan Yperen.

Een vriendelijke Antwerpsche dame, welke eveneens het station verliet, wijdde met verachting uit over de stumperige wijze waarop Nieuwpoort weer opgebouwd is. Niet alleen heeft men de hoofdstraten in aanleg behouden — ook de ongelukkigste steegjes en dwarsstraatjes willen handhaven, alles uit eerbeid voor de Vlaamsche stijl en cultuur. Gelukkig maar dat de Vlaamsche boer aan een dergelijk cultuurbegrip nog niet toe is. Wat zou anders van het mooie Vlaamsche land geworden zijn in zoo korten tijd.

Bijna twee uur heb ik in dit stadje moeten doorbrengen, alvorens in den laten avond naar Oostende te kunnen terugkeeren. Gelukkig werd mijn wachten beloond door het gezelschap van twee vroolijke Wallonne's die de heele reis naar „la dite, reine des plages" mee maakten.

In Oostende zelve scheen uiteraard niet veel belangrijks te zien, al meende ik van uit de verte een groep huizen te gewaren, welke den indruk gaven architectonisch behandeld te zijn. Ik kon er helaas niet meer toe komen deze nader te bekijken waaraan een ontijdige „cor au pied" mede schuld was. Van Oostende zelve valt alleen te vertellen dat wat elkeen zoowat weet of vermoeden kan: een mondaine badplaats, waarvan de „digue de mer" met zijn kurzaal, talloze luxieuse hotels en restaurants, en achter gelegen rommelige, nauwe en vuile straten.

Eenige indrukken uit Parijs en mijn onderhoud aldaar met Francis Jourdain e.a., hoop ik in een volgend verslag weer te geven.

MAX SPEIJER.

STADSONTWIKKELING

Niemand behoort er bezwaar tegen te hebben dat de architect zoo langzamerhand uit het wereldcabaret verdwijnt, mits natuurlijk de architectuur daardoor als kunst en als vak stijgt.

Nu of straks is in Amsterdam haast geen architectenontwerp uitvoerbaar, waaraan niet door diensten, toezichten, commissies, afgevaardigden en gedelegeerden, constructie-, bezuinigings- of schoonheidsmaniakken, allen te zamen in onderling getwist, gekanker, geïntrigeer, en slechts overeenstemmende in wederkeerige geringschatting, meeningsverschillen en helaas eerlijke overtuiging van gemeenschapsdienst, geen ontwerp denkbaar, waaraan niet is gehaspeld, gehannesd, gesjord, getrokken, geduwd, geknepen, verwrongen, verdraaid, nu of straks is het zoover dat nog maar zeldzaam een architect in de gelegenheid is zijn architectonisch voortbrengsel, nadat het in die heksenketel van heele of halve ambtenarij gekookt is, nadat het in die bureaucratische mallenmolen tot vergaan van hooren en zien gedraaid is, nadat het in die martelkamer van hygienische en sociale sadisten is gekraakt en geknauwd tot in alle zijn nog overgebleven gezonde levensorganen, dat daaraan nog één architect zijn voortbrengsel herkent, laat staan het erkent als 't zijne, spreek er heelemaal niet van, dat hij nog zijn natuurlijke liefde beschikbaar heeft om het ziekelijk verzwakt gedrochtje koesterend op te voeden en op te kweeken tot wat het moest zijn, en misschien had kunnen zijn zonder tusschenkomst van ambtelijke apenliefde: een gezond en mooi bouwwerk.

Men zou als gewoon (niet-ambtelijk en niet-politiek) verstandig mensch meenen, dat het doelmatiger ware *de architecten* op bovengenoteerde wijze te mismaken, leeg te pompen van bloed, vol te gieten met verordeningsfrazen, naar voorgeschreven (en lang niet altijd geschreven) model te vervormen en op gezette tijden, bij wisseling van hoofdambtenaren of van politiek gebaas, weer over te vervormen, *en niet de ontwerpen;* aangemerkt dat een architect in zijn leven gemiddeld 50 uit-te-voeren ontwerpen voortbrengt, en het dus een aanzienlijke besparing zou geven inplaats stuk voor stuk 50 ontwerpen, éénmaal radicaal één architect te modelliseeren. Nietwaar dat zou een bezuiniging geven van plm. 98 pCt. op het totaal der gemeentelijke bouwtoezichten?

Of in algemeen-verstaanbare taal gesproken: Kan men er niet toe overgaan van overheidswege het noodig aantal architecten ambtelijk op te voeden zóó, dat hunne ontwerpen (gesteld dat die dan nog te voorschijn komen) direct den vorm aannemen, die zij nu pas na een onberekenbaar-kostbaar sukkelbestaan bereiken? En dit tot stand gebracht, de griezelig-vruchtbaarzich-vermenigvuldigende ambtenarij op bouwgebied, door cholerabacillen of stikgassen vernietigen?

Ach, wij weten het antwoord wel: men kan 't niet, want de vruchtbare familie vernietigt zichzelve niet! De vruchtbare familie wordt integendeel dezer dagen weer met 'n nieuwe, van honger-gapende baby vermeerderd: de welgeschapen dochter *„stadsontwikkeling"*, gebakerd door Ir. A. Boeken B. I.

Dat de nieuwe afdeeling heet Stads- en niet Ambtenarij-ontwikkeling berust op een in ambtenaarskringen meer voorkomende begripsverwisseling. Zij is het achterdeel van de afdeeling Gronduitgifte, welke een onderdeel is van Grondexploitatie, welke een onderdeel is van Publieke Werken.

Ik vermoed dat deze afdeeling in de eerste plaats de taak heeft het ter-wereld-komen der nieuwe, gewichtige, autoritaire, in commissiessplitsbare, drie lange jaren voorbereide schoonheidscommissie te verhinderen, en de bestaande schoonheidscommissie overbodig te maken. U veronderstelde toch wel dat zoo'n commissie van particuliere architecten, aangewezen door vereenigingen van architecten, een vreemd en verfoeid, vrij schepsel was, zoo rondwandelende midden in den zoölogischen tuin van de ambtenarij? Dat de ambtenarij het reeds lang ongepast achtte, dat de aesthetische beoordeeling en beïnvloeding haar onthouden werd?

Nu, ik vermoed dus dat in de eerste plaats, de nieuwe afdeeling „Stadsontwikkeling" deze taak heeft. Zij denkt vervolgens te beginnen aan reeds geprojecteerde straten het silhouet van bebouwing te bepalen, terugwijkingen op en overschrijdingen van den rooilijn voor te schrijven. In verband daarmee het gebruiksdoel van de gebouwen vooraf vast te stellen. Alles onder het zachtaardige voorwendsel dat de aansluiting der bouwwerken onderling beter dient verzorgd te worden. Daarna wenscht zij vermoedelijk ook de traceering van nieuwe uitbreidingen, en doorbraken of veranderingen in de oude stad ter hand te nemen, de beplanting der straten en de voorziening met gemeentelijke huishoudelijke artikelen als wachthuisjes, transformatorenhuisjes, kiosken, lantaarn- en tramnetpalen enz. enz. te dirigeeren. Deze afdeeling zal er naar streven het geheele beeld van Amsterdam te vormen naar haar inzicht. Welk een taak! Een zoo ontzaggelijke taak, dat de georganiseerde samenwerking van 25 der allerbeste Nederlandsche architecten en stedenbouwers haar niet zou mogen aanvaarden.

Consequent volgt uit het werk der afdeeling „Stadsontwikkeling", dat den architecten voortaan bij beschikking over een bouwterrein zal overhandigd worden een in lengte, hoogte, en diepte vast-gevormde rompje, eventueel met de aangegeven plaats voor erkers, balcons, torens, e.d.

De architecten zullen er, met inachtneming van alles, wat in acht te nemen is, de ramen in mogen teekenen, van welke ramen intusschen een nieuw artikel der Bouwverordening de hoogte t.o. van vloer en plafond gaat bepalen.

Maar misschien ook is de bedoeling van „Stadsontwikkeling" eenvoudiger. Waar het nu eenmaal een onaangenaam feit is dat er uiterst weinig bouwkundige ingenieurs zijn die, tegenover de talrijke gewone architecten-proleten, in de architectuur wat te beteekenen hebben, is het allicht wenschelijk steeds maar nieuwe afdeelingen te gaan stichten om de nietteminne onmisbaarheid dier bouwkundige ingenieurs voor de bouwkunst aan te toonen.

Nog een vriendelijk en welwillend woord. De groei van de Wereldstad naar den volstrekten steenwoestijn is niet tegen te houden en geen inzichtelijk mensch verlangt van eene Overheid, dat zij goddelijk zij, en deze verstarring afwende, maar laat zij bedenken, indien zij te midden van het gedruisch der ontelbare, voor hun heil d.i. positie zorgzame, ambtenaren harer eigen bureaucratie, nog aandacht kan hebben, laat zij bedenken van hoe veel grooter waarde dan in vroegere perioden van vruchtbaarheid, de enkele zeer enkele werken van geboren bouwkunstenaars zijn, als late en geisoleerd-schoone verschijnselen in de, zich van geluk en vreugde meer en meer leegende verlatenheid.

Met de instelling van deze afdeeling, verkleint zij nog de kans dier enkele werken, bevoordeelt alleen de papiermakers, de drukkerijen en de Wed. Ahrend, en zeer waarschijnlijk den heer Boeken niet eens. J. F. STAAL.

OVERZICHT DER TIJDSCHRIFTEN.

HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD van 13 October, geeft Algemeene beschouwingen van J. P. M(ieras) over de in Architectura aangesneden kwestie der samenwerking van 1 + n architecten. (Wij vinden) „de Eerecode-bepaling van het Genootschap Architectura, die zegt: dat het geestelijk eigendom bij ieder ontwerp moet worden vermeld, toe te juichen." In 't volgend nummer laat de heer C. B. Posthumus Meyes zijn licht op de kwestie schijnen. Hij maakt ons gelukkig met de volgende definitie: „de architect moet zijn de technicus die door kennis van materiaal en beheersching der constructie daarvan, door goeden smaak geleid, de zuiverste uitbeelding weet te geven in verband met de klimatologische eischen en die van practische bruikbaarheid hem door zijn opdrachtgever verstrekt. Maar als ik me niet zeer vergis, is ze bijna letterlijk ontleend aan art. 1 van de Statuten der schoenmakersvereeniging „De Vergulde Leest": De schoenmaker moet zijn de technicus die door kennis van materiaal en beheersching der verwerking daarvan, door goeden smaak geleid natuurlijk, enz. enz.

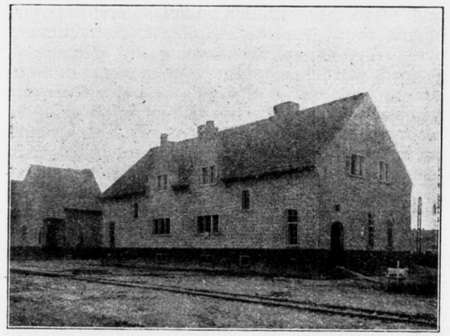

GARDEN CITIES & TOWNPLANNING, Octobernummer. Een foto van het blok in Amsterdam-Zuid van C. Kruyswijk. Een verslagje van de conferentie in Göteborg. Kaartjes van Tokio en Yokohama. „There is little doubt that the practical sense of the Japanese will lead to the building of a new capital on modern townplanning lines."

HET TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING, Septembernummer, 6e stedebouwkundig nummer.

De nogal eens gepubliceerde plannen voor den aanleg van de terreinen der vestinggordels van Keulen, toegelicht door den ontwerper Fritz Schumacher, „Het plan Berlage voor Amsterdam-Zuid en zijn noodzakelijke herziening." door H. Cleyndert Azn. Op meerendeels goede gronden bepleit de heer C. een herziening van het uitbreidingsplan-Zuid, die bijna op een vernieuwing neerkomt. Onder 't hoofd Groot-Amsterdam bespreekt H(udig) het in ons blad gepubliceerde plan van dan heer Boterenbrood. Hij heeft er veel bewondering voor, maar „het gaat mank aan de fout een fantasieplan te zijn." „De belangstelling voor het stedebouwkundig vraagstuk Groot-Amsterdam is op verheugende wijze aan het toenemen." Inderdaad. W. B.

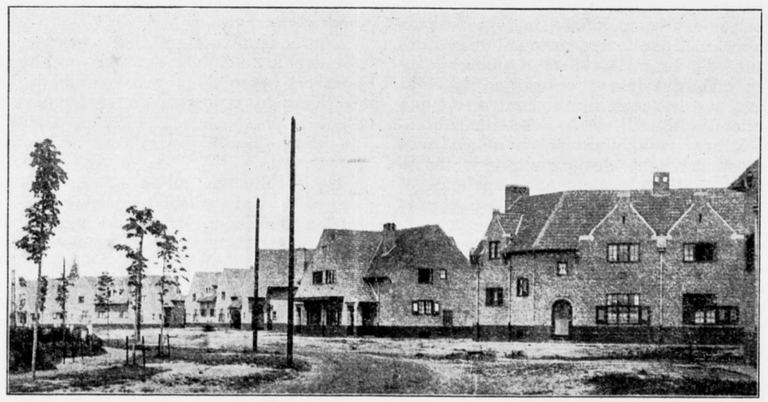

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 — Nº 35 — 17 NOVEMBER 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

In de ledenvergadering gehouden op Dinsdag 6 November, Heerengracht 545-549, sprak de Heer Erich Mendelsohn over: Die internationale Uebereinstimmung des neuen Baugedankens. Een verslag van deze lezing wordt afgedrukt in een volgend nummer van Architectura.

In de ledenvergadering te houden op Dinsdag 11 December, Heerengracht 545-549, spreekt Dr. H. P. Berlage over: Reisindrukken van Indië en zijn Bouwkunst.

MEDEDEELING.

Woensdag 21 November en volgende Woensdagen 's avonds ten 7 ure zal de architect J. H. de Groot een tiental colleges geven in de Rijksacademie over:

Contrapunt in Vorm.

REISSCHETSEN.

Toen in Architectura een oproep aan de leden geplaatst werd voor het afstaan van schetsvoortbrengselen, ter reproductie in ons weekblad, was de Redactie eigenlijk wat sceptisch gestemd ten opzichte van de medewerking.

Tot de vele onberekenbare dingen in dit ondermaansche bleek echter ook die medewerking te behooren. Er kwamen, zij het in een wat langzaam tempo, heel wat schetsen in.

De redactie heeft uit nagenoeg alle inzendingen een keuze kunnen doen, zoodat de leden niet in één, doch zelfs in twéé achtereenvolgende nummers kennis kunnen nemen van elkaars lust, liefde en gave voor dit werk. Het is nog wat onbeholpen soms, maar een enkele keer is het toch virtuoos neergeschreven ook en gezien door een temperament, dat de synthese van het schoone in zoo'n bepaald geval met een schets wist te benaderen.

Het is zeker een gelukkig voorteeken, dat er nu eindelijk eens iets van de leden zelf in ons blad te zien komt.

Openlijke en bedekte pogingen van de Redactie om Architectura te maken tot wat het zijn moet, de spreektrompet van alle leden, hebben tot nu toe vrijwel alle schipbreuk geleden. Zou het nu inderdaad tàch mogelijk zijn een meer

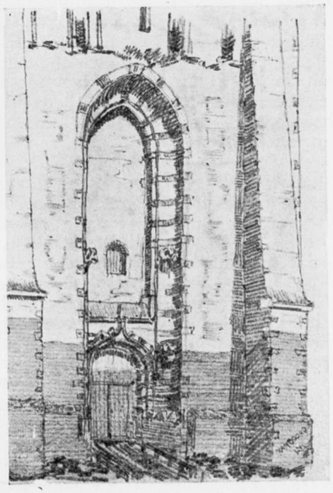

REISSCHETS L. ANDREA

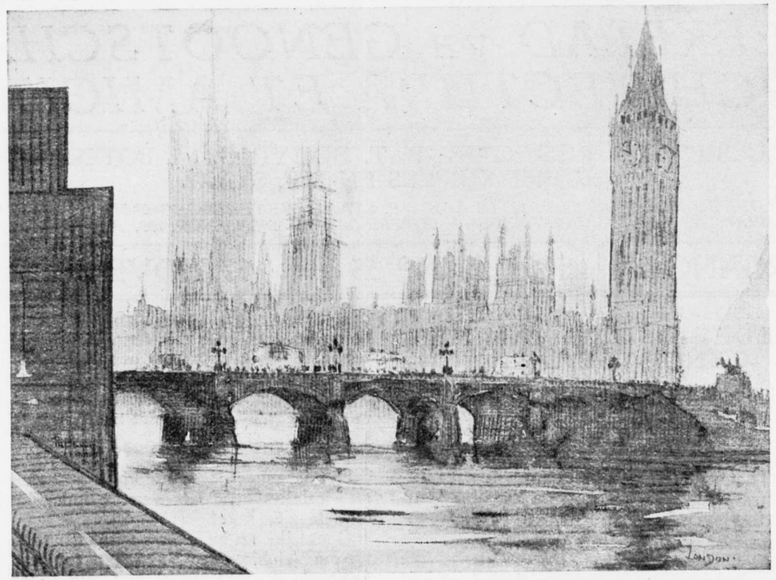

REISSCHETS PH. HAMERS

actieve belangstelling voor ons blad te krijgen; zou het niet overdreven zijn in de belangstelling voor dit schetsnummer een begin te zien van medewerking in eigen kring voor ons aller blad? Zou het mogelijk zijn, dat de spontane medewerking van de leden, die zich dit jaar tot drie — zegge en schrijve drie — gevallen bepaald heeft, zich thans begint te ontwikkelen? Laten wij het beste er van hopen.

Wij kunnen gerust aannemen, dat er veel dingen zijn in dezen tijd, die onuitgevoerd blijven liggen, waardoor er veel energie en ambitie latent blijft. Welnu, de Redactie maakt u er op attent, dat daarvoor in ons blad een uitweg te vinden is. Architectura is het blad van het Genootschap en niet van een Redactie, en bovendien is het latent laten van ambities iets, dat zich individueel wreekt en sociaal niet wel te verdedigen is.

De Redactie van Architectura maakt zich dus de verschijning van dit schetsnummer ten nutte, om de leden op te wekken al die latente krachten mede aan te wenden voor het weekblad, dat begin 1924 vermoedelijk in een aantrekkelijker vorm verschijnen zal ook. J. B.

LEZING

gehouden voor de leeraren van Afd. E (Decoratieve Kunst) der Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam.

(Verkort).

De aard van mijn opvatting omtrent mijne lessen dringt naar het algemeene. Zij zijn gericht op de ontwikkeling van het algemeen elementair begrip. ***Algemeen, dus zonder dogmatische beperking.***

Want zulk een beperking van propagandistische. of liever gezegd van dogmatische strekking, maakt het voor den leerling onmogelijk om nu we een ***algemeen*** bewustzijn van wat het toekomstige zal vragen nog missen, vrij aandeel te nemen aan het worstelen en zoeken van dezen tijd.

We kunnen overigens ieder een op overtuiging steunende toekomstverwachting hebben, de veelheid der verwachtingen, de verwardheid, is nog altijd de ontkenning van de positiviteit van het oogenblik, al is een zekere lijn in het streven niet te ontkennen. Natuurlijk is de persoonlijkheid van den leeraar, niet geheel uit te schakelen, maar zoolang die persoonlijkheid niet ***dwingend*** is, en zijn eigen opvatting voor den leerling niet een stelsel, ***een leerstelling*** is geworden, zal zij geen groote schade aanrichten.

REISSCHETS FERD. B. JANTZEN

De leeraar moet zijn inzicht kunnen veralgemeenen tot universiteit. Wij moeten den leerling de voor alle tijden geldende, dus de algemeene grondslagen leeren kennen, op empirische wijze, en wij moeten zelf leeren die grondslagen naar eigen inzicht te gebruiken. De handelingen die zij verrichten, de stappen die zij doen, moeten met ***rede*** verricht worden, De leerlingen moeten ***zelf*** leeren denken. Tot nu toe is er nog en wordt er nog te veel voor hen gedacht. Hiermede wil volstrekt niet gezegd zijn dat eigen ervaring of overtuiging van den leeraar per sé voor de leerlingen verborgen dient te blijven. Ik kan mij wat dat betreft twee gevallen indenken; of we moeten geven met volle handen alles wat we aan kennis en inzicht zelf verkregen hebben, en nog opdoen, maar dan ***ook*** dat

REISSCHETS A. v. d. BOOM

wat anderen te zeggen hebben en wat zich uit in hun werk of woord; *of* we moeten de leerlingen algemeen elementaire proeven laten nemen, zonder injectie met persoonlijke meeningen van wie dan ook, want eigenlijk zijn deze overtuigingen of meeningen toch maar van relatieve waarde.

Ik gevoel meer voor het tweede standpunt, omdat het begrijpen van den wil, het streven van anderen, gebaseerd moet zijn en getoetst moet worden aan eigen ervaringen. En deze zijn bij den beginnenden leerling nog niet aanwezig,

In elk geval moeten we zorgen dat de besten onder onze leerlingen na hun studie aan de academie in staat zullen zijn *naar eigen kracht* en *met rede* te zoeken naar het toekomstige, daarbij aandachtig de symptomen van eigen tijd waarnemend.

Daarvoor moeten wij ons stellen boven het eigen bijzondere en ons richten naar het algemeene.

We zijn het er waarschijnlijk allen over eens, dat stelselmatig een taak verrichten, meer of minder recht op het doel afgaat.

Een methode „an sich" schept evenwel nog geen doelbewustheid. Het omgekeerde is eerder waar. Wanneer we een vast doel voor oogen hebben, zullen we, al zouden we er ons geen rekenschap van geven, dat doel min of meer stelselmatig, dus methodisch trachten te bereiken. Een machine, met doelbewustheid geconstrueerd, neemt die doelbewustheid in zich op, op *absolute wijze* en is een zuiver voorbeeld van methodische werkzaamheid,

Dit werktuig dwaalt niet af en gaat alzoo recht op het doel af. De mensch kan in tegenstelling tot die machine gemakkelijker afgeleid worden, omdat hij een veel gecompliceerder instrument is. Hoeveel te meer kan hij afdwalen in een tijd als die waarin wij leven, met zijn menigvuldige strooming. Daarom is het noodzakelijk dat wij voor ons zelf vaststellen wat wij met onze leerlingen hebben te bereiken, om daarop onze methode op te bouwen. En juist omdat de stroomingen van zoo velerlei aard zijn en iedere strooming met recht op een, zij het relatieve, overtuiging berust, moeten wij het *algemeen geldende* als doel stellen. Uit het voorgaande volgt, dat een methode van werken niet kunstmatig in elkaar getimmerd dient te worden. Allereerst moet een helder doelbewustzijn aanwezig zijn. In het streven het gestelde doel te bereiken, zal in meerdere of mindere mate reeds stelselmatigheid aanwezig zijn.

Die stelselmatigheid dient echter nog geperfectioneerd te worden,

Een reeks van handelingen waarvan het verband alleen hierin bestaat dat de volgende handeling moeilijker is dan de vorige, is nog geen goede methode. Integendeel een dergelijke rangschikking van handelingen kan zelfs zeer *on*methodisch zijn.

Uiterlijk, in schijn, is er wel methode aanwezig; maar deze soort van methodiek is vrijwel waardeloos, daar de levengevende ziel *het doel* ontbreekt. Een dergelijke methode verlaagt zich tot een zielloos stelsel.

Gelukkig is een dergelijke methode bij de lessen in ontwerpen vrijwel uitgesloten. Bij het maken toch van ornamentale teekeningen en ontwerpen is de mate van moeilijkheid immers niet te bepalen. De schijnbaar meest simpele dingen zijn niet het minst moeilijk, integendeel!!

Neen, de handelingen die we onzen leerlingen moeten laten verrichten, moeten het gevolg zijn van een doelbewuste gedachtengang. Deze gedachtengang zouden we de *leidende gedachte* kunnen noemen, de leidende gedachte die ons *een* weg wijst waarlangs we *kunnen* gaan. Deze gedachte moet de kern zijn der methode, a.h.w. het kloppende hart, de levengevende ziel.

Dan zal ons streven doelbewust zijn met in zich een levende rijkdom aan mogelijkheden. Deze levende stelselmatigheid is door de veelvuldigheid van de verschijningsmogelijkheden misschien moeilijk te doorgronden. Voor anderen zal deze stelselmatigheid waarschijnlijk zeer weinig methodisch aandoen. Deze stelselmatigheid zit echter dieper en heeft velerlei uitingen.

De doode, verstarde, bedachte methode vertoont de stelselmatigheid van uiterlijk, maar zij heeft geen innerlijk en biedt geen verdere mogelijkheden.

De levende methode is bindend en bepalend

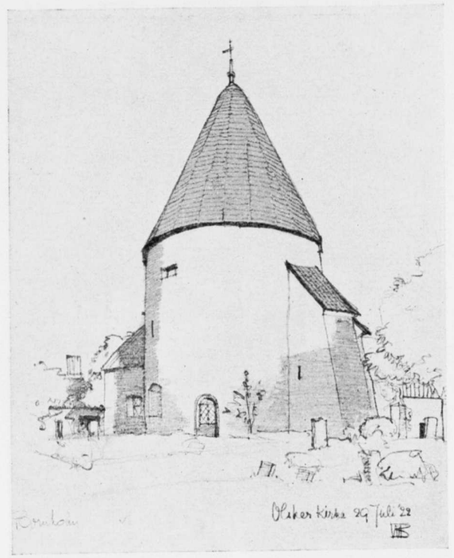

REISSCHETS W. BRUIN

en biedt bovendien de grootst mogelijke vrijheid van handelen al naar de omstandigheden het noodig maken.

Zooals reeds is gezegd, dienen we voor het bepalen van onze houding ten opzichte van het onderwijs in ornamentaal teekenen en ontwerpen, ons goed te realiseeren het doel dat gesteld dient te worden.

Vooraf dient aangestipt te worden dat de uitgroeiing van de kunst in het algemeen een zoodanige gecompliceerdheid had verkregen, wij zóó ver van de zuivere kerns afgedwaald waren, dat het algemeen verlangen zich weer wendt naar deze zuivere bron; maar de wegen waarlangs men was afgedwaald, zijn lang en het terugvinden moeilijk. We zien dit verlangen in de waardeering, laten we maar zeggen het enthousiasme voor de primitieven en de kunst van den oermensch, Deze universeele kern is het zuivere oerbegrip, zooals dat onbewust aanwezig was bij deze primitieve volken en dat de basis is geweest voor de kunst van alle tijden, totdat door de steeds gecompliceerder wordende uitgroeiing die een vergroeiing werd, dat oerbegrip langzamerhand verloren ging.

Dat oerbegrip bestaat voornamelijk uit het bewust of onbewust *kennen* van de waarden der elementair-beeldende middelen, of van de waarden waarvan de menschelijke geest zich bedient om zich te uiten, en van het *gebruik* maken van die middelen, en uit het algemeen begrip omtrent de rol die de ornamentale compositie, om ons hiertoe te beperken, speelt ten opzichte van het

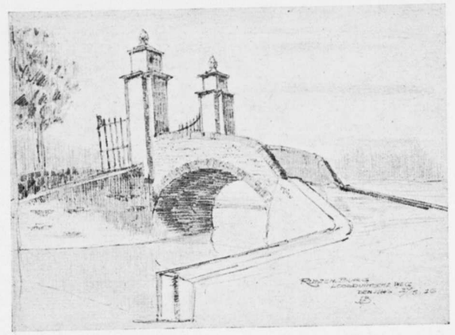

REISSCHETS H. B. VAN BROEKHUIZEN

De beeldende elementen, d.w.z. de elementen die te zamen de organisatie der ornamentale compositie tot een zuivere eenheid uitmaken, zijn in hoofdzaak *lijn, vorm* en *kleur* en de wijze waarop deze elementen a.h.w. gehanteerd worden, waarover straks nog een en ander.

(Wordt vervolgd)

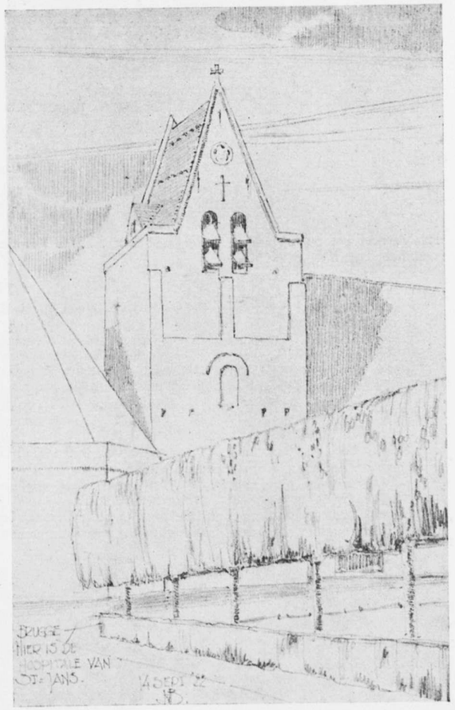

REISSCHETS H. B. VAN BROEKHUIZEN

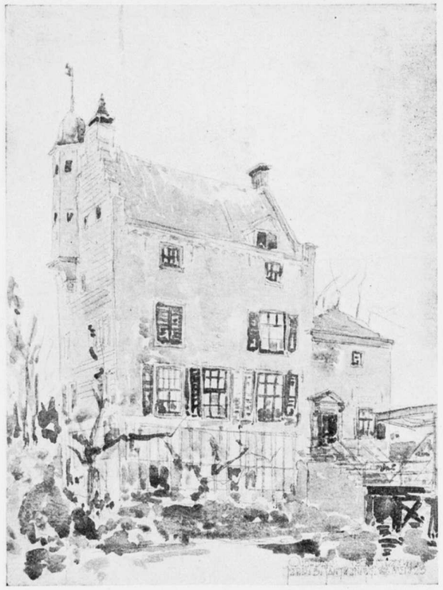

REISSCHETS FERD. B. JANTZEN

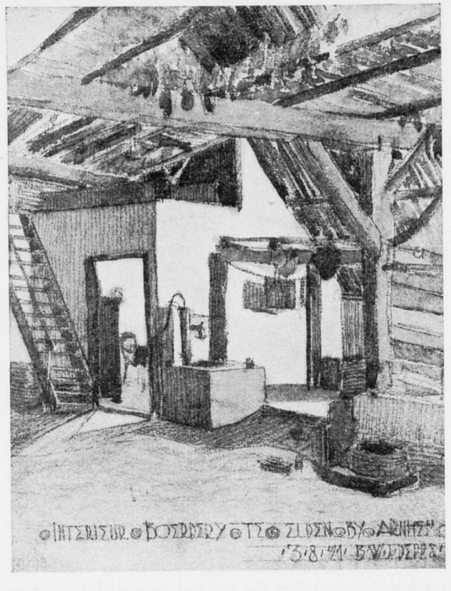

REISSCHETS B. H. J. DEPPE

H
E
E
R! Vergeef het hun, want zij weten niet wat . . . de waarde van het g e l d i
s
!

De school van Gropius heeft een speciaal Bauhausverlag
in München . . . gegründet, mit einem Sitz in Weimar. Het zal een serie werken over moderne kunst uitgeven en vangt aan met „Das Staatliche Bauhaus Weimar 1919-1923." De prijs is f 22.— . . . in Edelvaluta! ! ! Een ander boekje, getiteld: „Meistermappe 1923" volgt spoedig voor den prijs van f 66.—, . . . wat omgerekend in Marken, ongeveer 66 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 is, . . . of zijn er 30 nullen te veel?
Wij kunnen niet anders dan aanbevelen deze werken onmiddelijk te bestellen, . . . wellicht volgt dan spoedig een derde uitgave, met als titel; „Das billige Deutsche Buch" oder: „Lustige Geschichte für die steinreichen Holländer"! EINE
verrückte
Welt. W
a
s ?
W
I
E ?
W
O ? ? ?

J. B.

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 Nº 36 24 NOVEMBER 1923

STADSONTWIKKELING.

Het is niet te loochenen, dat de jongste telg van P. W., de afdeeling stadsontwikkeling, of hoe die per slot van rekening zal worden gedoopt, al uiterst actief is.

Voor zoover uit geruchten op te maken is, en het zijn hardnekkige geruchten, heeft ze groote plannen en dat nog wel voor het hart van de stad. Het betreft niet meer of minder dan een grooten verkeersweg, die dwars voor de Beurs langs, het Damrak zal kruisen.

Gelukkig wordt alles, wat daar ondernomen zal worden, ondersteund door de traditie. Gelukkig, want dat is een zeer bijzondere traditie, een echt en bij uitstek Amsterdamsche traditie is het, luistert u maar:

Nergens ter wereld wordt zoo gezellig in water en modder geboetseerd als in Amsterdam. Wat vandaag nog modder is, is morgen water, om mogelijk overmorgen weer in modder te verkeeren of misschien wel een bruggehoofd, een vliegterrein of een buitenhuis te worden, niemand die het zeggen kan. Ze is dan ook even verrassend als ze bijzonder is, die traditie en opent elk oogenblik onvoorziene mogelijkheden in honderde variaties, samengevoegd uit het sobere materiaal: zand, modder, water, land, steen, prut. Wel zijn er plaatsen in ons land, waar men probeert dit te benaderen in wreede strakke lijnen, maar ach, voor wie eenmaal onder de bekoring is geraakt van de subtiele en gevoelige wijze, waarop hier de laatste vijftig jaar met Neerlands dierbaren grond werd omgesprongen, (je kunt er de kaart op naslaan) blijft al het andere slappe imitatie.

Maar niet alleen daarin is Amsterdam eenig; er is nog meer, er is nog een andere veel belangrijker traditie in opkomst. Ze is u bekend in een van haar meest nadrukkelijke uitingen, de ligging van de haven.

Zooals elk wel geschapen dierlijk wezen zijn kop en daarmee zijn centraal zenuwstelsel, naar voren richt, zoo richt elke havenstad het centrale zenuwstelsel van haar welvaart naar zee. Niet alzoo de havenstad Amsterdam, die, het zij mij geoorloofd het beeld even vast te houden, haar kop onder haar staart uit laat groeien. Natuurlijk wordt het daardoor een onmogelijk gedrocht, waar niemand goed raad mee weet, en dat dan ook moeilijk een lang leven beschoren

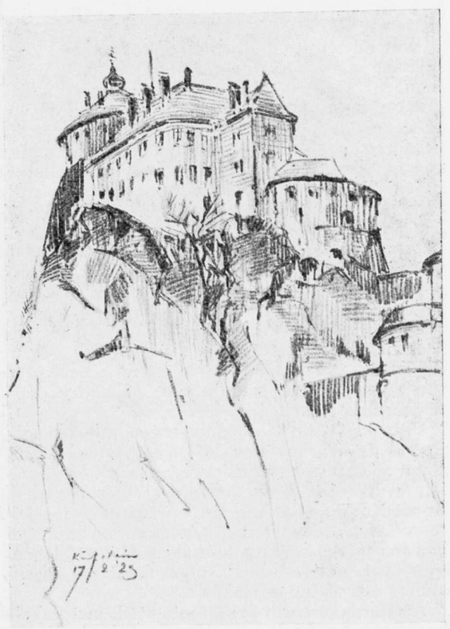

REISSCHETS JAN WILS

REISSCHETS J. A. SNELLEBRAND

kan zijn, maar, een merkwaardig beest is het, dat staat vast.

Wat nu bij eenig creatuur direct opvalt, loopt bij een stad minder gauw in de gaten. Wijze mannen zagen het jaren geleden al scheef groeien, maar dorsten de operatie niet aan. Thans, nu iedereen het ziet, is het te laat, zeggen de doktoren, en is het alleen mogelijk te trachten een normaal functioneeren der organen te benaderen door het inbrengen van pijpjes en buisjes; technisch noemt men dat het ondertunnelings of bruggenvraagstuk.

Intusschen zit Amsterdam met zijn wereldverkeer, dat zijn stadsverkeer dwars zit en zijn stadsverkeer, dat zijn wereldverkeer tusschen de beenen loopt.

Prettig is het niet, maar het is wel heel en zeer bijzonder. Zonder meer is het dan ook al duidelijk, dat zoo'n bijzonderheid verplichtingen oplegt, en als traditie hoog gehouden dient te worden.

Deze kruis- en tusschen-de-beenen-loop traditie zal nu een sluitstuk krijgen met de kruising Damrak- Nieuwe verkeersweg. De modder, water, water, land component zal hier benaderd worden door, waar straten waren, deze te sluiten of af te dammen met gebouwen, en waar gebouwen waren, straten te maken. Het gat tegenover het paleis wordt volgebouwd om ergens anders een nieuw te maken.

Amsterdam wordt een groote stad, met enkele breede wegen heeft ze zelfs wereldstad allures. Iets mankeert daar evenwel nog aan, en flinke verkeerskruising. Dat geeft pas een wereldstadcachet, en er wórdt hier een zeer en zeer sterk verkeer verwacht. De vreemdeling, die van het Centraal Station komt, zal direct geimponeerd worden door de lange file's voertuigen, wachtende voor de kruising; de uitgebreide verkeersmaatregelen en de imposante ongevallen-statistieken zullen ongetwijfeld de rest doen om de fictie wereldstad te vervolmaken. Het middel om in eens tot al dit heerlijke te geraken is even eenvoudig als geniaal gevonden.

Naar men zegt, zijn er reeds ambtenaren naar Parijs om de lengten en de kwispelingen van lange files te bestudeeren.

Wie nog geen geloof mocht hebben in het voortreffelijke van het plan en deszelfs uitvoerbaarheid, zij medegedeeld, dat, zooals uit de statistieken gebleken is, overal waar veel komenijs- en melkwinkeltjes zijn, de buurt rijp wordt voor onteigening. En, juist de laatst ingekomen rapporten bevestigen het vermoeden, dat de voor onteigening bestemde strook buitengewoon rijk is aan dergelijke instellingen, zoodat succes ook in dien zin verzekerd is. Of dan die komenijsbaasjes, die dan toch maar den doorslag gaven, in steen zullen vereeuwigd worden, is nog niet bekend. Me dunkt ze hebben er alle recht op. Rodin maakte groepen van heel wat schameler wezens, die dan toch ook maar beroemd werden.

Oscar Wilde beweert, dat wij onze vergissingen ondervindingen noemen, en, P. W. heeft heel wat ondervindingen. Het ligt voor de hand, dat er hier echter geen omwegen gemaakt zullen worden en eenvoudigheidshalve de vergissing als uitgangspunt genomen zal worden, wat modern is, daar het den omweg via ondervinding bespaart. J. B.

LEZING

gehouden voor de leeraren van Afd. E (Decoratieve Kunst) der Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam.

(vervolg en slot)

De ontwikkeling der technische vaardigheid hebben we in de hand door de wijze waarop we de ontwerpen of teekeningen laten uitvoeren, het materiaal waarmee, en de techniek waarin dat zal gebeuren.

In elk opzicht is dan de teekening het *middel*.

Nooit maken het maken van z.g. „mooie teekeningen" tot doel gesteld worden. Dat zou paedagogisch onjuist zijn, omdat de teekening door den leeraar gedacht is en de leerling in de meening gebracht wordt méér te kunnen dan werkelijk het geval is, en hoogstens technische vaardigheid kan opdoen.

Ernstige, studieuze doordringing is dan uitgesloten. Alleen aan het einde van de studie mag het één het andere naderen en mag het onmid-

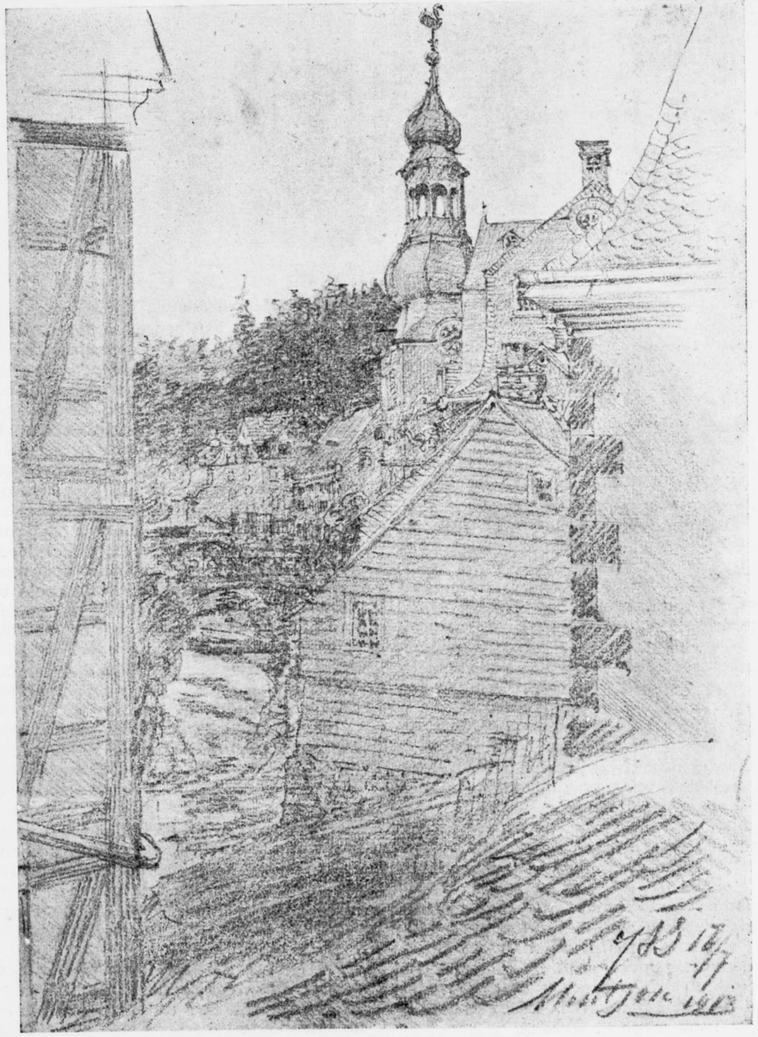

REISSCHETS J. A. SNELLEBRAND

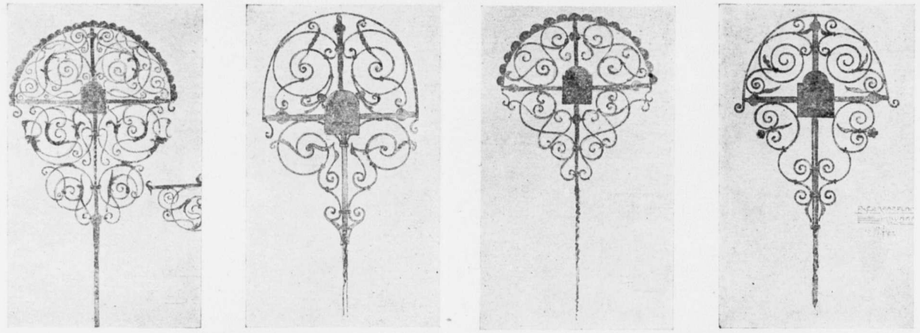

REISSCHETSEN E. K.

dellijk zichtbare resultaat het einddoel zijn. Het is de overgang naar de praktijk, waar uitsluitend naar het resultaat gevraagd wordt. Maar de jongens moeten daarbij de overtuiging verkrijgen dat zij er nog lang niet zijn, maar dat zij hun geheele verdere leven moeten werkzaam blijven aan verdieping van eigen inzicht, waarvoor wij moeten trachten de mogelijkheid hiertoe voor hen te scheppen.

Ik zeide het zooeven reeds, de teekeningen moeten in elk opzicht *middel* zijn. Zij moeten het middel zijn om op *experimenteele* wijze ervaring op te doen omtrent de expressieve waarden van de middelen, de oerelementen lijn, vorm, kleur, en de wijze waarop deze gehanteerd kunnen worden. Dat experimenteel onderzoeken *moet* leiden tot zelfwerkzaamheid *met rede*. De kiem van meer of minder aanwezig primitief aesthetisch instinkt, moet door middel van die experimenteele werkzaamheid opgewekt worden om tot practische omzetting er van te geraken.

Buitengewoon moeilijk is het dit primitieve instinct, dat op zichzelf zuiver is, ook zuiver te houden. Allerlei door traditie verwarde begrippen, van buitenaf aangebracht, en bovendien door de veelsoortige „kunstproducten" waarmede we overstroomd worden, bevorderd, zullen zich trachten meester te maken van het tot bewustheid wordende elementair aestethisch gevoel.

Dit zouden we kunnen vermijden door het uitsluitend laten werken met absoluut zuivere middelen, b.v. vormen. Dit lijkt mij dan ook in de eerste studiejaren noodzakelijk. Wij mogen ons echter hier niet *uitsluitend* toe beperken. Het dogma zou hoogtij gaan vieren, en de mogelijkheden te dwingend beperkt worden.

Als *beginsel* mag een beperking bij het onderwijs *van het oogenblik* niet toegepast worden m.i., alleen van uit een paedagogisch standpunt is het toelaatbaar.

We moeten, een teekening beoordeelend, ons niet afvragen: is het werkstuk op zichzelve en als zoodanig geslaagd. We moeten haar bezien als het gevolg van een experiment, als een schakeltje in den keten van proeven. Het eigenlijke resultaat moet te vinden zijn *in* den leerling en zich manifesteeren in de reeks van op elkander volgende werkstukken. Een teekening, kan, op zichzelf genomen, slecht zijn, maar als *middel* uitstekend gewerkt hebben.

Wanneer in de eerste studiejaren gewerkt is aan de vorming van het zuivere begrip, en kennis is gemaakt met de elementair beeldende middelen en de hanteering daarvan, dan kan daarna dat verkregen en niet meer te verliezen inzicht getoetst worden aan practische opgaven.

Het oerbegrip uit zich in abstracto door middel van *lijn, vorm* en *kleur*. Men zou ze de *organisatorische deelen* kunnen noemen. De organisatorische middelen zijn *idee, geest (hoogere* orde). Dan *harmonie, rhytme, verhouding* (lagere of dienende) als bepalende, en *contrast* als waardegevende middelen.

Het is het begrip van de waarde van deze organisatorische middelen die in meerdere of mindere mate bij den mensch aanwezig zijn en op experimenteele wijze moeten worden opgewekt of geperfectioneerd.

In elke proeve zullen in den regel de genoemde factoren gezamenlijk zich laten gelden. Een of meer factoren kunnen domineeren, anderen kunnen afwezig zijn, b.v. kleur.

We kunnen ze ook *laten* domineeren door de een of andere factor als uitgangspunt te kiezen voor de experimenten.

Dit is dan de aanleiding tot het maken van verscheidene teekeningen, waarbij gelegenheid is op te merken hoe de overige factoren op de domineerende reageeren.

Bij de experimenten waarbij b..v is uitgegaan van de verhouding, reageeren onmiddelijk *vorm contrast, kleur* en *ordening*. Om nu de aandacht te concentreeren op het probleem verhouding zijn de andere factoren tot den grootst mogelijken eenvoud teruggebracht. Voor den vorm is

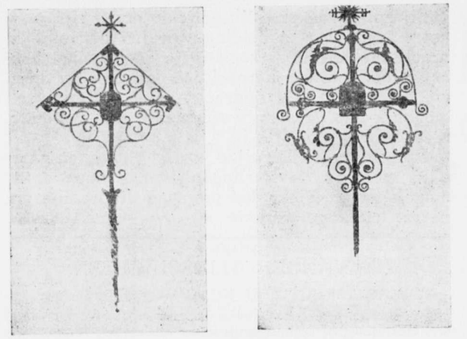

REISSCHETSEN E. K.

daarom de rechthoekige gekozen, omdat bij zoo groot mogelijke verscheidenheid in de toepassing d.w.z. in grootte en verhouding, harmonie verzekerd blijft (overeenkomst van richtingen en vormen).

Het kleurcontrast wordt teruggebracht tot zwart-wit en kleur blijft dus buiten beschouwing; en het contrast in de verhoudingen of richtingen ontstaat door de bestudeering van de verhouding zelf. Zij is dan *waardebepalend*. Bij de quaestie der ordening kunnen berekende evenwichten (symmetrische stelsels) of spontane evenwichten gelden. Het gebied dezer geheele organische samenhang, de wisseling van invloeden der verschillende factoren, moet op experimenteele wijze ontgonnen worden, dus door na te denken en te zoeken, moeten de leerlingen zelf tot innerlijk resultaat komen.

Geleidelijk kan de vormverscheidenheid uitgebreid worden, het zwart en wit tot meerdere toonen of kleuren.

Op soortgelijke wijze worden de andere proeven uitgevoerd, maar steeds op een wijze die het opdoen van eigen ervaring waarborgt.

Voor de kleur als factor verwijs ik naar de u bekende theoriën van Ostwald. Zijn op deze wijze verscheidene studies gemaakt, waartusschendoor misschien enkele uitkomsten aanleiding kunnen geven tot uitvoering in een of andere techniek, opdat aan den leerling de practische waarde dezer proeven gedemonstreerd worde, dan kan het verkregen inzicht dienstbaar gemaakt worden aan de vertolking van de idee, een gedachte.

Gedachte gaat steeds aan de handeling vooraf. Was bij de vorengenoemde experimenten de gedachte ontleend aan de verhouding der elementaire factoren ten opzichte van elkaar, zoo kan nu een hier buiten staand idee of een gedachte als inspireerend uitgangspunt gekozen worden, waardoor de genoemde factoren dienstbaar gemaakt worden aan de vertolking der idee of gedachte. Aldus komt er een stijgende climax in de

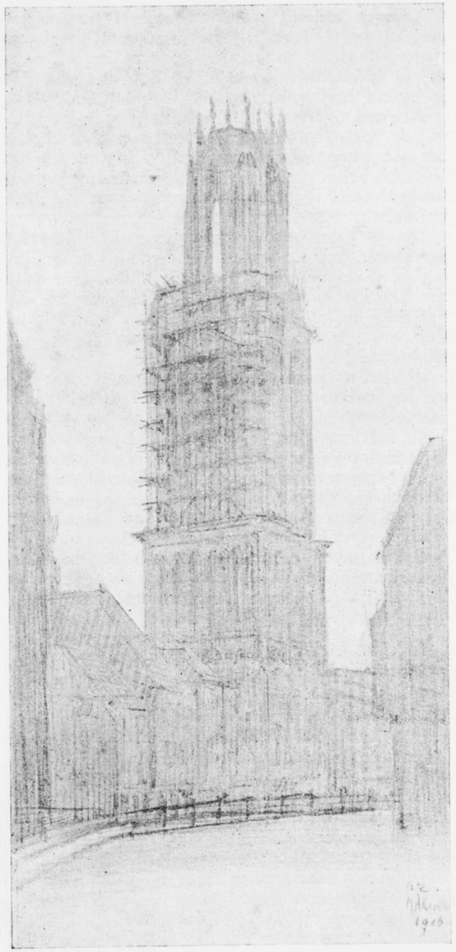

REISSCHETS A. EIBINK

studie. Zoo kan de actief expressieve kracht der lijn om een voorbeeld te noemen, getoest worden aan bepaalde bewegingen: b.v. mechanische bewegingen, maar ook anderssoortige zooals stroomend, sproeiend, wervelend, kringelend, golvend, flitsend, zwiepend enz.

Zoo kunnen ook geluiden, indrukken, stemmingen, door lijn, vorm of kleur, dus andere dan door de oogen, tot het bewustzijn te brengen, zintuigelijke waarnemingen dienst doen om de expressieve kracht der beeldende elementen aan te toetsen. De met de oogen op te nemen gewaar-

wordingen blijken echter het meest binnen het bereik te liggen, en zijn het best controleerbaar. Het individueel innerlijke omgezet in een conceptie is oncontroleerbaar en ligt dus vanzelfsprekend buiten het bestek van het onderwijs.

Als een overgang tot het voorgaande denk ik mij de pogingen om door lijn en vorm het karakter van bepaalde vormen, b.v. natuurvormen (hiertoe behoeven we ons niet uitsluitend te beperken) weer te geven en het toepassen van deze vormen in een compositie.

Dit ook weer niet als doel, maar als middel tot het leeren kennen van de uitdrukkingsmogelijkheden dezer elementen. De leerling zal in deze proeven niet moeten trachten een *af*beelding van het gekozen object te geven, maar door middel der oerelementen het karakter ervan moeten *uit*beelden.

Rhythme, vorm en kleur ontleenen dan hun expressieve kracht aan een object buiten het subject gelegen.

De leerling is nu gekomen op het punt waarop hij moet overgaan tot de praktijk. Hij kan nu gaan beproeven een gedachte, ontleend aan een eenvoudige opgave uit de praktijk om te zetten in een compositie, waarin zijn empirische ontwikkeling zich kristalliseeren moet.

Dit is het stadium van het zich op de praktijk *richtende* onderwijs, waarop het geheel op de praktijk *gebaseerde* volgen moet.

Bij het op de practijk gerichte onderwijs gaat het er om naar aanleiding van een eenvoudige practische opgaaf, associatie te zoeken met een bepaalde, geestige, kernachtige gedachte en deze uit te beelden. De opdracht moet dan zooveel mogelijk zoo gegeven worden dat een treffende ideevorming mogelijk is.

Op een dergelijke wijze voorbereid zullen naar mijn meening de leerlingen over kunnen gaan naar het 6e leerjaar, het jaar van de practijk en het zelfstandige werken. G. KILJAN.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

THE ARCHITECTURAL REVIEW. Octobernummer.

Hans Poelzig, „the most puissant and monumental creator and transmuter of architectural forms in modern Germany" en diversen.

MUNICIPAL FACTS

Published by the City and County of Denver for the information of residents as to the accomplishments and policies of the municipal government; for the purpose of helping Denver citizens to know their city thoroughly, for the preservation of records and facts that may become of historical interest. Municipal facts is distributed to Denver citizens without charge. Haast niet te gelooven. Het Aug.-Sept. nummer is gewijd aan de Moffattunnel, het werk van David H. Moffat, „a Colorado Cecil Rhodes," waardoor Denver is opgenomen in het transcontinentale verkeer. Mrs. Moffat herinnert zich nog dat indianen door haar ruiten kwamen gluren; nu heeft Denver „a $ 3.000.000 United States Post Office" en de mooie foto's van dit nummer zijn genomen door T. F. Fortson, Denver airplane photographer.

REISSCHETS J. B. v. HEUKELOM

ARCHITECTURA

WEEKBLAD V/H GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

COMMISSIE VAN REDACTIE: B. T. BOEYINGA, J. BOTERENBROOD, EVERT KUIPERS EN J. F. STAAL

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN J. F. STAAL, WETERINGSCHANS 83, AMSTERDAM
SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP: J. BOTERENBROOD, PRINSENGR. 799, A'DAM - TEL. 30761

JAARGANG 27 Nº 37 8 DECEMBER 1923

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De lezing van Dr. H. P. Berlage over: Reisindrukken van Indië en zijn Bouwkunst, eerder aangekondigd op 11 December, wordt gehouden op Woensdag 19 Dec., 's avonds 8 uur Heerengracht 545-549 te Amsterdam.

Deze lezing is toegankelijk voor alle leden en donateurs van het Genootschap. Introductie toegestaan.

MEDEDEELING.

De Heer W. G. Witteveen houdt, op uitnoodiging van den Stedebouwkundigen Raad, een lezing over: „De ontwikkeling van Amsterdam West" op Maandag 17 December a.s. des avonds te 8 uur in het gebouw Heystee, Reguliersdwarsstraat 108—114.

Deze lezing is ook toegankelijk gesteld voor de leden en donateurs van het Genootschap.

EERSTE JAARLIJKSCHE TENTOONSTELLING VOOR BOUWKUNST EN AANVERWANTE KUNSTEN.

De Tentoonstellingsraad bericht, dat de Eerste Driejaarlijksche Tentoonstelling voor Bouwkunst en Verwante Kunsten zal worden gehouden in het Stedelijk Museum te Amsterdam van 15 September tot 15 October 1924.

Nadere mededeelingen daaromtrent zullen spoedig volgen.

KUNSTNIJVERHEIDSONDERWIJS.

Nu de werkplaats, reeds sedert geruimen tijd, niet meer in staat is de handwerkslieden de noodige vakkennis bij te brengen, wordt hierin thans door eene opleiding in ambachtsscholen met goed ingerichte werkplaatsen voorzien.

De beoefenaren van een kunstnijverheidsvak ontvangen, in de meeste gevallen, hunne opleiding aan eene kunstnijverheidsschool. Het ligt in den aard van de kunstnijverheidsvakken dat zij eene veel meer geperfectioneerde techniek gebruiken, en zullen de beoefenaren dus over werkplaatsen moeten kunnen beschikken welke hieraan tegemoet komen.

Voor alles is echter een centrum noodig, waar hunne aesthetische ontwikkeling leiding kan vinden. Dit centrum geeft den leerling tevens het verband met de overige vakken van kunstnijverheid hetgeen noodzakelijk is om hen het algemeen begrip omtrent hun eigen vak, zoowel als het verband ten opzichte van de meest na liggende vakken bij te brengen.

Dit is juist het voordeel dat eene kunstnijverheidsschool voor heeft boven eene opleiding in de praktijk, zoo deze al mogelijk zou zijn, want de praktijk, de goede patroons niet te na gesproken, drukt altijd een eenzijdigen persoonlijken stempel op de ontwikkeling van den leerling.

De kunstnijverheidsscholen moeten zich daarentegen hoeden ontwerpers in den vroegeren zin van dit woord te kweeken, d.w.z. ontwerpers, welke in staat meenen te zijn voor ieder vak, voor iedere techniek, voor ieder voorwerp, een ontwerp te kunnen leveren.

Voor twintig of dertig jaren was dit soort opleiding algemeen het doel der kunstnijverheidsscholen en deze opvatting is bij het publiek nog niet verdwenen, heeft zoo'n vasten voet gevat dat vele leerlingen bij hunne aanmelding aangeven „ontwerper" resp. „ontwerpster" in den alge-

STEENDRUK IN ZWART EN GOUD

meenen zin dan, te willen worden. De opleiding voor ontwerper in verschillende vakken van zeer uiteenloepende opvatting en techniek moet natuurlijk wel leiden tot oppervlakkige kennis en beoefening dier vakken. Het gelukt een enkeling, door zijne aangeboren buitengewone begaving, technische kijk en handigheid, deze bewering te logenstraffen. Als onderwijsstelsel voor eene kunstnijverheidsschool kan eene dergelijke opvatting toch niet meer stand houden. Integendeel, wij kunnen alleen maar verdieping van inzicht en ontwikkeling van de technieken verwachten van eene intensieve beoefening van één vak, zij het dan ook dat men daarnaast de direct verwante bestudeert en beoefent. Het ligt daarom voor de hand, dat aan eene kunstnijverheidsschool feitelijk slechts die leerkrachten met volledig succes kunnen werken, welke beschikken zoowel over een hoog aesthetisch inzicht als eene belangrijke technische kennis, uitgaande boven het gewone. Het ideaal is over leerkrachten te kunnen beschikken, welke die beide begavingen in voldoende mate in zich vereenigen. Dat dit zelden het geval is kan m.i. geweten worden aan de vroegere eenzijdige opleiding der leerkrachten, ontwerpers voor alles, zonder voldoende vakbeoefening.

Niet alle leerlingen kunnen dadelijk tot de keuze van een vak besluiten. Hierdoor ontstaat als 't ware vanzelf eene voorklasse waarin deze leerlingen, welke zich dus later tot zeer verschillende beroepen kunnen bepalen. slechts eene algemeene ontwikkeling kan worden gegeven.

Het is wenschelijk dat hun verblijf in deze klasse zoo kort mogelijk duurt. Om hun eene keuze gemakkelijk te maken is het bezoeken van vakklassen, waarin zij het werken der oudere leerlingen in een bepaald vak kunnen gadeslaan, zeer wenschelijk.

In buitenlandsche scholen worden in de voorbereidende klasse allerlei werkstukjes in verschillende materialen en technieken gemaakt, om zoodoende aanleg voor een bepaald vak te kunnen constateeren.

Daar echter de leeraar dezer klasse geen duizendkunstenaar kan zijn, moeten deze werkstukjes wel zeer opervlakkig blijven. De directe keuze of dan een zeer spoedige keuze van het te beoefenen vak is mijns inziens verkiezelijker dan het oppervlakkige werken in eene dergelijke voorbereidende klasse. Zelfs als na een jaar of korter blijkt dat de keuze verkeerd was, is immers lang niet alles verloren. De leerling heeft dan tenminste goed vakonderwijs genoten en het inzicht en de vaardigheid in dezen tijd verkregen, zullen zeker hem of haar in het nieuw gekozen beroep goed te pas komen en sneller doen opschieten.

Hiermede zijn slechts enkele punten betreffende leeraren, onderwijs en leerlingen zeer in 't kort aangestipt.

Een zeer gunstige bepaling voor de leerlingen. reeds lang geleden door het bestuur der Dagteeken en Kunstambachtsschool voor Meisjes ingesteld, zij hier ten slotte eveneens zeer in 't kort besproken.

De opleiding voor een kunstnijverheidsvak aan deze school duurt drie jaren, waarna men den leerling in staat stelt gedurende twee jaren de school kosteloos te bezoeken en het diploma te verwerven.

In deze z.g.n. atelierjaren heeft de leerling de gelegenheid zich, onder leiding, verder te bekwa-

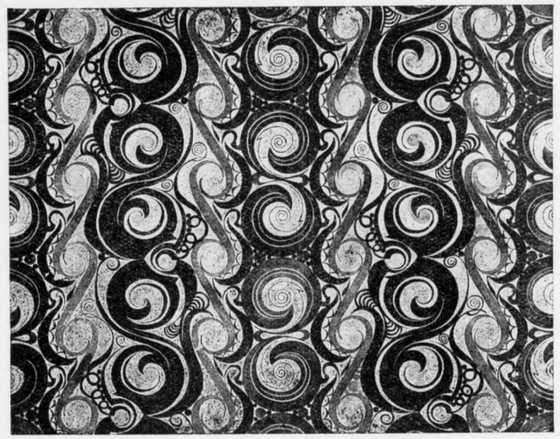

PENSEELOEFENING

men. De vervaardigde werkstukken zijn het eigendom van den leerling nadat voor het gebruik van lokaal, werktuigen, vuur, licht etc. een bepaald percentage is voldaan. Het materiaal wordt tegen den kostenden prijs afgegeven.

Deze bepaling werkt gunstig. De overgang van de school naar de praktijk wordt hierdoor zeer vergemakkelijkt.

De afbeeldingen geven eenige werkstukken van leerlingen der afdeelingen Houtsnijden, Lithografie, Boekbinden en Textiel te zien.

Eene bespreking van de overige afdeelingen der school heeft hier geen zin daar deze buiten het kader dezer uiteenzetting valt.

JOH. B. SMITS.

CORRESPONDENTIE.

Haarlem, 20 November 1923.

Zeer Geachte Redactie.

Hoewel ik weet dat Wendingen van wendingen houdt en vandaag niet weet hoe het morgen wenden zal, is me de wending, wat zeg ik, sprong, van architectuur naar „kennis der levende natuur" wel wat groot. Ik zal me trainen mee te wenden en zie met belangstelling het vleeschetende planten-, microben-, reptielen- of cactusnummer tegemoet. Met de meeste Hoogachting,

ANDRÉ VAN DER VOSSEN.

PRIJSVRAAG „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP."

Op de door Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven prijsvragen zijn totaal 70 (zeventig) antwoorden ingekomen, en wel:

Voor een gebouw voor Haven en Loodsdienst 37 inzendingen onder de volgende motto's,

Kompas, Vuurpijl, Scheepvaart, Navigatie, Aba, wapens van Rotterdam en Amsterdam geteekend, Aqua, H 1923, „J. V." Albertine[1]), Kop, twee zwarte vierkantjes geteekend, Nautisch [11]), Styx, Columbus, Hero, Studie, Haga, Con Amore, „Hav. Loo", B. V., Cupido, Kijk uit, Loodswezen, 26 uren, Aan de Rivier, VII, Roeping, Zwart op wit, Havenzicht, Navigatie (2), Een, Kwart stuurrad, T. M. T., Laagland, Swastika, geteekend, Steenenbaak.

Voor een brug over een stadssingel 25 inzendingen, onder de volgende motto's:

Brug boven water geteekend, Geranium, Parabool, Naar den overkant, Corry, twee vertikale en drie horizontale streepjes doch elkaar tusschen haakjes, Studio, A. B. C., Lotus, Beton, Atinea, A. B. C. (2), Stadsontwikkeling, Park (2), 235, A—Z, „Beton" (2), Koppelpoort, Park, Labor, Haast, Oeververbinding, Gretha, „Zus", Corrie.

Voor een stel garderobekasten in kleedkamer 8 inzendingen onder de volgende motto's:

Morgenstond, Repos, 1923, Eenvoud, Qualis, Neven, Deguerre, Eiken.

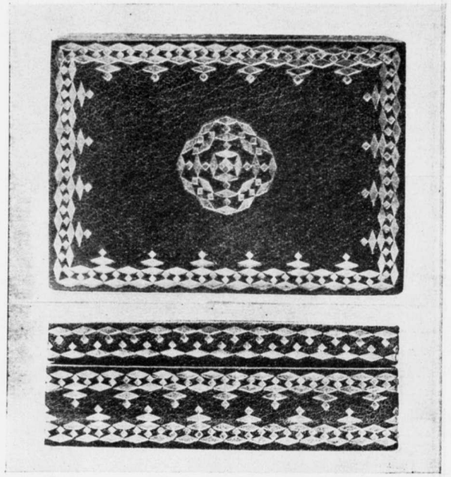

BYOUTERIEDOOSJE VAN PAARSCH LEER MET GOUD

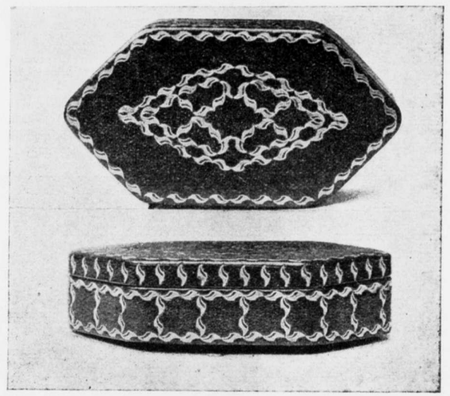

BYOUTERIEDOOSJE VAN BRUIN LEER MET GOUD

VEREENIGING VOOR VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST-ONDERWIJS TE AMSTERDAM

XIVe. Jaarverslag. Cursus 1922—1923.

De cursus 1922—1923 geeft aanleiding tot de volgende mededeelingen.

Het aantal deelnemers bedroeg 54, verdeeld als volgt: 1e jaar 12, 2e jaar 17, 3e jaar 11, en 4e jaar 14.

Het einddiploma werd op 20 Januari 1923 uitgereikt aan de heeren D. Greiner, K. van der Wilk, C. Caspers en H. A. van Huisbergh van den Cursus 1921—'22.

Het Docenten personeel onderging wijziging.

In de eerste plaats herdenken wij het overlijden van de heeren A. W. Weissman en G. F. La Croix. Aan hunne nagedachtenis brengen wij dank voor hetgeen zij voor onze Vereeniging deden. In den heer Weissman gaat bovendien weer een van de Oprichters van onze Vereeniging heen.

De heer Lauweriks, die door ziekte plotseling werd verhinderd zijne voordrachten over „Stijl" te geven, kon niet onmiddellijk worden vervangen, zoodat besloten werd dit onderwerp tijdelijk niet te doceeren.

Inplaats van den heer C. Rol, die eveneens door ziekte zijn functiën niet kon vervullen, werd de heer J. B. Heukelom bereid gevonden diens taak tijdelijk op zich te nemen.

De leiding van het groot-ontwerp in het 4e jaar was dit jaar toevertrouwd aan den heer W. Kromhout, die hiermede opnieuw blijk gegeven heeft van de warme belangstelling in onzen Cursus. Vanwege de gemeente Amsterdam werd het lid der Raadscommissie A. R. Ophorst, ter vervanging van den heer Jos. Loopuyt (overleden) in het bijzonder aangewezen voor onzen Cursus.

Van den Pensioenraad werd op onze navraag eene mededeeling ontvangen, dat de Pensioenwet 1922, ook op het personeel van den Cursus onzer Vereeniging van toepassing is.

Van de gestie der Vereeniging valt dit jaar het volgende mede te deelen. Behalve het gewone onderwijs, dat geen wijzigingen van beteekenis onderging, werden twee tentoonstellingen gehouden; de eerste geopend op 20 Januari 1923 van het werk der deelnemers, — de andere in Mei 1923, gehouden in het Gebouw der „Architectural Association", Bedford Square London W. C. Van deze laatste kan worden medegedeeld, dat eene collectie teekeningen, een overzicht gevend van het werk der in den loop der jaren Gediplomeerden, was bijeengebracht, aangevuld door enkele specimen van het 3e jaarswerk.

Deze tentoonstelling mocht zich in de belangstelling, vooral van de zijde der engelsche leerlingen verheugen, daar het werk van een zoo geheel ander inzicht in architectuur getuigt dan het traditioneele Engelsche. Dit heeft reeds tengevolge gehad, dat de belangstelling der Engelsche Architecten voor de schoonheid van ons land met zijn oude en nieuwe architectuur zich reeds daadwerkelijk heeft geuit door eene excursie en door de voorbereiding van een boek- en plaatwerk.

Pogingen tot eenzelfde doel te Kopenhagen hebben geen resultaat gehad.

Evenals het vorige jaar werd samengewerkt met de Club van Gediplomeerden in het bovenvermelde succes.

Ook het overleg met de afgevaardigden van het 2e, 3e en 4e jaar droeg zijn vruchten.

BESTUUR.

Op het einde van den cursus, 1 October 1923, waren het Bestuur, de Commissiën en het Docentenpersoneel samengesteld als volgt:

a). RAAD VAN TOEZICHT:

Dr. H. P. Berlage Nzn.
Prof. R. N. Roland Holst.
Prof. Jhr. Dr. J. Six.

b). ALGEMEEN BESTUUR:

*) Jan de Meyer, Voorzitter.
*) W. J. M. van de Wijnpersse, Secretaris.
*) Prof. Willem van der Pluym, Penningmeester.
+) K. P. C. de Bazel, (voor A. et A).
+) Jos. Th. J. Cuypers, (voor den B. N. A.).
+) J. B. van Loghem.
+) W. Kromhout Czn.
+) J. L. M. Lauweriks.
+) Jan Stuyt.
P. Vorkink, (voor A. et A).

c). DAGELIJKSCH BESTUUR:

De namen der leden zijn hierboven met een sterretje (*) aangeduid.

d). ONDERWIJSCOMMISSIE.

De namen der leden zijn met kruisje (+) aangegeven.

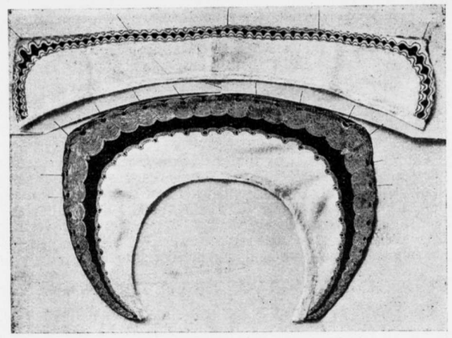

TWEE KRAAGJES VAN WITTE ZIJDE IN ZWART GEBATIKT

e). OVERGANGSCOMMISSIE:

Jan de Meyer.
W. J. M. van de Wijnpersse.
A. W. C. Dwars.
A. P. Smits.

f). TOELATINGSCOMMISSIE.

Jan de Meyer.
W. J. M. van de Wijnpersse.
A. P. Smits.

g). BEAMBTEN.

Als Administrateur was de Heer P. Maas werkzaam. Hij heeft met ijver en toewijding die functie vervuld. Als nevenbeambten verleenden hun hulp: de Heer G. A. Heeren, concierge van de Rijksacademie, de Heer J. Kornet, concierge der Quellinusschool en onze bode de heer A. van Walen.

DOCENTEN.

Aan den cursus doceerden 25 docenten.
A. W. C. Dwars (gewapend beton, 1, 2 en 3).
R. A. van den Eynde (bouwbeeldhouwwerk en modelleeren 3, 4).
J. Gratama (dak en dakvenster en ramen 1 en 2).
J. M. de Groot (praktische schoonheidsleer 2 en 3).
J. B. Heukelom (elementaire versiering 2 en 3).
J. Jongert (muurschilderkunst 4).
A. Keppler (Woningbouw 3).
T. van de Laars (heraldiek 2).
G. F. La Croix (hout, ijzer, baksteen, natuursteen en beton 1).
K. van Leeuwen (bouwkunstig handteekenen 1, 2 en 3).
J. B. van Loghem (techniek-theorie 1 en 2).
Jan de Meyer (binnendeur, tochtpui en trappen, klein ontwerp, acoustiek en belichting karakteristiek der stijlen 1, 2, 3 en 4).
Willem van der Pluym (karakteristiek der stijlen 2, 3 en 4 en hedendaagsche bouwkunst).
G. J. Rutgers (zolderingen 1 en 2).
A. P. Smits (schoorsteenen 1 en 2).
F. G. Unger (centr. verwarming, ventilatie, aanvoer, reinigen en afvoer van water 3 en 4).
A. H. van Wamelen (Woningbouw 3).
A. W. Weissman (Ned. Bouwkunst 2).
W. J. M. van de Wijnpersse (statica 1, 2, 3 en 4).

De leiding van het 4e jaar (groot ontwerp) was voor dit cursusjaar opgedragen aan den heer W. Kromhout Czn.

LEERMIDDELEN.

De eigendommen van de Vereeniging t.w. de boekerij, de lantaarnplaatjes, gipsafgietsels en verschillende leerling-

STEENDRUK IN ZWART. ROOD EN GOUD

ingrediënten bevinden zich in goeden staat. Dit bezit onderging geen uitbreiding. De eerste 2 categoriën zijn ondergebracht in de Rijks-Academie, de derde in het Lyceum voor Meisjes, terwijl de laatste over de verschillende gebouwen, waar de colleges worden gegeven, zijn verspreid.

DUUR VAN DEN CURSUS.

De eerste cursusavond werd gegeven op 9 October 1922 de laatste in Mei 1923.

LOKALEN.

De lessen worden gegeven voor het Hooger Bouwonderwijs in 2 zalen der Rijksacademie, voor het Voortgezet Bouwkunstonderwijs in twee lokalen der Quellinusschool, door vriendelijke tusschenkomst van den Hoogleeraar Directeur der Rijks-Academie — het archief der Vereeniging was ondergebracht in een vertrek der Rijks-Academie.

FINANCIËN.

De staat der financiën blijkt uit de Balans op 31 December 1922 welke door de Verificatie-Commissie is onderzocht en goedgekeurd.

Namens het Dagelijksch Bestuur,
Jan de Meyer, Voorzitter.
W. J. M. van de Wijnpersse,
Secretaris.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD, Nr. 44.

Bauhaus-resumé van Adolf Behne naar aanleiding van de Bauhaus-Ausstellung te Weimar, waarover hij niet al te best te spreken is; o. m. zegt schrijver „dass das Bauhaus wohl den hohen Ehrgeiz hat, Stilbildend im modernen Sinne zu arbeiten, aber hierbei keinen festen Kurs geht."
Foto's van het Imperial hotel in Tokio van Lloyd Wright.

KLEI, Nr. 21.

De Bauhaus-tentoonstelling te Weimar.
Afbeeldingen — O, Klei! — van gepleisterde gebouwen o.a. een winkelcomplex te Gleinitz van Mendelsohn.

KLEI, Nr. 22.

Zweedsche architectuur. Prentjes van het raadhuis van Stockholm.

l'HABITATION A BON MARCHÉ.

De plannen van een coöperatieve woningvereeniging tot het stichten van la Cité moderne van 500 woningen van beton bij Brussel.

HET GEILLUSTREERD GEMEENTEBLAD, Nr. 3.

Het Haagsche gemeentelijke villapark Marlot, door drie door de Gemeente aangewezen architecten te bebouwen, t. w. Hellendoorn, Verschoor en Brandes.

GARDEN CITIES & TOWN PLANNING, Nov. nr.

The preservation of natural beauty in town-planning door K. C. van Nes, Apeldoorn. „Als een mooi landschap veranderd wordt in een leelijk door er huizen te bouwen, konden we beter bouwen in leelijke omgeving (er dichtbij) en zoo doende de mooie behouden." Tenslotte betoogt schrijver dat de opleiding van de directeuren van gemeentewerken herzien, aangevuld moet worden, omdat deze, die zooveel zouden kunnen doen tot behoud en verhooging van de schoonheid der steden, nu door hun te beperkte gezichtskring gewoonlijk in tegengestelde richting werkzaam zijn.

An essay in heresy (kettery door C. G. M. Adam.
Op oppervlakkige wijze bepleit schrijver de lineaire stad, die vele kwalen van de radiale stad opheffen zou, maar die slechts bewoonbaar schijnt voor menschen, aan wie zeer veel menschelijks vreemd is. Voorbeeld: la Ciudad Lineal bij Madrid. (En passant wordt meegedeeld dat in Duitschland en Nederland „afschuwelijk leelijk" gebouwd wordt). Een zeer waardeerend artikeltje ter herdenking van Mr. A. W. Weissman.
Nieuwe sprekende cijfers van zuigelingensterfte in tuinsteden en in ongezonde stadswijken: in Welwijn in 3 jaar: 0. in een deel van Burslem: 1 op 2.

O.m. de schoone bank achter de Sint Goedele te Brussel. „De Lodewijk XIV stijl van het gebouw was bedongen door het gemeentebestuur, opdat het zou harmonieeren met de omringende gebouwen (de kerk?), zoodat de architecten hierin geen keus gelaten werd." Waar den architecten, Mewes & Davis wel de keus gelaten werd — in Antwerpen — kozen ze 16e eeuwsche Italiaansche renaissance....

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING, Nr. 10.

Beplanting in de stad door J. Stübben met als illustraties o.a. de stadsschema's van Brix, Wolf, en Eberhard, c.s. Beplanting in Nederlandsche dorpen en steden door H. F. Hartogh Heys van Zouteveen met recepten.
Als altijd een belangwekkend overzicht.

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING, Nr. 11.

De Oostenrijksche Siedlungsbeweging door Dr. Hans Kamffmeyer. Een sober verslag van een knap stuk werk in een land in nood. Rijen vrijstaande woningen, die door uitbreiding der afzonderlijke huisjes gesloten rijen kunnen worden.
Aanteekeningen over de internationale tentoonstelling en het congres voor stedebouw te Gotenburg door H. E. Suijver. Een afbeelding van het uitbreidingsplan voor Amstelveen. Men is geneigd dit Groot-Amstelveen niet bij de Poel maar ergens aan het Michiganmeer te zoeken.

Beoordeeling door den Utrechtschen Bouwraad van bouwwerken in de gemeente Utrecht, voltooid in het jaar 1922.
Geslaagd 16; als besten met 69 punten: de da Costaschool op het Brederodeplein en de Tuinwijk; afgewezen oftewel gezakt „schouderophalend en hoofdschuddend" voorbijgegaan: 49.
Is dit alles eigenlijk niet een beetje mal?
Een van de zestien gelukkig geslaagden wordt als volgt beoordeeld: „Een goed blok woonhuizen, wel heel wild van vorm en onrustig van kleur. 51 punten."
Ra, ra, wat is er dan goed aan dat wilde neefje, tantes?

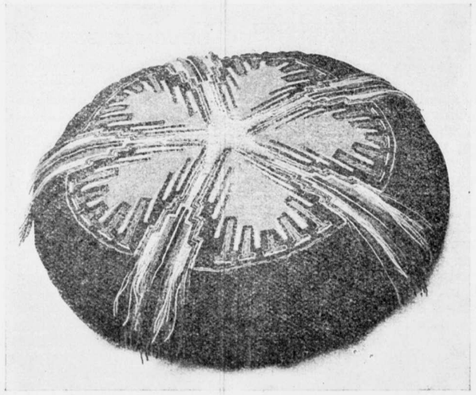

KUSSEN

DIT NUMMER VAN HET WEEKBLAD ARCHITECTURA IS GEWIJD AAN DE NAGEDACHTENIS VAN DEN ARCHITECT

M. DE KLERK

GEB. 24 NOVEMBER 1884 GESTORVEN 24 NOVEMBER 1923

NUMMER 38 JAARGANG 27 29 DECEMBER 1923

ARCHITECTURA

WEEKBLAD VH GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA

LAATSTE NUMMER JAARGANG 29 DECEMBER 1923

Vooral voor de niet Amsterdamsche architecten is de hoofdstad altijd de stad der beloften geweest. Daar werd het nieuwe geboren; daar waren ook de grootste mogelijkheden van onze kunst, die in ons land maar al te beperkt zijn.

In den laatsten tijd vooral hebben wij allen daarheen geschouwd, waar, na het Scheepvaarthuis van Van der Mey, en de bruggen van Kramer, de groote huizenblokken van De Klerk waren te zien, waarmee deze architect begon, aan nieuwe stadsgedeelten vorm te geven.

En nu is de schepper van dat alles plotseling van ons heengegaan, wat daarom zoo uiterst moeilijk tot ons bewustzijn dringt.

Want deze bescheiden mensch, die eigenlijk alleen door de Amsterdamsche kunstenaars persoonlijk werd gekend, was inderdaad de groote figuur van „de Amsterdamsche richting", het middelpunt van waaruit deze haar loop had genomen.

Daarom richtten wij ons telkens weer naar die nieuwe stad en leidden er, met rechtvaardigen trots veel vreemdelingen heen, om ook hen, de van alle traditie vrijgevochten architectuur te laten zien.

Dan waren wij wel eens geneigd tot een minder gunstige beoordeeling hier, of tot een bezwarende kritiek daar, over wat niet met onze meening overeenkwam, omdat wij allen maar menschen zijn.

Maar ten slotte vervaagden al die opmerkingen tegenover de bewondering over de zeldzame begaafdheid van den bouwkunstenaar, die dat alles durfde, en ook kon scheppen.

Met die zekerheid mogen wij ons zelfs niet al te zeer beklagen over het gemis van datgene, wat De Klerk ons nog had kunnen geven. Want zijn het niet meestal de allergrootsten die, hoewel te vroeg gestorven, ons toch met het werk van hun korte leven, den grootsten schat hebben nagelaten?

H. P. BERLAGE.

M. DE KLERK.

Ziedaar een Bouwmeester! Zie zijne schetsen, zijne ontwerpen, zijn bliksemen met lijnen, zijn vóór-voelen van massa- en détailwerking als hij met teekenen begon, zijne teekeningen, zijn zeldzaam-mooie Toorop, zijn steen, hout en ijzer, het is alles van eene wonderlijke gevoeligheid, toch knap, stevig en beslist, iemand die de ziel van het materiaal verstond en met ongeëvenaarde soepelheid en dadelijke bewustheid steeds *de* oplossing wist te vinden, meer dan een voor elk geval door zijn ongewone rijkdom. Zie zijn Spaarndammer-bouw! Te voren er steeds langs gesnord met den trein, zag ik het onlangs van nabij, geleid door een vereerder van den nu ontslapene, ook — het poortje door — de binnenplaats. Al wat het verleden aan passie en poezie ons naliet bij hofjes, pleinen, straten en stegen is hier vereenigd, groot, innig en harmonieus, met eene zeldzame beheersching van stof, lijn en kleur. Zijn eerste bouwwerk bij het Johannes Vermeerplein was reeds eene openbaring, dadelijk maakte het „school". Geen wonder: zag men ooit eene afwijkende meening over schoonheid in bouwkunst pittiger, scherper omlijnd voorgedragen? Het was een coup d'essai, coup de Mâitre. Met zijn optreden ontstonden nieuwe mogelijkheden, dichtbije sluimerende schoonheden bracht hij tot springend leven, verre verschieten van nieuwe werelden wist hij ons voor te tooveren.

Zoo'n immens talent wordt weggenomen op zijn 39ste jaar! Spijtig? Voor ons ja, voor Hem? neen, de gelukkige! Want hij bereikte wat hij wilde, zegepralend, schijnbaar zonder strijd, zooals slechts het Genie iets bereiken kan. Onze kunst had Hem noodig, daarom werd hij geboren. Zijn taak verricht, gaat hij heen als een Godenkind, plotseling, zonder afscheid, van niemand. Uit het Oosten gekomen, verlichtte hij als een vlammende komeet voor eene wijle òns uitspansel. Die schittering gaf meer dan eene annonciatie, zij gaf ons de Bouwkunst-zelve, nieuw, verjongd, voluptueus, prête à porter un monde.

W. KROMHOUT.

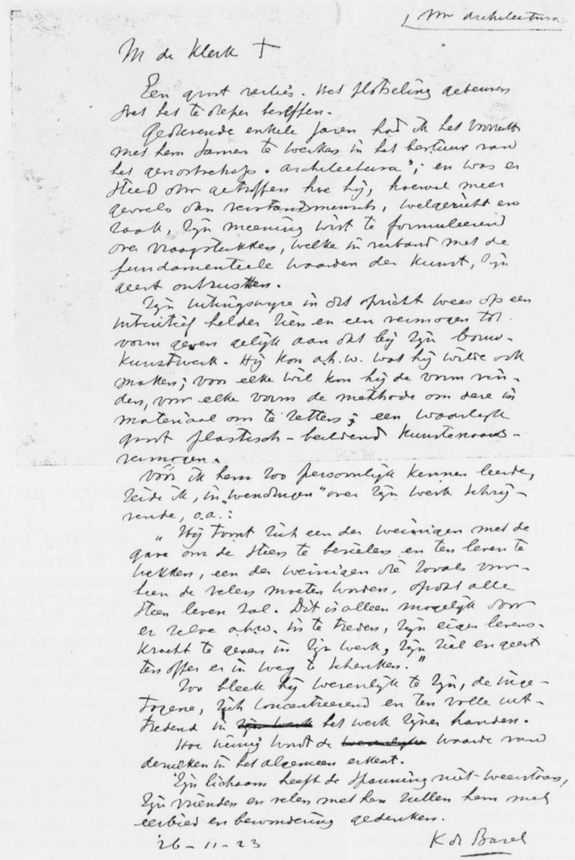

M. DE KLERK †

Een groot verlies. Het plotseling gebeuren doet het te dieper beseffen.

Gedurende enkele jaren had ik het voorrecht met hem samen te werken in het bestuur van het genootschap „Architectura"; en was er steeds door getroffen hoe hij, hoewel meer gevoels- dan verstandsmensch, welgericht en raak, zijn meening wist te formuleeren over vraagstukken, welke in verband met de fundamenteele waarden der kunst, zijn geest ontrustten.

Zijn uitingswijze in dit opzicht wees op een intuitief helder zien en een vermogen tot vorm geven gelijk aan dat bij zijn bouwkunstwerk. Hij kon a. h. w. wat hij wilde ook maken; voor elke wil kon hij de vorm vinden, voor elke vorm de methode om deze in materiaal om te zetten; een waarlijk groot plastisch-beeldend kunstenaarsvermogen.

Voor ik hem zoo persoonlijk kennen leerde zeide ik, in „Wendingen" over zijn werk schrijvende, o.a.:

„Hij toont zich een der weinigen met de gave om de steen te bezielen en ten leven te wekken, een der weinigen die zooals voorheen de velen moeten worden, opdat alle steen leven zal. Dit is alleen mogelijk door er zelve a. h. w. in te treden, zijn eigen levenskracht te geven in zijn werk, zijn ziel en geest ten offer er in weg te schenken."

Zoo bleek hij wezelijk te zijn, de ingetogene, zich concentreerend en ten volle uittredend in het werk zijner handen.

Hoe weinig wordt de waarde van dezulken in het algemeen erkend.

Zijn lichaam heeft de spanning niet weerstaan, zijn vrienden en velen met hen zullen hem met eerbied en bewondering gedenken.

26-11-23 K. DE BAZEL.

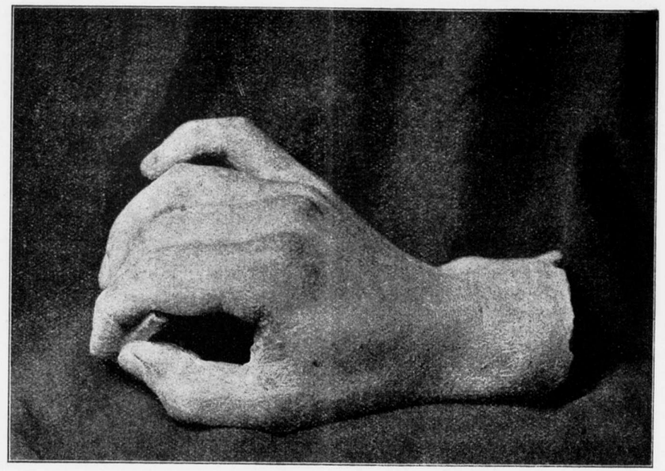

HAND VAN DE KLERK

AFGEGOTEN IN 1920

HERDENKEND VERWACHTEN.

Eens zullen onze harten in vereeniging,
Herboren, nieuw bij elke schemering,
Wij, wankelloos van voeten
Den nieuwen tijd begroeten.

Jac. van Looy.

Ook te midden der wisselende vlagen van ontroering die deze donkere November bracht, zijn de poozen van overpeinzing en verlichting. Zooals het van één kleur vermoeide oog haar tegenkleur gaat zien, vindt het gemoed in treurigheid bevangen, de lichtende keerzijde van zelve weer.

Is 't nog te vroeg?

En toch, is het een schijn, of is het niet een werkelijkheid, dat deze dagen zooveel verandering ons deden zien, dat aandacht hieraan geven niet is beuzeling, maar eerbetoon aan wie dit al te danken is?

Zooals wanneer in stilte en ongemerkt van hier en daar de menschen in het donker samenkomen, en dan de eerste vuurstraal van het avondfeest, dat hen lokte, plotseling heel de menigte in verrassende volte aan een ieder openbaart, zoo hebben de twee vurige pijlen die uit ons land het leed ten hemel lichtten, voor het eerst en bij verrassing doen aanschouwen hoe velen door één geest en voor één doel zijn saamgebracht. Als de echo van een felle ontlading nog tot in verste dalen galmt, weerklonk in vroeger af- en verrestaanden, hetgeen de Moederkunst in 't hart getroffen had. Ver in stad en land en overlands was er ontroering, treurigheid, besef van een verlies, en wie in eersten en tweeden en derden kring 't verlies omstonden, wisten dat zij als kringen waren die over 't verre watervlak hun voortbeweging hadden. Zij waren niet meer alleen, maar in alle donkerte wisten zij de medestanders, medegevoeligen, de velen die mee en onweerstaanbaar mee-getrokken waren tot aandacht, tot bewondering voor het scheppen der begenadigden. Hoe klonk bemoedigend niet het zooveel eerbiediger en zooveel bescheidener en met begrijpen spreken van wie voor stad of land of stand in het plechtig uur een tolk moest zijn. Een gloren van begrip voor het met zijn gaven dienstbaar zijn des kunstenaars aan het Leven, en voor het recht dat deze hierdoor in het Leven heeft?

Dat was 't gezicht onder het felle lichten langs oppervlakten. Maar 't liet ook zien in oogen. Die naastbij stonden zagen elkaar met trouwer, dieper en langer blik. En, — wat waren er véél glanzende oogen. Er waren weinig woorden maar de schoonheid was zoo groot en zoo veel, die om de donkere gestalten was, waaraan zij eens was ontloken; zij was als de wit-donzen sneeuw, die de aarde samenhield. En als een klare ademlucht na sneeuwval was het samenzijn der velen. Omdat een kunstenaar stierf, ontsteeg er aan zijn scheppingskracht, als hare ziel, die haar bewoog, de Liefde. En in Haar werden wij vereend.

VAN ROYEN.

INDRUK BIJ DEN GANG NAAR 'T GRAF

Den morgen van den dag, dat De Klerk zou worden begraven, ontmoette ik een familielid van hem, op een der grachten, een uitgang makend met vrouw en meetrippelend dochtertje. De winterlucht was grijs, maar van het grijs der schoone, vast feestelijke hemels boven laatjaarsche herfsten.

In ons, zooals wij elkander ontmoetten, was de ontroering van het ernstige. De dood, die De Klerk wegnam, heeft diep getroffen; en ook mij, die hem aanvoelde meer dan ik hem kende, beroerde deze dood, als de dood, ik mag zeggen van een vriend.

Zoo woelde het, de dagen van zijn boven aarde staan, in mij om, en ook dien morgen van de ontmoeting; — echter de dingen van elken dag gaan door, en wij stonden gevieren aan den grachtkant, met rouw, maar ook met elk het heele kleurenspel van onze belangstellingen....

Het kokette kindje, dat tusschen moeder en vader ging, gaf herhaaldelijk een blij handje en zei een kinderlijk eigenwijzigheidje, en ik hoorde, dat hij, die van De Klerk had gehouden als weinigen onzer, een „donkeren hoed" ging koopen voor de begrafenis.

Een sleepboot toeterde over het grachtwater, in de verte suisden de trems. Wij keken naar de blinkend-grijze luchten, die sneeuw verrieden, en ik voelde de wezenlijkheid van De Klerk's dood in het ons omringende dagelijksche gebeuren overgaan en er in oplossen.

's Middags was 't anders.

Toen over de lichtbesneeuwde Stadhouderskade de rouwstoet naderde, en het paarhonderdtal, meerendeels mannengestalten, architecten en vrienden, éénswillend, in de golvende beweging van hun tred de baar volgde, was dit compacte getuigenis een te sterke werkelijkheid voor de oneindige en trillende veelheid der wereldsche dingen, die voor mij, gedurende een merkbare tijdsruimte, overwonnen werd. De sneeuwvlokken dwarrelden of joegen over de hoofden, de trottoirs waren bezet met eerbiedige en verwonderde voorbijgangers, auto's, door den stoet gehinderd, stonden stil. Het scheen bij dien eersten aanblik of De Klerk's begrafenis, door aller hart omhoog geheven, zegevierde over het hedene.

Niet lang alweer handhaaft zich zulk een indruk.

Op den langen, soms zich buigenden weg langs den Amstel gingen de honderden, waarbij ik mij had aangesloten, trouw verder, het kerkhof stap voor stap tegemoet, onder steeds aangroeienden sneeuwval: de sneeuw bevolkte de lucht en reed met zijn duizelende kleine schimmels door de boomen, hij bestoof ons rondom en verhardde de zware jaspanden tot witte vlakken, hij striemde en dekte toch weer moederlijk de groene kransen en de witte bloemen, die den zachtbewogen zwarten wagen bekroonden, — het werd alles sneeuw en.... natuurverschijnsel, het werd: niet meer De Klerk en nietmeer de stoet, en nietmeer alléén onze, straks nog als centrale rouw en onze als vatbare vereering, maar het was weer de loodgrauwe lucht, het waren de golven van het roerige glimmerende Amstelwater, de meniekleurige versche binten aan den anderen oever, de zwarte machines in den steeds razender sneeuwjacht, de donkere scheepstakels, de menschen, de trems, de dingen.

De heerschende duizend „dingen"! Zoo leidden die dingen onze gedachten, ook al deinden die gedachten tusschentijds nog op den cadans der zwarte pluimen van den begrafeniswagen.

Op deze wijze stuwde de stoet verder, in den sneeuwjacht verder, tot aan de kerkhofpoort.

Nu en dan, bij tusschenpoozen, was het echter: De Klerk. Nu en dan groeide De Klerk's geestelijke tegenwoordigheid ons boven de omgeving uit: dan was 't als richtte hij zich in ons op.

Dat geschiedde bij 't passeeren van zijn werken; helaas maar enkele passeerden wij, zooals het clubgebouw van De Hoop; of nog meer bij de gevels van de Amstellaan, toen zich alle hoofden naar rechts wendden, als groetten wij, op deze wijze voor het laatst, hem, dien wij naar zijn graf begeleidden.

Zoo herdenk ik ook den jongen arbeider, die boven op den bok van een kar voor bouwmaterialen gezeten, blijkbaar begreep wie begraven werd, De Klerk zeker als bouwleider gekend had, — zijn paarden inhield, zijn pet afnam, en in die houding den ganschen stoet liet voorbijgaan.

Bij die oogenblikken schreed de lieve en groote gestalte van De Klerk over onze ontroerde hoofden en stond boven storm en natuurtafereelen, boven kleur en klank, en wèrd niet begeleid, doch begeleidde.

Vraag mij verder niet, wat aan 't graf zelf geschiedde.

Veel vriendschap ook.

Ten slotte in storm en donkerte keerden wij, verspreid gaande, tot de groote Stad terug, waar elk zijn huis, zijn lieven zocht.

Maar hoeveel ligt nog verscheurd met rauwe wonden onder al die bloemen van genegenheid....

VAN DEN EECKHOUT

TER NAGEDACHTENIS AAN M. DE KLERK

De Klerk's verscheiden bracht mij niet de droefenis van het verlies van een genegen vriend: ik kende hem niet. Ik ontmoette hem slechts ééns en dan nog in bijzijn van enkele vakgenooten. Zijn oeuvre zag ik zelden; ik weet nochtans dat het mij boeien zal voor het leven. Ik weet ook, dat ik mij er soms op betrapte, met hem in warm gesprek te zijn: dat ik hem de hand schudde en enthousiast op den schouder klopte, gelijk men een vriend doet, dien men te danken heeft voor een goede daad. Ik wil zelfs bekennen, dat ik met hem gestreden heb — zonder dat

hij er iets van vermoedde, — den strijd om eigen vrijheid, om eigen geesteshouding tegenover eigen werk. Een zeer moeilijken strijd. Want deze zeer eenvoudige, zeer ingetogen, zeer kinderlijke man was in waarheid een geweldig heerscher. Heerscher, geenszins door de suggestieve macht van een wilsbegaafde persoonlijkheid, maar uitsluitend door den zeer bijzonderen aard van zijn werk, en door de wonderbaarlijke wijze, waarop hij zijn werk ons bracht.

Waardoor maakte het verschijnen van De Klerk's arbeid zulk een diepen indruk? Omdat deze arbeid tegelijk in hooge mate bijzonder, en in hooge mate gewoon was; omdat het was de architecturale belichaming eener sprookjesachtige fantasie. Er is niets, waarnaar 's menschen diepste verlangen, zijn geheele leven door, zóózeer uitgaat als naar het beleven van het sprookje; er is feitelijk niets menschelijkers. Dat verlangen, die behoefte, bevredigde De Klerk's fabelachtige fantasie. En evenzeer als in het sprookje, vroeg of laat, te gebeuren pleegt wat men innerlijk verwacht, en het is, alsof men het reeds kende, hoe wonderlijk dat gebeuren ook verloope, evenzeer is het alsof men De Klerk's kunst langen tijd gekend had, al aanschouwde men haar voor het eerst. Een soortgelijke, zeer eigenaardige, ongemeen boeiende, sensatie als men ondergaat van Debussy's werk. Ik geloof niet, dat deze karakteriseering te zeer van subjectieven aard is: zij geeft echter niet in juiste mate weer de grootschheid dezer architecturale uiting. Want de verbluffend knappe, in waarheid sprookjesachtige details, dienen niet tot siering van onzuivere bouwkunstige plastiek, maar zetten uitbundigen luister bij aan op zichzelf grootschen ruimtelijken vorm. De Klerk's hartstocht ging intuitief uit naar de groote lijn, en nooit liet hij zich door zijn virtuositeit verleiden, die grootschheid door overigens knappe detailleering te vertroebelen.

Zóó kan ieder, voor architecturale kunst ontvankelijke, De Klerk's oeuvre benaderen, begrijpen, meevoelen. Maar wie nu bovendien zelf deze kunst beoefent, en weet, welk een geweldige concentratie vereischt wordt om te bereiken een eenigszins eigen wijze van uitdrukken; wie nu bovendien dagelijks de vermoeiende bezwaren tegenover zich ziet om de stof, ook slechts eenigermate, op karakteristieke wijze eigen wil tot architectuur te doen belichamen, die is voor De Klerk's arbeid bezield met veel grooter bewondering nog. Want die erkent dat voor De Klerk, merkwaardigerwijze, die moeizame bezwaren eenvoudig niet bestonden. En die vergelijkt De Klerk dan ook niet met een Debussy, wien juist die strijd zoo zwaar viel, maar veeleer met een Mozart, die altijd geven kon, uit onuitputtelijken rijkdom, en met ongeëvenaarde gratie. Ik weet zeker dat De Klerk gekend heeft het leed, aan scheppenden arbeid verbonden, maar ik ben er evenzeer van overtuigd — en het moge ons allen, maar in het bijzonder zijn naasten, een troost zijn — dat hij in veel hooger mate gekend heeft de zuiverste scheppingsvreugde. Want deze vreugde is het, welke zich uit in elke lijn zijner zeer schoone teekening. In waarheid: voor een architect een wonderbaarlijke vorm waarin hij zijn werk ons bracht. Wat Mieras daarvan zeide in het laatste Bouwkundig Weekblad van het voorgaande jaar was mij uit het hart gegrepen. Ook daarin: geen zweem van moeilijkheid, geen weifeling, geen schroomvallig zoeken, maar in blijden moed, bondig belijnen, volstrekt zuiver neerschrijven, den meest bijzonderen, maar tevens den meest gewonen — immers voor hem den meest natuurlijken — vorm.

Ik meen thans onbevangen tegenover dezen grooten bouwmeester te staan, op eigen geestelijke basis; ik meen zelfs ook in eenig opzicht een van De Klerk verschillende schoonheidsideaal na te streven. Maar dat neemt niet weg, dat ik in de toekomst, gelijk thans, ondanks alles, volkomen ontwapend, in vrijwillige overgave, tegenover zijn fascineerend meesterwerk zal komen te staan. En dat, hoever mijn levensweg mij uit zijn richting voeren moge, ik De Klerk zal bijven gedenken, met zeer diepe vereering.

Hilversum, 1 December 1923 W. M. DUDOK

Overgenomen uit het nummer van A. et A. en B, N. A., gewijd aan de Bazel.

Gij vraagt mij een bijdrage voor het herdenkingsnummer. Waarom toch moet dit alles zoo haastig?

Gehavend en geplunderd voelen wij ons, en hoezeer verarmd.

De diepe beteekenis van het dubbel verlies, nog nauwelijks doorgronden wij het. Moeten wij nu reeds getuigen?

Ik die te laat kwam om mijn twee vrienden te zien zooals zij neergestrekt lagen voor de groote Rust, ik moet met mijn hoofd wel aanvaarden wat mijn hart nog niet kan beseffen, dat zoowel de zonnigste als de meest wijze, onzer is heengegaan.

Nu zullen wij moeilijker gelooven, dat de schoonheid met lichten wiekslag te bereiken is, — omdat hij dat kon. Maar ook zullen wij er zwakker aan worden herinnerd, dat het kunstenaarschap alleen door hoog moreel besef zijn volle wijding krijgt.

Berooid blijven wij achter, zonder den heerlijken lach van het genie, die alles glanzend maakt, maar ook zonder het sterkend en reinigend voorbeeld van het waarachtig priesterschap.

R. N. ROLAND HOLST.

Vergankelijk is het natuurlijke zijn, grondeloos diep het mysterie des levens, oneindig hoog het leven des geestes. De nietig-broze mensch, bedreigd door de natuur, die zich in hem ten doode leeft, de sterfelijke mensch kan, inzooverre hij de drager is eener machtige idee, in den geest aan de beperktheid van het eindig leven in dat leven zelf ontstijgen en zoo zijn aardsche nietigheid geestelijk te niet doen. De waarlijk groote geest ontstijgt geestdriftig de natuurlijke gebondenheid; al zijn voelen, willen, kunnen spiegelt het licht der eeuwigheid. Zijn kunnen is een sterk en schoon geluid, een louterende brand, een heroïsch-groote greep in de aardsche stof, zoodat hij, nevelen verjagend van den geest, in ongekende verten ons doet schouwen.

Zoo was De Klerk, een geniale mensch, verlicht van geest, groot van kunnen en eenvoudig van gemoed.

De mensch is aller dingen zin en meet naar eigen maat. In onzen barren tijd met zijn verstandig vlakken aard en zielige verdwazing is zoo een geestelijken diepgang of verheffing reeds bijna niet meer mogelijk. De Klerk met zijn gezonden meestergreep was de zeldzame figuur, die middelpunt vermocht te zijn, waaromheen een groote geestelijke strooming golfde, de frissche kracht, die stuwend werkte op degenen, die in zijn geestelijken kring verkeerden. Zoo was de Klerk, zoo leeft hij nog in onzen geest, want zijn geest heeft blijvend geest gewekt en zoo zal hij dus blijven gelden voor allen, die zijn werk verstaan.

De vriend is heengegaan, hem blijven wij betreuren, zijn tintelende blik vol stil gevoelde wijsheid, zijn eenvoud en zijn warmte van gevoel. Maar zijn werk, de prachtig-sterke resultaten van zijn vrij en helder denken, van zijn zuiver voelen en zijn liefdevol en rustloos werken, zij zijn zoovele geestelijke gaven aan het menschdom. Geschonken heeft hij, die veel had te geven in belangelooze overgave uit zijn rijken inhoud. Wel heeft hij ook geleerd en opgenomen, maar het bleef niet bij verwerken, samenvoegen of herbeelden; in hemzelf golfde de stroom der scheppingskracht; hij was zichzelf en wie zichzelf is in den hoogsten zin is meer dan eindig mensch, is mededrager en vertolker der oneindige idee.

Zijn besef van verantwoordelijkheid in de groote worsteling om het hooge doel werd geleid door zijn ruim geweten, dat, zonder tot gewetenloosheid in te zinken, met scherpen blik in de belangenchaos herkende het hoogst belang der ideëele zaak, waaraan zijn leven was gewijd. Dat ideëel belang waarvoor hij streed, wist hij steeds hoog te houden, zoonoodig zonder weifeling ten koste van zichzelf of al hetgeen daaraan geofferd worden moest.

Het aantal levensjaren is niet zonder meer bepalend voor de waarde van den geestesinhoud en zeker niet van den enkele, die de genade van het hooger-mensch-zijn droeg en met enorme arbeidskracht in de korte spanne tijds van het zoo vroeg verbroken leven een voldragenheid van geest en kunnen heeft vertoond, die het steeds zal doen betreuren, dat aan dezen genialen mensch niet is vergund geweest zijne breede mogelijkheden in hem waardige opdrachten te verwerkelijken. Zooals de Griek het schoonst-gedachte lichaam nog nauwelijks goed genoeg kon achten om de goddelijke idee, die hij verbeelden wilde te kunnen dragen, zoo zou hier de ruimste en naar den geestelijken inhoud grootste opdracht nog maar ternauwernood het veelzijdig kunnen van den meester hebben kunnen toonen.

Het werk van de Klerk is machtig en edel van innerlijke houding, want de bruisende weelde zijner vindingrijkheid werd nooit ongebreideld vrijgelaten, maar bleef beheerscht in één vaste louterende uiting van den wil. Alle deelen van één werk waren in één geest, één stijl, één karakter saamgegrepen, omdat zij uit de ééne synthethische vormidee gegroeid waren. Zoo zullen zijn arbeiderswoninggroepen de prachtige symbolen blijven van de schoone saamhoorigheid des volks in de groote harmonie hunner idee. Zijne bouwwerken zijn „kunstwerken" in den ruimsten zin des woords. Zijn liefde tot het materiaal, dat hij herschiep tot geestelijke waarden, aldus de bouw-„idee" waarlijk verwerkelijkend in de stof, deed hem de vergeestelijkte vakman zijn; zelfs heeft hij het wonder kunnen verrichten, van de architectonische teekening, het zakelijke middel, een kunstwerk te maken, dat reeds bij beschouwing zonder meer ons op hooger plan vermag te brengen. Zijne onvergelijkelijke artistieke en technische veelzijdigheid, die hem ook zijne prachtige portretstudies deed scheppen, maakte het hem mogelijk die door en door artistieke werkwijze ook in de zakelijke teekening met liefdevollen ernst door te voeren.

De geniale Nederlander, de Klerk, stond als de enkele begenadigde kunstenaar aan de spits van het nieuwere Nederlandsche architectonische kunnen; nu deze bijzondere landgenoot van ons is weggenomen is zijne artistieke nalatenschap voor Nederland van onvergankelijke waarde als blijvend teeken van wat een groot Nederlander op vaderlandschen bodem voor zijn land en volk heeft gewrocht. Moge zijne nagedachtenis door ons allen op waardige wijze geëerd blijven.

Heemstede, Dec. 1923. H. C. VERKRUYSEN.

Door den fijnen kunstenaar *K. P. C. de Bazel*, die ons mede verlaten heeft, mocht ik het eerst over den in jongere en oudere architecten kringen bewondering en genegenheid afdwingenden collega *Michel (Sam) de Klerk* hooren spreken. Dit zal ongeveer tien jaren geleden zijn. Ik had den heer *De Bazel* verzocht om voor de *N.V. „Het Tooneel"* de mogelijkheid te willen over-

wegen in den tuin van het Concertgebouw een kleinen schouwburg te bouwen, die met het Concertgebouw een stijlgeheel vormend, het front naar de Johannes Verhulststraat toekeerde en hij toonde mij een ontwerp, dat op aanvrage van het Concertgebouw-bestuur door den 15 jaar jongeren *De Klerk* van een dergelijken schouwburg was gemaakt, doch waarvan met het oog op de aan den bouw verbonden kosten, moest worden afgezien. Sindsdien stond het bij mij vast, dat het voor ons Amsterdamsch kunstleven van groote beteekenis zou kunnen zijn, indien ik erin mocht slagen, zijn, *De Klerk's* belangstelling voor het tooneel op eenigerlei wijze te winnen. Het duurde eenige jaren, voordat mijn wensch tot samenwerking met den zoo buitengewoon begaafden *De Klerk* in vervulling beloofde te gaan. Hiertoe kwam het toch pas in het vorig speelseizoen der *Kon. Ver. „Het Nederlandsch Tooneel"*. Voor de door mij geleide vertooning van *Shakespeare's „Winteravondsprookje"* ontwierp *De Klerk* de decors. Ofschoon hij, waar dit de eerste keer was, dat hij zich aan zulk een — voor hem ongewonen — arbeid waagde, officieel als medewerker daaraan niet genoemd wenschte te worden, droeg toch de door hem ontworpen en onder zijn persoonlijke leiding uitgevoerde omlijsting van dit *Shakespeare*-blijspel, zoozeer den stempel zijner steeds op het grandioze en voorname gerichte begaafdheid, dat zijne medewerking voor wie hem in zijn bouw- en teekenwerk kenden, onmogelijk een geheim kon blijven.

Wat *De Klerk* bij volkomener beheersching van de techniek van het theater ook als decorontwerper had kunnen beteekenen, — ware zijn levensdraad niet zoo plotseling afgesneden, — bewijzen de kleurteekeningen, die door hem voor de onderling zoozeer verschillende tafereelen van „Winteravondsprookje" worden gemaakt. Het verraste mij, hoe voortreffelijk *De Klerk*, die eigenlijk zijn geheele leven buiten het theater geleefd had, door zijn geniale intiutie — na slechts enkele besprekingen —, den geest van dit romantisch sprookjesspel en de daarin voorkomende zuiver menschelijke gevoelsstemmingen gevat en doorproefd had en in deze decorontwerpen bijna aldoor de gewenschte sfeer had weten te brengen. Helaas konden met het oog op het noodzakelijke der snelle tafereel-veranderingen zijne zeer bijzondere intenties niet overal worden doorgevoerd, en mocht dientengevolge de verwerkelijking van het door hem op papier gebrachte allerminst een getrouw beeld heeten van wat hem bij het ontwerpen voor den geest had gestaan. Hoezeer heb ik toen den mensch *De Klerk* van zijn beminnelijkste zijde leeren kennen. Zeker — het is niet overal zonder strijd gegaan — daarvoor ging hem ook dit werk, als alles wat hij deed, teveel aan zijn hart, maar hij schikte zich toch en zijn menschelijke goedgehumeurdheid won het altijd weer van zijn, zich als kunstenaar, teleurgesteld voelen.

Ik hoop, dat op de voorgenomen tentoonstelling van De Klerk's werk, zijn portefeuille met schetsen voor de „Winteravondsprookje"-decors niet zal gemist worden, want ik ben er van overtuigd, dat het doorbladeren dier portefeuille de verwachtingen van wat De Klerk als decor-ontwerper had kunnen presteeren, stellig nog grooter zal doen blijken dan deze reeds mochten zijn bij wie de voornaamheid hebben aangevoeld van de groote zaal in paleis van Leontes en van de galerij in vrouwe Paulina's Landhuis, respectievelijk bij den aanvang en aan het einde der door de Kon. Ver. „Het Nederlandsch Tooneel" gegeven en nog te geven vertooningen.

De voortreffelijke kunstenaar, de beminnelijke mensch, Sam de Klerk, hij ruste in vrede!

WILLEM ROIJAARDS.

Jaren geleden, toen bouwvereenigingen en de Gemeente Amsterdam vele woningbouwplannen te vergeven hadden, deden vele architecten zich aanbevelen. Onder hen werd De Klerk niet aangetroffen. Hij ruimde zich zelf altoos een zeer bescheiden plaats in. Zag hij, dat anderen gaarne iets wenschten, dan plaatste hij zich zelf wat terug. Door deze edelmoedigheid mist Amsterdam enkele bouwwerken van zijn hand.

Op een plaats, achter een volkswijk, met slechten naam, heeft De Klerk enkele monumenten kunnen oprichten, welke den roem van Amsterdam tot ver buiten Europa gebracht hebben.

Door toevallige omstandigheden was hij in de gelegenheid voor een eigenbouwer een ontwerp van een gevel aan het Spaarndammerplein te kunnen ontwerpen. Die eigenbouwer neigde er toe het geheele plein met hulp van De Klerk vol te bouwen. De oorlog verhinderde de uitvoering van dit plan.

Door een gelukkig toeval werd dit bekend en hoewel het niet meer mogelijk was de bebouwing van het geheele plein in handen van De Klerk te leggen, kon hem de bebouwing van een groot deel worden toevertrouwd. Het was een groote vreugde als eerste kennismaking De Klerk die opdracht te mogen geven. Gedurende de voorbereiding van het tweede blok woningen werd wel eens gesproken over het onoordeelkundig bestaande stratenplan en kon de ergernis niet altoos verborgen blijven. Maar De Klerk kwam den volgenden dag terug en verklaarde, dat hij meende, dat er op het slechtste gedeelte toch nog iets behoorlijks was te bouwen. Het leek ongelooflijk, maar het prikkelde toch, hem die kans te geven. Het raderwerk van de verleening van woningwetvoorschotten werd in werking gesteld en de meesterhand van De Klerk kon den arbeid beginnen. Terloops werd wel eens gesproken over het gemis van een toren in dit stadsdeel. Hoe groot was de verwondering, doch ook de bewondering toen hij zijn plan ontrolde! De moeilijkste hoekbebouwingen waren opgelost, een niet in het kader passende bestaande school werd passend in den bouw gemaakt, een toren was ontworpen. Een geniale oplossing van groote kunstwaarde! Hier paste slechts medewerking tot verwezenlijking te geven. De Zuidwester moest wel worden opgezet om de stormen, welke dit bouwwerk in zekere kringen zou veroorzaken, te trotseeren. De zuidwester is afgewaaid, de stormen zijn niet geheel getrotseerd, maar De Klerk verrijkte Amsterdam met een der schoonste gebouwen op een karakterloos stratenplan en van heinde en verre trekt men nog steeds naar deze plaats.

De vuilheid en de grofheid van het bouwvak hinderden hem ontzettend en maakten hem bijna afkeerig van het vak, waaraan hij nog zooveel kon geven.

De Klerk wenschte geen school te maken, maar zijn invloed ondanks zijn wil, was bijzonder groot. De excessen van dien invloed zullen hem pijn hebben gedaan.

Een groot artist en een goed mensch is niet meer, maar zijn werk staat er, in al zijn eerlijkheid en ware beschaving, tot voorbeeld van collega, beschouwer en bewoner. A. KEPPLER.

M. DE KLERK. †

Het heengaan van De Klerk zal in mijn herinnering steeds blijven een diep-tragisch gebeuren, een gebeuren, dat de gemoederen van vrienden en bewonderaars zóó striemde, dat de meest felle voorbeelden onmachtig blijven een weerklank te geven van wat bij het vernemen van de mare gevoeld werd.

Wie dicht bij hem stond, hetzij in letterlijken of in figuurlijken zin, *wist* hoe daar opeens een wereld van architecturale schoonheidsvisie ineenstortte om aan *deze* zijde te laten de brooze verwerkelijking, zijn genie door een van het schoone vervreemde samenleving kariglijk gegund, *wist* ook hoe het schoone instrument, dat door een verdwaasd en verblind schijnend noodlot uit het rijk der klanken tot de stilte van gene zijde werd gevoerd, nog vol was van zuivere harmonieën, zooals alleen van hèm vernomen waren en vernomen hadden kunnen worden, zoo de hoorders zich tot luisteren oprecht bereid hadden.

Vol van wrange wreedheid was dit weten voor hen, die beleefden hoe 't wijd stralend licht, waarop ook hunne schijnsels zich hieven tot hooger wereld, opeens gedoofd, in valen schemer hen zinken deed en zij vroegen: waarom, waarom juist deze, wiens tijd naar menschelijk weten nog niet gekomen was?

Het is steeds deze wanhopige vraag, die uit het versmarte gemoed zich werpt in 't ledig, waarin ook het volle leven van hem, die in blijmoedig weten van zijn waarde hoog wij hieven, verging om niet te keeren dan als de droeve schim van onze verbeelding.

En op de vraag, zoo fel gericht, klinkt uit het ledig, dat voor ons rijst als groot-machtig Niets, een diepe stilte als antwoord, dat steeds weer vragen doet: waarom?, om weer en nog eens weer te doen hooren die stem der stilte.... tot wij verstaan en zelf verstillen.

Zoo laat dan ons gemoed verstild zijn en laat het zwijgen over de eigen roerselen en ontroeringen om in ons den geest te doen spreken, opdat wij althans meten met de grootste maat die wij kunnen aanleggen, want ook dan nog zullen we aan den kunstenaarsgeest van een De Klerk onmeetbaarheden vinden, want is „meten" niet het kenbaar maken van „verhouding" en ontgaat ons niet in onvergelijkelijk-zijn de verhouding van dezen kunstenaarsgeest tot den geest des tijds?

Neen, in den geest van onzen tijd, in wetenschap en techniek, doch van het schoone vervreemd, is een figuur als van De Klerk niet te omvamen, voor onze samenleving was hij een vreemdheid en zal hij, ondanks de pogingen, aangewend om zijn waarde te catalogiseeren, steeds blijven. Hoe kàn het anders. Heeft onze samenleving hem gedragen, begrepen of zelfs aangevoeld? Neen, alleen de betrekkelijk weinigen, die hem na stonden, droegen hem, begrepen hem of voelden hem aan als de wonder-zeldzame mensch, waarin de oneindige geest zich beleefde in een vruchtdragende architecturale schoonheid, een schoonheid toch, waarvan de rijke vruchten in onze samenleving niet op bodem konden rekenen. Zijn breedste architectonische verwerkelijking ligt op het gebied van den arbeiderswoningbouw, waarvoor de opdrachten hem gewerden langs de gewone banen, waarlangs gemeenlijk de opdrachten van een of anderen lastgever naar een of anderen architect gaan. Zijn eerste ontwerp voor de Academie v. Beeldende Kunsten, een heerlijk kunstwerk, ontstond in mededinging aan een openbare prijsvraag en bleef bij de meesterlijke teekening, evenals het tweede ontwerp, dat den 2en prijs verwierf om daarmede ook tot niet-uitvoering bestemd te blijven.

Zoo was dan deze geniale geest geplaatst voor het vraagstuk van den arbeiderswoningbouw, een vraagstuk, dat door een overwegen van technische en economische eischen, alsmede door in de rede liggende overheidsbemoeiing aan ruime aesthetische mogelijkheden uiteraard arm moet heeten, waardoor reeds van den gewonen (eenigszins getalenteerden) architect een hardnekkige worsteling met deze vele beperkingen vereischt wordt, om althans nog een flauwen schemer van architectonische waarden aan deze werken te doen uitkomen, een worsteling, waarvan de meeste dier werken dan ook de wonde plekken dragen.

Mag het dan geen *wonder* heeten, wanneer we in deze werken het architectonisch genie van De Klerk, al deze knellende banden zien doorbreken, zóó, dat zelfs de teekenen van strijd,

ondanks innerlijke bewogenheid, tot rustige schoonheid verkeerd zijn?

Hier werden alle, aan deze werken uiteraard ten grondslag liggende weerstrevende, factoren door den machtigen geest van het genie tot gehoorzaamheid gedwongen; alle beperkingen terzijde geschoven, de stugheid der bouwmaterialen tot soepelheid van vorm gekneed en het al gegrepen in den éénen wil tot schoonheid.

Wanneer we terugdenken aan den mensch, waarin dit wonder van den oneindigen geest zich voltrok, dan begrijpen we thans den eenvoud, waarmede hij den gewonen weg des levens bewandelde, waarmede hij alle plichten van dit menschenleven blijmoedig droeg in zelf-gekozen soberheid, als in zuivere harmonie met de grootheid van zijn geest, die naar de menschelijke zijde zich op zijn best in alzijdige eenvoud openbaart. Zoo waren alle onevenwichtige eigenschappen, die „men" gewoonlijk aan wat men den „artiest" noemt, meent toe te moeten kennen, hèm, den van God begenadigden kunstenaar, ten eenenmale vreemd.

De levenshouding van dezen mensch was noch pessimistisch noch optimistisch, doch evenwichtig in zuiver gevoelde redelijkheid van inzicht en denken we daarbij als een sterk accent zijn innerlijke zedelijke kracht, dan vatten we in deze idee de mensch-zijde van dezen genialen geest tot een zeldzaam beeld van volledigheid samen en voelen we tevens hoe deze synthese van geniale geestelijkheid en volledige menschelijkheid als een vreemdheid heeft moeten zijn in en aan den geest van onzen tijd, die zulke synthese niet vermag te omvamen of te verstaan en die in wèl-bedoelde beminnelijkheid de puurheid van een dergelijke verschijning op zijn best als kinderlijkheid weet te koesteren met vergeeflijk voorbijzien van deze waarheid: dat de puurheid van het kinderlijke in den volledigen mensch als het *groote* erkend moet worden!

In De Klerk paarde de geniale kunstenaarsgeest zich aan een natuurlijk teekentalent, zóó, dat we kunnen zeggen, dat wat zijn hand aanraakte tot schoonheid werd. Hiervan getuigen niet alleen zijn portretteekeningen, maar ook of juist zijn bouwkundige schetsen en teekeningen, die het unieke van zijn persoonlijkheid op ongekend voortreffelijke wijze tot uiting brengen. De zuiverheid van verhouding tusschen zijn genie en zijn talent openbaart zich door de boven deze talentvolle teekenwijze steeds overwegende bouwkunstige strekking, waarin de in hèm zichzelf bepalende bouwkundige idee in voorbeeldelooze klaarheid van visie geuit wordt.

De buitengemeene kunstwaarde van deze teekenwerken geven dan ook alleszins aanleiding ze een eereplaats toe te kennen in een van de Amsterdamsche musea, opdat het ons gegeven moge zijn deze zijde van De Klerk's meesterschap te weten als een met piëteit verzorgd en geëerd gemeenschapsbezit, zooals ook zijn bouwwerken bezit zijn van een gemeenschap, die zich waardig moge toonen ze te bezitten, door ze te beschermen tegen den tand des tijds, die met hulp van de vele bewoners dezer bouwwerken, al te makkelijk werk heeft om te vernietigen wat ons heilig is.

In de wereld der architectuur was zijn verschijnen een lichtend wonder en na het vàn ons gaan tasten we in 't ons omringende duister en vroegen en hervroegen we: waarom?.... tot we verstilden en verstonden en dan, zie: in de duisternis vlamt hoog het helle licht van zijn onsterfelijken geest, de geest der eeuwigheid.

Laat ons dan stil zijn in 't licht der eeuwigheid, opdat we waardig mogen blijken dit „wonder" meebeleefd te hebben. C. J. BLAAUW.

Wij, van Arichitectura et Amicitia, hebben in volle toewijding en eerbiedgevoel te beslissen, hoe wij het werk van hem, die, o ongelooflijk wonder nu, als een vorst in de glorie van zijn genie, geliefd tusschen ons leefde, hoe wij zijn kostbaar werk kunnen overreiken aan het nageslacht. Wij betwijfelen of er één teekening van hem is, gemaakt sinds zijn 16e jaar, die aan architectonische beteekenis niet iets inhoudt, dat het werk van wien ook zijner tijdgenooten, te boven gaat. Wij gelooven niet verantwoord te kunnen zijn met dit werk te schiften, want in de volledige overlegging zijner werkstukken alleen kunnen wij getuigen van het inzicht dat hij, zéér alleen en zéér hoog stond boven zijn tijd, in zijn alleenheid volledíger, veelzijdiger en rijker dan wij allen te samen, zijn tijdgenooten en kunstbroeders. Van niemand onzer moet gevraagd worden nu reeds een begrip te geven van de synthese van hooge geest- en diepe hartekracht, levend in het werk van den Architect De Klerk. Ons schrijnend verdriet, onze dichtbije herinneringen verstoren nog onzen aandacht, die onverdeeld en vast-gericht moet zijn om den zwaren, maar heerlijken bergtocht naar het hoogtenrijk van dat werk te ondernemen.

Wie onzer herdenkt nu niet het geluk dat stuk voor stuk zijn uitgevoerde werken brachten, die stegen in steeds grooter klaarheid, in verhelderende grootheid, in edeler karakteristiek, wie herinnert zich niet stukken zijner alzijdig-verantwoorde teekeningen met de, schijnbaar vanzelf-sprekende, oplossingen zijner veel-insluitende, en immer groote détails, wie kan niet weder de bewondering hervoelen, die verwekten zijn objectieve materiaaltoepassing, zijn samenvattende kleurverdeeling, de schat zijner vele moedig-gedolven vondsten? Maar van wien onzer is thans de vaste greep te vergen naar het organisme dezer nieuwe, dichtbevolkte, rijk gelede architectuurwereld?

Nu wij ons zwak voelen en arm, kunnen wij nu benaderen hoe rijk hij ons gemaakt heeft en hoe sterk, ongetwijfeld ook na zijn dood?

Wij persoonlijk wenschen niet anders dan iets te belichten van de wijze waarop hij zich tot zijn werk verhield.

De Klerk heeft in de overtuiging geleefd, dat de omstandigheden, zeker in de latere jaren, zijn architectenpraktijk zéér begunstigden, En wanneer wij zien hoe hij stierf midden in de volle werkzaamheid zijner talrijke nog-niet voltooide of pas-aangevangen opdrachten, in aanmerking nemen dat hij bijkans afwijzend zich ophief tegen een opdracht, die hem naderde, dat hij bij groote opdrachten onmiddellijk omzag naar ongebruikte capaciteiten van een collega, en andere trachtte over te brengen naar een bevriend architect, dat hijzelf, in een woord, van uit zijn begeerten-vrije menschelijkheid zich van die begunstigende omstandigheden afwendde, dan valt het ons moeielijk zijn overtuiging niet te deelen. Vier belangrijke architectonische opdrachten heeft hij niet-voltooid achtergelaten: Friedmann's Emigrantenhuis, dat geheel afgedetailleerd is en evenals de nog niet zóóver gevorderde restauratie en afbouw van de kerk te IJsselstein een groote kans op uitvoering schijnt te hebben, een ontwerp voor een groep éénsgezinshuizen voor middenstanders te Amsterdam, en het project voor het reusachtige warenhuis voor De Bijenkorf te 's-Gravenhage, aan welks finale opdracht voor uitvoering geen ingewijde twijfelde.

Aanvragen voor portretteekeningen bereikten hem de laatste jaren haast maandelijks. Hij beantwoordde ze, volmaakt onafhankelijk van honorarium-aanbod, alleen geleid door zijn artistieke sympathie, en voerde ze uit in de Zaterdagmiddagen, die hij er voor bestemd had. Affiche-arbeid, heeft hij, meenen wij, nooit aanvaard, hij beperkte er zich toe opdrachtgevers te leiden naar een uitvoerder, dien hij aangewezen achtte.

Doch, wanneer wij, ondanks de erkenning dat de samenleving hem welwillend was, toch bitterheid voelen bij het zien op de, voor ons land, talrijke monumentale gebouwen, die door zijn hand geluk hadden kunnen brengen en niet meer zijn dan al of niet bevredigende vulling van pleinen straatwanden, dan komt dit, omdat wij nu de droevige zekerheid hebben, dat zijn arbeid geëindigd is en de onbegrensde terreinen van ontwikkeling en ontginning gesloten zijn, omdat wij nu méér staren op dat, wat de samenleving met zijn uitgelezen gaven had *kunnen* tot stand brengen, dan dankbaar toegeven wat zij er mede volbracht. Hij heeft gevoeld en geuit dat de werken, welke hem in zijn jonge leven werden toegevoerd, onmisbare voorbereidingen waren tot die gebouwen, welke zijn volle mannelijke kracht zou moeten dienen, hoewel hij ze verwachtte zonder ongeduld en zelfs zonder verlangen. Hij zag zijn werken als gang naar een toekomst, en heeft de mogelijkheid van zijn dood, in dit verband, nimmer overwogen. Wij zien in, dat die voorvoelde gebouwen hadden moeten worden de durende bewijzen in de geschiedenis, van het hoogste kunnen der nieuwe Nederlandsche Architectuur, wij zoeken angstig hoe zwaar verwond de toekomst dier architectuur is door den woesten houw van den Dood.

Wij zien met leed, dat De Klerk's bouwwerken allen, te uitsluitend utiliteitswerken zijn, die in het dagelijksche schurend gebruik moeten verslijten en betrekkelijk snel vergaan, al begrijpen wij ook dat een opdracht, zijn bloedvolle stroomende scheppingsvloed gewassen, niet zou kunnen voortkomen uit onze jachtige samenleving, welke geen adem heeft voor de onproductieve Ruimte, die zijn bouwvermogen noodig had. Welke zelfs in stadhuizen- en kerkenbouw zelden tot gelukgevende Ruimte komt. Welke de rust en de stilte naar buiten drijft, ook uit haar bouwwerken, onder den druk harer productiedriften.

Vrienden hebben De Klerk's weerzin gekend tegen die zakelijke, ontlustende bijkomstigheden, welke noodeloos en zonder nut, de uitvoering van een bouwwerk verontrusten; en zijn vreugde over het zich vormen eener omstandigheid, die de taak der uitvoering van hem nam en zijn arbeid verhief tot die, welke hij de zijne achtte: het fixeeren in verantwoorde, volledige teekeningen van zijn architectenvoorschriften, welke een gave, technische leiding verzekerden aan het opgedragen bouwwerk, zooals hij zich dat dacht.

Een onaantastbaar getuigenis van zijn blijdschap over het voorbijgaan van zulk een zakenmanstaak, geeft zijn laatste aquarel, die hij rustig maakte naar het ontwerp zijner villa in Wassenaar, *nadat* de uitvoering dier villa werd afbesteld; welke aquarel hij tot de voltooiing een aantal dagen in ongestoorde gemoedsvrede voortzette, terwijl reeds de belangrijke en eenigszins dringende opdracht voor De Bijenkorf hem inspireerde. Symbolisch in deze teeder en vredig gekleurde teekening, waarop, zeer zacht, doorzichtige kleur over kleur is gestreken tot een vollen, doorschijnenden, uit diepten lichtenden, glans, is de heilige klank van den, zacht in schoone stilte zinkenden, avond. Daar wij thans in dien klank het breken van zijn leven meenen te hooren.

Een, die op de laatste samenkomst bij hem, tegenvoerde, dat in deze schildersarbeid het architectonisch detail was weggevloeid, zei hij, dat de andere helft van zijn tijdelijk onderbroken arbeid zou bestaan in het afbeelden der westzijde van de villa in zonneschijn, waardoor de bouwkunstige werking in het licht zou treden.

J. F. STAAL.

DE KLERK.

Wie zich de avond herinnert, toen De Klerk in eene vergadering van A. et A. voor zijne bekroning in de academieprijsvraag, met een lauwerkrans spontaan gehuldigd werd, weet nu, dat zijn meesterschap toen voor het eerst in 't openbaar met zekerheid erkend werd, en kan dus niet verlangen hier eene opsomming te vinden van al zijn vernieuwende en schoone werken, die hij ons nagelaten heeft, omdat men tegen wil en dank er voortdurend zichtbaar aan herinnerd wordt. Tot in de lengte van dagen zullen wij er van genieten. Een speciaal Wendingennummer zal straks ons brevier zijn waaruit wij in uren van moedeloosheid de kracht van zijn kunstenaarsziel zullen putten.

In ons Nederlanders is eindelijk een symptoon van heldenvereering te bespeuren, dat bewees zijn onvergetelijke, indrukwekkende rouwstoet.

Inderdaad „hij ging als een held door het leven" want zijn in zielsadel groeiend kunstenaarsschap geschiedde mede door het levensleed dat iederen kunstenaar beschoren is. Zijn werk had geheel zijn onbegrensde toewijding, dat getuigen de liefdevolle prachtige teekeningen, die onze algemeene bewondering wekken en nooit vergeten kunnen worden.

Hoe opmerkelijk was de volstrekte zekerheid in zijn werk, de stelligheid in zijn moedige beweringen, zijn steekhoudende argumenten, zijn fiere principieele houding als kunstenaar, alle factoren, die de kracht van zijn machtige persoonlijkheid uitmaakten.

Zijn vertrouwen in het zich vernieuwende en technische van dezen tijd was stimuleerend; hij had dan ook een vast geloof in de daden van zijn collega's, wier sterk wapen en in die van de aanstaande architecten, wier (onbewust) schild hij was.

Hij verstond het 't algemeene te verbijzonderen, nieuwe elementen organisch uit de bouw te scheppen en het aanzien der dingen op te voeren tot ongekende geluksmomenten, die door hunne irrealiteit de voornaamste elementen in onze levensvreugde beteekenen.

De destijds geringe (nu klimmende) belangstelling voor de architectuur (algemeene plastische kunst) schreef hij toe aan de sterke ontwikkeling van het machinewezen, dat de menschheid gevangen houdt, maar niet ontroert, eerder verbaast.

Hoe innig te betreuren is het, dat Klerk niet door eene machtige instelling beschermd werd, waardoor hij zich geheel ongestoord aan zijn creatieve natuur kon overgeven, en toch wat een ontzagwekkende hoeveelheid werk, ongeteld zijn tallooze voortreffelijke portretten, heeft hij ons niet sedert zijn vestiging als architect geschonken. Daarom zal in de herinnering aan zijn wezen een nieuwe wapenkreet gehoord worden, die ons in de moeilijkste oogenblikken zal aanvoeren. Immers wij die hem in ons hart droegen zijn eene machtige herinnering rijker geworden, een paradijs, waaruit wij niet verjaagd kunnen worden.

De immer wachtende dood, die het leven een groote waarde geeft, heeft wel zijn werkzame handen stilgelegd maar zijn zuiver wezen heeft zich juist daardoor in bezielende opwekking geopenbaard en nu heeft hij (aan ons) onder ons *zijn heerlijk gouden hart verdeeld.*

. . . . . .

Gij allen, die hem liefhadt en vereerde, doopt uwe zielen in het heilig vuur van zijn kunstenaarsziel die hij ons nagelaten heeft en bereidt u voor op de heilige taak, die ook voor u eenmaal weggelegd is, te zijn:

„Priester in den tempel der eeuwige schoonheid."

P. KRAMER.

AAN DE MEESTERS!

Gij, die veelheid tot Eenheid maakt, Gij leert ons dat Weten, Willen en Kunnen niet gescheiden behoeft te zijn en dat Schoonheid in stilte geboren wordt.

„Werkt zoolang 't dag is", is de boodschap van Uw Overgang, moge er veel Stilte zijn.

N. J. v. d. VECHT.

Op een gemeenschappelijke vergadering van het Bestuur van Architectura et Amicitia en van de Redactie van Wendingen, gehouden op 29 December l.l., is voorloopig besloten afbeeldingen van het zoo compleet mogelijke werk van M. de Klerk, bestaande uit photo's zijner bouwwerken en meubelen, reproducties zijner teekeningen, reisschetsen en portretten, in een serie afleveringen van het maandblad Wendingen te doen verschijnen. Dit voorloopig besluit werd na gepleegd overleg genomen met de toestemming van Mevrouw L. de Klerk-Jessurun, die haar volle medewerking aan de uitgave heeft toegezegd.

Na verschijning der complete serie, zullen de afleveringen samengevat en van een inleidende studie voorzien, als boekwerk worden verkrijgbaar gesteld.